

TEISĖS MOKSLO PAVASARIS

2023

Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto
Studentų mokslinė draugija

TEISĖS MOKSLO PAVASARIS 2023

Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto
Studentų mokslinė draugija

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Atsakomasis redaktorius

Doc. dr. Rimantas Simaitis

Atsakomoji sekretorė

Dr. Milda Markevičiūtė

Nariai:

Prof. dr. (HP) Jevgenij Machovenko

Prof. dr. Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė

Doc. dr. Vigita Vėbraitė

Recenzentai:

Doc. dr. Rimantas Simaitis

Prof. dr. Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė

Mecenatas

Rėmėjai:

Advokato

Audriaus Voverio

kontora

ISSN 2345-0878 (spausdintas)

ISSN 2538-8916 (internete)

© Vilniaus universitetas, 2023

Gerbiamieji,

Ką tik atvertėte knygą, kuri, tikiu, bus ne tik įdomi, bet ir naudinga. Čia rasite straipsnius, kurių autoriai yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentai, įsitraukę į fakultete jau daugelį metų sėkmingai veikiančios Studentų mokslinės draugijos, arba tiesiog SMD, veiklą. Straipsnių tematika labai plati ir apima daugelį teisės sričių – baudžiamąją, civilinę, finansų, sporto, tarptautinę ir kitas. Straipsnių aktualumas taip pat akivaizdus ir atspindi tuos teisinio reguliavimo iššūkius, su kuriais susiduriame šiandien ir kurie svarbūs ne vien Lietuvai. Čia rasite ne tik lietuvių, bet ir anglų kalbomis parengtų straipsnių, kurių autoriai yra fakultete studijuojantys užsienio studentai. O tai, kad studentų parengtos publikacijos yra naudojamos ir studijoms, tikiu, motyvuoja ne tik pačius jų autorius, bet ir tuos, kurie jas skaito konkretaus dalyko studijų metu.

Straipsniai parengti studentų, tačiau negaliu nepastebėti studentų akademinį ir praktinių kuratorių indėlio. Ilgą laiką buvo įprasta, kad studentų mokslinės draugijos veikloje dalyvaujantis studentas turi kuratorių – fakulteto dėstytoją, kurio metodinė ir kita pagalba yra itin reikšminga. Prieš kelerius metus ši nusistovėjusi tvarka buvo pakoreguota nustatant, kad studentų darbų kuratoriumi turėtų būti ne tik fakultete dirbantis dėstytojas, bet ir tam tikroje praktinėje srityje dirbantis kuratorius, su konkrečių teisės taisyklių taikymu susiduriantis savo kasdieniame darbe. Retrospektyviai vertindamas tai, matau, kad toks būdas yra pasiteisinęs ir atnešęs labai gerų rezultatų. Viena vertus, tai ir didesnė nauda studentui, kuris praktikos srities kuratoriaus dėka gali giliau panirti į nagrinėjamos temos problematiką. Antra vertus, stebiu ir augančią SMD veikloje dalyvaujančių studentų parengtų straipsnių kokybę.

Todėl nuoširdžiai dėkoju kolegoms dėstytojams už šį darbą su studentais, už nuoširdžią pagalbą ir mentorystę, padedančią ne tik studentams, bet ir dėstytojams, o ir visai mūsų bendruomenei kilti aukštyn – dalindamasis juk gauni ir pats. Dėkoju visiems praktiniams kuratoriams už geranoriškumą, žinias ir dovanotą laiką. Ir už tikrąją socialinę partnerystę, kuri mūsų fakultetui yra labai reikšminga. Dėkoju ir SMD veikloje dalyvavusiems studentams: ne tik už pastangas ir darbo rezultatus, bet ir už norą tobulėti ir augti. Esame viena bendruomenė, todėl augant vienai bendruomenės daliai, visi augame kartu.

Knyga, kurią laikote rankose, išleista gavus mecenatų paramą. Už ją nuoširdžiai dėkoju advokatų profesinei bendrijai COBALT, advokato Audriaus Voverio kontorai ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugijai.

Atskiros padėkos nusipelno fakulteto dėstytojas dr. Rimantas Simaitis, kuris jau daugelį metų yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Studentų mokslinės draugijos koordinators ir nepailstantis variklis, o leidžiant šią knygą – dar ir redaktorių kolegijos atsakomasis redaktorius. Ačiū Tau, Rimantai! Tavo nuoširdžios pastangos sėja gerą grūdą!

HAROLDAS ŠINKŪNAS
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
dekanas

TURINYS

Abortas – apsisprendimo laisvė ar nusikaltimas?	7
<i>Greta Latakaitė, Lidiya Rimzhus</i>	
Darbuotojų akcijų opcionai: realizavimas, apmokestinimas ir jų perspektyvos Lietuvoje	29
<i>Luka Tamulionytė, Nedas Tamašauskas</i>	
Igyjamosios senaties institutas Lietuvoje: keliai ir klystkeliai	58
<i>Gabija Darčkutė, Kamilia Edita Fominova</i>	
Injuries and Violence in Sports: “What Happens on the Court Stays on the Court?”	79
<i>Ieva Norvidaitė, Patricija Biečiūtė, Vilius Lapis</i>	
Interpretation and Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Recent Practice of the International Court of Justice	98
<i>Anhelina Rozhets, Iryna Hrebenets</i>	
Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos (ne)veikimas Rusijos agresijos kontekste: ar naivu tikėtis permainų?	114
<i>Adriana Jokšaitė, Kristina Jakovleva</i>	
Kripto turto apmokestinimo vertinimas ir problematika	135
<i>Robertas Remeika, Šarūnas Grigonis</i>	
Lietuvos Respublikos integracija Europos Sąjungoje Liublino Unijos kontekste: konstituciniai aspektai	150
<i>Martynas Sadzevičius, Viktorija Višnevskaja</i>	

Privataus subjekto baudžiamoji atsakomybė kosmoso erdvėje	171
<i>Kristina Lapienytė, Meda Prakopaitė</i>	
Sankcijų poveikis komerciniam arbitražui	196
<i>Nortautas Zenevičius, Justina Zokaitė</i>	
Taksonomijos reglamento įtaka aplinkosauginiams mokesčiams Lietuvoje	217
<i>Audrius Jokubauskas, Kamilė Janušauskaitė</i>	
Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencijos (CMR) 1, 2 ir 29 straipsnių aiškinimas teismų praktikoje	232
<i>Viktorija Griškaitė, Rūta Dikčiūtė</i>	
Terapinė jurisprudencija – kelias pasitikėjimo teise link. Mediacijos atvejis	246
<i>Dominyka Grybauskaitė, Ugnė Jakaitytė</i>	
Unlocking the Full Value of Data – Mission (Im)Possible?	269
<i>Eglė Petrošiūtė, Justė Sabanskaitė</i>	
Valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimo prielaidos ir raida	290
<i>Ainius Pikūnas, Rytė Rečiūnaitė</i>	
Why the International Criminal Court Cannot Afford Justice for the Crime of Aggression Against Ukraine and What is the Way Forward?	319
<i>Anna Zolotar, Vladyslav Murachov</i>	

ABORTAS – APSISPRENDIMO LAISVĖ AR NUSIKALTIMAS?

Greta Latakaitė, Lidiya Rimzhus

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3 kurso teisės fakulteto studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: lrimzhus@gmail.com; gretalatak@gmail.com

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius lekt. Artūras Pažarskis

El. paštas: arturas.pazarskis@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius prof. dr. Aurelijus Gutauskas

El. paštas: aurelijus.gutauskas@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius lekt. Darius Prapiestis

El. paštas: darius.prapiestis@tf.vu.lt

Straipsnyje, remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu, teismų praktika bei kitais teisės aktais, užsienio valstybių praktika, siekiama išanalizuoti ar abortas yra moters apsisprendimo laisvė, ar nusikaltimas..

Pagrindiniai žodžiai: abortas, nusikalstama veika, apsisprendimo laisvė, baudžiamoji atsakomybė, Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.

The article aims to analyze whether abortion is a woman's freedom of self-determination or a crime, based on the criminal code of the Republic of Lithuania, court practice and other legal acts.

Keywords: abortion, criminal offence, freedom of self-determination, The Criminal Code of the Republic of Lithuania, The Supreme Court of Lithuania.

|vadas

Aborto tema yra labai svarbi ir aktuali, tačiau neretai ja vengiama kalbėti dėl jos kontraversiškumo. Peržvelgiant pasaulyje egzistuojanti moterų teisių į abortą teisinį reglamentavimą, galima šalis suskirstyti į grupes. Pirma, šalys, kuriose abortai yra leidžiami socialiniais, ekonominiais tikslais ar tiesiogiai moters prašymu iki 12 nėštumo savaitės. Šiai grupei priklauso ir Lietuva, taip pat Ukraina, Prancūzija. Antra, šalys, kuriose leidžiamas abortas tik kai gresia pavojus moters ar vaiko gyvybei ir sveikatai.

Tokios šalys yra Lenkija, Argentina. Ir trečia, šalys, kuriose abortai draudžiami bet kokiomis aplinkybėmis, net tokiu atveju kai kyla grėsmė moters sveikatai ar gyvybei. Toks reguliavimas yra numatytas Egipte, Filipinuose (Мерник, 2022, p. 46). Kaip matome iš to kas pateikta, egzistuoja labai ryškus susiskaidymas į tris pagrindines grupes, kuris paremtas valstybės religingumu, kultūra, etikos bei moralės suvokimu.

Mano kūnas, mano pasirinkimas - dažnai feminizmą propoguojančių moterų eskaluojami žodžiai. Tačiau kyla klausimas, kokia yra riba tarp moters apsisprendimo laisvės ir gyvybės atėmimo žmogui, tik dar negimusiam, tačiau jau egzistuojančiam moters kūne. Apskritai, ar kažkas turi teisę spręsti gimimo ir mirties klausimą? Taip pat svarbus klausimas į kurį ieškosime atsakymo yra toks: ką reikėtų laikyti žmogaus gyvybės pradžia? Nėra vieningos nuomonės, kuri stadija, apvaisinimo, gemalo ar vaisiaus, turėtų būti traktuojama kaip atskiro individo pradžia. D. Serapinas teigia, kad gyvybė prasideda jau nuo apvaisinimo. Savo pranešime profesorius teigė, jog „prieš gimimą įvykę patyrimai yra svarbi žmogaus raidos dalis, turinti padarinių visą likusį gyvenimą, todėl nėra jokio pagrindo manyti, kad tuo metu dar nesame žmonės“ (Akušerė gyvybės ..., 2022 cituota Arkivyskupas K. Kėvalas: gyvybės..., 2022).

Priežasčių, kodėl moterys renkasi atlikti aborto operacija yra labai daug ir įvairių, kiekvienos moters išgyvenimai, sunkumais su kuriais susiduriama yra skirtingi. Krizinio nėštumo centras pateikia dažniausias nėštumo nutraukimo priežastis, kurios yra: 1. Aborta darytis verčia artimieji; 2. Gėda būti vieniša motina taip pat draugų, pažįstamų, kaimynų, kolegų pasmerkimo galimybė; 3. Nėščią paliko vaisiaus biologinis tėvas; 4. Nedarbingumas; 5. Smurtaujantis vyras; 6. Vaiko auginimas per brangų; 7. Gydytojų tvirtinimas, kad kūdikis gali gimti nesveikas; 8. Išprievartavimas (Krizinio nėštumo centras). Čia pateikiame ne visas galimas aborto priežastis, o tik kai kurias.

Iliustraciniais tikslais įdomu paminėti aborto statistiką pasaulyje, o taip pat ir Lietuvoje. 2020 metais visame pasaulyje buvo atlikta daugiau nei 42,6 mln. abortų. Į pirmąjį trejetuką patenka: Kinija, kuri pirmąją su padarytais daugiau nei 9 mln. abortų. Antroje vietoje - JAV, kurioje tais metais buvo padaryta apie 1 mln. 200 tūkst. abortų ir 3 vietą užima Rusijos Federacija, kurioje atlikta daugiau nei 1 mln. 200 tūkst. abortų. Žinoma, ši didelė skaičių lemia tai, kad minėtose šalyse yra labai daug gyventojų, kas pateisina didelį abortų skaičių šalyse. Toliau seka Indija, kurioje abortų skaičius 2020 metais siekė apie 640 tūkst., paskui Vietnamas - apie 330 tūkst. ir k.t. Ši pateikta pasaulio abortų statistika rodo, kad jų skaičius nepriklauso nuo ekonominio ir technologinio išsivystymo lygio, šalies teisinio režimo tipo, teritorinės priklausomybės, religinių pageidavimų (Мерник, 2022, p. 46). Higienos instituto Sveikatos informacijos centro pateikta statistika rodo, kad Lietuvoje 1999 m. buvo atlikti - 18846, 2009 m. - 8024, 2019 m. - 3196 dirbtiniai nėštumo nutraukimai (Bogušienė, 2020).

Tačiau į šį kasmet atliekamų abortų skaičių patenka ne tik saugūs abortai, net 20 milijonų yra nesaugūs. Dėl nesaugių abortų kasmet miršta 70 000 tūkstančių moterų. Mirtingumo rodikliai dėl nesaugių abortų komplikacijų yra didesni regionuose,

kuriuose abortas įstatymais yra ribojamas nei ten, kur legalaus aborto prieinamumas yra mažiau ribojamas. Yra teigiama, kad saugaus aborto užtikrinimas padeda išvengti nelegalių abortų (Ahman, Shah, 2009).

Šio tiriamojo darbo **objektas** yra abortas, kaip apsisprendimo laisvės ar nusikaltimo modelis. Šios nagrinėjamos temos **aktualumas** - aborto tema yra aktuali dėl kelių priežasčių. **Pirma**, kaip rodo statistika, Lietuvoje teisėto aborto operacijų kasmet yra padaroma vis rečiau (Daukšaitė, 2011, p. 60), tačiau tai nekvestionuoja to, kad tai svarbi tema. Kadangi abortas pasižymi dideliu latentiskumu, tai reiškia, kad registruojamų abortų skaičius per metus yra nedidelis ir yra daug neištirtų neteisėto aborto atvejų (Daukšaitė, 2011, p. 61). **Antra**, valstybėse kaip pvz., Lietuva ar Ukraina, teisėtas abortas yra leidžiamas įstatymo pagrindu, o tose šalyse, kuriose abortas yra leidžiamas tik išimtiniais atvejais arba iš viso uždraustas kaip pvz., Lenkija ir Vokietija, gali tekti nagrinėti teisėto ir neteisėto aborto atskyrimo klausimus, kuomet labai mažai kalbama apie teisėtą abortą, nes yra akcentuojamas neteisėtas. **Trečia**, nuo 2023 m., moteriai, norinčiai nutraukti nėštumą Lietuvoje bus suteikiama galimybė tai padaryti ne tik chirurginiu būdu, bet ir medikamentiniu būdu.

Šiame darbe taikyti lingvistinis, lyginamasis, abstrakcijos, dedukcijos bei analizės metodai. Lingvistinis metodas reikalingas sąvokų aiškinimui bei jų vartojimo prasmės atskleidimui. Įstatymai bei jų nuostatos bus aiškinamos taip pat lingvistiniu būdu. Lyginamasis metodas skirtas lyginant atskirų valstybių reglamentavimą, skirtumus bei panašumus, nustatyti jų tarpusavio santykį. Abstrakcijos metodas padeda susikonsoliduoti ties pagrindiniais, aktualiais aspektais, atsiejant nuo neesminių dalykų. Dedukcinis metodas pasitelkiamas siekiant iš bendros taisyklės, bendrų nuostatų, išvesti pagrįstus teiginius bei išvadas. Analizės metodas leidžia suformuluoti, išnagrinėti tam tikrus aspektus iš esmės, išskiriant požymius, savybes.

Tyrimo **tikslas** - šiuo darbu siekiame lyginant Lietuvos Respublikos ir kitų užsienio valstybių aborto taisyklių reguliavimą, nustatyti ribą tarp nusikaltimo bei moters apsisprendimo laisvės, gyvybės atėmimo dar negimusiam vaisiui kontekste, taip pat atkreipiant dėmesį ir į religines realijas.

Straipsnio **uždaviniai**: 1) Pateikti apsisprendimo laisvės sampratą; 2) Suformuluoti žmogaus gyvenimo pradžios (gimimo) momentą teisiniu požiūriu; 3) Abortas medicininis požiūriu; 4) Abortas religiniu aspektu; 5) Lietuvoje esančio reguliavimo dėl aborto problematika; 6) Lyginamoji aborto analizė užsienio valstybių kontekste. Kadangi kiekvienas uždavinys yra vienodai reikšmingas, todėl kiekvienam uždaviniui bus skirta atskira straipsnio dalis.

1. Apsisprendimo laisvė

Pirmiausia reikia išgryninti ką reiškia laisvės sąvoką. Pagrindinė laisvės reikšmė yra išorinių arba vidinių kliūčių nebuvimas, dėl ko atsiranda galimybė atlikti nori-

mą veiksmą esamu momentu. Šio galimumo būtinas momentas yra gebėjimas netrukdomai disponuoti savo kūnu. Šia prasme laisvė reiškia kūno laisvę (Sezemanas, 1988, p. 89). „Laisvė visų pirma - tai sugebėjimas (galimumas) patį save (savo veiklą) apspręsti“ (Sezemanas, 1988, p. 89). Laisvė yra sąmonės būklė, kuri leidžia asmeniui laikyti save visiškai atsakingu už savo veiksmus ir sukeltimus padarinius, taip pat galimybė rinktis iš kelių apsisprendimo variantų (Visuotinė lietuvių enciklopedija). Tad apsisprendimas, tai gebėjimas ar galia savarankiškai priimti sprendimus (Cambridge Dictionary). Apsisprendimas - laisvas savo poelgių ar būsenų pasirinkimas be išorinės prievartos (Merriam Webster Dictionary). Iš to kas pateikta galima daryti išvadą, kad apsisprendimo laisvė, tai nevaržoma žmogaus pasirinkimo galimybė elgtis norimu bei priimtiniu būdu.

2. Žmogaus gyvenimo pradžios (gimimo) momentas teisiniu požiūriu.

Visų pirmą, reikia apibrėžti žmogaus gyvenimo pradžios momentą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 ir 19 straipsniuose įtvirtintos nuostatos, kad žmogaus teisė į gyvybę saugo įstatymas ir kad asmens teisės ir laisvės yra prigimtinės. Tačiau pačioje Konstitucijoje nėra nustatytas žmogaus gyvenimo pradžios momentas. Svarbu pabrėžti, kad Konstitucijoje nei patvirtinama, nei paneigiama galimybė taikyti žmogaus gyvybės apsaugą iki jo gimimo (Čaikovski, Žukovaitė, 2010, p. 22).

Pagal Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 2.3 str 1 d., fizinio asmens gyvenimo momentu pripažįstamas pirmas savarankiškas naujagimio įkvėpimas (Lietuvos Respublikos Civilinis Kodeksas, 2000). Ši norma nustato bendrąjį gimimo momento principą, bet ji gali būti konkretizuojama specialiais įstatymais (Milinis et al., 2011, p.1133). Vaiko gimimo momento nustatymo įstatyme 2 str. 1 d. vaiko gimimas apibrėžiamas kaip gyvo vaisiaus išstūmimas iš moters organizmo. To paties įstatymo 4 str. 1 d. numatyta, kad vaiko gimimo momento konstatavimo kriterijai yra viso gyvybingo vaisiaus pasirodymas iš moters organizmo, o vaiko gyvybingumo požymiais pripažinti savarankiškas kvėpavimas ar širdies plakimas (2 str. 2 d.) (Lietuvos Respublikos Vaiko Gimimo Momento..., 2002). Kaip matome, šiuose teisės aktuose fizinio asmens gimimo momentas yra apibrėžiamas skirtingai. Pagal CK žmogaus gyvybės pradžia - savarankiškas naujagimio įkvėpimas, o Vaiko gimimo momento nustatymo įstatyme - viso gyvybingo vaisiaus pasirodymas iš moters organizmo.

Teisinėje literatūroje yra išskiriamos trys pagrindinės žmogaus gyvybės pradžios teorijos. Žmogaus gyvybės apsauga nuo: 1) pradėjimo momento (Milinis et al., 2011, p. 1125). Pagal šią teoriją vaisiaus ar gemalo sunaikinimas yra pripažįstamas nužudymu. Teorijos priešininkai teigia, kad jeigu BK normos žmogaus gyvybę saugo nuo pradėjimo momento, tai gali būti nepagrįstai išplėstas BK normų taikymas už nužudymą. 2) tam tikro vaisiaus vystymosi momento. Yra nurodomi vystymosi terminai

ir kai vaisius sulaukia tam tikro dienų arba savaičių skaičiaus, sunaikinimas bus laikomas nužudymu, pavyzdžiui, kai vaisius yra sulaukęs 22 savaičių. Tai grindžiama tuo, kad praėjus 22 savaitėms nuo apvaisinimo vaisius gali egzistuoti savarankiškai be motinos organizmo. 3) gimimo momento. Teigiama, kad kai žmogus gimsta, kėsinimasis į jo gyvybę yra nužudymas.

Taip pat pažymėtina, kad teisės literatūroje yra išreiškiama dar viena, ketvirtoji pozicija. Gyvybės pradžia – fiziologinio gimdymo proceso pradžia. Pagal šią teoriją, jeigu prasidėjo fiziologinis gimdymo procesas ir prasidėjus šiam procesui vaisius sunaikinamas, šiuo atveju bus nužudymas (Švedas et al., 2009)

Tarptautiniuose dokumentuose vengiama konkrečiai apibrėžti gyvybės pradžios momentą. Bet kai ką galima įžvelgti, pavyzdžiui, Vaiko teisių konvencijos preambuloje nurodoma, kad „vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, taip pat atitinkamos teisinės apsaugos, tiek iki gimimo, tiek ir po jo“ (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, 1995).

Jungtinių Tautų Žmogaus Teisių komitetas yra nurodęs, kad viena iš priežasčių, kodėl vengiama nustatyti konkrečią vaiko teisės į gyvybę pradžią - nelegalūs abortai. Daugumos valstybių baudžiamojoje teisėje vaisiaus gyvybė prieš pat gimimą nėra ginama įstatymų, bet po gimimo praėjus kelioms minutėms, kūdikis turi visas žmogaus teises (Sabaliauskaitė, 2011, p. 9).

3. Aborto samprata medicinoje.

Abortas, tai savaiminis nėštumo nutrūkimas (persileidimas) arba dirbtinis nėštumo nutraukimas (dirbtinis abortas) (Lietuvių kalbos žodynas). Mūsų nagrinėjamai temai svarbus būtent dirbtinis nėštumo nutraukimas. Lietuvoje abortas leidžiamas moters prašymu iki 12 nėštumo savaitės. Nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkoje yra pateiktos medicininės nėštumo nutraukimo indikacijos, kurio yra: „ligos ir (ar) būklės, dėl kurių (ar) dėl paskirtojo gydymo kyla pavojus pacientės ir (ar) vaisiaus sveikatai ar gyvybei, ar dėl pacientės būklės, nurodytos Aprašo 1 priede“ ir „vaisiaus ligų ir (ar) būklių, dėl kurių gali būti nutrauktas nėštumas, sąrašė nurodytos ligos ir būklės“. Nėštumo nutraukimas dėl minėtų medicininių indikacijų yra atliekamas iki 22 nėštumo savaitės (Dėl nėštumo nutraukimo operacijos tvarkos, 1994).

Abortas pagal atlikimo būdą gali būti chirurginis ir medikamentinis. Gydytojas, atsižvelgdamas į nėštumo laiką moteriai parenka tinkamiausią nėštumo nutraukimo būdą. Lietuvoje ilgą laiką buvo leidžiamas tik chirurginis nėštumo nutraukimas, kuris atliekamas naudojant specialius instrumentus ir įrenginius, kuriais embrionas yra pašalinamas iš moters kūno (Sabaliauskaitė, 2011, p. 31). Yra skiriami du pagrindiniai chirurginio aborto tipai: aspiracijos abortas ir dilatacija ir evakuacija. Vakuuminė aspiracija yra atliekama nuo 6 iki 14 nėštumo savaitės. Šiuo atveju į gimdą yra ikiša-

mas vamzdelus, kuris yra prijungtas prie siurbimo aparato. Tada gimda ištuštinama siurbiant ir naudojant specialių įranki nugremžiamą sienelę. Šis metodas trunka apie 15-30 minučių. Dilatacija ir evakuacija yra atliekama 12 - 24 nėštumo savaitėmis. Atliekant aborto operaciją šiuo būdu yra atveriamas gimdos kaklelis ir į gimdą įkišami specialūs įrankiai ir siurbiamieji vamzdeliai, kad būtų pašalintas vaisius (Risks of Abortion). Atliekant chirurginį abortą išlieka rizika, kad ne visos vaisiaus dalys bus pašalintos iš moters organizmo, o tai gali sukelti įvairias komplikacijas, pavyzdžiui, kraujavimą, gimdos gleivinės uždegimą, kraujo užkrėtimą. Didžiausią pavojų keliančios komplikacijos dėl aborto operacijos gali pasireikšti praėjus ilgesniam laikui. Minimios tokios komplikacijos kaip nevaisingumas, pastojus padidėjusi rizika savaiminių persileidimų, priešlaikinių gimdymų, didesnis pavojus pagimdyti apsigimusi ar negyvą vaiką. Kadangi aborto operacija yra sutrikdoma hormonų pusiausvyra taip pat iškyla rizika susirgti vėžiu (Sabaliauskaitė, 2011, p. 32).

2023 m. oficialiai įteisintas ir medikamentinis nėštumo nutraukimas. Pasaulyje jis egzistuoja jau gana seniai. Viena iš medikamentinio nėštumo nutraukimo medžiagų buvo sukurta jau 1980 m. ir pirmiausiai įdiegta 1988 m. Prancūzijoje. Medikamentinio nėštumo nutraukimo metu jokia operacija nėra atliekama, nereikalingi specialūs instrumentai, nėra taikoma bendra nejautra, nuskausminamieji. Medikamentinis nėštumo nutraukimas yra panašus į natūraliai vykstantį persileidimą (Šeimos planavimo ir seksualinis sveikatos asociacija, 2021, p. 1). Ankstyvo medikamentinio aborto komplikacijos yra nedažnas reiškinys ir nekelia grėsmės moters sveikatai ar gyvybei. Bendras galimų komplikacijų rodiklis yra 0,22 proc. (Ellen S. Rigtierink et al., 2013). Rimtos komplikacijos yra pakankamai retas reiškinys, tačiau gali nutikti, kad abortų tabletės neveikia ir nėštumas nesibaigia, dalis nėštumo audinių liko gimdoje, kraujo krešuliai gimdoje, per ilgai užsitęsęs kraujavimas, alerginė reakcija į vieną iš vaistų. (Planned Parenthood Federation of America. The abortion pill). Mirtingumas nuo medikamentinio aborto sukeltų komplikacijų yra labai mažas. (Analysis of Medication Abortion Risk..., 2018). Medikamentinio nėštumo nutraukimo efektyvumas priklauso nuo nėštumo laikotarpio, kuriame yra vartojamas vaistas. Medikamentinio nėštumo nutraukimo efektyvumas siekia maždaug 98 proc., kai yra 8 ar mažiau savaičių, procentas nežymiai mažėja su nėštumo savaičių skaičiumi (Planned Parenthood Federation of America. The abortion pill).

4. Abortas religiniu aspektu

Biblijoje tiesiogiai nėra rašoma apie abortą. Bet Šventajame Rašte egzistuoja mokymai, kurie parodo Dievo požiūrį šia mūsų nagrinėjama tema. Psalmių 139:13-16 kalbama apie Dievo aktyvų dalyvavimą kiekvieno žmogaus formavime gimdoje (Šventasis Raštas. Senasis Testamentas). Jeremijo 1:5 rašoma, kad Dievas mus žino jau prieš sukurdamas mus motinos iščiose (Šventasis Raštas. Senasis Testamentas).

Išėjimo 21:22-26 yra numatyta tokia pati bausmė tiek tam, dėl kurio kaltės miršta vaikas gimdoje, tiek tam, kuris nužudo žmogų (Šventasis Raštas. Senasis Testamentas). Tai, kas išdėstyta, parodo, kad Dievas dar negimusius vaikus laiko tokiais pat kaip ir gimusius (Got questions).

Bažnyčia moko, kad žmogaus gyvybė turi būti saugoma nuo pat pradžių visose vaisiaus vystymosi etapuose. Žmogus turi būti gerbiamas kaip asmuo nuo pat pirmos jo egzistavimo akimirkos.

Vatikano II Susirinkime Bažnyčia pristatė šiuolaikiniam žmogui savo tvirtą ir ne-kintančią doktriną, pagal kurią: „Jau nuo pastojimo gyvybė turi būti saugoma ypatin-gai atsargiai, abortai ir kūdikių žudymas yra baisiausi nusikaltimai“. Šventojo Sosto išleistoje Šeimos teisių chartijoje patvirtinta, kad „žmogaus gyvybė turi būti visiškai gerbiama ir saugoma nuo pat pastojimo momento“. Viename iš seniausių krikščionybės dokumentų, Didachėje, yra aiškiai pasakyta: „Nežudyk vaiko iščiose, nei jau gi-musio“. Šiame kontekste svarbu paminėti Athenagogą, kuris atkreipia dėmesį, kad to-kias motinas, kurios vartoja medikamentinius vaistus, kad padarytų abortą, tuo pačiu ir visus kitus individus, kurie sąmoningai prisideda prie gyvybės sustabdymo, krikš-čionys laiko žudikais (Павло VI, 1974, p. 3-4). Per visą krikščionybės istoriją to mokė bažnyčios kunigai, vienuoliai, ganytojai ir mokytojai. XX a. antroje pusėje Vatikano II Susirinkime, vadovaujamame popiežiaus Pauliaus VI, pasmerkė aborto procedūrą: „Būtina su didžiausiu atidumu saugoti gyvybę nuo jos prasidėjimo. Vaisiaus sunai-kinimas, kaip ir vaikžudystė, yra baisus nusikaltimas“. Popiežius Paulius VI teigia, kad Bažnyčios mokymas šia problema „nepasikeitė ir nesikeis“ (Павло VI, 1974, p. 4).

Apibendrinant, galima teigti, kad religiniu požiūriu abortas yra neleistinas ir smerkiamas, prilyginamas žmogžudystei. Romos katalikų bažnyčios pateikiamame Dekaloge, 5-oji taisyklė įpareigoja nežudyti. Šios taisyklės nesilaikymas yra nuodėmė. Krikščioniui abortas nėra moters teisė pasirinkti, net ir tokiais atvejais, kai yra išprie-vartavimas ar kraujomaiša (Got questions).

5. Lietuvoje esančio reguliavimo dėl aborto problematika

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų ES valstybių (išskyrus Lenkiją, Vokietiją), yra nu-matyta laisva moters teisė apsispręsti dėl savo iščiose augančio vaiko gyvybės.

5.1. Teisėtas abortas

Lietuva yra bene vienintelė šalis Europos Sąjungoje, kurioje nėštumo nutrauki-mas reglamentuotas Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. 50 „Dėl nėštumo nutraukimo ir atlikimo tvarkos“ (toliau - Tvarka), kuris priimtas 1994 m. sausio 28 d., šis teisės aktas neturi įstatyminio pagrindo. Svarbu paminėti, kad yra buvę įstatymo projekto svarstymų Lietuvos Respublikos Seime „Dėl prenatal-

linės negimusios gyvybės“ 2005 m. ir 2007 m., tačiau dėl sprendimo nebuvo susitarta dėl skirtingų politinių pozicijų (Gvaldaitė, Bordun, 2013, p. 149). Minėtame teisės akte 1.1. str., nustatyta, kad moteriai pageidaujant, leidžiama nutraukti nėštumą iki 12 savaičių, o didesnę nei 12 sav. nėštumą leidžiama nutraukti, kai jis kelia grėsmę moters gyvybei ir sveikatai (Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo ..., 1994). Remiantis šiuo teisės aktu, galima teigti, kad teoriškai gali būti nutraukiamas bet kokio laikotarpio nėštumas, tačiau svarbu pažymėti tai, kad kažkur nuo 22 savaičių vaisiui jau yra tikimybė išgyventi ir be motinos organizmo, kai yra suteikiama reikalinga pagalba ir priežiūra (Valančiūtė et al., 2006, p. 34). Paminėtina tai, kad Lietuvos medicinos praktikoje jau yra gimęs 22 savaičių naujagimis (Juršėnaitė, 2019). Teisėtu laikomas tik toks abortas, kuris buvo padarytas laikantis teisės aktų nustatytų reikalavimų, taip pat pažymėtina tai, kad jeigu aborto operacija padaryta pažeidžiant įstatymus dėl būtinojo reikalingumo arba profesinės pareigos vykdymo, taip pat bus laikoma teisėtu (Švedas et al., 2009, p. 147).

Bendruosius teisėto aborto požymius galima išvesti iš Lietuvos Respublikos Baudžiamojo Kodekso (toliau - BK) 142 straipsnio, kuris numato neteisėtą abortą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau - LAT) yra pažymėjęs, kad BK 142 str. dispozicijoje aprašant nusikalstamų veikų sudėtis pavartotos sąvokos baudžiamajame įstatyme nėra aiškinamos, todėl norint atskleisti jų turinį bei baudžiamojo įstatymo normos prasmę reikia analizuoti ne tik pačios normos tekstą bet ir su ja susijusius įstatymus ir žemesnės galios teisės aktus (Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. lapkričio 24 d. Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendis).

Visų pirmą, abortas padarytas pacientės prašymu. Asmuo gali tinkamai išreikšti savo valią, tai reiškia, kad moteris savo laisvu pasirinkimu nusprendžia atlikti šią procedūrą. Priešingu atveju, kai abortas atliekamas be moters sutikimo, be valios ar jai esant neveiksniai yra kvalifikuojama kaip sunkus sveikatos sutrikdymas pagal Lietuvos Respublikos BK 135 straipsnį. O moters vertimas darytis teisėtą abortą kaip žmogaus veiksmų laisvės varžymas kvalifikuojamas pagal Lietuvos Respublikos BK 148 straipsnį (Švedas et al., 2009, p. 150). O tokiu atveju, kai pacientė išreiškė prašymą taikyti nėštumo nutraukimą paveikta psichinio smurto, baudžiamoji atsakomybė asmeniui priverstusiam pasidaryti abortą kiltų pagal BK 143 str (Gruodytė et al., 2021, p. 101).

Antra, abortas padarytas nesant kontraindikacijų. Kontraindikacijos turėtų būti suprantamos kaip tam tikros medicininės priežastys, dėl kurių atlikti aborto negalima. Kaip nurodyta Tvarkoje kontraindikacijos nėštumui nutraukti yra: 1) ūminiai ir poūminiai genitalijų uždegimai; 2) ūminiai ir poūminiai kitos lokalizacijos uždegimai; 3) ūminės infekcinės ligos. Nėštumo nutraukimo operaciją leidžiama atlikti tik šias ligas išgydžius (Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo..., 1994). Nors Tvarka pateikia baigtinį sąrašą priežasčių, dėl kurių nėštumas negali būti nutrauktas, kartais teisės literatūroje į šį sąrašą yra įskaitomas ir nėštumo laikas, kuris viršija 12 savaičių (Švedas et al., 2009, p. 148). Kaip jau minėta, kontraindikacijos nėštumui

nutraukti gali būti pašalinamos pašalinus priežastis, dėl kurių jos atsirado ir nėštumo nutraukimo procedūra tampa galima. Priešingai yra kai nėštumas, viršija 12 savaičių. Šiuo atveju, neįmanoma pašalinti kliūčių dėl kurių ši operacija negalima, kadangi BK 142 straipsnio 1 dalyje nėra įtvirtintas terminą viršijantis nėštumas, kaip vienas iš savarankiškų sudėties požymių. Todėl šis siūlymas prie kontraindikacijų priskirti ir nėštumo dydį nėra visiškai įgyvendinamas. Nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkoje sąvoka „kontraindikacijos“ su nėštumo laiku nėra siejama, tad šios sąvokos yra vartojamos atskirai ir yra savarankiškos (Daukšaitė, 2011, p. 63).

Trečia, abortas padarytas gydytojo, turinčio teisę daryti aborto operacijas. Remiantis Nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarka, nėštumo nutraukimo operacijas gali atlikti gydytojai akušeriai ginekologai (Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo..., 1994). Gydytoju akušeriu ginekologu yra pripažįstamas gydytojas, kuris teisės aktų nustatyta tvarka yra įgijęs gydytojo akušerio ginekologo profesinę kvalifikaciją (Dėl Lietuvos Medicinos normos MN..., 2008). Ši kvalifikacija yra įgyjama baigus universitetines medicinos studijas ir akušerijos ginekologijos rezidentūrą (Dėl Lietuvos Medicinos normos MN..., 2008). Teisę verstis gydytojo akušerio ginekologo praktika gali turintis Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka išduotą ir galiojančią medicinos praktikos licenciją verstitis medicinos praktika pagal gydytojo akušerio ginekologo profesinę kvalifikaciją (Dėl Lietuvos Medicinos normos MN..., 2008). Remiantis Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymų licencijos turėtojas turi teisę verstis medicinos praktika laikantis įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytų sąlygų ir reikalavimų. (Lietuvos respublikos gydytojo medicinos praktiko..., 1996). LAT yra pažymėjęs, kad šis požymis yra susijęs su ketvirtuoju šio straipsnio požymiu - aborto operacijos atlikimo vieta, šie požymiai negali būti aiškinami atsietai vienas nuo kito. Kaip teisingai suformulavo LAT, jeigu gydytojas akušeris ginekologas turi licenciją, patvirtinančią, kad jis turi teisę verstis medicinos praktika pagal gydytojo akušerio ginekologo profesinę kvalifikaciją, jis turi teisę verstis tokia praktika sveikatos priežiūros įstaigoje, turinčioje licenciją teikti asmens sveikatos priežiūros akušerijos ginekologijos paslaugas (Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. lapkričio 24 d. Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendis). Pagal įsakymą Dėl Lietuvos Medicinos Normos MN 64:2018 „Gydytojas Akušeris Ginekologas“ Patvirtinimo kurio 5 straipsnyje yra nurodyta, kad Gydytojas akušeris ginekologas verčiasi gydytojo akušerio ginekologo praktika Lietuvos Respublikoje tik asmens sveikatos priežiūros įstaigoje, turinčioje galiojančią įstaigos asmens sveikatos priežiūros licenciją teikti akušerijos ir ginekologijos paslaugas ir (ar) kitas asmens sveikatos priežiūros paslaugas, kurias pagal teisės aktų reikalavimus kartu su kitais asmens sveikatos priežiūros specialistais turi teikti ir gydytojas akušeris ginekologas (Dėl Lietuvos Medicinos normos MN..., 2008). Gydytojas akušeris ginekologas, kuris dirba tokioje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje, kurioje negali būti teikiamos aborto operacijos paslaugos, neturi teisės daryti aborto operacijų šioje įstaigoje (Daukšaitė, 2011, p. 67).

Ketvirta, abortas padarytas sveikatos priežiūros įstaigoje. Sveikatos priežiūros įstaigos sąvoka yra nurodyta Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigos įstatyme. Remiantis minėto įstatymo 2 str. 1 d. sveikatos priežiūros įstaiga - juridinis asmuo, organizacija ar jų filialas, šio įstatymo bei kitų įstatymų ir teisės aktų nustatyta tvarka turintis teisę teikti sveikatos priežiūros paslaugas. Šio įstatymo 5 str. 1 d. nurodoma, kad įmonė ar įstaiga gali teikti sveikatos priežiūros paslaugas tik gavusi licenciją asmens sveikatos priežiūros veiklai ir ją įregistravus Valstybiniame sveikatos priežiūros įstaigų registre (Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų..., 1996). Šiame įstatyme sveikatos įstaigos yra klasifikuojamos pagal paslaugų rūšis: 1) asmens sveikatos priežiūros; 2) visuomenės sveikatos priežiūros; 3) mišrios. Pritartina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicijai, kad BK 142 straipsnio dispozicijoje „sveikatos priežiūros įstaigos“ sąvoka pavartota bendrąja prasme, neskirstant šių įstaigų pagal tam tikrus kriterijus, todėl aiškinti ją taip, kad pagal įstatymo dispoziciją „sveikatos priežiūros įstaiga“: yra tik stacionarinė įstaiga, negalima (Daukšaitė, 2011, p. 65). LAT išaiškino, kad aborto operacija, padaryta sveikatos priežiūros įstaigoje, kuri turi licenciją įregistruotą Valstybiniame sveikatos priežiūros įstaigų centre, BK 142 straipsnio prasme laikytina kaip padaryta sveikatos priežiūros įstaigoje (Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. lapkričio 24 d. Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendis). LAT išsakyta poziciją reikia, kad aborto operacijas būtų galima teikti bet kurioje sveikatos priežiūros įstaigoje. Tikėtina, kad BK 142 straipsnio kontekste sąvoka „sveikatos priežiūros įstaiga“ turėtų būti aiškinama atsižvelgiant į įstaigos aplinką, būtent į tai ar ji yra pritaikyta saugiai bei tinkamai atlikti tokio tipo paslaugas (Daukšaitė, 2011, p. 65). Remiantis Nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarka, visais atvejais nėštumo nutraukimo operacijos gali būti atliekamos tik stacionaro ginekologijos skyriuje, o vadinamuosius mikroabortus - moterų konsultacijose, kuriuose įrengtos operacinės (Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo..., 1994). Tad, įstaigomis, tinkamomis aborto procedūroms atlikti, pripažįstamos ne visos asmens sveikatos priežiūros įstaigos, o tik tos, kurios atitinka teisės aktų keliamus reikalavimus tokioms įstaigoms. Šiose sveikatos priežiūros įstaigose yra procedūrų kabinetai - operacinės, ginekologinių instrumentų rinkiniai ir kt (Daukšaitė, 2011, p. 66).

5.2. Neteisėtas abortas

Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas nustato baudžiamąją atsakomybę (toliau - BA) tik už neteisėtą abortą, kai abortas atliekamas besilaukiančios moters prašymu, nesilaikant nėštumo nutraukimo atlikimui nustatytų sąlygų (Čaikovski, Žukovaitė, 2010, p. 23). Tai yra nusikaltimas¹ įtvirtintas Lietuvos Respublikos Kodekso III skyriuje „nusikaltimai, pavojingi žmogaus sveikatai ir gyvybei“.

¹ Remiantis Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 11 str. 1 d. nusikaltimas yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų kolegija pažymi, kad abortas laikomas neteisėtu esant bent vienai iš šių aplinkybių: 1) jeigu jis padarytas esant kontraindikacijų, t. y. kai aborto operacija medicininio požiūriu neleistina; 2) abortas padarytas ne sveikatos priežiūros įstaigoje; 3) abortą padaro asmuo, neturintis teisės daryti šias operacijas (Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. lapkričio 24 d. Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendis).

Baudžiamosios teisės teorijoje nusikalstamos veikos sudėtis paprastai apibrėžiama kaip visuma baudžiamajame įstatyme numatytų objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių, apibūdinančių pavojingą veiką kaip tam tikrą nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą (Pavilonas et al., 2004). Nusikalstamos veikos sudėtį sudaro keturi struktūriniai elementai, iš kurių kiekvieną aptarsime atskirai.

Baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą abortą nustato BK 142 straipsnis, kuriame įtvirtinta neteisėto aborto sudėtis. Šį straipsnį sudaro trys dalys:

1. BK 142 str. 1 d. baudžiamoji atsakomybė numatyta gydytojui, turinčiam teisę daryti aborto operacijas, padariusiam abortą pacientės prašymu, jeigu buvo kontraindikacijų arba tai padaryta ne sveikatos priežiūros įstaigoje;
2. BK 142 str. 2 d. baudžiamoji atsakomybė numatyta sveikatos priežiūros specialistui, neturinčiam teisės daryti aborto operacijas, abortą sveikatos priežiūros įstaigoje padariusiam pacientės prašymu;
3. BK 142 str. 3 d. baudžiamoji atsakomybė numatyta tam, kas, neturėdamas teisės daryti aborto operacijas, nutraukė nėštumą pačios moters prašymu (Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas, 2003).

Šiame kodekso straipsnyje yra nurodytos trys neteisėto aborto sudėty. Pagrindinė (BK 142 str. 1 d.), kvalifikuota (BK 142 str. 2 d.) bei itin kvalifikuota (BK 142 str. 3 d.). Šioje vietoje svarbu pastebėti, kad BK 142 str. konstrukcija yra paremta principu, kad padaryto neteisėto aborto pavojingumas priklauso nuo to, kas – gydytojas, turintis teisę daryti aborto operacijas, sveikatos priežiūros specialistas, neturintis teisės daryti aborto operacijas, ar bet kuris kitas tokios teisės neturintis asmuo – ir kokiomis aplinkybėmis tokį nėštumo nutraukimą padaro (Daukšaitės, 2013, p. 87).

5.2.1. Objektas ir dalykas (nukentėjusysis)

BK neteisėtą abortą priskiria prie nusikaltimų, pavojingų žmogaus sveikatai ir gyvybei. Nusikaltimo objektu baudžiamojoje teisėje įprasta vadinti „tai, į ką yra nukreiptas nusikaltimas, kam nusikaltimu padaroma žala ar sukelia žalos grėsmė“ (Abramavičius et al., 2003, p. 15). Kitaip tariant, nusikaltimo objektu yra pripažįstami teisiniai gėriai, kurie yra saugomi įstatymo ir į kuriuos kaltininkas nusikalstamos veikos metu kėsiasi. Neteisėto aborto objektu yra pripažįstama tiek nėščios moters sveikata, tiek jos gyvybė. Moters sveikatą, kaip nusikalstamos veikos objektą ilius-

truoja, Jonavos rajono apylinkės teismo nagrinėta baudžiamoji byla, kurioje buvo nustatyta, kad operacijos metu atlikdamas gimdos ertmės išgrandymą kaltinamasis dėl neatsargumo pažeidė gimdos kaklelį ir pradūrė gimdos kūną, dėl ko nukentėjusiajai buvo pašalinta gimda. Dėl to nukentėjusioji neteko vaisingumo – gebėjimo pastoti, išnešioti bei gimdyti (Jonavos rajono apylinkės teismo 2009 m. birželio 16 d. nuosprendis). Neabejotina, kad net ir teisėto aborto atlikimo atveju, t.y. kai operacija atlikta laikantis nėštumo nutraukimo tvarkos, moteris susiduria, kaip ir bet kuriuo kitu medicininės intervencijos į žmogaus kūną atveju, su tam tikra galima rizika. Pažymėtina, kad teismų praktikoje nėra nagrinėta baudžiamoji byla, kurioje būtų nustatyta, kad neteisėto aborto metu dėl intervencijos į moters organizmą ji mirė, tačiau reikia pripažinti, kad tokia situacija yra įmanoma (Daukšaitės, 2013, p. 102).

Nusikalstamos veikos dalykas - tai materialiojo pasaulio daiktai, kuriuos veikiant daroma žala teisinimas gėriams ar sukeliami tokios žalos grėsmė. Pavyzdžiui, kai objektas nuosavybė, išraiška realiaame pasaulyje gali būti namas, kai objektas sveikata ar gyvybė, kaip mūsų nagrinėjamu atveju, dalyku yra nukentėjusysis, t.y. asmuo, kuriam nusikalstama veika yra padaroma tam tikra žala (Švedas et.al., 2019). Nukentėjusysis pagal BK 142 straipsnį yra nėščia moteris, kuriai daromas neteisėtas abortas. Svarbus momentas - neteisėto aborto atveju poveikis moteriai ir jos vaisiui daromas pacientės sutikimu, t.y. pačios besilaukiančios moters prašymu atlikti jai aborto procedūrą (Švedas et al., 2009, p. 148). Moters prašymas nutraukti jai nėštumą yra būtinas neteisėto aborto sudėčių požymis. Kaip jau minėta anksčiau, jeigu prašymas iš moters atlikti aborto operaciją buvo gautas prievartą, grasinimais arba naudojant smurtą - nusikaltimas kvalifikuojamas kaip žmogaus veiksmų laisvės suvaržymas BK 148 str., nes sutikimas buvo gautas prieš valią arba kaip privertimas darytis neteisėtą abortą pagal BK 143 straipsnį. Nors teisiniu požiūriu moters sutikimas nutraukti jai nėštumą turi esminę galią nusikaltimo kvalifikavimui, tačiau nei baudžiamosios teisės teorijoje, nei teismų praktikoje šio neteisėto aborto požymio analizei nebuvo skirta daug dėmesio. Taigi, atsižvelgiant į pateiktus argumentus, BK 142 straipsnio objektu yra pripažįstama nėščios moters sveikata ir gyvybė, o šio nusikaltimo dalyku – pati moteris – nukentėjusioji, kuriai buvo padarytas neteisėtas abortas.

5.2.2. Objektyvioji pusė

Nusikalstamos veikos objektyvioji pusė - tai išorinis pavojingo kėsinosi pasireiškimas, kuriuo pažeidžiami baudžiamojo įstatymo saugomi gėriai. Kiekviena nusikalstama veika turi labai daug ją individualizuojančių ir jos objektyviąją pusę apibūdinančių požymių (Švedas et.al., 2019).

Baudžiamojo kodekso 142 str., objektyvioji pusė apibūdinama taip: 1) veika (dirbtinis, neteisėtas moters nėštumo nutraukimas (aborto padarymas); 2) padariniai (žmogaus gemalo, vaisiaus, sunaikinimas iki gimdymo pradžios); 3) priežastiniai

nis ryšys tarp veikos ir padarinių. Taip pat svarbu paminėti, kad atskiruose neteisėto aborto sudėtyse įtvirtinti ir kai kurie kiti objektyviosios pusės požymiai, pavyzdžiui, vieta – ne sveikatos priežiūros įstaigoje (BK 142 str 1 ir 2 d.), aplinkybės - jeigu buvo kontraindikacijų (BK 142 str 1 d.) (Daukšaitės, 2013, p. 140).

Neteisėtas abortas gali būti padaromas išskirtinai tik veikimu. Veikimas, šio nusikalčio požįūri pasireiškia chirurgine operacija arba fiziniu, mechaniniu, cheminiu, ir kitokiu poveikiu į moters organizmą ar į gemalą, kurio padarinys nėštumo nutraukimas, negimūio vaisiaus žūtis (Švedas et al., 2009, p. 148). BK 142 straipsnio dalyse veika apibūdinama terminais „padaręs abortą“ ar „nutraukė nėštumą“, tai yra aktyvūs veiksmā (Čakovski, Žukovaitė, 2010, p. 24).

Neveikimu abortą gali padaryti tik pati nėščioji, kuri siekdama nutraukti nėštumą, sąmoningai neatlieka tam tikrų veiksmų, kurie yra būtini, reikalingi, kad nėštumas efektyviai vystytųsi toliau (Daukšaitės, 2013, p. 156).

Baudžiamosios teisės doktrinoje pripažįstama, kad šios nusikalstamos veikos sudėtis yra materialioji. Remiantis LR BK komentaru abortas laikomas baigtu nusikaltimu, kai atsiranda pagrindinis aborto padarinys – nėštumo nutraukimas (Švedas et al., 2009, p. 148). Taip pat pažymima, kad dirbtinis moters nėštumo nutraukimas, tai žmogaus gemalo vaisiaus sunaikinimas iki gimdymo pradžios, o padariniais laikomi negimūio vaiko žūtis. Tačiau tame pačiame BK komentare teigiama, kad kai abortas sukelia priešlaikinį gimdymą ir kūdikis gimsta gyvas, laikomas baigtu nusikaltimu (Švedas et al., 2009, p. 148). Tačiau ar toks veikos kvalifikavimas atitinka neteisėto aborto, kaip nusikalčio esmę? Gyvo vaisiaus gimimas negali būti laikomas kaip aborto tikslo pasiekimas, nes abortu siekiama, kad vaisiaus nebebūtų. Todėl veika turėtų būti kvalifikuojama kaip pasikėsinimas padaryti neteisėtą abortą (Daukšaitės, 2013, p. 163).

Kitas aptariamas objektyviosios nusikalstamos veikos sudėties požymis yra priežastinis ryšys tarp veikos ir padarinių. Kaltininkui baudžiamoji atsakomybė galėtų kilti tik jeigu būtų nustatyta, kad jo padaryta veika buvo būtinoji persileidimo atsiradimo sąlyga ir kad tarp jo padarytos veikos ir kilusių padarinių egzistuoja būtinasis priežastinis ryšys (Daukšaitės, 2013, p. 174).

Remiantis tuo, kas išdėstyta, neteisėto aborto objektyviąją pusę sudaro veika - neteisėtas nėštumo nutraukimas, padariniai - vaisiaus sunaikinimas iki gimdymo pradžios bei priežastinis ryšys tarp veikos ir padarinių.

5.2.3. Subjektas

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 2 str. 4 d. įtvirtinta, kad pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikalčio ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį (Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas, 2003).

Nusikalstamos veikos subjektą paprastai apibūdina amžius, nagrinėjamu atveju 16 metų amžiaus sulaukęs fizinis asmuo bei pakaltinamumas, neteisėto aborto atveju, asmuo turi būti pakaltinamas. Tam tikrais įstatyme numatytais atvejais ir kiti specialieji požymiai kaip lytis, profesija, tarnybinė padėtis (Švedas et.al., 2019).

Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą abortą yra diferencijuojama pagal tai, kas tokią veiką padarė. Tad neteisėto aborto atveju yra susiduriama su specialiuoju subjektu. Šiuo atveju specialieji požymiai siejami būtent su nusikalstamą veiką padariusio asmens profesija. Žinoma, atskirais atvejais veikos kvalifikavimą gali lemti ne tik abortą padariusio asmens profesija, bet ir kitos aplinkybės, kaip kad pavyzdžiui, ne sveikatos priežiūros įstaigoje (Daukšaitės, 2013, p. 208).

Visų pirmą, BK 142 straipsnio 1 dalies numatytos neteisėto aborto sudėties subjektas yra gydytojas, turintis teisę daryti aborto operacijas. Nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkoje yra nurodyta, kad nėštumo nutraukimo operacijas atlieka stacionarų ginekologijos skyrių gydytojai akušeriai - ginekologai, o mikroabortus atlieka moterų konsultacijų, kuriose yra įrengtos operacinės, gydytojai - akušeriai ginekologai (Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo..., 1994). Taip pat svarbu paminėti, kad gydytoju akušeriu - ginekologu pripažįstamas toks medicinos gydytojas, kuris teisės aktų nustatyta tvarka įgijo gydytojo akušerio ginekologo profesinę kvalifikaciją ir yra baigęs akušerijos - ginekologijos rezidentūrą (Dėl Lietuvos Medicinos normos MN..., 2008). Paminėtina ir tai, kad visiems gydytojams akušeriams - ginekologams yra išduodama vienodo turinio licencija, patvirtinanti jų teisę verstis medicinos praktika pagal gydytojo akušerio - ginekologo profesinę kvalifikaciją (Dėl Medicinos Praktikos Licencijavimo Taisyklių..., 2004). Išduodamoje licencijoje nėra nurodoma, kokias akušerijos - ginekologijos paslaugas gali teikti konkretus gydytojas. Atsižvelgiant į tai, aborto operacijas turi teisę daryti kiekvienas gydytojas akušeris - ginekologas, nes tokia teisė yra suteikiama jam išduota ir galiojanti licencija (Daukšaitės, 2013, p. 208). Antra, pagal BK 142 str. 2 d. yra sveikatos priežiūros specialistas, neturintis teisės daryti aborto operacijų. Lietuvos Respublikos BK komentaras yra išaiškinęs, kad neturintis teisės atlikti aborto operacijų, laikomi visų kitų specializacijų gydytojai, pavyzdžiui, urologai, kardiologai, ortopedai ir panašiai. Taip pat priskiriami ir vidurinis medicinos personalas - medicinos seserys (Daukšaitės, 2013, p. 149). Kauno Apygardos teismo nutartyje buvo išaiškinta: „Kaltinamasis M. G., pagal turėtą medicinos praktikos licenciją, turėjo teisę verstis medicinos praktika pagal gydytojo akušerio ginekologo profesinę kvalifikaciją (b.l. 24), tačiau jo, t.y. „M. G. ginekologinė pagalba“ įmonei, kurioje jis dirbo, licencija suteikta buvo teisė užsiimti antrinės ambulatorinės sveikatos priežiūros akušerijos ir ginekologijos akušerio praktika (b.l. 26), suteikiančia teisę tik vakuumaspiracijos būdu nutraukti iki 5 savaičių dydžio nėštumą (b.l. 46-49). M. G. padarytas įrašas S. M. asmens sveikatos istorijoje rodo, kad, S. M. prašymu, jis jai nutraukė 10 savaičių dydžio nėštumą (b.l. 63-67). Vadinasi, šiuo konkrečiu atveju, M. G., dirbdamas

įstaigoje, neturinčioje teisės daryti aborto operaciją 10 savaičių dydžio nėštumui nutraukti, jis teisės tokią operaciją padaryti, taip pat neturėjo.” (Kauno apygardos teismo 2012 m. gruodžio 21 d. nutartis). Todėl šio asmens veika buvo kvalifikuojama pagal BK 142 str. 2 d. Trečia, BK 142 str. 3 d. laikoma pavojingiausia neteisėto aborto rūšis. Ši dalis taikytina visiems kitiems asmenims sulaukusiems 16 metų amžiaus ir esantiems pakaltinamiems ar ribotai pakaltinamiems (Gruodytė et al., 2021, p. 102). Asmuo nesantis sveikatos priežiūros specialistu, neturintis teisės daryti aborto operacijos, kelia didžiausią pavojų moters sveikatai (Čakovski, Žukovaitė, 2010 p. 26). Tačiau pagal šį straipsnį atsako ne tik asmenys neturintys medicininio išsilavinimo. Pagal šią straipsnio dalį gali būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn ir tokie asmenys, kurie turi minimą išsilavinimą, tačiau užsiimančys kita nei sveikatos priežiūros veikla (Daukšaitės, 2013, p. 214). Taigi, kaip matome, veikos kvalifikavimą lemiančių kriterijumi šioje situacijoje yra ne medicininio išsilavinimo neturėjimas, bet tai ar asmeniui teisės aktų nustatyta tvarka yra suteikta teisė verstis sveikatos priežiūra ar nėra (Daukšaitės, 2013, p. 214). Taip pat kvalifikuojama ir esant tokiam atvejui, kai abortą ne sveikatos priežiūros įstaigoje padaro sveikatos priežiūros specialistas, neturintis teisės daryti aborto procedūros (Daukšaitės, 2013, p. 214).

Tad apibendrinant, neteisėto aborto subjektu yra pakaltinamas bei atitinkamo amžiaus sulaukęs asmuo neturintis teisės teikti akušerijos - ginekologijos paslaugas.

5.2.4. Subjektyvioji pusė

Subjektyvioji nusikalstamos veikos pusė baudžiamosios teisės doktrinoje apibūdinama kaip vidinė pavojingos veikos pusė, kuri atspindi asmens psichinį santykį su jo daroma veika. Subjektyviąją pusę apibūdina: 1) kaltė, kaip asmens psichinis santykis, su daroma veika ir jos padariniais; 2) tikslas - rezultatas, kurio asmuo siekia darant nusikalstamą veiką, tai yra žmogaus vidinis, psichinis stimulus; 3) motyvas - žmogaus pavojingos veikos paskatos, kuriuos formuoja konkretūs poreikiai, interesai. Svarbu paminėti tai, kad motyvas ir tikslas, skirtingai nei kaltė, nėra būtini kiekvienos nusikalstamos veikos sudėties subjektyvieji požymiai (Švedas et al., 2019).

Pagal BK 142 straipsnį, neteisėtas abortas gali būti padaromas tik tiesioginė tyčia. Nusikaltimo intelektualinės tyčios momentas esant tiesioginiui ir netiesioginiui tyčiai sutampa, bet valinis nusikalstamos veikos momentas padeda atriboti tiesioginę tyčią nuo netiesioginės. Nusikaltimo valinis momentas įtvirtina, kad pagal asmens psichinį santykį su įstatyme numatytų padarinių atsiradimu: esant tiesioginiui, kaltininkas nori ir siekia padarinių atsiradimo, o esant netiesioginiui tyčiai - kaltininkas nenori, kad tokie padariniai kiltų, bet sąmoningai leidžia tokiems padariniams atsirasti (Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas, 2003).

Neteisėto aborto atveju kaltės forma, t.y. tiesioginė tyčia yra pagrįsta tuo, kad abortas daromas esant moters prašymu, dėl to kaltininkas suvokia, kad darydamas

neteisėtą abortą, jis vykdo pacientės prašymą ir atliekant aborto operaciją - suvokia, kad tokie padariniai atsiras ir to nori, t.y. veikia tiesiogine tyčia (Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas, 2003).

Neteisėto aborto atveju intelektinis momentas reiškia, kad kaltininkas suvokė, kad su nėščios moters prašymu, jis savo veiksmais nutraukia jos nėštumą ir veikia neteisėtai, neturėdamas tam teisės ir (arba) vietoje, kurioje nėštumas negali būti nutraukiamas (ne sveikatos priežiūros įstaigoje) ir (arba) esant aplinkybių, dėl kurių nėštumas negali būti nutraukiamas (esant kontraindikacijų ar nėštumui esant didesniai nei 12 savaičių) (Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas, 2003).

Teismas, sprenddamas apie kaltininko kaltės formą ir rūšį, atkreipė dėmesį į tai, kad kaltininkas pats pasakė nukentėjusiajai, kad nėštumo nutraukimo operacija kainuos 1000 litų, nukentėjusiajai pranešus, kad blogai jaučiasi (praėjus kelioms dienoms po aborto – kraujuoja), primygtinai reikalavo nekviesti greitosios medicinos pagalbos, savo automobiliu nuvyko į nukentėjusiosios gyvenamąją vietą, veržėsi į greitosios medicinos pagalbos automobilį pas nukentėjusiąją, priekaištavo nukentėjusiajai, kad ši išsikvietė greitąją medicinos pagalbą. Be to, kaltininkas savo automobiliu stengėsi atvykti greičiau į gydymo įstaigą negu buvo atvežta nukentėjusioji ir įspėti ją, kad ši nieko neprasitartų gydytojams apie jo darytą abortą. Galiausiai kaltininkas grąžino nukentėjusiajai 1000 litų už atliktą abortą ir pareikalavo pasirašyti raštelį, kad ši jam jokių pretenzijų neturi.

Taigi, nepaisant to, kad kaltinamasis neigė tyčia padaręs neteisėtą abortą, teismas, atsižvelgęs, be kita ko, į minėtas padaryto nusikaltimo aplinkybes, pripažino, kad kaltininkas neteisėtą aborto operaciją nukentėjusiajai padarė veikdamas tiesiogine tyčia. (Klaipėdos rajono apylinkės teismo 2008 m. gegužės 22 d. nuosprendis).

Šioje byloje teismas nurodė, kokiais faktais grindžia išvadą dėl kaltės formos padarius neteisėtą abortą, bet kaltės klausimo detaliau nenagrinėja. Minėtoje byloje teismas apie kaltės formą kalba tik motyvuodamas skiriamos bausmės rūšį ir dydį. Kaltės klausimas susijęs su BK 42 straipsnį nėra labai detalizuotas teismų praktikoje. Tokį teismo pasirinkimą galima suprasti dėl to, kad pastarasis klausimas nėra toks paprastas (Daukšaitė, 2013, p. 235).

Apibendrinant darytina išvada, kad neteisėtas abortas pagal BK 142 straipsnį gali būti padaromas veikiant tiesiogine tyčia, kurios turinį sudaro tai, kad kaltininkas darydamas neteisėtą abortą suvokia tokios veikos pavojingumą ir to siekia (Švedas et al., 2009, p. 148).

6. Lyginamoji aborto analizė užsienio valstybių kontekste

6.1. Lenkija

Lenkijos Respublikos Konstitucija įtvirtina bendrą principą, kad valstybė užtikrina kiekvieno žmogaus gyvybei teisinę apsaugą (Wyrok z dnia 22 października

2020 r.), o 1993 m. Šeimos planavimo, žmogaus vaisiaus apsaugos ir leistino nėštumo nutraukimo sąlygų įstatyme įtvirtinta, kad kiekvienas žmogus nuo apsvaiginimo momento turi prigimtinę teisę į gyvybę (Dėl šeimos planavimo, žmogaus vaisiaus..., 1993). Dėl to pagal galiojančius įstatymus Lenkija yra viena iš tų valstybių, kuriose abortas yra uždraustas, išskyrus tokius išimtinus atvejus:

Visų pirma, Lenkijoje atlikti aborto operaciją gali tik gydytojas, kai nėštumas kelia grėsmę moters sveikatai ir (ar) gyvybei. Esant pavojui moters gyvybei abortas gali būti atliktas bet kuriuo nėštumo laiku. Antra, kai prieš gimdymą konsultacijose medicininiai duomenys rodo, kad vaikas gali gimti sergantis sunkia nepagydoma liga, arba yra tikimybė, jog vaisius bus sunkiai pažeistas. Tai turi būti patvirtinta kito gydytojo, ne to, kuris atliks aborto procedūrą. Trečia, kai nėštumas yra nusikalstamos veikos rezultatas. Šiuo atveju įstatymas numato dvylikos savaičių terminą, iki kol galima nutraukti nėštumą. Kaip ir antru atveju - turi būti patvirtinta kito gydytojo. Lenkijos Baudžiamasis įstatymas nustato griežtą baudžiamąją atsakomybę už šių sąlygų nesilaikymą.

Įdomu tai, kad Lenkijos Konstitucija įtvirtina žmogaus teisę į gyvybę, kuri saugoma nuo apsvaiginimo momento, tačiau nėštumo nutraukimo padarymas kvalifikuojamas pagal Lenkijos BK pagal 152 straipsnį, kuris nustato baudžiamojo atsakomybę už neteisėtą abortą, bet ne kvalifikuojamas kaip kito žmogaus nužudymas.

Iš Vidurio Europos šalių Lenkija yra vienintelė šalis, kurioje abortas pagal poreikį neprieinamas. Todėl moterys keliauja į kitas šalis, kuriose yra palankesnės aborto atlikimo taisyklės. Dėl tokios susiklosčiusios situacijos Lenkijoje kilo probleminė situacija, kuri skamba taip: ar už nėštumo nutraukimą kitoje valstybėje, kurioje aborto operacijos yra prieinamos įstatymo pagrindu, gali būti baudžiami Lenkijos piliečiai? Galiausiai buvo išaiškinta, kad kaltininkas bus atsakingas, jeigu veiką padarė Lenkijos teritorijoje. BK 6 str. 2 d., nurodyta, kad uždrausta veika laikoma padaryta toje vietoje, kur kaltininkas veikė arba neatliko veiksmų, kuriuos jis privalėjo atlikti, arba kur atsirado draudžiamos veikos požymį sudarantis poveikis arba turėjo įvykti pagal kaltininko ketinimą. Šis nusikaltimas Lenkijoje yra pripažįstamas formalaus pobūdžio, todėl tam, kad kaltininkui būtų kilusi atsakomybė pagal BK 17 str. ir BK 152 str. 2 d., būtina, kad veiktų Lenkijos teritorijoje (Przerwanie ciąży za zgodą kobiety art. 152).

Lenkijos valstybė yra pripažinta viena iš religingiausių valstybių Europoje, kas ir nulėmė tokias aborto reguliavimo taisykles. Griežtindama nėštumo nutraukimo tvarką valstybė siekia apsaugoti negimusio vaiko gyvybę bei jo vystymąsi iki gimimo (Čakovski, Žukovaitė, 2010, p. 27). Lenkijos pilietės buvo nepatenkintos tokia įstatymų leidėjo valia, t.y. uždrausti nėštumo nutraukimą. Todėl Europos Žmogaus Teisių Teisme buvo nagrinėjama byla 2007 m. Tysiąc v. Poland.

Vienoje iš nutarčių neteisėto aborto klausimu Lenkijos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad pagal Lenkijos teisę neteisėto aborto objektu laikoma vaiko prenatalinėje fazėje gyvybė, todėl būtent pradėtas vaikas yra laikomas nukentėjusiuoju pagal

Lenkijos BK 152 straipsnį. Moteris negali perimti abortuoto vaisiaus teisių ir gali būti pripažinta nukentėjusiąja tik tuo atveju, jei dėl moters prašymu atlikto neteisėto aborto buvo padaryta žala jos pačios sveikatai ar gyvybei (Lenkijos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

6.2. Egiptas

Nėra patikimų nacionalinių duomenų apie abortus Egipte. Tačiau vietiniai tyrimai rodo, kad abortai Egipte yra tokie pat paplitę, kaip ir šalyse, kur abortai yra legalūs, tik slapti ir nesaugūs. Dėl abortų draudžiančių įstatymų tyrėjams yra sunku rinkti duomenis apie abortų dažnį, aplinkybes bei poveikį moterims (Bagheri, Afshar, 2011, p. 8). Iš to, kas pateikta, galima daryti pakankamai pagrįsta prielaidą, kad Egipte ir kitose abortų nelegalizavusiose šalyse egzistuoja toks pats ar panašus skaičius abortų operacijų, tačiau tokiu atveju jie neteisėti, tad jie yra pavojingesni ir nukenčia daugiau moterų. Tai argumentas aborto legalizavimo šalyje naudai.

Aborto klausimas Egipte yra vienas iš prieštaringiausių. Musulmonai abortą laiko neteisingu ir draudžiamu. Islamo tikėjimas gyvybei suteikia šventumą, Korane rašoma: „Kas pasigailėjo sielos gyvybės, tas tarsi išgelbėjo visų žmonių gyvybę. Kas nužudė sielą, atrodo, kad jis nužudė visą žmonių“ (Koranas 5:32). Tam tikrais atvejais abortas gali būti leidžiamas. Toks atvejis yra tada, kai nėštumas kelia pavojų moters gyvybei. Tai yra vienintelė situacija, kada aborto operacija yra leidžiama po 120 nėštumo dienų. Šis leidimas grindžiamas tuo, kad motinos gyvybės išgelbėjimas yra mažesnė blogybė iš dviejų galimų. Šariate (musulmonų įstatyme) galioja bendras principas pasirinkti mažesnę iš dviejų blogybių. Mažesnė blogybė, nes: motina yra vaisiaus pradininkė, leidžiant moteriai mirti daugeliu atveju vaisius taip pat žus (Abortion. Sanctity of life, 2009). Egipte 2004 m. birželį Al Azharo didysis šeichas Muhamadas Sayedas Tantawi patvirtino įstatymo projektą, leidžiantį moterims nutraukti nėštumą dėl išžaginimo (Abortion Sanctity of life, 2009). Didžioji dauguma islamo mokslininkų sutinka dėl nėštumo nutraukimo, kai nėštumo ankstyvuojau laikotarpiu yra sužinoma, jog vaisius turi nepagydomą ligą, kuri ateityje vaikui sukels dideles kančias. Šiuo atveju abortas leidžiamas kai nėštumas neviršija 120 dienų. Vis dėl to yra tų, kurie nesutinka ir vis vien laiko draudžiamu (Abortion. Sanctity of life, 2009). Svarbu paminėti tai, kad pagal fatvą, t.y islame naudojamą teologinio ar teisinio klausimo sprendimą (Visuotinė lietuvių enciklopedija), abortas yra neginčijamai draudžiamas, išskyrus, dėl teisinės būtinybės (Bagheri, Afshar, 2011, p. 10). Egzistuoja šiai temai svarbi fatva: Dar Al-Ifta Al - Messriya, kurią išleido A. G Mohamedas. Šioje fatvoje Nr. 336 rašoma apie nėštumo nutraukimą vaisiaus deformacijos atveju. Joje teigiama, kad bet kokios deformacijos, kurios gali būti aptiktos vaisiui, nėra laikomos teisiniu argumentu nutraukti nėštumą, išskyrus atvejus, kai jie kelia pavojų motinos gyvybei (Mohammed, 2004).

Remiantis tuo kas išdėstyta, galima teigti, kad abortas Egipte yra draudžiamas, išskyrus tam tikrus atvejus, kurie yra pagrįstai argumentuoti teisiškai.

Išvados

1. Moterys abortą pasirenka dėl susiklosčiusių neigiamų sąlygų gyvenime. Dažniausiai tai padaroma dėl aplinkinių spaudimo, pastojimo ne santuokoje, nepilnameistės, blogos finansinės padėties bei dėl daug kitų motyvų. Arba kai medicininio požiūriu yra rekomenduojama dėl moters gyvybei gresiančio pavojaus ar dėl vaisiaus apsigimimo.
2. Remiantis Lietuvos Respublikoje esančiu teisiniu reguliavimu dėl aborto, nusikaltimu yra pripažįstamas neteisėtas aborto padarymas, todėl įstatymų neuždraustą, saugų, gydytojo prižiūrimą abortą derėtų vertinti kaip moters apsisprendimo laisvę. Todėl galimybė naudotis saugiomis medicininėmis procedūromis yra žmogaus teisė, neatsižvelgiant į moralę.
3. Vertinant religiniu požiūriu, aborto operacija yra neleistina ir prilyginama net žmogžudystei. Tikinčiajam asmeniui nėštumo nutraukimas nėra apsisprendimo laisvė. Šiam krikščioniškajam požiūriui tapachios dogmos identifiikuotos ir islamo religijoje.
4. Aborto uždraudimas nėra būdas užkirsti kelią tokioms operacijoms. Šalys, kuriose nėštumo nutraukimo operacijos įstatymo pagrindu yra neleidžiamos, susiduria su padidėjusiu nelegalių, todėl ir nesaugių abortų skaičiumi. Dėl tokio reguliavimo moterys, norinčios nutraukti abortą yra priverstos vyksti į šalį, kur tai yra leidžiama. Tiek vienu, tiek kitu atveju nukenčia valstybės ekonomika, kadangi prarandamos mokestinės lėšos už aborto operacijų atlikimą.
5. Atsižvelgiant į tai, kas šiame darbe išdėstyta, prie vieno ir bendro sprendimo, kuris būtų visiems priimtinas prieiti neįmanoma. Taip yra todėl, nes skiriasi tautų moralinės vertybės, religingumas, Konstitucijos saugomi gėriai, moters teisių turinys. Kiekvienos valstybės priimtas sprendimas ir yra saistomas aukščiau išvardytų aspektų. Todėl pavyzdžiui, valstybėse, kuriose abortų teisinis reguliavimas argumentuojamas religinėmis nuostatomis, egzistuoja griežtesnių aborto įvykdymo sąlygų reglamentavimas.

Literatūros sąrašas

Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, VIII-1864.

4. Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos įstatymo Nr. 50 (1994). Valstybės žinios, 18-229.
5. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo Nr. I-1367, (1996). Valstybės žinios, 66-1572.
6. Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymo Nr. IX-837, (2002). Valstybės žinios, 43-1602.
7. Dėl Lietuvos medicinos normos MN 64:2018 „Gydytojas akušeris ginekologas“ įstatymo Nr. V-170, pakeitimo įstatymas (2018). Valstybės žinios, 35-1250.

Tarptautinės teisės aktai

1. Ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (1993), ISAP.
2. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1995). Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.
3. Kodeks Karny (1997), ISAP.

Specialioji literatūra

1. Abramavičius, A., ir kt. (2003). Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. 3-iasis pataisymas ir papildymas leid. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
2. Gruodytė, E., ir kt. (2021). Lietuvos Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga. Vadovėlis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
3. Sezemanas V. (1988). The Problem of Freedom. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
4. Švedas G., ir kt. (2004). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: bendroji dalis (1–98 straipsniai), 2 str. para. 11, Vilnius: Teisinės informacijos centras.
5. Švedas G., ir kt. (2009). Lietuvos Respublikos Baudžiamojo Kodekso Komentaras, Vilnius: Teisinės informacijos centras.
6. Švedas G., Abramavičius A., (2019). Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. 1 knyga, Vilnius: Teisinės informacijos centras.

Teismų praktika

1. Dėl Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. lapkričio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-7-226/2009.
2. Klaipėdos rajono apylinkės teismo 2008 m. gegužės 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje. Nr. 1-34-729/2008.
3. Jonavos rajono apylinkės teismo 2009 m. birželio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje. Nr. 1-49-217/2009.
4. Kauno miesto apylinkės teismo 2012 m. rugpjūčio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje. Nr. 1-2156-923/2012.

Tarptautinė teismų praktika

1. Tysiāc v. Poland [EŽTT], - 5410/03, [2017-03-20].
2. Lenkijos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. I KZP 2/09.
3. WYROK Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. sygn. akt K 1/20.

Kita literatūra

1. Daukšaitė I., (2013). Baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą abortą ir privedimą jį darytis. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilniaus Universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. prieiga internete: <https://epublications.vu.lt> ›
2. Milinis A., Baranskaitė A., ir Abramavičius A. (2011). Probleminiai žmogaus gyvybės pradžios ir pabaigos klausimo aspektai nužudymo kontekste. Mokslo straipsniai. Vilnius: Jurisprudencija, prieiga internete: <https://ojs.mruni.eu> ›
3. Gvaldaitė L. ir Bordun J. (2013). Abortas kaip socialinė problema: prevencijos poreikio aspektas. Vilniaus Universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt>
4. Čakovski A. ir Žukovaitė I. (2010). Neteisėto aborto kriminalizavimas Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse, teisė. Vilniaus Universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. prieiga internete: <https://epublications.vu.lt> ›
5. Daukšaitė I. (2011). Teisėto aborto sąvoka pagal Lietuvos teisės aktus, teisė. Vilniaus Universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. prieiga internete: <https://www.journals.vu.lt> ›
6. Sabaliauskaitė E. (2011). Aborto baudžiamumas. Magistro darbas, socialiniai mokslai, teisė. Vilniaus Universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. prieiga internete: <https://epublications.vu.lt> ›
7. Karvelienė D., (2022). Gyvybės principo negerbimas klausimo slidaus šlaito efektą. Bernardinai.lt, lapkričio 21 d. prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 5 d.]
8. Gvaldaitė L. ir Bordun J. (2013). Abortas kaip socialinė problema: prevencijos poreikio aspektas. Vilniaus Universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt> ›
9. Valančiūtė A., Vitkus A. ir Balnytė I. (2006). Citologijos, embriologijos ir bendrosios histologijos darbai: mokomoji knyga. Kauno Medicinos Universitetas. Kaunas: Kauno medicinos universiteto leidykla. prieiga internete: <https://lsmu.lt> ›
10. Rėzienė D. (2006). Aborto legitimumo problema, Magistrinis darbas, teisė. Mykolo Romerio Universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla. prieiga internete: <https://vb.mruni.eu> ›
11. Pepcevičiūtė-Bogušienė I. (2020). Abortai Lietuvoje (1), kokio amžiaus moterys ir kodėl renkasi nutraukti nėštumą, kokią pagalbą jos gauna ir kokios trūksta? 15min.lt, lapkričio 22 d. prieiga internete: <https://www.15min.lt> › [žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d.]
12. Lietuvių kalbos žodynas, prieiga internete: <http://www.lkz.lt>
13. Visuotinė lietuvių enciklopedija, prieiga internete: <https://www.vle.lt>
14. Krizinio nėštumo centras, prieiga internete: <https://krizinionestumocentras.lt> [žiūrėta 2023 m. sausio 1 d.]
15. Cambridge Dictionary, prieiga internete: <https://dictionary.cambridge.org> [žiūrėta 2023 m. sausio 10 d.]
16. Merriam-Webster Dictionary, prieiga internete: <https://www.merriam-webster.com> [žiūrėta 2023 m. sausio 10 d.]
17. BBC (2009). Islam: Abortion. prieiga internete: BBC - Religions - Islam: Abortion [žiūrėta 2022 m. gruodžio 4 d.]

18. Mohammed A.G., (2004). Fatwa No. 336. prieiga internete: <https://bmcmethethics.biomedcentral.com> › [žiūrėta 2022m gruodžio 4d.]
19. Ellen S. Rigtierink, Audrey F. Saftlas and Hani K. Atrash (2013). Women and Health. Tavogyvenimas.lt, balandžio 14 d. prieiga internete: <http://tavogyvenimas.lt> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 5 d.]
20. Planned Parenthood Federation of America, The Abortion Pill, prieiga internete: <https://www.plannedparenthood.org> › [žiūrėta 2022 m. gruodžio 10 d.]
21. Analysis of Medication Abortion Risk and the FDA, 2019, prieiga internete: <https://www.ansirh.org> › [žiūrėta 2022 m. gruodžio 4 d.]
22. Shah I. ir Ahman E., (2009). Unsafe abortion: global and regional regional incidence, trend, consequences, and challenges, prieiga internete: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov> ›
23. Risks of Abortion prieiga internete: <https://scdhec.gov> ›
24. М24. Мерник А.М., (2022). Право на аборт репродуктивное право. prieiga internete: <http://lsej.org.ua> ›
25. Священна конгрегація у справах доктрини віри, декларація про скоєння аборту, 18 листопада, 1974, prieiga internete: <https://familychristianblog.files.wordpress.com> ›
26. Kluza J., (2020). Problematyka informowania o dostępie do aborcji a pomocnictwo do przestępstwa przerwania ciąży (art. 152 § 2 k.k.). prieiga internete: <https://www.prawo-wiedz.edu.pl> ›

ABORTAS – APSISPSENDIMO LAISVĖ AR NUSIKALTIMAS?

Santrauka

Šiame straipsnyje yra analizuojamas klausimas, kuris žmonijos istorijoje egzistuoja labai ilgą laiką, tačiau yra vienas prieštaringiausių visame pasaulyje ir sąlyginai bendro sutarimo nėra prieinama: abortas, tai moters apsisprendimo laisvė ar vis dėl to, tai yra nusikaltimas? Darbe yra pateikiamas žmogaus gyvenimo pradžios momentas. Aiškinamasi, kaip abortas yra suprantamas religiniu, teisiniu požiūriu bei medicinoje. Pateikiami neteisėto aborto nusikaltimo sudėties požymiai. Šiame rašto darbe taip pat yra atliekama lyginamoji kitų užsienio valstybių analizė, kuria siekiama išsiaiškinti kitų šalių aborto teisinį reglamentavimą.

ABORTION – FREEDOM OF DECISION OR A CRIME?

Summary

This article analyzes an issue that has existed for a very long time in human history but is one of the most debated worldwide. There is no consensus: abortion is a woman's freedom of choice, or for that matter, a crime. The work presents the beginning of human life. He explains how abortion is understood from religious, legal, and medical perspectives. The features of the crime of illegal abortion are given. In this written work, a comparative analysis of other foreign countries is also carried out, which aims to clarify the legal regulation of abortion in other countries.

DARBUOTOJŲ AKCIJŲ OPCIONAI: REALIZAVIMAS, APMOKESTINIMAS IR JŲ PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Luka Tamulionytė, Nedas Tamašauskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
3 kurso, 7 akademinės grupės teisės studentai
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas: tamulionyte.luka@gmail.com;

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė Gerda Skirbutienė

El. paštas: gerda.skirbutiene@sorainen.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius doc. dr. Martynas Endrijaitis

El. paštas: martynas.endrijaitis@gmail.com

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius Mindaugas Dominykas Baniulis

El. paštas: mindaugas.baniulis@sorainen.com

Įvadas

Poreikis motyvuoti ir aktyviau įtraukti į bendrovės veiklą darbuotojus yra vienas iš pagrindinių darbdavio tikslų, tad pastarieji ieško inovatyvių bei veiksmingų priemonių šiam tikslui pasiekti. Viena iš tokių priemonių – darbuotojų akcijų opcionas (angl. share option), suteikiantys galimybę darbuotojams įsigyti bendrovės, kurioje šie dirba, ar su ja susijusios įmonės (pvz., akcininko) akcijų. Būtent darbuotojų akcijų opcionas (dar kitaip vadinamas pasirinkimo sandoriu) vis labiau plinta Lietuvos verslo praktikoje. Atsižvelgiant į tai, veiksmų užtikrinti sklandesnį šio instituto reguliavimą ėmėsi ir įstatymų leidėjas, atlikdamas įstatymų pataisas, – įtvirtindamas mokesčių lengvatą ir pakeisdamas darbuotojams suteikiamų akcijų reglamentavimą.

Taigi, šio tyrimo **tikslas** – išanalizuoti darbuotojų akcijų opcionų instituto reglamentavimą ir pritaikomumą Lietuvoje.

Autorių nuomone, tikslui pasiekti reikšmingi šie **uždaviniai**: 1) atskleisti, kaip darbuotojų akcijų opciono institutas yra suprantamas Lietuvoje; 2) palyginti darbuotojų akcijų opciono institutą su kitais akcijų darbuotojams suteikimo būdais; 3) išanalizuoti darbuotojų akcijų opciono instituto įgyvendinimą Lietuvoje iš civilinės ir mokesčių teisės perspektyvos; 4) įvertinti priimtus įstatymų pakeitimus, susijusius su darbuotojų akcijų opcionų realizavimu ir apmokestinimu; 5) apžvelgti darbuotojų akcijų opciono instituto ateities galimybes Lietuvoje.

Mokslinio darbo **objektas** – darbuotojų akcijų opcionų, kuriuos išduoda pagal Lietuvos įstatymus įsteigtos ir veikiančios bendrovės arba šių lietuviškų bendrovių akcininkai, kurie įsteigti pagal Lietuvos įstatymus ir veikia Lietuvoje realizavimas ir apmokestinimas.

Analizuojant pasirinktą objektą buvo naudojami šie tyrimo **metodai**: lingvistinis (kalbinis), sisteminis, analizės ir teleologinis. Lingvistinio (kalbinio) metodo pagalba aiškinamas teisės aktų turinys bei sąvokos. Pasitelkiant sisteminį metodą analizuojamas esamas teisinis reguliavimas, įsigaliosiantis naujas teisinis reguliavimas, teismų praktika bei kompetentingų institucijų išaiškinimai. Analizės tyrimo metodu vertinamos galimybės ir prielaidos, būtinos darbuotojų akcijų opcioną realizuoti praktikoje. Teleologinio metodo pagalba vertinami įstatymų leidėjo ketinimai, priimančios įstatymų pataisas.

Darbo **originalumą ir aktualumą** atskleidžia ne tik praktikoje didėjantis teisininkų dėmesys darbuotojų akcijų opciono institutui (ypač 2023 m., vasario mėn. pradėjusiai veikti mokesčių lengvatai), tačiau taip pat ir pačių bendrovių suinteresuotumas pasinaudoti šio instituto galimybėmis. Be to, doktrinoje šio instituto raidai ir praktikai Lietuvoje nėra skiriamas didelis mokslininkų dėmesys, o instituto naudojimas vis intensyvėja.

Pagrindiniai šiame tyrime naudoti **šaltiniai** – lietuvių ir užsienio mokslininkų darbai, besiformuojanti darbuotojų akcijų opciono instituto įgyvendinimo praktika. Taip pat svarbūs ir teisės aktai ir jų aiškinamieji raštai – Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – **CK**), Akcinių bendrovių įstatymas (toliau – **ABI**), Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (toliau – **GPMĮ**), Valstybinio socialinio draudimo įstatymas (toliau – **VSDĮ**) bei Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos (toliau – **VMI**) parengtas GPMĮ komentaras (toliau – **Komentaras**). Be kita ko – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo bei kitų žemesnės instancijos teismų praktika.

1. Darbuotojų akcijų opcionų samprata, ypatumai, rūšys

1.1. Darbuotojų akcijų opcionų samprata

Lietuvos įstatymų leidėjas būtent „darbuotojų akcijų opciono“ sąvokos teisės aktuose nėra įtvirtinęs – įstatymuose galima atrasti bendrinę „pasirinkimo sandorio“ sąvoką. Pastarojo apibrėžimas yra pateiktas Finansų įstaigų įstatymo (toliau – **FĮĮ**) 2 straipsnio 33 dalyje, t. y. pasirinkimo sandoris apibrėžiamas kaip sandoris, suteikiantis teisę, bet ne įsipareigojimą pirkti arba parduoti sandorio objektą už sutartą kainą sutartą dieną arba iki jos (paminėtina tai, jog oficialioje 2018 m. balandžio 17 d. šio įstatymo suvestinėje anglų k., option buvo išverstas ne vienu žodžiu – opcionas, o būtent kaip pasirinkimo sandoris). Taigi, įtvirtindamas tokią bendrojo pobūdžio

sąvoką, įstatymų leidėjas akcijų opciono nesiejo būtent su darbuotojų akcijų opcionu, apie kurį ir yra rašomas šis darbas. Tiesa, tokį įstatymo leidėjo žingsnį gali paaiškinti aplinkybė, jog FII buvo priimtas dar 2002 m., kai darbuotojų akcijų opcionai Lietuvoje nebuvo itin paplitę, o ir pats FII skirtas finansų įstaigoms ir jų teikiamoms paslaugoms reguliuoti. Tačiau, vystantys darbuotojų akcijų opciono instituto praktikai Lietuvoje, šiame kontekste aktualiuose, pavyzdžiui, CK, Lietuvos Respublikos darbo kodekse (toliau – **DK**) ar ABĮ pokyčių, t. y. įstatymų pakeitimų ar pirminių įstatymų projektų, apibrėžiančių ir paaiškinančių darbuotojų akcijų opcionų sampratą, priimti nesiimta.

Tiesa, galima pastebėti įstatymų leidėjo tendenciją opcionų sutarties, taikomos tam tikroje srityje, apibrėžimą detalizuoti poįstatyminiuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2016 m. patvirtintose Filmų rengiamųjų ir gamybos darbų projektų valstybinio finansavimo taisyklėse 4.24 punkte įtvirtinta opciono sutarties samprata¹. Taip pat pasirinkimo sandorio samprata yra apibrėžta Lietuvos Respublikos finansų ministro 2012 m. įsakymu patvirtintose Finansinių priemonių naudojimo taisyklių 3.12 punkte². Tokia tam tikrų teisinių santykių srityje įtvirtinta opciono sutarties samprata ne tik suteikia aiškumo ir tikrumo šių sutarčių šalių tarpusavio santykiams, tačiau taip pat leidžia aiškiau suprasti bei apibrėžti darbuotojų akcijų opciono sampratą. Deja, bent jau šiuo metu iniciatyvos darbuotojų akcijų opciono sampratos įtvirtinti bent jau poįstatyminiu lygmeniu – nėra.

Svarbu tai, jog darbuotojų akcijų opciono samprata nėra formuojama ir teismų jurisprudencijoje. Nors teismų praktikoje yra keletas bylų, kuriose kilęs ginčas susijęs su opciono sutartimi, tačiau tokiais atvejais dažniausiai ginčo esmė nėra susijusi būtent su darbuotojų akcijų opcionu ir pats akcijų opcionas, kaip institutas, teismų nėra detalčiau analizuojamas (pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo nutartis byloje Nr. e2S-1834-794/2021). Paminėtina ir tai, jog tokios bylos dažniausiai nepasiekia ir aukštesnės instancijos teismų, formuojančios vieningą teismų praktiką, t. y. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – **LAT**) ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – **LVAT**). Autorių nuomone, teisminių ginčų ateityje padaugės praktikoje pradėjus taikyti ABĮ pakeitimus ir gyventojų pajamų mokesčio lengvatą, apie kuriuos toliau detalčiai rašoma šiame darbe, atitinkamai, tai praturtins ir išgrynins akcijų opciono instituto praktiką Lietuvoje.

¹ Opciono sutartis – sutartis, pagal kurią autorius ar autoriaus teisių turėtojas suteikia prodiuseriui išimtinę teisę už sutartyje nustatytą atlyginimą ir per sutartyje nurodytą terminą, kuris paprastai neviršija trejų metų, įgyti sutartyje nurodytas autoriaus teises (esant tam tikroms sutartyje nurodytoms sąlygoms), įgalinsiančias sukurti ir (arba) naudoti filmą.

² Pasirinkimo sandoris (angl. option) – sandoris, pagal kurį be papildomo mokesčio arba už tam tikrą mokestį ar kitokį atlygį įsigijama teisė, bet ne įsipareigojimas ateityje su finansiniu turtu atlikti finansines operacijas sandorio sudarymo dieną sutartomis sąlygomis. Tokia teisė gali būti parduodama (tampa įsipareigojimu) mainais už tam tikrą kitą įsigijamą teisę arba mokestį ar kitokį atlygį.

Analizuojant negausią darbuotojų akcijų opciono instituto doktriną, galima daryti išvadą, jog viešojoje erdvėje pasirodančių publikacijų autoriai (teisininkai), apibrėždami darbuotojų pasirinkimo sandorių sampratą, dažniausiai remiasi būtent FII pateikta samprata (Markevičienė, 2022; Vareikaitė-Mills, 2022). Šio įstatymo pateikta sąvoka reikia vadovautis ir norint suprasti GPMĮ 17 str. 1 d. 58 p. įtvirtintą gyventojų pajamų mokesčio (toliau – **GPM**) lengvatą, nes, kaip aiškinama minėtos nuostatos Komentare, darbuotojų akcijų opcionai GPMĮ tikslais yra suprantami taip, kaip jie apibrėžiami FII.

Vien tai, jog Komentaras nukreipia į FII, negalima teigti, jog šiame įstatyme pateikiama darbuotojų akcijų opciono sąvoka laikoma vieninteliu ir teisingu apibrėžimu. Vien atsižvelgiant į skirtingų jurisdikcijų ir valstybių praktiką galima pastebėti skirtingą šio instituto aiškinimą, tad ir paties darbuotojų akcijų opciono sampratą reikėtų vertinti sistemiškai. Visgi, šiuo atveju aktualus darbuotojų akcijų opciono ir supratimas būtent Lietuvos teisės ir mokesčių sistemose. Taigi, nors teisės aktuose nėra įtvirtinta darbuotojų akcijų opciono sąvoka, iš pateiktų apibrėžimų galima daryti išvadą, jog jis suprantamas kaip sandoris, kurio viena šalis – darbuotojas – turi teisę, bet ne pareigą, įsigyti bendrovės, kurioje jis dirba, akcijas už sutartą, dažniausiai lengvatinę, kainą per nustatytą laikotarpį. Visgi, autorių nuomone, nors įstatyminio reguliavimo minimumas leidžia natūraliai vystyti ir formuoti praktikai, tačiau, kaip toliau bus detalizuojama darbe, toks neapibrėžtumas sukelia ir problemų: darbdaviams ir darbuotojams reikia aktyviai domėtis, jog jų sudaryta darbuotojų akcijų opciono sutartis (angl. *employee stock option agreement/plan*) (toliau – **ESOP** arba **opcionas**) ir akcijų perleidimas darbuotojams atitiktų Lietuvoje vyraujančią akcijų opciono sampratą.

1.2. Darbuotojų akcijų opcionų ypatumai: darbuotojų akcijų opcionas kaip civilinė sutartis

Darbuotojų akcijų opcionų sutarties teisingas aiškinimas lemia ir teisinius padarinius, kuriuos ši sutartis sukelia, todėl svarbu tinkamai identifikuoti, kuriam civilinės teisės institutui ši sutartis yra priskirtina ar kuriam institutui ji yra artimiausia. Praktikoje problemų kyla dėl opciono sutarties atribojimo nuo sąlyginių ir terminuotų sutarčių bei preliminarinės sutarties (pvz., byloje Nr. 2A-20-357/2015 ginčas kilo, be kita ko, dėl to, ar sudaryta opciono sutartis buvo preliminarioji sutartis ar ne).

Kaip jau minėta, darbuotojų akcijų opcionas bendrąja prasme yra susitarimas tarp darbdavio ir darbuotojo dėl darbuotojo teisės ateityje reikalauti suteikti bendrovės akcijas jam. Visgi, pačia sutartimi akcijos nėra įgyjamos, o tokios sutarties dalykas yra įsipareigojimas sudaryti ateities sandorį pagal iš anksto numatytas sąlygas (akcijų pirkimo – pardavimo, mainų ar kitokią sutartį). Toks apibūdinimas šią sutartį daro labai panašią į ikisutartinių santykių institutą – preliminarįją sutartį, kadangi preliminarinės sutarties dalykas yra ateities sandoris. Opciono aiškinimas kaip preli-

nariosios sutarties lemtų, kad darbuotojas neišlaikytų teisės ateityje reikalauti įvykdyti sutartį natūrą, įvykus sutartyje numatytoms sąlygoms, taip po šios sutarties šalys išlaikytų realią galimybę ateityje nesudaryti akcijų pirkimo-pardavimo sutarties bei išvengti teisinių pasekmių, jei sandoris nesudarytas elgiantis sąžiningai. Visgi, toks aiškinimas prieštarautų opciono sutarties esmei, kadangi šiuo atveju darbuotojas turi pagrįstą tikėjimą, kad, įvykus opciono sąlygoms ar suėjus terminui, akcijų įsigijimo sandoris bus sudarytas, o sąlygos, dėl kurių nebuvo susitarta, bus sulygtos. Toks aiškinimas lemtų, kad darbuotojas neįgytų teisės pasirinkti, ar sutartį sudaryti – ar ne, o tai jau prieštarautų ir paties sandorio pavadinimui – pasirinkimo.

Preliminariosios sutarties apibrėžimas ir sąlygos yra numatytos CK 6.165 str. LAT plenarinėje sesijoje (byloje Nr. 3K-P-382/2006) konstatavo, kad „tais atvejais, kai būtina atskirti preliminarąją sutartį nuo pagrindinės, dėl kurios šalys galėjo tartis preliminariojoje sutartyje, lemiamą reikšmę turi susitarimą sudariusių šalių valia.“ Toje pačioje nutartyje LAT išskiria tai, kad „preliminariosios sutarties atveju nėra prievolės dalyko kaip tos turtinės vertybės, dėl kurios šalys sudaro pagrindinę sutartį. Tai – organizacinė sutartis, priskirtina ikisutartinių santykių stadijai.“ Preliminariąją sutartimi negalima reikalauti įvykdyti sandorį, dėl kurio buvo sudaryta preliminarioji sutartis, todėl ir neatsiranda reali reikalavimo teisė sudaryti preliminarios sutarties sandorį. Tuo tarpu opciono dalykas gali būti suprantamas kaip sandoris, kuriuo susitariama dėl ateities akcijų pirkimo-pardavimo, mainų ar kitos sutarties, tačiau tokiu sandoriu dažnai ir numatomos sąlygos dėl sandorio įgyvendinimo natūra, jei sandoris nebūtų sudaromas, taip pat paliekama galimybė darbuotojui pasirinkti dėl sandorio įgyvendinimo, o ir derybės nėra privalomos, kadangi sandorio turinys dažniausiai yra aptartas pačioje opciono sutartyje. Opciono sutartimi nors ir neįgyjama turtinė nauda, visgi galima suprasti, kad tokia sutartimi sukuria prievolę, tai yra nematerialusis turtas, o tokios sukurtos civilinės subjektinės teisės įgyvendinimas išimtinai priklauso nuo darbuotojo veiksmų. Šiuo atveju darbuotojas ateityje įgyis reikalavimo teisę, kuri jau gali būti laikoma civilinės teisės objektu, o ji iš esmės sukuria opciono sandoriu. Darbuotojas opciono sandoriu įgyja realią reikalavimo teisę į bendrovės akcijas, tačiau neįgyja pačių akcijų. Šiuo atveju būtina atskirti vykdytiną reikalavimo teisę nuo akcijų. Tokios pačios pozicijos laikėsi ir Šiaulių apygardos teismas identifikuodamas preliminariosios sutarties ir opciono sandorio skirtumus (2A-20-357/2015). Opcionas sukuria prievolę darbdaviui sudaryti galimybę darbuotojui įgyti bendrovės akcijas sutartyje numatytomis sąlygomis, o darbuotojas įgauna teisę reikalauti, kad tokios akcijos būtų jam parduodamos už sutartą kainą. Taigi, turint omenyje tai, jog preliminarąją sutartimi nėra sukuriamas joks civilinės teisės objektas bei neįgyjama jokia turtinė teisė, kadangi sutartis, kaip prievolės sukūrimo būdas, dar nėra sudarytas, o šalys yra ikisutartiniuose santykiuose, akcijų opcionas negali būti laikomas preliminarąją sutartimi.

Atsižvelgiant į tai, kad opcionas nėra preliminarioji sutartis, būtina išsiaiškinti, kuriai civilinės teisės sutarčių rūšiai būtų galima priskirti tokią sutartį. Autorių nuo-

mone, šią sutartį lengviausia tapatinti su sąlygine arba terminuota (priklausomai nuo opciono rūšies) sutartimi. Sutarties sąlygiškumą ar terminuotiškumą lemia prievolės atitinkamas statusas. CK 6.30 str. ir 6.31 str. nustato sąlyginei prievolei keliamus reikalavimus, o CK 1.66 str. sąlyginio sandorio bruožus. Juos, taip pat, pakartoja ir LAT praktika (pvz., byloje Nr. e3K-3-295-219/2020). Darbuotojų akcijų opcionas gali būti laikomas sąlygine ar terminuota sutartimi tik ta apimtimi, kai kalbame apie prievolės dalyko (reikalavimo teisės į akcijas) įgijimo sąlygiškumą ar terminuotiškumą. Šiuo atveju tokia sutartis gali būti vadinama sąlygine ar terminuota sutartimi iki momento, kuomet kreditorius (darbuotojas) įgauna teisę įgyvendinti pasirinkimo sandorį. Visgi, tokios sutarties negalima tapatinti su sąlygine ar terminuota akcijų pirkimo-pardavimo, mainų (bei kitomis akcijų perleidimo) sutartimis. Sąlyga ir terminas gali lemti galimybės pasinaudoti civiline subjektine teise atsiradimą, tačiau pati prievolė parduoti lengvatine kaina ar perleisti nemokamai akcijų darbuotojui atsiranda po to, kai darbuotojas pasinaudoja savo civiline subjektine teise ir pareikalauja vykdyti susitarimą. Pats tokios prievolės dalykas yra atsirandantis reikalavimas skolininkui (darbdaviui) atlikti tam tikrus veiksmus. Kad akcijos būtų perleistos, yra reikalingas papildomas sandoris, kuriuo būtų perleidžiamos bendrovės akcijos. Opciono sutartis nėra vykdytina, kol darbuotojas nepasinaudoja savo išimtinė teise. Dėl šios priežasties tam tikros opcionų rūšys gali būti terminuotos ar sąlyginės, kadangi darbuotojas įgauna teisę reikalauti tik po tam tikro termino, visgi šiuo atveju terminas ar sąlyga negali būti aiškinamas taip plečiamai, kad opcionas būtų suprantamas kaip sąlyga, terminas perleisti akcijas. Atsižvelgiant į tai, opciono sandoris negali būti laikomas sąlygine ar terminuota akcijų perleidimo sutartimi, kadangi sąlyga ir terminas (1) nenulemia, kad akcijos bus perleistos ir reikalavimo teisė realizuota; (2) gali suteikti reikalavimo teisę, tačiau atsirandančios prievolės dalykas nėra akcijų perleidimas, o tik teisė reikalauti perduoti akcijas.

Atsižvelgiant į tai, kad opciono sandoris negali būti suprantamas kaip preliminarioji sutartis, taip pat neatitinka sąlyginio ir terminuotų sandorių apibrėžimo, tai šią sutartį (ar sutarčių visetą) reikėtų išskirti kaip atskirą sutarties rūšį. Akcijų opcionų sąvokos ir tokios sutarties rūšies nerasime CK VI knygos IV dalyje. Tokios sutartys Lietuvos civilinės teisės sistemoje yra kildinamos iš sutarties laisvės principo, kadangi šalys yra laisvos susitarti dėl sutarties turinio, pobūdžio, sukuriama objekto, dalyko. Šiuo atveju išskirtume šiuos bruožus, kuriais pasižymi darbuotojų opciono sutartis: (1) sutartis sudaroma tarp darbdavio ir darbuotojo, (2) sutarties šalys susitaria, kad darbuotojas turės teisę įgyti bendrovės akcijų aptartomis sąlygomis, (3) sutartimi susitariama, kada ir kokiomis sąlygomis darbuotojas įgys reikalavimo teisę į akcijas, kas lemia, kad atsirandanti prievolė gali būti laikoma civilinės teisės objektu. Lietuvos civilinės teisės požiūriu šių trijų sąlygų pakanka, kad sutartis būtų laikoma opciono sutartimi. Kiti sutartį apibūdinantys bruožai gali būti priklausomi nuo sutarties rūšies ar nuo jurisdikcijos. Šiuo atveju, pvz., VMI, aiškindama ir plėtodama prakti-

ką, susijusią su darbuotojų akcijų opcionų apmokestinimu, išskiria, be kita ko, ir dar vieną esminį opciono sutarties bruožą – (4) darbuotojo subjektinės teisės pasirinkti įgyvendinti jam suteiktą akcijų opcioną įtvirtinamas, kai ši teisė išreiškiama aktyviais darbuotojo veiksmais.

1.3. Darbuotojų akcijų opcionų rūšys

1.3.1. Darbuotojų akcijų opcionų suvokimas užsienio valstybėse

Akcijų skyrimas darbuotojams skirtingose valstybėse (jurisdikcijose) yra suprantamas bei įgyvendinamas skirtingai, atsižvelgiant į patį procesą, jo įgyvendinimo tvarką, dalyvaujančius subjektus, keliamus kriterijus ir pan. Atitinkamai, kyla poreikis ne tik išskirti skirtingas, savo ypatumų turinčias akcijų opcionų rūšis, bet taip pat ir kitus akcijų suteikimo darbuotojams būdus. Kaip alternatyvos darbuotojų akcijų opcionams praktikoje dažniausiai įvardijami (Picardo, 2022):

1. angl. Restricted Stock Units (toliau – **RSU**). RSU suteikia darbuotojams teisę įsigyti arba gauti akcijų, kai tik bus pasiekti tam tikri kriterijai, pvz., dirbti tam tikrą metų skaičių arba įgyvendinti numatytus darbo (veiklos) tikslus, t.y tokio tipo akcijų opcionai pasižymi automatiškumu ir nors patys sandoriai laikomi opcionų sutartimi, tačiau įgyvendinti darbuotojo aktyvūs veiksmai nėra būtini.
2. angl. Stock Appreciation Rights (toliau – **SAR**). SAR darbuotojams suteikia teisę į tam tikro skaičiaus akcijų vertės padidėjimą. Toks vertės padidėjimas apmokamas įmonės akcijomis arba grynaisiais pinigais. Šiuo atveju opcionai skirti jau bendrovės valdyme dalyvaujančių darbuotojų papildomam motyvavimui su jais dalinantis augančia bendrovės verte.
3. angl. Phantom Stock (toliau – **PS**). PS išrinktiems darbuotojams (dažniausiai aukštesniojo lygmens) suteikia teisę į piniginę premiją, lygią tam tikro skaičiaus akcijų vertei. Šiuo atveju paprastai neįvyksta joks teisinis akcijų nuosavybės perdavimas, t. y. darbuotojui suteikiamos hipotetinės akcijos, kurių vertė priklauso nuo tikrųjų akcijų vertės. Šiuo atveju akcijos naudojamos tik premijos vertei apskaičiuoti, tačiau joks realus akcijų suteikimas darbuotojams ir jų įtraukimas į bendrovės valdymą nėra vykdomas. Tam tikrais atvejais darbuotojams netgi suteikiama teisė į dividendus, kurie išmokami pinigine suma, atsižvelgiant į turimų hipotetinių akcijų skaičių ir bendrovės pelną, tačiau, akivaizdu joks tikrasis dividendų skirstymas nėra daromas.
4. angl. Employee Stock Purchase Plans (toliau – **ESPP**). ESPP suteikia teisę darbuotojams įsigyti bendrovės akcijų su nuolaida. Šio plano pagrindu suinteresuoti darbuotojai nuo nurodytos dienos iki pirkimo dienos gali tam tikrą darbo užmokesčio dalį įskaityti į fondą. Pirkimo dieną įmonė už darbuotojų sukauptas lėšas parduoda įmonės akcijų už lengvatinę kainą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Lietuvoje šios akcijų opciono alternatyvos šiuo metu taikomos itin retai, o toliau šiame darbe aprašomi civilinės ir mokesčių teisės ypatumai, apibūdinantys darbuotojų akcijų opcionų reglamentavimą Lietuvoje, nėra taikomi. Kitaip tariant, Lietuvoje darbuotojams akcijos gali būti suteikiamos įvairiais būdais, aprašomais šioje darbo dalyje, todėl ir tokie opciono sandoriai civilinės teisės prasme yra galimi, tačiau mokestine prasme tokiu atveju toks akcijų suteikimas yra vertinamas kaip įprastas akcijų pirkimo-pardavimo, dovanojimo ar kt. atvejis, nes paprastai aukščiau aptartos akcijų opcionų rūšys neatitinka pasirinkimo sandorio, kaip jis suprantamas GPMĮ tikslais, keliamų reikalavimų, dėl ko lengvatos nėra taikomos.

Išskiriant būtent darbuotojų akcijų opciono rūšis, doktrinoje sutinkami skirtingi skirstymo kriterijai. Pavyzdžiui, pagal akcijų opciono įgyvendinimo momentą galima išskirti (Rimas, 2009):

1. amerikietiškąją akcijų opcioną, kuris suteikia teisę įgyti akcijų per tam tikrą laikotarpį (įgyvendinimo laikotarpį), iki opciono įgyvendinimo termino pabaigos;
2. europietiškąją akcijų opcioną, kuris suteikia teisę įgyti akcijų tam tikru momentu, ne anksčiau nei suėjus opciono įgyvendinimo terminui.

Vienas praktikoje dažniausiai sutinkamas akcijų opcionų skirstymas, kildinamas iš Jungtinėse Amerikos valstijose įtvirtinto reguliavimo, yra (Alon-Beck, 2019):

1. angl. Incentive stock options (ISOs), kuris yra suteikiamas tik darbuotojams, be to, dažniausiai užimantiems aukštesnes pareigas.
2. angl. Non-qualified stock options (NSOs), kuris yra suteikiamas ne tik visų lygių darbuotojams, tačiau taip pat ir konsultantams (t. y. bendrovei paslaugas teikiantiems asmenims).

Taigi atsižvelgiant į tai, jog darbuotojų akcijų opcionų rūšių yra įvairių, svarbu teisingai kvalifikuoti, koks akcijų suteikimas darbuotojams Lietuvoje yra laikomas būtent akcijų opcionu. Iš besivystančios praktikos išryškėja, jog akcijų opcionas Lietuvoje yra „tinkamas“ (t. y. tiek iš civilinės, tiek iš mokesčių teisės perspektyvos suprantamas kaip akcijų opcionas), jeigu yra laikomasi tam tikro veiksmų ciklo. Konkrečiai, yra išskiriami šie momentai, kurių visuma leidžia teigti, jog įgyvendintas būtent darbuotojų akcijų opcionas (Employee Stock Options..., 2003):

- 1) opciono suteikimas (angl. granting);
- 2) opciono kaupimas (angl. vesting);
- 3) opciono įgyvendinimas (angl. exercising)³;

³ Akcijų išlaikymas yra aktualus būtent mokesčių teisės požiūriu, kadangi iš civilinės teisės perspektyvos akcijų išlaikymas nėra būtina sąlyga opciono egzistavimui ir įgyvendinimui.

Būtent šitie trys momentai yra darbuotojų akcijų opciono instituto sudedamosios dalys. Tačiau, autorių nuomone, šį institutą aiškinant sistemiskai, svarbu išskirti dar du momentus:

- 4) akcijų išlaikymas (angl. vesting of shares);
- 5) akcijų pardavimas (angl. sale of shares).

Toliau apie kiekvienos dalies reikšmę bei visumos svarbą rašoma kitose šio darbo dalyse.

1.3.2. Darbuotojų akcijų opcionas suvokimas Lietuvos civilinės ir mokesčių teisės požiūriu

Be to, svarbu suvokti akcijų opciono traktavimą žvelgiant iš civilinės ir mokesčių teisės perspektyvos, kuris detalizuojamas toliau. Kaip jau aptarta, darbuotojų akcijų opciono sandoris civilinėje teisėje kyla iš sutarties laisvės principo. Kone kiekvienas sandoris, apimantis anksčiau minėtas keturias⁴ sąlygas, gali būti laikomas opciono sandoriu Lietuvos civilinės teisės sistemoje. Visgi, verslo praktikoje opciono sandoris yra praktiškai naudingas, kai jis atitinka ir mokesčių teisės reikšmę. Šiuo atveju sandoriui, atitinkančiam Lietuvos mokesčių teisėje įtvirtintą pasirinkimo sandorio sampratą ir keliamus aukštesnius reikalavimus, gali būti taikoma mokesčių lengvata. Iš tokio sandorio, kurio pagrindu darbuotojai už lengvatinę kainą arba nemokamai gauna bendrovės akcijų, darbuotojų gaunama nauda GPM yra neapmokestinama, tad toks mokesčių režimas yra šių teisinių santykių šalims žymiai palankesnis.

Civilinės teisės prasme darbuotojų akcijų opcionas yra naudojamas dėl keleto verslui patrauklių priežasčių. Civilinė teisė, kaip privatinės teisės dalis, suteikia privatiems subjektams daug laisvės improvizuoti, sudarant akcijų opcionus. Verslo požiūriu, tokie sandoriai yra naudingi dėl keleto priežasčių. Akcijų opciono sandoriu darbuotojui suteikiama galimybė įgyti akcijas ateityje, o verslas įgyja (1) vakarietiško, perspektyvaus ir inovatyvaus darbdavio įvaizdį visuomenės bei būsimų darbuotojų akyse, (2) lojalų ir motyvuotą darbuotoją, kuris suinteresuotas darbdavio sėkme, (3) galimybę išlaikyti bei „pririšti“ talentingus darbuotojus (Amisiejus, 2022), tuo pačiu nesuteikiant jų konkurentams. Šios priežastys lemia, kad verslas yra suinteresuotas darbuotojų akcijų opciono sudarymu. Vien siekdamas šių tikslų darbdavys gali sudaryti bet kurios rūšies, tipo opciono sandorį, kuris leistų pasiekti norimų tikslų. Visgi, darbdavys sudarydamas opciono sandorį įgyja ir (4) teisę pasinaudoti mokesčių lengvata, taip galėdamas suteikti darbuotojui pridėtinę turtinę vertę didesne ap-

⁴ (1) sutartis sudaroma tarp darbdavio ir darbuotojo, (2) sutarties šalys susitaria, kad darbuotojas turės teisę įgyti bendrovės akcijų aptartomis sąlygomis, (3) sutartimi susitariama, kada ir kokiomis sąlygomis darbuotojas įgys reikalavimo teisę į akcijas; (4) darbuotojo subjektinės teisės pasirinkti įgyvendinti jam suteiktą akcijų opcioną įtvirtinamas, kai ši teisė išreiškiama aktyviais darbuotojo veiksmais.

imtimi, todėl darbdavys siekdamas anksčiau paminėtų trijų tikslų, siekia pasinaudoti ir valstybės teikiama paskata.

Mokesčių teisė yra viešosios teisės dalis, todėl darbuotojų akcijų opciono apmokestinimui yra aktualus valstybės požiūris į šį institutą. Šiuo atveju verslo siekiami tikslai yra skatinti, tačiau jie ne visada sutampa su valstybės iškeltais tikslais. Valstybė, kaip jau minėta, akcijų opcijų įgyvendinimui suteikia mokesčių lengvatą, todėl labai svarbu suprasti šios lengvatos tikslus ir siekius, kad būtų suprantama civilinio ir mokestinio opciono diferenciacija. Aiškinamajame rašte dėl Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo Nr. IX-1007 17 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto (toliau – **Aiškinamasis raštas**) mokesčių lengvata pirmiausia sietina su palankesnės verslo aplinkos startuolių steigimuisi ir plėtrai kūrimu (nors, žinoma, lengvata taikoma visiems juridiniams asmenims). Kaip teigiama Aiškinamajame rašte, įsikūrusiai naujai įmonei, dar neturinčiai veiklai vykdyti reikalingų lėšų ir galimybių pasiūlyti konkurencingo darbo užmokesčio, mokesčių lengvata sudaro geresnes galimybes pritraukti kvalifikuotų darbuotojų į komandą, užsitikrinti jų lojalumą ir taip juos motyvuoti bei didinti įmonės veiklos efektyvumą. Darbuotojai, kurie jaučiasi prisidedantys prie įmonės sėkmės, gauna ne tik finansinę naudą iš įmonės vertės didėjimo, bet kartu tampa įmonės akcininkais ateityje. Akcijų opcionas yra darbuotojų motyvavimo priemonė, nes įmonės finansiniai rezultatai, augimas ir plėtra yra sietini su darbuotojo valdomų akcijų verte, o tai lemia darbuotojo efektyvumą ir produktyvumą darbe. Be to, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto paskelbtoje nuomonėje dėl darbuotojų finansinio dalyvavimo Europoje 2011/C 51/01 išreiškiama idėja, jog darbuotojų finansinis dalyvavimas paskatintų kvalifikuotų darbuotojų tapatinimąsi su įmone ir lojalumą jai tiek gerais, tiek sunkesniais laikais, taip pat suteikia jiems galimybę išplėsti savo autonomiją darbe ir prisidėti prie įmonės ateities strategijos kūrimo. Autorių nuomone, Europos Sąjungos ir valstybės išreikšti tikslai suponuoja, kad lengvata siekiama ne tik suteikti darbuotojams galimybę įgyti ir įgyvendinti akcijų opcioną, tačiau ir išlaikyti bendrovės akcijas ateityje bei taip suteikiant jiems galimybę prisidėti prie bendrovės valdymo. Taip darbuotojai gali patys padėti ilgai išlaikyti savo darbo vietą. Taigi, galima teigti, jog mokesčių lengvatos tikslas yra visose įmonėse (ypač raginami startuoliai), siekiančiomis pasinaudoti šia lengvata, didinti darbuotojų produktyvumą, jiems esant labiau suinteresuotiems jų įmonės finansine padėtimi.

Apibendrinant galima teigti, jog net akcijų opcioniui esant sudarytam ir įgyvendintam pagal Lietuvos civilinę teisę, darbuotojas, norėdamas pasinaudoti mokesčių lengvata, to padaryti negalės, jeigu nebus tenkinamos sąlygos, keliamos akcijų opcioniui mokesčių teisės požiūriu (svarbūs momentai apmokestinimui paminėti šio darbo 1.3.1 dalyje, tačiau detaliau bus aptarti toliau). Be to, svarbu tai, jog būtų ne tik akcijų opcionas įgyvendintas tinkamai procedūriškai, tačiau ir atsižvelgta į pagrindinius šio instituto tikslus – motyvuoti darbuotojus, didinti jų suinteresuotumą

bendrovės finansine padėtimi ir akcijų verte (jiems turint atitinkamą akcijų skaičių ar žinant, jog jį įgis ateityje) bei prisidėti prie bendrovės ateities strategijos kūrimo. Taigi verslo subjektams, siekiantiems visapusiškai išnaudoti akcijų opciono instituto teikiamas galimybes, reikia atsižvelgti ne tik į civilinės, bet ir mokesčių teisės keliamus reikalavimus.

2. Opcionų įgyvendinimas Lietuvoje

2.1. Darbuotojų akcijų opciono sutarties realizavimas

Priklausomai nuo ESOP rūšies gali skirtis ir opcionų sutarties realizavimas. Suteikiant akcijų opcioną darbuotojui vaidmenį atlieka bendrovės akcininkai, kadangi jie tvirtina opciono sutarties pasirašymą arba numato taisykles, kuriomis remiantis valdymo organas galėtų pasirašyti opciono sutartį. Tik akcininkai gali padidinti bendrovės įstatinį kapitalą (ABĮ 20 str. 1 d. 18 p. ir ABĮ 47¹, 47² str.), išleisdamas naują akcijų emisiją, taip pat suteikti bendrovės turimas savas akcijas (ABĮ 47¹ str.) arba akcininkas gali perleisti savo turimas akcijas (ABĮ 47 str.), tačiau tai yra jo turtinė teisė. Visais atvejais perleidžiant bendrovės akcijas, siekiant įgyvendinti ESOP turi būti daugumos akcininkų pritarimas, kadangi ir vienas akcininkas perleisdamas savo akcijas bendrovėje pirmiausia turi parduoti jas pirmumo teisę turintiems asmenims. Atsižvelgiant į akcijų suteikimo būdą, galima išskirti ir keliamus skirtingus reikalavimus.

Jei bendrovėje ESOP yra dažnai taikoma ir praktikoje naudojama darbuotojų skatinimo priemonė, tai tokios Bendrovės akcininkai dažniausiai patvirtina ESOP sudarymo taisykles (pvz., Grigeo akcijų suteikimo taisyklės), o taip pat akcininkai gali nusimatyti ir akcininkų sutartyje ESOP suteikimo tvarką. Šių taisyklių sudarymas numatytas ABĮ 47¹ str. Remiantis šiomis taisyklėmis, gali būti perduodamos bendrovės akcijos išleidžiant naują akcijų emisiją arba perduodamos bendrovės turimos savo pačios akcijos. Tokių taisyklių sudarymo gali reikalausti ir bendrovės darbuotojai (1/3 visų bendrovės darbuotojų). Šios taisyklės yra sudaromos bendrovės vadovo, peržiūrimos valdybos (arba stebėtojų tarybos) ir turi būti patvirtinamos akcininkų susirinkimo. Šiose taisyklėse ar tvarkoje paprastai yra numatoma sutarties sudarymo tvarka, kurioje yra apibrėžiami darbuotojai (rūšiniiais požymiais), kurie turi ar turės teisę ateityje sudaryti akcijų opciono sutartį pagal šioje tvarkoje nurodytas sąlygas. Jeigu tokios taisyklės nėra sudaromos, valdybai (vadovui) kiekvieno atskiru atveju tektų pareiga kreiptis į akcininkų susirinkimą dėl ESOP sudarymo su atitinkamu darbuotoju.

Darbdavys su darbuotoju sudarydamas ESOP sutartį susitaria, kad darbuotojas ateityje įgys teisę įgyti Bendrovės akcijų už sutartą kainą. Visgi, tokioje sutartyje numatoma akcijų kaina, už kurią bus parduodamos akcijos darbuotojui, o tai reiškia, kad akcijos rinkos kainos kilimas suteikia teisę ateityje darbuotojui gauti finansinę naudą. Kai ESOP sutartis sudaroma pagal akcininkų patvirtintas bendrovės opciono

taisykles, tai darbuotojas tik prisijungia prie numatytų sąlygų. Jei sutartis sudaroma su darbuotoju individualiai, tai sutartyje šalys susitaria atskirai dėl opciono sąlygų ir tvarkos įgyjant Bendrovės akcijas. Tokioje sutartyje šalys gali numatyti sąlygą, kurios atsiradimo atveju darbuotojas įgyja atitinkamą teisę. Opciono sutartyje taip pat darbdavys gali (autorių nuomone ir rekomenduotina) numatyti atvejus, kuomet teisės į akcijas darbuotojas neįgytų (angl. bad leaver), pavyzdžiui, pasibaigus darbuotojo darbo santykiams ar atleidus darbuotoją iš darbo dėl darbuotojo kaltės. Tokios sutarties privalumas, kad akcijos dar nėra įgytos, todėl ir šios sutarties nutraukimas yra paprastesnis siekiant, kad darbuotojas nepalikėtų bendrovės turėdamas teisę į bendrovės akcijas ir į jų rinkos vertės prieaugį.

Darbuotojui, pasinaudojus teise įgyti akcijas, paprastai yra suteikiamos vardinės paprastosios bendrovės akcijos, o tai reiškia, kad darbuotojas su tokiomis akcijomis įgyja teisę ne tik disponuoti tokiomis akcijomis, tačiau ir visas bendrovės įstatuose, ABĮ ir CK numatytas akcininko teises ir pareigas. ABĮ neišskiria, kad skirtingais akcijų suteikimo ar įgijimo pagrindais būtų galima perleisti tik tam tikros klasės akcijas. Be to, ABĮ 40 str. 17 d. numato, kad Bendrovė negali išleisti akcijų nenumatytų šiame įstatyme. Taip pat ABĮ 42 str. 7 d. įtvirtina, kad be balso teisės gali būti išleidžiamos privilegijuotos akcijos. Privilegijuotų akcijų klasės yra dvi: su kaupiamuoju dividendu ir be kaupiamąjo dividendo. Šios akcijų klasės šiuo metu galiojančiame ABĮ yra griežtai reguliuojamos, todėl bendrovei veiksmų laisvė nėra paliekama. Tokios akcijos nėra patrauklios dėl privalomai mokamų dividendų, nustatytų fiksuotų dividendų, šių akcininkų pirmumo teisės prieš kitus akcininkus patenkinti savo reikalavimus iš Bendrovės turto, todėl šios akcijos taikomos vangiai (Dzindzelėlaitė-Šaltė, 2022). ABĮ 43 str. taip pat numato galimybę išleisti darbuotojo statusą turinčias akcijas, tačiau jų reguliavimas visiškai neapriboja tokios akcijos turėtojo teisių, o taip pat suteikia galimybę laisvai parduoti tokias akcijas kitiems darbuotojams, ko nebūtų galima padaryti turint kitos klasės akcijas. Toks reguliavimas parodo valstybės siekį įtraukti darbuotojus į bendrovės valdymą, o ne tik suteikti turtinę naudą darbuotojams.

Dėl šių priežasčių bendrovės renkasi darbuotojams suteikti paprastąsias vardines akcijas, kadangi jos yra standartinės ir nesuteikia darbuotojams papildomų ar išimtinių teisių prie tų, kurias ir taip turi, o toks požiūris atitinka verslo strategiją ir interesus. Visgi, darbuotojas, įgijęs akcijas, įgauna ne tik teisę į bendrovės pelną, tačiau ir galimybę priimti bendrovei svarbius sprendimus, balsuoti visais akcininkų susirinkimo klausimais, dalyvauti skiriant vadovą ir t.t. Šiuo atveju toks akcininkas negali būti diskriminuojamas ar kitaip suvaržomas jo teises vien remiantis akcijų įgijimo pagrindu. Šiuo metu įstatymai taip pat nesuteikia kitų galimybių apriboti tokio akcininko teises. Siekiant neįsileisti darbuotojo į bendrovės valdymą ir neleisti priiminėti svarbių sprendimų, tačiau siekiant motyvuoti darbuotoją, su darbuotoju akcijų pasirašymo metu sudaroma akcininkų sutartis ir (arba) balsavimo teisės perleidimo sutartis, kurios pagrindu kartu perleidžiamos akcininko neturtinės teisės (CK 2.89 str.)

arba sudaroma balsavimo sutartis (CK 2.88 str.), bei pareikalaujama prisijungti prie akcininkų sutarties, taip darbuotojas bendru požiūriu pasitraukia iš bendrovės valdymo. Visgi, net ir sudarius šias sutartis, išlieka rizika dėl tokių sutarčių tęstinumo, įgyvendinimo ar galiojimo. Tuo tarpu kalbant apie disponavimo akcijomis teisę, akcininkas, įgijęs teisę į akcijas, tik savo valia gali perleisti savo akcijas, todėl priversti akcininką sudaryti akcijų pirkimo-pardavimo sutartį nėra galimybės. Tokiu būdu suteikus akcijas bendrovės darbuotojui bendrovė negali būti užtikrinta, ar darbuotojas(-ojai) nesinaudos ir nepiktnaudžiaus savo, kaip akcininko, įgytu statusu. Tokie modeliai galėtų būti teisėti, kadangi net ir atribojus darbuotojo teises, šis išlaiko savo turtinį interesą bendrovėje. Tokie veiksmai suprantami dėl verslo, privataus kapitalo siekiamos naudos ir rizikos atribojimo, tačiau tai reiktų atriboti nuo valstybės siekio įtraukti darbuotojus į realų bendrovės valdymą.

Dėl šių priežasčių praktikoje galima pamatyti dar vieną opciono įgyvendinimo modelį, kuomet bendrovė opciono sutarties pagrindu leidžia darbuotojui įgyti bendrovės akcijas už sutartą kainą, kai bendrovė pritraukia investuotojus, kurie perka bendrovės akcijas. Kitaip tariant, tokioje opciono sutartyje nebūna numatytos jokios kitos sąlygos tik investuotojo pritraukimas bei nėra nurodomas būtinasis opciono išlaikymo terminas. Visgi, kaip jau minėta anksčiau, toks modelis iš esmės daro opciono sutartį sąlygine, todėl tokiu atveju Lietuvoje nebūtų taikoma GPM lengvata. Atitinkamai, autorių nuomone, būtina numatyti ir terminą, po kurio darbuotojas išlaikys galimybę įgyti akcijas net ir neatsiradus investuotojui. Taip pat, autorių požiūriu, mokesčių lengvatos netaikymas tokiam opciono modeliui yra pateisinamas, nes tai neatitinka valstybės siekių, t. y. darbuotojų įtraukimo į bendrovės valdymą. Vėlgį, toks opciono sandoris vargiai skiriasi nuo paprastos premijos, kuri galėtų būti taikoma darbuotojui. Darbuotojas faktiškai neįgyja akcijų, nes jų turėjimo laikas yra per trumpas, todėl toks modelis kelia abejonių tarp tokio akcijų suteikimo skirtumo nuo paprasto darbuotojo premijavimo ar skatinimo, kuriam didesnių mokesčių lengvatų įstatymų leidėjas nesuteikia. Tačiau civilinės teisės prasme, toks pasirinktas premijos apskaičiavimo modelis gali būti patrauklus.

Visgi, tokie įgyvendinimo modeliai nėra iki galo stabilūs, tvarūs ir yra tobulintini. Natūraliai suprantama, kad bendrovės steigėjai, investuotojai „nenori dalintis“ valdžios svertais su bendrovės darbuotojais, tačiau siekdami didesnio darbuotojų produktyvumo, bendrovės veiklos našumo ir teisingesnio atlyginimo už darbą suteikia bendrovės akcijas, kadangi tam darbuotojų akcijų opciono institutas ir yra skirtas. Papildomų sutarčių sudarymas nepanaikina visos rizikos, o ir papildomai ilgina ir apsunkina ESOP sutarties realizavimą. Šiuo metu verslui pagrindinė kliūtis yra ypač griežtas ABĮ reglamentavimas dėl akcijų išleidimo ir jų klasių, kuris ir apsunkina šio instituto įgyvendinimą. Pakeitus griežtą reguliavimą galima tikėtis laisvesnio darbuotojų akcijų opciono taikymo ir efektyvesnio valstybės siekių pasiekiamumo.

2.2. Apmokestinimo ypatumai

Darbuotojų akcijų opciono apmokestinimo klausimas yra aktualus tiek darbuotojams, tiek darbdaviams, o apmokestinimo režimas turi įtakos sprendimui šią darbuotojų skatinimo priemonę įdiegti konkrečioje bendrovėje. Darbuotojų iš akcijų opciono (t. y. iš darbdavio ar su juo susijusio asmens) gauta nauda yra priskiriama su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais susijusioms pajamoms. Tačiau problema kyla siekiant identifikuoti, kuriuose darbuotojų akcijų opciono įgyvendinimo momentuose atsiranda mokesčio mokėjimo pareiga ir ar atsiradus tokiai pareigai gali būti taikoma lengvata. Kaip jau minėta, galima skirti kelis akcijų opciono etapus: akcijų opciono suteikimo, akcijų opciono kaupimo (arba išlaikymo) ir akcijų opciono įgyvendinimo. Papildomai aptariami ir įgytų akcijų išlaikymo bei akcijų pardavimo momentai, kurie nors ir nepatenka į akcijų opciono instituto apimtį, padeda geriau suprasti visą šio proceso ciklą: nuo darbuotojo galimybės ateityje gauti akcijas iki akcijų įgijimo ir disponavimo jomis. Tad toliau detaliau apžvelgiami darbuotojų akcijų opciono etapai ir juose kylančios mokestinės prievolės.

Akcijų opciono suteikimas. Šiame etape darbuotojas ir darbdavys ar su juo susijęs asmuo sudaro sutartį, kuria darbdavys ar su juo susijęs asmuo suteikia teisę darbuotojui ateityje už lengvatinę ar nulinę kainą įsigyti bendrovės, kurioje darbuotojas dirba, akcijų. Šis etapas nei darbuotojui, nei darbdaviui jokių mokestinių prievolių nesukelia, nes šiuo etapu yra tik suteikiama galimybė ateityje darbuotojui įgyti bendrovės akcijų. Tiesa, atkreiptinas dėmesys į tai, jog vėlesnių etapų apmokestinimo režimui įtakos turi tai, ar šalis, suteikianti akcijų, yra tiesioginis darbuotojo darbdavys ar su juo susijęs asmuo (pvz., motininė įmonė).

Kaip aiškinama Komentare, pasirinkimo sandorį patvirtinančiu dokumentu laikomas rašytinis dokumentas, patvirtinantis sudarytą sandorį, taigi yra būtina paprasta rašytinė sandorio forma (žodinis susitarimas negalimas). Būtent ši pasirinkimo sandorį patvirtinančio dokumento pasirašymo diena yra svarbi tuo, kad ji yra laikoma akcijų opciono suteikimo diena, jeigu dokumente nesusitariama kitaip. Bendroji taisyklė, kad jeigu darbuotojas prisijungia prie jau bendrovėje nustatytos akcijų opciono darbuotojams suteikimo tvarkos, akcijų opciono suteikimo diena laikoma diena, kuomet konkretaus darbuotojas išreiškė savo valią prisijungti prie akcijų opciono suteikimo programos. Jeigu bendrovėje akcijų opcionai suteikiami dvišaliu darbuotojo ir darbdavio susitarimu, tuomet akcijų opciono suteikimo diena laikoma šio dvišalio susitarimo diena. Be to, pasirinkimo sandoriu nelaikomi turto pirkimo – pardavimo sandoriai (akcijų pirkimo – pardavimo sutartis, preliminarai akcijų pirkimo – pardavimo sutartis ir pan.), net jei juose nuosavybės teisės perėjimas atidėtas tam tikram laikotarpiui. Autorių nuomone, yra pagrįsta tokius sandorius laikyti netinkamais, kadangi tokiais sandoriais pati opciono sutartis nėra sudaroma.

Akcijų opciono kaupimas. Darbuotojas, sudaręs akcijų opciono sutartį, nuo jos sudarymo dienos (angl. grant date) pradeda kaupti akcijas, kurias galės įgyti sutartyje numatytą suteikimo dieną (angl. exercise date) arba nebūtinai šalių sutartu momentu (t. y. darbuotojas, norėdamas įgyvendinti sukauptą akcijų opcioną, pasirinktu metu jį galės įgyvendinti). Kaip pabrėžiama Komentare, vienas iš darbuotojų akcijų opcionų ypatumų tas, jog darbuotojui akcijos negali būti suteikiamos automatiškai, be teisės pasirinkti įgyvendinimo momentą. Tad įgyvendinant akcijų opcioną, nepaisant ir tais atvejais, kai įgyvendinimo momentas buvo numatytas pradinėje sutartyje, darbuotojas turi aiškiai išreikšti savo valią akcijų opcioną įgyvendinti.

Pažymėtina, jog 2017 m. sausio 1 d. įsigaliojo VSDĮ 11 str. 1 d. 25 p. nuostata, jog socialinio draudimo įmokos neskaiciuojamos nuo pagal pasirinkimo sandorius gaunamų akcijų, jeigu teisė į akcijas darbuotojams suteikiama ne anksčiau kaip po 3 metų. Be to, įstatymų leidėjas svarbų žingsnį, įtvirtindamas patrauklesnį reguliavimą iš mokesčių teisės perspektyvos bei laikydamasis Europos Komisijos ir Europos Sąjungos Tarybos rekomendacijų, žengė Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijos siūlymu 2019 m. liepos 11 d. priimdamas GPMĮ 17 straipsnio pakeitimo įstatymą. Nuo 2020 m. vasario 1 d. įsigaliojęs GPMĮ 17 str. 1 d. 58 p. įtvirtina, jog darbuotojo pagal pasirinkimo sandorius iš darbdavio ar su juo susijusio asmens nauda, gauta įsigijus akcijų neatlygintinai ar už lengvatinę kainą, jeigu akcijos įsigijamos ne anksčiau kaip po 3 metų nuo teisės į pasirinkimo sandorį suteikimo, yra priskiriama neapmokestinamoms pajamoms. Taigi, įstatymas darbuotojų akcijų opciono kaupimo trukmę susiejo su 3 metų laikotarpiu. Atkreiptinas dėmesys, jog šis laikotarpis yra sietinas su mokesčių lengvatos taikymu, tad darbuotojas, turėdamas valią akcijų opcioną įgyvendinti anksčiau, t. y. nepraėjus 3 m. laikotarpiui po akcijų opciono sutarties sudarymo, jos sąlygoms leidus tai gali padaryti, tačiau tokiu atveju negalės pasinaudoti mokesčių lengvatomis. Toks terminas suprantamas ir pateisinamas, kad opcionas nebūtų naudojamas kaip apsimestinis sandoris siekiant suteikti darbuotojui tik finansinės naudos, suteikiant darbuotojui pajamų natūra.

Akcijų opciono įgyvendinimas. Šiame etape darbuotojas, išlaikęs opcioną tam tikrą laikotarpį ir įgijęs teisę į atitinkamą akcijų skaičių, pasirenka jį įgyvendinti ir taip įsigyja atitinkamą akcijų skaičių (priklausomai nuo sąlygų darbuotojas sumoka arba lengvatinę kainą, arba akcijas gauna nemokamai). Be to, svarbu, jog darbuotojas, įgyvendinęs opcioną gautų akcijas, o ne kitokio pobūdžio kompensaciją, pvz., pinigais. Kitaip tariant, jeigu darbuotojas, išlaikęs opcioną ir norėdamas jį įgyvendinti, tiesiogiai akcijų negaus ir netaps akcininku, o pavyzdžiui, gaus pagal sukauptų akcijų skaičių atitinkamo dydžio piniginę išmoką, laikoma, jog akcijų opcionas neatitinka GPMĮ lengvatos sąlygų, todėl ji nėra taikoma (LVAT byla Nr. A⁸²²-172/2009). Šiame kontekste primintinas ir anksčiau minėtas pavyzdys, kai darbuotojo akcijų įsigijimo momentu akcijos perleidžiamos investuotojui, tačiau opcionas nėra išlaikomas arba opciono esminė sąlyga jo įgyvendinimui yra tik investuotojo atėjimas (t. y. išorinis

veiksny), taip suteikiant darbuotojui greitą turtinę naudą. Kaip minėta, tokie atvejai galėtų būti laikomi apsimestiniais sandoriais pagal faktiškai susiformavusį šalių santykį ir GPM lengvata taikoma nebūtų.

Akcijų opciono įgyvendinimo momentas mokesčių prasme yra itin svarbus. Priklausomai nuo to, kada akcijų opcioną po sudarymo dienos realizuos darbuotojas, skiriasi jo gautų pajamų traktavimas:

i. Darbuotojas akcijų opcioną realizuoja anksčiau nei per 3 m. laikotarpį nuo akcijų opciono sutarties sudarymo.

Kaip minėta, tiek VSDĮ 11 str. 1 d. 25 p., tiek GPMĮ 17 str. 1 d. 58 p. įtvirtinta lengvata taikoma, t. y. darbuotojų gautos pajamos yra neapmokestinamos, tik praėjus 3 m. po akcijų opciono sutarties sudarymo (tiksliau, taikoma pajamoms, gautoms pagal pasirinkimo sandorius, kurie sudaryti ne anksčiau kaip 2020-02-01, atitinkamai, neapmokestinamosioms pajamoms priskiriamos pajamos gali būti gautos ne anksčiau kaip 2023-02-02). Jeigu 3 m. akcijų opciono kaupimo laikotarpis nėra išpildytas, laikoma, kad darbuotojas gauna pajamų natūra. Atitinkamai, darbuotojų gauta nauja, vadovaujantis GPMĮ 6 str., yra apmokestinama kaip su darbo santykiais susijusios pajamos, taikant progresinį 20/32% GPM tarifą (32% GPM tarifas taikomas, kai darbuotojo su darbo santykiais susijusios pajamos per metus viršija 60 vidutinio darbo užmokesčio (toliau – **VDU**) dydžio)⁵.

Pasirinkus akcijų opcioną įgyvendinti anksčiau nei per 3 m. nuo suteikimo momento, ne tik netaikoma GPMĮ įtvirtinta lengvata, tačiau taip pat kyla pareiga mokėti socialinio draudimo ir privalomojo sveikatos draudimo įmokas (toliau – **socialinio draudimo įmokos**). Skiriant atitinkamą akcijų skaičių pagal pasirinkimo sandorius, darbuotojų gautina nauda laikytina socialinio draudimo įmokų objektu, kuomet teisė į akcijas darbuotojams suteikiama anksčiau nei po 3 m. (VSDĮ 11 str. 1 d. 25 p.). Šiuo metu taikomas bendras 21,27 proc. tarifas. Tačiau valstybinio socialinio draudimo įmokoms taikomos lubos, t. y. dirbantiems pagal darbo sutartis yra nustatytos 60 VDU dydžio pajamų, nuo kurių skaičiuojamos įmokos, lubos (VSDĮ 10 str. 9 d.). Kaip minėta, 2023 metais VDU įmokų bazei skaičiuoti yra 1 684,90 euro (maksimali suma, nuo kurios skaičiuojamos įmokos, yra 101 094 eurai).

Deja, pati Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – **Sodra**) nėra pateikusi oficialių išaiškinimų dėl nuostatų, susijusių su akcijų opcijų apmokestinimu. Tačiau iš individualių išaiškinimų (autoriams ši pozicija buvo patvirtinta konsultacijos telefonu metu) išryškėja, jog minėtas socialinio draudimo įmokų apmokestinimo režimas taikomas tik akcijų opcioną suteikus darbdaviui – juridiniam asmeniui – tiesiogiai. Tais atvejais, kai akcijų opcioną darbuotojui suteikia ne darbdavys, bet su juo susijęs asmuo, pvz., darbdar-

⁵ 2023 m. 1 VDU yra 1 684,90 euro, atitinkamai 60 VDU sudaro 101 094 eurus.

vio – juridinio asmens – motininė įmonė, pareiga mokėti socialinio draudimo įmoką kyla tik tuomet, kai yra numatytas kompensavimo mechanizmas, t. y. tiesioginis darbdavys kompensuoja naudą darbuotojui sutekusiai bendrovei (su darbdaviu susijusiam juridiniam asmeniui) atitinkamas išlaidas. Priešingu atveju būtų laikoma, kad tarp davėjo ir gavėjo neegzistuoja apdraustojo ir draudėjo santykiai, dėl ko ir teikiama nauda neturėtų būti laikoma patenkančia į VSDĮ taikymo apimtį.

ii. Darbuotojas akcijų opcioną realizuoja vėliau nei po 3 m. laikotarpio nuo akcijų opciono sutarties sudarymo.

Kaip minėta, 2019 m. priimto GPMĮ pakeitimu įsigaliojo GPM lengvata, įtvirtinta GPMĮ 17 str. 1 d. 58 p., kurios vienas iš taikymo kriterijų – akcijų įsigijimas ne anksčiau kaip po 3 metų nuo ESOP sudarymo. Taigi darbuotojo, įgyvendinusio jam suteiktą opcioną ne anksčiau nei po 3 metų, gauta nauda GPM yra neapmokestinama. Komentare papildomai paaiškinama, jog jeigu per 3 m. laikotarpį tarp darbuotojo ir darbdavio santykiai laikinai nutrūko, pats pasirinkimo sandoris tuo laikotarpiu galiojo, taigi tai lengvatos taikymui nedaro neigiamos įtakos. Kitaip tariant, jeigu darbuotojas nutraukė darbo santykius, tačiau vėliau į juos sugrįžo – lengvatos taikymo terminas nenutraukiamas ir skaičiuojamas toliau. Be to, viename iš Komentare pateiktųjų pavyzdžių, taip pat teigiama, jog teisė į lengvatą neprarandama ir tada, kai darbuotojas pereina dirbti į kitą grupės įmonę.

Kalbant apie socialinio draudimo įmokas, vadovaujantis VSDĮ 11 str. 1 d. 25 p., darbuotojų gautos pajamos yra neapmokestinamos, praėjus 3 m. po akcijų opciono sutarties sudarymo, tad pareigos mokėti socialinio draudimo įmokų šiuo atveju neatsiranda.

Taigi, apibendrinant GPMĮ įtvirtintą lengvatos taikymo galimybę, lengvata taikoma tuo atveju, jeigu:

- akcijos įsigytos pagal pasirinkimo sandorį;
- pasirinkimo sandorio objektu yra darbdavio ar su juo susijusio asmens akcijos;
- akcijos gaunamos neatlygintinai arba už lengvatinę kainą;
- pasirinkimo sandoris sudarytas nuo 2020 m. vasario 1 d.;
- akcijos pagal pasirinkimo sandorį yra gautos iš gyventojų darbdavio ar su juo susijusio asmens;
- akcijos įsigytos ne anksčiau kaip po 3 metų nuo pasirinkimo sandorio sudarymo (t. y. nuo teisės į pasirinkimo sandorį suteikimo).

Akcijų išlaikymas. Šis etapas yra tarpsnis tarp darbuotojų akcijų opciono įgyvendinimo, t. y. akcijų įsigijimo, ir akcijų pardavimo. Pažymėtina, jog šiuo metu nei įstatymai, nei teismų praktika ar oficialūs išaiškinimai nepateikia reikalavimo darbuotojui akcijas parduoti tam tikriems subjektams (pvz., bendrovei, iš kurios tas akcijas įsigijo) ar turėti nuosavybės teise akcijas tam tikrą laikotarpį. Taigi, darbuotojas, tapęs

įgytų akcijų savininku, jas disponuoti gali savo nuožiūra. Kitaip tariant, šis momentas – akcijų išlaikymas – yra jau už akcijų opciono instituto ribų, kaip jis šiuo metu yra suprantamas pagal Lietuvos teisę.

Visgi, autorių nuomone, atsižvelgiant į Aiškinamąjį raštą ir siekiant jame brėžiamą valstybės politiką įgyvendinti tikslingai, reikia įvertinti, kad vienas iš pagrindinių darbuotojų akcijų opciono tikslų yra darbuotojo įtraukimas į bendrovės valdymą. Atitinkamai, natūralu, jog ir GPM lengvata, be kita ko, įstatymo leidėjo yra įtvirtinta ir skiriama tam, kad darbuotojas būtų įtraukiamas į bendrovės valdymą. Paminėtina, jog valstybė įprastam darbuotojų premijavimui mokesčių lengvatos nesuteikia (pavyzdžiui, pagal šiuo metu įtvirtintą reguliavimą darbuotojo iš darbdavio gauta dovana per vieną mokestinį laikotarpį GPM neapmokestinama, jei neviršija 200 Eur, tad tokios lengvatos (sumos prasme) negalima palyginti su GPM lengvata dėl pasirinkimo sandorių apmokestinimo), o darbuotojui neišlaikius akcijų ilgesnį laiką toks opciono sandoris yra tik premijos apskaičiavimo būdas, o ne faktinis akcijų perleidimas darbuotojui. Kitaip tariant, tokiu atveju akcijų opcionas taptų darbuotojo skatinimo priemone nors ir ilgalaikėje perspektyvoje (siekiant pasinaudoti GPM lengvata darbuotojas būtų įpareigotas išlaikyti darbo santykius su darbdaviu ar su juo susijusiu asmeniu bent trejus metus), tačiau tai paneigtų paties darbuotojų akcijų opciono instituto tikslą Lietuvoje – darbuotojams prisidėti ne tik prie bendrovės sėkmės, gaunant naudą iš bendrovės vertės padidėjimo, bet kartu tapti ir bendrovės akcininkais ateityje (Aiškinamasis raštas).

Visgi, atsižvelgiant į tai, jog nei GPMĮ, nei joks kitas įstatymas nenustato reikalavimo darbuotojui akcijas išlaikyti tam tikrą laikotarpį, t. y. papildomos lengvatos sąlygos nėra įtvirtintos įstatymiškai, aktuali bendroji turinio prieš formą taisyklė, įtvirtinta Mokesčių administravimo įstatymo (toliau – **MAĮ**) 69 str. Kitaip tariant, siekiant įvertinti, ar GPM lengvata pasinaudota pagrįstai, atsižvelgtina į piktnaudžiavimo teisę faktą. Visgi, tokiu atveju, mokesčių administratorius turėtų pagrįsti, kodėl mokesčių mokėtojas pritaikyta mokesčių lengvata piktnaudžiauja⁶. Šiam tikslui kyla pareiga įvertinti ne tik atskirą momentą – akcijų pardavimą, bet visus akcijų opciono įgyvendinimo momentus, aplinkybes, t. y. visumą, siekiant įvertinti tikruosius mokesčio mokėtojo ketinimus. Tai atveria kelią į sunkius ir ilgus mokestinius ginčus, kadangi tokie ginčai paprastai reikalauja išsamios individualios situacijos analizės, o

⁶ Pavyzdžiui LVAT administracinėje byloje Nr. A-26-602/2015 yra pažymėjęs, kad „<...> MAĮ 69 straipsnis taikytinas tais atvejais, kai nustatomos dvi būtinos sąlygos: 1) ūkinės operacijos atitinka formaliąsias sąlygas, nustatytas atitinkamą mokestį nustatančiuose teisės aktuose, dėl to yra įgyjamas mokestinis pranašumas, kuris prieštarauja įstatymo tikslams; 2) pagrindinis ūkinių operacijų tikslas yra mokestinio pranašumo įgijimas, tačiau transakcija neturi ekonominio ir verslo pagrindimo. Dėl minėtų MAĮ 69 straipsnio taikymo sąlygų nustatymo kartu konstatuojamas ir mokesčio mokėtojo piktnaudžiavimas, taigi mokesčių mokėtojo veiksmai nelaikomi teisėtu mokesčių planavimu. Mokesčių administratorius, nustatęs piktnaudžiavimo teisę faktą, taiko turinio viršenybės prieš formą principą, būtent atkuria tikrąsias sandorių aplinkybes ir priima sprendimą, paneigiantį tam tikras mokesčio mokėtojo teises.

taip pat tai gali lemti ir instituto nepatrauklumą rinkoje dėl reguliavimo neapibrėžtumo. Nepaisant to, autorių nuomone, siekiant palengvinti mokesčių administratoriui tenkančią įrodinėjimo našta, o taip pat ir užkirsti kelią galimoms piktnaudžiavimo apraiškoms, autoriai siūlytų įstatymų leidėjui papildyti GPMĮ numatytą lengvatą arba išplėsti ir aiškiai įvardinti šios lengvatos taikymo tikslus.

Paminėtina, jog apie tokius – ilgalaikius – darbuotojų išlaikymo tikslus kalba ir užsienio mokslininkai, ypač startuolių kontekste. Pabrėžiama, jog darbuotojų akcijų opcionas buvo sukurtas išlaikyti talentingus darbuotojus ir užkirsti kelią žinių išteklių nutekėjimui į kitas bendroves (konkurentams). Be to, ypač atsižvelgiant į naujų, jaunų bendrovių problemas, šiuo institutu siekiama užkirsti kelią neigiamai įtakai, kurią daro didelė darbuotojų kaita: bendrovės vystymuisi, ilgalaikių planų kūrimui, vidinei atmosferai ir pan. (Alon-Beck, 2019). Visgi, reikalavimas išlaikyti tam tikrą laikotarpį įgytas akcijas akcijų opciono būdu, siekiant pasinaudoti mokesčine lengvata, nėra įtvirtintas ir kitų valstybių, numatančių lengvatos galimybę, reguliavime.

Atitinkamai, autorių nuomone, įstatymų leidėjas, siekdamas pateisinti savo paties išskeltus tikslus, įtvirtinant mokesčių lengvatą, įstatyme (pabrėžtina svarba tokią sąlygą įtvirtinti būtų įstatymiškai) turėtų nustatyti protingą, minimalų terminą, kuris užtikrintų, kad darbuotojas galėjo aktyviai prisidėti ir dalyvauti bendrovės valdyme. Autoriai siūlo akcijų išlaikymo minimalų terminą nustatyti 1 metus, kadangi per vienerius metus darbuotojas realiai gali prisidėti prie bendrovės valdymo įgyvendinti savo neturtines teises, susipažinti su bendrovės dokumentais, daryti įtaką bendrovės sprendimams bei turi galimybę stebėti procesus dalyvaujant akcininkų susirinkimuose minimaliai vieną kartą (ABĮ 24 str.). Taip pat toks terminas užtikrina, kad darbuotojas norėdamas gauti finansinės naudos nenukentės dėl tokio suteikto termino, kadangi per metus laiko bendrovės finansinė būklė turėtų išlikti panaši ir darbuotojai nebus atbaidyti nuo opciono sudarymo. Taip pat toks terminas užtikrina, kad darbuotojo išėjimo atveju jo akcijos galės būti išpirtos ir toks darbuotojas netrukdyt bendrovei organizuoti savo darbo.

Kita vertus, nors ir minimalus papildomas terminas, jis įspraudžia tiek darbuotoją, tiek darbdavį į tam tikrus rėmus, o, be to, ir kelia riziką susiformuoti didelei mažųjų akcininkų grupei. Todėl, autorių nuomone, akcijų opciono įgyvendinimą, užtikrinantį ir valstybės siekius, ir sklandų verslo vystymąsi, gali užtikrinti kriterijus, numatantis draudimą darbdaviui daryti įtaką darbuotojui, reikalaujant ar kitaip skatinant darbuotoją akcijas parduoti iš karto realizavus opcioną, kadangi darbuotojas turi turėti realią galimybę pats pasirinkti ar įsitraukti į bendrovės valdymą ar ne. Visgi, vienerių metų terminas padėtų užtikrinti, kad darbuotojai pilnai susipažintų su savo kaip akcininko teisėmis, įsitrauktų į bendrovės valdymą ir nebūtų priverstas, skatinamas parduoti įgytų akcijų t. y. sprendimą parduoti priimtų pats.

Akcijų pardavimas. Parduodant akcijas, įgytas realizavus akcijų opcioną, taikomos bendros akcijų pardavimo taisyklės. Apskaičiuojant apmokestinamąsias pajamas

(pelną) už per mokestinį laikotarpį gyventojo parduotas ar kitu būdu perleistas nuosavybės akcijas, apskaičiuojamas bendras pardavimo ir įsigijimo kainų skirtumas. Tad šiuo atveju – darbuotojui įsigyjant akcijų pagal pasirinkimo sandorius iš darbdavio ar su juo susijusio asmens ne anksčiau kaip po 3 metų nuo teisės į pasirinkimo sandorį suteikimo – akcijų pardavimo ar kitokio perleidimo nuosavybės atveju įsigijimo kaina nustatoma taip (su sąlyga, kad buvo taikyta lengvata):

- 1) jeigu akcijos iš darbdavio įsigytos neatlygintinai, šių akcijų įsigijimo kaina yra 0 eurų;
- 2) jeigu akcijos įsigytos lengvatinė kaina, akcijų įsigijimo kaina yra darbuotojo už akcijas sumokėta suma.

Taigi, akcijų pardavimo momentu darbuotojui, gavusiam akcijų pardavimo pelno, nuo tokio pelno skaičiuojamas 15/20 proc. GPM (20 proc. taikoma gyventojo metinėms kitoms su darbo santykiais nesusijusioms pajamoms, viršijančioms 120 VDU).

Apibendrinant, autorių nuomone, toks akcijų opciono apmokestinimo ciklas aiškiausiai perteikia reikšmingus momentus, lemiančius mokestines pasekmes. Svarbu tai, jog GPM lengvata taikoma pajamoms, gautoms pagal pasirinkimo sandorius, kurie sudaryti ne anksčiau kaip 2020 m. vasario 1 d., atitinkamai, neapmokestinamosioms pajamoms priskiriamos pajamos gali būti gautos ne anksčiau kaip 2023 m. vasario 2 d. Tad pirmieji mokesčių lengvatos pritaikomumo pliusai bei minusai greičiausiai paaiškės tik 2024 m., darbuotojams deklaruojant pajamas už 2023 m. Tad labai tikėtina, jog pradėjus veikti mokesčių lengvatai, aiškės ir plėsis ne tik pačios lengvatos, bet taip pat ir paties instituto pritaikomumas.

3. Opcijų perspektyvos Lietuvoje

Darbuotojų akcijų opcionai vis populiarėja verslo praktikoje, tai pastebima ir palaipsniui gausėjančioje teismų praktikoje, taip pat ir iš temos dažnumo viešojoje erdvėje (Baniulis, 2022; Milašius, 2021). Natūralu, kad siekiant tapti patrauklia jurisdikcija užsienio investuotojams, siekiant gerinti darbuotojų darbo sąlygas, galimybes, atlyginimą ir įsitraukimą į įmonės veiklą, siekiama verslams suteikti galimybes plačiau taikyti opcijų sandorius. Taip pat, kaip minėta, tokios sutartys nėra naujiena ir vakarų visuomenėse. Dėl šių priežasčių svarbu aptarti ir šio instituto galimus pokyčius, tobulinimo perspektyvas.

3.1. Civilinės teisės požiūriu

Akcijų klasių pokyčiai. Šio darbo rašymo metu ABĮ 40 str. 17 d. numato, kad bendrovė negali išleisti ABĮ nenumatytų akcijų. ABĮ 42 str. 1 d. įtvirtina, kad privilegijuotosios akcijos gali sudaryti $\frac{1}{3}$ viso bendrovės įstatinio kapitalo. Kaip jau minė-

jome, toks reguliavimas lemia tai, kad bendrovės suteikia darbuotojams tik vardines paprastas akcijas. Visgi, orientuojant reguliavimą vakarietiška kryptimi, Lietuvos Respublikos Seimas 2022 m. lapkričio 17 d. priėmė ABĮ pataisas, kuriomis iš esmės pakeistas privilegijuotų akcijų reguliavimas, jų taikymo galimybės ir perspektyvos. Privilegijuotų akcijų reguliavimo pokyčiai įsigalios nuo 2023 m. gegužės 1 d. (ABĮ pakeitimų įstatymas, Nr. XVI-1540).

Minėti pakeitimai esmingai pakeitė privilegijuotų akcijų koncepciją, įstatyme liberalizuotas akcijų klasių taikymas (Ekonomikos ir inovacijos ministerijos pranešimas spaudai, 2022). Tokius pokyčius paskatino Europos šalių reguliavimo pokyčiai bei ypač Estijos komercinio kodekso pokyčiai, kuriais išplėstos privilegijuotų akcijų taikymo galimybės (ABĮ pakeitimų aiškinamasis raštas). Visų pirma, ABĮ panaikinta nuostata dėl draudimo išleisti akcijų klases, kurios nėra numatytos ABĮ. Šiuo atveju bendrovės pačios gali nusimatyti ir susireguliuoti akcijų klases, jų pobūdį, akcijų ypatumus savo įstatuose. ABĮ paliko privilegijuotų akcijų, kurios ir seniau buvo įtvirtintos įstatyme, klases, tačiau praktiškai šios klasės gali būti suvokiamos kaip orientyras (Mačiulaitis, 2023). Naujieji ABĮ pakeitimai taip pat numato, kad privilegijuotos akcijos be balso teisės negali sudaryti daugiau nei $\frac{1}{2}$ bendrovės įstatinio kapitalo. Šiuo atveju akivaizdžiai išplėstos galimybės taikyti privilegijuotų akcijų institutą, kadangi ribojimas taikomas yra mažesnis ir tik akcijoms, kurios neturi balso teisės. Pakeitimai taip pat išplečia galimybes taikyti akcininko balsavimo teisės ribojimo institutą. Atsižvelgiant į tai, kad bendrovė pati gali numatyti, kokios akcijų klasės yra leidžiamos bei tai, kad įstatymas suteikia galimybę leisti akcijas be balsavimo teisės, galėtume matyti galimybę leisti akcijas ir su ribota balsavimo teise (Bosaitė, 2022). Visgi, ABĮ 42 str. 8 d. numato, kad privilegijuotos akcijos gali būti su balso teise ir be balso teisės. Šis straipsnis neįtvirtina hibridinio modelio, tačiau atsižvelgiant į tai, kad gali būti leidžiamos akcijos ne tik numatytos šiame įstatyme, o taip pat, kad akcijos gali būti leidžiamos be balso teisės, tai hibridinis modelis galėtų būti taikomas. Žinoma, tokio modelio taikymas keltų kitų probleminių aspektų (pvz., ar akcijos, ribojančios balso teisę ne visa apimtimi, turėtų būti skaičiuojamos kaip akcijos be balso teisės, privilegijuotų akcijų be balso teisės įstatinio kapitalo ribojimo aspektu?). Autorių nuomone, tokių akcijų suteikimas netrukdytų opciono sandorio įgyvendinimui panaudojant šias akcijas, išskyrus atvejus, kai akcijos visiškai atima visas akcininko teisės ir yra „tuščios“ įgyjamų teisių požiūriu. Suteikiant tokias akcijas įstatymų leidėjo, t. y. valstybės, siekiai nėra pasiektini, todėl ir mokesčių lengvata neturėtų būti taikytina, nes darbuotojui nėra suteikiama net galimybė prisidėti prie bendrovės valdymo.

Tokie pakeitimai iš esmės lems ir didelius pokyčius akcijų opcionų taikyme. Pirmiausia, toks naujas reguliavimas suteikia galimybę bendrovei numatyti, kokios akcijos, kokios apimties teisėmis galėtų būti suteikiamos darbuotojams. Be kita ko, instituto lankstumas gali lemti, kad akcijos bus modifikuojamos ne tik atimant iš darbuotojų valdymo teises, tačiau jas modifikuojant abiem priimtiniu būdu. Akcijų

klasių nusistatymas gali padidinti darbuotojų įsitraukimą į bendrovės valdymą. Taip pat nauji pakeitimai neribos bendrovės suteikti didesnei darbuotojų grupei darbuotojų akcijų opcionus. Naujosios privilegijuotos akcijos galės būti suteikiamos daug didesnei darbuotojų grupei, kadangi akcijos be balso teisės turi sudaryti ½ bendrovės įstatinio kapitalo, o hibridinių akcijų taikymas galėtų net išplėsti akcijų procentą. Visi šie pakeitimai suteiks bendrovėms laisvę nustatyti akcijų klases, taikymo ypatumus, balsavimo apimtis, kitų akcininko teisių ribojimą ar išplėtimą. Galima net spekuliuoti, kad naujuoju instituto darbuotojų akcijoms gali būti suteikiama veto teisė, ar sprendimų priėmimo apribojimas tik tam tikra apimtimi, taip užtikrinant realų darbuotojų įsitraukimą į bendrovės valdymą. Reguliavimas, autorių nuomone, yra pagrįstas, kadangi sunku tikėtis, kad bendrovės steigėjai ir investuotojai norės suteikti tokias pačias teises verslo darbuotojams. Skirtingas akcijų įgijimo būdas, skirtingi pagrindai, kuriais buvo įgytos akcijos, natūraliai lemia ir poreikį diferencijuoti akcijų klases, balso teises ir kitas akcininkų turtines ir neturtines teises. Naujieji pokyčiai gali lemti darbuotojų akcijų opciono įgyvendinimo dažnumą ir pritaikomumą.

Anksčiau aptarti akcijų perdavimo ypatumai, GPM lengvata ar opcionų rūšys nediferencijuoja akcijų pagal klases. Civilinės teisės prasme sunku būtų įsivaizduoti kažkuo ypatingą reguliavimą ar diferenciaciją. Mokestine prasme akcijų klasės taip pat nėra išskiriamos, todėl lengvata taikoma joms visoms, tačiau pakitęs reguliavimas gali lemti ir GPM lengvatos taikymo pokyčius.

3.2. Mokesčių teisės požiūriu

Vienoje iš išsamiausių darbuotojų akcijų opciono reguliavimo, praktikos ir kylančių problemų analizėje tiek konkrečioje valstybėje, tiek visoje Europoje – „PwC Poland“ 2017 m. gruodžio mėn. parengta apžvalga „Employee Stock Ownership Programs – an Opportunity for Companies, an Opportunity for Poland“ (liet. „Darbuotojų akcijų opciono programos – galimybė bendrovėms, galimybė Lenkijai“). Joje, be kita ko, apžvelgiama, jog kai kuriose Europos valstybėse, įstatymų leidėjams įtvirtinus mokesčių lengvatoms, akivaizdžiai auga ir opcionų įgyvendinimo populiarumas. Pavyzdžiui, įsigaliojus mokesčių lengvatai Slovėnijoje pasirinkimas įdiegti ir įgyvendinti opcionus išaugo 10%. Atsižvelgiant į kitų valstybių tendencijas, tikėtina, kad 2020 m. įstatymų leidėjui įtvirtinus GPM lengvatą ir pradėjus ją faktiškai įgyvendinti nuo 2023 m. vasario mėnesio, natūraliai turi augti tiek bendrovių, įdiegiančių šią priemonę savo sistemoje, tiek darbuotojų, pasinaudojančių šia galimybe. Tam teigiamos įtakos, be kita ko, gali daryti ir minėti ABĮ pakeitimai. Objektiviai pokytį galima įvertinti pagal Europos darbuotojų akcijų savininkų federacijos (toliau – EFES) (angl. European Federation of Employee Share Ownership) teikiamas kasmetines ataskaitas. 2021 m. duomenimis (po mokesčių lengvatos įtvirtinimo), EFES duomenų bazėje

buvo registruotos 8 Lietuvos bendrovės⁷, įgyvendinančios darbuotojų akcijų opcionų planą (straipsnio rašymo metu viešos 2022 m. apžvalgos dar nebuvo). Viešai apie darbuotojų skatinimą būtent opcionu viešoje erdvėje praėjusiais metais paskelbė ir, pavyzdžiui, žaidimų kūrinių studija „Estoty Vilnius“, kelionių organizatorius „Novaturas“ (Vareikaitė-Mills, 2022) ir kt.

Vis dėlto, darbuotojų akcijų opciono pasirinkimą kaip darbuotojų skatinimo priemonę gali atgrasinti aiškos praktikos, ypač mokesčių lengvatos taikymo kontekste, stoka. Nors tiek pats GPMĮ, tiek Komentarai brėžia tam tikrus jau anksčiau minėtus lengvatos taikymo kriterijus, pateikia praktinius pavyzdžius ir galimas gaires, kasdienybėje susiduriama su sudėtingais, individualiais darbuotojų akcijų opciono įgyvendinimo planais ar sutartimis. Vienas iš paminėtinų pavyzdžių – teisės į akcijas realizavimo siejimas su tam tikru įvykiu. Nors vienas iš pagrindinių opciono požymių – darbuotojo pasirinkimo teisė, o ne įpareigojimas pirkti akcijas už lengvatinę kainą – tarsi paneigia galimybę susieti opciono įgyvendinimą su tam tikru įvykiu, tam tikrais individualiais atvejais tokios išimties irgi yra galimos. Pavyzdžiui, jei iš įmonės veiksmų visumos (sutarčių, akcininkų susirinkimų protokolų, komunikacijos pranešimų ir kt.) matosi, kad įmonė planuoja pirminį bendrovės akcijų siūlymą (angl. Initial Public Offering, IPO), t. y. akcininkė visuomenei pasiūlys įsigyti jos akcijų vertybinių popierių biržoje, ir jis tikrai įvyks, o įmonės darbuotojai turės pasirinkimo teisę – bet ne įsipareigojimą – pirkti akcijas už lengvatinę kainą sutartą dieną arba iki jos, GPM lengvata opcionams gali būti taikoma. Kita vertus, toks įvykis kaip bendrovės pardavimas vertinamas kaip GPM lengvatos taikymą paneigiantis veiksnys, kadangi darbuotojai šiuo atveju neturi jokios pasirinkimo galimybės (Endrijaitis, 2022). Taigi, mokesčių administratoriaus pateikiamų oficialių išaiškinimų stoka palieka erdvę teisiniam netikrumui ir neaiškumui, tačiau, tai kartu ir lanksti erdvė verslui ieškoti priemonių, patogių ir efektyvių akcijų opcionų įgyvendinimo būdų. Tikėtina, jog plečiantis praktikai formuosis ir reguliavimo rėmai, didinantys neapsisprendusių bendrovių tikslą darbuotojų akcijų opcioną įgyvendinti.

Galiausiai, svarbus ir Lietuvos vaidmuo tarptautiniame kontekste. Europos rizikos kapitalo įmonė „Index Ventures“, 2021 m. paskelbusi patraukliausias valstybes darbuotojų akcijų opcionų įgyvendinimui, Lietuvai, kartu su Latvija bei Estija, skyrė pirmąsias vietas (visos Baltijos šalys surinko po 30 taškų ir pasidalino pirmą-trečią vietą) (A guide to stock options for European entrepreneurs, 2021). Baltijos šalys giriamos dėl darbuotojų akcijų opcionų pritaikomumo ir patrauklumo startuoliams: pagal dabartinį reguliavimą opcionai gali būti įgyvendinami bet kurioje bendrovės egzistavimo stadijoje, visų lygių darbuotojams, pačias opcionų programas lengva įgyvendinti, tai nereikalauja didelių pačios įmonės kaštų. Be to, apmokestinimo tari-

⁷ Amber Grid, Energijos Skirstymo Operatorius, Ignitis, Klaipėdos Nafta, Litgrid, Rokiškio Sūris, Šiaulių Bankas, Telia Lietuva.

fai – lengvatiniai arba sąlyginai nedideli (iki 25%). Palyginus, lentelės dugne atsidūrė tokios valstybės kaip Belgija (ypač dėl pasenusio akcijų opcionų reguliavimo, priimto daugiau nei prieš 20 m., kuris nebeatitinka šių dienų realybės), Ispanija (ypač dėl aukštų mokesčių tarifų ir nesančios mokestinės lengvatos galimybės, konkrečiai, pajamų mokestis svyruoja tarp 19-45%, Katalonijoje siekia net 48%). Taigi Lietuva, pasirinkusi įtvirtinti mokesčių lengvatą, o taip pat ir įgyvendinti akcijų klasių pokyčius, žengia teigiama ir pozityvia kryptimi, siekiant pagelbėti startuolių kūrimuisi, darbuotojų motyvacijai ir įsitraukimui į bendrovės veiklą.

Išvados

- 1) Darbuotojų akcijų opciono samprata nėra įtvirtinta Lietuvos teisės aktuose. Tai sukelia teisinį neapibrėžtumą ir netikrumą teisinių santykių dalyviams, siekiantiems pasinaudoti šiuo institutu, ar valdžios institucijoms, siekiančioms prižiūrėti ir reguliuoti civilinę apyvarą. Problemas praktikoje kelia ir sąlygų, keliamų akcijų opcionų įgyvendinimui Lietuvoje, neapibrėžtumas. Nors tai suteikia galimybes natūraliai vystyti praktikai, ateityje tai gali sukelti sunkumų siekiant sėkmingai įdiegti akcijų opciono sistemą bendrovėje ar siekiant pasinaudoti GPM lengvata.
- 2) Darbuotojų akcijų opciono sutartis civilinėje teisėje dažnai tapatinama su preliminarąja sutartimi ar akcijų perleidimo terminuota bei sąlygine sutartimi. Toks prilyginimas yra klaidingas dėl opciono sutarties dalyko. Opciono sutartimi įgyjama teisė įgyti akcijas ateityje, todėl tai nėra tapatu su ikisutartinių santykių pareiga derėtis ir sulygti dėl pagrindinių sąlygų. Be kita ko, pačia akcijų opciono sutartimi nėra perleidžiama teisė į akcijas, o tik įgyjama teisė reikalauti akcijų perleidimo ir sukuriami prievolė perleisti akcijas, todėl toks sandoris negali būti tapatinamas su sąlygine ar terminuota akcijų perleidimo sutartimi, kuria įgyjama akcijų nuosavybės teisė. Dėl šių priežasčių akcijų opciono sutartis turi būti aiškinama kaip atskira civilinės sutarties rūšis, kuri nors ir nėra įtvirtinta CK, tačiau yra galima dėl civilinėje teisėje vyraujančio sutarties laisvės principo.
- 3) Įstatymo leidėjo priimti ABĮ pakeitimai teigiamai paveiks darbuotojų akcijų opciono taikymo galimybės civilinės teisės prasme. Privilegijuotų akcijų instituto liberalizavimas suteiks daugiau galimybių ir įrankių verslui įgyvendinti darbuotojų akcijų opcioną ir greičiau pasiekti norimus tikslus. Suteikus bendrovėms galimybę numatyti privilegijuotų akcijų turinį, tai padės darbuotojams ir verslui kūrybiškiau derinti tarpusavio interesus. Padidintas privilegijuotų akcijų procentas įmonėje gali sąlygoti akcijų opcionų suteikimą didesniai darbuotojų ratui. Buvęs reguliavimas nesuteikdavo realios galimybės šalims modifikuoti susitarimo turinio, todėl tai lemdavo, kad darbdaviai baiminosi naudotis šio civilinės teisės institutu bei taip buvo užkertama galimybė šalims pačioms susitarti dėl savo sutarties turinio.

- 4) GPMĮ įtvirtinta GPM lengvata suteikia teisę darbuotojams iš akcijų opciono gautas pajamas priskirti neapmokestinamosioms pajamoms. Šia mokesčių lengvata galima pasinaudoti tik tenkinus tam tikras sąlygas: 1) akcijos įsigytos pagal pasirinkimo sandorį; 2) pasirinkimo sandorio objektu yra darbdavio ar su juo susijusio asmens akcijos; 3) akcijos gaunamos neatlygintinai arba už lengvatinę kainą; 4) pasirinkimo sandoris sudarytas nuo 2020 m. vasario 1 d.; 5) akcijos pagal pasirinkimo sandorį yra gautos iš gyventojo darbdavio ar su juo susijusio asmens; 6) akcijos įsigytos ne anksčiau kaip po 3 metų nuo pasirinkimo sandorio sudarymo. Tokie mokestiniai pokyčiai paskatins instituto taikymą praktikoje bei darbuotojų įsitraukimą į bendrovės valdymą.
- 5) Atsižvelgiant į įstatymo leidėjo tikslus, įtvirtinant GPM lengvatą, jaunų bendrovių – startuolių – siekius ir iššūkius, autorių nuomone, yra pagrįsta įstatymu nustatyti terminą akcijų, gautoms po darbuotojų akcijų opciono įgyvendinimo, išlaikymui prieš jų pardavimą. Galimas optimalus toks terminas – vieneri metai, per kurį darbuotojas realiai galėtų įgyvendinti savo, kaip akcininko, teises ir pareigas.
- 6) Atsižvelgiant į bendrą ES ir nacionalinių reguliavimą yra darytina išvada, kad mokesčių lengvata yra siekiama įtraukti darbuotojus į bendrovės valdymą, o darbuotojui greitai suteikus finansinę naudą ir neišlaikius įgytų akcijų, gali būti taikomas turinio prieš formos principas ir laikoma, jog mokesčių lengvata buvo piktnaudžiauta. Autoriai siūlo įstatymų leidėjui numatyti aiškų šios lengvatos tikslą arba papildyti reguliavimą akcijų išlaikymo terminu. Tokie pakeitimai padės mokesčių administratoriui tinkamai identifikuoti, piktnaudžiavimą lengvata bei užtikrins opciono pagrindu susiformavusių santykių stabilumą ir apibrėžtumą.

Šaltinių sąrašas

1. Norminiai teisės aktai:

1.1. Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 74-2262.
2. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (2016). Teisės aktų registras, 23709.
3. Lietuvos Respublikos finansų įstaigų įstatymas (2002). Valstybės žinios, 91-3891.
4. Lietuvos Respublikos acinių bendrovių įstatymas (2000). Valstybės žinios, 64-1914.
5. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (2002). Valstybės žinios, 73-3085.
6. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). Lietuvos aidas, 107-0.
7. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2023 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas (2022). Teisės aktų registras, 24175.
8. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas (2004). Valstybės žinios, 63-2243.

1.2. Vyriausybės nutarimai:

9. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2016 m. kovo 23 d. įsakymas Nr. ĮV-248 „Dėl filmų parengiamųjų ir gamybos darbų projektų valstybinio finansavimo taisyklių patvirtinimo“. TAR, 5824.
10. Lietuvos Respublikos finansų ministro 2012 m. gruodžio 7 d. įsakymas Nr. 1K-417 „Dėl su Lietuvos Respublikos Vyriausybės skolinimosi valstybės vardu ir skolinantis prisiimtų įsipareigojimų bei valstybės piniginių išteklių valdymu susijusių teisės aktų patvirtinimo ir komisijų sudarymo“. TAR, 145-7461.

1.3. Travaux preparatoires

11. 2019 m. balandžio 17 d. Aiškinamasis raštas dėl Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo Nr. IX-1007 17 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto [interaktyvus]. Prieiga per internetą <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/99f38f4060d411e99684a7f33a-9827ac?fwid=12mhdvi8zp&fbclid=IwAR0uAR5tKi373cW6llFAYNON_Rmf8GsDsT-TAjEgJiUtHptXZoi3mktIBon0> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 3 d.].
12. 2022 m. birželio 22 d. Aiškinamasis raštas dėl Akcinių bendrovių įstatymo Nr. VIII-1835 2, 15, 17, 21, 27, 28, 29, 30, 30(1), 32, 34, 37, 37(2), 40, 42, 45, 47, 47(1), 51 ir 78 straipsnių, priedo pakeitimo ir Įstatymo papildymo 46(1) straipsniu įstatymo projekto [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/25521d90f24011ec-bfe9c72e552dd5bd?fwid=-gvnpjdsft>> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 3 d.].
13. 2010 m. spalio 21 d. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Darbuotojų finansinio dalyvavimo Europoje 2011/C 51/01 [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:051:0001:0007:en:PDF>> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 2 d.].

2. Specialioji literatūra:

14. Alon-Beck, A. (2019). Unicorn stock options - golden goose or trojan horse? Columbia Business Law Review, 2019(1), 107–191.
15. Rimas, J. (2009). Akcijų opcionai kaip privataus kapitalo investuotojo ir bendrovės vadovų interesų derinimo priemonė. Teisė, 73, 124-136.

3. Teismų praktika:

- 1.6 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.
17. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. vasario 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸²²-172/2009.
18. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2015 m. sausio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-26-602/2015.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. lapkričio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-295-219/2020.
20. Šiaulių apygardos teismo 2015 m. liepos 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-20-357/2015.

21. Vilniaus apygardos teismo 2021 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-1834-794/2021

4. Kita literatūra:

22. AB „GRIGEO“ akcijų suteikimo taisyklės [interaktyvus]. [žiūrėta 2022 m. gruodžio 14 d.] Prieiga per internetą <<https://ml-eu.globenewswire.com/Resource/Download/26e727f3-2a18-4c78-a751-88258e6294bb>> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 19 d.].
23. Amišiejus, D. (2022). Akcijų opcionų suteikimo darbuotojams taisyklės: kas tai? [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslo-pozicija/692/1665339/darius-amsiejus-akciju-opcionu-suteikimo-darbuotojams-taisykles-kas-tai>> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 11 d.].
24. Baniulis, M. (2022). Akcijos - kaip motyvavimo priemonė: ar sulauksime naujos darbuotojų-akcininkų bangos? [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=54&str=95767>> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 2 d.].
25. BNS (2022). „Novaturo“ darbuotojai jau gali įsigyti įmonės akcijų [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.vz.lt/rinkos/2022/12/30/novaturo-darbuotojai-jau-gali-isi-gyti-imonės-akciju>> [žiūrėta 2023 m. vasario 2 d.].
26. Bosaitė, A. (2022). Akcinių bendrovių įstatymo pakeitimai leis verslui neraudonuoti prieš investuotojus [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslo-pozicija/692/1736659/akvile-bosaite-akciniu-bendroviu-istatymo-pakeitimai-leis-verslui-neraudonuoti-pries-investuotojus>> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d.].
27. Džindzelėkaitė-Šaltė, L. (2022). Teise.pro Keičiamas Akcinių bendrovių įstatymas plačiau veria glėbį investuotojams [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.teise.pro/index.php/2022/08/24/keiciamas-akciniu-bendroviu-istatymas-placiau-veria-glebi-investuotojams/>> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d.].
28. Employee Stock Options. The legal and administrative environment for Employee Stock Options in the EU [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.efesonline.org/LIBRARY/2003/final_report_stock_options_en_3709.pdf> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 19 d.].
29. Endrijaitis, M. (2022). M. Endrijaitis. Opcionų apmokestinimas – kuria kryptimi judėsime? [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.vz.lt/izvalgos/2022/12/01/m-endrijaitis-opcionu-apmokestinimas--kuria-kryptimi-judesime>> [žiūrėta 2023 m. vasario 4 d.].
30. Index Ventures (2021). Rewarding Talent. A guide to stock options for European entrepreneurs. Prieiga per internetą <<https://www.indexventures.com/rewardingtalent/handbook>> [žiūrėta 2023 m. vasario 7 d.].
31. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerijos pranešimas spaudai (2022). Keičiasi Akcinių bendrovių įstatymas – gerės verslo aplinka, startuoliai lengviau pritrauks investicijų [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://eimin.lrv.lt/lt/naujienos/keiciasi-akciniu-bendroviu-istatymas-geres-verslo-aplinka-startuoliai-lengviau-pritrauks-investiciju>> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d.].

32. Mačiulaitis, M. (2023) Nuimami antrankiai nuo privilegijuotųjų akcijų: dar vienas reveransas investuotojams [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.vz.lt/finansai-apskaita/2023/01/06/nuimami-antrankiai-nuo-privilegijuotu-akciju-dar-vienas-reveransas-investuotojams&91f6d073b29be&2c8536aaa0daf&10cded20df76a?fbclid=IwAR2j204BL4mbUGyJOc8N6nG6qQA8gO9bbIUHzz3s5MUUrDd-UEUUEZ-5bLV0&40ea7ee1d0663>> [žiūrėta 2023 m. sausio 6 d.].
33. Mathieu, M. (2022). Annual economic survey of employee share ownership in European countries [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<http://www.efesonline.org/Annual%20Economic%20Survey/2021/Survey%202021.pdf>>. [žiūrėta 2023 m. vasario 5 d.].
34. Markevičienė, E. (2022). Skatinimas akcijomis: VMI reikalavimai gali būti griežtesni nei įstatyme, o lengvatos – nepripažintos [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.vz.lt/finansai-apskaita/2022/05/13/skatinimas-akcijomis-vmi-reikalavimai-gali-buti-grieztesni-nei-istatyme--o-lengvatos--nepripazintos>> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 6 d.].
35. Milašius, S. (2021). Darbuotojų akcijų opcionai – sandoris tampantis naują darbo santykių kultūros dalimi [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://prevence.legal/darbuotoju-akciju-opcionai-sandoris-tampantis-naujaja-darbo-santykiu-kulturos-dalimi/>> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 8 d.].
36. Picardo, E. (2022). Employee Stock Options (ESOs): A Complete Guide [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.investopedia.com/terms/e/eso.asp>> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 11 d.].
37. Pwc Poland. (2017). Employee Stock Ownership Programs – an Opportunity for Companies, an Opportunity for Poland. [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.pwc.pl/pl/pdf/publikacje/raport-pwc-employee-stock-ownership-programs-2017.pdf>> [žiūrėta 2023 m. vasario 7 d.].
38. Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos konsultacinė medžiaga. Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo apibendrintas komentaras (2023 m. sausio 25 d. redakcija).
39. Vareikaitė-Mills, A. (2022). „Estoty Vilnius“ darbuotojai valdys iki 100.000 bendrovės akcijų. Prieiga per internetą <<https://www.vz.lt/verslo-valdymas/2022/04/30/estoty-vilnius-darbuotojai-valdys-iki-100000-bendroves-akciju>> [žiūrėta 2023 m. vasario 2 d.].
40. Vareikaitė-Mills, A. (2022). Opcionai – vis labiau populiarėjanti motyvavimo priemonė, kurią norint integruoti tenka įveikti sunkumus [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.vz.lt/verslo-valdymas/2022/04/29/opcionai--vis-labiau-populiarejanti-motyvacijos-priemone-kuria-norint-integruoti-tenka-iveikti-sunkumus>> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 14 d.].

DARBUOTOJŲ AKCIJŲ OPCIONAI: REALIZAVIMAS, APMOKESTINIMAS IR JŲ PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Santrauka

Šiame kursiniame darbe analizuojamas darbuotojų akcijų opcijų įgyvendinimas, apmokestinimas ir perspektyvos, nagrinėjant esamą teisinį reglamentavimą bei praktinius įgyvendinimo pavyzdžius. Be kita ko, aiškinama darbuotojų akcijų opciono samprata, apžvelgiamos kylančios problemos dėl sąvokos neįtvirtinimo teisės aktuose. Taip pat nagrinėjamas šio instituto suvokimas civilinės ir mokesčių teisės požiūriu, turintis įtakos teisingam akcijų opciono realizavimui praktikoje. Darbe analizuojami įstatymų leidėjo priimti įstatymų pakeitimai, lemiantys akcijų opciono realizavimo ir apmokestinimo pokyčius bei ypatumus: privilegijuotų akcijų instituto liberalizavimas ir gyventojų pajamų mokesčio lengvatos, suteikiamos atitinkant nustatytas sąlygas, įtvirtinimas. Šių įstatymų pakeitimų analizė leidžia apžvelgti darbuotojų akcijų opciono patrauklumą ir kylančias problemas, su kuriomis susidurs darbdaviai ir darbuotojai. Kursiniame darbe, be kita ko, trumpai apžvelgiamos darbuotojų akcijų opciono perspektyvos Lietuvoje.

EMPLOYEE STOCK OPTION: REALIZATION, TAXATION AND PROSPECTS IN LITHUANIA

Summary

This yearly paper analyzes the implementation, taxation and prospects of employee stock options, examining the existing legal framework and practical examples of implementation. Among other things, the concept of employee stock option is explained, the problems arising due to the non-enforcement of the concept in legal acts are reviewed as well. It also examines the perception of this institute from the point of view of civil and tax law, which affects the correct realization of the stock option in practice. The work analyzes the changes to the laws adopted by the legislator, which determine the changes and peculiarities of the realization and taxation of stock options: the liberalization of the preferred stock institute and the establishment of personal income tax benefits granted in compliance with the established conditions. An analysis of these legislative changes provides an overview of the attractiveness of employee stock options and the emerging issues that employers and employees will face. The yearly paper, among other things, briefly reviews the perspectives of employee stock options in Lithuania.

ĮGYJAMOSIOS SENATIES INSTITUTAS LIETUVOJE: KELIAI IR KLYSTKELIAI

Gabija Darčkutė, Kamilia Edita Fominova

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3-o kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: gabija.darckute@tf.stud.vu.lt; kamilia.fominowa@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius

El. paštas: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė dr. Milda Markevičiūtė

El. paštas: milda.markeviciute@cobalt.legal

Anotacija. Šio darbo tikslas – remiantis mokslinė literatūra, Lietuvos teismų praktika aptarti įgyjamosios senaties instituto Lietuvoje vystymąsi, siejant jį ir su romėnų privatinės teisės ištakomis, aptarti probleminius šio instituto taikymo aspektus, pasireiškiamą praktikoje. Darbe atsiskleidžiama, jog įgyjamosios senaties instituto raida kito skirtingais laikotarpiais, tačiau jo reikšmė niekuomet (išskyrus tik SSRS teisės Lietuvoje egzistavimo momentą) nebuvo kvestionuojama – jau nuo pat XII lentelių įstatymų sukūrimo įgyjamoji senatis turėjo aiškią paskirtį ir tvirtą padėtį valstybės teisiniame aparate. Taip pat matyti, jog esti tam tikrų kritikuotinų aspektų (pavyzdžiui, bešeimininkių daiktų reguliavimas ar negalimumas įgyti daiktą įgyjamąja senatimi, jeigu šis priklauso valstybei) ir šiandieniniame šio instituto reguliavime, kuris laikui bėgant galėtų būti keičiamas ir/ar koreguojamas, taip užtikrinant jo efektyvesnį veikimą ir suteikiant naudą tiek valstybei, tiek visuomenei.

Pagrindiniai žodžiai: įgyjamoji senatis, valdymas, Civilinis kodeksas, romėnų privatinė teisė, nuosavybės įgijimas, taikymo sąlygos, daiktinė teisė.

Annotation. The purpose of this work is to discuss the development of the institute of acquisitive prescription in Lithuania, linking it also with the origins of Roman private law. Furthermore, the purpose is to discuss problematic aspects of the application of this institute and its occurrence in practice on the basis of scientific literature and jurisprudence. The work reveals that the development of the institute of acquisitive prescription has changed in different periods, but its significance has never been questioned (except only at the moment of existence of the law of the USSR in Lithuania) – since the creation

of the Laws of The Twelve Tables the acquisitive prescription has had a clear purpose and a strong position in the legal mechanism of the state. It can also be seen that there are certain aspects to be criticized in today's regulation of this institute (for example, the regulation of ownerless things or the impossibility of acquiring an object by the acquisitive prescription, if it belongs to the state), which could be changed and/or adjusted over time, thus ensuring its more efficient operation and providing benefits to both the state and society.

Key words: *acquisitive prescription, prescription, Civil Code, Roman private law, acquisition of property, application conditions, right in rem.*

Įvadas

Įgyjamoji senatis buvo aktuali dar nuo romėnų privatinės teisės viešpatavimo laikų, tačiau jos aktualumas turi išliekamąją vertę ir dabar. Institutas, susiformavęs dar prieš mūsų erą, lig šiol yra įtvirtintas tiek Lietuvos, tiek užsienio teisės aktuose. Taikant įgyjamąją senatį sudaroma prielaida civilinės apyvartos stabilumui, teisėtumui klestėti. Kadangi nuosavybės teisės susiformavimo faktas įgyjamosios senaties būdu gali būti pripažįstamas tik teismo, atitinkamai teismuose esti virš trijų šimtų bylų, kuriose aptariami šio instituto taikymo aspektai. Atsižvelgiant į tai, akivaizdu, jog įgyjamosios senaties instituto reguliavimo problematika lemia poreikį jį aiškinti tiek praktiniu, tiek doktrininio būdais. Taigi, pagrindinis šio darbo **tikslas** yra remiantis teismų praktika, mokslinė literatūra išanalizuoti įgyjamosios senaties instituto kilmę, jo vystymąsi atitinkamais istoriniais laikotarpiais, dabartinį reguliavimą bei nūdienos problemas jį taikant. Pagrindiniai **darbo uždaviniai** yra: išnagrinėti, kokią įgyjamosios senaties vieta buvo romėnų privatinėje teisėje; apžvelgti įgyjamosios senaties instituto raidą Lietuvos skirtingais istoriniais laikmečiais; atskleisti valdymo, kaip įgyjamosios senaties prielaidos, aktualius reglamentavimo aspektus; išanalizuoti įgyjamosios senaties taikymo sąlygas, išnagrinėti jų realizavimą teismų praktikoje bei įvertinti valstybės vaidmenį įgyjamosios senaties instituto veikime. Rengiant šį darbą pagrindu buvo naudojamos šiais **metodais**: lyginamuoju bei istoriniu metodais naudotasi siekiant palyginti romėnų privatinės teisės autorių įgyjamosios senaties sampratas tarpusavyje, taip pat siekiant palyginti skirtingais laikotarpiais taikytus teisės aktus su dabartinio šio instituto reglamentavimu; lingvistiniu metodu naudotasi atskleidžiant sąvokas, analizuojant jų turinį; analizės metodu naudotasi nagrinėjant romėnų privatinės teisės skirtingų autorių aptariamąs idėjas, Kasacinio teismo praktiką, siekiant įsigilinti į instituto problemas bei ateities perspektyvas.

1. ĮGYJAMOSIOS SENATIES IŠTAKOS ROMĖNŲ PRIVATINĖJE TEISĖJE

1.1. Įgyjamosios senaties (usucapio) vieta romėnų privatinėje teisėje

Analizuojant bet kurį institutą, jo esmę, prasmę bei norint jį suvokti, svarbu ne tik išsiginėti į šio taikymo sąlygas, reguliavimą, tačiau taip pat ir apžvelgti jo ištakas. Feliksas Frankfurteris, buvęs JAV Aukščiausiojo teismo (angl. Supreme Court of the United States) teisėjas, yra pasakęs, jog ateities teisininkai turi žinoti, kad teisė - tai ne vien abstrakti logika, tai tinklas susitarimų, išplaukusių iš praeities istorijos. Istorija lydi kiekvieno mokslo vystymąsi, be kita ko, nulemia jų padėtį nūdieną. Kalbant apie teisę, teisėtyrininkai itin dažnai renkasi istorinį teisės normų analizės metodą – įsigilinant į praeitį galima suvokti tam tikrų normų reikalingumą, prasmę bei paskirtį. Be kita ko, teisės mokslo analizė istoriniu aspektu gali būti itin aktuali tada, kuomet prireikia reguliavimo pokyčių – atsigręžimas į senesnes normas bei jų panaudojimas gali būti puikus laikinas teisės spragų užpildymo būdas, o kartais net ir ilgalaikis. Atsižvelgiant į tai, kas paminėta, aktualu įgyjamosios senaties institutą Lietuvoje aiškinti visų pirma pradėdant nuo to, iš kur ir kada kilo idėja jį įtvirtinti teisės normose, tad aptartinas šio instituto veikimas romėnų privatinėje teisėje.

Visų pirma, paminėtina, jog įgyjamosios senaties institutas Senovės Romoje buvo vadinamas usucapio ir laikomas ius civile (tik Romos piliečių teisės, taigi, netaikoma užsieniečiams (peregrinams) dalimi (Nekrošius I. et al., 1999, p. 11-12). Jau anuomet usucapio negalėjo būti komentuojamas atsiejamai nuo valdymo (possesio). Tai rodo ir pačios sąvokos usucapio kilmė - iš lotynų kalbos išvertus usucapio reiškia ne ką kitą, kaip valdymo įgijimą (usus – valdymas, capio - įgyti). Romėnų teisėje valdymas buvo suprantamas kaip faktinis daikto turėjimas siekiant jį pasilikti sau. Teisiniu valdymas galėjo būti pripažįstamas tik tuomet, kai jis turėjo du elementus, kurie jį tokiu paverčia – objektyvųjį ir subjektyvųjį. Objektyvusis kriterijus reiškė faktinį daikto turėjimą, kuris buvo apibūdinamas žodžiu corpus. Tuo tarpu subjektyvusis kriterijus reiškė asmens norą daiktą pasilikti sau, t.y. siekį įgyti jį savo nuosavybėn bei buvo vadinamas animus possidendi. Nepaisant to, jog romėnų teisėje valdymas dažniausiai buvo siejamas su nuosavybės teise, t.y. suprantamas kaip subjektinės nuosavybės teisės dalis, visgi kitokie valdymo motyvai bei tikslai romėnams buvo svarbūs tuo aspektu, kiek tai siejosi su usucapio. (Nekrošius I. et al., 1999, p. 112). Tam, jog galėtų būti taikomas įgyjamosios senaties institutas, daikto valdytojas turėjo turėti abu šiuos elementus, t.y. tiek corpus, tiek animus. Kitu atveju, pavyzdžiui, jeigu asmuo tik faktiškai valdė daiktą, tačiau neturėjo siekiamybės įgyti jį savo asmeninę nuosavybėn bei pasilikti sau, valdymas negalėjo būti pripažintinas kaip pagrindas usucapio būdu įgyti nuosavybės teisę. Atsižvelgiant į tai, kas paminėta, romėnai skyrė dvi valdymo

rūšis – *possessio civilis* bei *possessio naturalis*. Tai buvo dvi skirtingos valdymo rūšys, kurių skirtybės būtent ir išryškėjo minėtais aspektais: *possessio civilis* turėjo abu elementus – tiek *corpus*, tiek *animus*, kai tuo tarpu *possessio naturalis* turėjo *corpus* kriterijų, tačiau neturėjo *animus*. Tik *possessio civilis* galėjo būti pagrindas asmeniui įgyti nuosavybę įgyjamąsios senaties būdu, kartu egzistuojant ir kitoms *usucapio* sąlygoms, tad atitinkamai toks valdymas buvo vadinamas *possessio ad usucapionem*. Tuo tarpu *possessio naturalis* būtų galima apibūdinti nebent kaip *detentio* – t.y. daikto laikymą (Jonaitis, 2014, p. 120).

Apibendrinus tai, kas išdėstyta, matome, jog įgyjamąsios senaties institutas buvo žinomas dar nuo pačių seniausių – romėnų privatinės teisės formavimosi pradžios (maždaug V a. pr. Kr.) laikų. Romėnai įgyjamąją senatį apibūdino sąvoka *usucapio*, kur ši buvo ius civile teisinės sistemos dalimi. Be kita ko, *usucapio* būdu asmuo galėjo įgyti nuosavybę tik tuomet, kai turėjo abu valdymo elementus – tiek *corpus* (faktinį daikto laikymą), tiek *animus* (siektį daiktą pasilikti sau).

1.2. Usucapio įgyvendinimo šaltiniai, sąlygos

Įgyjamoji senatis, kaip ir bet kuris kitas teisės mechanizmas, laikui bėgant kito, vystėsi, konvertavosi į atskirą institutą ar susigretindavo su kitais. Tai itin matyti romėnų teisės plotmėje – kito *usucapio* taikymo sąlygos, paskirtis. Atsižvelgiant į įgyjamąsios senaties vystymąsi romėnų privatinės teisės gyvavimo laikotarpiu, atkreipdami dėmesį į šio instituto pradininkų, pagrindinių kūrėjų viziją, galime daryti pagrįstas išvadas apie tai, kokia apimtimi dar prieš kelis tūkstantmečius pradėjusi formuotis romėnų teisė persikėlė į šiandieninio reguliavimo kasdienybę. Šiuo atžvilgiu aktualu paanalizuoti, galėtume sakyti, kone itin vienas nuo kito nutolusius šaltinius, kurie atspindėtų šio instituto vystymąsi kryptį: XII lentelių įstatymus, Gajaus „Institucijas“ bei Justiniano „Digestus“.

Įgyjamąsios senaties instituto apraiškos XII lentelių įstatymuose visų pirma pasirodo V – oje lentelėje. Joje įtvirtinama, jog: „Mancipuojamieji daiktai [priklausantys] agnatų globojamai moteriai, negalėjo būti įgyjami nuosavybėn pagal įgyjamąją senatį, išskyrus jeigu jos pačios, globėjui [sutinkant], buvo perduoti: ir šitaip XII lentelių įstatymais [buvo nustatyta].“ Šiuo atveju norima pasakyti, jog nebuvo galima įgyti nuosavybės teisės įgyjamąją senatimi į didžiausią reikšmę romėnams turėjusius daiktus – dar kitaip vadinamus *rec mancipi*, t.y. pavyzdžiui, į Italijos žemės sklypus, vergus, kaimo žemių servitusus, kinkomuosius ir nekinkomuosius gyvulius, priklausančius agnatų globojamai moteriai. Tačiau taip pat pateikiama ir išimtis – jeigu yra duodamas globėjo sutikimas, tuomet nuosavybės teisės įgyjimas įgyjamąsios senaties būdu į *rec mancipi*, priklausiusius agnatų globojamai moteriai, buvo galimas (Vėlyvis, Jonaitis, 2007, p. 55-56). Po V lentelės einanti VI lentelė yra kone pagrindinė lentelė, įtvirtinusi atitinkamą tuometinę įgyjamąsios senaties sampratą. Šioje lente-

lėje numatoma, jog: „Žemės sklypo įgyjamosios senaties laikas yra dveji, [...] visų kitų daiktų – vieneri metai.“ Tačiau paminėtina, jog numatyti įgyjamosios senaties terminai neatitinka šiuolaikinės įgyjamosios senaties sampratos. XII lentelių įtvirtintame įgyjamosios senaties reguliavime, taip pat ir šioje lentelėje, buvo siekiama ne įgyti nuosavybės teisę į daiktą pirminiu nuosavybės įgijimo būdu (kaip kad įtvirtinta dabartinio CK 4.68 straipsnyje iš esmės nurodant, jog įgyjamąją senatimi negalima įgyti daiktų, kurie yra registruoti kito privataus asmens ar valstybės vardu), tačiau labiau priminė pardavėjo pareigą garantuoti, jog jo parduodamas daiktas niekam nepriklauso ir niekas jo iš pirkėjo neatims. Pardavėjas iš esmės daikto (kilnojamąjo arba nekilnojamąjo) pirkėjui 2 arba 3 metus turėjo pareigą užtikrinti, jog niekas neturi daugiau daiktinių teisių į daiktą, negu pirkėjas. Atitinkamai jeigu atsiradavo tikrasis daikto savininkas ir išsireikalaudavo daiktą iš trečiojo asmens (pirkėjo), tai pirkėjas turėjo teisę reikšti pardavėjui *actio auctoritatis* ieškinį teisme. Tačiau jeigu, nors daiktas ir prieš tai nepriklausė pačiam šio pardavėjui daikto perleidimo kitam asmeniui momentu, nuo daikto perdavimo praėjo 2 (kilnojamųjų daiktų atžvilgiu) arba 3 (nekilnojamųjų daiktų atžvilgiu) metai, pardavėjo pareiga garantuoti daikto nepriklausomumą baigdavosi, kadangi pirkėjas įgydavo šį daiktą įgyjamosios senaties būdu. Kitas įdomus aspektas, liečiantis įgyjamąją senatį bei įtvirtintas toje pačioje lentelėje – vyro teisė „įgyti“ moterį savo valdžion įgyjamosios senaties būdu. Toje pačioje lentelėje įtvirtinama, jog: „XII lentelių įstatymuose buvo nustatyta, kad jeigu kuri [moteris] nenori tuo būdu, tai yra usų, patekti vyro valdžion, ji kasmet tris naktis iš eilės tenebūna [vyro namuose] ir tuo būdu tenutraukia kiekvienų metų usų [= įgyjamosios senaties termino eigą].“ Paminėtina, jog romėnų teisėje, kuri buvo grindžiama patriarchalinės visuomenės pagrindais, įgyjamoji senatis buvo naudojama ir vyro valdžiai moters atžvilgiu įgyti – jeigu moteris vyro namuose nepertraukiamai išbūdavo vienerius metus, šis atitinkamai įgydavo valdžią jos atžvilgiu. Tačiau nurodytoje lentelėje įtvirtinta galimybė moteriai išvengti tokių pasekmių – tereikėdavo 3 naktis praleisti kitur, ne vyro namuose, ir šis negalėdavo pasinaudoti daiktinės teisės institutu (įgyjamąją senatimi) tam, kad įtrauktų moterį savo valdžion (Vėlyvis, Jonaitis, 2007, p. 65-68). Kitose lentelėse taip pat paminima įgyjamoji senatis, tačiau siauresniais aspektais. Pavyzdžiui, įtvirtinami apribojimai daiktams, kurie negali būti įgyjami *usucapio* pagrindu. VII lentelėje nurodoma, jog negalima įgyjamąją senatimi įgyti daiktų, kurie yra paribio žemės penkių pėdų plote – t.y. esančių žemės sklypų ribose (*confinium*) (Vėlyvis, Jonaitis, 2007, p. 76, 78). VIII lentelėje nurodoma, jog draudžiama įgyjamąją senatimi įgyti vogtus daiktus (Vėlyvis, Jonaitis, 2007, p. 90). Taip pat X lentelėje nurodoma, jog draudžiama įgyjamąją senatimi įgyti nuosavybės kapą ar vietą aplink jį, kadangi kapavietė romėnų teisės daiktų klasifikavimo pagrindu buvo išskiriamos į *res religiosae* daiktų rūšį, kuri taip pat priklausė ir *res extra commercium* – t.y. daiktams, išimtiems iš civilinės apyvartos (Vėlyvis, Jonaitis, 2007, p. 114, 116).

Kitos itin svarbios romėnų privatinės teisės palikimo dalys – klasikinio laikotarpio teisininko Gajaus veikalas „Institucijos“ bei poklasikinio laikotarpio imperatoriaus Justiniano „Digestai“ arba „Pandektos“ (corpus iuris civilis). Gajaus „Institucijose“ įgyjamasis senaties institutas reglamentuojamas jau žymiai plačiau nei prieš tai aptartuose XII lentelių įstatymuose. Gajus, aptardamas usucapio institutą, neretai remiasi ir XII lentelių įstatymuose įtvirtintomis taisyklėmis. Pavyzdžiui, jis taip pat numatė tuos pačius terminus – kilnojamiesiems daiktams įgyti reikalaujama vienerių metų valdymo, o nekilnojamiesiems (žemei ar namams) dviejų metų, numatoma ta pati taisyklė ir apie agnatų globojamas moteris (Oxford Calendar Press, 1904, p. 206). Tačiau Gajus praplečia usucapio aiškinimą, pateikdamas ir naujų taisyklių. Pavyzdžiui, Gajus teigia, jog usucapio būdu galima įgyti nuosavybę tais atvejais, kai savininkas neprižiūri daikto, mirdamas to daikto niekam nepalieka, išvyksta ilgam laikui iš šalies. Įtvirtinama ir bendra taisyklė, jog sąžiningas įgijėjas negali įgyti nuosavybės teisių usucapio būdu, jeigu daiktas buvo pavogtas arba įgytas per prievartą, nors šis to ir nežinojo. Be kita ko, Gajus taip pat nurodo, jog nevisuomet asmuo privalo manyti, jog niekas už jį neturi daugiau teisių į valdomą daiktą – išimtinais atvejais gali būti ir tokių situacijų, kai asmuo žino, jog daiktas jam nepriklauso, tačiau galimybės šį įgyti savo nuosavybės usucapio būdu nepraranda. Pavyzdžiui, tais atvejais, kai įpėdinis nepriima savo palikimo, usucapio būdu galima įgyti šią palikimo dalį – tokį nuosavybės įgijimo būdą Gajus vadina kvazi-nuosavybės teise (Oxford Calendron Press, 1904, p. 207). Atsižvelgiant į tokį aiškinimą, matyti, jog toks reguliavimas įtvirtintas matomai siekiant išspręsti daiktų neapibrėžtumo klausimą, nepaliekant daiktų be priežiūros, užtikrinant kiekvieno daikto savininko egzistavimą.

Tuo tarpu Justiniano „Digestuose“ įgyjamasis senaties institutas dar labiau praplečiamas. Justiniano valdymo laikais Romos pilietybė jau buvo žymiai lengviau prieinama visiems imperijos gyventojams – taip buvo praplėstas asmenų, galinčių įgyti nuosavybės teises usucapio būdu, ratas. Kone svarbiausias aspektas yra tas, jog Justinianas pateikia ne tik pačio instituto aiškinimą, tačiau nurodo ir konkrečias sąlygas: *res habilis*, *titulus*, *fides*, *possessio*, *tempus*. *Res habilis* sąlyga apibrėžė jau prieš tai minėtuosius aspektus, jog negalima įgyti nuosavybės teisės į vogtus daiktus, į daiktus, kurie buvo užvaldyti per prievartą, taip pat priklausančius valstybės išdui ir Bažnyčiai. *Titulus* bruožas reiškė valdymo teisėtumą (pavyzdžiui, daiktas įgytas konkretaus sandorio pagrindu). *Fides* apibūdino valdytojo gerą valią, kuri buvo privaloma bent jau užvaldant daiktą. Ketvirtoji sąlyga – *possessio*, kuri reiškė, jog privaloma, kad daikto valdytojas turėtų tiek jau prieš tai aptartąjį *corpus* (faktiškai valdytų daiktą), tiek *animus* (valią jį pasilikti). Į *possessio* sąlygą įėjo ir reikalavimas, jog valdymas būtų vientisas – jeigu valdant daiktą buvo daroma pertrauka, terminas pradedamas skaičiuoti iš naujo. Paskutinioji sąlyga – *tempus*. Ši sąlyga reiškė atitinkamą laikotarpį, kurį buvo privaloma daiktą valdyti – Justinianas prailgino tiek XII lentelių, tiek Gajaus numatytus terminus įtvirtindamas, jog nuosavybės teisė į žemą gali atsirasti

išvaldžius ją 10 arba 20 metų (priklausomai nuo to, ar daikto valdytojas buvo inter praesentes ar inter absentes), o į kilnojamąjį daiktą išvaldžius jį 3 metus (Nekrošius I. et al., 1999, p. 131-132).

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, matyti, jog įgyjamosios senaties turinys kito bėgant laikui. Ryškiausiai šį pokytį atspindi ikiklasikinio, klasikinio ir poklasikinio laikotarpių šaltiniai. Ikiiklasikiniame laikotarpyje pasirodžiusiuose XII lentelių įstatymuose įgyjamoji senatis suvokta pakankamai abstrakčiai, ją siejant tik su pardavėjo garantija užtikrinti daikto nepriklausomumą kitiems asmenims, klasikinio laikotarpio teisininkas Gajus šią nuomonę išplėtė – jo aiškinimuose matyti siekis ne tik užtikrinti daikto perdavimo kitiems asmenims teisėtumą, tačiau taip pat ir stabilumą civilinėje apyvarčioje, t.y. kiekvieno daikto priklausymą konkrečiam asmeniui. Galų gale, poklasikiniame laikotarpyje pasirodęs corpus iuris civilis susistemino atitinkamas įgyjamosios senaties nuostatas ir įtvirtino konkrečias penkias sąlygas, kurios buvo privalomos norint įgyti daiktą įgyjamosios senaties būdu – jų atsiradimas taip pat rodo ne tik daikto pardavėjo reikalingumą užtikrinti, jog daiktas yra nepriklausomas, tačiau taip pat ir siekį suteikti galimybę piliečiams, egzistuojant šioms penkioms sąlygoms, tiesiog įtraukti daiktą savo nuosavybėn, nebūtinai esant konkrečiam pirkimo sandoriui.

2. Įgyjamosios senaties instituto raida Lietuvoje

Istorinis laikotarpis – viena pagrindinių sudedamųjų, skatinančių valstybės ekonominę ir socialinę raidą, o kartkartėmis ir šių nuosmukį. Lietuvoje, kaip ir kitose pasaulio valstybėse, nuo pat jos susikūrimo laikų, t.y. baltų genčių, peraugusių į kuni-gaikštystes, o vėliau ir atskirą nepriklausomą respubliką – atitinkamai keitėsi ir šalies teisinio reguliavimo institutų sampratos, jų skaičius ir taikymo sąlygos, kurios neretu atveju priklauso ar buvo paveiktos tuometinio geopolitinio pasaulio susiklosčiusios situacijos. Sovietų okupacinis laikotarpis Lietuvos teisės mokslui buvo ypač reikšmingas, kadangi kartu su savo totalitariniu režimu įnešė neretai radikaliai skirtingas idėjas nuo prieš tai demokratijos pamatais puoselėtų teisės normų, drastiškai pakeitusias iki tol galiojusį reglamentavimą.

2.1. Įgyjamosios senaties institutas LDK ir kituose Lietuvos teisės istoriniuose laikotarpiuose

Civilinės teisės bei jos institutų reglamentavimas Lietuvos valstybėje beveik visu jos gyvavimo, esant įvairiuose politiniuose sudėtyse ir dariniuose, laikotarpiu buvo pakankamai padrikas, priklausomai nuo galiojimo teritorijos įvairus ir dažnu atveju paveiktas toje teritorijoje viešpatavusių užgrobėjų teisės reguliavimu ir jų teisės šaltinių. Nepaisant to, pastebimas įgyjamosios senaties instituto gyvavimas ir šio išlikimas besikeičiant Lietuvos valdymui bei teisei sistemai.

Igyjamosios senaties atžvilgiu istorine prasme ypač svarbus yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis, o tiksliau 1588 m. trečiojo Lietuvos Statuto (toliau - Trečiasis Statutas) kaip teisės šaltinio turinys, jo parengimas. Reikšmingas jis yra todėl, kad šis buvo rengtas ir priimtas jau esant 1569 m. sudarytai Liublino unijai, kas be abejonės galėjo įtakoti Statuto turinį, jame numatomą reguliavimą. Vis dėlto Lietuvos teisės istorijos šaltiniuose pabrėžiama, jog statuto rengimo (arba kaip ji buvo vadinama taisymo, kadangi Trečiasis Lietuvos statutas buvo parengiamas taisant ir pildant 1566 m. Antrąjį Lietuvos Statutą) komisijos sudėtyje nebuvo nė vieno lenko, o pagrindiniais jo autoriais buvo LDK didikai, romėnų teisės žinių besisėmę Europos universitetuose, kas, be kita ko, lėmė ir Statuto raidę bei rodė, kad Lietuva siekė ir po unijos sudarymo išlikti savarankiška valstybe, turinčia individualią, nuosavą teisės sistemą, teisinį reguliavimą ir apskritai savo teisę (Andriulis, et al., 2002, p. 120). Nors įgyjamoji senatis buvo įtvirtinta jau Pirmajame Statute, vis dėlto šis numatė apribotą šio instituto įgyvendinimą, kadangi įgyjamąją senatimi (tuo metu vadinama „įsisenėjimo“ institutu) nekilnojamąjį turtą galėjo įgyti tik bajorai dešimt metų valdę turtą (Avižonis, 1978, p. 58). Vis dėlto, plačiausiuoju teisės atžvilgiu yra laikomas, kaip jau buvo minėta, trečiasis Lietuvos Statutas, kuriame, be kita ko, buvo taip pat reglamentuotas įgyjamosios senaties institutas. Statuto trečiojo skyriaus XLV straipsnyje visų pirma įvedamas dešimties metų žemės senaties kriterijus bei nurodoma, kad įteigti daikto savininkas dešimties metų laikotarpi nesinaudotų, neišlaikytų bei „viešai neprimintų“ apie jo nuosavybės teisę į minėtą daiktą, tai jis praranda šias savo teises, o jas įgyja daikto „laikytojas“ arba, kitaip tariant, faktinis daikto valdytojas. Straipsnyje taip pat paminėta, kad asmenys, esantys svetimoje žemėje, turtą gali įgyti dešimties metų nepertraukiamu valdymu (Machovenko, et al, 2022). Nors įtvirtinti leidimą įgyti nuosavybės teisę į svetimą žemę yra paradoksalu, vis dėlto tokios, jau XVI amžiuje įtvirtintos, nuostatos leidžia teigti, kad to meto teisėkūrininkai įgyjamosios senaties institutą laikė pakankamai legitimium, pagrįstu ir protingu, dėl ko ir buvo preziumuojama jo taikymo galimybė ne tik valstybės teritorijoje, bet ir už jos ribų.

Besikeičiant istoriniams laikotarpiams inkorporavus Lietuvą į Rusijos imperijos sudėtį 1795 m., nors pabrėžtina, kad ne iš karto ir ne visoje Lietuvoje, įsigaliooti pradėjo ir su imperija atėjusi teisė, vis dėlto, visų pirma buvo keičiama viešoji LDK teisė (Jegelevičius, 2008, p. 128–131), o privatinė teisė, tiksliau Trečiojo Lietuvos statuto nuostatos, iki 1840 m. rusų valdžios buvo toleruojama kas lėmė pakankamai sudėtingą valstybės teisinę sistemą (Machovenko, 2020/2021). Užnemunęs Lietuvoje, Klaipeidos krašte, prijungus šią prie Rusijos imperijos po 1812 m. Prancūzijos – Rusijos karo, galiojo 1808 m. įvestas 1804 m. Prancūzijos Civilinis (dar kitaip vadinamas Napoleono) kodeksas, kurio turinio pagrindu buvo įtvirtintos privatinės nuosavybės bei sutarties laisvės nuostatos. Jis taip pat numatė ir įgyjamosios senaties institutą, o tiksliau jo trečiojoje knygoje pavadinimu „Apie įvairius nuosavybės teisės įgijimo būdus“ numatyta, kad kiekvienas valstietis turėjo teisę apsigyventi [...] ten, kur pano-

rės iš anksto apie tai pranešęs” (Andriulis., et.al., 2002, p. 295.) Tokia nuostata leidžia preziumuoti įgyjamąsios senaties institutą ir Prancūzijos Civiliniame kodekse, viename iš plačiausiai ir tiksliausiai civilinę teisę kodifikuojančių to meto teisės šaltinių. Tuo tarpu Pabaltijo gubernijose (šiandienos Estijoje bei Latvijoje, dalyje Palangos valsčiaus bei Zarasų apskrityje) galiojo Pabaltijo gubernijų vietos įstatymų sąvadas, kurio trečioji dalis pavadinta „Civiliniais įstatymais“, išdėstymu buvo panaši į likusioje Lietuvos teritorijoje galiojusį Rusijos imperijos įstatymų sąvadą. (Maksimaitis, Vansevičius, 1997, p. 190). Vis dėlto, teigiama, kad Pabaltijos Civilinams įstatymams įtakos turėjo romėnų teisė, kanonų teisė, 1804 m. Prancūzijos Civilinis kodeksas, paprotinė teisė. Kalbant apie pagrindinį tuo meto teisės šaltinį – Rusijos imperijos įstatymų sąvadą, pabrėžtina yra jo X tomo 1 dalis, pavadinta „Civiliniai įstatymai“. Lietuvoje galiojo vadinamas Civilinių įstatymų sąvadas. Pastarajame buvo numatytas įsisenėjimo, pagal reikšmę atitinkančio įgyjamąją senatį, institutas, o tiksliau, minėtojo Rusijos imperijos įstatymų sąvado dešimto tomo pirmosios dalies 533 straipsnyje, reglamentuojančiame, kad norėdamas tapti turto savininku per įsisenėjimą, asmuo privalo valdyti turtą ne mažiau kaip dešimt metų be ginčo, kas atitinka šiuolaikinę sąlygą daiktą valdyti kaip savą, ir be pertraukos, kitaip tariant – nepertraukiamai. Svarbu pažymėti, kad minėtame straipsnyje numatytas dar vienas, nūdienos įgyjamąsios senaties vienas iš reikalavimų – tai sąlyga, kad įgyjamąją senatimi nuosavybės teisę gali įgyti išimtinai tas asmuo, kuris nėra to daikto savininkas, taip ir sąvado įsisenėjimą reglamentuojančiame straipsnyje numatyta, kad nuosavybės teisę į daiktą per įsisenėjimą gali įgyti tik savarankiškas žemės valdytojas, bet ne tos žemės savininkas (Vitkevičius., et.al., 1998, p. 294-295).

Taigi, iš anksčiau minėtos istorinės literatūros matosi įgyjamąsios senaties raida, jos ištekliai bei iš esmės pagrindžiama šio instituto svarba valstybėje. Nuo pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pirmojo Statuto ligi Lietuvai būnant Rusijos imperijos sudėtyje galiojo įgyjamąją senatį įtvirtinę įstatymai. Tai neabejotinai leidžia konstatuoti šio instituto esminę vietą karo, permainingų ir kitų neramumų metu siekiant valstybėje atkurti civilinę apyvartą, sukurti galimybes piliečiams įgyvendinti nuosavybės teises, kurti valstybės ekonominę plotmę.

2.2. Įgyjamąsios senaties institutas sovietinės okupacijos laikotarpiu

1946 m. Lietuvoje prasidėjus intensyviai komunistinės krašto sistemos kūrimui iš esmės buvo panaikintas, nuo pat III – ojo Statuto laikų, taigi kone 500 metų egzistavęs, įgyjamąsios senaties institutas. Tokį pakeitimą lėmė, be kita ko, esmingas nuosavybės teisės sampratos ir jos reguliavimo nuostatų iškrepimas per sovietinės totalitarinės ideologijos prizmę. Pačiame, nuo 1946 m. iki 1994 m. galiojusiam, Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos įstatyme dėl RSFSR civilinio kodekso patvirtinimo (rus. Закон Российской советской федеративной социалистической

республики об утверждении гражданского кодекса РСФСР) (toliau – RSFSR civilinis kodeksas ir RSFSR CK) nuosavybės teisė įtvirtinta antrame skyriuje atitinkamai pavadintame „Nuosavybės teisė“, kuriame pateiktos privačios ir valstybės nuosavybės sąvokos. Pagal RSFSR CK 94 bei 95 straipsnius numatoma, kad valstybė yra vienintelė turto, į kurią įeina jos teritorijos žemės bei jai priklausantys vandenys, miškai, gamyklos ir fabrikai, kasyklos, elektros jėgainės, geležinkelio, vandens, oro transportas bei automobiliai, bankai, telekomunikacinių ryšių tiekėjai, žemės ūkio, prekybos, komunalinių ir kitų paslaugų teikimo įmonės bei valstybinis gyvenamasis fondas, suteikiantis gyvenamąsias patalpas miestelių bei kaimų gyventojams ir kitas turtas, savininkė. Būtent toks valstybei priklausančios nuosavybės sąrašas parodo tuometinės minimos valstybės komunistinės pažūros, grįstas planinės ekonomikos ir nacionalizacijos principų viršenybe. Šiuo atveju pabrėžtinas ir RSFSR CK 105 straipsnyje įtvirtintas baigtinis sąrašas turto, kuris nuosavybės teise galėjo priklausyti federacijos piliečiui. Jame numatyta, kad asmeniui priklauso jo uždirbtas pelnas, gyvenamasis namas bei jo ūkis ir namų apyvokos daiktai (SSRS justicijos ministerija, 1972, p. 29 - 43). Svarbu pažymėti, kad minėtame straipsnyje tiesiogiai nurodoma, kad draudžiamas asmens privačios nuosavybės naudojimas bet kokioms tiesiogiai su darbu nesusijusioms pajamoms gauti. Iš pateikiamos nuostatos matyti, kad asmens nuosavybės, naudojimosi bei disponavimo ja teisės buvo drastiškai apribotos. Toks nuosavybės teisių į daiktą įgijimas, kuris nėra pagrįstas asmens darbu, kokį numato įgyjamosios senaties institutas, būtų laikomas kito asmens turto pasisavinimu ar užgrobimu, kas iš esmės prieštarautų pagrindinėms socialistinės ideologijos vertybėms ir komunistinei dorovingumo sampratai.

Kalbant apie sovietizacijos laikotarpio įtaką ir palikimą, vertinant jį per įgyjamosios senaties instituto reguliavimo prizmę, nūdienos Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – CK, Civilinis kodeksas, Kodeksas) pabrėžtina yra šešeimininkio daikto samprata. RSFSR civilinio kodekso 143 straipsnis, kalbantis apie šešeimininkių daiktų sąvoką bei teisių į juos reglamentavimą tiksliai atitinka šiandien Lietuvos Respublikoje galiojančio civilinio kodekso 4.58 straipsnį. Atitinkamai šie numato, kad šešeimininkis daiktas teismo sprendimu, priimtu pagal valstybės arba savivaldybės institucijos pareikšimą, kuris paduodamas suėjus vieneriems metams po daikto įtraukimo į apskaitą, perduodamas išimtinai valstybei. Santykyje su įgyjamąją senatimi ši nuostata reikšminga tuo, kad sovietinėje teisinėje literatūroje įgyjamosios senaties šalininkai teigė, kad šio instituto nebuvimas sovietinėje civilinėje teisėje sukelia neapibrėžtumą (Вильнянский., 1960, p. 124). Tokią nuostatą numatė ir senovės romėnų teisininkai, kurie, kaip jau buvo aptarta, įgyjamąją senatį aiškino kaip įrankį, be paskirties stovinčius, apleistus statinius ar kitokį neprižiūrimą turtą grąžinti į civilinę apyvartą. Taigi, toks nuosavybės teisės į šešeimininkius daiktus įgijimo reguliavimas, kaip sovietmečio ir tarybinių laikų antspaudas užsilikęs ir nūdienos Lietuvos civiliniame kodekse, iš esmės paneigia pirminį šiam institutui numatytą tikslą, jo paskirtį.

Igyjamosios senaties instituto reglamentavimas bėgant laikui kito. Atsiradęs jau LDK laikotarpiu, šis savo kelią teisinėje sistemoje pradėjo dar nuo Lietuvos Statutų. Be abejonės, kintant tuometinei istorinei realybei, tvyrant neramumų įtampai, teisinis reguliavimas atitinkamai keitėsi – praėjęs nemažas laiko tarpas, kuomet Lietuvoje galiojo užsienio valstybių teisės aktai, įskaitant ir igyjamosios senaties reglamentavimą. Vėliau igyjamoji senatis buvo įtvirtinta tarpukario Lietuvos galiojusiuose įstatimuose, o po SSRS okupacijos apskritai išnyko. Galų gale išsivadavimas iš sovietinės okupacijos bei nepriklausomybės atkūrimas darę įtaką dabartinio Civilinio kodekso sukūrimui bei igyjamosios senaties reglamentavimui, numatytam IV-oje šio knygoje.

3. Igyjamosios senaties dabartinis reguliavimas

3.1. Valdymas kaip igyjamosios senaties prielaida

Kiekvienas jau egzistuojantis ar ateityje planuojamas įtvirtinti teisės institutas yra skirtas sureguliuoti tam tikrus visuomeninius teisinius santykius valstybėje. Teisinis institutas gimsta su jam iš anksto numatyta paskirtimi – tai įrankis, kuriuo naudojama siekiant įgyvendinti konkretų tikslą, užtikrinti socialinį, ekonominį ir kitokį įvairialypį valstybės piliečių gerbūvį. Atsižvelgiant į tai, jog kiekviena teisės norma yra sukuriamą tam tikriems visuomeniniams teisiniams santykiams sureguliuoti, konkrečiai taisyklei nustatyti ar tikslui pasiekti, matome, jog jau iš romėnų privatinės teisės į šiuolaikinę teisę persikėlusio igyjamosios senaties instituto tikslas buvo panaikinti neapibrėžtumą civilinėje apyvartoje, užtikrinti, jog kiekvienas daiktas turėtų savo šeimnininką. Lietuvos valstybės teisėje minėtas institutas įtvirtintas 2001 metų liepos 1 dieną įsigaliojusiame ir šiuo metu galiojančiame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, kuris savyje talpina ne tik senovės romėnų teisėkūrininkų nuosavybės teisės įgijimo reguliavimo idėjas, bet ir kitų istorinių laikotarpių, paveikusių Lietuvos teisės sistemą, turinį.

Igyjamosios senaties institutas bei jo reguliavimas, kaip jau buvo minėta, yra įtvirtintas CK ketvirtojoje knygoje (4.68 – 4.71 straipsniuose). Nors kodeksas tiesiogiai pateikia šio instituto sampratą, taikymo sąlygas, vis dėlto, vadovaujantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT ir Kasacinis teismas) suformuota praktika matyti, kad Lietuvos teismai šio nuosavybės teisės įgijimo būdo reguliavimą aiškina plečiančiai ir nustato papildomas instituto įgyvendinimo sąlygas. Taigi, kad suprastume igyjamosios senaties kompleksiskumą, būtina aptarti šių itin svarbių ir retsykais vienas nuo kito nutolusių šaltinių (CK ir LAT praktikos) igyjamosios senaties interpretavimą. Pradedant nuo Civilinio kodekso, jo 4.68 straipsnyje nurodoma, kokie asmenys ir kaip gali įgyvendinti savo teises pasinaudoję šiuo institutu, nusako kriterijus įgyvendinti bei apskritai apibrėžia igyjamosios senaties instituto tikslą. Šiuo aspektu pasisakę Lietuvos teisės doktrinos kūrėjai šio instituto apibrėžimą pateikia panašų,

todėl reziumuojant galėtume teigti, kad įgyjamoji senatis – tai vienas iš nuosavybės teisės įgijimo būdų, kai nenutrūkstamai, įstatyme numatytą laiką daiktą valdęs asmuo tampa teisėtu daikto savininku. Vis dėlto, svarbu pabrėžti, kad Lietuvos teismų praktika bei teisės doktrina suponuoja, kad aiškinant įgyjamąją senatį visų pirma būtina pradėti nuo jos realizavimo pamato ir pagrindinio elemento – valdymo.

Daikto valdymas yra esminė sąlyga įgyvendinant įgyjamosios senaties institutą, kurios nesilaikymas iš esmės panaikina galimybę įgyti nuosavybės teisę į atitinkamą turtą. Valdymas atitinkamai apibūdinamas CK 4.22 straipsnyje, kuriame nustatyti du šios teisės įgyvendinimo kriterijai: pirmasis – faktinis daikto turėjimas turint tikslą jį valdyti kaip savą, kas reiškia, kad asmuo daiktą valdo nebūdamas daikto savininku, ir antrasis – daikto valdytojas turi būti įsitikinęs, kad niekas neturi už jį daugiau teisių į daiktą, kurį jis pradeda valdyti (Jonaitis, 2014, p. 123). Pastarasis kriterijus taip pat įvardijamas kaip teisėtas valdymas, įtvirtintas CK 4.26 straipsnyje, kadangi neteisėtai užvaldžius daiktą, tai yra žinant, kad tas daiktas turi kitą teisėtą valdytoją ar savininką, valdymas nebelaikomas savarankiška daiktine teise. Minėto straipsnio antroje dalyje taip pat nustatyta, kad ne kiekvienas valdymas yra laikomas savarankiška daiktine teise, o tik toks faktinis valdymas, kuriam būdingas subjektyvusis elementas – valdytojo siekis valdyti daiktą kaip savą. Toks kriterijus atitinka valios ryšį su daiktu (lot. *animus possidendi*) numatytą ir prieš tai aptartame romėniškame šios teisės reglamentavime. Pabrėžtina ir tai, kad CK 4.23 įtvirtina daikto valdytojo sąžiningumo ir valdymo teisėtumo prezumpciją, taigi iki kol neįrodomas daikto valdytojo nesąžiningumas, daikto valdymas laikomas teisėtu. Kadangi įgyjamosios senaties esmė, kaip jau išsiaiškinome, yra nuosavybės į daiktą įgijimas nepertraukiamai jį valdant, naudojantis ir realizuojant šį institutą priivaloma vadovautis ir valdymui taikomomis įgyvendinimo sąlygomis. Svarbu paminėti, kad pagal CK 4.25 straipsnį valdymas gali atsirasti ne tik fiziškai užvaldant daiktą, bet ir perimant valdymą iš kito asmens pagal susitarimą arba paveldint valdymą, kas reikštų, kad, pavyzdžiui, nutrūkus valdymui dėl asmens mirties jo atitinkamas valdymo teises perimtų jo įpėdiniai ar teisėti paveldėtojai. Atitinkamai ir įgyjamoji senatis, kuri grindžiama būtent valdymu, yra paveldima – ribojimų įpėdiniais tęsti įgyjamąją senatimi skaičiuojamą terminą įstatyme nėra numatyta (LAT 2018 m. balandžio 27 d. nutartis c.b. Nr. e3K-3-189-701/2018). Be kita ko, šiuo atveju aktualus nuosavybės teisių įgijimo skirstymas į pirminius ir išvestinius būdus. Pirminiai – tai daikto užvaldymas vienašaliais veiksmais, kai daiktas užvaldomas be ankstesnio valdytojo valios – kai užvaldomas bešeimininkis turtas arba kai daiktas užvaldomas prievarta: atimamas, pavagiamas. Prie išvestinių priskiriami tokie valdymo įgijimo pagrindai, kai valdymas įgyjamas iš asmens, jau valdančio daiktą, bet dar neįgijusio nuosavybės teisės (Jonaitis, 2014, p. 148). Vadovaujantis tokiu valdymo skirstymu galėtume teigti, kad įgyjamoji senatis priskiriama prie pirminių nuosavybės teisės įgijimo pagrindų, kadangi teisėtas valdytojas, kaip jau išsiaiškinome, būtų laikomas toks asmuo, kuris daiktą valdytų įsitikinęs, kad daugiau niekas neturi daugiau teisių į daiktą nei jis pats, taigi, valdytų daiktą kaip

savą. Toks valdymas būtų neįmanomas esant išreikštai daikto savininko valiai perduoti valdymą kitam. Kalbant apie valdymo teisėtumą svarbus yra ir dar vienas aspektas – tai daikto valdymo atsiradimo momentas. Svarbu valdymo teisės atsiradimo momentą nustatyti todėl, kad būtent nuo užvaldymo pradedamas skaičiuoti įgyjamosios senaties terminas. CK 4.68 straipsnyje reglamentuojančiame įgyjamąją senatį nustatyta, kad nuosavybės teisė į nekilnojamąjį daiktą įgyjama jį nepertraukiamai (nebent, kaip jau aptarėme, daiktas paveldėjimo būdu pereitų iš mirusiojo valdytojo) valdžius trejus metus, o nekilnojamąjį daiktą – ne mažiau kaip dešimt metų. Vertinant pastarąjį reikalavimą atkreiptinas dėmesys į CK nustatytas specialias taisykles nekilnojamajam turtui užvaldyti. Teismų praktikos pagalba jau kurį laiką ištaisyta įstatymo leidėjo vis nepakeičiama CK 4.27 straipsnio 2 dalies norma, sakanti, jog nekilnojamųjų daiktų valdymas atsiranda nuo valdymo įregistravimo viešame registre momento, kurioje registracijos nebuvimas prilyginamas vienos iš valdymo sąlygų - atvirumo nebuvimui. Šiuo metu LAT praktika pasuko kita linkme, numatydama, jog registracija atlieka išviešinimo, bet ne teisių sukūrimo funkciją, tad atitinkamai ir įgyjamosios senaties atveju valdymo atsiradimas neturi būti siejamas vien su jo teisiniu įregistravimu (LAT 2011 m. vasario 21 d. nutartis c.b. Nr. 3K-7-67/2011). Toks reguliavimas iš esmės patvirtina ir teisės doktrinoje vystomą nuomonę, kad yra galimybė kreiptis į teismą dėl valdymo fakto pripažinimo kitais nei aukščiau mūsų aptartais pagrindais, o tiksliau remiantis CPK 526 – 529 straipsniais, kai valdymas nėra įregistruotas nekilnojamojo turto registre, tačiau įregistruotas turto savininkas (Nekrošius, 2004, p. 15).

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, matyti, jog valdymas – įgyjamosios senaties pamatas. Valdymui taikomos IV knygos normos turėtų būti taikomos kartu su normomis, reglamentuojančiomis įgyjamąją senatį – valdytojo sąžiningumo prezumpcija, teisėtumo, atvirumo, nepertraukiamumo reikalavimai ir kita. Tačiau akivaizdu, jog įgyjamosios senaties atveju numatant ir taip ganėtinai ilgą laiko tarpą nuosavybei įgyti, atsižvelgiant į šio instituto tikslus, tam tikros valdymą reglamentuojančios teisės normos privalo būti liberališkesnės įgyjamosios senaties situacijai susiklostyti: valdymo atvirumas neturėtų būti siejamas išimtinai vien tik su šio teisine registracija, o nepertraukiamumo faktorius neturėtų būti laikomas išimtinė asmenine valdytojo teise (valdymą galima paveldėti).

3.2. Faktinis įgyjamosios senaties pasireiškimas praktikoje

Analizuojant pagrindinį įgyjamosios senaties elementą – valdymą, išsigrynina ir kitos šio instituto pritaikymo sąlygos ir reikalavimai, nors panašu, kad jie visi išplaukia iš to paties pagrindo, vis dėlto neginčytinas yra jų tikslaus apibrėžimo ir taikymo ypatumų išaiškinimo reikalingumas. Akivaizdu, kad nepaisant eksplicitiškai įtvirtinto reguliavimo Civiliniame kodekse, realus įgyjamosios senaties įgyvendinimas ir jį reguliuojančių nuostatų pritaikymas tikrovėje neretu atveju gali skirtis – realizavimo reikalavimai, priklausomai nuo ekonominės, socialinės ir, mūsų atveju, neretai isto-

rinės valstybės raidos įtakos, gali būti išplečiami ar, atvirkščiai, siaurinami. Vertinant kiekvienos iš įgyjamosios senaties įgyvendinimo sąlygos išaiškinimą Kasacinio teismo praktikoje išgryninamas faktinis šio instituto realizavimas.

Galimybė įgyti nuosavybės teisę įgyjamąją senatimi taikoma tik esant atitinkamų, įstatyme numatytų sąlygų visetui. Pradedant nuo CK 4.68 straipsnio iki CK 4.70 straipsnio įstatymų leidėjas numato kriterijus, kuriais vadovaujantis fizinis ar juridinis asmuo gali pasinaudoti įgyjamosios senaties institutu kaip priemone nuosavybės teisei į atitinkamą turtą įgyti. Visų pirma, CK 4.68 straipsnis įtvirtina, kad nuosavybės teisę į daiktą įgyjamąją senatimi gali įgyti tik toks asmuo, kuris sąžiningai, teisėtai, atvirai, nepertraukiamai ir kaip savą valdė minėtą turtą. Sąžiningo įgijėjo samprata įtvirtinta CK 4.70 straipsnyje, pagal kurią asmuo užvaldydamas daiktą turėjo būti įsitikinęs, kad niekas daugiau už jį teisių į užvaldomą daiktą neturi. Kasacinio teismo praktikoje aiškinama, kad ši nuostata reiškia, kad įgijėjas turi žinoti teisėtą pagrindą įgyti daikto valdymą, kuris jam suteiktų daugiau teisių į daiktą nei kitiems asmenims (LAT 2021 m. kovo 30 d. nutartis c.b. Nr. e3K-3-73-403/2021). Kadangi jau anksčiau buvo minėta, kalbant apie valdymo reikšmę įgyjamosios senaties įgyvendinimo procese, kokia yra teisėtumo sąlygos esmė, pažymėtina tik teismų praktikoje formuojama nuostata, kad teisėtumas vertinamas pagal tai, ar asmens valdymo įgijimas yra tapatus kuriam nors iš CK 4.47 straipsnyje numatytiems nuosavybės teisės įgijimo pagrindams, kas iš esmės reiškia, kad teisėtas valdymas turi atsirasti tais pačiais pagrindais kaip ir nuosavybės teisė, tačiau dėl tam tikrų priežasčių nuosavybės teisė neatsirado (LAT 2018 m. gegužės 10 d. nutartis c.b. Nr. e3K-3-207-219/2018). Vis dėlto, svarbu pažymėti ir CK 4.69 straipsnyje numatytą draudimą įgyjamąją senatimi daiktą įgyti slaptai ar per prievartą ir šis aspektas būtų taip pat vertinamas nagrinėjant asmens daikto valdymo teisėtumo klausimą. Kalbant apie atvirumo kriterijų, kuris įtvirtintas jau minėtame 4.68 straipsnyje, Kasacinio teismo praktikoje jis aiškinamas, kaip nesislapstymas valdant daiktą kaip savą. Tokia valdymo viešumo sąlyga skirta tam, kad daikto savininkas, jeigu toks yra, galėtų įgyvendinti savo teises į daiktą, pavyzdžiui pareiškiant ieškinį dėl neteisėto valdymo (LAT 2015 m. vasario 27 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-103-219/2015). Aptariant valdymą, kaip prielaidą įgyjamajai senačiai atsirasti, minėta, jog įgyjamosios senaties atveju valdymo atvirumo sąlyga nėra siejama su teisine valdymo registracija. Vertinant nepertraukiamumo sąlygą, plačiau aiškinamą CK 4.71 straipsnyje, reikėtų taip pat referuoti į CK 4.33 straipsnio pirmą bei antrą dalis, kuriose numatoma, kad valdymas baigiasi, kai valdytojas praranda galimybę paveikti daiktą pagal savo valią ir nesiima jokių priemonių, kad tą galimybę susigrąžintų. Kasacinis teismas šį aspektą aiškina taip, kad nebūtina nepertraukiamai daiktą valdyti pagal jo paskirtį, o tik taip, kad būtų aišku, kad asmens daikto valdymas tęsiasi ir jis jo neatsisakė (LAT 2015 m. vasario 27 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-103-219/2015). Be kita ko, kartkartėmis pasitaikiusi situacija praktikoje – atvejai, kuomet valdymas prasidėjo dar galiojus minėtajam 1964 m. CK, kuris

įgyjamąsios senaties apskritai nenumatė. Tokiomis aplinkybėmis asmuo gali suklusti, ar jis, buvęs daikto valdytoju dar prieš įgyjamąsios senaties instituto atsiradimą, gali įgyti naujų teisės normų pagalba nuosavybę šiuo būdu, ar ne. Šiuo atveju teismai pasirinko liberalų valdymo nepertraukiamumo aiškinimą, nurodydami, jog normų nebuvimas 1964 m. CK nereiškia, jog valdymas nesukuria jokių teisinių pasekmių – anaipatol, pagal CK patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 33 straipsnį, nustatyta, kad Civilinio kodekso ketvirtosios knygos V skyriaus trečiojo skirsnio normos dėl įgyjamąsios senaties taikomos ir tais atvejais, kai daikto valdymas prasidėjo iki šio kodekso įsigaliojimo ir tęsiasi jam įsigaliojus (LAT 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-535/2008). Tad matyti, jog siekiant įgyvendinti įgyjamąsios senaties institutą yra būtina patenkinti visus CK 4.68 straipsnyje numatytus reikalavimus.

Taigi, Civilinis kodeksas ir teismų praktika įtvirtina įgyjamąsios senaties instituto realizavimui reikalingų sąlygų visumą, kurioms egzistuojant teismas gali konstatuoti, jog daiktas yra įgytas įgyjamąsios senaties būdu asmens nuosavybėn. Tačiau kai kuriais atvejais pateikiant tokį platų sąlygų sąrašą instituto paskirties įgyvendinimas gali pasirodyti iš esmės beprasmis arba pernelyg apsunkintas.

3.3. Valstybės vaidmuo įgyvendinant įgyjamąsios senaties instituto paskirtį

Konstitucijos 46 straipsnyje numatoma, jog Lietuvos ūkis yra grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Toks reguliavimas suponuoja privačių asmenų reikšmingą indėlį į valstybės ekonomikos plėtrą – kuriant demokratinę valstybę, pastatytą ant rinkos ekonomikos pagrindų, pagrindiniu tiek ekonominiu, tiek socialiniu atspindžiu tampa tauta. Atsižvelgiant į tai, valstybė turėtų užtikrinti tinkamą mechanizmą, kuriam esant asmenys galėtų įgyvendinti savo teises, įtvirtintas pačiame svarbiausiame mūsų teisės akte – Konstitucijoje. Tačiau retkarčiais, esant teisėkūrininkų ar netgi skirtingų režimų sankirtai, konstitucinių principų ir tikslų įsitvirtinimas valstybės teisėje tampa pakankamai apsunkintas. Tokį sunkumą liudija ir įgyjamąsios senaties instituto reglamentavimas.

Vienas iš pagrindinių aspektų, keliančių daugiausia klausimų siekiant įgyti nuosavybės teisę įgyjamąsios senaties būdu, yra Civiliniame kodekse numatyti reikalavimai daiktams, kurių atžvilgiu šis institutas gali būti panaudotas. CK 4.69 straipsnyje numatyti du kriterijai, kurie galutinai apriboja galimybę naudotis įgyjamąją senatimi ir įgyvendinti jos paskirtį. Pirma, nuosavybės teisė gali būti įgyjama tik į tuos daiktus, kurie gali būti privačios nuosavybės objektai. Antra, tokie daiktai negali priklausyti valstybei ar savivaldybei, ar būti įregistruoti kito asmens vardu. Nagrinėjant šių ribojimų kontekstą svarbus yra ir istorinis Lietuvos respublikos ekonominės plėtros aspektas. Kaip jau buvo aptarta, sovietmečio laikotarpiu kone visas turtas priklausė valstybei, tad po nepriklausomybės atkūrimo, norint įsilieti į vakarų valstybių rinkos

standartus, reikėjo atitinkamų pokyčių, kurie kardinaliai pakeistų situaciją. Atsižvelgiant į tai, 1990 metais Lietuvos Respublikai atgavus nepriklausomybę, vadovaujantis 1991 m. Butų privatizavimo įstatyme ir 1991 m. Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatyme nustatyta tvarka, buvo pradėtas viešosios nuosavybės perdavimas privatiems subjektams. Šiuo klausimu Kasacinis teismas yra pasakęs, jog CK 4.69 straipsnio 3 dalies imperatyvus pobūdis yra susijęs su viešojo intereso apsauga. Valstybei priklausantis turtas negali būti įgyjamas privačiomis nuosavybėmis kitaip nei specialiuoju teisės aktų nustatyta tvarka, todėl įgyjamosios senaties institutas nesudaro pagrindo viešosios nuosavybės paversti privačia nuosavybe (LAT 2011 m. vasario 8 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-41/2011, LAT 2015 m. vasario 25 d. nutartis c.b. 3K-3-55-378/2015). Toks išaiškinimas leidžia daryti prielaidą, kad egzistuoja „baigtinis sąrašas“ daiktų, kurie gali būti privačios nuosavybės teisės objektais. Taigi, galėtume teigti, kad jeigu atitinkamas objektas nebuvo privatizuotas pagal valstybės turto privatizavimą reglamentuojančius teisės aktus, tai toks turtas turi būti laikomas priklausančiu valstybei ir negali būti įgyjamas įgyjamosios senaties būdu nepriklausomai nuo to ar valstybės turtas buvo valdomas atvirai ir nepertraukiamai įstatyme numatytą laikotarpį, ar valdytojas buvo sąžiningas ir daiktą valdė kaip savą. Vis dėlto, visai priešingai – įspraudus įgyjamąją senatį į šio reikalavimo rėmus ir apribojant galimybę užvaldyti apleistą nekilnojamąjį turtą iš esmės paneigta instituto paskirtis skatinti daikto savininką rūpintis daiktu, kartu trukdant valstybės ekonominei privačios nuosavybės plėtrai neužtikrinant visų egzistuojančių daiktų įtraukimą į civilinę apyvertą.

Kalbant apie draudimą nuosavybės teise įgyti valstybei ar savivaldybei priklausančių turtą, Kasacinis teismas pažymi, kad įstatymo leidėjo nėra nustatyta, jog nuosavybės teise įgyjamosios senaties būdu negali būti įgyjama į valstybei ar savivaldybei tik nuosavybės teise priklausančius daiktus. Vadinasi, nuosavybės teise įgyjamosios senaties būdu negali būti įgyjama į objektus, kurie valstybei ar savivaldybei priklauso ne tik nuosavybės teise, bet ir kitu teisiniu pagrindu, kurio pakanka nustatyti, kad valstybė ar savivaldybė turi plačiausias teises į objektą (LAT nutartis c. b. e3K-3-73-403/2021). Taip pat pažymėtinas LAT išaiškinimas, kad minėtame straipsnyje įtvirtintas draudimas įgyjamosios senaties būdu įgyti daiktą nuosavybės teise siejamas su jo priklausymu valstybei (ar savivaldybei), o ne su valstybės nuosavybės teisės įregistravimu, todėl nuosavybės teisės buvimo ar nebuvimo faktas gali būti įrodinėjamas nepriklausomai nuo to, ar daiktas įregistruotas valstybės vardu, ar ne. Tokį teismo išaiškinimą reikėtų vertinti kartu su CK 4.77 straipsnio 5 punktu, kuris kalba apie galimybę nuosavybės teise įgyti pasisavinant bešeimininkį daiktą bei CK 4.58 straipsnio 1 dalimi, kurioje teigiama, kad bešeimininkis daiktas nuosavybės teise gali būti perduotas tik valstybei arba savivaldybės teismo sprendimu, o kaip jau išsiaiškinome, įgyjamąją senatimi nuosavybės teise negali būti įgyjama į valstybei ar savivaldybei priklausančių turtą, kas iš esmės grindžia šių Civilinio kodekso straipsnių paradoksumą ir jų įgyvendinimo neįmanomumą, kadangi įgyjamąją senatimi nuosavybės teisių negalima įgyti nė į bešeimininkius daik-

tus. Kasacinio teismo praktikoje taip pat nurodoma, kad nuosavybės teisės įgyjamosios senaties būdu negalima įgyti ir į valstybei ar savivaldybei priklausančius tokius daiktus, į kuriuos valstybė ar savivaldybė ilgą laiką neįgyvendina savo teisių – jais nesirūpina, jų neprižiūri, neįregistruoja savo nuosavybės teisių į daiktą viešajame registre ir kuriuos nepertraukiamai valdo privatus fizinis ar juridinis asmuo. Jeigu atitinkamas nekilnojamasis turtas buvo sukurtas kaip valstybės nuosavybės teisės objektas ir valstybės turto privatizavimą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka nebuvo privatizuotas, tai toks turtas turi būti laikomas priklausančiu valstybei nuosavybės teise ir pagal Civilinio kodekso 4.69 straipsnio 3 dalį į juos nuosavybės teisės įgyjamosios senaties būdu įgyti negalima. Galėtume teigti, kad toks teismo aiškinimas iš esmės susiaurina įgyjamosios senaties taikymo sritį, kadangi tai reikštų, kad, pavyzdžiui, be priežiūros paliktas statinys, kuris galėtų tapti civilinės apyvartos objektu suinteresuotam asmeniui užvaldžius ir pradėjus daiktą prižiūrėti ir naudoti, valdyti ir disponuoti juo kaip savu, nėra įtraukiamas į valstybės ekonominės plėtros procesą, nepaisant to, kad ir pati valstybė savo nuosavybės teisių į tokį pastatą neįgyvendina. Tokiu būdu iš esmės pažeidžiama įgyjamosios senaties instituto reikšmė, kurią numatė ir apibrėžė senovės Romos teisės kūrėjai ir taip iš esmės pagrindžiamos sovietinių laikų jau nepriklausomos Lietuvos teisės sistemoje užsilikę šaknys, kurių, bent jau kol kas, įstatymų leidėjas išrauti nesiryžta.

Apibendrinant tai, kas aptarta, matyti, jog įgyjamoji senatis, turinti pagrįstą altruistinį ir geranorišką tikslą, visgi neturi galimybių pilnavertiškai atlikti savo uždavinių Lietuvos teisės sistemoje. Įvertinus minėtus straipsnius bei Kasacinio teismo praktikoje pateikiamus jų išaiškinimus matyti, kaip toks reguliavimas suvaržo ar netgi padaro neįmanomą įgyjamosios senaties įgyvendinimą, kadangi valstybės turimų perteklinių teisių reguliavimas nesuteikia galimybės įgyvendinti dar Konstitucijoje numatytų principinių nuostatų.

3.4. Įgyjamoji senatis – katalizatorius valstybės ekonominei ir socialinei raidai

Atsižvelgiant į įgyjamosios senaties paskirtį, įtvirtintą dar romėnų, matyti, jog įgyjamąją senatimi buvo siekta užtikrinti, jog kiekvienas daiktas turėtų savo savininką, nebūtų paliekamas be priežiūros, taip pat būtų užtikrinamas civilinės apyvartos stabilumas. Toks požiūris yra iš esmės kitoks nei šiandienos Lietuvos Respublikos teisėkūroje, kur šio instituto įgyvendinimas, kaip jau buvo minėta, yra ypač apsunkintas ir apribotas keliamų reikalavimų bei įvykdymo sąlygų gausa, o pateikiamas instituto paskirties aiškinimas atrodo paradoksaliai jį vertinant kartu su įstatyme ir teismų praktikoje pateikiamu įgyjamosios senaties įgyvendinimo reglamentavimu. Tačiau nepaisant to, pertvarkius šį institutą taip, kaip jį suprato dar romėnai, be to, panaikinus perteklinius šio nuosavybės teisės įgijimo būdo suvaržymus, būtų galima pasiekti naudos tiek valstybės ekonomikai, tiek socialinės apsaugos užtikrinimui.

Kaip jau buvo minėta, įgyjamosios senaties institutas Lietuvoje užima iš esmės fiktyvaus turto įgijimo būdo poziciją, o jo įvedimas į CK po nepriklausomybės atgavimo neapsiėjo be sovietmečio nacionalizacijos atgarsių. Tokį, kokį jį numatė senovės Romos įgyjamosios senaties reglamentavimas, instituto potencialą galima būtų realizuoti tik valstybės teisėkūrininkams bei politiniams veikėjams persvarsčius pirminę instituto įtvirtinimo idėjos reikšmę ir atsižvelgus į instituto pamatininkų sukurtą reguliavimą, kurių teisėkūros ištakomis remiantis yra sudėliotas visas mūsų privatinės teisės reglamentavimas. Atitinkamai jeigu būtų persvarstyta pati instituto įgyvendinimo paskirtis, visų pirma turėtų atsiverti platesnė galimybė daiktus įgyjamąja senatimi įgyti nesiejant jų su jokiais teisinėmis registracijomis. Šiuo metu įtvirtinti ribojimai, kurie neleidžia įgyti daikto įgyjamąja senatimi tuo atveju, jeigu jis registruotas viešajame registre kito asmens vardu neatitinka realios jo paskirties – akivaizdu, jog gali susidaryti tokios situacijos, kuomet pastatas ar daiktas egzistuoja nenaudojamas, nereikalingas begalę metų, tačiau žmogus, kuris galbūt norėtų ir galėtų užsiimti, pavyzdžiui, apleistos fermos priežiūra, neturi teisės to padaryti, kadangi automatiškai tokie veiksmai neatitiks įgyjamosios senaties reikalaujamo teisėtumo sąlygos. Esant minėtiems pokyčiams, valstybė galėtų pagerinti savo išorinį įvaizdį – darytina prielaida, jog iš esmės sumažėtų nenaudojamų, apleistų, sugriuvusių pastatų, kurie šiuo metu neatlieka jokios paskirties. Toks reglamentavimas yra itin aktualus neramumų metu, kuomet, pavyzdžiui, valstybėje kilus karui, įgyjamosios senaties nuosavybės įgijimo būdas būtų puiki alternatyva valstybės greitesniems pokyčiams – apgriauti, nuniokoti pastatai, patenkantys į žmonių, turinčių tikslą juos rekonstruoti, rankas, būtų atstatomi žymiai greičiau, negu laukiant, kol į gimtąją šalį grįš iš jos pabėgęs, tačiau viešajame registre nurodytas daikto savininkas. Be abejonės, ir tokiose situacijose įgyjami senatis, iš pirmo žvilgsnio, ne visuomet gali būti pačiu geriausiu sprendimu – asmeniui karo metu apleidus savo gyvenamąją vietą, o vėliau į ją grįžus, šis institutas toli gražu gali neatrodyti kaip pats geriausias problemų sprendimo būdas. Tačiau tokiu atveju svarbi nepertraukiamumo sąlyga – būti numas daiktą valdyti tam tikrą laikotarpį (Lietuvoje nekilnojamųjų daiktų atžvilgiu - 10 metų). Tokiems atvejams atitinkamai gali būti numatomos išimties - pvz. įgyjamosios senaties terminas pradedamas skaičiuoti pasibaigus nepaprastajai ar karo padėčiai ir pan. Tuomet logiška, kad net ir namo savininkas, grįžęs 10 metų nuo karo pabaigos į namus, gali nebesitikėti visko rasti taip, kaip prieš tai - toks įgyjamosios senaties įgyvendinimas šiuo atveju pravartus tiek valstybei, siekiant operatyviau pašalinti neramumų pasekmes, tiek žmogui. Be abejonės, matyti, jog visais atvejais tam tikrų taikymo problemų gali kilti, tačiau, manytina, toks šio instituto galimas panaudojimas būtų kone mažiausiai žalingiausias ir kartu tiksliausias. Atitinkamai valstybei priklausantys pastatai, žemė ar kiti daiktai galėtų būti įgyjami tuo pačiu principu. Tuo tarpu šiandieninis reguliavimas verčia suklusti, kadangi įtvirtinta išimtinė valstybės nuosavybės teisė netgi į visiškai apleistus, nereikalingus daiktus, yra vis vien neliečiama - tai tam tikru aspektu gali priversti asmenis svarstyti, ar iš tikrųjų visi asmenys, įskaitant ir valstybę,

kaip juridinį asmenį, yra lygūs, t.y. svarstyti tokio reguliavimo atitiktis Konstitucijos 29 straipsniui (konstituciniam lygiateisiškumo principui). Atitinkamai kvestionuotinas ir bešeimininkių daiktų reguliavimas, kuomet situacija tampa beprasme, kai asmuo, norintis įgyti daiktą įgyjamąja senatimi savo nuosavybėn, valdo daiktą įstatymo numatytą terminą, jis niekam nepriklauso, kaip kad ir reikalauja įstatyme įtvirtintos sąlygos, tačiau bešeimininkių daiktų reguliavimas numato, kad daiktą, kuris neturi šeimininko, privalu perduoti valstybei. Tad panaikinus tokius ribojimus, įgyjamoji senatis galėtų tapti ne tik deklaratyviu potencialu ar siekiamybe, numatyta įstatymo, tačiau realiai veikiančia privatinės teisės mechanizmo dalimi.

Taigi, atkreipus dėmesį į įgyjamosios senaties instituto tikslą, įtvirtintą dar romėnų, galimi reglamentavimo pakeitimai, kurių reikalingumas matomas iš esmės plika akimi – socialistinės santvarkos pėdsakai, pertekliniai ribojimai nesuteikia galimybės valstybei ir jos piliečiams pasiimti naudą, kurią šis institutas turėtų teikti. Atlikus minėtus reguliavimo pakeitimus, būtų sudaromos sąlygos valstybės teigiamiems ekonominiams, socialinės apsaugos pokyčiams.

Išvados

1. Romėnų privatinėje teisėje įgyjamoji senatis jos susiformavimo pradžioje buvo tik Romos piliečių (ius civile) dalis. XII lentelių įstatymai įgyjamąją senatį suprato pakankamai siaurai – t.y. siejo ją tik su pardavėjo garantija pirkėjui, norint užtikrinti daikto nepriklausomumą, tuo tarpu jau Gajaus „Institucijos“ atspindi dabartinį šio instituto tikslą – siekį sureguliuoti kiekvieno daikto priklausomumą kiekvienam asmeniui, o Justiniano „Digestai“ jau numatė konkrečias įgyjamosios senaties taikymo sąlygas.
2. Įgyjamoji senatis Lietuvos teisinėje sistemoje įsitvirtino dar LDK Statutų sukūrimo laikais, kur šio instituto taikymas buvo siejamas išimtinai tik su bajorų teisėmis, o vėlesniais laikotarpiais institutas plėtėsi, panašėjo į dabartinį, kur suformuotos nepatraukiamumo, trunkamumo, teisėto valdymo sąlygos, aktualios iki šių dienų.
3. Įgyjamoji senatis įgyvendinama valdymo, kaip faktinės būsenos, pavidalu.
4. Kasacinio teismo praktika tam tikrais aptariamo instituto aspektais padaro šį liberalesniu, labiau prieinamu paprastam žmogui, lyginant su apsunkintu šio instituto reguliavimu, įtvirtintu CK.
5. Įgyjamosios senaties įgyvendinime valstybei suteikiamos perteklinės išimtinės teisės: negalima perimti daiktų įgyjamąja senatimi, jeigu šie priklauso valstybei, o bešeimininkių daiktų reguliavimas (reikalavimas perduoti tokį daiktą valstybei) tik dar labiau apsunkina šio instituto veikimą.
6. Pakeitus įgyjamosios senaties reglamentavimą, valstybė galėtų pagerinti savo išorinį įvaizdį, sumažinti apleistų pastatų skaičių, užtikrinti galimą spartesnę visuomenės integravimąsi neramumų laikais.

Šaltiniai

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas (1991). Valstybės žinios, 10-261.
4. Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymas (1991). Valstybės žinios, 17-449.
5. Гражданский кодекс РСФСР (1972). Москва: Юридическая литература.

Specialioji literatūra:

6. Andriulis, V., et al. (2002). Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia.
7. Avižonis, K. (1978). Rinktiniai raštai. Roma, T. 1,
8. Baranauskas E., et al. (2010). Daiktinė teisė. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas.
9. Jonaitis, M. (2014). Romėnų privatinė teisė. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas.
10. Jegelevičius, S. (2008). Lietuvos vidaus reikalų istorija. Vilnius: LR Vidaus reikalų ministerija.
11. Machovenko, J., et al. (2022). Trečiasis Lietuvos Statutas. Vertimas. Prieiga internetu: <https://www.3statutas.lt/apie-projekta/>
12. Machovenko, J. (2020/2021). VU TF vientisųjų studijų programos „Teisė“ dalyko „Teisės istorija“ paskaitų konspektas (dieninių studijų 1 kurso studentams). 2020/2021 redakcija. Prieiga per internetą: <https://emokymai.vu.lt/>
13. Maksimaitis M., Vansevičius S., (1997). Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Justitia.
14. Nekrošius I., et al. (1999). Romėnų privatinė teisė. Vilnius: Justitia.
15. Nekrošius, V. (2004). Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje. Vilnius: Justitia.
16. Vitkevičius, P. (1997). Civilinė teisė: vadovėlis. Kaunas: Vijusta.
17. Vėlyvis, S. Jonaitis, M. (2007). XII lentelių įstatymai ir jų komentaras. Vilnius: teisinės informacijos centras.
18. Vėlyvis, S. Jonaitis, M. (2012). Gajaus institucijos. Vilnius: Valstybės įmonė „Registru centras“.
19. Vėlyvis, S. Misevičiūtė, R. A. (2010). Imperatoriaus Justiniano digestai arba pandektos. Vilnius: Valstybės įmonė „Registru centras“.
20. Вильнянский, С. И. (1960). Нужна ли нам приобретательная давность? Правоведение Но. 3.

Teismų praktika:

21. LAT 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-535/2008
22. LAT 2011 m. vasario 21 d. nutartis c.b. Nr. 3K-7-67/2011
23. LAT 2011 m. vasario 8 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-41/2011
24. LAT 2015 m. vasario 25 d. nutartis c.b. 3K-3-55-378/2015

25. LAT 2015 m. vasario 27 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-103-219/2015
26. LAT 2018 m. balandžio 27 d. nutartis c.b. Nr. e3K-3-189-701/2018
27. LAT 2018 m. gegužės 10 d. nutartis c.b. Nr. e3K-3-207-219/2018
28. LAT 2021 m. kovo 30 d. nutartis c.b. Nr. e3K-3-73-403/2021

Kiti šaltiniai:

29. Oxford Calendar Press (1904). „Institutes of roman law by Gaius“. Prieiga internetu: Institutions, or Institutes of Roman law : Gaius : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive.

ĮGYJAMOSIOS SENATIES INSTITUTAS LIETUVOJE: KELIAI IR KLYSTKELIAI

Santrauka

Šiame straipsnyje analizuojama įgyjamosios senaties instituto samprata, jo paskirtis, taikymo sąlygos bei pasireiškimas praktikoje, praeityje Lietuvoje galioję teisės aktai, įgyjamosios senaties instituto romėnų laikų pradininkų šaltiniai, teismų praktika. Darbe nurodoma, jog romėnų privatinės teisės viešpatavimo laikais įgyjamosios senaties supratimas nuo to, kokį mes turime šiandien, skiriasi. Be kita ko, įgyjamosios senaties institutas aiškinamas per valdymo kaip faktinės būsenos prizmę. Darbe aptariami ir probleminiai instituto aspektai: kvestionuojamas valstybės nuosavybės išimtinis neliečiamumas, registravimo nebuvimo, kaip teisėtumo sąlygos būtinumo, kontraversiškumas. Atsižvelgiant į nurodytus instituto trūkumus, numatomi ir galimi jo pakeitimai bei su jais susijusi galima nauda tiek valstybei, tiek žmogui.

THE INSTITUTE OF ACQUISITIVE PRESCRIPTION IN LITHUANIA: PATHWAYS ANT PITFALLS

Summary

This article analyzes the concept of the institute of acquisitive prescription, its purpose, conditions of application and occurrence in practice, the legal acts that were in force in Lithuania in the past, the sources of Roman era and the jurisprudence. The work points out that in the era of Roman private law domination, the understanding of the acquisitive prescription is distinctive from what we have today. Nevertheless, the institute of acquisitive prescription is interpreted through the prism of prescription as an actual state. The work also discusses the problematic aspects of the institute: the exclusive inviolability of state property is questioned, the controversial nature of the absence of registration as a condition of legality. Taking into account the stated drawbacks of the institute, its possible changes and the associated possible benefits for both the state and people are also foreseen.

INJURIES AND VIOLENCE IN SPORTS: "WHAT HAPPENS ON THE COURT STAYS ON THE COURT?"

Ieva Norvidaitė

Vilnius University, Faculty of Law,
2nd year student of Law
Saulėtekio av. 9, I block, 10222 Vilnius
E-mail: ievanorvidaite1@gmail.com

Patricija Biečiūtė

Vilnius University, Faculty of Medicine,
3rd year student of Physiotherapy
M. K. Čiurlionio str. 21, 03101 Vilnius
E-mail: bieciute153@gmail.com

Vilius Lapis

Vilnius University, Faculty of Law,
2nd year Master student of Criminal Justice
Saulėtekio av. 9, I block, 10222 Vilnius
E-mail: viliuslapis@gmail.com

Academic curator of the scientific article Prof. Dr. Aurelijus Gutauskas

E-mail: aurelijus.gutauskas@tf.vu.lt

Practical curator of the scientific article Andra Mažrimaitė

E-mail: andra.mazrimaite@ellex.legal

Practical curator of the scientific article Gintarė Katkutė

E-mail: gksportstherapy@gmail.com

Practical curator of the scientific article Mindaugas Balčiūnas

E-mail: m.balciunas@ltu.basketball

The article analyzes the problem of violence used during sports and the legal and medical assessment of such actions in society. First of all, the aim is to describe and find out the specifics of injuries that occur during sports, what are the most common possible characteristics and types of these injuries, and what are their possible consequences. It is analyzed to what extent the problem of the public good is caused by the injuries suffered in sports and at what level of numbers this is manifested in the entire European Union. The article aims to clearly define the legal boundaries of what is considered to be violent

actions in the field of sports and what exact responsibility for such actions may arise for entities. After analyzing the legal regulation and its application, this work aims to provide an answer as to whether physical violence committed during sports should be (or is) legally assessed, and the athletes who caused the damage should be held legally responsible and what criteria should be (or are) for the application of such responsibility.

Keywords: sport, violence, health impairment, sports competitions, medicine, damage, criminal liability, sports law.

TRAUMOS IR SMURTAS SPORTE: „KAS VYKSTA AIKŠTĖJE, LIEKA AIKŠTĖJE?“

Straipsnyje analizuojama sporto metu panaudojamo smurto problematika ir tokių veiksmų vykstančių visuomenėje teisinis bei medicininis vertinimas. Pirmiausia, siekiama apibūdinti bei išsiaiškinti sporto metu įvykstančių traumų specifiką sporte, kokios dažniausios galimos šių traumų charakteristikos, tipai bei kokios galimos to pasekmės. Analizuojama, kokio masto visuomenės gėrio problematiką iššaukia sporte patiriamos traumos bei kokio lygmenio skaičiais tai pasireiškia visoje Europos Sąjungoje. Straipsnyje siekiama aiškiai apibrėžti teisinės ribas, kas laikoma smurtiniais veiksmais sporto srityje bei tai, kokia tiksli atsakomybė už tokius veiksmus gali kilti subjektams. Atlikus teisinio reguliavimo ir jo taikymo analizę šiuo darbu siekiama pateikti atsakymą, ar sporto metu atliktas fizinis smurtas turi būti (ar yra) teisiškai įvertintas, o žalą sukėlusiams sportininkams būtų taikoma teisinė atsakomybė bei kokie kriterijai turėtų būti (ar yra) tokios atsakomybės taikymui.

Pagrindiniai žodžiai: sportas, smurtas, sveikatos sutrikdymas, medicina, sporto varžybos, žala, baudžiamoji atsakomybė, sporto teisė.

“Sports have nothing to do with fair play. They are bound up with hatred, jealousy, boastfulness, disregard of all rules and sadistic pleasure in witnessing violence“

-George Orwell

Sport is a very important part of many people's social life. The most common form of expression of sports is certain exercises, and games performed according to specific rules. Sporting activities, which are systematically practiced according to certain rules, are characterized by competition and a tendency to achieve better and better results. Both at a high level and during leisure time, when practicing sports, it is not only important to take care of your general health and maintain proper form, but there is always the risk of causing damage or experiencing negative effects on your health. The number of sports injuries is currently increasing due to the growing

popularity of sports events and the emergence of new sports, improving sports technology and equipment, which allow people to perform better in their sports field.

During competition or training, athletes experience various sports injuries, most of which are even difficult to predict. Many of them are due to the behavior of another participant. This is especially noticeable in contact sports (combat sports, football, basketball, rugby). For example, during football matches, fouls are quite common and it is a completely normal practice in this field of the sport because it is part of the essence of this sport, but it often causes damage to the health of the sport's participants. Some injuries caused by the fault of another person are so serious that they not only force you to spend a certain period of time without sports but even end your career (Wadzinski, et al., 2020, p. 12). For example, in 2021 in America alone, some of the most popular sports (basketball, football, ice hockey, and boxing) sustain nearly half a million injuries (530,406) in just one year (Insurance Information Institute, 2022).

Sports law researcher J. Nafzinger explains the three actions that cause the most problems in sports - fraud, corruption and violence (Zaksaitė, 2010, p. 139). Nowadays, we are increasingly faced with one of the actions - manifestations of violence in the field of sports - in many cases it can not even be noticed, but there are also cases where it is clear that the actions of athletes were carried out intentionally, with the aim of causing one or another damage to the opponent (or even to a member of the same team). The positions of researchers examining the topic of violence in sports are quite different - some say that violence in sports is inseparable from the game, while others claim that it destroys the entire dynamics of the game (Gardiner S., et al., 2006, p. 599).

Therefore, an obvious question arises, what is the situation in Lithuania? Should intentional physical violence be assessed legally, and the athletes who caused the damage must be held accountable for it in criminal proceedings? If not, then can we say that sports is such a specific field where it is possible to legitimately use violence for non-sporting goals (only under the guise of them) and present everything as simple actions performed during training or competition?

The purpose of this article is to analyze and evaluate the legal regulation of physical violence in sports established in the Republic of Lithuania and the existing practice and possible cases of application of criminal liability.

The tasks set to achieve the purpose - 1) distinguish and define the legal concept of the use of physical force in violence; 2) examine and evaluate the criteria for applying responsibility for the use of violence in sports in Lithuania; 3) disclose the legal assessment of the damage caused to the athlete during sports; 4) assess the specifics and possible consequences of injuries occurring during sports.

The object of the article: actions during sports that cause damage to health and the issue and assessment of the application of criminal liability.

Research methods: using the **analysis method**, the phenomenon of health impairment during sports is broken down into separate component parts, each of which

is examined separately in order to reveal and discuss the peculiarities of the research object, and an analysis of relevant legal acts and doctrinal statements is carried out. The **linguistic research method** is used to reveal the content of the law, explaining the presented concepts, and applied in analyzing the content of the relevant legal acts. The **systematic method** is used in order to assess and investigate health impairment during sports as a criminal offense and legal assessment based on international and national legal acts, court practice, and doctrine. Based on the **logical method**, problems are revealed, possible ways of solving them are presented, and an appropriate position is formed on the problematic issues raised in the article. Finally, the **method of summarizing** is used to formulate the article's conclusions and propositions.

Sources: taking into account the objectives, tasks, object of the article and the fact that this topic is not widely analyzed in Lithuania, the main sources are the Criminal Code of the Republic of Lithuania (hereinafter – **CC**) and other legal acts regulating sports relations. The legal doctrine formed by foreign scholars such as M. Smith, S. Gardiner was also used in the analysis of violence during sports and in the evaluation of the possibilities of applying criminal law. The position presented in the scientific article of L. Žalnieriūnas and A. Gutauskas was taken into account. Finally, the cases of damage during sports competitions and their legal assessment in the practice of Lithuanian and foreign courts are used to analyze the problem.

The novelty and originality of the work: As for the situation in Lithuania, sports law is an extremely complex branch of law that regulates relations related to physical education and sports activities and is intertwined with other branches of law. One of the few currently existing sports law specialists in Lithuania – A. Paliukėnas (2018) notes that sports law is an underdeveloped area of law in Lithuania, there is a lack of legal clarity in this area. The situation is especially complicated due to the use of violence in sports and its legal assessment. Topics related to criminal liability in the field of sports have been examined only in the works of a few Lithuanian scientists – A. Gutauskas and L. Žalnieriūnas (in 2014) and S. Zaksaitė (in 2010). There are no clear legal provisions in the Lithuanian legal system, and even more so, there are no scientific works that would explain what kind of damage in sports is tolerable from the state's point of view, and what kind is not only intolerable but also requires the application of the strictest type of legal responsibility – criminal liability.

1. Legal concept of physical violence in sports

1.1. The concept of sport and violence and their determination criteria

In Article 2, paragraph 1 of the European Charter for Sports, which is also approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe, the concept of the

sport is defined as: “all forms of physical activity which, through casual or organized participation, are intended to maintain or improve physical fitness and mental well-being, establish social relationships or to achieve results in competitions of all levels” (Committee of Ministers, 2021). It is also mentioned in the preamble that “sport is a social, educational and cultural activity based on voluntary choice” (ibid). Thus, attention is immediately drawn to the fact that participation in sports activities is based on a person’s personal choice, a person performs such actions without being forced by anyone and only of his own free will. Of course, most of the time, a person choosing such a way of spending his free time, or even more so, playing sports professionally, does not expect that he will be harmed to his health and does not always assess such risks.

It is also interesting that at the level of the European Union, on July 3, 2016, members of the Council of Europe, including Lithuania, signed a convention on an integrated approach to security and services during football matches and other sports events, which entered into force on November 1, 2017. It is extremely interesting that the fact that this convention is basically focused on the safety and protection of the spectators of sports events and specifically on one sport – football, creating the impression that manifestations of violence simply do not exist in other sports. The Department of Physical Culture and Sports under the Government of the Republic of Lithuania (2017) expressed its position and stated that “for a long time, outbreaks of violence, unrest and other inappropriate behavior have been associated with football, the most watched sport in the world.”

When discussing national regulation further, we should first pay attention to the provisions of the Constitution of the Republic of Lithuania (1992). It is Article 53, Part 2 of this legal act that states: “The state promotes public physical culture and supports sports“. Moving on to more specific definitions, the concept of „sport“ in Article 2, Part 20 of the Law of the Republic of Lithuania on Sports (1996) is defined quite broadly: “all forms of physical activity of a person, which aim to develop and improve his physical and mental qualities and skills or strengthen his health“.

First of all, in criminal law, physical violence is understood as an intentional, unlawful impact on the integrity and integrity of another person’s body. Physical violence can manifest itself in various forms – physical blows, deliberate infliction of pain, among other things, and disruption of health (Prapiestis, 2004, p. 172).

There are also various scholars’ descriptions of the definition of violence. For example, C.A. Anderson and B.J. According to Bushman (2001, p. 53), violence is understood as the highest degree of manifestation of aggression, it aims to physically injure another person. Sociologists have always expressed their concern about the phenomenon of aggression and violence and its negative effects, as it is completely against the gentle spirit of sports and recreation. On this topic, Sáenz et al. (2015, p. 212) concluded that aggression and violence spread negative social effects in every-

day life and defined aggression and violence as an unusual and unprovoked act of a person or group by illegal means.

Finally, focusing on cases of health impairment during sports, we should note that the practice of the Supreme Court of Lithuania also states that sports is an extremely important area in society, which is watched by the majority of society. When watching sports competitions, the public expects a beautiful spectacle that will take place according to the rules of the game, supporting their favorite athletes and waiting for their development. Therefore, gross violations of the rules of the game, which have caused health disorders for athletes, cause public dissatisfaction and indignation and violate legitimate interests. Athletes who compete or watch the competitions of other players feel exactly the same.

Thus, there is no doubt that aggressive and gross violations of the rules, which cause health disorders and do not fall within the scope of the player's consent, as in this case, in a non-game situation on the field, an intentional blow to the face of a member of the opposing team in the absence of a game situation, are aggressive, morally unacceptable, and those around them - both players, as well as other members of the team, judges and spectators - a shocking act that disturbs the seriousness of society and public order (Siauliai District Court's criminal case, March 30, 2016).

1.2. Types of the use of violence in sports and their appropriate limitation

An individual sport is a sport in which it is rare for an athlete to injure other athletes. This is primarily determined by the very nature of such sports activities when their essence is not direct physical contact with other athletes, but only the performance of certain individual-specific sports activities. Injuries then usually occur as a result of a variety of failures on the part of athletes to intentionally or negligently fail to follow safety rules, the rules of the sport or game, the usual degree of care, general preventive duties, or various other rules. However, usually, such cases are assessed as disciplinary liability, civil liability for damages, while criminal liability can be considered as too strict liability.

The main individual sport in which injuries can occur is skiing (in the broadest sense), in which quite often other people can be injured due to the illegal behavior of athletes. Important in the practice of foreign courts is the decision of the Supreme Court of the Czech Republic no. 8 Tdo68/2010 on the criminal liability of skiers for bodily injury (health impairment) to another person and failure to comply with general skiing prevention duties (Kralik, 2015, p. 1015). In this case, a minor skier was seriously injured due to the carelessness and negligent behavior of another skier. The skier, while going down the track, flew off the slope, collided with another underage skier, and as a result, he suffered serious injuries (mainly in the chest and abdomen).

Specifically, he ruptured his spleen (one of the major human organs), requiring surgery and its removal along with an 8-week post-op period, among other things, he was instructed to exercise extreme caution and care for the rest of his life to protect his body from more serious injury. The perpetrator was prosecuted for bodily harm (health impairment) under the Czech CC. The court motivated this decision by the fact that it is necessary to take into account the general rules for determining the responsibility of skiers, which establish that the skier when engaged in such activities, must in all cases adapt his speed and driving skills and experience and assess the overall situation (especially the terrain, snow and weather conditions, number of other skiers or persons, movement, etc.) so that they can always react to certain changes during skiing in time and at a sufficient distance.

As for team sports, these are sports where a lot of sports injuries are caused by the actions of other athletes and the risk of such injuries is significantly higher. The main reason is especially frequent physical contact between athletes (during competitions, training), although this is not the main goal of the sport (in contrast to the group of combat sports, where physical contact is the essence of combat sports). Because of this, there is a risk of injury that varies depending on the type and nature of the sport. Of course, minor injuries can also occur during team sports, which in most cases are considered part of such a sport and should not be held liable. However, sometimes the injury can be significantly more serious, moreover, it can be suffered by one of the athletes due to the illegal behavior of another athlete. In such cases, the aim is to assess the application of responsibility, and in severe cases, when the basic values and relations of society protected by the criminal law are violated, criminal responsibility may also be applied. Although part of the public is quite skeptical about the application of criminal liability in sports, we must realize that in extreme cases, this sanction is necessary. This is not about criminal liability for any damage, but only about the most difficult cases where the criminal law acts as an “ultima ratio” measure (Coufalova, Pinkava, 2014, p. 60).

For example, soccer is one of the most common team sports where players are most often injured. One such case involving criminal liability for football injuries is described and assessed in *R v Davies* (Gardiner et al., 2006, p. 599). In this soccer match, a conflict arose between two players during a penalty, when one of the players approached the other player, punched him in the face, resulting in a broken cheekbone. In this case, it was intentional behavior that manifested itself in an aggressive act that resulted in the injury of a second soccer player. The accused was not only disciplined and banned from the game, but the conduct led to a criminal trial in which he was sentenced to six months in prison. In this case, the very intention of the person to injure the person, seeking consequences and intentionally performing certain actions (in a specific case, after hitting the face of the opponent) was assessed.

Another team sport in which injuries are extremely common, which can also manifest as health problems, is ice hockey. Most often, such actions are related to the fact that the players have a tool in their hands - a hockey stick, with which most injuries are caused. For example, the case of *R v. Ciccarelli* (Gardiner et al., 2006, p. 610) involved a situation where Ciccarelli was charged with assault after hitting Luke Richardson of the opposing team three times in the head with a hockey stick. As the referees separated the players, Ciccarelli continued to throw punches. The NHL immediately suspended Ciccarelli for ten games, and he was arrested the next day for assault. Another identical case is Boston forward McSorley's attack on Donald Breshfear (this was also a hit with the stick when the opponent did not have the puck and did not even foresee it, as such behavior was treated as assault with a weapon and received a sentence of up to 18 months in prison with probation) (ibid).

One of the most problematic issues from the point of view of criminal liability for injuries in hockey is the issue of so-called "fights" between two players. Hockey is the only professional sport that allows athletes to use physical force during competition, despite being a combat sport (Dennie, 2015, p. 74). What's more, as hockey legend Wayne Gretzky pointed out, hockey actually gets people famous because it allows you to fight during the competition, which becomes like an additional attraction for the spectators gathered to watch the competition. For example, in hockey's earlier years, teams such as the Philadelphia Flyers, who were known as the Broad Street Bullies, often received more attention and cheers "for a punch to the chin than for a puck in the net" (Schiller, 2003, p. 241). Since no other team sport works this way, this is a fairly large legal issue not known to other sports such as football.

So, in light of the above, the highest volume of injuries occurs in team sports. First of all, it should be mentioned that the typology of violence can be and in most cases is divided based on the study conducted by M. D. Smith, which is supported by both foreign legal scholars and Lithuanian specialists (Gardiner et al. 2012, p. 500; p. 41; Žalnieriūnas and Gutauskas, 2014, p. 891). Based on this classification, strong physical contact, borderline violence, quasi-criminal violence, and criminal violence are distinguished.

Strong physical contact is considered when certain physical contact is allowed under the existing rules of the game. In this case, this force is directed at the opponent's body in order to "eliminate" the opponent from a certain episode or competition, so that he can no longer continue the fight. The use of such physical force is most commonly encountered in contact sports such as boxing, wrestling, mixed martial arts (MMA), etc.

Boundary violence is usually described as when certain uses of physical force are not formally allowed according to the rules, but the limits are allowed to be decided by the referees of the competition. As for more specific examples, we can see them in more than one sport. In basketball, this can be when an opponent delivers a kick through the leg, body or arm to disrupt or break an attack. In football, we can talk

about a slightly different action – the aim is to push or knock down the opponent, sometimes even with rough “straight leg” actions. For an even broader description, we could use a real situation – when Mike Tyson bit off part of his opponent’s ear during a boxing match. The athlete admitted his guilt, relying on overflowing emotions and adrenaline, and the Nevada State Athletics Commission suspended the boxer and fined him 30 million dollars. With this action, the athlete violated not only the official rules of the sport but also the law of the country by disturbing another person’s health (Guardian News and Media, 2017).

Quasi-criminal violence is considered the athlete’s behavior, which is prohibited in terms of formal rules but has already become an unwritten rule. In such cases, the opponent seeks to disrupt the opponent’s health, but without achieving the goals of the game. An example of violence is ice hockey, because, as mentioned earlier, only this sport allows contact outside of the rules of the game itself. In summary, such violence can be described as violating both formal and, to a certain extent, unwritten rules of the game, but not yet crossing the threshold of criminal violence.

Finally, the last category is criminal violence. It is perceived as an extremely dangerous act, in which the athlete aims to disrupt the opponent’s health by his intentional actions, directing physical force directly to the opponent’s body and doing everything in violation of the rules. Often, such actions are carried out in an undefined manner - the aim is to cause any considerable harm and can lead to extremely serious consequences. For example, in one such case, the victim was deprived of the opportunity to play his favorite sport at some point in his life. In 2001, Manchester United’s Roy Keane hit Manchester City’s Alf-Håland with a sharp kick to the leg. Roy Keane was sent off for the incident, banned for the next three matches and fined £5,000 (BBC, 2001). Nevertheless, a few years later, reports appeared in the media, in which Roy Keane directly admitted that he did such actions on purpose, did not regret it, and even repeated them. The England Football Association then slightly increased the sanctions against the player, imposing a five-match ban and a £150,000 fine (Reid, 2021).

In summary, we can say that physical strength in the field of sports can be used in a variety of ways – neither the type of sport nor the number of participants is important. What’s more, cases of violence are quite common, especially in sports where competition, the pursuit of victory, and the excitement of athletes prevail. Physical violence and health impairment during sports competitions can be manifested by both legal and illegal actions, so it is very important to distinguish between these actions and their proper assessment.

2. Sports injuries and their determinant factors

In the case of high physical exertion of the athlete, the probability of injuries also increases. The World Health Organization (WHO) (2021) defines trauma as physical

damage caused by an unexpected intense energy impact on the human body, exceeding the threshold of physical endurance/tolerance, or caused by a lack of one or more vital elements (for example, oxygen) (Skirius, 2007, p. 345). According to some authors, trauma is an injury to body organs or tissues caused by an external factor or a strong mental shock [Hoffman et al., 2000, 94p]. In a broad sense, sports injuries occur during training or competition and are related to sports activities. From a medical point of view, sports injuries are the loss of body structure function, diagnosed after clinical observations and examinations. From the athlete's point of view, sports injuries are defined as direct sensations, such as pain, discomfort, and loss of function. They are described and evaluated by the athlete himself. Sports activity is defined as whether the athlete can play sports and participate in sports training or competitions, or is unable to work due to reduced physical energy, which prevents him from performing the planned sports activities. So on average, 6 out of 10 athletes seek medical attention for injuries (Finch & Owen, 2001, p. 78). Injuries are more likely to occur during competition than during training (Söderman et al., 2001, p. 315). The end of a sports competition is the most favorable time to experience an injury. Lack of alertness and fatigue combined with the negative influence of other athletes increase the likelihood of injury (Maffulli & Caine, 2005, p. 2). In team sports where there is direct contact, the chance of injury is greater due to contact and the actions of the opponent.

According to Bauer Robert (2014, p. 674), even 14 percent of all injuries are related to sports activities. In the 27 regions of the European Union (EU) alone, about five million sports injuries are treated in hospitals. Despite these enormous numbers, it is reported that 7,000 deaths per year are due to injuries, 30,000 injuries lead to disability and 600,000 cases require hospitalization (Kisser and Bauer, 2012). Injuries – both unintentional and violence-related – take the lives of 4.4 million people around the world each year and constitute nearly 8% of all deaths (WHO, 2021).

For example, speaking more specifically about the aspects of a certain sport, basketball is an aggressive sport that requires a lot of physical and psychological endurance (Maughan and Shirreffs, 2010, p. 60). During the game, the entire body of the athlete is involved, and coordination is required, because the game is dominated by many sudden movements, for example, turns, jumps, catching the ball, combinations of movements, sudden changes of direction, and fast pace. Technically, basketball is considered a contact sport where there is a lot of physical interaction between the players of the opposing teams, so basketball can develop into a very high contact (Cumpts et al., 2007, p. 205). When playing basketball regularly, specific factors characteristic of this sport appears, which increase the risk of injuries and mainly damage the skeletal and muscular system (Bastos et al., 2014, p. 173). It should be emphasized that basketball is one of the few sports where the conditions and rules of the game for women are the same as for men: the same game time, the same playing field, and so on. Therefore, the methodology of sports training and preparation have a number of things in common, but the physio-

logical, anatomical, and psychological characteristics of the male and female body are different. The technical training of basketball players must also be different, as well as different preventive measures for reducing the risk of injuries. At least 720,000 basketball-related injuries occur in Europe per year. The cost of treating injuries is about 500 million euros, of which 100-200 million euros goes to the treatment of knee injuries. In most cases, injuries are caused by not one, but several risk factors that determine physical damage. Accidents often occur due to intense physical activity and exertion or when athletes fight for the ball during matches (Zede et al., 2014, p. 194). Basketball injuries are the result of specific and technical movements. Although protection or other safety measures are used, it is difficult to avoid injuries in this sport. In summary, it can be said that a sports injury is an injury experienced while engaging in any type of sport. Even with a safe environment and good physical fitness of the athlete, it will not always be possible to avoid injuries. Injury to the human body during sports or physical exercises is a big problem (Wilkins and Park, 2004, p. 45). For an athlete, even a small injury can cause serious consequences (difficulty to maintain body shape or perform well).

Thus, it can be noticed that the types of injuries and their annual numbers are enormous only in sports according to the rules of sports and in accordance with the internal regulations of sports federations. In this case, another person's intervention and action in sports to stop an opponent can seriously affect the health of another person, which can lead to not only simple injuries but also disability or even death.

3. The concept of damage due to sports competitions and training and responsibility for it

One of the criminal law scholars, C. Lassiter, has expressed the following idea: "One of the most significant moments when one wants to achieve success in competing in sports is precisely breaking the opponent's will. Meanwhile, one of the best ways to do this is through strong physical contact. A hard hit can break an opponent's quest for victory at that moment, a harder hit can stop him for an even longer period of time, and the hardest hit can eliminate him from the competition circle for an entire season, and even end his career. So, at what point should the criminal law become interested in physical violence used in sport?" (Lassiter, 2007, p. 39).

First of all, it should be started from the fact that the activities of athletes are regulated not only by general legal norms, in practice, there are special entities, such as sports tribunals, whose sanctions are applied as a measure to athletes who break the rules (Mountier, 2012, p. 44). Such a special entity is considered extremely important in the world of sports, because even in the practice of foreign courts we can find statements that the internal rules operating in sports cannot always impose appropriate sanctions on an athlete who has committed violations of certain rules and, even more, caused serious health injuries to his opponent (Kralik, 2015, p. 7).

Also, the prevailing rules in sports are in most cases determined not even at the national, but at the international level. Thus, taking this into account, Lithuanian sports federations, becoming part of international federations – its members, undertake to follow the legal acts approved by the international federation and the rules of a certain sport. So, for example, the Lithuanian Basketball Federation belongs to the International Basketball Federation FIBA (Federation Internationale de Basketball Amateur), therefore follows the rules provided by this federation and is under the “flag” of this federation.

Then, when moving to the national level, athletes face not only the supervision of their activities, but also a certain individualized responsibility and its application – the responsibility applied by sports organizations. It is the sports federation, for example, the Lithuanian Basketball Federation (LKF), the Lithuanian Football Federation (LFF), etc., that establishes certain rules and requirements that apply to the sport, and also controls and supervises the observance of such rules. Such a provision is not only guided by existing practice but it is also provided for in the law – specifically, Article 2, Part 29 of the Law on Sports (1996)¹.

Regarding the damage caused, we should mention that, above all, in certain cases, civil liability may also apply. It can be applied in the cases and procedure provided by the Civil Code of the Republic of Lithuania (2000) (hereinafter – **Civil Code**), it is characterized by the specifics of a property obligation and is distinguished by two types – as a contractual liability or as a delictual liability (Article 6.245, paragraphs 2-4 of the Civil Code).

Contractual liability in the context of sports can be applied when certain contracts are concluded, for example, regarding the organization of competitions, membership of a certain sports club, etc. In such cases, non-compliance with their provisions may be understood as a violation of civil law. In another, more common case, another type of civil liability occurs in the field of sports – delictual liability, which is a property liability arising from damage caused and not related to contractual relations, except when the damage arises from contractual relations (Article 6.245, paragraph 4 of the Civil Code). Then it is extremely important to assess and reveal several elements: the negligence of the sports participant, the criterion of care and to prove its violation, the duty of care of the sports participant, the presence of risk, and the fact that the athlete should have been aware of it and assumed such consequences, the anticipation of damage, the specific rules of the sport taking place, so including whether they were violated or not, safety rules, and significant circumstances of the event itself, which

¹ A sports federation is a non-governmental organization established on the basis of membership, which is responsible for a certain sport in a certain territory (the entire territory of the state or its administrative unit): develops that sport, represents the interests of its representatives, establishes its specific requirements and/or ensures their compliance, prepares and implements various means of popularizing that sport.

could have influenced the occurrence of the damage. However, it is also important to note that each sport is distinguished by its own rules and requirements, so in all cases, the rise of civil liability must be assessed individually - but usually, it is related to the violation of the duty to act with care (Bukartaitė, 2019, p. 41).

However, the most widely and commonly encountered type of legal liability in sports is a disciplinary liability. As already mentioned earlier, each sport is based not only on national but also on international legislation, belongs to certain associations, federations and operates under the supervision of sports tribunals. So this means that every sport is regulated by certain rules. At the international level, we have several documents that provide for such rules and the consequences of their violation – the Council of Europe has approved the Sports Code of Ethics (1992), and sports considered Olympic are under another legal regulation – the Code of Ethics approved by the International Olympic Committee (2016). Furthermore, each international sports organization has its own set of rules, such as the FIFA (Fédération Internationale de Football Association) Code of Ethics (2019). On the basis of these documents, the aim is to provide certain general sports rules that should be followed by both international and national sports entities, and which aim to promote respectable, equal and accessible sports at the international level.

As for disciplinary liability, it is provided for in the documents of sports associations – usually, they are formed as codes of ethics. Such examples could be the Code of Ethics and Discipline of the Lithuanian Basketball Federation (LKF) (2016), the Code of Ethics of the Lithuanian Football Federation (LFF) (2019), the Code of Ethics and Discipline of the Lithuanian Handball Federation (LRF) (2018). The fact that these codes contain actions that can be recognized as unsportsmanlike and inappropriate behavior that violates formed values is relevant to the problem of health impairment in sports². Interestingly, these codes do not only apply during the competition, but they also specify the scope of application as “pre-competition” and “post-competition”³. The codes also specify the sanctions that can be applied to both legal entities and natural persons who have committed disciplinary violations. When assessing the sanctions, it can be said that they are exclusively related to either a monetary penalty or a penalty related to a certain sporting activity: warning, fine, disqualification, deprivation of awards (prizes, titles, bonuses, etc.), ban from participation in that in actual or any activity related to the sport being

² Incitement and use of hatred or violence (psychological and/or physical), hooligan or aggressive actions, use of obscene, insulting or threatening words and/or gestures and/or actions, any use of physical coercion (force), except in cases where such actions aim to prevent illegal actions, protect oneself or other persons (for example, Article 4 of the Code of Ethics and Discipline of the Lithuanian Basketball Federation (LKF) (2016)).

³ Before the competition - the period from arrival at the competition venue until the official start of the competition (Article 2, paragraph 1, point 8); After the competition - the period from the official end of the competition to the departure from the territory of the competition (Article 2, Part 1, Point 20).

performed. However, it should also be mentioned that violations committed both in accordance with the regulations and in accordance with the existing codes of ethics and discipline may be subject to not only the sanctions specified in them, but also additional penalties, for example, Clause 56.12 of the Regulations of the Lithuanian Basketball League (2022) states that fines may be imposed for violations of FIBA official rules. This once again reflects that, however, certain sports are not only governed by internal, and national legislation but disciplinary liability and corresponding penalties may also be imposed for non-compliance with international rules.

Finally, starting to talk about criminal liability, we should note that the values protected by disciplinary liability are more concentrated in the game itself, a certain sport, and its rules, while the goods protected by criminal law are broader – such as personal honor, dignity, privacy and one of the most important values – health. However, as mentioned earlier, the presence of violence in sports and the application of criminal liability for such actions is a highly controversial topic. For example, while some researchers (Standen, 2009, p. 641-642) argue that such behavior, which exceeds all permissible rules of the game, can be the basis for applying criminal liability, even in the presence of the athletes' consent to the possible risks in sports, other persons, such as 2007 FIFA President S. Blatter unequivocally states that criminal liability is definitely not possible for football players who cause damage by making dangerous ball interceptions during the competition (Blackshaw, 2008, p. 106). It is understood that such arguments often arise from the fact that competitiveness can be reduced, and formal rules and the ever-present fear of violating them can demotivate players or even discourage them from playing sports. However, this does not mean that we can forget the values protected by the law and “turn a blind eye” to the actions of the players. Of course, it is always necessary to assess what actions were taken, what damage they caused, and other particularly important factors that depend on each situation individually. The essence of criminal law is to punish on behalf of the state persons who have violated one or other state-protected goods. Moreover, criminal liability can only be applied to a person who is found guilty of committing a criminal act. Therefore, we cannot claim that the application of civil or disciplinary liability can eliminate the application of criminal liability if it is proven that an act corresponding to the characteristics of a criminal offense was committed. This position is supported by the Supreme Court of Lithuania, which explained that: “The regulations of the basketball league provide for disciplinary penalties for players who have violated the rules of international basketball competitions during the competition; according to these provisions, L.S., as a player, was punished, i.e. he, as a participant (player) and team member, was fined 100 LT and disqualified for two matches by the decision of the basketball league management. The application of such a disciplinary penalty to the specified entity does not mean that criminal liability for the committed crime based on an act prohibited by criminal law is not possible. In this case, imposing disciplinary liability on the player cannot and does not remove the criterion

of criminal responsibility when a crime is committed, and in the situation that has arisen there is no basis for the conclusion that the principle of the impossibility of double punishment (in dubio pro reo) has been violated“ (ruling of the Lithuanian Supreme Court of December 20, 2016, in criminal case No. 2K-454-222/2016).

Taking into account what was discussed above, we can say that sport, although it can be considered a rather narrow field, is regulated both at the international and national levels. Not only players but also other subjects – spectators of competitions, organizers, etc. – can be punished for various violations (including violent ones, using physical force). We can also state that the responsibilities that can be applied are differentiated very widely – from civil liability for the damage caused to criminal liability if the act can be seen and has signs of a criminal act.

Conclusions

1. First of all, physical violence and health impairment during sports competitions can be manifested by both legal and illegal actions, so it is very important to distinguish between these actions and their proper assessment. The following types of physical violence used during the competition are distinguished:
a) strong physical contact, b) borderline violence, c) quasi-criminal violence, d) criminal violence.
2. Necessary conditions for criminal responsibility for the use of physical violence during competitions are directly intentionally violating the rules of the game and disrupting the opponent's health, therefore, in order to apply criminal responsibility, it is necessary to evaluate this condition and distinguish between game and non-game situations, which currently causes a great problem in practice.
3. Fourteen percent of all injuries experienced in society are related to sports activities. These injuries can often be divided into consequences caused by the person's own actions, but in the presence of the intervention of another person and the action performed on another person legally or illegally, it can affect the possibility and severity of the injury even several times.
4. For violations of the rules of the sport, competition safety rules or ethical norms, subjects of sports competitions and practices are subject to inter alia disciplinary liability, but this should in no way eliminate the application of criminal liability when actions are taken that grossly violate the rules and (or) traditions of the sport or intentionally causing harm to other persons.
5. Thus, although the institute of criminal law in the context of sports does not pose a problem and does not contradict the principle of ultima ratio, it is difficult to determine the exact prevalence of violent crimes in sports, as it is characterized by latency. This situation possibly stems from the problem of public perception, since manifestations of aggression or physical violence in sports are visible in Lithuanian sports, but these cases rarely turn into real criminal cases.

List of sources

Legislative acts

1. Civil Code of the Republic of Lithuania (2000). The Register of Legal Acts, 74-2262.
2. Constitution of the Republic of Lithuania (1992). The Register of Legal Acts, 33-1014.
3. Council of Europe, Committee of Ministers (2001) Recommendation No. R (92) 14 REV of the Committee of Ministers to Member States on the Revised Code of Sports Ethics.
4. Criminal Code of the Republic of Lithuania (2000). The Register of Legal Acts, 2000-10-25, Nr. 89-2741.
5. FIFA (2019) Code of Ethics. Available at: [la3f5yqsox5cns9oypkg-pdf.pdf \(fifa.com\)](#).
6. IOC (2016) Code of Ethics and other texts. Available at: [EN-IOC-Code-of-Ethics-2016.pdf \(olympic.org\)](#).
7. IOC (2019) Olympic Charter. Available at: [2019-06-26-Olimpine-Chartija.pdf \(ltok.lt\)](#).
8. Law on Sports of the Republic of Lithuania (1996). The Register of Legal Acts, 9-215.
9. LFF (2019) Lietuvos Futbolo Federacijos etikos kodeksas. Available at: [etikos kodeksas-patvirtintas-20190411.pdf \(lff.lt\)](#).
10. LKF (2016) Lietuvos Krepšinio Federacijos etikos ir drausmės kodeksas. Available at: [LKF_etikos_kodeksas_patvirtintas_20160531.pdf \(ltu.basketball\)](#).
11. LRF (2018) Lietuvos Rankinio Federacijos etikos ir drausmės kodeksas. Available at: [LRF-etikos-ir-drausmės-kodeksas-2018.pdf \(rankinis.lt\)](#).
12. Recommendation CM/rec(2021)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Revised European Sports Charter (2021). Available at: <https://rm.coe.int/recommendation-cm-rec-2021-5-on-the-revision-of-the-european-sport-cha/1680a43914>.

Academic literature

13. Anderson C. A., Bushman B.J. (2001). Effects of violent games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological Science*, vol.12.
14. Bastos FN et al. (2014). Sports Injuries among Young Basketball Players: A Retrospective Study. *J Clin Trials*.
15. Bauer R et al. (2014). Accidents and injuries in the EU. Results of the EuroSafe Reports.
16. Blackshaw, I. (2008). Jail Players Who Commit Dangerous Tackles. *The International Sports Law Journal*, 2008/1-2.
17. Bukartaitė, G. (2019). Ar kyla civilinė atsakomybė sporto dalyviams dėl jų neatsargiais veiksmais sukeltos žalos sporte? *Teisės apžvalga*.
18. Coufalova, B., Pinkava, J. (2014). Some Aspects of Criminal Liability for Sports Injuries. *International and Comparative Law Review*, DOI: 10.1515/iclr-2016-0051, Vol. 14, No. 2.
19. Cox, R. H. (1994). *Sport psychology: Concepts and applications*. Dubuque, IA: Wm.
20. Cumps E, Verhagen E, Meeusen R. (2007). Prospective epidemiological study of basketball injuries during one competitive season: Ankle sprains and overuse knee injuries. *J Sports Sci and Med*.

21. Finch, C. F, Owen, N. (2001). Injury prevention and the pronation of physical activity: what is thenexus? *Journal of Science and Medicine in Sport*, (4), p. 77 – 87.
22. Gardiner S. et al. (2006). *Sports Law*. 3rd edition. United Kingdom: Cavendish.
23. Gardiner, S. (2005). Should More Matches End in Court? *New Law Journal*. 155(7183).
24. Gardiner, S., Welch, R., Boyes, S., & Naidoo, U. (2011). *Sports Law* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203180884>.
25. Geen, R. G. (2001). *Human aggression*. Buckingham, UK: Open University Press.
26. Hoffman JR, Mower W, Wolfson AB (2000). Validity of a set of clinical criteria to rule out injury to the cervical spine in patients with blunt trauma. National Emergency X-Radiography Utilization Study Group. *N Engl J Med*;343(2):94–9.
27. Husman, B. F., Silva, J. M. (2003). Aggression in sport: Definitional and theoretical considerations. *Journal of Sport Behavior*, 26(2).
28. Kralik, M. (2015). Criminal Liability Of Sports Participants For Sports-Related Injuries In The Czech Republic. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention* Volume 2 issue 01 2015 page no.1013-1020 ISSN: 2349-2031.
29. Lassiter, C. (2007). *Lex Sportiva: Thoughts Towards a Criminal Law of Competitive Contact Sport* [interaktyvus]. *St. John's Journal of Legal Commentary*, Vol. 22, No. 1. Available at: <https://ssrn.com/abstract=1093526>.
30. Maffulli, N., Caine, D. J. (2005). Epidemiology of children's individual sport injuries. *Medicine sport science*, 48, p. 1-7.
31. Malinauskas, R. (2010). *Taikomogi sporto psichologija*. Kaunas: LKKA.
32. Maughan RJ, Shirreffs SM (2010). Development of hydration strategies to optimize performance for athletes in high-intensity sports and in sportswith repeated intense efforts. *Scand J Med Sci Sports*, p. 59–69.
33. Mountier, J. (2012). *What Happens On The Field Stays On The Field: When Should The Criminal Law Be Employed For Assaults During Sport?* New Zealand: University of Otago.
34. Prapiestis, J. (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras (II)*. Vilnius: Registrų centras.
35. Sáenz, A. et al. (2015). Evaluación de la violencia y deportividad en el deporte: Un análisis bibliométrico. *Cuadernos de Psicología del Deporte*, 15.
36. Schiller, G. (2003). Are Athletes Above the Law? From a Two-Minute Minor to a Twenty-Year Sentence: *Regina v. Marty McSorley*, 10 *SPORTS LAWJ*.
37. Skirius J. *Sporto medicina*. Lietuvos kūno kultūros akademija. Kaunas. 2007;345–352.
38. Snyder, E., Spreitzer, E. (1989). *Social Aspects of Sport*. Third Edition. Englewood Cliffs, New Jersey. Prentice Hall.
39. Söderman K, Alfredson H, Pietilä T, Werner S. (2001). Risk factors for leg injuries in female soccer players: a prospective investigation during one out-door season. *Knee Surg Sports Traumatol Arthrosc*.
40. Standen, J. (2009). The Manly Sports: The Problematic Use of Criminal Law to Regulate Sports Violence. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 99 (No. 3).
41. Waldzinski et al. (2020). Criminal liability for injuries of competitors arising in the course of sports competition in Polish criminal law.

42. Zaksaitė S. (2010). Nusikalstamas elgesys sporto srityje, Teisė (2010 Nr. 74).
43. Žalnieriūnas, L., Gutauskas, A. (2014). Fizinio smurto sporte baudžiamasis teisinis įvertinimas. Jurisprudencija, 21(3).
44. Zedde P. et al. (2014). Meniscal injuries in basketball players. Joints. 2014;2(4), p. 192–196

Case-law

45. The Ruling of the Supreme Court of Lithuania of 20 December 2016, Criminal case No. 2K-454-222/2016.
46. The Ruling of the Supreme Court of Lithuania of 10 January 2018, Criminal case No. Nr. 2K-17-648/2017.
47. The Ruling of the Supreme Court of Lithuania of 29 November 2022, Criminal case No. 2K-7-196-303/2022.
48. The Ruling of the Šiauliai District Court of 30 March 2016, Criminal case No. . 1A-93-519/2016.

Other sources

49. BBC (2001). BBC Sport, Keane heads trio in the dock. BBC News. Available at: http://news.bbc.co.uk/sport2/hi/football/eng_prem/1290901.stm.
50. Guardian News and Media (2017). From the vault: Mike Tyson bites Evander Holyfield in both ears. The Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com/sport/2017/jun/28/mike-tyson-bites-evander-holyfield-both-ears-boxing>.
51. Insurance Information Institute (2022). Facts + Statistics: Sports injuries. Available at: <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-sports-injuries>.
52. International Basketball Federation (FIBA). Available at: <https://www.fiba.basketball/federation/Lithuania>.
53. LKL (2022) „BETSAFE – LKL“ Čempionato vykdymo nuostatai. Available at: [lkl-nuostatai.pdf](#).
54. Mano vyriausybė (2017). 2017 m. lapkričio 1 d. įsigalios Europos Tarybos Konvencija dėl integruoto požiūrio į saugumą ir paslaugas per futbolo rungtynes ir kitus sporto renginius. Available at: <https://kksd.lrv.lt/lt/naujienos/2017-m-lapkričio-1-d-isigalios-europos-tarybos-konvencija-del-integruoto-poziruio-i-sauguma-ir-paslaugas-per-futbolo-rungtynes-ir-kitus-sporto-renginius>.
55. Reid, A. (2021). Roy Keane insists he has ‚no regrets‘ over injuring Alf-Inge Haaland. SPORTbible. Available at: <https://www.sportbible.com/football/football-news-roy-keane-insists-he-has-no-regrets-over-injuring-alf-inge-haaland-20210608>.
56. Teise.Pro. (2018). Arnas Paliukėnas: Valstybės įsikišimas į Sporto Gincus Turi Būti Minimalus. Available at: <https://www.teise.pro/index.php/2018/10/22/arnas-paliukenas-valstybes-isikisimas-i-sporto-gincus-turi-buti-minimalus/>.
57. Tv3.lt. Komandos draugui smogusiam Osvaldui Mačerniui – diskvalifikacija iki sezono pabaigos. Available at: <https://www.tv3.lt/naujiena/sportas/komandos-draugui-smogusiam-osvaldui-macerniui-diskvalifikacija-iki-sezono-pabaigos-n931559>.
58. World Health Organization (2021). Injuries and violence. Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/injuries-and-violence>.

INJURIES AND VIOLENCE IN SPORTS: "WHAT HAPPENS ON THE COURT STAYS ON THE COURT?"

Summary

The article analyzes the problem of violence used during sports and the legal and medical assessment of such actions in society. For this purpose, the legal doctrine in the context of health impairment during sports is examined, the criminal law and other legal acts regulating sports relations are evaluated. Also analyzed is the extremely scarce case law, which assesses the damage caused to athletes during sports and the responsibility for it. Finally, medical criteria are also evaluated - the specifics of the injuries that usually occur during sports and competitions, their features and possible consequences, which, in most cases, lead to the end of an athlete's career.

One cannot disagree that sport is an extremely useful activity for individuals whose participants often lack legal clarity regarding the legal responsibility for their actions. Meanwhile, health impairment caused by violation of sports rules is undesired result, especially if done on purpose. Taking this into account, the article raises fundamental questions – is damage in sports tolerable from the state's point of view, and which is not only intolerable, but for which it is perhaps necessary to apply the strictest type of legal responsibility – criminal responsibility?

TRAUMOS IR SMURTAS SPORTE: KAS VYKSTA AIKŠTĖJE, LIEKA AIKŠTĖJE?

Santrauka

Straipsnyje analizuojama sporto metu panaudojamo smurto problematika ir tokių veiksmų vykstančių visuomenėje teisinis bei medicininis vertinimas. Šiam tikslui nagrinėjama teisės doktrina sveikatos sutrikdymo sporto metu kontekste, atliekamas baudžiamojo įstatymo ir kitų teisės aktų, reguliuojančių sporto santykius, vertinimas. Taip pat analizuojama ir itin negausi teismų praktika, kurioje vertinama sporto metu sportininkams padaryta žala bei atsakomybė už ją. Galiausiai, įvertinami ir medicininiai kriterijai – sporto ir varžybų metu dažniausiai įvykstančių traumų specifika, jų bruožai bei galimos pasekmės, kurios, dažnu atveju, priveda ir prie sportininko karjeros pabaigos.

Negalima nesutikti, jog sportas yra visuomeniškai itin naudinga asmenų veikla, kurios dalyviams dažnu atveju pritrūksta teisinio aiškumo dėl teisinės atsakomybės už jų atliekamus veiksmus. Tuo tarpu sveikatos sutrikdymas ir apskritai, smurtas, padarytas pažeidžiant sportines taisykles, yra nepageidaujamas rezultatas, ypač jei tai daroma tikslingai. Atsižvelgiant į tai, šiame straipsnyje iškeliami esminiai klausimai – ar žala sporte yra toleruotina valstybės požiūriu, ir kokia – ne tik netoleruotina, bet už ją galbūt reikalinga taikyti ir griežčiausią teisinės atsakomybės rūšį – baudžiamąją atsakomybę?

INTERPRETATION AND APPLICATION OF THE CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE IN THE RECENT PRACTICE OF THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE

Anhelina Rozhets, Iryna Hrebenets

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Faculty of Law

2nd year Law students

Email addresses: iryna.hrebenets@gmail.com ; anhelina.rozhets@ukma.edu.ua

Academic and practical supervisor of the article lecturer

Dr. Gabija Grigaitė-Daugirdė

E-mail address: gabija.grigaite@gmail.com

***Annotation.** The article discusses on how the Genocide Convention was applied and interpreted in the practice of the International Court of Justice. The article contains the analysis of ICJ's cases: Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Gambia v. Myanmar, Ukraine v. Russia. The authors have allocated how the ICJ's decisions influenced the practice of application and interpretation of the Convention, defining the main points of each. Analysis of the Advisory opinion on making reservations to the Convention showed the main objectives of the Convention and which obligations were put on its signed parties. In conclusion it has been shown the specific nature of the Genocide Convention and how it is interpreted in modern judicial practice.*

***Key words:** international law, genocide, Genocide Convention, International Court of Justice.*

Introduction

The term “genocide” became new for the scholarly works of international law in the XX century, after the Nuremberg trial. It was created by Raphael Lemkin, who also initiated the Genocide Convention. Thus, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide entered into force on 12 January 1951 and has

152 state parties as of 2022. Its main aim is to prevent and punish such international crimes as genocide and protect groups who may be under threat of destruction. The Convention opened a dispute on its practice in the judiciary, such as the composition of the crime, its components, and specific details.

Despite the fact that the Convention was created with a preventive aim, rather than a practical, in 2022 it became one of the most topical in modern law practice due to the Russian full-scale invasion to Ukraine and its war crimes in occupied towns. Thus, it is convenient for legal studies to understand the nature of the Genocide Convention and underline the facts which should be taken into attention for discussing the possible international court claims.

The main purpose of this article is to discuss how the Genocide Convention was applied and interpreted in the practice of the International Court of Justice. The article contains the analysis of ICJ's cases, looking into their historical background, as actions, referred to genocide, were usually conducted in war times. The authors have allocated how the ICJ's decisions influenced the practice of application and interpretation of the Convention, defining the main points of each. By analyzing the Advisory opinion of ICJ on making reservations to the Convention, it has been shown the main objectives of the Convention and which obligations were put on its signed parties. The practical implementation of the material, which was discussed in the main part of the article, was put into the scope of the ongoing ICJ's case regarding the application of the Genocide Convention to the crimes performed by Russian army in the war against Ukraine. It should be also mentioned that the only legal forum which will have the authority to state Russia's state responsibility for the aggression against Ukraine – is ICJ. Thus, the Genocide Convention, and its specificity to put responsibility not only on persons but on states, became highly actual in modern judicial practice.

Main part

The reasons for creating new legislative mechanisms are diverse, and often they are deeper than the external purposes. More meaningful sense can include the necessity of paying society's attention to acute problems that arise, or the demand to conclude humanity's experience of dealing with complex conflicts and collect solutions to prevent the occurrence of the following ones. UN Genocide Convention became the way of distinguishing an extremely dangerous crime that existed but was not clarified for centuries.

"Genocide" was created as a non-abstract, concrete, and personally realized term. Its meaning and appearance in the legal arena became one of the main life goals of an intelligent lawyer – Raphael Lemkin. He contributed to the international law doctrine by qualitatively researching violence against whole nations and naming these crimes by a clear concept, forming the meaning of genocide and the necessity of punish-

ment for those who commit it. His “Axis Rule in Occupied Europe” was published in 1944 – there he gave the name to what Winston Churchill had called “a crime without a name” (The Origins of Genocide – Raphael Lemkin as a historian of mass violence. Dominik J. Schaller and Jurgen Zimmerer). “Genocide” meant the destruction of a nation or an ethnic group, but in a wider sense, including an intention and coordinated plan of action, aiming at the destruction.

The knowledge of the sense and nature of such kind of mass murder brought a significant accent of how threatening not individuals, but groups on purpose, is crucial. It showed, that even a desire to destroy not a physical human, but the whole cultural and historical heritage of nationality is irreparable because of spreading the idea of inequity and hierarchy of “honorable” or “not honorable” nations.

In 1947 Raphael Lemkin with Vespasian V. Pella and Henri Donnedieu de Vabres was commissioned by the General Secretary of the United Nations to create a draft of the legal instrument of codification of the genocide crime (The Origins of Genocide – Raphael Lemkin as a historian of mass violence. Dominik J. Schaller and Jurgen Zimmerer). In 1948 the UN General Assembly adopted its first human rights treaty – Genocide Convention. It bears the date of 9 December 1948 and defines genocide as acts, listed in Article II (such as killing members of the group or causing serious bodily or mental harm to them), aimed at destroying a national, racial, or religious group. (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1948, Art. XI). These formulations lead to the understanding, that the conscious intention to kill off the group because of their criterions can not only be unpunished but must be classified as a particularly brutal type of crime with corresponding consequences.

A compelling part of the process of adopting the Genocide Convention was mentioning the crime of genocide in United Nations General Assembly Resolution 96 of 11 December 1946 – it was declared, that genocide is a crime under international law, contrary to the spirit and aims of the United Nations and condemned by the civilized world (UN General Assembly Resolution №96(I), 11 December 1946). The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide became an international law instrument that recognized the crime of genocide.

The number of Parties, for now, reached 152 – and Article V of the Convention declares the obligation to “enact the necessary legislation to the provisions of the present Convention”. (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1948, Art. V). Therefore, the effect of accession or ratification of the UN Genocide Convention contributed not only to the fact of international recognition of the crime of genocide but to the promotion of appropriate changes in national legal frameworks.

In order to reveal the nature of the aims listed by the Convention it should be looked upon the Advisory opinion of the ICJ about the right of the state to make reservations to be a party of the Convention. (Reservations to the Convention on the

Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1951, p.4) This advisory opinion of the ICJ was the first case when the Court had a chance to speak on this Convention, which showed its fundamental nature. In order to understand the importance of the Genocide Convention and its main objectives, it should be paid attention that ICJ emphasized that its Advisory opinion intends to show the importance of the Convention, and has rather theoretical than practical value.

First of all, according to the Vienna Convention on the Law of Treaties, a State may, when signing, ratifying, accepting, approving, or acceding to a treaty, formulate a reservation. (Vienna Convention on the Law of Treaties 1969, p.8) Thereby, a reservation modifies the provisions under it for the reserving State in its relations with that other party. Thus, the reservation is an instrument that each State could use to modify the relations under the convention it approves to that extent as it is convenient for the political, economical, or social situation in each state. However, the issue with making reservations to the Genocide Convention has a more complicated nature due to the sense of its provisions.

Overall, in its advisory opinion, the ICJ held that making reservations to some of the provisions of the Convention is possible if it is compatible with the object and the purpose of the Convention. In its arguments the Court paid explicit attention to the aim of the reservations, which is to make the international law system more flexible, especially concerning the multilateral agreements. (Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1951, p.10) The court articulated the dilemma as being between the universality and the integrity of the Convention. (Muthukumar 2018, p.228) The ICJ stated that the Genocide Convention has a special defining characteristic as the core issue of the Convention is the universality of participation. This aspect was also highlighted by defining the purpose of the Convention – “to condemn and punish genocide as a crime under international law, involving a denial of the right of existence of entire human groups, a denial which shocks the conscience of mankind and results in great losses to humanity, and which is contrary to moral law and to the spirit and aims of the United Nations”. (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1948, p.1) Moreover, the object of the Convention has humanitarian and civilizing purposes. Due to that, the Convention was not made to satisfy the private interests of some states, or have a perfect contractual balance between the rights and duties of member states, but rather to protect humanity and especially vulnerable minorities.

All in all, the Court noted that the question about the possibility of making reservations is rather abstract. Thus, that possibility should be settled in a scope of established international law practice – general principles of law recognized by civilized nations and signed treaties – the Vienna Convention on the Law of Treaties. (Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1951, p.9) On the other hand, the Court also noted that the principles that

the Convention is protecting are principles that are recognized by civilized nations as binding, even without any conventional obligation. (Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1951, p.10) Thus, it is clear that the ICJ considered genocide to be a crime under international customary law. It has also been stated that the Genocide Convention is beyond doubt a part of international customary law. The Genocide Convention binds only States and the prohibition of Genocide in international customary law should therefore also bind only States. (Henriksson 2003, p.10) It imposes no duties and no responsibility directly on the individual, only a State exercising its jurisdiction under national legal systems could normally prosecute an individual. (Henriksson 2003, p. 10)

In conclusion, the Advisory opinion has highlighted the specific nature of the Convention, taking into consideration that the aims that it is protecting are universal for every state. Due to its characteristic as the humanitarian convention, aimed at protecting individuals and criminalizing international crimes, there are no provisions that could be reserved. By the analysis of the Convention's objects, it could be seen that any reservation which could be made by a state would rather interfere with the main aims of the Convention, and so make those reservations unlawful.

The first inter-state dispute that was held in the ICJ and dealt with the practical interpretation and application of the Genocide Convention was *Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*. The historical background was taken place during the Balkan War in the 1990s, which alleged that Serbia had attempted to exterminate the Bosniak (Bosnian Muslim) population of Bosnia and Herzegovina.

The ICJ's opinion of the applicability of the Convention was held twice in 1996 and 2007 concerning the same historical background. However, it is more convenient to analyze the decision from 2007, which interprets the previous 1996 decision and looks through the wider Court's practice and more evidence that was revealed. In its first judgment interpreting the 1948 Genocide Convention, the Court held that the massacre of Bosnian Muslims at Srebrenica in July 1995 amounted to genocide, but at the same time determined that there was not enough evidence to find Serbia directly responsible or even complicit in that genocide. Nevertheless, in its landmark ruling, the Court also found that Serbia had violated the Genocide Convention by failing to prevent the massacre and, later, by failing to punish those responsible for the killings in Srebrenica. (SáCouto 2007, p. 2)

In order to understand properly the essence of the case, it should be shortly described the historical background of it. After World War II there was formed the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, which included Macedonia, Slovenia, Croatia, Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina. After the fall of the socialistic regime, the states started declaring their independence one by one. Slovenia, Croatia, and Macedonia did it successfully in 1991-1992. However, the complicatedness appeared in Bosnia and Herzegovina, where it was started a war between Bosnian Muslims and Croat

Catholics against Serbian Orthodox Christians who had official and unofficial support from what remained of Yugoslavia and the Socialist Republic of Serbia. The proactive forces of that were Republika Srpska (the Serb component of Bosnia and Herzegovina) and the VRS (Republika Srpska's army). (Lampe and Allcock 2023) Those remained Yugoslavia included Serbia and Montenegro, which are defendants in that case.

It should be underlined and discussed a number of peculiarities of this case which furtherly reflected in the interpretation of the Genocide Convention. First of all, there was raised a question about the ICJ's jurisdiction in this case. Serbia has rejected the Court's jurisdiction over it as it was not a continuator State of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), thus it was not a party of the Genocide Convention. However, the ICJ ruled by "res judicata" and told that those matters were already solved by the 1996 Judgement, which dealt with preliminary objections. (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro 1996, p.32) Turning to the 1996 Judgement, it is said that both Bosnia and Serbia were parties of the Genocide Convention, underlining the main objection of the Convention – to protect individuals from the acts of genocide. The Court said that as former SFRY (both Bosnia and Serbia were a part of it) was a state-party of the Convention, thus, the following states automatically became a part of the Convention. Moreover, the Court noted: "These matters might, at the most, possess a certain relevance with respect to the determination of the scope "ratione temporis" of the jurisdiction of the Court". (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro 1996, p. 21) This emphasizes the provision, often held in international law, that the most serious crimes should be properly investigated, prioritizing human rights above written provisions of positive law. Moreover, the Court also paid attention to its advisory opinion on the possibility of making reservations to the Genocide Convention. There could be found next: "the complete exclusion from the Convention of one or more States would not only restrict the scope of its application but would detract from the authority of the moral and humanitarian principles which are its basis". (Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1951, p.13)

Going toward the main findings of the case, which has detailed the interpretation of the Genocide Convention, there were a couple of peculiarities. Firstly, the Court found that the actions of genocide during the 1990s Balkan war were committed only in Srebrenica, called it a massacre. (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro 2007, p.116) Then, the Court put into question who has done those actions: individuals or a state, which, thus, influences the applicability of the Convention. In that view, the Court constituted that the massacre in Srebrenica was done by Bosnian Muslims who were not ruled by Government, thus Serbia was not in charge of committing the genocide. (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro 2007, p. 40) In this point of view, the Court interpreted the Article IV of the Convention in the view that subjects were private individuals, who were not controlled by the Govern-

ment, that is why Serbia is not a direct respondent to those actions and, thus, does not fall in scope of direct and public incitement to commit genocide, nor had it conspired, through its organs or persons whose acts engage its responsibility under customary international law, in violation of its obligations under the Convention. (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* 2007, p. 163) However, the Court admitted that Serbia violated its obligations under the Convention by having failed to prevent and punish possible acts of genocide. "In the view of the Court, the Yugoslav federal authorities should have made the best efforts within their power to try and prevent the tragic events then taking shape, whose scale might have been surmised. Yet the Respondent has not shown that it took any initiative to prevent what happened, or any action on its part to avert the atrocities which were committed" as required by the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* 2007, p.186) Moreover, the Court noted that Serbia has also failed its obligation to punish genocide by having failed to transfer Ratko Mladic, indicted for genocide in Srebrenica, for trial by the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* 2007, p.199) In conclusion, the ICJ underlined that whether a state does not give an instruction to commit actions that could be interpreted as genocide, it is still in charge to punish persons who did those actions.

The other important object which was discussed by the ICJ was the evidence of the specific intent on the part of the perpetrators to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, which falls in scope of Article 2 of the Genocide Convention. (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1948) While there is evidence that massive killings throughout Bosnia and Herzegovina were perpetrated during the conflict, the Court said it was not convinced that these were accompanied by that intent regarding the group of Bosnian Muslims, although they may amount to war crimes and crimes against humanity. (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* 2007, p.83) However, that necessary specific intent was clearly present in the actions of Republika Srpska's army during the events in Srebrenica. It noted that while there is little doubt that the atrocities in Srebrenica were committed, at least in part, with the resources which the perpetrators possessed as a result of the general policy of aid and assistance by the FRY, one of the very specific conditions for Serbia's legal responsibility was not met since "it has not been conclusively established that, at the crucial time, the FRY supplied aid to the perpetrators of the genocide in full awareness that the aid supplied would be used to commit genocide." (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* 2007, p.219)

In conclusion, the ICJ's Bosnian genocide judgment underlined further peculiarities in the interpretation of the Genocide Convention:

1. To punish a state for genocide there should be evidence that proves the connection between individuals who committed genocide and the state's financial

involvement or awareness. In the internal state conflict between different national groups, it should be clearly proved that the persons, who are suspected in committing genocide, have done that by the ruling of the defendant state.

2. It should be clearly proved on the part of the perpetrators a specific intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group. This intent is the most vulnerable part in the qualification of the act of mass killings as genocide. Thus, this intent is the peculiar characteristic of the subjective side of such crime as genocide.
3. It would be stated the indirect responsibility of the state for failing to prevent the genocide, failing to investigate those actions and punishing those, who were responsible for such actions.

Summarizing the main points which have been stressed during the case, it could be noticed that there was left a place for active public discussions, focusing on historical background and compliance with legal justice. The events in former Yugoslavia were complicated as there were involved people from different nationalities, political groups, and states, who were mixed alongside the disintegrating state. The publicity was waiting for ICJ's decision in that case, as it will have to influence the interpretation of the Convention and put the responsibility on the state, which citizens were responsible for the massacre. However, the decision looked like a good conclusion of negotiations between states, and, thus, has an ambiguous final statement. By noting that the presented pieces of evidence weren't enough for punishing the state, there was raised the question of which kind of evidence would be considered applicable. Also, the Court has said that genocide was committed only in Srebrenica, not taking into account the actions, committed by Republica Srpska's Army in other locations. Focusing on one location complicated the Court on finding the intent of the prosecuted and if it could be considered genocidal. In our opinion, as the prevention and punishment of genocide is recognized as the Convention's main objective, it should be paid more explicit attention to the actions of its member-states, looking from an extensive prospect, taking into account the historical background. Moreover, it should be understood that by the disintegration of the union of states, the states and people, which live there do not automatically disappear or completely change, they are continuing the social ideas and public discourse just in another state organizational form. Thus, the society of states should be aware of responding to the actions, taken by their predecessors.

Another case that proves the value of the Genocide Convention in the context of emphasizing the common interest of the States in preventing genocide and punishing for crimes of it was "Gambia vs. Myanmar". In 2022 during the proceedings, the International Court of Justice concluded, that it is not obligatory for the claimant to be specifically affected by a crime of genocide: such application can be accepted not only from direct victims.

The *Gambia v. Myanmar* is an ongoing case, which issue was raised in 2019. Its valid significance appears because one state (Gambia) filed the application to protect citizens of another state (Myanmar), aiming to stop crimes, which continued there. It led to the Court to recognise such an application to the ICJ, which admitted its admissibility.

The facts of the case are based on the acts of genocide, committed against a small Muslim minority – Rohingya. The Rohingya live in The Republic of the Union of Myanmar, which is a Buddhist-majority country. They have a huge historical and cultural heritage, and their territory has been their residential region for centuries. Nevertheless, according to the Myanmar law, representatives of Rohingya have been denied citizenship: which means, that the Government of Myanmar does not consider Rohingyas as one of the legally recognized ethnic groups. (Stensrud 2018) The Rohingya are described as „one of, if not the, most discriminated people in the world“ by UN Secretary-General Antonio Guterres (BBC News, Myanmar Rohingya: What you need to know about the crisis).

In 2017 Rohingyas massively migrated to Bangladesh: arriving by sea or on foot, they told about Buddhist mobs burning their villages and killing civilians. (BBC News, 2017) In 2018 the Fact-Finding Mission on Myanmar, established by the Human Rights Council, concluded that „on reasonable grounds...the facts allowing the inference of genocidal intent were present“. (Report of the independent international fact-finding mission on Myanmar 2018, p. 16)

The Republic of Gambia accuses Myanmar of killing members of the group of Rohingya, causing serious bodily or mental harm to them, deliberately inflicting on their conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part, and imposing measures intended to prevent birth within this group. (*Gambia v. Myanmar* 2022)

Myanmar requested ICJ to adjudge and declare, that the Court lacks jurisdiction to hear the case brought by the Gambia against Myanmar, and that the Gambia's application is inadmissible. Myanmar raised four preliminary objections – it determines the reasons for the inadmissibility as:

1. the „real applicant“ is the Organization of Islamic Cooperation;
2. the Gambia lacks standing to bring this case;
3. the Court lacks jurisdiction because of Myanmar's reservation to Article VIII of the Genocide Convention;
4. there was no dispute between the Parties under the Genocide Convention on the application filing date.

The first raised question of law and question of fact (meaning the issue of dividing the „real applicant“ and the nominal one) was resolved by the Court: it stated, that the Gambia instituted the present proceedings in its own name, which means that the

Gambia is the only applicant. Therefore, the Court decided, that the first preliminary objection by Myanmar must be rejected.

In the second preliminary objection Myanmar stated, that considering Article IX of the Convention, only „injured States“ have standing to present a claim before the Court, proving an individual legal interest. The Court affirmed, that the Genocide Convention „was manifestly adopted for a purely humanitarian and civilizing purpose“, and for the purpose of the institution of proceedings, a State does not need to demonstrate that victims are its nationals.

In its third preliminary objection, Myanmar noted, that its instrument of ratification of the Genocide Convention contained the reservation of Article VIII, and the effect of such reservation leads to the inadmissibility of the Gambia's application because the Gambia could not validly seise the Court under the Genocide Convention. Article VIII of the Convention states, that any Contracting Party may call upon the competent organs of the United Nations for the prevention and suppression of acts of genocide or any of the other acts enumerated in Article III. The Court interpreted the content of this Article in the context of the discretion of these organs in determining the action that should be taken with a view to „the prevention and suppression of acts of genocide or any of the other acts enumerated in Article III“. Also, considering treaty interpretation, reflected in Articles 31 to 33 of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 23 May 1969, the Court stated that the terms of Article VIII of the Genocide Convention must be interpreted in light of other provisions of the Genocide Convention. (Gambia v. Myanmar 2022) It means, that understanding the ordinary meaning of the terms of Article VIII demonstrates, that it does not govern the seisin of the Court. Therefore, Myanmar's reservation is irrelevant to listed Myanmar's third preliminary objection's purpose.

In the fourth preliminary objection, Myanmar again argued that Gambia's application is inadmissible: it stated, that the Article IX of the Convention requires a dispute between Parties on the date of filing of the application, but Gambia did not establish such a dispute. According to its case law, the Court determines dispute as „a disagreement on a point of law or fact, a conflict of legal views or of interests between parties“. (Gambia v. Myanmar 2022) In 2018 the Fact-Finding Mission on Myanmar determined the genocidal effect of committed crimes in its first report and identified the Gambia as the State, that makes efforts to pursue a case against Myanmar before the Court under the Convention in the second report. (Gambia v. Myanmar 2022) Due to these facts, the Court recalled that Myanmar was informed about the allegations. (Gambia v. Myanmar 2022)

All of four Myanmar's objections were rejected by the Court. Such actions reminded and proved the main principles of the Genocide Convention: interpreting due to the purposes of the Convention in protecting human rights and applying its norms in complex and holistically.

The case brought a huge impact on the practice of the application of the Genocide Convention. It showed its substance and the main aim in deliberating mankind from the crime of genocide: the collective necessity of preventing the genocide, stopping its committing, and punishing for it. The Court demonstrated its valuable consciousness by declaring the admissibility of the case, which was brought not by the direct victims. The proceeding is being continued, and there is a number of factors, which can be influenced by the final decision.

The full-scale war, started by russian federation on the territory of Ukraine is unique and has no precedent. Human rights violations, physical and mental damages, and untruthful argumentation, held by russia, are the processes, which could not have been totally predictable, but must be solved now.

In the early morning of 24 February 2022, the russian federation declared a „special military operation“ against Ukraine, aiming „to stop a genocide of the million people who live“ in the Luhansk and Donetsk regions of Ukraine. „Special military operation“ meant mass murdering and raping of civilians, ruining thousands of people’s private houses, schools, hospitals, museums, theatres, and every single object or subject, that got in the way of russian military forces to occupy the territory of Ukraine.

Ukraine filed in the Registry of the International Court of Justice Application, instituting proceedings against russian federation in a dispute concerning the interpretation, application, or fulfillment of the Genocide Convention. The presence of such a dispute is the necessary requirement for confirmation of the Court’s jurisdiction in the case – therefore, Ukraine sought to find the Court’s jurisdiction on Article IX of the Genocide Convention. (Request for the indication of provisional measures submitted by Ukraine, 2022)

As the Application of Ukraine was filed just while Ukrainians defended their territories and suffered from the continuing crimes, committed by russian military, Ukraine submitted its request for the indication of provisional measures immediately. (Request for the indication of provisional measures submitted by Ukraine, 2022)

In particular, Ukraine requested the Court to indicate such provisional measures:

- the russian federation shall immediately suspend the military operations that commenced on 24 February 2022;
- the russian federation shall immediately ensure that any military or irregular armed units which may be directed or supported by it, as well as any organizations and persons which may be subject to its control, direction, or influence, take no steps in furtherance of the military operations;
- the russian federation shall refrain from any action and shall provide assurances that no action is taken that may aggravate or extend the dispute that is the subject of this Application, or render this dispute more difficult to resolve. (Request for the indication of provisional measures submitted by Ukraine, 2022, p. 7)

The outrageous peculiarity of this case is that Ukraine operates not only the arguments to accuse russian federation of committing crimes, but also to deny its false actions of genocide, untruthfully declared by russia.

So, Ukraine seeks provisional measures to protect its rights:

- not to be subject to a false claim of genocide,
- not to be subjected to another State's military operations on its territory.

An infuriation fact is an absolute and immoral untruth, which raises ground for russian arguments in explaining the war against Ukraine. Calling people's desire to live in their own Ukrainian sovereign independent state a „genocide, committed by Ukraine“, russia replaces concepts and hides its cruel crimes in light of its „rightful goal“.

The quantity of the word „immediate“ in Ukraine's Application and Request, demonstrates the seriousness of the time-lapse. The thing is that every second, while russia pretends to be a civilised state and twists from the war by creating new lies, people in Ukraine are being raped, tortured, and murdered by russian military.

The russian federation decided not to participate in the oral proceedings on the request for the indication of provisional measures due to open on 7 March 2022, but it provided a document with its position regarding the alleged „lack of competence“ of the Court in the case. (Document RF 2022, p. 1) According to it, the Genocide Convention does not regulate the use of force between states, and that eliminates the application of the Convention in this case.

The Court in its order of 16 March 2022 had to determine whether Ukrainian provisions *prima facie* confer upon the Court's jurisdiction to rule on the merits of the case and indicate provisional measures.

Ukraine and russian federation are both parties to the Genocide Convention – they raise as Contracting Parties, due to Article IX of the Convention. The existence of a dispute between Parties, necessary for the Court's jurisdiction in the case, is a matter of substance, and not a question of form or procedure. (*Gambia v. Myanmar* 2022) As Ukrainian and russian representatives repeatedly expressed opposite positions about the crimes, committed by russian federation in the Donbas region, the recognition of such dispute is obvious. ICJ stated, that the statements made by the State organs of Parties indicate a divergence of views on actions, committed in the Luhansk and Donetsk regions. Therefore, the Court has jurisdiction pursuant to Article IX of the Genocide Convention to entertain the case, and it indicated provisional measures, requested by Ukraine.

The Court defined time limits for the filling of the written pleadings: 23 September 2022 for the Memorial of Ukraine, and 23 March 2023 for the Counter-Memorial of the russian federation (Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (*Ukraine v. russian federation*) 2022,

p. 2). Ukraine submitted its Memorial prematurely, on 1 July 2022 – which demonstrated its vital necessity to rule on this case.

As this war has no precedents, its solution can not have such as well. One more specifically effective instrument to demonstrate the world's position in the context of supporting Ukraine became using of the Declaration of intervention of states, which accessed the Genocide Convention. Latvia and Lithuania became the first parties to avail themselves of the right to intervene in the Proceedings – and more than thirty states joined them. This international unity with Ukraine marked the seriousness of this war and the protection of the obviously right party.

We are relatively lucky because of the possibility to operate the terms and expressions, created to define crimes, committed during World War II. The development of international law was intensified due to the Nuremberg precedent: the results of this process led to new fundamental points of view, which changed the understanding of the ground of the state's nature and its obligation to be responsible for its actions. This tribunal emphasized the responsibility of the state in committing international crimes: it defined its increased scope, denying the existence of a state as an abstract formation. It pushed the thought, that the state is people, and if the state commits crimes, the state is guilty of them.

This responsibility, totally realized in Ukraine and absolutely ignored in Russia, became a mark of diversity between these two nations, falsely called by Russian propaganda as "brotherly people". The Revolution of Dignity will always stay one of the points to be proud of for every Ukrainian. In 2014 people of Ukraine came out to protest for making the vector of their state on the way to join the European Union. And those of them, who were murdered by armed groups, sent by fugitive Ukrainian president Viktor Yanukovich, will not let us forget, what power the nation is capable of. That is the reason, why the first phrase I saw in the media on my way to the shelter on 24 February 2022 was "Every Russian is responsible for this". This fault for keeping silent and accepting illegal decisions by the authorities lies in every Russian. We can not punish every Russian as an individual – so they are responsible as a state, as a nation.

It is impossible not to take into consideration the emotional side of this war: the scope of psychological damage to the world as a whole. The reason holds the suffering, specifically mental, of almost every person in the world. Financing losses because of economical changes, the generally complicated world situation, and, primitively, stressful fear of the risk of nuclear war reached billions of people. How to take the measure of such damage? Probably, we can find out only after the Ukrainian victory.

Conclusions

1. The topic of genocide can not be discussed without an emotional approach to it. This term had been invented partially due to the personal experience and con-

cerns of Raphael Lemkin – and now we can observe the same exceptionally fair interpretation of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide by the International Court of Justice, which emphasizes its substance and sense for achieving justice.

2. The defining characteristic of the Genocide Convention is the universality of participation. It shows that the core objective of the Convention is to protect vulnerable minorities, and, thus humanity, due to its humanitarian and civilising purposes. Moreover, it imposes duties and responsibilities on states, but not individuals, which also shows its universal approach and permanent nature.
3. Due to its specific nature, it could not be placed any reservations in practice, as they would contradict the aims of the Convention.
4. The interpretations of the Convention proved the possibility of the effective fulfillment of *erga omnes* obligations, related to the prevention of genocide by the third and not directly related states. It demonstrated common interest in realizing the main aim of the Genocide Convention – prevention of genocide, stopping of committing it, and punishment for guilty parties.
5. To state the direct responsibility of the state for committing the genocide it should be proved the connection between individuals who committed genocide and state's financial involvement or awareness of committed actions with the specific intent to destroy in whole or in part, a national, ethnic, racial, or religious group. Otherwise, the state would be subjected to indirect responsibility for failing to prevent the actions, considered as genocide, which were committed by its citizens.
6. Today we face continuous committing of the crime of genocide of Russian Federation on the territory of Ukraine. Such a full-scale war, where the aggressor state bases its arguments on untruth and invented reality has no precedent. That is a case to “test” whether available legal instruments are enough to protect not only human rights but even state's sovereignty. That is the case to use the instruments of the legal forum in its whole power, that is the time of the new level of development of international law. Now we can observe a new stage of this proceeding's ongoing: people in Ukraine pay a disproportionately huge price for such practice, so it must have exceptionally fair results, punishing the Russian Federation.
7. The ICJ is the only legal forum that has the opportunity to interpret the Genocide Convention, thus, its decisions directly influence international law at a whole. The Genocide Convention, which was created in 1948 remains the same, but its aims, potential, and senses are still revealing with history. The ICJ's application and interpretation of the Genocide Convention shows how international law reflects the changes in the world order.

List of sources:

i. legal acts

1. Convention on the Prevention and Punishment of Genocide (1948). [1948-12-09] 78 U.N.T.S. 277
2. Vienna Convention on the Law of Treaties (1969). [1969-05-23]
3. Report of the independent international fact-finding mission on Myanmar, (2018). UN Report A/HRC/39/64. Geneva.
4. Request for the indication of provisional measures submitted by Ukraine, (2022). Kyiv.
5. Document (with annexes) from the russian federation setting out its position regarding the alleged lack of jurisdiction of the Court in the case Ukraine v. Russia News (2022). Transcripts [online], Available at: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220307-OTH-01-00-EN.pdf>. [Accessed 2 March 2023]

ii. special literature

6. The UN Genocide Convention: A Commentary. Oxford Commentaries on International Law / ed. by P. Gaeta. 2009
7. Henriksson, A., (2003). The interpretation of the genocide convention's protected groups definition. Master thesis, University of Lund.
8. Lampe, J. R., Allcock, J. B., (2023). Yugoslavia [online]. Encyclopedia Britannica. Available at: <https://www.britannica.com/place/Yugoslavia-former-federated-nation-1929-2003> [Accessed 2 March 2023]
9. Muthukumar, J., (2018). The legal effect of reservation to human rights treaties: lacunae left out by the vclt reservation regime and the supplementation of ILC guide to practice on reservation. Journal of legal studies and research. 4(3), 227–250.
10. SáCouto, S., (2007). Reflections on the judgment of the international court of justice in Bosnia's genocide case against Serbia and Montenegro. Human Rights Brief. 15(1), 2–6.
11. Schaller D. J., Zimmerer J. The Origins of Genocide – Raphael Lemkin as a historian of mass violence. 2013. 128 p.
12. Stensrud, E. E., (2018). The Rohingya citizenship crisis: no end in sight Report. Oslo: HL-Senteret.

iii. case law

13. Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide [1951-05-28]. International Court of Justice
14. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, [1996-07-11] International Court of Justice
15. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, [2007-02-26] International Court of Justice
16. Gambia v. Myanmar, [2022-07-22] International Court of Justice
17. Allegations of genocide under the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. russian federation), [2022] International Court of Justice

iv. other sources

18. BBC News, (2017). Myanmar Rohingya: What you need to know about the crisis [online]. BBC News. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-asia-41566561> [Accessed 2 March 2023]
19. UN World Court acquits Serbia of genocide in Bosnia; finds it guilty of inaction [online], (modified 2007-02-26). UN News. Available at: <https://news.un.org/en/story/2007/02/210142> [Accessed 2 March 2023]

INTERPRETATION AND APPLICATION OF THE CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE IN THE RECENT PRACTICE OF THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE

Summary

The article “Interpretation and application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the recent practice of the International Court of Justice”, written by Iryna Hrebenets and Anhelina Rozhets, summarize the recent practice of genocide cases of ICJ, find its main points and how it reflects in international law system. It was defined that the topic of genocide can not be discussed without an emotional approach to it, paying attention to the substance of the Genocide Convention – its universality of participation, binding states and not individuals. It was defined the main aim of the Convention – prevention of genocide, stopping of committing it, and punishment for guilty parties. In that point of view, it could not be placed any reservations in practice, as they would contradict the aims of the Convention. The peculiarity of punishing the state for genocide actions is the obligation to prove the connection between individuals who committed genocide and state’s financial involvement or awareness of committed actions with the specific intent to destroy in whole or in part, a national, ethnic, racial, or religious group. The interpretations of the Convention proved the possibility of the effective fulfilment of erga omnes obligations, related to the prevention of genocide by the third and not directly related states. As the ICJ is the only legal forum that has the opportunity to interpret the Genocide Convention, thus, how it applies and interprets the Genocide Convention – shows how international law reflects the changes in the world order. Today it can be seen the results of it in the ongoing case *Ukraine v. Russia*, where the last acquisitions are applied in practice.

JUNGTINIŲ TAUTŲ SAUGUMO TARYBOS (NE)VEIKIMAS RUSIJOS AGRESIJOS KONTEKSTE: AR NAIVU TIKĖTIS PERMAINŲ?

Adriana Jokšaitė, Kristina Jakovleva

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

2-o kurso Teisės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: adriana.joksaite@tf.stud.vu.lt; kristina.jakovleva@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doc. dr. Indrė Isokaite-Valužė

El. paštas: indre.isokaite@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktiniai kuratoriai prof. Ihor Zeman ir prof. Viktoriya Kuzma

El. paštas: izeman@ukr.net; viktoriya.kuzma@lnu.edu.ua

Šiame straipsnyje nagrinėjama, ar įmanomi pokyčiai Jungtinių Tautų Saugumo Taryboje, kad būtų atkurtas jos gebėjimas efektyviai reaguoti į tarptautinės taikos ir saugumo pažeidimus. Dėl Rusijos buvimo Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos nuolatine nare, pastarosios organizacijos veiksmingumas yra akivaizdžiai sumažėjęs, todėl kyla poreikis ieškoti būdų, kaip atkurti organizacijos, turinčios ne tik palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą, tačiau ir pareigą imtis veiksmingų kolektyvinių priemonių sustabdyti agresijos veiksmus ar kitus taikos pažeidimus.

Straipsnyje analizuojama Jungtinių Tautų (Saugumo Tarybos) istorija, apžvelgiami Saugumo Tarybos veikimo pagrindai, jos įsitraukimas į tarptautinių konfliktų sprendimą, Rusijos agresija Ukrainoje ir Jungtinių Tautų reakcija bei aiškinamasi, kaip išspręsti klausimą dėl Rusijos piktnaudžiavimo veto teise.

Pagrindiniai žodžiai: Jungtinės Tautos, Saugumo Taryba, Ukraina, karas, agresija, Jungtinių Tautų Chartija, taika ir saugumas, Rusija.

The (in)Functioning of the United Nations Security Council in the Context of Russian Aggression: is it Naive to Expect Change?

This article examines whether change is possible in the United Nations Security Council in order to restore its capacity to respond effectively to breaches of international peace and security. Russia's permanent membership of the United Nations Security Council has clearly reduced the effectiveness of the latter organisation, and there is therefore a need to find ways of restoring the effectiveness of an organisation that not only has the duty

to maintain international peace and security, but also the duty to take effective collective action to stop acts of aggression or other breaches of the peace.

The article analyses the history of the United Nations (Security Council), looks at the foundations of the Security Council, its involvement in the resolution of international conflicts, Russia's aggression in Ukraine and the reaction of the United Nations, and considers how to resolve the issue of Russia's abuse of the right of veto.

Keywords: *United Nations, Security Council, Ukraine, war, aggression, United Nations Charter, peace and security, Russia.*

Įvadas

2022 m. vasario 24 d. pasaulį pasiekė žinia apie Rusijos Federacijos (toliau – Rusija) pradėtą ginkluotojų pajėgų karinę invaziją, Rusijoje dar vadinamą „specialiąją karinę operaciją“, į Ukrainos teritoriją (Rusijos Federacijos prezidento kreipimasis, 2022). Sprogimai aidėjo didžiuosiuose Ukrainos miestuose – Kijeve, Odesoje, Charкове, Donbase – ir kitose valstybės teritorijos vietose. Rusijos žiniasklaidoje ir viešojoje erdvėje kariniai veiksmai buvo traktuojami kaip kova su nacizmu – esą Ukrainoje vykdomas rusakalbių genocidas, vadovaujamas nacio prezidento V. Zelenskio (CNN, 2022). Iš „tarptautinės arenos“ buvo laukiama atsako į Rusijos vykdomus nusikaltimus prieš Ukrainą, tačiau V. Putino kontroliuojamos valstybės agresija atskleidė tam tikrus tarptautinės teisės trūkumus. Nepaisant neteisėto įsiveržimo į Ukrainą, tarptautinės teisės ir principų nepaisymo, Rusija vis dar yra Jungtinių Tautų (toliau – JT) Saugumo Tarybos (toliau – ST) viena iš nuolatinių narių.

Karas Ukrainoje yra akivaizdus priminimas apie savotišką JT ST bejėgiškumą, kai vienos ar kelių nuolatinių narių interesai prieštarauja taikos ir saugumo palaikymo misijai. Tarptautinė teisė ir jos institucijos yra įpratusios būti kritikuojamos politinių krizių metu – prieš 2003 m. karą Irake prezidentas G. W. Bush grasino, kad dėl ST neveiklumo JT „išnyks istorijoje kaip neefektyvi ir nereikšminga diskusijų draugija“. Tačiau prezidento G. W. Bush išsakytoje kritikoje slypi tam tikra JT veiklos sfera. Ten, kur pasaulio galios yra susiskaldžiusios, JT turi tarnauti kaip forumas, kuriame visos valstybės – tiek agresorės, tiek aukos – gali susirinkti ir diskutuoti, o galiausiai, kaip tikimasi, net derėtis dėl taikos. O jei agresoriai nepasirinktų taikos kelio, JT valstybės narės turi kolektyviai parengti pasmerkimo ir baudmės priemones prieš valstybę pažeidėją. Tačiau stebint įvykius Ukrainoje ir Rusijai nesileidžiant į dialogą natūraliai kyla tokie klausimai kaip: ar Rusija gali būti išmesta iš JT ST nuolatinių narių, ar JT ST vis dar vykdo savo priminę funkciją ir ar šis karas paskatins JT reformas?

Taigi šio darbo **tikslas** – įvertinti, kokie pokyčiai yra galimi (jei jie yra galimi) JT ST, kad būtų atkurtas jos efektyvus veikimas. Aptartojo tikslo bus siekiama analizuojant istorinį JT ST vystymąsi, atsakus krizių metu, ypatingai Rusijos agresijos

Ukrainoje akivaizdoje. Mokslinio straipsnio **objektas** – JT ST neveikimas dėl Rusijos piktnaudžiavimo veto teise.

Darbo **aktualumą** lemia tai, jog karas Ukrainoje ir priimami JT ST sprendimai yra pastarųjų metų aktualijos. Esame Rusijos agresijos liudininkai, įvykiai karo fronte ir valstybių lyderių priimami sprendimai tapo didele gyvenimo dalimi net tų, kurie nėra tiesiogiai paliesti šio karo. JT ST, turinčios užtikrinti taiką ir saugumą, funkcijų neatlikimas yra išryškėjęs kaip didelė problema. Todėl natūraliai yra keliamas klausimas dėl JT ST paskirties, pokyčių galimybės bei ateitis.

Darbe taikyti istorinis, lingvistinis, sisteminis, teleologinis, loginis **metodai**. Istoringiniu metodu siekiama atskleisti, kaip vystėsi ir kito JT, Ukrainos karo įvykių seka. Lingvistinis metodas padeda iširti darbui aktualius teisės šaltinius. Sisteminis metodas taikomas atskleisti teisės aktų turinį, straipsnių prasmę. Teleologinis metodas leidžia atskleisti teisės aktų tikslą. Loginiu metodu bus rengiamos darbo išvados.

Darbo **originalumą** lemia tai, kad Rusijos pradėti agresijos veiksmai prieš Ukrainą išryškino tarptautinės teisės, tarptautinių organizacijų, o ypač šio darbo objekto – JT ST, spragas. Straipsnio tyrimo sritis siaurinama iki JT ST (ne)veikimo bei problemų, su kuriomis tenka susidurti Rusijai esant nuolatinei ST narei, ir kaip tai pakeisti.

Darbui išskirtinai reikšmingi šie **šaltiniai**: JT Chartija, JT Generalinės Asamblėjos (toliau –GA), ST rezoliucijos. Darbe taip pat buvo remiamasi moksliniais straipsniais, tarptautinės teisės aktais. Vadovaujantis minėtaisiais šaltiniais buvo siekiama atskleisti ST atsakus į Rusijos agresiją, pačius Rusijos neteisėtus veiksmus bei galimus pokyčius ST.

1. Jungtinių tautų istorija (Saugumo Tarybos)

Prieš analizuojant JT (o tiksliau - ST) (ne)veikimą yra reikalinga suprasti ir aptarti pačios organizacijos atsiradimą ir sukūrimo tikslą. Dar iki JT suformavimo buvo įkurta organizacija, turėjusi panašius tikslus ir principus kaip dabartinės JT. Tokia organizacija buvo Tautų Sąjunga, dar laikoma dabartinių JT „pirmtake“.

1.1. Tautų Sąjungos raida

Tautų Sąjungos įkūrimą lėmė Pirmojo pasaulinio karo pabaiga. Šią valstybių vieningą idėją iškėlė tuometinis Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) prezidentas W. Wilson (nors pati JAV niekada nebuvo Tautų Lygos nare). Į Pirmąjį pasaulinį karą užbaigusią Versalio taikos sutartį, pasirašytą 1919 m. birželio 28 d., buvo įtrauktas ir Tautų Sąjungos statutas (angl. *The Covenant of the League of Nations*), kuriame nurodyti organizaciniai Tautų Sąjungos aspektai, pagrindiniai principai ir tikslai. Šio statuto preambulėje iškelti ambicingi tikslai, tokie kaip tarptautinio bendradarbiavimo skatinimas, tarptautinės taikos bei saugumo užtikrinimas, įsipareigojimas nekariauti.

Iš viso 63 šalys laikotarpiu nuo 1920 m. iki 1939 m. tapo Tautų Sąjungos dalyvėmis. Per daugiau nei du savo egzistavimo dešimtmečius Tautų Sąjunga nuveikė nemažai: Nanseno pasų suteikimas pabėgėliams, mandatinių teritorijų nustatymas, Saro krašto ir Dancingo miesto administravimas, išspręstas Aukštutinės Silezijos priklausomybės klausimas ir kt. Tačiau išsikelti Tautų Sąjungos siekiai tolimesnėje istorijos raidoje tapo tik maloniai skambantys žodžiai – Tautų Sąjungai nepavyko užkirsti kelio 1939 m. kilusiam Antrajam pasauliniam karui.

Rusija, anksčiau buvusi Sovietų Sąjunga (toliau – SSRS) 1934 m. tapo Tautų Sąjungos nare (Khan Academy, ...). Tautų Sąjungos narių siekis bendradarbiauti su tuometine SSRS ypač išryškėjo pasitraukus iš organizacijos Japonijai ir Vokietijai. Tačiau prasižėjęs Antrajam pasauliniam karui netruko pasireikšti tikrieji SSRS ekspansiniai siekiai: SSRS okupavo rytų Lenkijos plotus, pagrįsdama tai siekiu apsaugoti rusų „kraujo brolius“ ukrainiečius ir baltarusius, kuriems neva grėsė lenkų pavojus (savotiškas *dějà vu* nūdienos kontekste) (History, 2009). Baltijos šalys, SSRS grasinant karine jėga, neturėjo kito pasirinkimo kaip pasirašyti savitarpio pagalbos sutartis su SSRS, kurių pagrindu jų teritorijose buvo dislokuota Raudonoji armija. Tačiau tik SSRS pradėjus karo veiksmus Suomijoje, Tautų Sąjunga 1939 m. gruodžio 14 d. nusprendė pašalinti Josifo Stalino vadovaujamą valstybę iš savo gretų, taip pasmerkdamą SSRS agresiją. Tai buvo vienas iš paskutiniųjų Tautų Sąjungos „reikšmingų“ sprendimų.

Besitęsiantis karas galutinai palaužė Tautų Sąjungą ir organizacija nebepajėgė grąžinti savo, kaip taikos sergėtojos, autoriteto. Vykstant tolimesniems karo veiksmams, Tautų Sąjunga nesugebėjo atsitiesti. Viena po kitos jos narės buvo pakirstos agresorių, vis augo nusivylimas pačia Tautų Sąjunga, pasirodė akivaizdi jos įtakos ir veiksmų stoka (Lovčikas, 2010, p. 8). 1946 m. balandžio 19 d. Tautų Sąjunga galutinai baigė savo egzistavimą. Tačiau viena pabaiga reiškė ir naują pradžią – Tautų Sąjunga „mirė“ ir jos vietą užėmė iki šių dienų gyvuojančios JT.

1.2. Jungtinės Tautos ir Saugumo Tarybos vaidmuo

JT įkūrimo idėja kilo daug anksčiau negu nustojo egzistavusi Tautų Sąjunga. JT įkūrimo vizija buvo iškelta 1943 m. Teherano konferencijoje, o jau 1945 m. birželio 26 d. svarbiausias jos dokumentas, JT Chartija, buvo pasirašytas penkiasdešimties valstybių. JT Chartijos rengėjai stengėsi išvengti Tautų Sąjungos likimo ir bandė susitelkti į tai, kas būtų politiškai įmanoma (Lopez-Claros, 2022). Ypatingai stengtasi stiprinti tarptautinio bendradarbiavimo mechanizmus.

Pradinė JT organų struktūra įtvirtinta JT Chartijoje išliko nepakitusi iki šių dienų: Generalinės Asamblėja, Saugumo Taryba, Ekonominė ir socialinė taryba, Globos taryba, Tarptautinis teisingumo teismas, Sekretoriatas (JT Chartijos 7 straipsnis).

Ypatingai svarbus JT Chartijos 24 straipsnis, kuris *expressis verbis* įtvirtina ST funkcijas: „Siekdamos užtikrinti, kad greitą ir veiksmingą Jungtinių Tautų veiklą, jos

narės patiki Saugumo Tarybai pagrindinę atsakomybę už tarptautinės taikos ir saugumo palaikymą ir susitaria, kad, vykdydama savo pareigas, susijusias su šia atsakomybe, Saugumo Taryba veikia jų vardu. Vykdydama šias pareigas, Saugumo Taryba remiasi Jungtinių Tautų tikslais ir principais.“ ST buvo ir iki šių dienų yra patikėta atsakomybė už tarptautinės taikos ir saugumo palaikymą (tai yra jos pirminė, bet ne išimtinė atsakomybė) (TeisėPro, 2022). Tačiau kaip ir kiekvienos tarptautinės organizacijos ar jos struktūrinės dalies išsikeltų tikslų pasiekimas priklauso nuo narių tarptautinės teisės paisymo ir noro bendradarbiauti.

Tuometinė ST buvo sudaryta iš 11 narių: 5 nuolatinųjų ir 6 nenuolatinųjų. JT Chartijoje suteikta veto teisė yra svarbiausias skiriamasis bruožas tarp nuolatinųjų ir nenuolatinųjų narių. Nors 1965 m. atlikus JT Chartijos pakeitimus ST narių skaičius padidėjo iki 15, tačiau tai neturėjo įtakos nuolatinųjų narių skaičiui. Nekito ir pati nuolatinųjų narių sudėtis: Kinijos Respublika, Prancūzija, Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga, Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė ir Jungtinės Amerikos Valstijos (JT Chartijos 23 straipsnis).

Natūralu, kad iškyla klausimas: kaip šalis, kuri buvo viena iš Antrojo pasaulinio karo iniciatorių, tapo ne tik JT nare, bet ir įgavo nuolatinės narės statusą ST, kurios pagrindinis tikslas yra tarptautinė taika ir saugumas? Svarbiausia to priežastis buvo SSRS bendradarbiavimas su Sąjungininkais padedant kovojant su ekspansine Vokietijos politika. SSRS dalyvavimas JT buvo vienas iš esminių elementų, nes tai buvo valstybė, prisidėjusi prie Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Iš vykusių tuometinių derybų dėl JT veikimo tapo aišku, kad SSRS neprieštarautų kolektyvinio saugumo mechanizmui, jeigu pastarasis būtų pagrįstas didžiųjų valstybių veto teisės turėjimu, kuris apsaugotų SSRS nuo Vakarų šalių šališkumo ST ir GA veikloje. „Global Governance Forum“, užsiimančio globalių problemų klausimų sprendimais, vykdomojo direktoriaus Augusto Lopez-Claros teigimu, buvo kilęs susirūpinimas, kad nuolatinės ST narės, turėdamos veto teisę, praktiškai *de facto* turės galią savo rankose (Lopez-Claros, 2022). Buvo manyta, kad ši teisė kenkia demokratiniais principais, ir buvo teigiančių, kad organizacija negalės spręsti problemų efektyviai. Galima teigti, jog šie nuogastavimai buvo įžvalgūs ir pranašiški, kadangi ateityje ST tikrai susidurs su negebėjimo veikti ir atlikti savo pagrindines funkcijas problema.

Per daugiau nei 77 metų ST egzistavimo laikotarpį veto teise ST buvo pasinaudota virš 250 kartų. 1946 m. SSRS sėkmingai pirmą kartą pasinaudojo šia teise ir nuo tuo laiko daugiau nei 120 kartų vetavo JT ST sprendimus. Antroji veto panaudojimo skaičiumi yra JAV – virš 80 (Saugumo Tarybos veto sąrašas, 2023). Tačiau reikia pabrėžti, kad vertinant bendrą kontekstą, veto teisė nėra naudojama labai dažnai, bet dažniausiai būtent apie ją ir tenka išgirsti.

Veto teise, nuo pat JT įkūrimo, buvo siekiama, jog 5 nuolatinės narės, didžiosios valstybės, karo ir saugumo klausimais kalbėtų „vienu balsu“ (Federal Foreign

Office, ...). Tačiau praėjus virš pusei šimto metų nuo jos įkūrimo, toks požiūris yra pasenęs ir netinkamas.

2022 m. balandžio 5 d. ST susitikime V. Zelenskis atkreipė dėmesį, jog Rusija „veto teisę Saugumo Taryboje paverčia į teisę žudyti“ (Ukrainos prezidento kalba Saugumo Taryboje, 2022). Todėl yra aktualu bei svarbu kelti ST reformų klausimą, nes kitaip tarptautinio bendradarbiavimo mechanizmai, turintys užtikrinti saugumą, yra pasmerkti žlugti dėl karo propagandą skleidžiančių ir agresiją demonstruojančių valstybių.

2. Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos veikimo pagrindai

JT ST turėjo veikti kaip nuolatinis, esantis ribotos sudėties ir veiksmingas JT vykdomasis organas (Shawn, 2008, p. 1206). 2022 m. vasarį Rusijai pradėjus invaziją į Ukrainą, daugelis drįso suabejoti ST pagrindine misija ir organizacijos veiksmingumu ištikus tarptautiniams konfliktams. Bet visuomeninį pasipiktinimą ST derėtų atmesti, kadangi reikia nepamiršti, jog ST negali veikti *ad hoc* principu - ST veikimo pagrindus griežtai apibrėžia JT Chartija.

Iš tiesų ST veiksmai palaikant taiką pasaulyje gali būti įvairūs - nuo ekonominių sankcijų iki tarptautinių karinių veiksmų (konkrečios priemonės įtvirtinamos balsavimo procedūra). Turint tikslą išsiaiškinti, kodėl Ukrainos karo kontekste tarptautinėje bendruomenėje sklindo teiginiai, jog ST nėra veiksminga organizacija, būtina išanalizuoti Chartijos V skyrių, susipažindinant su JT ST sudėtimi (23 straipsnis), funkcijomis ir įgaliojimais (24 straipsnis), balsavimu (27 straipsnis), darbo organizavimo procedūra (28 straipsnis) bei kitomis ST priklausančiomis teisėmis ir pareigomis.

2.1. Saugumo Tarybos sudėtis ir įgaliojimai

Chartijos 23 straipsnio pirma dalis nurodo ST sudėtį. Į ST įeina penkiolika JT narių. Penkios valstybės - Kinijos Respublika, Prancūzija, Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga, Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė ir Jungtinės Amerikos Valstijos - yra nuolatinės Saugumo Tarybos narės ir naudojasi veto teise. Dar dešimt nenuolatinių ST narių yra kasmet GA po penkias valstybes renkamos dvejų metų kadencijai taikant geografinį-regioninį principą: penkias valstybes renka Afrikos ir Azijos šalys, po dvi – Lotynų Amerikos ir Vakarų Europos šalys, vieną – Rytų Europos valstybės. Svarbu atsiminti jau minėtą istorinį nuolatinių narių išrinkimo kontekstą: minėtos penkios valstybės 1945 m. buvo išrinktos remiantis galios principu ir dominavimu tuometinėje tarptautinės politikos arenoje.

I. Isokaitė-Valužė teigia, jog „tarptautinė taika ir saugumas, kurio pagrindas yra vienas iš svarbiausių tarptautinės teisės ir JT veiklos principų – JT Chartijos 2 straips-

nio 4 dalyje įtvirtintas jėgos ir grasinimo jėga draudimas, žymėjęs šiuolaikinės tarptautinės viešosios teisės pradžią, jau aštuntą dešimtmetį yra kertinis JT veiklos pamatas ir tikslas. Užtikrinti tarptautinę taiką ir saugumą patikėta JT Saugumo Tarybai (JT Chartijos 24, 25 straipsniai), kuri turi pirminę atsakomybę konstatuoti grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui (JT Chartijos 39 straipsnis), nors ši atsakomybė nėra išimtinė, antrinė atsakomybė patikėta JT Generalinei Asamblėjai“ (Isokaitė-Valužė, 2022, p. 10). ST veikia organizacijos narių, kaip visumos, vardu, o jos sprendimai yra privalomos visoms valstybėms narėms (JT Chartijos 25 straipsnis). ST yra vienintelė JT sistemoje, turinti įgaliojimus inicijuoti karinius veiksmus, įvesti sankcijas, priimti privalomas rezoliucijas ir vykdyti taikos palaikymo operacijas. ST praktikoje, dėl nuolatinių narių turimos veto teisės, dažnai yra sunku priimti sprendimus, susijusius su sankcijų įvedimu tam tikroms valstybėms. Dar sunkiau susitarti dėl rezoliucijų, liečiančių taikos palaikymo misijas.

JT Chartijos 24 straipsnis 2 dalis nurodo, kad konkretūs ST įgaliojimai yra išdėstyti VI, VII, VIII ir XII skyriuose. VI skyriaus 34 straipsnis suteikia ST galimybę tirti bet kurį ginčą ar situaciją, galinčią sukelti tarptautinę nesantaiką ar nesutarimus, kad nustatytų, ar užtrukęs toks ginčas arba tokia situacija negresia tarptautinei taikai ir saugumui. ST taip pat turi teisę nustatyti grėsmės taikai, jos pažeidimo ar agresijos akto pavojų, faktą ar situaciją (JT Chartijos 39 straipsnis), gali nuspręsti kokių priemonių, nesusijusių su ginkluotos jėgos naudojimu, ji rekomenduoja imtis (JT Chartijos 41 straipsnis) arba privaloma imtis (JT Chartijos 42 straipsnis) (Vadapalas, 2006, p. 451).

2.2. Balsavimas Saugumo Taryboje

Chartijos 27 straipsnis įtvirtina balsavimo procedūrą. Minimo straipsnio norma nurodo, jog kiekviena ST narė turi vieną balsą, sprendimai procedūriniais klausimais priimami devynių ST narių balsų dauguma, o sprendimai visais kitais klausimais priimami devynių ST narių balsų dauguma, įskaitant vieningai balsavusių nuolatinių ST narių balsus, jei, priimant nutarimus, remiantis VI skyriumi ir 52 straipsnio 3 dalimi, ginčo šalis balsuojant susilaiko – tai reiškia, kad Prancūzija, Didžioji Britanija, Kinija, JAV ir Rusija nepanaudojo veto teisės. Kai viena iš nuolatinių narių balsuoja prieš rezoliuciją, dokumentas iš esmės netenka galios, nors kitos 14 narių galėjo balsuoti „už“. Be abejonės, paskutinis Rusijos veto panaudojimas ST buvo susijęs su taikos ir saugumo palaikymo Ukrainoje klausimu. 2022 m. rugsėjo 30 d. vykusiame susitikime po to, kai Rusijos prezidentas V. Putinas paskelbė Rusijos įvykdytą Luhansko, Donecko, Chersono ir Zaporožės sričių aneksiją, ST atmetė rezoliuciją (JT Saugumo Tarybos 2022 m. rugsėjo 30 d. rezoliucija S/2022/720), kuria buvo siekiama pasmerkti prieš tai vykusius referendumus. Rusijos atstovas teigė, jog „ST dar niekada nėra priėmusi rezoliucijų, kuriomis tiesiogiai pasmerkiama viena iš jos narių“ (Saugumo Tarybos 9143 susitikimas, 2022).

Situaciją dėl vienos iš nuolatinųjų narių nedalyvavimo arba susilaikymo balsavime nagrinėjo H. Kelzenas. Teisės filosofas teigė, kad Chartijos 27 straipsnio 3 dalį galima aiškinti dvejopai: pagal vieną iš siūlomų aiškinimų, negali būti priimtas galiojantis sprendimas dėl neprocedūrinių klausimų, jei viena iš nuolatinųjų narių nedalyvauja posėdyje arba susilaiko nuo balsavimo (t.y. nuolatinė narė gali pasinaudoti savo veto teise nedalyvaudama arba susilaikydama nuo balsavimo). Pagal kitą aiškinimą, nuolatinės narės nebuvimas arba susilaikymas nuo balsavimo neužkerta kelio galioti sprendimams dėl neprocedūrinių klausimų, nes Chartijos 27 straipsnio 3 dalyje reikalaujama tik „nuolatinųjų narių balsų“, o ne „visų“ nuolatinųjų narių (Kelsen, 1950, p. 240). Kitaip tariant, veto teisę bet kuri iš penkių nuolatinųjų narių gali panaudoti ne tik balsuodama prieš, bet ir nedalyvaudama arba susilaikydama nuo balsavimo. Tačiau praktikoje šis principas ST veikloje nepasitvirtino. JT Chartijoje reikalaujama, kad ST narės susilaikytų nuo balsavimo, kai ST sprendžia ginčą, kurio šalimi jos yra (JT Chartijos 27 straipsnio 3 dalis). Tačiau ši pareiga taikoma tik Chartijos VI skyriui, kuriame kalbama apie taikų ginčų sprendimą; su tarptautine taika ir saugumu susijusiems veiksams pagal VII skyrių netaikomas reikalavimas, kad konflikto šalys susilaikytų nuo balsavimo. Susitarta, kad kai nuolatinė narė yra ginčo šalis, jos privalomas susilaikymas neturėtų būti laikomas veto teise priimant esminius ST sprendimus (San Francisko konferencija, 1945).

Praktika, kai susilaikymas nelaikomas neigiamu balsavimu, buvo ryžtingai patvirtinta 1947 m. rugpjūčio 1 d. ST 173-iajame posėdyje. Priėmus rezoliuciją dėl Indonezijos klausimo, kurioje šalys buvo raginamos nutraukti karo veiksmus ir išspręsti ginčus arbitražu arba kitomis taikiomis priemonėmis, ir Jungtinės Karalystės atstovui paaiškinus, kad jis nenori, jog jo susilaikymas būtų laikomas veto teise, panaikinančia rezoliuciją, Tarybos pirmininkas pareiškė, jog: „Tie, kurie susilaiko sąmoningai, nelaikomi pareiškusiais veto.“ (Liang, 1950, p. 699).

Pirmasis atvejis, kai rezoliucija buvo priimta nepaisant to, kad balsavime nedalyvavo viena iš nuolatinųjų narių, buvo Irano atvejis (Liang, 1950, p. 700). Atsakydamas į SSRS atstovo teiginį, kad ST negali priimti sprendimo neįsklausiusi abiejų šalių, Nyderlandų atstovas pažymėjo, kad jei šalis nepasinaudoja galimybe būti išklausyta, tai netrukdo ST priimti sprendimą tais klausimais, kai atitinkamo nario balsas nėra absoliučiai būtinas. JAV atstovas J. Gross 1950 m. sausio 13 d. vykusiame 461-ajame ST posėdyje paskelbė, jog JAV vyriausybės nuomone, vienos iš nuolatinųjų narių nedalyvavimas balsuojant nesumažina valstybės galių ar įgaliojimų veikti, neužkerta kelio priimti rezoliucijos, kadangi JT Chartijos 28 straipsnyje numatyta, jog ST darbas organizuojamas taip, kad ji galėtų funkcionuoti nuolat (Liang, 1950, p. 701).

Taigi, nuolatinųjų narių vienbalsiškumo principas nereiškia, kad didžiosios valstybės susilaikymas balsuojant yra veto panaudojimas (Tarptautinio Teisingumo Teismo 1971 m. birželio 21 d. patariamoji nuomonė). Taip pat, sprendimo priėmimo negali blokuoti didžiosios valstybės nedalyvavimas balsuojant. Jei nuolatinė narė nevisiškai

sutinka su siūloma rezoliucija, bet nenori vetuoti, ji gali susilaikyti ir taip leisti priimti rezoliuciją, jei dokumentas surenka reikiamą balsų „už“ skaičių.

3. Jungtinių Tautų galios tarptautiniuose konfliktuose

Nors terminas „taikos palaikymas“ JT Chartijoje nėra vartojamas, paprastai manoma, kad šis įgaliojimas egzistuoja tarp VI ir VII Chartijos skyrių¹. Šiandien taikos palaikymo operacijoms tenka ne tik palaikyti taiką ir saugumą, bet ir palengvinti politinį procesą, apsaugoti civilius gyventojus, padėti nuginkluoti, demobilizuoti ir reintegruoti buvusius kovotojus, remti demokratines vertybes, tokias kaip rinkimų organizavimas, žmogaus teisių apsauga ir skatinimas, pagalba kuriant ir atkuriant teisinę valstybę (Better World Campaign, ...).

3.1. Mėlynųjų šalmų vaidmuo konfliktuose

Stebėdama siaubingus įvykius Ukrainoje, Čekijos gynybos ministrė J. Černochova paragino JT įsikišti siunčiant taikdarius, kurie vadinami mėlynaisiais šalmais, teigdamą, kad priešingu atveju būtų suabejota JT prasmingumu. Tačiau norint dislokuoti mėlynuosius šalmus turi būti įvykdyta tam tikra procedūra: visų pirma taikos palaikymo pajėgos gali būti dislokuojamos tik su kariaujančių šalių sutikimu. To pasiekti gali būti labai sunku, kai konfliktai įsiplieskia, nes vyriausybės ir politinės grupės dažnai nenori, kad tarptautiniai veikėjai kištųsi į jų reikalus.

Svarbu, kad taikos palaikymo operacijoms leidimą turi suteikti ST, kaip pagrindinis JT organas, sprendžiantis tarptautinės taikos ir saugumo klausimus. Tam reikia, kad penkiolikos narių organas balsuotų be nė vieno iš penkių nuolatinių narių veto (galima preziumuoti, jog Rusija užkirstų kelią tokios rezoliucijos priėmimui).

Teoriškai, jei susitarimas įvyksta, ST parengia rezoliuciją, kurioje išsamiai nurodomi konkretūs operacijos įgaliojimai ir paskiriami misijai vadovausiantys vyresnieji vadovai. Tuomet GA nustato misijos finansavimą ir personalą.

Taikos palaikymo operacijų našta paskirstoma visoms JT valstybėms narėms: vienos šalys padengia didesnę išlaidų dalį, o kitos skiria daugiau karinio ir policijos personalo. Nuo 2022 m. Bangladešas, Nepalas, Indija ir Ruanda yra daugiausia personalo skiriančios šalys (United Nations Peace Keeping, 2022), o JAV, Kinija, Japonija ir Vokietija - daugiausia finansuojančios šalys (United Nations Peace Keeping, 2021). Kadangi JT neturi nuolatinių taikos palaikymo pajėgų, kiekviena taikos palaikymo operacija formuojama *ad hoc* pagrindu. Kaip kartą pasakė buvęs JT generalinis sekre-

¹ VI skyriuje aprašomi Saugumo Tarybos įgaliojimai tirti ir tarpininkauti sprendžiant ginčus, o VII skyriuje aptariami įgaliojimai leisti taikyti ekonomines, diplomatinės ir karines sankcijas, taip pat naudoti karinę jėgą ginčams spręsti.

torius K. Annan, JT taikos palaikymo operacija yra „vienintelė gaisrininkų komanda pasaulyje, kuri turi laukti, kol kils gaisras, kad galėtų įsigyti gaisrinę mašiną“ (World Economic Forum, 2022).

3.2. Taikos palaikymo operacijos

JT taikos palaikymo operacijos prasidėjo 1948 m. (United Nations Peace Keeping, ...). Pirmoji jų veikla buvo vykdoma Artimuosiuose Rytuose, siekiant stebėti ir palaikyti paliaubas per 1948 m. arabų ir Izraelio karą. 1956 m. buvo įkurtos JT nepaprastosios padėties pajėgos (UNEF) - pirmoji JT taikos palaikymo operacija. Įvairių šalių kariai dėvėjo savo nacionalines uniformas ir buvo aprūpinti išskirtinėmis JT juostomis ant rankų ir antpečiais, kad būtų galima atpažinti, jog jie yra JT taikdariai.

Viena ryškiausių JT taikos palaikymo misijų vyko 1995 m. Kroatijoje vykstant jos nepriklausomybės karui. Kroatai siekė suverenia paskelbtos Kroatijos Respublikos tarptautinio pripažinimo, o Serbija siekė nustatyti naujas sienas tose Kroatijos dalyse, kuriose daugumą arba įtakingą mažumą sudarė serbai, ir atskirti šias teritorijas nuo Kroatijos. Serbijos vadovas S. Miloševićius buvo kaltinamas siekiu sukurti Didžiąją Serbiją suvienijant visus serbus. Tai sukėlė masines žudynes ir nuolatinį žmogaus teisių pažeidimus.

JT ėmėsi vykdyti pagrindinę savo funkciją – palaikyti taiką pasaulyje – todėl remiantis JT Chartijos VII skyriumi ir 1995 m. kovo 31 d. JT ST patvirtinta rezoliucija 981 (JT Saugumo Tarybos 1995 m. kovo 31 d. rezoliucija 981) pradėjo JT taikos palaikymo misiją Kroatijoje, sutrumpintai vadinamą UNCRO. Misijoje dalyvavo dvidešimtys skirtingų šalių kariai. Kroatijai jėga susigrąžinus Vakarų Slavoniją ir Krajinos regioną, JT taikos palaikymo pajėgų poreikis akivaizdžiai sumažėjo. 1995 m. lapkričio 12 d. Kroatijos vyriausybei ir Kroatijos serbų vadovybei pasirašius susitarimą dėl Rytų Slavonijos, Baranijos ir Vakarų Sirmiūno regiono ir priėmus JT ST rezoliucijas 1037 (JT Saugumo Tarybos 1995 m. sausio 15 d. rezoliucija 1037) bei 1038 (JT Saugumo Tarybos 1995 m. sausio 15 d. rezoliucija 1038), 1996 m. sausio 15 d. buvo leista nutraukti UNCRO įgaliojimus, kuriuos pakeitė Jungtinių Tautų pereinamojo laikotarpio administracija Rytų Slavonijoje (UNTAES) ir Jungtinių Tautų stebėtojų misija Prevlakoje (UNMOP) (United Nations, 1995).

JT pateiktais duomenimis, šiuo metu vyksta 14 aktyvių taikos palaikymo misijų (Better World Campaign, 2023). Viena iš tokių veiklų yra JT pagalbos misija Irake (UNAMI), įsteigta 2003 m. prasidėjus Irako karui ir žlugus Sadamo Huseino režimui. Nors karas pasibaigė 2011 m. gruodžio 15 d., koalicijai pasitraukus iš Irako ir šalyje įvykus demokratiniais rinkimams, UNAMI konsultuoja ir padeda Irako vyriausybei ir žmonėms svarbiausiais klausimais: politinio dialogo ir nacionalinio susitaikymo skatinimu, pagalba rinkimų procese, žmogaus teisių apsaugos ir teisminių bei teisinių reformų informavimu. Įgaliojimais UNAMI taip pat pavesta bendradarbiauti su

vyriausybės partneriais ir pilietine visuomene koordinuojant JT agentūrų, fondų ir programų humanitarines ir vystymosi pastangas šalyje.

4. Saugumo Taryba Rusijos agresijos kontekste

2022 m. vasario 24 d. Rusijai pradėjus puolimą, buvo laukta atsako ir efektyvių veiksmų iš JT ST, tačiau to sulaukti taip ir nepavyko. Dabartinė Rusijos agresija dar kartą išryškino JT ST problemą – „privilegijuotųjų“ jos narių veto teisę, dėl kurios nebuvo galima sulaukti iš JT tokių veiksmų, kokių norėta. Tačiau yra pamirštama, jog 2022 m. vasario 24 d. įvykiai yra ne nauji veiksmai, o tik tęsinys to, ką Rusija pradėjo Ukrainoje dar 2014 m.

4.1. 2014 m. įvykiai

2014 m. Krymo aneksija buvo pradžia to, su kuo Ukrainos žmonės kovoja šiandien. Kad pavyktų suprasti Krymo „problemą“, svarbu žinoti istorinį kontekstą bei valstybės agresorės veikimą.

Dalis rusų tautos yra įsitikinę, kad Krymo teritorija visada buvo ir priklausė Rusijai. Krymo aneksija nuo pat pradžių buvo vaizduota kaip lauktas ir teisėtas jo sugrįžimas į „tėvynę“ (Chatham House, 2021). 2014 m. įvykių metu Rusijos tautos lyderis V. Putinas, žiniasklaidoje kartais vadinamas „bunkeriniu seniu“ (rus. *бункерный дед*) (Настоящее Время, 2023a), savo sakymo kalboje teigė, jog „Kryme, tiesiogine to žodžio prasme, viskas persmelkta mūsų (t.y. *Rusijos*) bendra istorija ir pasididžiavimu. <...> Žmonių širdyse ir mintyse Krymas visada buvo ir tebėra neatskiriama Rusijos dalis“ (Rusijos Federacijos prezidento kreipimasis, 2014). Bet istorija yra kitokia: nors ir Krymas priklausė Rusijai nuo 1783 m. pasibaigus karams su Osmanais, tačiau 1954 m. SSRS Aukščiausios Tarybos posėdžio metu buvo nuspręsta pusiasalį perduoti Ukrainai (Sovietų Sąjungos Aukščiausios Tarybos..., 1954). Ukraina teisėtai valdė Krymą daugiau nei šešiasdešimt metų.

2014 m. įvykiai Ukrainoje, prasidėję žmonių protestais reikalaujant tuometinio prezidento V. Janukovyčiaus atsisakymo, tęsėsi V. Putino skatinimu „pradėti dirbti, kad grąžintume Krymą Rusijai“, „žaliųjų žmogeliukų“ įsiveržimu, neteisėtu referendumu dėl Krymo prisijungimo prie Rusijos, pasibaigę kovo 18 d. V. Putino ir Krymo atstovų pasirašyta sutartimi dėl Krymo prisijungimo prie Rusijos (LRT, 2019). Tokiais savo veiksmais Rusija sulaužė begales sutarčių – 1975 m. Helsinkyje pasirašytą Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos baigiamąjį aktą, 1994 m. gruodžio 5 d. Memorandumą dėl saugumo garantijų, susijusių su Ukrainos prisijungimu prie Branduolinio ginklo neplatavimo sutarties, 1997 m. gegužės 31 d. Ukrainos ir Rusijos Federacijos draugystės, bendradarbiavimo ir partnerystės sutartį ir t.t. Tai tik dar kartą įrodo, kad sutartis su Rusija verta tiek, kiek popieriaus lapas, ant kurio ji pasirašyta.

Koks buvo ST vaidmuo ir reakcija į akivaizdžius Rusijos neteisėtus veiksmus ir pikt-naudžiavimą? Tų pačių metų kovo 15 d. vyko ST balsavimas dėl referendumo Kryme paskelbimo neteisėtu. Rezoliucijoje (JT Saugumo Tarybos 2014 m. kovo 15 d. rezoliucija S/2014/189) išreikštas palaikymas Ukrainai, jos suverenitetui, nepriklausomybei ir teritoriniam vientisumui, skatinama spręsti situaciją dialogo būdu, susilaikyti nuo vienašališkų veiksmų bei dar didesnės įtampos kėlimo, JT narės buvo raginamos jokių būdu nepripažinti Krymo statuso pasikeitimo po įvykusio neteisėto referendumo. Tačiau rezoliucija buvo nepriimta Rusijai balsavus prieš. Tai buvo pagrindas veikti JT GA, kuri kovo 27 d. priėmė rezoliuciją (JT Generalinės Asamblėjos 2014 m. kovo 27 d. rezoliucija 68/262). Nors GA rezoliucija valstybių atžvilgiu neturi privalomojo poveikio, dokumente įsipareigota gerbti Ukrainos suverenitetą, teritorinį vientisumą, išskirtas Krymo ir Sevastopolio mieste 2014 m. kovo 16 d. vykusių referendumų neteisėtumas.

4.2. 2022 m. Rusijos invazija į Ukrainą

Iki 2022 m. vasario 24 d. Rusijos prezidentas, politikai ir visa Kremliaus propaganda tvirtino, jog karo su Ukraina pradėti neketina ir visa informacija apie tokius planus yra klaidinga, Rusija niekada nepuls pirma². Rusijos prezidento atstovas spaudai D. Peskovas, likus 4 dienom iki plataus masto Ukrainos teritorijų puolimo, sakė: „Primename, kad Rusija per visą savo istoriją niekada nieko nepuolė. O Rusija, išgyvenusi tiek daug karų, yra paskutinė šalis Europoje, kuri apskritai nori ištarti žodį „karas“ (TACC, 2022). Tačiau nepaisant minėtų pareiškimų, esą karo rusai visai nenori, Kremliaus propagandistai mėgdavo viešai užsiminti, jog net ir karo atveju, Ukraina būtų „paimta“ per keletą parų (Настоящее Время, 2023b).

2022 m. 24 d. rusų karinės pajėgos įsiveržė į suverenią Ukrainą. V. Putinas netgi teigė, kad apie ukrainietišką žemių okupaciją negali būti nė kalbos, nes vadinamos „specialiosios karinės operacijos“ tikslas yra Ukrainos demilitarizacija ir denacifikacija bei Donbaso gynimas (Настоящее Время, 2023b). Tačiau pasirodę pirmieji vaizdai iš Ukrainos, vaizduojantys sprogimų sugriautus miestus, ištisus namų kvartalus ir sužeistus civilius, teigė ką kitą.

Jau po pirmųjų Rusijos pademonstruotų agresijos veiksmų buvo laukta atsako iš už saugumą ir taiką atsakingos ST. Tačiau vasario 27 d. JT ST nesugebėjo priimti rezoliucijos, įpareigojančios Rusiją nedelsiant sustabdyti karo veiksmus Ukrainoje ir išvesti karių (vykusio balsavimo rezultatai: balsavo už – 11; susilaikė – Kinija, Indija, JAE; prieš – Rusija) (United Nations, 2022). Veiksmų ėmėsi GA, 377(V) rezoliucijos, kuri vadinama „Vienybė taikos labui“ (angl. *Uniting for Peace*), pagrindu. Remiantis

² Vienas pagrindinių propagandos šaltinių Rusijoje televizijos kanalas „Россия 1“, per kurį nuolat skambėjo propagandiniai pasisakymai ir kiti melagingi pranešimai. Šiuo metu jis ir toliau išlieka kaip efektyvus įrankis melagingai informacijai skleisti.

ja, „Saugumo Tarybai neįgyvendinus jos pirminės atsakomybės palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą dėl jos nuolatinio nario (narių) neigiamo balso (balsų) ir situacijai esant grėsmei taikai, jos pažeidimui ar agresijos aktui, JT Generalinė Asamblėja turi nedelsdama svarstyti klausimą siekdama pateikti rekomendacijas narėms dėl kolektyvinių priemonių.“ (Isokaitė-Valužė, 2022, p. 10)

JT GA tuo pagrindu sušaukė 11-ąją nepaprastąją specialiąją sesiją, kurios metu buvo priimtos penkios rezoliucijos dėl Ukrainos (Just Security, 2023). Vienos labiausiai žinomų yra kovo 2 d. rezoliucija, pasmerkusi Rusijos agresiją (Generalinės Asamblėjos A/RES/ES-11/1 rezoliucija), ir kita ES-11/4 rezoliucija (Generalinės Asamblėjos ES-11/4 rezoliucija), kurioje skelbiama, kad vadinamieji Rusijos referendumai Donecko, Chersono, Luhansko ir Zaporožės srityse ir vėlesni bandymai juos aneksuoti yra negaliojantys ir neteisėti pagal tarptautinę teisę ir raginamos valstybės nepripažinti šių teritorijų kaip Rusijos dalies. Tačiau reikia nepamiršti, kad JT GA priimamos rezoliucijos privalomos teisinės galios, priešingai nei JT ST rezoliucijos, neturi.

„Specialioji karinė operacija“, turėjusi pasibaigti Kijevo užėmimu per tris dienas ir Rusijos triumfu, jau tęsiasi ilgiau nei metai (TCH, 2023). Tačiau agresorei valstybei, turinčiai didesnę ego nei jos teritoriją, užsitęsęs karas netrukdo ir toliau savo žiniasklaidoje skelbti, jog „viskas vyksta pagal planą“ (Хабар 24, 2022). Rusija ir toliau ieško pateisinių savo veiksams: nuo Ukrainos visuomenės „denacifikavimo“ buvo pareita prie „desatinizacijos“ argumento (Настоящее Время, 2023b).

Karas pasauliui atskleidė Rusijos propagandos mastą ir rusų tautos „tamsumą“. Nuo karo pradžios teko išgirsti visko: nuo Rusijos atstovų pasisakymų JT kaltinant Ukrainą, esą joje „rengiami“ koviniai uodai, nešiojantys pavojingą virusą (TCH, 2022), iki Rusijos karių motinų, besidžiaugiančių gautais kailiniais, koldūnais ar kito: kaita gauta natūra už paaukotas jų vyrų ir sūnų gyvybes (Obozrevatel, 2023).

Užsitęsęs karas šiuo metu yra pareikalavęs daugiau kaip 7 000 civilių gyvybių (kurių daugiau kaip 400 sudaro vaikai), paliko 11 000 sužeistųjų, o ką jau kalbėti apie sunaikintus miestus, žmonių namus ir turtą, infrastruktūrą bei daugybę žuvusių ir sužalotų karių (United Nations, 2023). Ir šie skaičiai vis auga su kiekviena diena.

2022 m. JT ST surengė 50 posėdžių susijusių su Ukrainoje vykstančiais veiksmais (Just Security, 2023). Susitikimuose buvo svarstymai įvairiomis temomis: nuo civilių gyventojų apsaugos iki branduolinių objektų saugumo ir konflikto poveikio pasauliniam aprūpinimui maistu. Tačiau pasitelkti efektyvias priemones taikai ir saugumui Ukrainoje palaikyti yra neįmanoma, kai turime nuolatinės narės statusu piktnaudžiavimą ir teisę blokuoti sprendimus (TeisėPro, 2022).

5. (Ne)galimi pokyčiai JT ST

Kadaise jau atsiradęs noras reformuoti ST nuolatinį narių sudėtį, pastaraisiais metais įgavo neblėstantį aktualumą. Kremlius pažeidė vieną esminių tarptautinės tei-

sės principų, užtikrinančių tarptautinę taiką ir saugumą – JT Chartijos 2 straipsnio 4 dalyje išreikštas imperatyvas, jog visos narės tarptautiniuose santykiuose privalo susilaikyti nuo grasinimo jėga. V. Putino valdoma šalis ne tik pažeidė Ukrainos teritorinį vientisumą, bet ir jau minėtą JT Chartiją. Ir visa tai mus atveda prie svarbiausio klausimo – kas gali būti padaryta, kad ST vėl veiktų efektyviai ir priimtų taip šiuo metu reikalingus sprendimus?

5.1. „Palankios aplinkos“ sukūrimas

Vienas iš susiklosčiusios dabartinės situacijos sprendimo būdų yra Rusijos pašalinimas iš JT. To realizavimo pagrindas yra JT Chartijos 6 straipsnis, nurodantis, kad JT narę, sistemingai pažeidžiančią šioje Chartijoje įtvirtintus principus, GA, ST rekomendavus, gali pašalinti iš Organizacijos. Tačiau susiduriama su problema, kad tokio sprendimo priėmimui reikalinga ST rekomendacija. Pastarosios priėmimui reikalaujama penkių nuolatinųjų narių veto nepanaudojimo. O tai yra neįmanoma, Rusijai esant vienai iš nuolatinųjų narių.

Kita galima alternatyva – JT Chartijos pataisos. Tokios pataisos galėtų išbraukti Rusiją iš ST sudėties ir atlikti kitus reikalingus pakeitimus. Šios pataisos turėtų būti vykdomos JT Chartijos 108 straipsnyje įtvirtintu būdu – JT Chartijos pataisos įsigalioja visoms JT narėms po to, kai jos priimančios GA dviejų trečdalių narių balsų dauguma ir jas pagal atitinkamas konstitucines procedūras ratifikuoja du trečdaliai JT narių, įskaitant visas nuolatinės ST nares. Tačiau ir vėl tenka nusivilti – tokiu klausimu Rusijos balsas niekada nebūtų palankus.

Kaip matoma, JT Chartijos pakeitimai (pvz.: išbraukiant Rusiją iš nuolatinųjų narių sudėties), tiek nuolatinės narės (šiuo atveju – Rusijos) pašalinimas iš ST reikalauja, jog balsuojant būtų nepanaudotas veto. O tokia situacija yra nereali, atsižvelgiant į Rusijos piktnaudžiavimą veto teise vien tik pradėto karo Ukrainoje laikotarpyje. Tačiau vienos ST narės nedalyvavimas nėra lygus „veto“, o atitinka susilaikymą (kaip jau buvo minėta, tokia praktika susiformavo tam, kad ST galėtų funkcionuoti nuolat ir nebūtų pertraukiamas jos darbas). Tuo remiantis galima „sudaryti“ situaciją, kuomet Rusijos delegacijai nebūtų išduota viza atvykti į JAV, kurioje yra JT ST būstinė³. Tokiu atveju Rusija negalėtų dalyvauti balsavime, kurio metu galėtų būti bandoma priimti JT Chartijos pakeitimą (pvz.: Rusijos išmetimas iš JT) arba JT Chartijos VII skyriaus pagrindu priimti sprendimą dėl karinės jėgos Ukrainoje panaudojimo.

³ 2023 m. vasario 13 d. JAV ambasados Rusijoje internetiniame puslapyje paskelbtas perspėjimas amerikiečiams nevykti į Rusijos Federaciją dėl jos vykdomos agresijos Ukrainos atžvilgiu. Pranešime taip pat paminėta, jog Rusijos Vyriausybė riboja JAV ambasados personalo ir darbuotojų keliones, o JAV konsulatai yra sustabdę savo veiklą, įskaitant konsulines paslaugas. Tuo tarpu Rusijos piliečiai, norintys keliauti į Jungtines Valstijas, taip pat susiduria su sunkumais. Prašymai išduoti turistinę vizą JAV ambasadoje nepriimami, tad išduodamas ribotas kiekis leidimų (asmenims, kuriems reikia vykti tranzitu į JAV, akademinei ir studentinei vizos, sportininkams ir treneriams tinkamos vizos).

Tačiau toks balsavimas yra radikalus ir netinkamas, kadangi tokiu būdu dar labiau paaštrėtų įtampa ne tik tarp JAV ir Rusijos, bet ir daugelio kitų valstybių. Be kita ko, tokioje situacijoje būtų pažeista Rusijos, kaip nuolatinės ST narės, teisė balsuoti (Rusija šiuo metu yra sulaužiusi daugybę tarptautinės ir humanitarinės teisių principų, tačiau tai nereiškia, kad ir kitos šalys įgyja teisę juos laužyti). Be to, Rusijos nedalyvavimas vykstant tokiam balsavimui nepašalina rizikos, kad minėti balsavimai bus nesėkmingi - didelė tikimybė, kad jos „draugė be ribų“ Kinija (DW News, 2022) vetuotų bet kokią sprendimą ir jokie pokyčiai neįvyktų.

5.2. Rusijos teisių perėmimo doktrina

Kita alternatyva yra pripažinti, kad Rusija apskritai nėra JT ST narė. JT Chartijos 23 straipsnis aiškiai įtvirtina ST sudėtį, kur yra teigiama, kad nuolatinės ST narės yra Kinijos Respublika, Prancūzija, Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga, Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė ir Jungtinės Amerikos Valstijos. Tokia valstybė kaip „Rusijos Federacija“ JT Chartijoje nėra minima, vietoje jos turime Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą.

Toks JT Chartijoje „neatitikimas“ egzistuoja dėl vykusių 1991 m. vykusių pokyčių. Tų metų gruodžio 25 d. SSRS nustojo egzistuoti, kai atsistatydino jos tuometinis prezidentas M. Gorbačiovas. SSRS, kaip valstybė, išnyko iš žemėlapių, tačiau jos pavadinimas ir toliau minimas JT Chartijoje, kadangi pastaroji taip ir nebuvo pakeista, jog atlieptų SSRS išnykimą. Tokia situacija leidžia teigti, kad Rusijos narystė nėra teisėta, nes GA niekada nebalsavo dėl jos priėmimo į JT po SSRS žlugimo. Nors joks dokumentas dėl Rusijos priėmimo į JT (ST) nebuvo priimtas, tačiau buvo pasitelktas kitas būdas – 1991 m. B. Jelcinas (Rusijos prezidentas po SSRS žlugimo) apie pasikeitusią situaciją laišku informavo JT Generalinį sekretorių. Minėtame laiške rašyta, kad „SSRS narystė JT, įskaitant ST ir visus kitus JT sistemos organus ir organizacijas, yra tęsiama Rusijos Federacijos <...>“. Generalinis sekretorius išplatino tokį Rusijos prezidento laišką tarp JT narių. Kadangi jokie prieštaravimai nebuvo pareikšti, Rusija sėkmingai užpildė SSRS vietą JT ir jos organuose. Todėl jau daugiau kaip trisdešimt metų Rusija neapleidžia vietos ST veikloje. Verta paminėti, kad jokia valstybė, susiformavusi po SSRS iširimo, nepadarė pareiškimo, kuriuo būtų išreikštas noras būti SSRS teisių tęsėja. Taip pat, nė viena JT narė neprieštaravo Rusijos, kaip naujos valstybės, SSRS kėdės perėmimu ST.

JT Generalinio sekretoriaus padėjėjas teisės reikalams L. D. Johnsonas teigia, kad tokia pati situacija yra susiklosčiusi ir su pačia Ukraina. Nėra jokių rezoliucijų ar sprendimų, kuriais po minėtojo SSRS išnykimo 1991 m. ji būtų naujai priimta (Just Security, 2022b). Apskritai, tarptautinėje teisėje yra susiformavusi praktika, kuomet iširus valstybėms, viena naujai susiformavusių šalių dažniausiai yra teisių perėmėja. Tarptautinėje teisėje vyrauja ne vienas pavyzdys: 1961 m. subyrėjus Jungtinei Arabų Respublikai teisių perėmėja tapo Egiptas, 2006 m. iširus Serbijai ir Juodkalnijai teisių perėmėja tapo Serbija. Todėl būtų klaidinga teigti, kad SSRS iširimo atvejis yra kitoks

ir turėtų būti vertinamas kitaip nei minėtos situacijos. Tai apžvelgus galima teigti, jog kvestionuoti Rusijos, kaip SSRS teisių perėmėjos, statusą būtų neprotinga ir prieštarautų jau susiformavusiai JT praktikai. Faktas, kad ST šiuo metu neveikia, nereiškia, jog JT narės, vadovaudamosi klaidingomis interpretacijomis, turėtų paminti egzistuojančius tarptautinės teisės principus.

Vargu ar įmanoma atgaivinti organizaciją, kurioje agresorius turi veto teisę. Organizacijos, kurios neatlieka savo pagrindinių funkcijų, nėra reikalingos. Tačiau nors JT ST efektyvumu yra abejojama, tai yra geriausia, ką šiuo metu turime.

Išvados

1. Dar iki JT susikūrimo egzistavusios jos pirmtakės Tautų Sąjungos siekis buvo sukurti glaudų tarptautinio bendradarbiavimo mechanizmą, leidžiantį efektyviai spręsti konfliktus. Tačiau kilusių krizių metu jos negebėjimas suvaldyti konfliktinių situacijų lėmė jos žlugimą. Šiuo metu JT yra perėmusios Tautų Sąjungos „misiją“. Tarptautinės taikos ir saugumo užtikrinimas yra svarbiausias JT tikslų.
2. Rusija, vykdydama plataus masto agresiją prieš suverenią Ukrainą dar kartą iškėlė JT ST reformų klausimą. JT ST, turėdama pirminę atsakomybę užtikrinant tarptautinę taiką ir saugumą, priimti sprendimą dėl mėlynųjų šalmų dislokavimo ir ne tik, šiuo metu negali tinkamai reaguoti ir priimti efektyvius sprendimus, kai viena iš nuolatinųjų jos narių piktnaudžiauja turima veto teise. Nors šiuo metu vyksta 14 taikos palaikymo misijų, mėlynųjų šalmų išsiuntimas į Ukrainą yra neįmanomas be Rusijos išreikšto pritarimo balsavime. Tad ST negali užkirsti kelio Rusijai, kuri ir toliau sėkmingai laužo tarptautinės teisės principus ir tarptautines sutartis.
3. JT Chartijoje nėra įtvirtinta procedūrų, kaip pakeisti ST nuolatinųjų narių sudėtį. Todėl balsavimai, kurie vyktų dėl JT Chartijos pakeitimo ar narės pašalinimo iš JT, turi vykti JT Chartijos 108 straipsnio ir/ar 6 straipsnio nustatytu būdu. Abiem atvejais reikalaujama, kad palankiai balsuotų visos nuolatinės narės, o tai nėra įmanoma, kuomet Rusija naudojami veto teise.
4. Rusijos nedalyvavimas JT ST balsavime, neleidžiant jos atstovams atvykti į ST būstinę, negali būti laikomas priimtiniu variantu išvengti veto panaudojimo. Tokia situacija tik paaštrintų ir taip esančią įtampą tarp valstybių bei pažeistų Rusijos balsavimo teisę.
5. Rusijos, kaip SSRS teisių tęsėjos, dalyvavimas JT veikloje nėra neteisėtas. Tai įrodo egzistuojanti ilgametė JT praktika, kuomet iširus valstybei nėra iš naujo balsuojama dėl naujai susidariusių šalių įstojimo į JT, bei tuometinis kitų JT narių priekaištų nebuvimas.
6. Vargu ar įmanoma atgaivinti organizaciją, kurioje valstybė agresorė ir tarptautinės teisės pažeidėja turi veto teisę. Organizacijos, kurios neatlieka savo pagrindinių funkcijų, nėra reikalingos. Tačiau nors Ukrainos karo kontekste yra abejojama JT ST efektyvumu, tai yra geriausia, ką šiuo metu turime.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai

1. The Peace Treaty of Versailles; Part I: THE COVENANT OF THE LEAGUE OF NATIONS (1919) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.foundingdocs.gov.au/resources/transcripts/cth10_doc_1919.pdf [žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d.].
2. Jungtinių Tautų Chartija (1945). Valstybės žinios, 2002, 15-557.

Kiti tarptautinės teisės aktai

3. JT Generalinės Asamblėjos 1950 m. lapkričio 3 d. rezoliucija 377 (V) „Vienybė taikos labui“.
4. JT Saugumo Tarybos 1995 m. sausio 15 d. rezoliucija 1037.
5. JT Saugumo Tarybos 1995 m. sausio 15 d. rezoliucija 1038.
6. JT Saugumo Tarybos 1995 m. kovo 31 d. rezoliucija 981.
7. JT Saugumo Tarybos 2014 m. kovo 15 d. rezoliucija S/2014/189.
8. JT Generalinės Asamblėjos 2014 m. kovo 27 d. rezoliucija 68/262.
9. JT Saugumo Tarybos 2022 m. vasario 27 d. rezoliucija 2623.
10. JT Generalinės Asamblėjos 2022 m. kovo 2 d. rezoliucija A/RES/ES-11/1.
11. JT Saugumo Tarybos 2022 m. rugsėjo 30 d. rezoliucija S/2022/720.
12. JT Generalinės Asamblėjos 2022 m. spalio 12 d. rezoliucija ES-11/4.

Specialioji literatūra

13. Isokaitė-Valužė, I. (2022). Tarptautinė taika ir saugumas jūrų erdvėje. Teisė, Vol. 122, pp. 8-21
14. Kelsen, H. (1950). The Law of the United Nations, p. 240.
15. Liang, Y. (1950). Abstention and Absence of a Permanent Member in Relation to the Voting Procedure in the Security Council. The American Journal of International Law Vol. 44, No. 4, pp. 699-701.
16. Lopez-Claros, A. (2022). The Origins of the UN Veto and Why it Should be Abolished, <https://globalgovernanceforum.org/origins-un-veto-why-it-should-be-abolished/>
17. Lovčikas, T. (2010). Tautų Sąjungos egzistavimo pabaiga, p. 8, <https://istorijospaslaptys.wordpress.com/tautu-sajungos-pabaiga/>
18. Shawn, Michael N. (2008). International Law, sixth edition. Cambrige, p. 1206.
19. Vadapalas, V. (2006). Tarptautinė Teisė, Vilnius.

Tarptautinių teismų praktika

20. Tarptautinio Teisingumo Teismo 1971 m. birželio 21 d. patariamoji nuomonė dėl Pietų Afrikos tolesnio buvimo Namibijoje.

Kiti šaltiniai

21. Better World Campaign (...). UN Peacekeeping [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://betterworldcampaign.org/un-peacekeeping> [žiūrėta 2023 m. sausio 3 d.].

22. Better World Campaign (2023). Active Missions [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://betterworldcampaign.org/active-missions> [žiūrėta 2023 m. sausio 30 d.].
23. Chatham House (2021). Myths and misconceptions in the debate on Russia [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.chathamhouse.org/2021/05/myths-and-misconceptions-debate-russia/myth-12-crimea-was-always-russian> [žiūrėta 2023 m. vasario 19 d.].
24. CNN (2022). A far-right battalion has a key role in Ukraine's resistance. Its neo-Nazi history has been exploited by Putin [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://edition.cnn.com/2022/03/29/europe/ukraine-azov-movement-far-right-intl-cmd/index.html> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d.].
25. DW News (2022). Russia and China - a friendship without limits? [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.dw.com/en/russia-and-china-a-friendship-without-limits/video-63129544> [žiūrėta 2023 m. vasario 23 d.].
26. Federal Foreign Office (...). Background information: The right of veto [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/internationale-organisationen/vereintenationen/hintergrund-sr-veto/281340> [žiūrėta 2023 m. sausio 17 d.].
27. History (2009). Soviet Union invades Poland [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.history.com/this-day-in-history/soviet-union-invades-poland> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d.].
28. Just Security (2023). The United Nations in Hindsight: The Security Council, One Year After Russia's Invasion of Ukraine [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.justsecurity.org/84952/the-united-nations-in-hindsight-the-security-council-one-year-after-russias-invasion-of-ukraine/?fbclid=IwAR2jcDtRobQHtaHuLQkvx1SNskzkg-Ty9dloeevl0mppI99KE3rHczR4RQzg> [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].
29. Just Security (2022b). United Nations Response Options to Russia's Aggression: Opportunities and Rabbit Holes. Prieiga per internetą: https://www.justsecurity.org/80395/united-nations-response-options-to-russias-aggression-opportunities-and-rabbit-holes/#_ftn1 [žiūrėta 2023 m. vasario 23 d.].
30. Khan Academy (...). The League of Nations [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/rise-to-world-power/us-in-wwi/a/the-league-of-nations> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d.].
31. LRT (2019). Įžūlumas, šokiravęs pasaulį: kaip Putinas atplėšė Krymą [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/863303/izulumas-sokiravęs-pasaulį-kaip-putinas-atplėšė-krymą> [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].
32. Obozrevatel (2023). Shuby zabrali i u nastoiashchikh, i u massovki: poiavilis podrobnosti sieemok s vdovami likvidirovannykh okkupantov [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <https://news.obozrevatel.com/russia/shubyi-zabrali-i-u-nastoyaschih-i-u-massovki-poyavilis-podrobnosti-semok-s-vdovami-likvidirovannyih-okkupantov-foto.htm> <https://news.obozrevatel.com/russia/shubyi-zabrali-i-u-nastoyaschih-i-u-massovki-poyavilis-podrobnosti-semok-s-vdovami-likvidirovannyih-okkupantov-foto.htm> [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].

33. Rusijos Federacijos prezidento kreipimasis (2014). Polnyi tekst obrashheniya Vladimira Putina po Krymu [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://russian.rt.com/article/24532> [žiūrėta 2023 m. vasario 19 d.].
34. San Francisko konferencija (1945).
35. Saugumo Tarybos 9143 susitikimas (2022).
36. Saugumo Tarybos veto sąrašas (2023). Security Council - Veto List [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://research.un.org/en/docs/sc/quick/?fbclid=IwAR03ZueqNjjs-gU6> [žiūrėta 2023 m. sausio 17 d.].
37. Sovietų Sąjungos Aukščiausios Tarybos susitikimas (1954). Meeting of the Presidium of the Supreme Soviet of the Union of Soviet Socialist Republics [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/meeting-presidium-supreme-soviet-union-soviet-socialist-republics> [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].
38. TeisėPro (2022). I. Isokaitė-Valužė. Rusijos agresija prieš Ukrainą: laikas priekelti taptautinę teisę [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.teise.pro/index.php/2022/02/28/i-isokaite-valuze-rusijos-agresija-prie-ukraina-laikas-prikelti-taptautine-teise/#_ftn7 [žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d.].
39. Ukrainos prezidento kalba Saugumo Taryboje (2022). Speech by the President of Ukraine at a meeting of the UN Security Council [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-on-74121> [žiūrėta 2023 m. sausio 17 d.].
40. United Nations (1995). Security Council Decides Uncro Mandate To End On 15 January 1996 Or With Establishment Of Transitional Force, Whichever Sooner [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://press.un.org/en/1995/19951130.sc6133.html> [žiūrėta 2023 m. sausio 5d.].
41. United Nations (2023). Ukraine: civilian casualty update 3 January 2023 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/01/ukraine-civilian-casualty-update-3-january-2023> [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].
42. United Nations Peace Keeping (...). Our History [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://peacekeeping.un.org/en/our-history> [žiūrėta 2023 m. sausio 5 d.].
43. United Nations Peace Keeping (2021). How we are funded [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://peacekeeping.un.org/en/how-we-are-funded> [žiūrėta 2023 m. vasario 21 d.].
44. United Nations Peace Keeping (2022). Troop and police contributors [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors> [žiūrėta 2023 m. vasario 21 d.].
45. World Economic Forum (2022). Who are the Blue Helmets? UN peacekeeping explained [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.weforum.org/agenda/2022/09/who-are-the-blue-helmets-un-peacekeeping-explained/> [žiūrėta 2023 m. sausio 20 d.].
46. Настоящее Время (2023a). „Yandeks“ blokiroval vydachu izobrazheniy Putina na zaprosy „bunkernyy ded“, „glavnyy vor“ i „pleshivyy“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.currenttime.tv/a/yandeks-blokiroval-vydachu-izobrazheniy-putina-na-zaprosy-bunkernyy-ded/32247080.html> [žiūrėta 2023 m. vasario 19 d.].

47. Настоящее Время (2023b). Radi chego? Kremlevskij narrativ: ot bravady do otchajaniya [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=efL6T8f8YI> [žiūrėta 2023 m. vasario 19 d.].
48. TACC (2022). Peskov zajavil, chto rossija dazhe ne hochet proiznosit' slovo „vojna“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://tass.ru/politika/13773973> [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].
49. TCH (2022). Novel Military Tool: Russia Issued a Statement about Research of “Combat Insects” and “Combat Bats” in Ukraine that Allegedly Will Be Used against Invaders [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://tsn.ua/en/ato/novel-military-tool-russia-issued-a-statement-about-research-of-combat-insects-and-combat-bats-in-ukraine-that-allegedly-will-be-used-against-invaders-video-2190016.html> [žiūrėta 2023 m. vasario 19 d.].
50. TCH (2023). Ot „voz'mem Kiev za dva dnja“ - k „poedem v Gaagu“: kak za 10 mesjacev vojny menjaetsja ritorika propagandy [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://tsn.ua/ru/exclusive/ot-vozmeme-kiev-za-dva-dnya-k-poedem-v-gaagu-kak-za-10-mesyacev-voyny-menjaetsya-ritorika-propagandy-2242945.html> [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].
51. Хабар 24 (2022). V. Putin: Special'naja voennaja operacija v Ukraine idjot po planu [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.youtube.com/watch?v=2_4HR5zCuQc [žiūrėta 2023 m. vasario 20 d.].

JUNGTINIŲ TAUTŲ SAUGUMO TARYBOS (NE)VEIKIMAS RUSIJOS AGRESIJOS KONTEKSTE: AR NAIVU TIKĖTIS PERMAINŲ?

Santrauka

2022 m. vasarį pradėta Rusijos agresija prieš suverenią Ukrainą dar kartą išryškino JT ST veikimo mechanizmo spragas. JT ST, kuri tęsia savo pirmąsias Tautų Sąjungos veiklą, ir turi misiją palaikyti taiką ir saugumą pasaulyje, Ukrainos karo kontekste yra nepajėgi priimti būtinų rezoliucijų ir imtis kitų veiksmų, kurie padėtų sustabdyti vykstančią agresiją.

Planuotos JT ST reformos anksčiau nebuvo įgyvendintos, todėl susiduriama su neįveikiama kliūtimi – viena iš 5 nuolatinių narių – Rusija – esanti yra valstybė agresorė, nuolat vetuoja ST rezoliucijas. JT Chartijoje įtvirtinti tiek pačios JT Chartijos keitimo reikalavimai, tiek balsavimo procedūros procesas teisiškai neleidžia pašalinti Rusiją iš JT ST, kol pati agresorė nebalsuotų už savo delegacijos pašalinimą iš ST. Stebint Rusijos veiksmus karo Ukrainoje metu, galima teigti, jog Rusija neatsisakys galimybės ir toliau mėgautis vieta ST, kuri buvo perimta iš SSRS, šiai 1991 m. žlugus. Išanalizavus tarptautinės teisės praktiką ir pasitelkiant istorinį JT ST veikimo kontekstą, daroma išvada, jog šiuo metu JT ST veikia kaip organizacija, dėl JT Chartijoje esančių apribojimų, nesusgebanti vykdyti savo pagrindinių funkcijų. Vargu ar įmanoma atgaivinti organizaciją, kurioje valstybė agresorė ir tarptautinės teisės pažeidėja turi veto teisę.

THE (IN)FUNCTIONING OF THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION: IS IT NAIVE TO EXPECT CHANGE?

Summary

Russia's aggression against sovereign Ukraine in February 2022 has once again highlighted the shortcomings of the UNSC mechanism. The UNSC, which continues the work of its predecessor, the League of Nations, and which has the mission of maintaining world peace and security, is incapable, in the context of the war in Ukraine, of adopting the necessary resolutions and other actions that would help to put an end to the ongoing aggression.

The planned reforms of the UNSC have not been implemented in the past, and therefore face the insurmountable obstacle of Russia, one of the 5 permanent members, being the aggressor state and constantly vetoing UNSC resolutions. Both the requirements for amending the UN Charter itself and the voting process legally make it impossible to remove Russia from the UNSC unless the aggressor itself votes to remove its delegation from the UNSC. Observing Russia's actions during the war in Ukraine, it is safe to say that Russia will not give up the opportunity to continue to enjoy the place in the SC that it took over from the USSR after its collapse in 1991. An analysis of the practice of international law and the historical context in which the UNSC operates leads to the conclusion that the UNSC is currently functioning as an organisation that is unable to fulfil its core functions due to the limitations of the UN Charter. It is hardly possible to revive an organisation in which the aggressor state and the violator of international law have veto power.

KRIPTO TURTO APMOKESTINIMO VERTINIMAS IR PROBLEMATIKA

Robertas Remeika, Šarūnas Grigonis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

IV-o kurso studentai

Saulėtelio al. 9, 10222 Vilnius

El. paštas: robertas.remeika@tf.stud.vu.lt; sarunas.grigonis@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius doc. dr. Martynas Endrijaitis

El. paštas martynas.endrijaitis@tf.vu.lt

Straipsnyje aptariama kripto valiutų (kripto turto) apmokestinimo pagrindiniai aspektai, susiję su Lietuvos bei Europos Sąjungos, tarptautine teise. Taip pat apžvelgiama su šia tema susijusi teismų praktika bei pagrindiniai probleminiai aspektai.

The article analyzes main aspects of taxation of cryptocurrencies (cryptoassets) in relation to Lithuanian, European Union and international law. It also reviews the case law and the main problematic aspects related to this topic.

Įvadas

2021 m. pabaigoje visame pasaulyje esančių kripto valiutų vertė pasiekė tris trilionus dolerių¹, o jau 2022 m. populiariausios kripto turto rūšies – bitkoino (Bitcoin) decentralizuotos sandorių sistemos Blockchain dydis pasiekė 415 gigabaitų duomenų² taip iš esmės patvirtindama faktą, kad kripto turtas tapo viena populiariausių priemonių žmonėms visame pasaulyje, naudojama mokėjimo ar investavimo tikslais. Nors 2008 metais sukurtos pirmosios kriptovaliutos Bitcoin paskirtis buvo panaikinti su grynųjų pinigų operacijomis susijusią kontrolę, priežiūrą ir mokesines prievoles, o visišką skaidrumą turėjo užtikrinti minėti vieši kriptografiniai tinklai, to neįvyko ir kripto turtui užimant vis didesnę vietą finansų sektoriuje, valstybės, įskaitant ir Lietuvą, ėmėsi priemonių apmokestinti ir reguliuoti šią finansinę priemonę. Kadangi ši skaitmeninės vertės išraiška dar mažai tyrinėta ir susijusi su įvairiais problemineis

¹ Time.com The World's Cryptocurrency Is Now Worth More Than \$3 Trillion [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://time.com/6115300/cryptocurrency-value-3-trillion/> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.]

² Bankrate.com Cryptocurrency statistics 2023: Investing in crypto [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.bankrate.com/investing/cryptocurrency-statistics/> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.]

aspektais tiek Lietuvoje, tiek užsienyje, straipsnio autoriai, nagrinėdami darbo temą, apžvelgs kriptovaliutos sampratą ir aktualumą, teisinį šios turto rūšies reglamentavimą mūsų šalyje bei Europos Sąjungoje bei pateiks teismų praktikos pavyzdžius, susijusius su problemineis kripto turto apmokestinimo kriterijais.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti probleminius aspektus, susijusius su kripto valiutų apmokestinimu pagal Lietuvos bei Europos Sąjungos teisę. Tyrimo uždavinys - pateikti su šia tema susijusios teismų praktikos apibendrinimą bei apžvelgti kripto turto reikšmę finansų rinkos sektoriui bei jos dalyviams. Uždaviniams įgyvendinti tyrime naudojami šie metodai – sisteminės analizės, teleologinis, lyginimasis bei aprašomasis. Aprašant bei analizuojant apžvelgiamas Lietuvos bei tarptautinių teisės aktų, teismų praktikos bei mokslinės literatūros turinys, analizuojami Lietuvos Respublikos mokesčių administratoriaus. Teleologiniu būdu atskleidžiami nacionalinių įstatymų normų tikrieji tikslai, lyginamuoju metodu įvertinamas Lietuvos, Europos Sąjungos bei tarptautinis reglamentavimas, kuris padeda suformuoti tyrimo išvadas.

Atliekamo tyrimo objektas – kripto turto apmokestinimas. Tyrime aprašoma su kripto turtu susijusi statistika, teismų praktika, susijusi su kripto valiutomis bei kripto valiutų apmokestinimo kriterijai, susiję su individualios veiklos pajamomis, pristatomas kripto valiutų apmokestinimo modelis Lietuvoje, jis lyginamas su Europos Sąjungos teise.

Tyrimo bei straipsnio aktualumą ir originalumą lemia tai, kad visuomenėje populiarėjantis kripto turtui ypatingas dėmesys skiriamas pinigų plovimo prevencijos požiūriu³, tačiau mokesstinis reglamentavimas tiek Lietuvoje, tiek Europos Sąjungos mastu dar nėra išvystytas, o pati tema bei ypač jos probleminiai aspektai nėra plačiai išnagrinėti.

Šiam straipsniui ypač reikšmingi šaltiniai – galiojantys Lietuvos mokesčių įstatymai (ypač Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio bei Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymai), Europos Sąjungos teisės aktai (tarp jų – apžvelgiamas ateityje įsigaliosiantis Europos kriptoturto rinkų reglamentas (MiCA)⁴, naujos redakcijos direktyva dėl administracinio bendradarbiavimo (DAC8). Ypač svarbūs Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos (toliau – VMI) išaiškinimai bei dokumentai, susiję su kriptovaliutomis bei kt. literatūra.

³ European Banking Authority Warning to consumers on virtual Currencies EBA/WRG/2013/01. Prieiga per internetą: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/598344/b99b0dd0-f253-47ee-82a5-c547e408948c/EBA%20Warning%20on%20Virtual%20Currencies.pdf?retry=1> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.]

⁴ Europos Parlamento ir Tarybos 2020 m. rugsėjo 24 d. reglamento pasiūlymas (EB) Nr. 2019/1937 Europos kriptoturto rinkų reglamentas.

1. Kripto turto sąvoka ir reikšmė finansų sistemoje

2022 m. birželio 30 d. Europos Parlamentas ir Europos Sąjungos Taryba pasiekė preliminarų susitarimą dėl Europos kripto turto rinkų reglamento (toliau – MiCA), kuris nustatys vienodas taisykles visose Europos Sąjungos šalyse, taikomas kripto turto paslaugų teikėjams, kripto turto prekybai, keitimui, saugojimui bei apmokėtinimui. Nors MiCA įsigaliojimas planuojamas nuo 2024 metų, tačiau jau dabar patvirtintas galutinis tekstas reikšmingai keičia rinkas. Reglamente įtvirtinta ir bendra kripto turto sąvoka – „skaitmeninė vertė arba teisių išraiška, kurią galima perleisti ir laikyti elektroniniu būdu naudojant paskirstytojo registro ar panašią technologiją“⁵.

Panašų kripto turto, kaip skaitmeninės turto išraiškos sąvoką pateikia ir Lietuvos teisės aktai. Štai naujoje, nuo 2022 m. lapkričio 1 d. įsigaliojusioje redakcijoje, kripto turto sąvoką atitinka „virtualioji valiuta“ – tai skaitmeninė vertė turinti, bet teisinio valiutos ar pinigų statuso neturinti priemonė, kurios neleidžia ar už kurią nelaiduoja centrinis bankas ar kita valstybės institucija ir kuri nėra būtinai susieta su valiuta, tačiau kurią fiziniai ar juridiniai asmenys pripažįsta kaip mainų priemonę ir kuri gali būti elektroninėmis priemonėmis pervedama, saugoma, parduodama, keičiama, investuojama ir naudojama atsiskaitymams.⁶ Ši sąvoka iš esmės atitinka kitus dabar galiojančius Europos Sąjungos teisės aktus, kurie ir nurodo pagrindinę kripto turto reglamentavimo kryptį.

Nors, kaip jau minėta, bitkoinai atsirado nuo 2008 metų, tačiau Lietuvos teisės aktuose kripto valiutų (virtualiųjų valiutų) sąvoka atsirado tik 2014 m. pradžioje, Lietuvos bankui paskelbus įspėjimą dėl virtualiųjų valiutų ir įvardijant jas kaip „nereglementuotus skaitmeninius pinigus, kuriuos galima naudoti kaip atsiskaitymo priemonę, tačiau šiuos pinigus į apyvartą išleidžia ir garantuoja ne centrinis bankas“.⁷ VMI 2018 m. pateiktame rašte „Dėl virtualiųjų valiutų ir pirminio virtualiųjų žetonų platinimo veiklos mokestinių nuostatų paaiškinimo“ pažymėta, kad Lietuvos Respublikos Pelnų mokesčio ir Lietuvos Respublikos Gyventojų pajamų mokesčio įstatymų požiūriu pagal vykdomų sandorių turinį ir ekonominę prasmę „virtualioji valiuta“ pripažįstama trumpalaikiu turtu, kuris išgaunamas („iškasamas“), naudojamas kaip atsiskaitymo priemonė už prekes ir paslaugas arba laikomas parduoti.⁸ Būtina pabrėžti, kad su virtualiosiomis valiutomis susiję sandoriai yra vieši, kadangi atliekami

⁵ Idem.

⁶ Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas. Valstybės žinios, 1997, Nr. 64-1502LR

⁷ 2014 m. sausio 31 d. Lietuvos banko įspėjimas dėl virtualiųjų valiutų. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/uploads/documents/files/news/ispejimas_bitcoin.pdf.pdf [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.]

⁸ Valstybės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos raštas „Dėl virtualiųjų valiutų ir pirminio virtualiųjų žetonų platinimo veiklos mokestinių nuostatų paaiškinimo (2019 04 03 redakcija). 2018, Nr. (18.10-31-1E) RM-21969.

per blokų grandinės Blockchain technologiją, taip keičiantis duomenimis tarp visų sandorių šalių.

Mokesčių požiūriu „virtualiąja valiuta“ laikomas finansinis instrumentas, kuris savybėmis yra analogiškas Ethereum, Bitcoin krypto valiutoms, tačiau tai gali būti ir tam tikros rūšies žetonas (utility token arba security token), kurie išleidžiami ir veikia grindžiami jau egzistuojančia infrastruktūra, neturi savarankiškos blokų grandinės.

Apibendrinant, galima pabrėžti MiCA nurodytus virtualiųjų valiutų skiriamuosius bruožus – tai yra turtas, kuris apsaugotas kriptografinėmis savybėmis, veikia decentralizuotame tinkle (Blockchain), kurios neleidžia centrinis bankas ar valdžios institucija, o jos kurio vertę lemia pasiūla ir paklausa.⁹ Be to, virtualiąsias valiutas mokesetine prasme galima priskirti žetonams (token), kurie galimi panaudoti kompiuteriniuose žaidimuose arba elektroniniams pinigams, kurie reglamentuoti Lietuvos Respublikos elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymų ir neturi tokių pačių savybių.

Kalbant apie krypto turto reikšmę finansų sektoriuje, vartotojus bei verslą vilioja krypto turto sandorių anonimiškumas, maži administraciniai mokesčiai, nepriklausomybė nuo kredito institucijų, o kiti virtualiąsias valiutas mato kaip ilgalaikę investicinę priemonę. Šiuo metu atsiranda vis daugiau galimybių virtualia valiuta atsiskaityti už prekes ir paslaugas tiesiogiai, kadangi išsikeitus krypto valiutą į vietinę valiutą, reikia mokėti mokesčius. Būtent šie aspektai ir skatina didesnį susidomėjimą krypto turto rinka, o jos augimą indikuoja ir kiti statistiniai duomenys.

Apie krypto turto reikšmę pastaraisiais metais kalbama vis daugiau, kadangi atsiranda naujų krypto turto formų (šiuo metu suskaičiuojama daugiau nei 12 000 skirtingų krypto turto rūšių)¹⁰, o pati Lietuvos finansinių technologijų sektorius (fintech) per 2021 metus paaugo 13 proc.¹¹, didėjo investicijų kiekis. Lietuvoje teisėtai įgyti krypto turto įmanoma pagal Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymą reglamentuotus virtualiųjų valiutų keityklų ir depozitinių virtualiųjų valiutų piniginių operatorius¹², kurie už atlygį teikia paslaugas, susijusias su virtualiosios valiutos keitimo, pirkimo ir (arba) pardavimo paslaugas arba kitose šalyse veikiančiose įstaigose. Lietuvoje registruoti operatoriai yra išimtinai juridiniai

⁹ Europos Centrinis Bankas. Virtual Currency Schemes. Prieiga per internetą: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

¹⁰ Statista. Number of cryptocurrencies worldwide from 2013 to November 2022. Prieiga per internetą: <https://www.statista.com/statistics/863917/number-crypto-coins-tokens/> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

¹¹ Verslo žinios. „Fintech“ bendrovių Lietuvoje pernai padaugėjo 13%, pritrauktos rekordinės investicijos. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/inovacijos/technologijos/2022/04/01/fintech-bendroviiu-lietuvoje-pernai-padaugejo-13-pritrauktos-rekordines-investicijos> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

¹² Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas. Valstybės žinios, 1997, Nr. 64-1502LR

asmenys, įsteigti Lietuvos Respublikoje ar įsteigtos Europos Sąjungos valstybės narės ar užsienio valstybės juridinio asmens filialai. Jiems taikomi specifiniai šio įstatymo reikalavimai bei nuostatos, nukreiptos į efektyvią pinigų plovimo prevenciją, tačiau jų skaičius (reikšmingas jo didėjimas) rinkoje indikuoja, kad tiek užsienio, tiek Lietuvos piliečiams šių operatorių veikla tampa vis aktualesnė. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – FNTT) bei Lietuvos banko duomenimis, 2020 m. šalyje įsisteigė 8 naujos virtualiųjų valiutų paslaugų teikėjų įmonės, 2021 metais – 188 įmonės,¹³ o 2022 metais stebimas didžiausias virtualiųjų valiutų operatorių steigimosi Lietuvoje šuolis, iki 2022 m. spalio mėnesio vidurio apie savo veiklos pradžią informavo jau 788 įmonės.¹⁴

VMI nurodo, kad 2019–2021 m. vykdant virtualių valiutų pardavimų sandorių kontrolės ir stebėsenos veiksmus buvo atlikta apie 400 tikrinimų. Jų metu papildomai priskaiciuota beveik 3 mln. Eur mokėtinų mokesčių, taip pat inicijuotas 1 ikiteisminis tyrimas. Didžiausia skirta mokestinė bauda siekė 130.000 Eur.¹⁵

Jeigu iš kripto valiutų pirkimo-pardavimo gaunamos pastovios pajamos, yra tęstinumas bei siekiama ekonominė nauda, tokie sandoriai nėra atsitiktiniai, tuomet kripto turto prekybininkai, fiziniai asmenys, apie pradėtą individualią veiklą privalo pranešti VMI ir įregistruoti duomenis bei už gautas pajamas mokėti mokesčius. Dėl to, apžvelgiant kripto turto Lietuvos rinkoje populiarumą, verta pažvelgti ir į VMI pateikiamus statistinius duomenis, kuriuose matoma individualia veikla užsiimančių žmonių statistika. Su kriptovaliutomis susijusi individuali veikla priskiriama veiklai „Kita, niekur nepriskirta verslui būdingų paslaugų veikla“. 2020 m. pabaigoje šia individualios veiklos forma užsiėmė 151 žmogus, 2021 metais 37 nauji asmenys įregistravo šią ūkinę veiklą, tačiau jau kitais metais buvo matytas žymus šios individualios veiklos rūšies populiarėjimas, kadangi visoje Lietuvoje per 2022 metus šią veiklą įregistravo 156 fiziniai asmenys, tad šis skaičius per metus išaugo daugiau negu 4 kartus. Beprecedentis šio sektoriaus augimas 2022 metais privertė Finansų ministeriją kartu su Lietuvos banku bei finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba parengti įstatymų pakeitimus, kurie griežčiau reglamentuotų paslaugų teikėjų veiklos sąlygas, taip kovojant su pinigų plovimo, sankcijų apėjimo bei mokesčių vengimo rizikomis.¹⁶

¹³ FNTT pranešimas: Rizikoms kriptoturto sektoriuje valdyti ir skaidrumui didinti – įstatymo pakeitimai. Prieiga per internetą: <https://www.fntt.lt/lt/naujienos/rizikoms-kriptoturto-sektoriuje-valdyti-ir-skaidrumui-didinti-istatymo-pakeitimai/4148> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

¹⁴ Idem.

¹⁵ Verslo žinios. Kriptovaliutininko patriotizmo kaina: 0,6 mln. Eur mokesčių, kurių jam neleidžia sumokėti. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/finansai-apskaita/2022/06/27/kriptovaliutininko-patriotizmo-kaina-06-mln-eur-mokesciu-kuriu-jam-neleidzia-sumoketi#ixzz7q2QP8COP> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

¹⁶ Lietuvos banko pranešimas: Rizikoms kriptoturto sektoriuje valdyti ir skaidrumui didinti – įstatymo pakeitimai. Prieiga per internetą <https://www.lb.lt/lt/naujienos/rizikoms-kriptoturto-sektoriuje-valdyti-ir-skaidrumui-didinti-istatymo-pakeitimai> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

Apibendrinant duomenis galima teigti, kad kripto turtas užima vis didesnę dalį finansinių paslaugų rinkos, tuo pačiu metu versdamas valstybės institucijas atkreipti didesnę dėmesį į šių finansinių priemonių reguliavimą ir tinkamą apmokestinimą.

2. Kripto turto apmokestinimo reguliavimas Lietuvoje bei teismų praktika

Konstitucinė pareiga mokėti mokesčius įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.¹⁷ Klaidingas mokesčių apskaičiavimas ar specialus jų slėpimas gali lemti administracinę ar net baudžiamąją atsakomybę, kadangi teisės aktus atitinkantis mokesčių mokėjimas yra kiekvienos valstybės socialinis bei ekonominis pagrindas.¹⁸ Tik apibendrinus, kokiais atvejais kyla pareiga deklaruoti bei sumokėti atitinkamus mokesčius už veiklą, susijusią su kripto turtu, galima pateikti tinkamą kripto valiutos apmokestinimo modelį Lietuvoje.

Pirmąkart dėl kripto valiutų gaunamų pajamų centrinis mokesčių administratorius VMI apmokestinimo pasisakė jau minėtame 2018 m. birželio 11 d. rašte, nustatydama kripto turto mokesčių principus.¹⁹ Iki šio laiko ypač fiziniams asmenims trūko gairių, pagal kurias būtų atsakyta, kokia su kripto turtu susijusi veikla laikoma mokesčių objektais, o kuri – ne. Taip pat nebuvo aiškus apmokestinimo momentas bei tinkamas sandorių deklaravimas. Kiek aiškiau buvo tik juridiniams asmenims, kurie vadovaujasi Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymo 5 str. 1 d. 1 p.,²⁰ pagal kurį už kripto valiutos pardavimo pajamų atėmus jos įsigijimo išlaidas taikomas pagrindinis pelno mokesčio tarifas – 15 proc. nuo per praeitus metus uždirbto pelno.

VMI pateiktame rašte aiškiai įvardijama, kas nėra, o kas yra laikoma apmokestinamomis pajamomis. Pavyzdžiui, gyventojo „iškastas“ (išgautas) kripto turtas sau nėra apmokestinamas, tačiau jeigu teiki virtualiosios valiutos „kasimo“ paslaugas ar gauni atlygį (nesvarbu, kokia valiuta) ir šios paslaugos laikomos suteiktos Lietuvos teritorijoje, tokios paslaugos yra apmokestinamos.²¹ Taip pat mokesčių pasekmės nesukelia ir kripto turto įsigijimas ar jo laikymas virtualioje piniginėje. Apibendri-

¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos aidas, 1992-11-10, Nr. 220-0

¹⁸ SUDAVIČIUS, Bronius; ENDRIJAITYS Martynas. Viešųjų finansų teisė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, p. 44;

¹⁹ Valstybės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos raštas „Dėl virtualių jų valiutų ir pirminio virtualių žetonų platinimo veiklos mokesčių nuostatų paaiškinimo (2019 04 03 redakcija). 2018, Nr. (18.10-31-1E) RM-21969.

²⁰ Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. Valstybės žinios, 2001-12-29, Nr. 110-3992

²¹ Valstybės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos raštas „Dėl virtualių jų valiutų ir pirminio virtualių žetonų platinimo veiklos mokesčių nuostatų paaiškinimo (2019 04 03 redakcija). 2018, Nr. (18.10-31-1E) RM-21969.

nant papildomus VMI išaiškinimus²², su kripto turtu susijusios mokestinės pareigos atsiranda keturiais atvejais:

- 1) kai gyventojas perveda kriptovaliutą ir laiko platformoje ar keitykloje, siekdamas gauti atlygį – palūkanas;
- 2) kai virtuali valiuta keičiama į oficialią valiutą;
- 3) kai viena virtuali valiuta keičiama į kitą virtualią valiutą;
- 4) kai virtualia valiuta atsiskaitoma už paslaugas ir prekes.

Jei gyventojas pajamas iš kripto turto gauna atsitiktinai (nevykdo individualios veiklos), tuomet iš kripto valiutų gautų pajamų suma apmokestinama standartiniu 15 proc. gyventojų pajamų mokesčio tarifu tuomet, jei ji viršija 2500 Eur per mokestinį laikotarpį. Jeigu kitų apmokestinamųjų pajamų bendra suma sudaro daugiau nei 120 vidutinių darbo užmokesčių – taikomas 20 proc. gyventojų pajamų tarifas. Tuo tarpu vykdant individualią veiklą taikomas mažesnis 5 proc. gyventojų pajamų tarifas, be kitų, už individualią veiklą mokamų mokesčių.

Šiai turto klasei svarbu nustatyti virtualiosios valiutos apmokestinimo momentą, o konkrečiai šiuo momentu esančią valiutos kainą. Galima vadovautis virtualių valiutų keityklų kursu, buvusiu faktiniu pajamų gavimo momentu (dieną ir valandą), pagal kripto valiutų pateiktus dokumentus. Probleminių aspektų kyla tada, kai mokesčių mokėtojai neišsaugo visos informacijos apie sandorius, pvz. kripto valiutų keityklos sandorių istorijos, buvusio keitimo kurso ir kt. Mokesčių administratorius pagal Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymą²³ sandorius gali tikrinti už einamuosius ir penkerius metus, dėl to dokumentaciją reikėtų išsaugoti pakankamai ilgam laikotarpiui. Mokesčių administratorius, tikrindamas, ar tinkamai sumokami visi mokesčiai ir nustatymas mokestinių prievolių atsiradimui reikšmingas aplinkybės, gali naudoti visas prieinamas įrodinėjimo priemones, kurių naudojimo įstatymai neriboja.²⁴

Verta atkreipti dėmesį, kad šiandien kuriantis verslams (pvz. elektroninėms parduotuvėms²⁵), kurie už prekes ar paslaugas priima atsiskaitymus kripto turtu, svarbu, kad fizinio asmens apmokėjimas už paslaugas ar prekes kripto valiuta taip pat laikomas kripto valiutos pardavimo sandoriui, dėl to juridiniai asmenys (verslai) turi prievolę deklaruoti fizinio asmens pirkinius, atlikus kriptą valiuta.

²² Valstybinės mokesčių inspekcijos Mokesčių informacijos departamento informacija: gyventojo gautų virtualios valiutos pardavimo pajamų apmokestinimas gyventojų pajamų mokesčiu. Prieiga per internetą: <https://www.vmi.lt/evmi/documents/20142/391071/Virtualios+valiutos+GPM.PDF/954957f9-18f5-1ec9-8c77-fa79d956c6d8?t=1664350832765> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

²³ Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004-04-28, Nr. 63-2243.

²⁴ Idem.

²⁵ Varle.lt. Varle.lt atsiskaitymai kriptovaliuta išaugo daugiau kaip 1200 proc. Prieiga per internetą: <https://www.varle.lt/blog/varle-lt-atsiskaitymai-kriptovaliuta-isaugo-daugiau-kaip-1200-proc/> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

Lietuvoje per pastaruosius metus su krypto valiutomis susijusios bylos dažniausiai buvo baudžiamosios teisės srityje (pvz. dėl sukčiavimo, turto prievartavimo, reikalaujant pinigų, kad nebūtų pavišinti kompromituojantys duomenys²⁶), tačiau su mokesčių teise susijusių bylų dar nėra daug. Vienas pirmųjų atvejų – Vilniaus apygardos administracinio teismo byla, kurioje buvo kilęs ginčas dėl pajamų, gautų pardavus krypto valiutą, apmokestinimo. Ginčas kilo dėl to, kad VMI gautas pajamas apmokestino kaip kito turto (virtualiųjų valiutų) pardavimo pajamas (kurioms taikomas 15 proc. tarifas), kai pareiškėjas skundė, kad pajamos gautos iš individualios veiklos, kuri turėtų būti apmokestinta taikant 5 proc. tarifą. Vilniaus apygardos administracinis teismas neįžvelgė pakankamų individualios veiklos požymių, tačiau nustatė, kad VMI galimai neteisingai apskaičiavo mokėtinų gyventojų pajamų mokesčių ir šį klausimą perdavė nagrinėti VMI iš naujo.²⁷ Kadangi šioje byloje išryškėjo su atsitiktiniais sandoriais arba ūkine (individualia) veikla susijęs probleminis aspektas, verta jį panagrinėti plačiau.

Pagal Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 2 straipsnio 7 dalį,²⁸ individuali veikla laikoma savarankiška bet kokio pobūdžio komercinė arba gamybinė veikla, kuria versdamasis gyventojas siekia gauti pajamų ar kitokios ekonominės naudos per tęstinį laikotarpį. Pagal administracinių teismų praktiką²⁹ individualiai veiklai būdingi savarankiškumo, versliškumo, tęstinumo požymiai, o tokios veiklos tikslas turėtų būti – siekti ekonominės naudos. Individuali veikla taip pat turėtų būti priskirtina vienai iš veiklos rūšių. Savarankiškai veikdamas fizinis asmuo pats sprendžia su savo veikla susijusius klausimus, pats investuoja, dengia su individualios veiklos vykdymu susijusias išlaidas³⁰. Tokiai veiklai taikomas mažesnis 5 proc. tarifas, kai tuo tarpu jeigu iš krypto turto pajamos gaunamos atsitiktinai – tai lemia didesnius mokesčius. Būtent nuo veiklos pobūdžio priklausys mokėtina gyventojų pajamų mokesčio, privalomojo sveikatos draudimo, valstybinio socialinio draudimo įmokų suma, dėl to labai svarbu tinkamai identifikuoti šį aspektą. Pagrindinė su šiuo aspektu kylanti problema – kaip išsiaiškinti, kada prekybos krypto valiuta sandoriai yra periodiniai, nėra konkretaus operacijų skaičiaus ar kartelės, kuri pasakytų, kada tai nebėra atsitiktinė veikla, reikia žiūrėti į visumą.

²⁶ Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-148-626/2022.

²⁷ Vilniaus apygardos administracinis teismas: Teismas išnagrinėjo bylą dėl pajamų, gautų pardavus kriptovaliutą, apmokestinimo. Prieiga per internetą: <https://vaat.teismas.lt/naujienos/aktualijos/teismas-isnagrinejo-byla-del-pajamu-gautu-pardavus-kriptovaliuta-apmokestinimo/1326> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].

²⁸ Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. Valstybės žinios, 2002-07-19, Nr. 73-3085.

²⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2019 m. kovo 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-3501-438/2019

³⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-438-1358-12

Apibendrinant, apmokestinant su kripto turtu gaunamas pajamas, ypač svarbu nustatyti mokesčių mokėtojo „versliškumo“ elementus, atskiriant, ar tai tęstinė veikla, kuri turėtų būti įregistruojama kaip individuali veikla, ar atsitiktiniai sandoriai. Taip pat svarbu žinoti kripto turto apmokestinimo momentą, kadangi kiekvienas faktas gali lemti skirtingą mokėtinų mokesčių dydį.

3. Kripto turto reguliavimas Europos Sąjungos bei tarptautiniu mastu

Lietuvoje teismų praktikos susijusios su virtualios valiutos apmokestinimu dar nėra išvystytos plačiai, tačiau teismų praktikos Europos Teisingumo Teisme (toliau – Europos Teisingumo Teismas arba ESTT), nors tik viena byla, bet jau yra nuo 2015 metų. Teisingumo Teismo Teismas byloje Hedqvist (ESTT sprendimas byloje Hedqvist Nr. C 264/14, 2015-10-22) pasisakė dėl virtualių valiutų apmokestinimo ir neapmokestinimo pridėtinės vertės mokesčiu (toliau – PVM)) ir šita byla yra aktuali iki šių laikų kalbant apie virtualių valiutų apmokestinimą ir neapmokestinimą PVM Europos Sąjungos mastu.

Hedqvist planavo tiekti tradicinių valiutų keitimo į virtualiąją valiutą Bitcoin, ir atvirkščiai, paslaugas. Teismas nustatė, kad D. Hedqvist planuojami sandoriai susiję su virtualiomis valiutomis būtų vykdomi per Hedqvist įmonės internetinę svetainę. Įmonė pirkėtų virtualiosios valiutos Bitcoin kiekį tiesiogiai iš fizinių asmenų ir juridinių asmenų arba iš tarptautinės valiutų biržos. Paskui įmonė laikytų tokius kiekius virtualių valiutų arba perparduotų tokioje valiutų biržoje. D. Hedqvist įmonė taip pat atliktų pardavimus fiziniams ir juridiniams asmenims, kurie pateiktų užsakymus per Hedqvist internetinę svetainę. Šios įmonės parduodami virtualiosios valiutos bitkoino vienetai būtų tie, kuriuos ji įsigytų valiutų biržoje iškart po to, kai klientas pateikia užsakymą, arba tie, kuriais ji jau disponuoja. Įmonės klientams taikoma kaina būtų nustatoma pagal atitinkamoje valiutų biržoje galiojančią kainą uždedant tam tikrą antkainį ir taip pirkimo ir pardavimo kainų skirtumas būtų D. Hedqvist įmonės pelnas, o įmonė netaikytų jokių kitų mokesčių. Apibendrinant, D. Hedqvist planavo vykdyti tik virtualiosios valiutos Bitcoin kiekį pirkimo ir pardavimo už tradicines (kitai pat dar vadinamas dekretines) valiutas ir atvirkščiai. Tačiau kilo klausimas, ar tokia veikla neturėtų būti apmokestinama PVM mokesčiu.

Prieš pradėdamas tokį verslą D. Hedqvist paprašė preliminarų sprendimo su klausimu ar reikia mokėti PVM nuo virtualiosios valiutos (šiuo atveju bitkoino) vienetų pirkimo ir pardavimo. Neturėdamas tikslaus atsakymo, ar minėtiems sandoriams taikomas PVM neapmokestinimo pagrindas, Švedijos Aukščiausiasis Administracinis Teismas priėmė sprendimą sustabdyti bylos nagrinėjimą ir pateikti Teisingumo Teismui šiuos prejudicinius klausimus:

„Ar tarybos direktyvos 2006 m. lapkričio 28 d. dėl pridėtinės vertės mokesčio bendros sistemos (toliau – PVM Direktyva) 2 straipsnio 1 dalį (straipsnis išvardina kokie sandoriai yra PVM objektai) reikia aiškinti taip, kad sandoriai, kurie apibūdinami kaip virtualių valiutų keitimas į tradicines valiutas, ir atvirkščiai, vykdomi už atlygį, kurį paslaugos teikėjas įskaičiuoja į keitimo kursą, yra paslaugų teikimas už atlygį? Jeigu atsakymas į pirmąjį klausimą būtų taip, tai ar 135 straipsnio 1 dalį reikia tada aiškinti taip, kad keitimo sandoriai pagal minėtus bylos duomenis yra neapmokestinami?“

ES PVM Direktyvos 2 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad PVM apmokestinamas prekių tiekimas ir paslaugų teikimas už atlygį valstybės narės teritorijoje, kai prekes tiekia ar paslaugas teikia apmokestinamasis asmuo. Teismas visų pirma konstatavo, kad virtualiosios valiutos bitkoino, kuris, atliekant keitimo sandorius, bus keičiamas į dekretines valiutas, negalima laikyti „materialiuoju turtu“, kaip tai yra nurodyta pagal PVM Direktyvos 14 straipsnį, nes teismas samprotavo, jog nėra kitos šios virtualiosios valiutos paskirties, nei naudojimas jos kaip atsiskaitymo priemonės. Dėl to teismas sutinka su kito sprendimo First National Bank of Chicago išaiškinimu, jog ir dekretinių valiutų atveju yra būtent tokia paskirtis. Dėl šios priežasties kriptovaliutų keitimas nepatenka į minėtos direktyvos 14 straipsnyje pateiktą „prekių tiekimo“ sąvoką. Šiomis aplinkybėmis šie sandoriai yra paslaugų teikimas, kaip tai suprantama pagal PVM direktyvos 24 straipsnį (ESTT sprendimas byloje Hedqvist Nr. C 264/14, 2015-10-22).

Europos Teisingumo Teismas konstatavo, kad šiai įmonei už suteiktas paslaugas būtų mokamas atlygis, lygus maržai, kuris būtų įskaičiuotas į keitimo kursą, kuriuo įmonė būtų pasirengusi parduoti ir pirkti aptariamas valiutas. Pagal jau minėtą sprendimą First National Bank of Chicago teismas padarė išvadą, jog neturi reikšmės tai, kad toks atlygis yra kitokios formos nei komisinio atlyginimo pervedimas ar specialiu išlaidų apmokėjimas, dėl to teismas konstatavo, kad tai yra paslaugų teikimas už atlygį, kuris tiesiogiai susijęs su suteikta paslauga, tai yra paslaugų teikimas už atlygį, kaip tai suprantama pagal PVM direktyvos 2 straipsnio 1 dalies c punktą. Dėl to teismas padarė išvadą, jog „sandoriai, kaip nagrinėjami pagrindinėje byloje, kuriuos sudaro tradicinių valiutų keitimas į virtualiosios valiutos bitkoino vienetus, ir atvirkščiai, atliekamas sumokėjus sumą, lygią maržai, t. y. kainos, kurią sandorio vykdytojas sumokėjo įsigydamas valiutą, ir kainos, kuria jis tą valiutą parduoda savo klientams, skirtumui, yra paslaugų teikimas už atlygį, kaip tai suprantama pagal šią nuostatą“.

PVM direktyvos 135 straipsnio 1 dalies e punkte numatyta, kad valstybės narės neapmokestina sandorių, be kita ko, „dėl valiutos, banknotų ir monetų, naudojamų kaip [teisėta] atsiskaitymo priemonė“. Teismas rėmėsi įvairiomis PVM direktyvos 135 straipsnio 1 dalies e punkto kalbinėmis versijomis ir negalėjo aiškiai nustatyti, ar ši nuostata taikoma tik sandoriams, susijusiems su dekretinėmis valiutomis, ar ji taip pat apima sandorius, susijusius su kitokia valiuta. Tačiau žodžių junginį reikia

aiškinti atsižvelgiant į jo kontekstą, PVM direktyvos struktūrą ir tikslus (sprendimo Velvet & Steel Immobilien, C-455/05 praktika), dėl tos priežasties Pagrindinėje byloje neginčijama, kad virtualioji valiuta bitkoinas neturi kitos paskirties, nei naudoti ją kaip atsiskaitymo priemonę, ir šiam tikslui ją pripažįsta kai kurie veiklos vykdytojai. Dėl tos priežasties teismas padarė išvadą, jog PVM Direktyvos 135 straipsnio 1 dalies e punktą reikia aiškinti taip, kad „toks paslaugų teikimas, kaip nagrinėjamas pagrindinėje byloje, kurį sudaro tradicinių valiutų keitimas į virtualiosios valiutos bitkoino vienetus, ir atvirkščiai, atliekamas sumokėjus sumą, lygią maržai, t. y. kainos, kurią sandorio vykdytojas sumokėjo įsigydamas valiutą, ir kainos, kuria jis tą valiutą parduoda savo klientams, skirtumui, yra PVM neapmokestinamas sandoris, kaip tai suprantama pagal šią nuostatą“ (ESTT sprendimas byloje Hedqvist Nr. C 264/14, 2015-10-22).

Nors Europos Teisingumo Teismo sprendimas buvo grindžiamas Bitcoin, tačiau Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (toliau – EBPO) savo išleistoje ataskaitoje apie mokesčių režimų apžvalgą ir naujus mokesčių politikos klausimus patvirtina, jog dauguma ES šalių aiškina, kad jie taikomi visoms virtualioms valiutoms.

Dėl tokio Europos Teisingumo Teismo sprendimo galima daryti išvadą, jog kriptovaliutų pirkimas ir pardavimas mainais į dekretinius pinigus Europos Sąjungos mastu yra PVM neapmokestinamas sandoris ir dėl to kriptovaliuta šiuo požiūriu yra sutapatinama su tradicinėmis valiutomis.

Taip pat verta paminėti, jog 2022 m. gruodžio 8 d. Europos Komisija pasiūlė tekstą, kuriuo iš dalies keičiama Direktyva 2011/16/ES dėl administracinio bendradarbiavimo apmokestinimo srityje (DAC8)³¹. DAC8 be kita ko, numatyti šie dalykai: esamos DAC sistemos pakeitimai, taisyklės dėl išankstinių tarpvalstybinių sprendimų, skirtų didelės vertės fiziniams asmenims, ir kriptovaliutų ataskaitų teikimo ES kompetentingoms institucijoms sistema. Šiame perspėjime daugiausia dėmesio skiriama kriptovaliutų ataskaitų teikimo sistemai (angl. Crypto-Asset Reporting Framework, CARF), kuri turėtų įsigalioti 2026 m. sausio 1 d. Pagal dabartinę DAC sistemą kriptovaliutoms netaikomas keitimasis informacija. Kadangi šiomis elektroninėmis priemonėmis laikomas turtas kelia galimą nepakankamo apmokestinimo riziką, DAC8 suteikia ES valstybėms narėms galimybę gauti informaciją apie kripto aktyvų naudotojus ir ją keistis, įgyvendinant deramo patikrinimo procedūras ir ataskaitų teikimo taisykles, taikomas kriptoaktyviųjų aktyvų sandoriuose aktyviai dalyvaujantiems ūkio subjektams ir jų naudotojams. Taisyklės grindžiamos EBPO CARF. Valstybės narės ne vėliau kaip iki 2025 m. gruodžio 31 d. turi priimti ir paskelbti savo įstatymus ir kitus teisės aktus, būtinus, kad būtų laikomasi šio DAC8. Tai reiškia, kad DAC8 įsigalios nuo 2026 m. sausio 1 d.

³¹ Europos Parlamento ir Tarybos 2022 m. gruodžio 8 d. direktyvos pasiūlymas (EB) Nr. COM/2022/707 dėl administracinio bendradarbiavimo mokesčių srityje.

Užsienio teisės specialistai kelia klausimą, ar kompetentingos institucijos galės panaudoti pagal paskirtį tokį didelį kiekį informacijos ir ar kibernetinė sauga ir žmoniški ištekliai tai leis³², tačiau galima daryti išvadą, jog, išnaudojant teikiamą informaciją, tai leis mokesčių administratoriams susekti kriptovaliutų sandorius, kurie turi būti apmokestinami, bet nėra deklaruojami.

Išvados

1. Nors kripto valiutos atsirado 2008 metais, Europos Sąjungos bei Lietuvos institucijos su kripto turtu susijusių veiklą pradėjo reguliuoti tik žymiai vėliau, nuo 2014 metų. Iki to laiko vyraavęs mokestinis neaiškumas šiuo metu išsklaidytas aiškiomis valstybės institucijų išaiškinimais, tačiau yra tam tikrų probleminių aspektų, pvz. dėl individualios veiklos ir atsitiktinių sandorių kvalifikavimo, kripto turto apmokestinimo momento.
2. Kripto turtas užima vis didesnę dalį finansinių paslaugų rinkos, tuo pačiu metu versdamas valstybės institucijas atkreipti didesnę dėmesį į šių finansinių priemonių reguliavimą ir tinkamą apmokestinimą, tačiau artėjantys Europos Sąjungos teisės aktai, kaip ateityje įsigaliosiantis Europos kriptoturto rinkų reglamentas sureguliuos tarp skirtingų jurisdikcijų esančius skirtumus ir suvienodins tiek kripto valiutų paslaugų teikėjų reguliavimą, tiek apmokestinimą.
3. Kriptovaliutų pirkimas ir pardavimas mainais į dekretynius pinigus Europos Sąjungos mastu yra PVM neapmokestinamas sandoris ir dėl to kriptovaliuta šiuo požiūriu yra sutapatinama su tradicinėmis valiutomis, o naujai siūlomi pakeitimai dėl administracinio bendradarbiavimo apmokestinimo srityje užtikrins geresnes galimybes mokesčių administratoriui apmokestinti nedeklaruotus kriptovaliutų sandorius, kurie yra apmokestinami.
4. Svarbu, kad Lietuvos institucijos pateiktų aiškias ir konkrečias taisykles, užtikrinančias, kad asmenys ir įmonės galėtų tinkamai deklaruoti ir mokėti mokesčius už kripto valiutų sandorius. Be to, reikia daugiau informacijos apie pajamų, gaunamų iš kripto valiutų sandorių mokestines pasekmes, kad būtų užtikrinta atitiktis reikalavimams. Kadangi kripto valiutos populiarumas toliau auga, labai svarbu, kad Lietuvos institucijos imtųsi aktyvaus požiūrio į šios naujos technologijos apmokestinimo priemones.

³² Roger Van de Berg, Thijs van Luijt (2022). European Union: DAC 8 - Implementation of Crypto-Asset Reporting Framework Published. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2022/12/dac-8-implementation-of-crypto-asset-reporting> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 29 d.].

Literatūros sąrašas

Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Europos Sąjungos Tarybos 2006 m. lapkričio 28 d. direktyva 2006/112/EB dėl pridėtinės vertės mokesčio bendros sistemos OL L 347/1 p. 9 (su pakeitimais ir papildymais).
3. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2001, Nr. 110-3992.
4. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3085
5. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004-04-28, Nr. 63-2243.
6. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas. Valstybės žinios, 1997, Nr. 64-1502LR
7. Europos Parlamento ir Tarybos 2020 m. rugsėjo 24 d. reglamento pasiūlymas (EB) Nr. 2019/1937 Europos kriptoturto rinkų reglamentas.
8. Europos Parlamento ir Tarybos 2022 m. gruodžio 8 d. direktyvos pasiūlymas (EB) Nr. COM/2022/707 dėl administracinio bendradarbiavimo mokesčių srityje.

Teismų praktika:

9. Hedqvist [ESTT], Nr. C-264/14, [2015-10-22]. ECLI:EU:C:2015:718.
10. First National Bank of Chicago [ESTT], Nr. C-172/960 [1998-17-14]. ECLI:EU:C:1998:354.
11. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2019 m. kovo 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-3501-438/2019
12. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-438-1358-12
13. Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-148-626/2022.

Specialioji literatūra:

14. MEDELIENĖ, Aistė; SUDAVIČIUS, Bronius. Mokesčių teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011;
15. Roger Van de Berg, Thijs van Luijt (2022). European Union: DAC 8 - Implementation of Crypto-Asset Reporting Framework Published. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2022/12/dac-8-implementation-of-crypto-asset-reporting>

Kita literatūra:

16. Valstybės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos raštas „Dėl virtualiųjų valiutų ir pirminio virtualiųjų žetonų platinimo veiklos mokestinių nuostatų paaiškinimo (2019 04 03 redakcija). 2018, Nr. (18.10-31-1E) RM-21969.
17. Statista. Number of cryptocurrencies worldwide from 2013 to November 2022. Prieiga per internetą: <https://www.statista.com/statistics/863917/number-crypto-coins-tokens/>

18. Europos Centrinis Bankas. Virtual Currency Schemes. Prieiga per internetą: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>
19. Verslo žinios. „Fintech“ bendrovių Lietuvoje pernai padaugėjo 13%, pritrauktos rekordinės investicijos. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/inovacijos/technologijos/2022/04/01/fintech-bendroviu-lietuvoje-pernai-padaugejo-13-pritrauktos-rekordinės-investicijos>
20. Verslo žinios. Kripto valiutininko patriotizmo kaina: 0,6 mln. Eur mokesčių, kurių jam neleidžia sumokėti. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/finansai-apskaita/2022/06/27/kriptovaliutininko-patriotizmo-kaina-06-mln-eur-mokesciu-kuriu-jam-neleidzia-su-moketi#ixzz7q2QP8COP>
21. EBPO An Overview of Tax Treatments and Emerging Tax Policy Issues (2020). Prieiga per internetą: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/taxing-virtual-currencies-an-overview-of-tax-treatments-and-emerging-tax-policy-issues.htm>
22. Lietuvos banko pranešimas: Rizikoms kriptoturto sektoriuje valdyti ir skaidrumui didinti – įstatymo pakeitimai. Prieiga per internetą <https://www.lb.lt/lt/naujienos/rizikoms-kriptoturto-sektoriuje-valdyti-ir-skaidrumui-didinti-istatymo-pakeitimai>
23. Vilniaus apygardos administracinis teismas: Teismas išnagrinėjo bylą dėl pajamų, gautų pardavus kriptovaliutą, apmokestinimo. Prieiga per internetą: <https://vaat.teismas.lt/naujienos/aktualijos/teismas-isnagrinejo-byla-del-pajamu-gautu-pardavus-kriptovaliuta-apmokestinimo/1326>
24. Varle.lt. Varle.lt atsiskaitymai kriptovaliuta išaugo daugiau kaip 1200 proc. Prieiga per internetą: <https://www.varle.lt/blog/varle-lt-atsiskaitymai-kriptovaliuta-isaugo-daugiau-kaip-1200-proc/>
25. Time.com The World's Cryptocurrency Is Now Worth More Than \$3 Trillion [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://time.com/6115300/cryptocurrency-value-3-trillion/>
26. Bankrate.com Cryptocurrency statistics 2023: Investing in crypto [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.bankrate.com/investing/cryptocurrency-statistics/>
27. European Banking Authority Warning to consumers on virtual Currencies EBA/WRG/2013/01. Prieiga per internetą: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/598344/b99b0dd0-f253-47ee-82a5-c547e408948c/EBA%20Warning%20on%20Virtual%20Currencies.pdf?retry=1>
28. Valstybinės mokesčių inspekcijos Mokesčių informacijos departamento informacija: gyventojo gautų virtualios valiutos pardavimo pajamų apmokestinimas gyventojų pajamų mokesčiu. Prieiga per internetą: <https://www.vmi.lt/evmi/documents/20142/391071/Virtualios+valiutos+GPM.PDF/954957f9-18f5-1ec9-8c77-fa79d956c6d8?t=1664350832765>

KRIPTO TURTO APMOKESTINIMO VERTINIMAS IR PROBLEMATIKA

Santrauka

Moksliniame straipsnyje išsamiai įvertinamas dabartinis kripto turto mokestinis reguliavimas Lietuvoje bei Europos Sąjungos bei tarptautinėje teisėje. Atkreipiamas dėmesys ir vertinami su mokesčių reglamentavimu susiję problematiniai aspektai. Ty-

rimas pradedamas pateikiant krypto valiutų rinkos vystymosi Lietuvoje statistiką, aptariamas dabartinis apmokestinimo modelis. Antroje darbo dalyje aprašomas dabartinis krypto turto apmokestinimo modelis, pateikiami probleminiai su krypto turto apmokestinimu susiję aspektai, susiję su individualios veiklos reglamentavimu, apmokestinimo momentu, krypto turto išgavimu. Trečioje darbo dalyje aprašoma su krypto turto apmokestinimu susijusi Europos Sąjungos teisė, aptariamos Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos gairės. Populiarėjanti krypto turto, kaip investicijos priemonės forma, privertė reaguoti ir valstybines institucijas – Lietuvos Respublikos valstybinė mokesčių inspekcija aiškiai nurodo apmokestinimo kriterijus bei mokesčines prievoles, o Europos Teisingumo Teismo sprendimu krypto valiutos prilygintos įprastoms valiutoms, kurioms taikomi tokie patys mokesčiai. Krypto turto apmokestinimas kelia ir tam tikrus probleminius aspektus dėl individualios veiklos ir atsitiktinių krypto sandorių sampratos, tinkamo duomenų rinkimo, dėl to yra tam tikrų aspektų, dėl kurių institucijos Lietuvos ar Europos Sąjungos mastu galėtų imtis papildomų priemonių.

ASSESSMENT AND ISSUES IN THE TAXATION OF CRYPTO ASSETS

Summary

The paper provides a detailed assessment of the current tax treatment of crypto assets in Lithuania, the European Union and international law. It draws attention to and assesses the problematic aspects related to crypto tax regulation. The study starts by providing statistics on the development of the cryptocurrency market in Lithuania and discusses the current taxation model. The second part of the paper describes the current model of taxation of crypto-assets and presents problematic aspects of taxation of crypto-assets, such as the regulation of individual activity, the timing of taxation, and the extraction of cryptoassets. The third part of the paper describes the European Union law relating to the taxation of cryptoassets and discusses the guidelines of the Organisation for Economic Co-operation and Development. The growing popularity of crypto assets as a form of investment instrument has forced the state authorities to react: the State Tax Inspectorate of the Republic of Lithuania clearly states the criteria for taxation and the tax obligations, and the decision of the European Court of Justice puts cryptocurrencies on an equal footing with ordinary currencies, which are subject to the same taxes. The taxation of crypto-assets also raises some problematic aspects regarding the concept of individual activity and occasional crypto-transactions, the proper collection of data, and there are certain aspects that could lead to additional measures by the authorities at the Lithuanian or EU level.

LIETUVOS RESPUBLIKOS INTEGRACIJA EUROPOS SĄJUNGOJE LIUBLINO UNIJOS KONTEKSTE: KONSTITUCINIAI ASPEKTAI

Martynas Sadzevičius, Viktorija Višnevskaja

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3 kurso, 4 ir 7 akademinės grupės teisės studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: martynassa@gmail.com, vika.visnevskaja@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius doc. dr. Vaidotas Vaičaitis

El. paštas: vaidotas.vaicaitis@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė Regina Vasiliauskė

El. paštas: regina.vasiliauske@eversheds.lt

Anotacija. Kiekviena valstybė savo istorijoje turi reikšmingų politiškai ir teisiškai įvykių, kurie esmingai pakeičia valstybingumo suvokimą. Dažniausiai tokie pokyčiai lemia integracijos, arba atvirkščiai, pasipriešinimo integraciniams pokyčiams, veiksmus. Šiame darbe yra analizuojami ir lyginami Lietuvos, kaip valstybės, integraciniai procesai 1569 m. Liublino Unijos sutarties pasirašymo bei 2004 m. Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą kontekste, aptariami teisinio reguliavimo pokyčiai bei gilinamasi, kokią įtaką tai padarė valstybingumo simboliams ar tam tikrų atskirų teisinės sistemos elementų autonomiškumui.

Reikšminiai žodžiai: integracija, Europos Sąjunga, Liublino unija, Lietuvos Statutai, valstybingumo simboliai, autonominė teisinė sistema.

Every country has significant political and legal events in its history that fundamentally change the perception of statehood. Most often, these changes lead to actions of integration or, conversely, resistance to integration. This paper analyses and compares the integration processes of Lithuania as a state in the context of the signing of the Treaty of the Lublin Union in 1569 and Lithuania's membership of the European Union in 2004, discusses the changes in the legal framework, and examines the impact of these changes on symbols of statehood and autonomy of exact elements of legal system.

Key words: integration, European Union, Union of Lublin, Statutes of Lithuania, symbols of statehood, autonomous legal system.

Ivadas

Temos aktualumas. Sudėtingi šiuolaikiniame postmoderniame pasaulyje vykstantys globalizacijos procesai neišvengiamai atsispindi ir teisinėje realybėje, pradedant nuo nežymių pokyčių ordinariniame teisiniame reguliavime baigiant substanciniais, dar niekad nematytais pokyčiais konstituciniame ir tarptautiniame lygmenyje. Iliustratyvus globalizacijos lemiamo analogų neturinčio substancinio pokyčio teisinėje realybėje pavyzdys – tokio sui generis reiškinio kaip Europos Sąjunga (toliau – ES) atsiradimas ir egzistavimas. Europinės integracijos proceso lemiamus teisinės tikrovės pokyčius lydi atitinkami teisiniai neaiškumai ar neapibrėžtumas, įskaitant, bet tuo neapsiribojant, ir konstitucinės teisinės problematikos kontekste, o tokių problemų sprendimas neabejotinai tapo nemaža našta ir nacionalinėms valstybių narių teisę aiškinančioms institucijoms. Tokia problematika yra neabejotinai aktuali ir Lietuvai, kaip europiniuose integracijos procesuose dalyvaujančiai valstybei, bei jos konstitucinei teisei. Be kitų, šiandien sėkmingai naudojamų požiūrių, integracijos procesų esmei suprasti ir jų suponuojamiems dabartiniams teisinio reguliavimo iššūkiams spręsti verta naudotis ir istoricistine paradigma, siekti, kaip tai apibrėžia filosofas K. R. Poperis, numatyti istorijos eigą atskleidžiant „ritmus“, „modelius“, „dėsnius“ ir tendencijas, pagrindžiančias istorijos evoliuciją (Patkauskaitė, 1995, p. 67). Tokios paradigmos naudojimas konstitucinės teisės kontekste suponuoja atitinkamų integracinių procesų ieškojimą istorijoje bei jų lemiamą to meto (konstitucinės) teisinės realybės pokyčių vertinimą, lyginimą su dabartyje vykstančiais procesais. Šiame moksliniame darbe atsisukama į pakankamai tolimą praeitį – Lietuva jau turi integracinės patirties 1569 m. Liublino unijos pagrindu kuriant bendrą valstybę su Lenkija ir to nulemtų teisinio reguliavimo, ypač Lietuvos Statuto (suprantant Statutus kaip kelias vientiso akto redakcijas), pokyčių. Taigi, anksčiau integracinių procesų nulemtų teisinių pokyčių analizė ir lyginimas su šiandieniniais procesais gali duoti naudingų rezultatų siekiant suprasti ir šiandien vykstančius procesus bei pokyčius Lietuvos konstitucinėje teisėje. Visa tai suponuoja Lietuvos Statutų analizės aktualumą šiuolaikinės teisinės problematikos kontekste. Be to, kad jų reguliavimo pokyčius lėmė ir istoriniai integracijos procesais, Statutų svarbą lemia ir jų „konstitucionalizavimas“ šiuolaikiniame teisiniame reguliavime: 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje yra daroma nuoroda į Lietuvos Statutus, kuri, nors ir nėra norminio pobūdžio, leidžia Statutus laikyti tam tikru Lietuvos valstybingumo ir teisinės tradicijos šaltiniu – „<...> (Lietuvos valstybės – aut. past.) teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais <...>“ (Vaičiaitis, 2013, p. 55). Tokia nuoroda preambulėje lemia Lietuvos Statutų reikšmę ir Konstitucijos interpretavimo ir aiškinimo procese, kadangi nors preambulėje ir nėra eksplicitiškai formuojamos normos, preambulę derėtų vertinti kaip integralų viso Konstitucijos teksto elementą. Tokia preambulės (o kartu ir joje esančių nuorodų, „konstitucionalizuojančių“ Statutus), kaip neatsiejamos Konstitucijos teksto dalies, reikšmė pripažįstama ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio teis-

mo jurisprudencijoje (Vainiūtė, 2012, p. 913). Aiškindamas Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą Konstitucijos vientisumo principą, teismas yra pabrėžęs, kad „Konstitucijos vieningumas pirmiausia reiškia tai, kad konstitucinės nuostatos yra susijusios ne tik formaliai, pagal Konstitucijos normų išdėstymo struktūrą, bet ir pagal jų turinį. Šis normų vieningumas reiškia, kad tiek Konstitucijos preambulė, tiek jos skirsniai bei straipsniai sudaro prasmingą Konstitucijos visumą“ (Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada). Taigi, visa tai lyg įpareigoja šiuose istoriniuose dokumentuose ieškoti modernaus konstitucionalizmo bei valstybingumo atributų pradų ir per istorinę prizmę pažvelgti į šiandienos konstitucinius iššūkius keliančius procesus lyginant ir ieškant sąsajų tarp nūdienos problemų ir istorinės patirties. Šiame moksliniame darbe ieškoma sąsajų būtent tarp ES integracijos proceso bei Lenkijos ir Lietuvos integracijos Abiejų Tautų Respublikoje, o tai ir yra šio mokslinio **darbo objektas** – tiriami, lyginami atitinkamai LDK ir Lietuvos Respublikos teisės aktų pokyčiai, susiję su minėtais integracijos procesais. Taigi, **darbo tikslas** – per konstitucinės teisės prizmę konceptualiai palyginti Lietuvos teisinės realybės pokyčius sudarant 1569 m. Liublino uniją ir 2004 m. Lietuvos Respublikai įstojus į Europos Sąjungą. Darbo tikslas pasiekiamas per konkrečius **uždavinius**: išskirti konkrečius konstitucinio reguliavimo aspektus, per kuriuos lyginami reguliavimo pokyčiai, atskleisti šių pokyčių turinį tiek Liublino unijos, tiek stojimo į ES kontekste bei nurodyti konkrečias šių dviejų teisinių procesų sąsajas. Pagrindiniai **darbe naudojami tyrimo metodai** yra istorinis ir lyginamasis: darbe lyginamas LDK teisinis reguliavimas iki ir po Liublino unijos sudarymo (ar stojimo į ES), tačiau darbe neišvengta ir lingvistinio, loginio ir sisteminio metodų naudojimo. Darbe remiamasi šiais istoriniais **šaltiniais**: 1566 m. Antruoju ir 1588 m. Lietuvos Statutais (1529 m. Lietuvos Statutu darbe nebus remiamasi dėl jo archajiško pobūdžio ir neaktualumo istorine prasme) ir dabartiniais teisės šaltiniais: Lietuvos mokslininkų darbais (pavyzdžiui, V. Vaičičio, M. Vainiūtės) ir teismų sprendimais.

1. Su abiem integraciniais procesais susiję teisinio reguliavimo pokyčiai

Kaip jau buvo minėta, integracijos procesai neišvengiamai sukelia tam tikrus teisinės realybės pokyčius, nes, kuriant tarptautines organizacijas ar federacines valstybes, pokyčiai valstybės konstitucinio lygmens teisiniame reguliavime yra neišvengiami – taigi, jie vyko tiek kuriant Abiejų Tautų Respubliką, tiek 2004 m. Lietuvai stojant į Europos Sąjungą.

Liublino unijos¹ akto rengimo procesas nebuvo paprastas – jau pačioje derybų

¹ Nors šiame darbe yra labiau gilinamasi ir nagrinėjami 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto ir 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto normos, tačiau šio darbo kontekste taip pat paminėtinos aktualios tam tikros 1569 m. Liublino Unijos nuostatos, pavyzdžiui:

proceso pradžioje išsiskyrė Lenkijos ir LDK atstovų požiūris į unijos turinį – LDK didikai, palaikantys lygiaverčių valstybių federacijos koncepciją, nepaisant to, kad Lenkijos parama nesėkmingai prasidėjusiame Livonijos kare su Rusija buvo būtina, nesutiko su Lenkijos pusės idėja prisijungti LDK prie Lenkijos lyg paprastą provinciją. LDK didikams įnirtingai keliant klausimus dėl LDK valstybingumo išsaugojimo neišvengta net derybų žlugimo – tik Lenkijos karaliui Žygimantui Augustui jėga nuo LDK atplėšus Kijevo, Voluinės, Podolės ir Palenkės vaivadijas bei taip patenkinus radikaliausių Lenkijos ponų reikalavimus 1569 m. liepos 1 d. buvo patvirtintas kompromisinis unijos variantas – šią datą ir galima laikyti Abiejų Tautų Respublikos (ATR) pradžia, nulėmusia teisinės realybės pokyčius. Tačiau Liublino unijos nulemti reguliavimo pokyčiai šiuo integraciniu tarptautiniu teisės aktu neapsiribojo – 1569. Liublino seime be paties unijos akto sudarymo ir priėmimo buvo sudaryta ir Statuto pataisymo komisija – ji pradėjo Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) kūrimą (nors pataisos ir buvo nulemtos pavietų seimelių, o kodifikavimo darbus atliko LDK kanceliarija) (Vaičaitis, 2014, p. 72).

Trečiojo Lietuvos Statuto priėmimo būtinumą suponavo pats jau įvykęs Liublino unijos faktas: viena vertus, prie pasikeitusios teisinės realybės reikėjo derinti LDK nacionalinės teisės nuostatas, kita vertus, tai buvo proga į LDK teisinį reguliavimą įtraukti ir kitas, LDK autonomiją naujos federacinės valstybės sudėtyje užtikrinančias nuostatas. Svarbi ir paminėtina istorinė aplinkybė šiuo atveju buvo ir valdovo Stepono Batoro mirtis 1586 m., nes dėl to LDK atstovai gavo galimybę už paramą Žygimantui Vazai gauti jo pritarimą naujai Statuto redakcijai, kadangi LDK Statuto patvirtinimas buvo vienas iš pagrindinių LDK atstovų reikalavimų Žygimanto Vazos rinkimuose. Taigi, 1588 m. patvirtintas Statutas buvo kupinas išskirtinai lietuviškų, sava prasme net antiintegracinių nuostatų (plg. Vaičaitis, 2014, p. 73-76). Šio teisės akto priėmimas, kartu su jau minėtu paties Liublino unijos akto priėmimu, laikytinas antru fundamentaliu konstitucinės teisinės realybės pokyčiu, kuris ir bus analizuojamas šiame darbe.

Lietuvos Respublikos stojimo į Europos Sąjungą procesas, kaip ir Liublino unijos sudarymo, nebuvo paprastas. Jo pradžia laikytinas 1995 m. birželio 12 d. Europos (asociacijos) sutarties pasirašymas, kurios 69 straipsnyje buvo Lietuvos įsipareigojimas pradėti laipsnišką Lietuvos teisės normų derinimą su ES teise (Europos Sutartis,

⁵ Lietuvos didžiojo kunigaikščio išrinkimas ir pakėlimas, prieš tai atskirai vykdavęs Lietuvoje, kad jau pasibaigtų taip, kad ateityje neliktų jokio ženklo ar panašumo, kurie rodytų arba reikštų Lietuvos didžiojo kunigaikščio pakėlimą arba inauguraciją. O kadangi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės titulas ir pareigybės išlieka, tai renkant ir karūnuojant jis turi būti skelbiamas ir Lenkijos karaliumi, ir kartu Lietuvos, Rusijos, Prūsijos, Mazovijos, Žemaitijos, Kijevo, Voluinės, Palenkės ir Livonijos didžiuoju kunigaikščiu.

¹² Pinigai tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje bendru sutarimu turi būti kalami uniformis et aequalis in pondere et grano et numero petiarum et inscriptione monetarum [vienodi ir tapatūs dėl svorio ir turinio ir vienetų kiekio ir užrašo monetose – vert. past.], tų rezultatų privalo pasiekti Jo Karališkoji Malonybė ir Jo Karališkosios Malonybės palikuonys.

steigianti asociaciją..., 1998). Vėliau sekė oficialios paraiškos dėl narystės Europos Sąjungoje pateikimas. Paminėtina, kad teisinės realybės pokyčiai Lietuvoje stojimo į ES atveju prasidėjo dar gerokai iki Lietuvos tapimo ES nare. Vien tam, kad galėtų pradėti oficialias derybas dėl stojimo į ES, Lietuva privalėjo įgyvendinti tam tikras vidaus reformas, pavyzdžiui, panaikinti mirties bausmę, išsipareigoti uždaryti Ignalinos atominę elektrinę, užtikrinti Europos Sąjungos piliečių teises įsigyti žemės nuosavybės teisę Lietuvoje. Lietuvos teisė buvo derinama su ES *acquis communautaire*, kurios apimtį apibrėžė Europos Komisija, buvo sukurta net teisės derinimo institucinė struktūra (Europos komitetas, Vyriausybinių Europos integracijos komisija, Seimo Europos reikalų komitetai, integraciniai padaliniai ministerijose), buvo rengiami Vyriausybės reglamento, Seimo statuto ir kitų teisės aktų pakeitimai (Peciukonienė, Žilinskas, 2003, p. 58). Taigi, didžioji dalis teisinės realybės pokyčių, susijusių su stojimu į ES yra būtent susiję su plataus spektro ordinarinio reguliavimo pokyčiais – per nuolat tobulėjantį institucionalizuotą derinimo procesą buvo priimta daug Lietuvos nacionalinės teisės pokyčių, susijusių ne tik tiesiogiai su vidaus rinkos normomis, bet ir su vis platesne *acquis* dalimi (Peciukonienė, Žilinskas, 2003, p. 54). Tačiau narystės ES suponuojama teisinės tikrovės kaita neapsiribojo tik ordinarinės teisės derinimu – tapimas Europos Sąjungos valstybe nare laikytinas svarbiu Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimu, tad jis buvo sprendžiamas tiesiogiai atskleidžiant piliečių valios – 2003 m. gegužės 10 ir 11 dienomis organizuotu referendumu tų pačių metų balandžio 16 d. pasirašyta Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą sutartis, kuri įsigaliojo 2004 m. gegužės 1 d. Nuo to laiko Lietuva tapo visateise Europos Sąjungos nare (Čekijos Respublikos, Estijos, Kipro..., 2003). Tiesa, konstitucinis teisinis reguliavimas prie šių pasikeitusių politinių realijų buvo adaptuotas tik 2004 m. liepos 13 d. priėmus konstitucinį aktą „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir padarius atitinkamas Konstitucijos 150 straipsnio pataisas. Tiek, šios Konstitucijos pataisai ir harmonizuojant Lietuvos ir ES teisę įvykdyti jau minėti ordinarinio reguliavimo pokyčiai laikytini fundamentaliais teisinės realybės pokyčiais, analizuojamais šiame moksliniame darbe.

Taigi, tiek Lietuvos integracijos ATR atveju, tiek stojimo į ES kontekste išvelgtinas politinio susitarimo momentas, sąlygojęs tarptautinio dokumento atsiradimą (1569 m. Liublino unijos aktas ir 2003 m. stojimo į Europos Sąjungą sutartis) ir, atitinkamai, šių dokumentų nulemti kiti teisinio (ir konstitucinio) reguliavimo pokyčiai, atliepiantys minėtus tarptautinius dokumentus: 1588 m. priimtas Trečiasis Lietuvos Statutas keitė Antrąjį Lietuvos Statutą kaip naują redakciją, o 2004 m. buvo priimtas konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, vyko minėti ES ir Lietuvos teisės harmonizavimo procesai. Taigi, teisine prasme abejais atvejais nacionaliniame reguliavime reaguojant į tarptautinius dokumentus stengtasi išsaugoti arba Lietuvos valstybės teisinę autonomiją (1588 m. TLS atveju), arba išsaugoti Lietuvos suverenitetą, jos Konstitucijos viršenybę ES teisės atžvilgiu

bei sustiprinti parlamentinę Vyriausybės kontrolę (2004 m. konstitucinio akto atžvilgiu). Tiesa, čia galima išskirti ir tam tikrus teisinius skirtumus: jei pirmu atveju, buvo parengta ir patvirtinta visai nauja Lietuvos Statuto, kaip tam tikro LDK konstitucinio šaltinio, redakcija, tai antru atveju buvo priimtas nedidelės apimties konstitucinis aktas, kuris tapo sudėtine 1992 m. LR Konstitucijos dalimi. Nors minėti reguliavimo pokyčiai abiem atvejais palietė daug sričių, tačiau šiame moksliniame darbe abu reguliavimo pokyčiai lyginami dviem aspektais: pirma, išskiriant konkrečių valstybingumo atributų – valstybinės kalbos, simbolių, sostinės ir valiutos – pokyčius, bei, antra, analizuojant teisinę sistemą ir vertinant jos atskirų elementų autonomiškumą bei išskiriant jo pokytį.

2. Valstybingumo simboliai integracijos kontekste

Mokslinėje literatūroje jau pastebėta, kad egzistuoja tam tikri valstybingumo simboliai, kurie, kaip konstitucinės vertybės, yra įtvirtinti tiek dabar galiojančioje Lietuvos Konstitucijoje, tiek buvo įtvirtinti ir Lietuvos Statutuose: tai valstybinė kalba, valstybės herbas ir Vilnius kaip valstybės sostinė, valiuta. Būtent šie aspektai pasirenkami neatsitiktinai, tokį skirstymą jau galima aptikti mokslinėje literatūroje – pavyzdžiui, juos, kaip valstybingumo simbolius įvardina ir V. Vaičaitis (Vaičaitis, 2016, p. 20, 106). Kiekvienas šių aspektų yra aptartinas ir lygintinas atskirai.

2.1. Valstybinės kalbos statusas

Pirma, analizuotina rusenų kalba kaip oficiali LDK valstybinė (kanceliarinė) kalba. Daug nesiplečiant apie pačią lingvistinę padėtį to meto Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ar lingvistinius pačios kanceliarinės kalbos susiformavimo aspektus derėtų tik paminėti, kad lietuvių istoriografijoje yra sutariama, jog kanceliarinė senoji slavų kalba buvo bent jau oficialiai naudojama rašto kalba, kai kurie istorikai net suteikia šiai nuo savo natūralaus vartojimo arealo atsiplėšusiai kalbai valstybinės kalbos statusą ar net laikosi pozicijos, kad tam tikru laikotarpiu buvo ir šnekamoji lietuvių bajorijos kalba (Ragauskienė, 2013, p. 151). Taigi, vienu ar kitu atveju, šios kalbos statusas to meto LDK buvo, mažų mažiausiai, ypatingas, tačiau norint nustatyti teisinį šios kalbos statusą ir jo pokyčius, savaime suprantama, būtina yra aktualių istorinių teisės šaltinių – Lietuvos Statutų – analizė.

Visų pirma paminėtina, kad ir patys analizuojami Statutai buvo parašyti būtent šia kalba, kuri 1588 m. Leonas Sapiegos kreipimesi į LDK luomus vadinama „sava, o ne kokia svetima kalba“ (Vaičaitis, 2016, p. 107). Tačiau apie specialų šios kalbos statusą galima spręsti nagrinėjant būtent tam tikrų socialinių santykių reguliavimo Statute specifiką. Valstybinės kalbos statusą suponuoja nebūtinai eksplisicinis to įvardinimas, tačiau apie tai galima spręsti iš jos minėjimo kitame kontekste, pavyzdžiui, tam tikrų

reikalavimų kalbos naudojimui valstybiniuose procesuose, viešuosiuose teisiniuose santykiuose. 1566 m. Antrojo ir 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statutų IV skyriuje „Apie teisėjus ir apie teismus“ yra (nors ir abstrakčiai) reguliuojamas teismo procesas – viena valstybinės valdžios įgyvendinimo formų. Jau 1566 m. Antrajame Lietuvos Statute keliamas proceso kalbos reikalavimas, protokolai, teismo išrašai ir šaukimai turėjo būti surašyti senąja slavų (rusėnų) kalba. I jau po Liublino unijos priimtą 1588 m. Trečiąjį Lietuvos Statutą ši nuostata buvo perkelta nepakeista – „žemės teismo raštininkas turi rusėniškomis raidėmis ir rusėniškais žodžiais visus raštus, išrašus ir šaukimus rašyti, o ne kitokia kalba ir žodžiais“ (1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas, 4 sk., 1 str.). Be to, 1588 m. Trečiajame Lietuvos Statute reikalavimo naudoti kanceliarinę slavų kalbą taikymas plečiamas: IV skyriaus 37 str. kalbos mokėjimo reikalavimas nustatomas vaivadų bei seniūnų skiriamiesiems teisėjams ir raštininkams: „paskirti vietininką arba paseniūnį, pilies teismo teisėją ir raštininką, kurie būtų <...> mokantys rusų raštą“, o 104 str. – vazniui: „sėsliam, gimusiam Didžiojoje Kunigaikštystėje, mokančiam rusėnišką raštą“ (1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas). Taigi, Trečiajame Lietuvos Statute rusėnų kalbos kaip valstybinės kalbos idėja labiausiai atskleidžiama per reikalavimą naudoti ją įgyvendinant valstybės valdžią teismo procese. Visa tai veda prie išvados, jog 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto, kuris buvo priimtas beveik po dviejų dešimtmečių po Liublino Unijos, nuostatoms dėl kanceliarinės LDK kalbos integraciniai procesai jokios įtakos nepadarė. Tiesa, čia reikia pripažinti, jog, nors 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas Lietuvos teritorijoje galiojo iki pat 1840 metų, tačiau po 1697 m. Seimo konstitucijos (įstatymo) priėmimo LDK raštvedyboje de facto pradėta vartoti lenkų kalba (Vaičaitis, 2016, p. 106).

Šiuolaikinėje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje valstybinė kalba eksplicitiškai minima jos 14 str. – „Valstybinė kalba – lietuvių kalba“. Priešingai nei Trečiajame Lietuvos Statute, kuriame valstybinės kalbos svarba atskleidžiama reguliuojant konkrečių teisinių santykių, pavyzdžiui, teismo proceso, specifiką, 1992 m. Konstitucijoje pasirinkta valstybinės kalbos principą įtvirtinti jau I skirsnyje „Lietuvos valstybė“. Valstybinės kalbos statusas dabartinėje Konstitucijoje suteikiamas būtent etninei lietuvių, o ne kokiai kitai, kalbai. Konstitucijos 14 straipsnio formuluotė yra lakoniška – įtvirtinamas valstybinės kalbos principas, lietuvių kalba pripažįstama saugotina konstitucine vertybe. Įdomu yra tai, kad šis principas 1992 m. LR Konstitucijoje taip pat konkretizuojamas, siejant jį su lietuvių kalbos vartojimu teismo procese: štai Konstitucijos 117 straipsnyje teigiama, jog „teismo procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine kalba“, o „asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisminiuose veiksmuose per vertėją“.

Konstitucinis valstybinės lietuvių kalbos principas įgyvendinamas ir jo samprata atskleidžiama ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Pirmą kartą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje konstitucinis valstybinės kalbos statusas aptartas 1999 m. spalio 21 d. nutarime dėl dabar jau netekusio galios Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios

Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Juo Konstitucinis Teismas pripažino lietuvių kalbą „konstitucine vertybe“, aiškina jos reikšmę – „valstybinė kalba saugo tautos identitetą, integruoja pilietinę tautą, užtikrina tautos suvereniteto raišką, valstybės vientisumą ir jos nedalomumą, valstybės ir savivaldybių įstaigų funkcionavimą“, valstybinė kalba yra siejama net su piliečių lygiateisiškumu, nes „leidžia visiems piliečiams vienodomis sąlygomis bendrauti su <...> institucijomis, įgyvendinti savo teises bei teisėtus interesus“, paminima ir jau aptarta įstatymo leidėjo pareiga užtikrinti valstybinės kalbos vartojimą viešajame (o ne privačiame) gyvenime ir atitinkamas apsaugos priemonės. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime, kuriame nagrinėtas tam tikrų teisės aktų, reguliuojančių valstybės tarnybą ir su ja susijusius santykius, konstitucingumas, valstybinis lietuvių kalbos statusas siejamas su konstituciniu valstybės tarnybos atvirumo imperatyvu, pripažįstamas būtinumas į valstybės tarnybą priimti asmenis, mokančius valstybinę kalbą. Šio principo svarba atskleidžiama aiškinant ir kitus konstitucinius institutus – pavyzdžiui, aiškindamas pilietybės institutą, Konstitucinis Teismas 2003 m. gruodžio 30 d. nutarime konstitucinį valstybinės kalbos statusą sieja su pilietiškumo principu: kalbos mokėjimas laikytinas viena iš asmens tapimo pilietine bendruomene prielaidų, siekis gerai išmokti kalbą siejamas su asmens siekiu integruotis. Svarbu paminėti, kad Konstitucijos 14 straipsnis, kuriame analizuojamas kalbos statusas įtvirtintas, yra Konstitucijos I skirsnyje, kurio nuostatomis, kaip įtvirtinančioms ypatingas konstitucines vertybes, yra nustatyta aukštesnio lygio teisinė apsauga – jos gali būti keičiamos tik referendumu (Konstitucijos 148 straipsnio 2 dalis, Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas). Reikšmingas yra ir Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas – juo vardo ir pavardės įrašas pase susietas su asmens vardo ir pavardės naudojimu viešajame gyvenime, taip pat apibrėžti svarbūs su lietuvių kalbos rašmenimis ir jų vartojimu susiję klausimai, įtvirtinta įstatymo leidėjo prerogatyva šiuos klausimus spręsti.

Nagrinėjant valstybinės kalbos statuso problematiką integracijos į ES proceso kontekste, paminėtina, kad tokie procesai jokios tiesioginės įtakos valstybinei kalbai kaip valstybingumo simboliui ir jos statusui nacionaliniame lygmenyje neturėjo. ES sutartimis net nėra numatyta ES kompetencija nacionalinės kalbos politikos srityje. Priešingai, Europos Sąjungos sutarties 3 straipsnyje įvardinant Europos Sąjungos tikslus nustatyta, kad „Ji (Europos Sąjunga – aut. past.) gerbia turtingą savo kultūros ir kalbų įvairovę bei užtikrina, kad Europos kultūros paveldas būtų saugomas ir turtinamas“, kalbų įvairovės principas yra įtvirtintas ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 22 straipsnyje, o taip pat 21 straipsnyje draudžiama diskriminacija kalbos pagrindu. Šis principas įgyvendinamas nustatant pakankamai nemažą Europos Sąjungos oficialiųjų kalbų sąrašą Europos Sąjungos sutarties 55 straipsnyje ir reglamente, oficialių kalbų sąrašas plečiamas prie ES prisijungiant naujoms valstybėms narėms. Taigi, šiuo metu lietuvių kalba turi ir vienos iš ES oficialių kalbų statusą.

Daugiakalbystė ES realiai veikia – tiek reglamente, tiek Europos Sąjungos sutartyje – jos 24 straipsnyje nustatyta kiekvieno piliečio teisė kreiptis į bet kurią ES instituciją viena iš nustatytų kalbų ir gauti atsakymą ta pačia kalba.

Taigi, lyginant tyrimo objektu esančių integracijos procesų įtaką valstybinei kalbai, kaip valstybingumo simboliui, ir jos statusui, galima teigti, kad LDK integracija į ATR ilgainiui turėjo įtakos tuometinės LDK valstybinės rašytinės kalbos vartojimo pokyčiams (nors tai ir neatsispindėjo 1588 m. Lietuvos Trečiojo Statuto nuostatose), tuo tarpu Lietuvos Respublikos integracijos į ES atveju – šie substanciniai pokyčiai neturėjo jokios įtakos lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statuso sumažėjimui. Priešingai – Europos Sąjunga savo teisiniu reguliavimu veikia, pirma, pasyviai – įtvirtindama pagarbos nacionalinėms kalboms principą, ir proaktyviai – be jau esamo valstybinės kalbos statuso suteikdama lietuvių kalbai ir oficialios ES kalbos statusą, ir taip lyg pakeldama šį statusą į dar aukštesnį lygį.

2.2. Valstybės herbas ir sostinė, kaip valstybingumo simboliai

Šias dvi konstitucines vertybes irgi galima sieti su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir, savaime suprantama, Statutų tradicija (Vaičaitis, 2016, p. 107). Kaip ir apie valstybinės rusėnų kalbos statusą, taip ir apie Vyčio laikymą Lietuvos valstybės herbu, galima spręsti analizuojant Statutų normas, reguliuojančias svarbią specifinę viešojo gyvenimo sritį, kurioje įgyvendinama ir valstybės valdžia – teismo procesą. Aktualių šiame kontekste normų yra būtent Antrojo ir Trečiojo Statuto IV skirsnyje „Apie teisėjus ir teismus“. Tiek 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 10 straipsnyje, tiek jau po Liublino unijos priimto 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 12 straipsnyje yra įtvirtinta identiška nuostata, kuria nustatoma, kad paviato teismo antspaude (taigi, ir oficialiuose teismo dokumentuose) turi būti LDK valstybės herbas Vytis – „Taip pat mes, valdovas, suteikiame, po šios mūsų valstybės, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, herbu Vyčiu antspaudą į kiekvieną paviatą, ant kurio [antspaudas] yra parašytas aplink herbą to paviato pavadinimas“ (1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas, IV skyrius, 12 straipsnis).

Statutuose reikšmė suteikiama ne tik Vyčiui, kaip Lietuvos valstybės herbui, bet ir Vilniui, kaip Lietuvos valstybės sostinei. Vėlgi, analogiškai kaip ir herbo ar valstybinės kalbos atveju, normų, skirtų išimtinai sostinės statuso suteikimui Vilniaus miestui, nėra, tačiau jo statusas kontekstualiai minimas reguliuojant kitus svarbius visuomeninius santykius – tokio reguliavimo esama tiek Antrajame, tiek Trečiajame Lietuvos Statute, paminėtina, dalis aktualaus reguliavimo irgi yra susijusi su teisingumo vykdymu – juoba, Vilnius sostine laikomas ir kitame to meto teisės akte – 1581 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo nuostatų preambulėje (Vaičaitis, 2016, p. 107). Taigi, 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto III skyriaus 32 straipsnyje nustatyta, kur posėdžiauja LDK Vyriausiasis Tribunolas – „niekur kitur, tik mūsų sostiniame Vilniaus mieste“. Vil-

nius sostiniu miestu įvardinamas ir Trečiojo Lietuvos Statuto III skyriaus 36, 38, 49 straipsniuose ir IV skyriaus 31 straipsnyje. Taip pat, III skyriaus 35 straipsnyje, kuriuo reguliuojamas Magdeburgo teisės ir Statuto santykis, kalbama išimtinai apie Vilniaus miestą, jis išskiriamas iš kitų miestų – „tik mūsų Vilniaus miesto miestiečiai, pagal miestietišką teisę gyvendami, pagal ankstesnį ir dabartinį Statutą prie tokios teisės yra prileidžiami“, o I skyriaus 24 straipsnyje ir kitur yra numatyta, kad bajoras, atlikęs tam tikrus sunkius nusikaltimus, turi būti įkalintas Vilniaus aukštutinėje pilyje – „mūsų Vilniaus aukštutinėje pilyje turi kalėti“ (1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas). Taigi, 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto nuostatomis dėl LDK valstybinių simbolių 1569 m. Liublino Unija įtakos nepadarė, tiesa, kiek vėliau, nuo XVIII a., Vilniuje de facto nebevyko Seimai, o Vytis tapo ne tik LDK, bet ir bendros Abiejų Tautų Respublikos vėliavos dalis (kartu su lenkišku ereliu).

Nūdienos Lietuvos valstybė irgi turi savo simbolius, tai irgi yra reglamentuota teisės aktuose. Tiesa, jei vieninteliu LDK valstybės heraldiniu simboliu buvo galima laikyti Vytį, tai dabartinė Konstitucija šių simbolių nurodo žymiai daugiau: vėliavą, herbą, himną. 1992 m. Konstitucijoje taip pat, kaip ir LDK laikais, pripažįstamas ir Vilniaus miesto kaip sostinės statusas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 15 straipsnyje nustatyta, kad „Valstybės vėliavos spalvos – geltona, žalia, raudona“, „Valstybės herbas – baltas Vytis raudoname lauke“, 16 straipsnyje Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“ pripažįstama valstybės himnu, o 17 straipsnis byloja, kad „Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė“. O tiek, kiek tai susiję su valstybės sostine, reikia pasakyti, jog be minėto Konstitucijos 17 straipsnio, Vilniaus, kaip sostinės statusas detalizuotas Konstitucijos 82 straipsnio 1 dalyje, kur teigiama, jog „išrinktas Respublikos Prezidentas savo pareigas pradeda eiti rytojaus dieną pasibaigus Respublikos Prezidento kadencijai, po to kai Vilniuje, dalyvaujant Tautos atstovams – Seimo nariams, prisiekia Tautai <...>“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992, 82 str. 1 d.). Iš šios nuostatos netiesiogiai galima teigti, jog Konstitucija nustato, jog tiek Seimas turi posėdžiauti, tiek ir Respublikos Prezidentas reziduoti būtent Vilniuje. Taigi, išskirtinis sostinės statusas šiuo metu užtikrinamas paprasčiausiai būtent joje įsteigiant svarbiausias valdžios institucijas ir kitas įstaigas, būtent Vilniuje. Vien iš šių konstitucinio lygmens normų galima spręsti apie šių simbolių ypatingą reikšmę ir vertę Lietuvos teisinėje sistemoje.

Nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad europinės integracijos procesų įtakos nagrinėjamam reguliavimui būti neturėtų, nes šiais teisės aktais yra reguliuojami išimtinai nacionaliniai, valstybiniai simboliai, tokia prielaida būtų neteisinga. Vien Valstybės vėliavos ir kitų vėliavų įstatymo IV skirsnyje nustatomi ir užsienio valstybių, Europos Sąjungos ir tarptautinių viešųjų organizacijų vėliavų naudojimo principai, vietos ir progos. Mokslinio darbo kontekste yra aktuali būtent Europos Sąjungos vėliavos naudojimas reguliavimo analizė. Šis reguliavimas dienos šviesą išvydo 2004 m. liepos 8 d., kuomet Valstybės vėliavos ir kitų vėliavų įstatymas buvo išdėstytas nauja redakcija. Įsta-

tyme numatyta, jog ES vėliava nuolat iškeliama tik prie ES institucijų pastatų ar diplomatinėjų atstovybių, ES išorinės sienos pasienio punktuose, o prie Lietuvos Respublikos valstybės ar savivaldybės institucijų ir įstaigų pastatų – tik kai jose lankosi Lietuvos Respublikos oficialūs svečiai ir specialiųjų misijų atstovai ir kai kuriais kitais atvejais.

Taigi, valstybės herbui (vėliavai, himnui) ir sostinei Vilniui, kaip valstybingumo simboliams, joks statuso sumažėjimas nebuvo padarytas nei 1588 m. Trečiajame Statute, priimtame po 1569 m. Liublino Unijos, nei po 2004 m. konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ priėmimo. Valstybės herbas de jure savo statuso Statute neprarado ir bendroje valstybėje su Lenkija – jis ir toliau buvo naudojamas LDK institucijų antspauduose, o po ES integracijos Lietuvos herbas ir vėliava taip pat neprarado savo nacionalinio statuso – tiesiog ordinarinėje teisėje buvo nustatyta papildoma teisinė apsauga ne tik Lietuvos, bet ir ES simboliams, tačiau tai nebuvo daroma Lietuvos nacionalinių simbolių sąskaita. Tas pats pasakytina ir apie Vilnių, kaip Lietuvos sostinę: su tuo susijusios 1588 m. Trečiojo Statuto nuostatos praktiškai nepakito palyginus jas su ikiunijiniu 1566 m. Antruoju Statutu, tiesa, jo statusas de facto sumenko. Tuo tarpu Lietuvai įstojus į ES, Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės statusas, išliko nepakitęs.

2.3. Nacionalinė valiuta, kaip valstybingumo simbolis

Šis simbolis neabejotinai yra aktualus tiek LDK, tiek modernios Lietuvos valstybės kontekste. Taip pat, priešingai nei valstybinės kalbos, valstybės simbolių ar sostinės atveju, šiuo aspektu įžvelgtinos ir reikšmingesnė nacionalinio ir integracinio intereso sankirta: tad integracinių procesų poveikiui suprasti itin aktualus yra ne tik nacionalinio teisinio reguliavimo „prieš ir po“ lyginimas, bet ir pastarojo reguliavimo santykio su integraciniais teisės aktais analizė ir vertinimas.

Norint analizuoti Liublino unijos integracinių procesų nulemtą įtaką LDK teisiniui reguliavimu šiame kontekste būtina paminėti, kad pačiu Liublino unijos aktu buvo stengtasi reguliuoti ir federacinės valstybės valiutą. 1569 m. Liublino Unijos 12 straipsnyje numatyta, kad tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje pinigai turi būti kalami uniformis et aequalis in pondere et grano et numero praeciarum (s) et inscriptione monetae – turi sutapti jų svoris ir turinys, vienetų kiekis ir užrašas monetoje, taip pat tai yra minima ir 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto nuorašuose (Archiwum Komisji Prawniczej. Tom siódmy..., 1900, p. 325). Taigi ši nuostata atspindi akivaizdų siekį sukurti bendrą valiutą. LDK nacionalinis piniginis vienetas – lietuviškas grašis – yra minimas jau 1566 m. Antrajame Lietuvos Statute. Lietuviška valiuta yra minima 1566 m. Antrajame Lietuvos Statute: „Iš kiekvieno kampionio piliakalnio mokama po 24 lietuviškus grašius, o iš kitų piliakalnių – po dvylika grašių“ (Archiwum Komisji Prawniczej. Tom siódmy..., 1900, p. 130), taip pat lietuviški grašiai kaip teismo mokestis yra minimi 1588 m. Trečiajame Lietuvos Statute: „teismas turi sau už savo darbą imti teismo mokestį nuo lietuviš-

kos kapos – po du lietuviškus grašius“ (1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas, 4 skyrius, 5 straipsnis). Grašiai yra minimi daugelyje straipsnių, bet tam tikruose straipsniuose yra dar ir pasakoma, jog jie yra lietuviški (pvz. 1588 m. TLS IV skyriaus 31 straipsnis, 53 straipsnis, VII skyriaus 22 straipsnis, IX skyriaus 9 straipsnis). Taigi, valiuta – lietuviški grašiai – minimi abiejuose Statutuose ir po 1569 m. Liublino Unijos akto priėmimo išlieka, o savo esme šioje nuostatoje galime įžvelgti prieštaravimą visam integracijos procesui išsaugant lietuvišką grašį kaip nacionalinės valiutos dalį.

Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą procese valiutos klausimas buvo išspręstas klausimas spęstas kitaip, nei kuriant Abiejų Tautų Respubliką. Europos Sąjunga buvo kurta kaip būtent į ekonominę bendradarbiavimą orientuota organizacija, o bendra vidaus rinka, su kuria glaudžiai susijęs yra ir bendros valiutos klausimas, yra vienas iš kertinių Europos Sąjungos principų ir tikslų – Europos Sąjungos sutarties 3 str. 4 dalyje nustatyta, kad „Sąjunga įsteigia Ekonominę ir pinigų sąjungą, kurios valiuta – euro“ (Europos Sąjungos sutartis, 3 str. 4 d.). Taigi, nors Lietuvos Respublikoje euras buvo įvestas gerokai vėliau, nei Lietuva tapo Europos Sąjungos nare, euro įvedimą irgi galima laikyti natūralia Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą proceso tąsa, taigi ir aktualiu dalyku šio mokslinio darbo kontekste. Konstituciniu euro įvedimo pagrindu laikytinas jau minėtas konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ – juo nustatyta, kad „Lietuvos Respublika, būdama Europos Sąjungos valstybe nare, dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją sutartyse, kuriomis yra grindžiama Europos Sąjunga <...>“, o Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 3 straipsnyje šioje srityje yra būtent numatyta ES išimtinė kompetencija. Išimtinės ES kompetencijos nustatymas – kai tik ES gali priimti teisiškai privalomus aktus – leidžia kalbėti ne tik apie valiutos, kaip valstybingumo simbolio, statuso sumažinimą, bet ir visiško šio simbolio atsakymo pradžią. Tačiau vien šio akto nepakako, kad Lietuvoje būtų įvestas euras – šiuo aktu tebuvo padėtas pagrindas kitiems pakeitimams, kurie yra buvo būtini euro, kaip atsiskaitymo, priemonės įteisinimui. Analizuojant šį aspektą tikslinga yra nukrypti nuo darbe taikytos metodikos ir teisinio reguliavimo pokyčių analizę pradėti ne nuo konstitucinio, o ordinarinio lygmens teisinio reguliavimo vertinimo – 2005 m. rugsėjo 29 d. Vyriausybė priėmė Nacionalinį euro įvedimo planą, kuriuo, be kita ko, paminėti su euro įvedimu susiję atlikti teisės aktų pakeitimai (2005 m. rugsėjo 29 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1050 „Dėl Nacionalinio euro įvedimo...“). Vienas jų – keista Konstitucija. Iki Lietuvai įsidedant eurą Konstitucijos 125 straipsnyje buvo nustatyta išimtinė Lietuvos banko teisė leisti pinigus – „Pinigų emisijos teisę turi tik Lietuvos bankas“. Ši norma buvo panaikinta 2006 m. balandžio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 125 straipsnio pakeitimo įstatymu, juo taip pat įtvirtinta, kad ir „Lietuvos banko valdybos pirmininko teisinį statusą bei jo atleidimo pagrindus nustato įstatymas“. Šiais Konstitucijos pakeitimais, galima teigti, valstybinės valiutos kaip valstybingumo simbolio atsakymas buvo užbaigtas ir sudarytos teisinės prielaidos euro įvedimui.

Tačiau nors ir euro įvedimas buvo įgyvendintas, nors ir ne iš pirmo karto, bet sėkmingai, šis Konstitucijos pakeitimas neišvengė konstitucingumo patikros – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimu pripažinta, kad šios pataisos prieštarauja Konstitucijos 147 straipsniui. Teisės aktų priėmimo tvarkos nesilaikymo aspektai, dėl kurių šis aktas ir pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai, šiame darbe yra neaktualūs, tačiau paminėtina, kad nutarime Konstitucinis Teismas itin akcentuoja tarptautinių įsipareigojimų laikymąsi – „minėtas konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas ir visateisė narystė Europos Sąjungoje, kaip konstitucinė vertybė, suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą kaip visateisei narei dalyvauti inter alia ekonominės ir pinigų sąjungos valstybių integracijoje, inter alia įšivedant bendrą šios sąjungos valiutą eurą, patikint išimtinę kompetenciją pinigų politikos srityje Europos Sąjungai. Pažymėtina, kad toks konstitucinis Lietuvos valstybės įsipareigojimas kartu yra jos narystės Europos Sąjungoje įsipareigojimas, kurį būtina vykdyti laikantis ir Konstitucijoje įtvirtintos Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos bei konstitucinio pacta sunt servanda principo“.

Savaime suprantama, tačiau tokio plataus masto pokyčiai neišvengiamai suponavo ne tik konstitucinio, bet ir ordinarinio reguliavimo pakeitimus, tačiau šiame darbe jie analizuojami nebus, nes jais buvo sprendžiami kiti klausimai, o ne valiutos, kaip valstybingumo simbolio, statusas.

Taigi, lyginant valiutos kaip valstybingumo simbolio statuso pokyčius kuriant Abiejų Tautų Respubliką ir integruojantis į ES, paminėtina, kad nors siekis sukurti bendrą valiutą egzistavo abiem atvejais, realus rezultatas buvo pasiektas tik stojimo į ES atveju. Toks siekis buvo nustatytas tiek Liublino unijos akte, tiek ES atveju, Europos Sąjungos sutartyje. Tačiau išvelgtinas aiškus požiūrio skirtumas: po Liublino Unijos priimtame Trečiajame Lietuvos Statute ir toliau buvo minimi lietuviški grašiai, taip prieštaraujant unijos tekstui – o stojimo į ES atveju esami prieštaravimai buvo spęsti darant pačios Konstitucijos pataisas, net pačioms pataisoms prieštaraujant Konstitucijai konstitucine vertybe pripažintas tarptautinių įsipareigojimų laikymasis.

3. Teisinės sistemos autonomija integracijos kontekste

Nuosekliai laikantis autorių sumanytos šio mokslinio darbo koncepcijos, kaip jau ir minėta, išanalizavus atskirų valstybingumo simbolių statuso pokytį – prieš įvykstant darbe analizuojamiems integraciniams procesams ir po jų, darbe tiriami teisinio reguliavimo pokyčiai susiję su teisinės sistemos autonomija – ir istoriografijoje yra pripažįstama, kad Statutas ne tik išsaugojo LDK pareigybes, bet ir garantavo LDK savarankišką teisinę sistemą (Lappo, 1936, p. 145). Teisinės sistemos autonomija šio darbo kontekste yra suprantama būtent valstybingumo požiūriu: tiriama ir lyginama, kiek autonomiškais laikytini yra tam tikri Lietuvos teisinės sistemos elementai

prieš įvykstant tiek su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės integracija ATR, tiek su Lietuvos Respublikos stojimu į ES susijusiems fundamentaliems teisinės realybės pokyčiams. Darbe analizuojamų integracijos procesų palyginimas teisinės sistemos autonomijos aspektu pradedamas atsispiriant būtent nuo Liublino unijos: analizuojant šį procesą išskiriami tam tikri teisinės sistemos elementai, kurių autonomiškumas vertinamas, vėliau ieškant, kaip analogiškų teisinės sistemos elementų autonomiškumas kito prieš ir po Lietuvos Respublikos integracijos į ES proceso.

Skaitant 1569 m. Liublino unijos tekstą ir atsižvelgiant į šios sutarties, kaip integracinio, bendros valstybės kūrimo vyksmą įkūnijančio teisės akto specifiką, jame galima įžvelgti nemažai nuostatų, kuriomis bandoma reguliuoti paprastai išimtinai autonomines sritis. Pavyzdžiui, Liublino unijos 4 str. nustatoma, kad „tai dvigubai tautai jau visiems laikams įsakinėtų viena galva, vienas ponas ir vienas bendras karalius, kuris bus renkamas bendrais lenkų ir Lietuvos balsais, o tų rinkimų sukludyti pagal Aleksandro privilegiją negali kurios nors šalies neatvykimas, nes ex debito būtina sukviesti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės tarybas ir visus luomus“, o 5 punkte nustatoma, kad „Lietuvos didžiojo kunigaikščio išrinkimas ir pakėlimas, prieš tai atskirai vykdavęs Lietuvoje, kad jau pasibaigtų taip, kad ateityje neliktų jokio ženklo ar panašumo, kurie rodytų Lietuvos didžiojo kunigaikščio pakėlimą arba inauguraciją“, 7 punkte nustatoma valdovo karūnavimo tvarka ir atitinkami įsipareigojimai – „karūnuojant naują karalių, karūnuotojo karaliaus priesaika turi būti įvirtintos ir iškart viename rašte vienodais žodžiais visiems laikams patvirtintos tokiu būdu sujungtų abiejų tautų ir valstybių visų pavaldinių teisės, privilegijos ir laisvės“. Iš paminėtųjų nuostatų galima daryti išvadą, kad Liublino unijoje įtvirtintas siekis turėtų bendrą karalių – taigi, galima kalbėti apie viešosios valdžios autonomiškumą ar jo varžymą. Taip pat, Liublino unijos 9 punkte nustatomas įsipareigojimas „tvirtus ir nepažeistus“ išsaugoti „<...> visas paminėtų tautų teises, teismus, apdovanojimus, kunigaikščių luomus ir bajorų gimines, teismų sprendimus <...>“ – punkte kalbama, apie, be kita ko, siekį išsaugoti nepriklausomas LDK ir Lenkijos teismų sistemas, taigi ši unijos nuostata leidžia analizuoti ir vertinti teisinės realybės pokyčius per teismų sistemos nepriklausomumo prizmę. Taip pat, 13 punkte nustatoma, kad „visus muitus ir mokesčius Lenkijoje ir Lietuvoje <...>, Jo Karališkoji Malonybė malonėjo panaikinti, kad jau ex nunc jokie muitai nebūtų imami <...>“ – unijos akte įtvirtinamas siekis sukurti bendrą muitų ir mokesčių sistemą (Liublino unijos aktas, 1569). Taigi, galima išskirti bent jau tris paprastai autonomiškus teisinės sistemos elementus, kuriuos šiuo aktu yra bandoma reguliuoti: karalių, teismus ir muitus.

Tiesa, jei tokiais atributais kaip mokesčiai ir muitai ar teismų sistema pasižymi ir šiuolaikinės teisinės sistemos, tad šių aspektų autonomiškumo požiūriu lyginti LDK integracijos Abiejų Tautų Respublikoje ir Lietuvos Respublikos integracijos į ES procesus lyginti, iš pirmo žvilgsnio, yra paprasta, tai tokio instituto kaip karaliaus nūdienos kontekste nebeliko. Karaliaus sąvoką galima suprasti kaip viešąją valdžią (ir jos

autonomiją) plačiau prasme, tačiau šio aspekto analizė nėra aktuali lyginant darbe tiriamus integracinius procesus, kadangi kardinaliai skiriasi jų esmė ir pasiektas integracijos lygis – vienu atveju sukurta federacinė valstybė, kitu atveju – integruotasi į tarptautinę organizaciją. Todėl šiame darbe apsiribojama tik teisingumo vykdymo ir muitų sistemos autonomijos analize.

Toliau šiame moksliniame darbe nuo paties unijos teksto tam tikra prasme yra atsiimama ir analizuojamas ne jis pats, bet jo įtaka kitiems teisės aktams – LDK integracijos Abiejų Tautų Respublikoje atveju, vėlgi, yra analizuojama, kaip šių teisinės sistemos elementų reguliavimas keitėsi lyginant prieš Liublino uniją galiojusio Lietuvos Statuto redakciją – Antrąjį Lietuvos Statutą – su „pounijiniu“ Trečiuoju Lietuvos Statutu, vėliau analizuojama, kaip šių elementų reguliavimas keitėsi jau modernioje Lietuvoje – prieš ir po Lietuvai tampant ES nare.

3.1. Teisingumo vykdymo autonomija integracijos procesų kontekste

Grįžtant prie unijos teksto paminėtina, kad, priešingai nei reguliuojant karaliaus statusą, teisingumo vykdymo atveju unijoje įtvirtinamas siekis teismų (kurių pagrindinė funkcija yra teisingumo vykdymas) sistemą išsaugoti nepriklausomą – atsakant į klausimą, ar šis siekis buvo įgyvendintas, derėtų pradėti nuo Antrojo Lietuvos Statuto nuostatų analizės. Doktrinoje pripažįstama, kad Antrajame Lietuvos Statute po 1564–1566 m. teismų reformos įtvirtintą teismų sistemą sudarė trijų rūšių pavieto teismai – žemės, pilies ir pakamario, teisės akte minimas ir dvaro teismas (Vaičaitis, 2013, p. 65). Ši teismų sistema iš esmės keitėsi 1581 m. Steponui Batorui įsteigus LDK Vyriausiąjį tribunolą – apeliacinės (tuo metu – aukščiausiosios) instancijos teismą. Šio teismo atsiradimas suponavo ir kitos Statuto redakcijos pokyčius – LDK Vyriausiasis tribunolas buvo įtvirtintas Trečiajame Lietuvos Statute, pavyzdžiui, jo I sk. 24 str.; šioje Statuto redakcijoje užfiksuoti ir kiti LDK teismų sistemos pokyčiai – nunyko dvaro teismai, paminimi komisorių (doktrinoje dar vadinami komisarų) teismai (pavyzdžiui, TLS IV sk. 7 str.). Teisės doktrinoje su LDK Vyriausiojo tribunolo įtvirtinimu susiję Statuto pakeitimai, įkūnijantys santykinai nepriklausomos teisminės valdžios formavimusi, laikomi ypač svarbiais (Vaičaitis, 2014, p. 72). Apie LDK Vyriausiojo tribunolo įtvirtinimo svarbą priimant Trečiąjį Lietuvos Statutą galima spręsti ir iš istorinio konteksto – ši Statuto redakcija buvo Žygimantui Vazai Krokuvoje pristatyta kartu su LDK Vyriausiojo tribunolo nuostatais kaip tam tikras LDK autonomijos nuo Lenkijos Karalystės simbolis (Kiaulpienė et al, 2013, p. 249). Taigi, žvelgiant į tai, kaip po Liublino unijos keitėsi su teisingumo vykdymu susijusio reguliavimas Statutuose, darytina išvada, kad Liublino unijoje nustatytas siekis teismus išsaugoti „tvirtus ir nepažeistus“ buvo pasiektas. Tokio masto reforma kaip LDK Vyriausiojo tribunolo Trečiajame Lietuvos Statute įtvirtinimas vertintinas būtent kaip tolesnis autonomiškos

teismų sistemos vystymasis, apie kurį vargu, ar būtų galima kalbėti, jei šios sistemos autonomija būtų buvusi federacinės valstybės atžvilgiu apribota.

Kito darbe nagrinėjamo integracinio proceso – Lietuvos integracijos į ES – atveju, teisingumo vykdymo autonomiškumas ES vertintinas kiek per kitą prizmę, nei nagrinėjant su Liublino unija susijusius teisinės realybės kitimo procesus. Šiame kontekste paminėtina, kad norint atskleisti Lietuvos integracijos į ES įtaką teisingumo vykdymo autonomiškumui, poveikio teismų institucinei sistemai analizė yra neaktuali – Lietuvos teisei sistema nepatyrė jokių teismų institucinių reformų, susijusių su naryste ES. Tačiau tai jokių būdu nereiškia, kad tai yra vienintelis įmanomas poveikio teisingumo vykdymo autonomiškumui būdas ar kad šis integracinis procesas jokios įtakos nepadarė. Apie pastarojo integracinio proceso įtaką teisingumo vykdymo autonomiškumui leidžia kalbėti vien jau ši darbe nagrinėto konstitucinio akto dėl narystės ES nuostata: „Europos Sąjungos teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Jeigu tai kyla iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, Europos Sąjungos teisės normos taikomos tiesiogiai, o teisės normų kolizijos atveju jos turi viršenybę prieš Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus.“ Ši nuostata įpareigojo Lietuvos teismus vykdam teisingumą taikyti ne tik nacionalinę, bet ir ES materialinę teisę. Tam, kad šios konstitucinės nuostatos įgyvendinimui būtų sudarytos sąlygos, neišvengiami buvo ir kitų, ordinarinių su teisingumo vykdymu susijusių teisės aktų pakeitimai. Štai 2003 m. balandžio 8 d. įstatymu buvo pakeisti Teismų, Administracinių bylų teisenos įstatymas, Civilinio bei Baudžiamojo proceso kodeksai (Lietuvos Respublikos teismų įstatymo, Administracinių..., 2003-09-16). Šiais pakeitimais buvo siekta, kaip nurodyta aiškinamajame rašte, ir įtvirtinta daug nuostatų, įrodančių integracijos į ES poveikį teisingumo vykdymo autonomiškumui, kaip antai: nustatyta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Lietuvos Vyriausiojo Administracinio teismo pareiga vadovaujantis ES teisminių institucijų išaiškinimais analizuoti ir apibendrinti bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų praktiką taikant ES teisės normas ir teikti rekomendacijas dėl Lietuvos teismų ir ES teisminių institucijų bendradarbiavimo užtikrinant vienodą ES teisės aktų aiškinimą ir taikymą Lietuvos Respublikoje (Lietuvos Respublikos teismų įstatymo, Administracinių..., 2003-01-21). Kiti pakeitimai yra susiję su tuo metu galiojusios Europos Bendrijos sutarties 234 straipsnio (atitinkančio SESV 267 straipsnį) nuostatų, kuriomis nustatoma Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisdikcija priimant prejudicinius sprendimus (preliminariuosius nutarimus) dėl ES teisės normų aiškinimo, įgyvendinimo: nustatoma teisė (ar, tam tikrais atvejais, pareiga) kreiptis dėl prejudicinio sprendimo priėmimo, sureguliuojami su šia procedūra susiję proceso stabdymo ar atidėjimo klausimai (EB sutartis, 234 str.).

Lyginant abiejų darbe analizuojamų integracinių procesų įtaką teisingumo vykdymo autonomiškumui, paminėtina, kad integracijos ATR atveju buvo įgyvendintos Liublino unijos nuostatos apie nepriklausomus teismus, taigi, šis procesas poveikio

neturėjo, o Lietuvos Respublikos integracijos į ES atveju autonomiškumas sumažėjo – poveikis pasireiškė per tam tikrų procesinių normų pokyčius, būtinus tinkamam ir realiam ES materialinės teisės taikymui.

3.2. Muitų sistemos autonomija integracijos procesų kontekste

Kaip jau minėta, Liublino unijos tekste buvo įtvirtintas siekis sukurti bendrą muitų ir mokesčių sistemą. Taip pat, kaip ir įgyvendinant su kitų teisinės sistemos elementų autonomiškumu susijusius pokyčius, šiam siekiui įgyvendinti buvo atliktos Statutų korekcijos. Štai pavyzdžiui, atitinkamomis nuostatomis buvo papildytas 1588 m. redakcijoje buvo papildytas Statuto III skyrius: 29 straipsnyje nustatoma, kad senos pilys ir tiltai bus taisomos, o naujos statomos „iš naujai įvestų maito mokesčių, kas atskirai bus seimo konstitucija užtikrinta, kaip Liublino unijos seimo konstitucijoje dėl Volynės, Palenkės ir Kijevo žemių yra aprašyta“. Taip pat, skyrius papildytas 51 straipsniu, kuriuo uždraudžiamas monopolis – mokesčių ir muitų nustatymas „be visų luomų sutikimo visuotiniame seime“: „Respublika“ yra minima jau paties straipsnio pavadinime, straipsnio tekste teigiama, kad „monopolio tų reikalų, kurie iš mūsų valstybių, kaip Lenkijos, taip ir Lietuvos, kyla, leisti nustatinėti neturime“ (1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas, 3 sk. 51 str.). Šios nuostatos leidžia teigti, kad Liublino unijoje nustatytas siekis sukurti bendrus maitus buvo pasiektas ir įtvirtintas teisiniame reguliavime – o tai veda prie išvados, kad šio teisinės sistemos elemento autonomiškumas sumažėjo ar net buvo paneigtas – jokių maitų nebuvo galima nustatyti be bendro Seimo pritarimo.

Apie šį aspektą kalbant Lietuvos integracijos į ES kontekste, visų pirma yra paminėtina, kad maitų sąjunga yra viena iš ES pagrindinių idėjų, pagrindas, leidžiantis sėkmingai įgyvendinti laisvą prekių judėjimą. Tai nustatyta ir pamatiniuose ES teisės aktuose: pavyzdžiui, Lietuvai stojant į ES galiojusios Europos Bendrijos (toliau – EB) sutarties 23 straipsnyje (atitinka SESV 28 str.) nurodyta, kad „Bendrija grindžiama visą prekybą prekėmis apimančia maitų sąjunga, kurioje tarp valstybių narių uždraudžiami importo ir eksporto maitai bei visi lygiavėrio poveikio mokėjimai, o jų santykiams su trečiosiomis šalimis nustatomas bendrasis maitų tarifas“, taip pat, Tarybos reglamente (EEB) Nr. 2913/92, kuriuo nustatomas Bendrijos maitinės kodeksas, preambulėje teigiama, jog „Bendrija paremta maitų sąjunga“ (EB sutartis 23 str. 1 d.), Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 2913/92). Lietuvai tariant ES nare, šias kertines nuostatas teko įgyvendinti ir nacionaliniame teisiniame reguliavime – ir maitų atveju tą irgi galima kildinti iš 2004 m. Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ nustatytų išpareigojimų. 2004 m. buvo atlikta daug su naryste ES susijusių ordinarinės teisės pakeitimų, vienas fundamentaliausių iš jų – 2004 m. balandžio 27 d. priimtas Lietuvos Respublikos maitinės įstatymas, keitęs tuo metu galiojusį Maitinės kodeksą ir kitus teisės aktus, pradėtas tiesiogiai taikyti Bendrijos maitinės kodeksas, ES teisės pirmenybė

nustatoma ir paties įstatymo 108 straipsnyje (Lietuvos Respublikos muitinės įstatymas, 2004). Lietuvos Respublikos muitinė tapo Muitų sąjungos nare, tiesiogiai taikydamas bendrus muitų teisės aktus ėmė vykdyti bendrą muitų politiką (Poviliauskienė, 2006, p. 6). Taigi, įstojus į muitų sąjungą Lietuvos prekyba su ES valstybėmis narėmis tapo vidine. Šie reguliavimo pokyčiai neabejotinai vertintini kaip nagrinėjamo teisinės sistemos elemento autonomiškumo sumažėjimas.

Taigi, lyginant LDK integraciją ATR ir Lietuvos Respublikos integraciją į ES galimybės autonomiškai nusistatyti muitus požiūriu galima įžvelgti panašumų: abejais atvejais autonomiškumas prarastas. Vienu atveju tai tapo bendro Seimo, kitu – ES institucijų prerogatyva.

Išvados

1. Integracijos procesai – prisijungimas prie tarptautinių darinių ar federacinės valstybės kūrimas – neabejotinai daro įtakos valstybės teisiniam – konstituciniam ir ordinariniam – reguliavimui. Tokie pokyčiai paliečia nemažai sričių, tačiau valstybingumo problematikos integracijos procesų kontekste supratimui esmingiausia ir aktualiausia yra būtent konstitucinių, valstybingumo esmę apskančių aspektų analizė. Tokiais aspektais laikytini valstybingumo simboliai: valstybinė kalba, herbas ir sostinė, valstybinė valiuta ir tam tikrų teisinės sistemos elementų autonomiškumas.
2. Lietuvos Respublikos integracija į Europos Sąjungą – ne vienintelis integracijos procesas, kuriame istoriškai teko dalyvauti Lietuvos valstybei. Aktualu atsižvelgti ir į 1569 m. Liublino uniją bei Lietuvos integraciją Abiejų Tautų Respublikoje – tą daryti įgalina Lietuvos Statutų „konstitucionalizavimas“ dabartinės Konstitucijos preambulėje, šių procesų lyginimas naudingas sprendžiant nūdienos teisinio reguliavimo iššūkius. Konstitucinės teisės mokslui siūlytina tiriant valstybingumo problematiką integracijos procesų kontekste plėtoti ir istorinius tyrimus, pavyzdžiui, nagrinėti ir LDK integracijos Abiejų Tautų Respublikoje istorinę patirtį.
3. Integracijos procesų įtaka valstybingumo simbolių statusui nebūtinai pasireiškia jų statuso sumažėjimu: Lietuvos valstybinės kalbos teisinis statusas nesumažėjo nei po 1569 m. Liublino unijos, nei integruojantis į ES, o Lietuvai tapus ES nare lietuvių kalba įgavo net platesnį, nei valstybinės kalbos, statusą. Minimi integracijos procesai neturėjo įtakos ir sostinės ar valstybės herbo teisiniam statusui. Tiesa, nacionalinė valiuta kaip valstybingumo simbolis nebuvo atspari integracijos į ES procesams.
4. Vertinant, kokią įtaką darbe tirti integraciniai procesai padarė teisinės sistemos autonomiškumui, nagrinėtina jų įtaka atskiriems paprastai autonomiškiems teisinės sistemos elementams, pavyzdžiui, teisingumo vykdymo ar muitų sistemos autonomijai. Jei teisingumo vykdymas LDK integracijos ATR atveju išsaugotas autonomiškas, tai integruojantis į ES jo autonomiškumas sumažėjo, muitų sistemos autonomiškumas abiem atvejais prarastas.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. 1992 m. spalio 12 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 2913/92 nustatantis Bendrijos muitinės kodeksą, *OL L 302*, 19/10/1992 p. 0001 - 0050
2. Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community, *OJ C*
3. Čekijos Respublikos, Estijos, Kipro, Latvijos, Lietuvos, Vengrijos, Maltos, Lenkijos, Slovakijos ir Slovakijos stojimo sutartis (2003), *OL L 236*, 23.9.2003.
4. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016), *OL C 202*, 7.6.2016
5. Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija (2016), *OJ:C:2016:202*
6. Europos Sutartis, steigianti asociaciją tarp Europos Bendrijų bei jų Šalių Narių, iš vienos pusės, ir Lietuvos Respublikos, iš kitos pusės. Valstybės žinios, 1998, 11-266.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnio papildymo įstatymas, (2004), 111-4123.
8. Lietuvos Respublikos muitinės įstatymas, 2004-04-27, IX-2183.
9. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo, Administracinių bylų teisenos įstatymo, Civilinio proceso kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2003-04-08, IX-1490.
10. Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas. Valstybės žinios, 1995, 15-344.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas Nr. 1050 Dėl Nacionalinio euro įvedimo plano bei Lietuvos visuomenės informavimo apie euro įvedimą ir komunikacijos strategijos patvirtinimo. Valstybės žinios, 2005-10-01, 117-4235.
12. Povilauskienė D. Teisė ir muitinės veikla. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2006. P. 6.
13. Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (2016) *OJ C 202*, 7.6.2016
14. Teismų įstatymo, Administracinių bylų teisenos įstatymo, Civilinio proceso kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 2003-01-21, IXP-2241

Specialioji literatūra:

15. Archiwum Komisji Prawnej. Tom siódmy. (1900) Statuty Liteswkie drugiej redakcji (1566).
16. Kiaulpienė, J.; Lukšaitė, I. Lietuvos istorija. V tomas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 249.
17. Lappo, J. 1588 m. Lietuvos Statutas. I tomas. Kaunas, 1936, t. 1, d. 2, p. 145.
18. Patkauskaitė, J. (1995) Socialinė K. R. Poperio teorija. Problemos, 48, 67-76.
19. Peciuikonienė, I., Žilinskas, J. (2003) Lietuvos teisės derinimas rengiantis narystei Europos Sąjungoje bei į ją įstojus. Jurisprudencija, 44(36), 51-58.
20. Povilauskienė D. Teisė ir muitinės veikla. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2006. P. 6.
21. Ragauskienė, R. (2013) Kalbinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (iki XVI a. vid.): interpretacijos istoriografijoje. Lituanistica, 59, 3(93), 138-157.

22. Vaičaitis, V. A. (2013) Lietuvos statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis. Teisė, 89, 55-68.
23. Vaičaitis, V. A. (2014) Lietuvos statutų priėmimo priežastys, jų santykis su Liublino unija ir LDK parlamentarizmo bruožai. Teisė, 93, 67-81.
24. Vaičaitis, V. A. (2016). Lietuvos konstitucionalizmo istorija. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
25. Vainiūtė, M. (2010) Lietuvių kalbos kaip valstybinės konstitucinis statusas: pagrindiniai aspektai. Jurisprudencija, 4(122), 25-41.
26. Vainiūtė, M. (2012) Konstitucijos preambulė – raktas konstitucinio reguliavimo sistemai suprasti. Jurisprudencija, 19(3), 907-921.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai:

27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. Valstybės žinios, 9-199.
28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. Valstybės žinios,
29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas, Valstybės žinios, 124-5643.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. Valstybės žinios, 181-6708.
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas, Valstybės žinios, 52-2025.
32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas, Valstybės žinios, 134- 5859.
33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas

Elektroniniai dokumentai:

34. Trečiasis Lietuvos Statutas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: < <https://www.3statutas.lt> > [žiūrėta: 2022 m. gruodžio 15 d.]
35. Liublino unija 1569 m. liepos 1 d., (2018) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://agad.gov.pl/wp-content/uploads/2018/07/unia-2CLT.pdf> [žiūrėta 2023 m. kovo 2 d.]

LIETUVOS RESPUBLIKOS INTEGRACIJA EUROPOS SĄJUNGOJE LIUBLINO UNIJOS KONTEKSTE: KONSTITUCINIAI ASPEKTAI

Santrauka

Matydami globalizacijos procesus vykstančius šiuo metu ir Lietuvos integraciją pirmiausia siejant su integracija Europos Sąjungoje visai pamirštame apie šiuos procesus vykusius XVII amžiuje Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei ir Lenkijos karalystei sudarius bendrą federacinę aristokratinę monarchiją. Atsigręžus į praeitį ir pastebint

tam tikrą dėsnį galime analizuojant gautas žinias pritaikyti vertinant dabartinius visai neseniai vykusius ir vis dar besitęsiančius Lietuvos integracijos Europos Sąjungoje procesus, kas mums yra vertinga patirtis numatant galimus iššūkius.

Moksliniame darbe analizuojami integracijos procesai ir skirtumai tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės integracijos Abiejų Tautų Respublikoje 1569 m. Liublino Unijos kontekste bei Lietuvos Respublikos integracijos į Europos Sąjungą. Ši tema yra atskleidžiama per konstitucinius aspektus, nagrinėjant integracijos pokyčius bendrai, įtaką valstybingumo simboliams - valiutai, herbui, vėliavai, sostinei, kalbos statusą, taip pat aptariant autonomiškumo aspektus teisingumo vykdyme bei muitų reglamentavime. Integracija savaime nėra būtina procesas, kuris sumenkina nacionalinių simbolių svarbą ir tai puikiai atspindi darbe nagrinėjamas kalbos statusas, tačiau neatmetamai vyksta ir atvirkštiniai pokyčiai, kaip antai valiutos pokyčiai.

INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA INTO THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF THE UNION OF LUBLIN: CONSTITUTIONAL ASPECTS

Summary

When we see the processes of globalisation taking place at the present time, and when we associate Lithuania's integration primarily with integration into the European Union, we completely forget about the processes that took place in the 17th century when the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland formed a common federal aristocratic monarchy. Looking back in time and observing a certain regularity, we can apply the knowledge gained from the analysis to assess the current processes of Lithuania's integration into the European Union, which have taken place very recently and are still ongoing, and which is a valuable experience for us in anticipating possible challenges.

The research work analyses the integration processes and the differences between the integration of the Grand Duchy of Lithuania in the Republic of the Two Nations in the context of the Lublin Union of 1569 and the integration of the Republic of Lithuania after its accession to the European Union. This theme is explored through the constitutional aspects, the changes in integration in general, the impact on the symbols of statehood - the currency, the coat of arms, the flag, the capital, and the status of the language, as well as the aspects of autonomy in the administration of justice and the regulation of customs. Integration in itself is not necessarily a process that diminishes the importance of national symbols, and this is well illustrated by the status of the language, but reverse changes, such as changes in the currency, are not excluded.

PRIVATAUS SUBJEKTO BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ KOSMOSO ERDVĖJE

Kristina Lapienytė, Meda Prakopaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto 3-o kurso teisės fakulteto studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: kristinalapienytee@gmail.com; medapr@gmail.com

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius lekt. Artūras Pažarskis

El. paštas: arturas.pazarskis@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius prof. dr. Aurelijus Gutauskas

El. paštas: aurelijus.gutauskas@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doc. dr. Indrė Isokaitė-Valužė

El. paštas: indre.isokaite@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius prof. dr. Jonas Žmuidzinas

El. paštas: jonas@caltech.edu

Straipsnyje analizuojami probleminiai baudžiamosios atsakomybės taikymo privatiems subjektams kosmoso erdvėje aspektai.

Pagrindiniai žodžiai: kosminė erdvė, privatus subjektas, nusikalstama veika, baudžiamoji atsakomybė,

The article analyzes certain problematic aspects of the application of criminal liability to private entities in outer space.

Keywords: outerspace, private party, criminal offence, criminal liability.

Įvadas

Poreikis kosmoso erdvės teisiniam reguliavimui išryškėjo tik XX a. 6 deš., Šaltojo karo laikotarpiu, kuomet buvo sukurti pirmieji palydovai, balistinės raketos. Tuo metu pagrindinis dėmesys buvo skiriamas nacionaliniam saugumui, o kosminė veikla buvo orientuota į valstybę, tad Jungtinių Tautų suformuluotos kosmoso taisyklės daugiausia reglamentuoja valstybių vykdomą veiklą ir siekia realizuoti taikų kosmoso naudojimą. Sparčiai besivystant technologijoms ir rengiant komercinius skrydžius į kosmosą, iškyla būtinybė užtikrinti, jog būtų reglamentuojamine tik valstybių, bet ir privačių subjektų santykiai.

Mokslinio darbo tyrimo objektas ir yra privačių subjektų, padariusių nusikalstamą veiką kosmoso erdvėje, teisinis reguliavimas, o darbo tikslas – atskleisti privačių subjektų reglamentavimo kosmoso teisėje svarbą.

Straipsnis originalumas pasireiškia tuo, jog iki šiol tarptautinė bendruomenė nėra susitarusi, kur yra riba tarp aviacijos ir kosmoso teisės. Taip pat, baudžiamosios atsakomybės taikymo privatiems subjektams klausimas nėra plačiai išnagrinėtas ir nėra pateikto teisinio reglamentavimo.

Darbe taikyti tekstinis, abstrakcijos, analizės, sisteminis, istorinis aiškinimo metodai. Tekstinis metodas yra skirtas paaiškinti svarbiausias kosmoso teisės sampratas, išanalizuojant žodžių reikšmę, jog būtų tinkamai atskleistas teisės šaltinių turinys. Abstrakcijos metodas skirtas susikoncentruoti ties pagrindiniais, aktualiais aspektais, atsiejant nuo neesminių dalykų. Analizės metodas pasitelkiamas atskleisti kosmoso erdvės teisinio reguliavimo problematiką, išnagrinėjant tam tikrus aspektus iš esmės, išskiriant požymius, savybes. Sisteminiu metodu siekiama kompleksiskai ir išsamiai išnagrinėti temą, taikant tiek tarptautinius, tiek nacionalinius teisės šaltinius. Istorinis metodas leidžia ištirti kosminio turizmo raidą.

Temos aktualumas pasireiškia tuo, jog iki šiol nėra aišku, kuomet reikia pradėti taikyti kosmoso teisę. Taip pat komerciniai skrydžiai į kosmosą tampa vis populiariausiu reiškiniu. Šiuo metu kosmoso teisę reguliuoja tik valstybių bei tarptautinių organizacijų teisės ir pareigos, o teisinio reguliavimo privačių subjektų nėra, tad ateityje gali atsirasti teisės spraga, kurią būtina užpildyti.

Pagrindiniai straipsnio uždaviniai: 1) pateikti teisinį vertinimą, kur pasibaigia aviacijos teisė ir prasideda kosmoso teisė; 2) aprašyti dabartinį kosmoso erdvės teisinį reguliavimą, kuris gali būti svarbus nagrinėjant privataus subjekto baudžiamosios atsakomybės kosmoso erdvėje klausimą; 3) atskleisti ateityje galimus iššūkius, kurie susiję su kosmoso turizmu; 4) aptarti baudžiamąją jurisdikciją kosmoso erdvėje; 5) įvertinti nusikalstamos veikos padarymo kosmoso erdvėje problematiką; 6) pateikti įžvalgas, kaip turėtų būti pritaikyta baudžiamoji atsakomybė privačiam subjektui.

1. Riba tarp aviacijos ir kosmoso teisės

Iki šiol nėra priimto tikslaus susitarimo, kur tiksliai baigiasi aviacijos teisė ir prasideda kosmoso teisė – kaskart riba yra keičiama, atsižvelgiant į naujausius mokslinius tyrimus. Taip ypat todėl, kad Žemės atmosfera vis plonėja didėjant aukščiui, tad nėra galutinės viršutinės ribos¹. Aiškiaskirtis yra būtina, atsižvelgiant į vis didesnę privačių bei suborbitinių skrydžių į kosmosą paklausą, norint, jog nekiltų teisinių iššūkių pritaikant baudžiamąją atsakomybę už nusikalstamasveikas kosmoso erdvėje.

¹ MAY A., DOBRIJEVIC D. The Kármán Line: Where does space begin? Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/karman-line-where-does-space-begin>>.

Pirmasis pasaulyje žmogus, kuris domėjosi klausimu, kur gi prasideda kosmoso erdvė, buvo vengrų amerikiečių inžinierius, fizikas bei aviacijos ir kosmoso pradininkas Theodoras von Karmanas. Jis pirmasis apskaičiavo, jog kosmoso riba yra laikoma linija 100 kilometrų virš vidutinio jūros lygio, t.y. Von Karman linija. Šią liniją pripažino ir iki šiol pripažįsta daugelis valstybių, kadangi ji yra pagrįsta fizikiniais skaičiavimais, jog peržengus 100 km liniją, atmosfera tampa per plona, kad įprastas orlaivis galėtų pakilti aukščiau, nes negali išvystyti reikiamos aerodinaminės keliamosios jėgos.

Vėliau, XX a. 7 deš. pr., pirmasis pasaulyje kosmoso teisės specialistas Andrew GallagherHaley nustatė, jog tikroji kosmoso erdvės riba yra maždaug 84 km virš Žemės. Šis aukštis atitinkamezopauzę, t.y. pereinamąją atmosferos sluoksnį tarp mezosferos ir termosferos, kuri yra tolimiausia fizinė Žemės atmosferos riba².

Delimitacijos klausimas taip pat domino Kalgario universiteto mokslininkus. Jie 2007 m. sukūrė ir paleido specialią vaizdo kamerą, pavadintą „Supra-Thermal Ion Imager“, skirtą erdvei matuoti. Gautais duomenimis nustatė, kad kosmoso erdvė prasideda 118 km aukštyje. Kosmoso riba buvo nustatyta fiksuojant santykinai ramius vėjus Žemės atmosferoje ir kur kas stipresnius įkrautų dalelių srautus kosmose, kurie gali pasiekti didesnę nei 1000 km/val. greitį³.

2018 m. Harvard-Smithsonian universiteto astrofizikas McDowell paneigė tiek Theodoro von Karmano, tiek Andrew Gallagher Haley, tiek Kalgario universiteto mokslininkų apskaičiavimus ir teigė, jog nebuvo atsižvelgiama į tikruosius orbitinius duomenis. Pagal astrofiziko skaičiavimus, išanalizavus orbitoje 43 000 skriejančių palydovų, kosmosas prasideda maždaug 80 km virš Žemės, kur baigiasi Žemės atmosfera⁴.

Pagal Joną Žmuidziną, lietuvių kilmės astrofiziką, ilgą laiką dirbusį JAV Nacionalinės aeronautikos ir kosmoso administracijos (toliau – NASA) centre, svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog Žemos Žemės orbitos eksploatavimo laiką riboja pasipriešinimas, kurį objektas patiria dėl likusios atmosferos, todėl orbitos gyvavimo laikas sparčiai didėja didėjant aukščiui. Orbitos eksploatavimotrūkmė taip pat priklauso nuo daugelio kitų kintamųjų, pvz., objekto ploto, masės santykio bei saulės aktyvumo. Apytikslė taisyklė yra ta, kad objektų, kurių orbitinis aukštis viršija 300 km, gyvavimo laikas yra pakankamai ilgas, kad būtų galima manyti, jog jie pasiekė kosminę erdvę.

Nustatyti tikrąją kosmoso delimitaciją išties sudėtinga, nes nėra vieno tikslaus aukščio, virškurio palydovas galėtų stabiliai išlikti orbitoje, nes tai priklauso nuo palydovo tipo ir jo orbitos trajektorijos. Vis dėlto susitarti yra būtina, nors daugelis šalių teigia,

² BETZ E. The Kármán Line: Where does space begin? Prieiga per internetą: <<https://astronomy.com/news/2021/03/the-krmn-line-where-does-space-begin>>.

³ Patikslinta Žemės ir kosmoso riba. Prieiga per internetą: <<http://www.technologijos.lt/n/mokslas/geografija/straipsnis-7139/straipsnis/Patikslinta-Zemes-ir-kosmoso-riba>>.

⁴ STARR M. A Harvard Astrophysicist Says Outer Space Is Actually Closer Than We Think. Prieiga per internetą: <<https://www.sciencealert.com/karman-line-space-boundary-closer-to-earth-80-kilometres-jonathan-c-mcdowell>>.

jog nustatyti ribą nėra reikalinga. Jų teigimu, net ir nesant apibrėžtumo, nekilo jokių teisinių ar praktinių problemų, tačiau netolimoje ateityje neišvengiamai bus susiduriama su rimtomis teisinėmis problemomis, tad tarptautinis susitarimas tarp valstybės šalių, kur prasideda kosmoso teisė, turės būti pasiektas.

2. Kosmoso erdvės teisinis reguliavimas

Kosmosas laikomas „res communis“, t.y. jis yra visų valstybių turtas ir visos šalys turi teisę ir laisvę tirti bei naudoti kosmosą – kosmoso erdvė negali būti pasisavinama⁵. Siekiant sureguliuoti santykius kosmoso erdvėje Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Jungtinių Tautų tarptautines sutartis kosminės erdvės naudojimo srityje. Taip pat santykius kosmoso reglamentuoja penkios pagrindinės tarptautinės sutartys: 1) 1967 m. sutartis dėl valstybių veiklos, tyrinėjant ir naudojant kosminę erdvę, įskaitant Mėnulį ir kitus dangaus kūnus, reguliavimo principų (toliau – Kosmoso erdvės sutartis), 2) 1968 m. susitarimas dėl astronautų gelbėjimo, astronautų grąžinimo ir į kosminę erdvę paleistų objektų grąžinimo (toliau – Gelbėjimo susitarimas), 3) 1972 m. konvencija dėl tarptautinės atsakomybės už kosminių objektų padarytą žalą (toliau – Atsakomybės konvencija), 4) 1975 m. konvencija dėl į kosminę erdvę paleistų objektų registravimo (toliau – Registravimo konvencija), 5) 1979 m. susitarimas dėl šalių veiklos Mėnulyje ir kituose dangaus kūnuose nustatymo (toliau – Mėnulio sutartis). Šių sutarčių nuostatos kartu su atitinkamose Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijose išdėstytais principais sudaro tarptautinės kosmoso teisės pagrindą.

Kosmoso erdvės sutartis yra tarptautinės kosmoso teisės pagrindas ir laikoma kodifikuota Kosmoso erdvės paprotine teise. Joje įtvirtinti pagrindiniai principai: visos valstybės turi teisę ir laisvę nediskriminuojamos tyrinėti ir naudoti kosmoso erdvę, o toks tyrinėjimas turi būti vykdomas visų valstybių naudai ir jų interesais; kosmoso erdvė negali būti pasisavinama nacionaliniu lygmeniu; kosmoso veikla turi būti derinama su tarptautine teise; kosmoso erdvė turi būti naudojama palaikant tarptautinę taiką ir saugumą; valstybės įsipareigoja nepaleisti į orbitą aplink Žemę įvairių ginklų, jų nedislokuoti kosmoso erdvėje. Taip pat įtvirtinta, kad valstybės atsako už savo daromą veiklą kosmoso, jos turi stengtis išvengti žalos atsiradimo. Valstybė, paleidusi kosminį objektą į kosmoso erdvę, dėl atsiradusios žalos yra visiškai atsakinga⁶. Šią sutartį yra ratifikavusios 112 valstybių, tarp jų ir Lietuva, kuri sutartį patvirtino 2012 m.⁷

⁵ MAROZAS T. Kosminės erdvės sutartis. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/kosmines->

⁶ 1967 m. Sutartis dėl valstybių veiklos, tyrinėjant ir naudojant kosminę erdvę, įskaitant Mėnulį ir kitus dangaus kūnus, reguliavimo principų. Valstybės žinios, 2013-02-20, Nr. 19-924.

⁷ MAROZAS T. Kosminės erdvės sutartis. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/kosmines->

1968 m. Londone, Maskvoje ir Vašingtone sudarytas Gelbėjimo susitarimas, kuris įtvirtina atvejus, kuomet būtina suteikti pagalbą astronautams. Šio susitarimo I str. teigiama, jog „kiekviena šalis, gavusi informaciją ar išsiaiškinusi, kad erdvėlaivio ekipažą ištiko avarija ar nelaimingas atsitikimas, ar jis buvo priverstas nenumatyti ar priverstinai nusileisti jos jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje ar atviroje jūroje arba bet kurioje kitoje vietoje, nepriklausančioje nė vienos valstybės jurisdikcijai, nedelsdama: (a) informuoja paleidžiančiąją administraciją, arba, jei ji negali nustatyti paleidžiančiosios administracijos, ar nedelsdama su ja susisiekti, paskelbia apie tai viešai, naudodamasi visomis tinkamomis jai prieinamomis ryšių priemonėmis; (b) informuoja Jungtinių Tautų Generalinį Sekretorių, kuris turi nedelsdamas išplatinti informaciją, naudodamasis visomis tinkamomis jam prieinamomis ryšių priemonėmis“. II straipsnyje teigiama, „jei dėl avarijos, nelaimingo atsitikimo ar priverstinio ar nenumatyto nusileidimo erdvėlaivio ekipažas nusileidžia vienos iš Šalių jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje, ši nedelsdama imasi visų įmanomų priemonių, kad išgelbėtų juos ir suteiktų jiems visą būtiną pagalbą. Ji praneša paleidžiančiai administracijai, taip pat Jungtinių Tautų Generaliniam Sekretoriui apie priemones, kurių ji imasi, ir pasiektą pažangą.“ III straipsnis rašo apie tai, jog „jei gaunama informacija ar išsiaiškinama, kad erdvėlaivio ekipažas nusileido atviroje jūroje ar bet kurioje kitoje vietoje, nepriklausančioje nė vienos valstybės jurisdikcijai, Šalis informuoja paleidžiančiąją administraciją ir Jungtinių Tautų Generalinį Sekretorių apie priemones, kurių imasi, ir apie pasiektą pažangą.“ IV straipsnyje rašoma: „jei dėl avarijos, nelaimingo atsitikimo, priverstinio ar nenumatyto nusileidimo erdvėlaivio ekipažas nusileidžia Šalies jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje ar surandamas atviroje jūroje ar bet kurioje kitoje vietoje, nepriklausančioje nė vienos Šalies jurisdikcijai, jis turi būti saugiai ir neatidėliojant grąžinamas paleidžiančiosios administracijos atstovams.“ Taigi, Gelbėjimo susitarime yra įtvirtinta, kad avarijos ar nelaimingo atsitikimo atveju šalys turi imtis visų įmanomų priemonių suteikiant astronautams būtiną pagalbą.

Pasirašyta Atsakomybės konvencija svarbi tuo, jog nustatyta šalių atsakomybė dėl jų paleistų ar jos užsakymu paleistų objektų žalos atlyginimo. Pirmiausia konvencijoje yra išaiškinamos sąvokos „paleidžiančioji šalis“ bei „žala“. Sąvoka „paleidžiančioji šalis“ pagal Konvencijos I straipsnis reiškia „valstybę, kuri paleidžia kosminį objektą arba užsako jį paleisti; valstybę, iš kurios teritorijos ar įrenginių yra paleidžiamas kosminis objektas“. Tuo tarpu sąvoka „žala“ tame pačiame straipsnyje aiškinama kaip „gyvybės praradimas, kūno ar kitoks asmens sužalojimas, sveikatos sutrikdymas arba valstybių, fizinių, juridinių asmenų arba tarptautinių tarpvyriausybinių organizacijų nuosavybės praradimas ar jai padaryta žala.“ Konvencijos II straipsnis įtvirtina visapusišką atsakingos valstybės atsakomybę už žalą, kurią Žemės paviršiuje arba skraidančiam orlaivui padarė valstybės kosminis objektas. Taip pat aktualūs ir kiti-IV, V, VI- straipsniai, kuriuose numatyta, kad tuo atveju, kai kosminį objektą kartu

paleidžia dvi ar daugiau valstybių, atsakomybė yra solidari už jų bendrai padarytą žalą. Visgi svarbiausi šios Konvencijos straipsniai yra VII ir VIII, kuriuose teigiama, jog Konvencijos nuostatos skirtos tik tarptautinei šalių atsakomybei už padarytą žalą, nuostatos netaikomos paleidžiančios valstybės piliečiams ir užsienio piliečiams ir tik valstybė, kurios fiziniai ar juridiniai asmenys patiria žalą, gali pateikti pretenziją dėl žalos atlyginimo⁸.

Minėtoje Registravimo konvencijoje įtvirtinti kosminių objektų registravimo reikalavimai. Konvencijoje nustatyta, kad valstybė, norinti paleisti kosminį objektą į orbitą aplink Žemę ar už jos, turi objektą įrašyti į tvarkomą atitinkamą registrą, o vėliau apie registrą turi informuoti Jungtinių Tautų Generalinį Sekretorių. Taip pat pagal konvencijos IV straipsnį, kiekviena registro valstybė privalo pateikti su kiekvienu jos registre įregistruotu kosminiu objektu susijusią informaciją⁹. Šią konvenciją ratifikavo 74 šalys, taip pat ir Lietuva, 2013 m. kovo 8 d.¹⁰ Registravimo konvencija išties svarbi, nes valstybė, kuri registruoja paleidžiamą kosminį objektą, atsako už tą objektą ir jo padarytą žalą pagal konvencijos nuostatas.

Svarbi ir Mėnulio sutartis, kurioje dar kartą patvirtinama ir detalizuojama daugelis Kosmoso erdvės sutarties nuostatų, taikomų ir Mėnuliui. Joje numatyta, kad dangaus kūnai turi būti naudojami tik taikiems tikslams, kad Jungtinės Tautos turėtų būti informuotos apie bet kurios tuose kūnuose įrengtos stoties vietą ir paskirtį. Be to, nurodyta, kad Mėnulis ir jo gamtos ištekliai yra bendras žmonijos paveldas, dėl ko jie negali tapti privačia nuosavybe, ir turėtų būti nustatytas tarptautinis režimas, reglamentuojantis tokių išteklių naudojimą, kai toks naudojimas taps įmanomas¹¹. Ši sutartis daugumos valstybių neįpareigoja, tame tarpe ir Lietuvos, nors aštuoniolika šalių pripažįsta šią sutartį teisiškai reikšminga¹².

Taip pat svarbios ir 1958 m. įkurto Jungtinių Tautų kosminės erdvės taikaus naudojimo komiteto (UN COPUOS) deklaracijos ir rezoliucijos. Minėtas komitetas buvo įkurtas tam, jog būtų tiriama ir plėtojama kosmoso teisė. Nors šio Komiteto priimti aktai nėra teisiškai privalomi, tačiau jie yra laikomi tarptautinės teisės papročiais. Viena svarbiausių rezoliucijų buvo 1963 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos vienbalsiai priimta Rezoliucija 1962 (XVIII), kurioje buvo įtvirtintos svarbios nuos-

⁸ 1972 m. Konvencija dėl tarptautinės atsakomybės už kosminių objektų padarytą žalą. Valstybės žinios, 2013-02-20, Nr. 19-926.

⁹ 1975 m. Konvencija dėl į kosminę erdvę paleistų objektų registravimo. Valstybės žinios, 2013-02-20, Nr. 19-927.

¹⁰ Jungtinių Tautų internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIV-1&chapter=24&Temp=mtmsg3&clang=_en>.

¹¹ Jungtinių Tautų internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <<https://www.unoosa.org/oosa/en/our-work/spacelaw/treaties/intromoon-agreement.html>>

¹² Jungtinių Tautų internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIV-2&chapter=24&clang=_en>.

tatos kosmoso tyrinėjimas ir naudojimas turi būti vykdomas visos žmonijos labui ir interesams, remiantis lygybės principu ir pagal tarptautinę teisę, įskaitant Jungtinių Tautų Chartiją, siekiant palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą bei skatinti tarptautinį bendradarbiavimą ir supratimą; valstybės prisiima tarptautinę atsakomybę už nacionalinę veiklą kosmose; valstybė, kurios registre yra į kosmosą paleistas objektas, išlaiko jurisdikciją ir kontrolę tokio objekto ir jo personalo atžvilgiu, kai jis yra kosmose; valstybės astronautus laiko žmonijos pasiuntiniais kosmose ir teikia jiems visą įmanomą pagalbą nelaimingo atsitikimo, nelaimės ar avarinio nusileidimo atveju užsienio valstybės teritorijoje arba atviroje jūroje¹³. Tais pačiais metais buvo priimta Rezoliucija 1884 (XVIII), „raginanti valstybes susilaikyti nuo branduolinių ginklų arba kitokių masinio naikinimo ginklų gabenančių objektų leidimo į orbitą aplink Žemę arba nuo tokių ginklų įrengimo dangaus kūnuose“¹⁴. Taip pat svarbi ir 1947 m. Rezoliucija 110 (II), „smerkianti propagandą, nukreiptą ar galinčią išprovokuoti ar kurstyti grėsmę taikai, taikos sulaužymą arba agresiją kosmose“¹⁵. Šios rezoliucijos nustatė specialią apsaugą kosmoso erdvei.

3. Kosmoso turizmo raida

Pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kas yra kosmoso turizmas. Oksfordo žodynas „kosmoso turizmą“ apibūdina kaip „kelionę į kosmosą pramoginiais tikslais“¹⁶, o bendrinės lietuvių kalbos žodynas sąvoką „kosmoso turistą“ aiškina kaip „minimalių kosmonautikos (aeronautikos) žinių ir įgūdžių turintį neprofesionalą, skrendantį į kosmosą pažintiniais, pramogos ir pan. tikslais“¹⁷. Taigi iš esmės tai skrydžiai į kosmosą organizuojami dėl pramoginių tikslų.

Iki pirmojo dirbtinio palydovo „Sputnik I“ paleidimo 1957 metais, komerciniai skrydžiai buvo tolima svajonė, apie tai buvo kuriamos ir dainos, kaip pavyzdžiui, Frank Sinatros daina „Nuskraidink mane į mėnulį“ (angl. „Fly Me To The Moon“). Vėliau svajonės tapo realybe, kai pirmą kartą buvo paleistas pirmasis į kosmosą žmogus – rusų kosmonautas Jurijus Gagarinas. Jis 1961 m. apskrido Žemę kosminiu laivu „Vostok“.

Po keturiasdešimties metų, t.y. 2001 m., į kosmosą nuskrido ir privatus asmuo Dennis Tito, kuris davė pradžią kosmoso turizmo raidai. Nuskristi į kosmosą bandy-

¹³ 1963 m. Rezoliucija 1962 (XVIII). Teisinių principų, reguliuojančių šalių veiklą kosmoso erdvėje ir kosmoso tyrinėjimą, deklaracija.

¹⁴ 1967 m. Sutartis dėl valstybių veiklos, tyrinėjant ir naudojant kosminę erdvę, įskaitant Mėnulį ir kitus dangaus kūnus, reguliavimo principų. Valstybės žinios, 2013-02-20, Nr. 19-924.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ PEARLMAN, R. 'Space Tourism' Added to Oxford Dictionary. Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/22599-space-tourism-oxford-dictionary.html>>.

¹⁷ Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <<https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/kosmoso%20turistas?i=b90be044-69aa-4e7d-bcf9-2f3d3a860686>>.

mų buvo ir anksčiau. Aštuntajame dešimtmetyje stambus Amerikos gamybos konglomeratas „Rockwell International“,

„Space Shuttle“ programos rangovas ir NASA ištyrė, kokie keleiviai galėtų tilpti į erdvėlaivį, tačiau jų tyrimai ir bandymai nepasiteisino. Tada NASA atvėrė skrydžius į kosmosą neprofesionalams, tačiau specialistams, kuriems buvo pavesta užbaigti konkrečius skrydžių projektus, vykdytus bendrovės, nepriklausančios NASA. Taip pat NASA kūrė programas, kad kasmet nors keli civiliai galėtų nukeliauti į kosmosą, tačiau šios programos buvo nutrauktos po to, kai 1986 metais žuvo pirmąja kosmoso turistu turėjusia tapti Christa McAuliffe erdvėlaivio katastrofoje¹⁸.

Vėliau Didžiosios Britanijos milijardierius Richardas Bransonas pakilo į kosmosą erdvėlaiviu „Virgin Galactic“. Tai tapo postūmiu plėtojant kosminį turizmą. 2018 m. JAV bendrovė pranešė, kad jos kosminio turizmo erdvėlais pirmą kartą pakilo į didesnę kaip 80 km aukštį, tačiau verslininkas, verslo grupių „Virgin group“ įkūrėjas Richardas Bransonas, nėra vienintelis, kuris plėtoja kosmoso turizmą.

Beje, mokslininkas Jonas Žmuidzinas teigia, kad jo žmona Vilija prieš 20 metų dirbdama Planetų draugijoje padėjo organizuoti kosminio turizmo konferenciją, kurioje dalyvavo ir pats Richardas Bransonas. Nemažai konferencijoje dalyvavusių žmonių mokėjo nemažus įnašus, kad galėtų kada nors ateityje nusikristi į kosmosą ir kai kurie vis dar laukia. Šioje situacijoje būtų galima išvelgti įvairių teisinių problemų, kurios gali kilti, pavyzdžiui, kai įmonė gauna pinigų, bet savo pažadų neįvykdo. Taip pat J. Žmuidziną įvardija tokias galimas problemas, kaip raketų sprogimai ar gedimai, kurie būtų pražūtingi keleiviams jau raketos paleidimo metu, taip pat kai turistai, pasiekę kosmosą susidurtų su kitu kosminiu objektu. Mokslininko nuomone, kosmosas yra labai priešiška aplinka žmonėms, todėl Jonas Žmuidzinas nėra nusiteikęs entuziastingai dėl kosmoso turizmo ateities.

Ateityje asmenys, norintys nukeliauti į kosmosą, galės rinktis iš trijų skirtingų kosminių kelionių rūšių, kaip suborbitinis kosminis turizmas, orbitinis kosminis turizmas ar mėnulio kosminis turizmas. Suborbitiniai kosmoso turistai erdvėlaiviu skris nedideliu greičiu, bus pasiektas maždaug 100 km aukštis ir kosmose praleis tik kelias minutes, tačiau taip pat išgyvens nesvarumo akimirkas. Šiuo metu, suborbitinio kosminio turizmo rinkoje konkuruoja dvi įmonės – minėtoji

„Virgin Galactic“ ir privati kosmoso įmonė „Blue Origin“, finansuojama „Amazon“ įkūrėjo Jeff Bezos. Visose suborbitinio kosminio turizmo įmonėse kainos svyruoja maždaug nuo 50 000 iki 450 000 dolerių vienam žmogui. Orbitinių skrydžių metu turistai pakils į daugiau nei 400 km aukštį ir kosmoso erdvėje praleis kelias dienas ar net ilgiau nei savaitę. Elono Musko įmonė „SpaceX“ yra šių skrydžių lyderė. Tokių skrydžių kainos yra daug didesnės nei suborbitinių skrydžių-vienam žmogui

¹⁸ WALDEK, S. The Past, Present and Future of Space Tourism. Prieiga per internetą: <<https://www.afar.com/magazine/space-tourism-the-past-present-and-future>>.

gali tekti susimokėti ir dešimtis milijonų dolerių. Mėnulio kosminio turizmo tikslas yra pasiekti mėnulį tam tinkamu erdvėlaiviu¹⁹. Jau minėtoji įmonė „SpaceX“ pasiūlė kelionę aplink Mėnulį pagal „DearMoon“ projektą, kurį sugalvojo ir finansavo japonų milijardierius Yusaku Maezawa. Ši kelionė turėtų įvykti artimiausiu metu, t.y. 2025 bei 2027 metais²⁰. Mėnulio kosminiam turizmui bus naudojamas erdvėlaivis „SpaceX Starship“, kad būtų pasiekta viena apskritimo trajektorija aplink mėnulį. Planuojama, kad misija truks apie 6 dienas.

Tobulėjant komerciniams kosminiams skrydžiams, kuriasi privatūs komerciniai kosmodromai. Pagal bendrinės lietuvių kalbos žodyną „kosmodromas“ yra įrenginys, skirtas pakilti kosminiams laivams²¹. Toks komercinis kosmodromas pirmą kartą buvo pastatytas Naujojoje Meksikoje ir vadinasi „Spaceport America“, kuris sukurta ir pastatytas specialiai komerciniams vartotojams. Kosmodromai yra išdėstyti visame pasaulyje. Remiantis Strateginių ir tarptautinių studijų centro 2021 m. pradžioje surinktais duomenimis, 28 kosmodromai buvo naudojami palydovams paleisti į orbitą, iš kurių 22 vis dar veikia²².

Taip pat kuriasi ir pirmieji kosminiai viešbučiai. 2019 m. įmonė „Gateway Foundation“ išleido „Voyager“ stoties, pirmojo kosminio viešbučio projektus. Šį projektą perėmė kosmoso statybų bendrovė „Orbital Assembly Corporation“ ir šiuo metu siekia paleisti dvi kosmines stotis su turistų apgyvendinimu. Planuojama, kad „Voyager“ stotis bus atidaryta 2027 metais ir joje tilps 400 turistų. Tuo tarpu antra stotis bus atidaryta gerokai anksčiau, o joje tilps maždaug 28 turistai. Yra tikimasi, kad „Orbital Assembly“ ir kosminius skrydžius organizuojančios kompanijos susitars dėl bendradarbiavimo²³.

Dėl dabartinių kosmoso pramonės tendencijų, įskaitant ir didėjančių visuomenės susidomėjimą ir investicijas į kosmoso veiklą visame pasaulyje, privačių investicijų į kosmosą lygį ir augančias kosmoso pramonės pajamas, prognozuojama, kad iki 2040 metų kosmoso pramonė taps trilijono dolerių vertės pramone. 2021 metais buvo įvykdyta trylika komercinių skrydžių į kosmosą, o pasaulinė kosminio turizmo rinka buvo įvertinta 598 milijonais²⁴.

¹⁹ RESEARCHFDI. We have liftoff: space tourism and the space economy. Prieiga per internetą: <<https://researchfdi.com/resources/articles/space-tourism-and-the-space-economy/>>.

²⁰ THE MOON: Returning humans to lunar missions. Prieiga per internetą: <<https://www.spacex.com/human-spaceflight/moon/>>.

²¹ Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <<https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/kosmoso%20turistas?i=b90be044-69aa-4e7d-bcf9-2f3d3a860686>>.

²² SMITH, M. What are spaceports? Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/what-are-spaceports>>.

²³ RESEARCHFDI. We have liftoff: space tourism and the space economy. Prieiga per internetą: <<https://researchfdi.com/resources/articles/space-tourism-and-the-space-economy/>>.

²⁴ Ibid.

4. Jurisdikcijos nustatymas kosmoso erdvėje

Kosmoso turizmas plėtojasi sparčiai, tad ateityje greitai išaugs ir privačių subjektų atliktų nusikalstamų veikų skaičius kosmoso erdvėje. Šiuo metu, kai valstybė padaro nusikalstamą veiką, jurisdikcija aiški, tačiau svarbu atskirti, kokios valstybės teisė turėtų būti taikoma, kai nusikalstamą veiką padaro privatus subjektas.

„Baudžiamosios jurisdikcijos“ terminas reiškia valstybės baudžiamojo įstatymo galiojimo ir valstybės valdžios įgyvendinimo baudžiamajame justicijoje ribas. Kitaip tariant, tai teisė ir įgaliojimai vykdyti teisingumą. Lietuvos Respublikos baudžiamąją jurisdikciją lemia Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse (toliau – BK) įtvirtinti principai: teritorinis (BK 4 str.), aktyviosios pilietybės (BK 5 str.), valstybės interesų apsaugos (BK 6 str.) ir universalusis (BK 7 str.).

Įvairių šalių piliečiai skirtingai įsivaizduoja, kaip galėtų atrodyti baudžiamosios atsakomybės realizavimas kosmoso erdvėje. Vienų teigimu, nusikalstamoms veikoms turėtų būti taikomos tos pačios taisyklės, kaip ir nusikalstamoms veikoms, įvykdymoms tarptautinėje oro erdvėje ir tarptautiniuose vandenyse, kuomet taikomas teritorinis principas. Taikant šį principą atsižvelgiama į laivų ar orlaivių valstybės vėliavas ar kitus skiriamuosius ženklus. Tai reiškia, jog taikoma tos valstybės baudžiamoji jurisdikcija, kurios valstybės vėliava yra pažymėtas laivas ar orlaivis. Dažniausiai naudojamas yra teritorinis principas, nes jis gali būti taikomas, kai nusikalstama veika iš dalies arba visiškai įvykdoma valstybės teritorijoje. Asmuo gali būti nuteistas už nusikalstamą veiką net ir tuo atveju, jei tokia pati veika nėra kriminalizuota asmens gimtojoje valstybėje²⁵. Šio principo taikymas kosmose būtų problematiškas, kadangi atstumai nuo Žemės iki kosmoso kūnų yra dideli ir nė viena valstybė neturi pirmumo prieš kitą valstybę tirti ir patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn pagal teritorinį artumą²⁶. Kitų teigimu, turėtų būti taikomas universalusis principas, kuris yra vienas iš veiksmingiausių principų kovojant su nusikalstamumu. Šis principas yra taikomas asmeniui, nepriklausomai nuo pilietybės ir gyvenamosios vietos dėl nusikalstamų veikų, kurios yra padarytos už jį taikančios valstybės teritorijos ribų. Asmuo yra baudžiamas jo faktinio buvimo valstybėje tik tuo atveju, kai jis negali būti išduotas arba perduotas nusikaltimo padarymo vietos valstybei arba tarptautiniam teismui²⁷. Aptariamas principas gali pasirodyti visiškai tinkamas taikymui kosmoso erdvėje, ta-

²⁵ BLOUNT, P.J. Jurisdiction in Outer Space: Challenges of Private Individuals in Space. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/228227432_Jurisdiction_in_Outer_Space_Challenges_of_Private_Individuals_in_Space>.

²⁶ WHITE, R. Plugging the Leaks in Outer Space Criminal Jurisdiction: Advocacy for the Creation of a Universal Outer Space Criminal Statute. Prieiga per internetą: <<https://scholarlycommons.law.emory.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1258&context=eilr>>.

²⁷ NEVERA, A., Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. Prieiga per internetą: <Microsoft Word - neveros_monografija_v.doc (mruni.eu)>.

čiau tarptautinė teisė išskiria 27 nusikaltimų kategorijas, kurioms gali būti taikomas minėtasis principas. Pavyzdžiui, kaip nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai, taip pat nusikaltimai visuomenės saugumui ir pan. Visgi šis principas nėra tinkamas kitoms dažniau padaromoms nusikalstamoms veikoms, kaip seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, nusikaltimams žmogaus gyvybei, sveikatai. Dar kitų nuomone, asmuo prieš išskrendant į kosmosą, turėtų pasirašyti sutartį, kurioje būtų nurodyta, kurios šalies įstatymai nusikalstamos veikos atveju būtų taikomi.

Šiuo metu Kosminės erdvės sutarties VIII straipsnyje yra nustatyta, kad „valstybė, Sutarties Šalis, kurios registre yra į kosmosą paleistas objektas, išlaiko jurisdikciją ir kontroliuoja tokį objektą ir bet koki jo personalą, kol jis yra kosmose arba ant kosmoso dangaus kūno“. Taigi yra susitarta, kad kiekviena valstybė turi savo jurisdikciją savo registruotam objektui, paleistam į kosmosą, bei personalui. Kosmoso teisėje kosminio objekto registravimas turi tokias pačias teises pasekmes kaip ir laivo ar orlaivio registravimas. Valstybė, įregistravusi kosmoso objektą, įgyja teisę naudotis savo suverenitetu registruoto objekto atžvilgiu. Trumpai tariant, kiekvienam palydovui, kapsulei ar bet kuriam kitam erdvėlaiviui, kurį užregistravo valstybė, bus taikomi tos valstybės įstatymai.

Tarptautinei kosminei stočiai buvo pasirinkta kitokia jurisdikcijos taisyklė. 1998 m. pasirašytame Tarptautinės kosminės stoties tarpvyriausybiniame susitarime 22 straipsnyje nukrypstama nuo pirmiau minėtų tarptautinės sutarties sąlygų ir, priešingai, pripažįsta jurisdikciją pažeidėjo pilietybės valstybei:

1. „Kanada, Europos valstybės partnerės, Japonija, Rusija ir Jungtinės Valstijos gali vykdyti baudžiamąją jurisdikciją bet kuriame skrydžio elemente esančio personalo, kuris yra jų piliečiai, atžvilgiu“;
2. „Atveju, susijusiu su nusižengimu orbitoje, kuris: a) turi įtakos kitos valstybės partnerės piliečio gyvybei arba saugumui arba b) įvyksta kitos valstybės partnerės skrydžio elemente arba ant jo, arba padaro žalą kitos valstybės skrydžio elementui, valstybė partnerė, kurios pilietis yra įtariamasis, gavusi bet kurios paveiktos valstybės prašymą, turi konsultuotis su ta valstybe dėl to, kuri šalis turėtų pradėti baudžiamąjį persekiojimą. Po tokių konsultacijų paveikta valstybė partnerė gali vykdyti baudžiamąją jurisdikciją įtariamo nusikaltėlio atžvilgiu, jei per 90 dienų nuo tokių konsultacijų pradžios arba per kitą laikotarpį, dėl kurio galima susitarti, valstybė partnerė, kurio pilietis yra įtariamasis: 1) sutinka su tokiu baudžiamosios jurisdikcijos vykdymu arba 2) nesuteikia garantijų, kad perduos bylą savo institucijoms persekiojimo tikslais“;
3. „Jei valstybė partnerė, kuri atlieka ekstradiciją su sąlyga, kad yra sudaryta ši sutartis, gauna ekstradicijos prašymą iš kitos valstybės partnerės, su kuria ji nėra sudariusi ekstradicijos sutarties, ji gali savo nuožiūra laikyti šį Susitarimą teisiniu ekstradicijos pagrindu dėl įtariamo nusižengimo orbitoje. Ekstradicijai

taikomos valstybės, į kurią kreipiamasi, teisės procedūrinės nuostatos ir kitos teisės sąlygos“;

4. „Kiekviena valstybė partnerė, atsižvelgdama į savo nacionalinius įstatymus ir kitus teisės aktus, suteikia kitoms partnerėms pagalbą, susijusią su įtariamu netinkamu elgesiu orbitoje“;
5. „Šiuo straipsniu nesiekama apriboti tvarkos palaikymo ir įgulos veiklos vykdymo kosminėje stotyje ar joje įgaliojimų ir procedūrų, kurios nustatomos Elgesio kodekse pagal II straipsnį, o Elgesio kodeksu nesiekama apriboti šio straipsnio taikymo.“

Taigi, pirmame straipsnyje taikomas aktyviosios pilietybės principas. Antrame straipsnyje taikomas pasyvios pilietybės principas, kuris reiškia, jog jei nusikalstama veika yra padaroma prieš atitinkamos valstybės pilietį, ir jei nusikaltimo padarymo vietos bei kaltininko pilietybės valstybės nevykdo savo jurisdikcijos, tai nukentėjusiojo pilietybės valstybė turi galimybę taikyti baudžiamąją jurisdikciją padarytiems nusikaltimams su tam tikrais apribojimais. Tačiau svarbu prisiminti, jog minėtos nuostatos galioja tik susitarimą pasirašiusių valstybių partnerių piliečiams.

Trečiųjų valstybių piliečiams taikomos bendrosios jurisdikcijos taisyklės, numatytos Kosminės erdvės sutarties VIII straipsnyje.

Plėtojantis kosmoso turizmui, veiks privačios kosminės stotys, kurios bus tam tikros valstybės užregistruotos kaip kosmoso objektai, kuriems reikės registravusios valstybės priežiūros. Tokios privačios orbitinės stotys bus naudojamos kaip kosminiai viešbučiai turtingiems asmenims, kurie tokioje stotyje pasiliktų trumpą laiką. Tokiu atveju turėtų būti vadovaujama Kosminės erdvės sutarties VIII straipsniu, o ne vadovaujama aktyviąja ar pasyviąja pilietybe. Tarpvyriausybiniis susitarimais buvo pasirašytas dėl politinės pusiausvyros, tad tikėtina, jog specialus jurisdikcijos režimas nebus aktualus privačioms kosminėms stotims, naudojamoms pramoginiams tikslais.

5. Nusikalstama veika kosmoso erdvėje

Kaip atrodytų nusikalstama veika kosmoso erdvėje sunku numatyti. Žinoma, nusikalstamų veikų padarymas skirtųsi nuo Žemėje padarytų nusikalstamų veikų dėl skirtingos atmosferos.

Viena iš nusikalstamų veikų – nužudymas. Nepaisant to, jog kosmose nėra deguonies, šią nusikalstamą veiką kosmose būtų galima įvykdyti, kadangi įmanoma iššauti kulką dėl parako sudėtyje esančio oksidatoriaus, kuris sukelia sprogamą. Kosmose kulka nepatirtų oro pasipriešinimo ir skrietų greičiau, nes vamzdyje nebūtų oro. Pagal Dr. Šarūną Mikolaitį, Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto vyresnįjį mokslo darbuotoją, jeigu asmuo būtų astronautų kosminėje stotyje, kuri skrieja daugiau nei 400 km virš Žemės, ir būtų prisitvirtinęs prie stoties, įmanoma paleisti kulką taip, kad

ji apsuktų planetą ir po pilno apsisukimo atsirastų ten pat, iš kur iškeliavo – ji galėtų nušauti iššovusių asmenį iš nugaros. Vis dėlto astronautų kosminė stotis yra pernelyg arti Žemės, todėl kulka greičiausiai nukristų ant Žemės dėl pernelyg didelio gravitacinio poveikio. Jeigu asmuo iššautų kulką, būdamas kur kas toliau nuo Žemės, trečiasis Niutono veiksmo ir atoveikio dėsnis teigia, kad jei vienas kūnas kokio nors dydžio jėga paveikia kitą kūną, tai tas kitas kūnas pirmąjį taip pat paveikia tokio pat dydžio priešingos krypties jėga. Taigi, kulką veikianti jėga ginklui sukelia lygią ir priešingą jėgą. Kadangi asmens kūno inercinė masė yra daug didesnė negu kulkos, vadinasi asmeniui suteiktas greitis bus mažesnis negu kulkos. Tikėtina, jog iššovęs asmuo pradėtų suktis aplink savo masės centrą dėl atotrūkio, kuri būtų sukoncentruota ties ranka, o iššauta kulka skrietų amžinai, nes Visata plečiasi greičiau nei kulka galėtų pasiekti bent kiek masyvesnį kūną.

Mirtis kosmose atrodytų kiek kitaip nei Žemėje. Pavyzdžiui, į asmenį, kuris būtų atvirame kosmose, galėtų pataikyti mikrometeoritas. Toks astronautas turėtų tik apie 15 sekundžių, kol prarastų sąmonę. Prieš sustingdamas jis greičiausiai mirtų nuo uždusimo arba dekompresijos. 10 sekundžių veikiant kosmoso vakuui, jo odoje ir kraujyje esantis vanduo išgaruotų, o kūnas išsiplėstų į išorę. Plaučiai suirtų ir po 30 sekundžių žmogus būtų paralyžuotas, jei iki to laiko dar nebūtų miręs. Kūną būtų galima užšaldyti kosmoso temperatūroje, kad sumažėtų svoris ir jį būtų lengviau transportuoti į Žemę.

Kita nusikalstama veika – fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas. Kadangi kosmose yra beveik grynas anglies dioksidas, žmogus ilgai neišgyventų, o jeigu būtų nežymiai sutrikdyta jo sveikata, neilgai trukus netektų gyvybės, jei žmogaus sužalojimas pasireikštų nors minimaliu kraujavimu. Taip būtų todėl, kad kosmose sumažėja cirkuliuojančio kraujo tiekimas visame kūne, taip pat dėl gravitacijos labiau trykšta kraujas ir jo netenkama daugiau. Svarbu paminėti, jog ilgą laiką prabuvus kosmoso erdvėje dėl gravitacijos silpnėja žmogaus raumenys ir kaulai, tad yra daug paprasčiau padaryti nesunkų ar sunkų sveikatos sutrikdymą. Taip pat pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąją jurisdikciją, vien fizinio sąlyčio nepakanka, būtina įsitikinti, kad asmuo pajuto fizinį skausmą. Turi būti atsižvelgiama į tai, kokio stiprumo skausmas sukeliamas žmogui analogiškais veiksmais, taip pat pojūtis turi būti taip išreikštas, kad aplinkiniai suprastų nukentėjusiojo skausmą. Vienas iš išraiškos būdų gali būti rėkimas, tačiau kosmose tai atrodytų kitaip. Žemėje garsas sklinda, kai mechaninės bangos, yra perduodamos per kietą, skystą ar dujinę terpę. Stygos vibracija stumia aplink stygą esančias oro molekules. Tos oro molekulės savo ruožtu stumia kitas oro molekules, kurios stumia dar kitas taip sukurdamas ore slėgio svyravimus – garso bangą²⁸. Kosmoso erdvė yra vakuumas, todėl nėra terpės, kuria galėtų

²⁸ SONIAK, M. In Space, can anyone hear you scream? Prieiga per internetą: <<https://www.mental-floss.com/article/24107/space-can-anyone-hear-you-scream/>>.

sklisti garsas. Erdvė yra užpildyta kitokia materijos būsena, sudaryta iš laisvai tekančių įkrautų dalelių, jos gali generuoti ir būti veikiamos elektrinių ir magnetinių laukų, o tai gali sukelti papildomų savybių garsams kosmoso erdvėje²⁹. Kosmose girdimas garsas nesklinda, o bet kokios garso bangos yra per žemos, kad girdėtusi. Vien tai, kad garsas gali egzistuoti, nereiškia, kad jis bus girdimas ausimis. Dėl šios priežasties, fizinį skausmą išreikšti sunku, nes tai turbūt pats ryškiausias skausmo išreiškimo būdas, todėl būtų sunku įrodyti, kad asmuo pajuto skausmą, arba skausmo išreiškimas turėtų būti tikrinamas kitaip.

Dar viena nusikalstamų veikų kategorija – nusikaltimai seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. BK 149 straipsnyje yra įtvirtinta nusikalstama veika – išžagininimas. Pirmoje dalyje yra reglamentuota, kad nusikalstama veika padaroma „lytiškai santykiaujant su žmogumi prieš šio valią panaudojant fizinį smurtą ar grasinant tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle.“ Kosmoso erdvėje ši nusikalstama veika atrodytų kitaip nei Žemėje. Žmogaus seksualinis aktyvumas kosminės erdvės nesvarume kelia sunkumų dėl trečiojo Niutono dėsnio, t.y., kai vienas kūnas daro jėgą kitam, pastarasis daro vienodą jėgą pirmajam, bet priešinga kryptimi³⁰. Kosmoso erdvėje, kitaip nei Žemėje, yra daugybė fiziologinių pokyčių: gravitacija, spinduliuotė, vibracija, izoliacija, cirkadiniai ritmai, kurie gali turėti įtakos lytiniam aktui. Dėl šių pokyčių yra sukurtos dviejų rūšių specialios aprangos: viena skirta buvimui erdvėlaivyje, kita buvimui atvirame kosmose³¹. Atvirame kosmose astronautai turi vilkėti skafandrus, t.y. individualią sandarią kosmonauto aprangą, pritaikytą žmogaus gyvybei palaikyti³². Žinoma, padaryti minėtą nusikalstamą veiką būnant atvirame kosmose, nebūtų įmanoma, nes priešingu atveju, jei būtų pažeistas specialus kostiumas, žmogus netektų sąmonės ir galėtų žūti jau po 15 sekundžių. Būnant erdvėlaivyje, išžagininimas yra įmanomas, nes specialūs drabužiai yra būtini tik kylant ar leidžiantis, tačiau dėl minėtų fiziologinių pokyčių šią nusikalstamą veiką padaryti kosmoso erdvėje būtų kur kas sudėtingiau nei Žemėje. Kita nusikalstama veika, numatyta BK 152 str., yra seksualinis priekabiavimas. Pagal šio straipsnio 1 dalį, už šią veiką atsako „tas, kas siekdamas seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo vulgariais ar panašiais veiksmais, pasiūlymais ar užuominomis priekabiavo prie pagal tarnybą ar kitaip priklausomo

²⁹ ARCHER, M. In space no-one can hear you scream... or can they? Prieiga per internetą: <<https://www.entandaudiologynews.com/features/audiology-features/post/in-space-no-one-can-hear-you-scream-or-can-they>>.

³⁰ THE EDITORS OF ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA. Newton's law of motion. Prieiga per internetą: <<https://www.britannica.com/science/Newtons-laws-of-motion>>.

³¹ MAHONEY, E. Spacewalk Spacesuit Basics. Prieiga per internetą: <<https://www.nasa.gov/feature/spacewalk-spacesuit-basics>>.

³² Tarptautinių žodžių žodynas. Prieiga per internetą: <<https://www.zodziai.lt/reiksme&word=Skafandras&wid=18184>>.

asmens.“ Apie tokią nusikalstamą veiką kosmoso erdvėje jau buvo užsiminta 2021 metais, gavus pranešimus iš „Blue Origin“ darbuotojų grupės. Ji teigė, kad vyrauja žeminantis ir netinkamas elgesys su moterimis, ypačiai iš įmonės vyresniųjų vadovų. Šie kaltinimai buvo pareikšti praėjus vos porai mėnesių po to, kai bendrovė pradėjo savo pirmąją įgulos misiją, t.y. suborbitinį skrydį. „SpaceX“ darbuotojų grupė taip pat pareiškė įtarimus dėl seksualinio priekabiavimo. Jis pasireiškė tokiais veiksmais kaip, pavyzdžiui, nederami prisilietimai be sutikimo. Svarbu paminėti, kad „SpaceX“ žmoniškųjų išteklių skyrius buvo informuotas apie įtarimus dėl priekabiavimo, tačiau nebuvo imtasi jokių veiksmų. NASA administratorius Bill Nelson po tokių įvykių teigė, kad NASA politika dėl seksualinio priekabiavimo yra aiškiai netoleruotina ir įmonės turėtų į kaltinimus reaguoti greitai bei imtis rimtų veiksmų. Taip pat akcentavo išorinės pagalbos svarbą, tiriant seksualinio priekabiavimo atvejus, nes dažnai vidiniai žmoniškųjų išteklių pareigūnai ar vadovai gali būti nešališki³³. Taigi, nors kosmoso turizmas yra dar tik besivystantis reiškiny, nusikalstamos veikos žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui jau yra daromos.

Taip pat kosmoso erdvėje yra galimi nusikaltimai visuomenės saugumui. Manoma, kad yra trys pagrindiniai kosminio teroro aktų tipai: pirmasis – antžeminių erdvėlaivių ir jų įgulų puolimas, antrasis – radijo ryšio tarp palydovų ir Žemės trukdymas ar užgrobimas, bei trečiasis – tiesioginė erdvėlaivio ataka kosmoso erdvėje. Antrojo teroro akto užuomazgą matyti 2002 m. ir 2004 m., kuomet „Falun Gong“, religinio judėjimo Kinijoje grupė, ir 2007 m., kuomet Šri Lankos kovotojų grupuotė, įsilažė į radijo ryšio palydovus. Tai joms leido pasiekti ir valdyti palydovus kosmoso erdvėje. Trečiasis tipas taip pat yra įmanomas. Tai įrodo 2019 m. Indijos įgyvendinta misija, pavadinimu „Mission Shakti“, kuomet buvo išbandytas priešpalydovinis ginklas, t.y., raketa, kuri smogė ir neutralizavo greitai judantį palydovą³⁴. Pažymėtina, kad tobulėjant technologijoms, atsiranda antžeminių lazerinių ginklų, galinčių paveikti palydovines stotis, o atsižvelgiant į jų prieinamumą³⁵, teroro aktų kosmoso erdvėje gali išaugti.

Taip pat įdomu, kaip kosmose atrodytų eismo saugumo taisyklių pažeidimas. 2022 m. rugsėjo mėn. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas (toliau – komitetas) pateikė nuomonę dėl Pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (toliau – nuomonė), kuriuo bus nustatoma 2023–2027 m. Sąjungos saugaus junglumo programa spartėjant viešosioms ir privačiosioms investicijoms, kuomet

³³ GOHD, C. The space industry has a big, ugly sexual harassment problem. Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/space-industry-sexual-harassment-problem>>.

³⁴ GREENBAUM, D. Who is going to stop space terrorists? Prieiga per internetą: <<https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3926737,00.html>>.

³⁵ LELE, A. Space Terrorism: Is it a Possibility? Prieiga per internetą: <http://www.ipcs.org/comm_select.php?articleNo=981>.

kosmosas tampa svarbiu geostrateginiu iššūkiu³⁶. Nuomonėje rašoma, jog „nėra jokių išsamių įgaliojimų ar privalomų įstatymų, taikomų žemoms ir geostacionarioms orbitoms, taip pat nėra jokio reguliavimo ar sistemos, skirtos valdyti kosmoso eismą“ bei „iki šiol kosmoso eismo valdymas buvo grindžiamas tik savanoriška ir neprivaloma gerąja patirtimi.“ Anot komiteto, reikia skubiai priimti tinkamus strateginio pobūdžio teisės aktus dėl kosmoso veiklos ir palydovų eismo, kad būtų užtikrintas ilgalaikis kosmoso tvarumas, taip pat pasitelkti dirbtinį intelektą, kad būtų išvengta susidūrimų pavojaus. Nuomonės 2.6 punkte rašoma, jog „Europos Komisija taip pat yra pradėjusi projektą „Spaceways“, kurio tikslas – apibrėžti kosmoso eismo valdymo sistemą, kad būtų parengtas eismo kodeksas ir sąlygos, kuriomis galėtų būti išduodamos licencijos ir skrydžių leidimai.“ Vis dėlto veikiausiai bus taikomi panašūs reikalavimai kaip ir orlaivių įgulos nariams. Pvz., Lietuvos Respublikos Aviacijos įstatymo 39 str. 1 d. 1 p. numatyta, jog agentūra uždraudžia orlaiviui išskristi iš Lietuvos Respublikos oro uosto, aerodromo ar lauko aikštelės, jei kyla pagrįstų abejonių dėl orlaivio skrydžio įgulos nario galimybių tinkamai eiti savo pareigas dėl piktnaudžiavimo alkoholiu, narkotinėmis, toksinėmis, psichotropinėmis arba kitomis psichiką veikiančiomis medžiagomis, 36 str. draudžia vežti pavojingus krovinius, kaip masinio naikinimo ginklus, 37 str. numato tam tikrus greičio ribojimus ir pan. Tikėtina, jog šių reikalavimų pažeidimai taip pat galės būti vertinami kaip nusikalstamos veikos, jei atitiks atitinkamos nusikalstamos veikos sudėtį.

Pažymėtina, jog pirmoji nusikalstama veika kosmoso erdvėje jau buvo padaryta 2019 m. Nusikalstamą veiką padarė amerikiečių astronautė Anne McClain, kuri dalyvaudama šešių mėnesių misijoje ir būdama kosmose, naudodamasi su NASA susijusiu kompiuteriu neteisėtai prisijungė prie savo buvusios sutuoktinės banko sąskaitos iš Tarptautinės kosminės stoties. Tarptautinė kosminė stotis yra valdoma pagal minėtą Tarpvyriausybinių susitarimą dėl kosminių stočių bendradarbiavimo. Šioje sutartyje labai aiškiai teigiama, kad kiekviena šalis turi baudžiamąją jurisdikciją savo personalui kosmose, jei jie neturi įtakos kitam asmeniui iš kitos šalies. Šioje konkrečioje situacijoje tiek McClain, tiek Worden yra JAV pilietės, todėl buvo aišku, jog turi būti taikomi Amerikos įstatymai³⁷. Po šios nusikalstamos veikos, 2022 m. Kanados vyriausybė į Kanados baudžiamąjį kodeksą (angl. Criminal Code of Canada) įtraukė straipsnį, kuris numato baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus padarytus Mėnulyje. Pagal šio kodekso 2.3 straipsnį, atsakomybė yra taikoma Kanados įgulos nariams,

³⁶ Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento, kuriuo nustatoma 2023–2027 m. Sąjungos saugaus junglumo programa. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022A-E1215&from=EN>>.

³⁷ NASA investigates first alleged space crime after astronaut accesses partner's bank account from ISS. Prieiga per internetą: <<https://www.abc.net.au/news/2019-08-25/nasa-investigating-potentially-first-alleged-space-crime/11445970>>.

kurie padaro nusikaltimą kosmose. Baudžiamajame kodekse nustatyta, kad nepaisant to, kas nurodyta šiame ar kitame įstatyme, Kanados įgulos narys, kuris skrydžio į kosmosą metu įvykdo veikimą arba neveikimą už Kanados ribų, kuris, jei būtų įvykdytas Kanadoje, būtų laikomas nusikaltimu, už kurį būtų galima jį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, laikomas įvykdžiusiu tą veikimą ar neveikimą Kanadoje, jei toks veikimas ar neveikimas buvo padarytas a) ant kosminės stoties skrydžio elemento arba jo atžvilgiu arba b) bet kokiais transporto priemonėmis į kosminę stotį arba iš jos. Paprasčiau tariant, jei nusikaltimas yra padaromas bet kurioje vietoje tarp Žemės ir Mėnulio, kaltinimas bus pateiktas pagal Kanados įstatymus. Taigi, ši padaryta nusikalstama veika parodė, kokių problemų gali kilti ateityje ir įrodė tai, kad dabartinė kosmoso teisė nėra tinkama ir pajėgi spręsti problemas, susijusias su nusikalstamos veikos padarymu kosmoso erdvėje.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad pagal nuomonės 3.18 punktą, jau šiuo metu Jungtinių Valstijų Gynybos departamentas naudoja pažangiausią sistemą. Jo kosmoso stebėjimo tinklas (SSN), kuriame veikia antžeminiai ir kosminiai radarai, suteikia JAV unikalią aptikimo ir identifikavimo galimybę, kurią jos kartu su savo sąjungininkais ir partneriais taip pat naudoja kaip poveikio priemonę. Kitos valstybės, pavyzdžiui, Rusija, Kinija, Japonija, Indija ir kai kurios Europos šalys (Prancūzija, Vokietija) taip pat yra parengusios kosmoso stebėjimo programas. Taigi, užfiksuoti nusikalstamos veikos padarymą tam tikroms valstybėms jau dabar nėra sudėtinga. Tikėtina, jog tokių valstybių skaičius išaugs ir jas atskleisti bus kur kas lengviau.

Taigi, kosmose įvykdyti nusikaltimai greičiausiai sukels daugybę teisinių ir praktinių problemų. Populiarėjant kosmoso turizmui ir daugėjant nusikalstamų veikų, atitinkama federalinių baudžiamųjų teismų praktika greičiausiai išsiplės. Beje, NASA yra paskelbusi apie tarptautinės kosminės stoties pasitraukimą 2031 m., atsitraukiant į Žemės paviršių, negyvenamą Ramiojo vandenyno zoną. Tarptautinę kosminę stotį pakeis komercinių įmonių prižiūrimos skraidančios kosminės stotys, tad kosmosas taps vieta, kur galės išaugti nusikalstamų veikų skaičius.

6. Baudžiamosios atsakomybės realizavimas kosmoso erdvėje

Iki šiol nustatyti baudžiamąją atsakomybę privatiems subjektams nebuvo poreikio. Žmonės nuo skrydžių į kosmosą pradžios buvo paruošti ir apmokyti kosminiams pilotuojantiems skrydžiams, turėjo atitikti psichologinius ir medicininius kriterijus. Sparčiai populiarėjant kosmoso turizmui, suteikiant galimybę nuvykti į kosmosą ne astronautams, o paprastiems asmenims, natūralu, kad nusikalstamų veikų skaičius staigiai išaugs, tad svarbu išsiaiškinti, koks asmuo galėtų būti kosminiu turistu ir baudžiamosios atsakomybės subjektu.

Baudžiamoji atsakomybė – tai asmens, padariusio nusikalstamą veiką, pareiga patirti už tą veiką numatytą bausmę ir kitas baudžiamojo poveikio priemones. Tai yra

griežčiausia atsakomybė, nes taikomos griežčiausios valstybės prievartos priemonės, remiantis tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos įtvirtintais principais, tiek baudžiamuoju įstatymu. Teisinis baudžiamosios atsakomybės pagrindas yra numatytas Baudžiamojo kodekso 2 str.:

6. „Asmuo atsako pagal šį kodeksą tik tuo atveju, jeigu jo padaryta veika buvo uždrausta baudžiamojo įstatymo, galiojusio nusikalstamos veikos padarymo metu“;
7. „Įstatymo nežinojimas nuo baudžiamosios atsakomybės neatleidžia“;
8. „Asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio“;
9. „Pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį“;
10. „Bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės bei priverčiamosios medicinos priemonės skiriamos tik pagal įstatymą“;
11. „Niekas negali būti baudžiamas už tą pačią nusikalstamą veiką antrą kartą.“

Probleminis klausimas yra, iš kokie asmens galima reikalauti įstatymo atitinkančio elgesio veikos padarymo metu. Baudžiamoji atsakomybė yra galima tik privatiems subjektams: fiziniam ir juridiniam asmeniui, tad nusikalstamos veikos subjektu galima pripažinti tik tokį fizinį asmenį, kuris yra pakaltinamas ir sulaukęs baudžiamojo įstatymo nustatyto amžiaus³⁸. Pakaltinamas asmuo yra tuomet, kai jis gali veikti laisvai, pasirinkti tikslą ir tikslui pasiekti tinkamiausią elgesį, suvokia savo veiksmus ir geba juos valdyti³⁹. Ribotai pakaltinamas asmuo yra laikomas tuomet, kai fizinis asmuo iš dalies negali suprasti savo veiksmų pobūdžio ar iš dalies jų valdyti dėl psichikos sutrikimo, kuris nebuvo pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu⁴⁰. Tokiam asmeniui baudžiamoji atsakomybė kyla, tačiau gali būti skiriama švelnesnė bausmė ar net atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai asmuo padaro baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų, nesunkų ar apysunkį nusikaltimą. Nustatytos amžiaus ribos fiziniam asmeniui yra dvi: bendroji 16 m. amžiaus riba ir specialioji 14 m. amžiaus riba, bet kartais nusikalstamos veikos sudėtis gali būti sukonstruota taip, kad nusikalstamą veiką lemia pilnametystė ar daugiau nei 18 m.⁴¹ Ateityje kosmoso turizmo bendrovėms siekiant suteikti prieigą prie kosmoso plačiam asmenų ratui, iškyla klausimas, ar kosminio turistui turi būti taikomi tokie patys kaip BK nurodytam subjektui ar aukštesni reikalavimai.

³⁸ ŠVEDAS, G., et. al. Lietuvos baudžiamoji teisė bendroji dalis 1 knyga. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2019. 224–225 psl.

³⁹ Ibid, 227 psl.

⁴⁰ Ibid, 231 psl.

⁴¹ Ibid, 224–225 psl.

Pažymėtina, jog astronautams visuomet buvo taikomi itin aukšti reikalavimai. Asmenys, atsakingi už misijų planavimą ir įgyvendinimą, rėmėsi taisykle, kad asmuo, keliaujantis į kosmosą, turėjo atitikti tam tikrus kriterijus, paklusti vidinei įgulos ir misijos drausmei⁴². Pirmieji astronautai buvo kariškiai, turintys inžinerijos išsilavinimą bei patirties skraidant reaktyviniais orlaiviais. Einant laikui, reikalavimai astronautams keitėsi kartu su NASA tikslais ir misijomis⁴³. NASA teigimu, kiekvienas puikios fizinės būklės suaugęs vyras ar moteris, atitinkantis pagrindines kvalifikacijas, gali būti atrinktas dalyvauti specialioje programoje. Į dviejų metų programą įeina kariniai išgyvenimo vandenyje mokymai, plaukimo testai, tiriami aukšto ir žemo atmosferos slėgio, mikrogravitacijos poveikiai žmogui. Siekiant užtikrinti astronautų saugumą skrydžio metu, jie taip pat mokosi prisitaikyti prie oro slėgio pokyčių ir didelio karščio bei stebėti savo fizines ir psichologines reakcijas į šiuos pokyčius. Amžiaus apribojimo nėra, tačiau visi kandidatai turi išlaikyti ilgalaikio skrydžio į kosmosą fizinį testą, yra atsižvelgiama į kraujospūdį, kuris negali viršyti nustatytos ribos, kandidato ūgis turi būti nuo 157 cm iki 190 cm⁴⁴. Taip pat astronautai negali turėti priklausomybių nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų, negali sirgti ligomis, nes svarbu, kad jie sugebėtų greitai reaguoti ir spręsti iškilusias problemas. Svarbu paminėti, jog yra priimtas Kosminės stoties įgulos elgesio kodeksas, kuris taikomas visiems Tarptautinės kosminės stoties įgulos nariams nuo to momento, kai astronautai yra paskiriami į įgulą. Kodekse yra nustatytos drausminės taisyklės, suteikiami įgaliojimai, nurodomos saugumo ir įgulos gelbėjimo procedūros⁴⁵. Pavyzdžiui, yra įtvirtinta, kad įgulos narių elgesys turi būti toks, kad būtų palaikomi darnūs įgulos narių santykiai ir užtikrinamas tarpusavio pasitikėjimas ir pagarba. Taip pat įgulos nariai privalo susilaikyti nuo bet kokios naudojimosi įgulos nario pareigomis, siekiant asmeninės naudos, įskaitant finansinę naudą sau arba kitiems asmenims. Įgulos nariai turi teisę turėti vėliavas, skiriamuosius ženklus ar panašius smulkius nedidelės vertės daiktus, laikydamiesi tam tikrų sąlygų. Kodekse taip pat numatytos įgulos vado pareigos, pavyzdžiui, jis yra atsakingas už atskirų įgulos narių integravimą į vieną komandą, taip pat turi užtikrinti, kad įgulos nariai būtų tinkamai pasiruošę misijai. Beje, vadas yra atsakingas už tvarkos palaikymą, įgulos saugą, sveikatą ir gerovę. Svarbu tai, kad kodekse yra nustatyta, kad tas, kas sąmoningai pažeidžia ar bando pažeisti bet kurią nuostatą arba bet kokią įsakymą ar nurodymą, gali būti baudžiamas

⁴² NEWMAN, C. J. Exploring the problems of criminal justice in space. Prieiga per internetą: <<https://room.eu.com/article/exploring-the-problems-of-criminal-justice-in-space>>.

⁴³ DEISS, H. Reikalavimai astronautams. Prieiga per internetą: <https://www.nasa.gov/audience/for-students/postsecondary/features/F_Astronaut_Requirements.html>.

⁴⁴ Reikalavimai astronautams. Prieiga per internetą: <<https://firsthand.co/professions/astronauts/requirements>>.

⁴⁵ NEWMAN, C. J. Exploring the problems of criminal justice in space. Prieiga per internetą: <<https://room.eu.com/article/exploring-the-problems-of-criminal-justice-in-space>>.

pagal Jungtinių Amerikos Valstijų kodeksą ir gali būti nubaustas bauda arba laisvės atėmimu ne ilgiau kaip vieneriems metams⁴⁶.

Tokie patys reikalavimai turėtų būti taikomi ir kosmoso turistams, kol nėra atliktų tyrimų, kaip paprastas žmogus reaguoja į kosmoso erdvėje esančias sąlygas tam, kad būtų užtikrintas saugumas. Nors astronautams nėra taikomas amžiaus cenzas, kosmoso turistams jis visgi galėtų būti taikomas, nes keliaujama į dar ne taip gerai pažįstamą erdvę, todėl asmuo turi būti ypač sąmoningas ir atsakingas, jis turi suprasti savo veiksmus ir juos valdyti, kad būtų galima išvengti didelių nelaimių. „Virgin Galactic“ vyriausioji astronautų instruktorė bei komercinė astronautė Beth Moses teigia, kad kosmoso turistams drastiškų reikalavimų nėra, kadangi siekiama kosmoso erdvę atverti visiems, tačiau dėl Federalinės aviacijos administracijos taisyklių tie asmenys, kurie dar nėra sulaukę pilnametystės, turės palaukti, kol jiems sukaks 18 metų, kad jie galėtų skristi į kosmosą kaip kosmoso turistai⁴⁷. Tad sveikam, pilnametystės sulaukusiam žmogui, norint pasirošti skrydžiui į kosmosą, tikriausiai pakaktų kelių dienų mokymų, kad geriau suprastų, ką jie ketina išgyventi, bendro sveikatos patikrinimo, o asmenims, sergantiems sunkia medicinine ar psichikos liga, nebūs leidžiama keliauti į kosmosą. Kosminių skrydžių mokymų paslaugų tiekėjas iguloms ir keleiviams Glenn King teigia, kad nors dažnai astronautais parenkami nepaprasto fizinio pasirengimo ir psichinės sveikatos žmonės, tačiau pabrėžia, kad jis yra vedęs mokymus žmonėms su protezais, širdies stimulatoriais, taip pat kurie sirgo diabetu, ir yra tikras, kad tinkamai treniruojant ir stebint žmones, įmanoma užtikrinti sąlygas, jog paprasti žmonės būtų saugūs kosmoso erdvėje. Glenn King tikisi, kad medicininės stebėjimo priemonės leis skrydžių į kosmosą bendrovėms išplėsti klientų ratą, nepaisant medicininių priežasčių⁴⁸.

Taigi, baudžiamosios atsakomybės subjektu kosmoso turistą gali būti, jam turėtų būti taikomi tie patys BK nurodyti pakaltinamumo reikalavimai, tačiau amžiaus riba, kuomet būtų galima asmeniui pritaikyti baudžiamąją atsakomybę, galėtų būti 18 metų. Tokia riba turėtų būti pasirinkta dėl to, jog jaunesni asmenys veikiausiai neturėtų galimybės būti kosmoso turistais dėl asmenų sąmoningumo ir jų pačių sąmoningumo, o nusikaltimu gali būti tik sąmoninga ir valinė veikla. Asmuo turi gebėti suvokti savo veiksmus, jų padarinius ir būti pajėgus savo veiksmus valdyti. Žmogaus sąmonėjimas yra ilgas ir sudėtingas procesas, kurio metu individas, palaipsniui pažindamas paprastus faktus ir reiškinius, ima suvokti ir vertinti pasaulį.

⁴⁶ LEGAL INFORMATION INSTITUTE. Code of Conduct for the International Space Station Crew. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cornell.edu/cfr/text/14/1214.403>>.

⁴⁷ LEPERI, K. How to Be a Space Tourist. Prieiga per internetą: <<https://www.smithsonianmag.com/air-space-magazine/how-to-be-a-space-tourist-180972609/>>.

⁴⁸ KRAMER, A. So you want to be a space tourist. Prieiga per internetą: <<https://www.protocol.com/nastar-space-tourism>>

Tik kai žmogus sugeba įvertinti savo veikimo arba neveikimo pavojingumą, galima reikalauti, kad jis atsakytų už savo elgesį. Nusikalstamų veikų, padarytų kosmoso erdvėje, pavojingumas būtų didesnis, nes padarius bent vieną klaidą būtų sukeltos sunkios pasekmės, tad asmens sąmoningumas turi būti didesnis nei nepilnamečio asmens.

Išvados

1. Iki šiol nėra aiški tikroji kosmoso delimitacijos riba. Daugelis valstybių pripažįsta, jog kosmosas prasideda ties Von Karman linija, kuri yra 100 km virš vidutinio jūros lygio, tačiau pagal naujausius apskaičiavimus, tikėtina, jog kosmoso erdvė prasideda 80 km virš vidutinio jūros lygio aukštyje.
2. Santykius kosmoso erdvėje pagrįdė reguliuoja penkios tarptautinės kosmoso teisės sutartys bei trys rezoliucijos. Minėti aktai nustato pagrindines bendrąsias kosmoso naudojimosi taisykles ir yra tarptautinės kosmoso teisės pagrindas.
3. Kosmoso turizmas sparčiai plečiasi. Dėl didelio susidomėjimo kosminiu turizmu, įmonės kuria ir išbando erdvėlaivius, skirtus skraidinti turistus į kosmosą. Tokios įmonės, kaip „SpaceX“ ir „Virgin Galactic“, pirmauja kosminio turizmo pramonėje ir turi planų artimiausioje ateityje pristatyti įvairias komercines kosmines keliones.
4. Jei nusikalstama veika būtų padaryta privataus asmens, kosmoso turisto, baudžiamoji jurisdikcija turėtų būti nustatyta remiantis Kosminės erdvės sutarties VIII straipsniu. T.y. būtų taikoma tos valstybės jurisdikcija, kuri užregistravo kosmoso objektą ar personalą.
5. Nusikalstama veika padaryta kosmoso erdvėje skiriasi nuo padarytos nusikalstamos veikos Žemėje dėl skirtingos atmosferos. Daugelio nusikalstamų veikų pavojingumas būtų kur kas didesnis. Kol kas kosmoso erdvėje buvo padaryta tik viena nusikalstama veika, tačiau ateityje tokių nusikalstamų veikų skaičius turėtų išaugti plečiantis kosminiam turizmui.
6. Baudžiamoji atsakomybė kosminiam turistui pagal dabartinę Lietuvos Respublikos Baudžiamąjį kodeksą galima, jei atitinka teisinį baudžiamosios atsakomybės pagrindą. Kosminiam turistui turėtų būti taikomi panašūs kriterijai kaip ir paprastam žmogui – pakaltinamumo kriterijus turėtų išlikti toks pat, tačiau turėtų skirtis amžiaus riba, nuo kada galima baudžiamoji atsakomybė.

Literatūros sąrašas

Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33 - 1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

Užsienio valstybių teisės aktai

1. Kanados Baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: <<https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf>>.
2. Kosminės stoties įgulos elgesio kodeksas. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cornell.edu/cfr/text/14/1214.403>>.

Tarptautinės teisės aktai

1. 1972 m. Konvencija dėl tarptautinės atsakomybės už kosminių objektų padarytą žalą. Valstybės žinios, 2013-02-20, Nr. 19-926.
2. 1975 m. Konvencija dėl į kosminę erdvę paleistų objektų registravimo. Valstybės žinios, 2013-02-20, Nr. 19-927.
3. 1967 m. Sutartis dėl valstybių veiklos, tyrinėjant ir naudojant kosminę erdvę, įskaitant Mėnulį ir kitus dangaus kūnus, reguliavimo principų. Valstybės žinios, 2013-02-20, Nr. 19-924.
4. 1968 m. Susitarimas dėl astronautų gelbėjimo, astronautų grąžinimo ir į kosminę erdvę paleistų objektų grąžinimo. Valstybės žinios, 2013 m. Nr. 19-925.
5. 1979 m. Susitarimas dėl šalių veiklos Mėnulyje ir kituose dangaus kūnuose nustatymo.
6. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento, kuriuo nustatoma 2023–2027 m. Sąjungos saugaus junglumo programa. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022AE1215&from=EN>>.

Jungtinių Tautų rezoliucijos

1. 1963 m. Rezoliucija 1962 (XVIII). Teisinių principų, reguliuojančių šalių veiklą kosmoso erdvėje ir kosmoso tyrinėjimą, deklaracija.
2. 1963 m. Rezoliucija 1884 (XVIII). Bendro ir visiško nusiginklavimo klausimas.
3. 1947 m. Rezoliucija 110 (II). Priemonės, kurių reikia imtis prieš propagandą ir naujo karo kurstytojus.

Specialioji literatūra

1. IVOŠKA, G., et. al. Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. (1-98 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
2. NEVERA, A., Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. Prieiga per internetą: <Microsoft Word - neveros_monografija_v.doc (mrni.eu)>.
3. ŠVEDAS, G., et. al. Lietuvos baudžiamoji teisė bendroji dalis 1 knyga. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2019.
4. ŠVEDAS, G., et. al. Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su) derinimo iššūkiai. Monografija. 2017 m., Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. Prieiga per internetą: <<http://www.tf.vu.lt/publikacijos/baudziamojo-kodekso-bendrosios-dalies-vientisumo-ir-naujoviu-suderinimo-issukiai-2017/>>.

Kita literatūra

1. ARCHER, M. In space no-one can hear you scream... or can they? Prieiga per internetą: <<https://www.entandaudiologynews.com/features/audiology-features/post/in-space-no-one-can-hear-you-scream-or-can-they>>.
2. Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <<https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/kosmoso%20turistas?i=b90be044-69aa-4e7d-bcf9-2f3d3a860686>>.
3. BETZ E. The Kármán Line: Where does space begin? Prieiga per internetą: <<https://astronomy.com/news/2021/03/the-krmn-line-where-does-space-begin>>.
4. BLOUNT, P.J. Jurisdiction in Outer Space: Challenges of Private Individuals in Space. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/228227432_Jurisdiction_in_Outer_Space_Challenges_of_Private_Individuals_in_Space>.
5. BROWNE, E. Here's How You Would Die on Each Planet of the Solar System. Prieiga per internetą: <<https://www.newsweek.com/how-would-you-die-planet-solar-system-mars-1754496>>.
6. DEISS, H. Reikalavimai astronautams. Prieiga per internetą: <https://www.nasa.gov/audience/forstudents/postsecondary/features/F_Astronaut_Requirements.html>.
7. GOHD, C. Who Investigates a Crime in Space? Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/who-investigates-space-crime.html>>.
8. GOHD, C. The space industry has a big, ugly sexual harassment problem. Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/space-industry-sexual-harassment-problem>>.
9. GREENBAUM, D. Who is going to stop space terrorists? Prieiga per internetą: <<https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3926737,00.html>>.
10. GRIFFITH C. Bleeding in space is even scarier than we thought. Prieiga per internetą: <<https://www.grunge.com/882642/bleeding-in-space-is-even-scarier-than-we-thought/>>.
11. Jungtinių Tautų internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <<https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/intromoon-agreement.html>>.
12. Jungtinių Tautų internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIV-1&chapter=24&Temp=mtdsg3&clang=_en>.
13. Jungtinių Tautų internetinis puslapis. Prieiga per internetą: <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIV-2&chapter=24&clang=_en>.
14. KRAMER, A. So you want to be a space tourist. Prieiga per internetą: <<https://www.protocol.com/nastar-space-tourism>>.
15. LEGAL INFORMATION INSTITUTE. Code of Conduct for the International Space Station Crew. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cornell.edu/cfr/text/14/1214.403>>.
16. LELE, A. Space Terrorism: Is it a Possibility? Prieiga per internetą: <http://www.ipcs.org/comm_select.php?articleNo=981>.
17. LEPERI, K. How to Be a Space Tourist. Prieiga per internetą: <<https://www.smithsonian-mag.com/air-space-magazine/how-to-be-a-space-tourist-180972609/>>.
18. MAHONEY, E. Spacewalk Spacesuit Basics. Prieiga per internetą: <<https://www.nasa.gov/feature/spacewalk-spacesuit-basics>>.

19. MAY A., DOBRIJEVIC D. The Kármán Line: Where does space begin? Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/karman-line-where-does-space-begin>>.
20. MAROZAS T. Kosminės erdvės sutartis. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/kosmines-erdves-sutartis/>>.
21. NASA investigates first alleged space crime after astronaut accesses partner's bank account from ISS. Prieiga per internetą: <<https://www.abc.net.au/news/2019-08-25/nasa-investigating-potentially-first-alleged-space-crime/11445970>>.
22. NEWMAN, C. J. Exploring the problems of criminal justice in space. Prieiga per internetą: <<https://room.eu.com/article/exploring-the-problems-of-criminal-justice-in-space>>.
23. Patikslinta Žemės ir kosmoso riba. Prieiga per internetą: <<http://www.technologijos.lt/n/mokslas/geografija/straipsnis-7139/straipsnis/Patikslinta-Zemes-ir-kosmoso-riba>>.
24. PEARLMAN, R. 'Space Tourism' Added to Oxford Dictionary. Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/22599-space-tourism-oxford-dictionary.html>>.
25. Reikalavimai astronautams. Prieiga per internetą: <<https://firsthand.co/professions/astro-nauts/requirements>>.
26. RESEARCHFDI. We have liftoff: space tourism and the space economy. Prieiga per internetą: <<https://researchfdi.com/resources/articles/space-tourism-and-the-space-economy/>>.
27. SMITH, M. What are spaceports? Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/what-are-spaceports>>.
28. SONIAK, M. In Space, can anyone hear you scream? Prieiga per internetą: <<https://www.mentalfloss.com/article/24107/space-can-anyone-hear-you-scream>>.
29. STARR M. A Harvard Astrophysicist Says Outer Space Is Actually Closer Than We Think. Prieiga per internetą: <<https://www.sciencealert.com/karman-line-space-boundary-closer-to-earth-80-kilometres-jonathan-c-mcdowell>>.
30. Tarptautinių žodžių žodynas. Prieiga per internetą: <<https://www.zodziai.lt/reiksme&word=Skafandras&wid=18184>>.
31. THE EDITORS OF ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA. Newton's law of motion. Prieiga per internetą: <<https://www.britannica.com/science/Newtons-laws-of-motion>>.
32. THE MOON: Returning humans to lunar missions. Prieiga per internetą: <<https://www.space.com/human-spaceflight/moon/>>.
33. WALDEK, S. The Past, Present and Future of Space Tourism. Prieiga per internetą: <<https://www.afar.com/magazine/space-tourism-the-past-present-and-future>>.
34. What Happens to the Human Body in Space? Prieiga per internetą: <<https://humans-in-space.java.jp/en/life/health-in-space/body-impact/>>.
35. WHITE, R. Plugging the Leaks in Outer Space Criminal Jurisdiction: Advocacy for the Creation of a Universal Outer Space Criminal Statute. Prieiga per internetą: <<https://scholarlycommons.law.emory.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1258&context=eilr>>.
36. WILLIAMS, M. Lunar Law: Canada can now prosecute crimes committed on the moon. Prieiga per internetą: <<https://www.inverse.com/science/canada-moon-law>>.

PRIVATAUS SUBJEKTO BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ KOSMOSO ERDVĖJE

Santrauka

Šiame straipsnyje yra analizuojama, ar privatus subjektas gali būti nusikalstamos veikos kosminėje erdvėje subjektas. Kadangi iki šiol šis klausimas nėra plačiai aptartas nei Lietuvos Respublikos, nei užsienio šalių teisės aktuose, todėl kyla būtinybė užtikrinti, kad teisėje neatsirastų spragų, kurios galėtų lemti tai, jog baudžiamoji teisė neatliktų apsauginės funkcijos, t.y. nebūtų apsaugoti individo, visuomenės ir valstybės interesai.

Straipsnyje pateikiamas vertinimas, kur yra riba, kuomet kosmoso teisė pradeda galioti bei analizuojamas kosmoso erdvės teisinis reguliavimas. Atskleidžiamos ateityje kilsiančios problemos dėl kosminio turizmo bei įvertinama nusikalstamos veikos padarymo kosmoso erdvėje problematika.

Šiame darbe atlikta analizė rodo, kad baudžiamosios jurisdikcijos ir baudžiamosios atsakomybės privačiam subjektui klausimai yra gana problematiški, nes daugelio svarbių tarptautinių sutarčių nuostatos yra neaiškios ir skirtingai vertinamos. Vis dėlto minėti probleminiai klausimai gali būti išspręsti remiantis sistemišku teisės šaltinių taikymu.

CRIMINAL LIABILITY FOR A PRIVATE PARTY IN OUTER SPACE

Summary

This article analyses whether a private party can be a subject of a criminal deed, since till now this issue has not been exhaustively consolidated either in the legal acts of the Republic of Lithuania nor foreign countries, therefore a necessity arises to ensure that there are no gaps in law that could determine the fact that criminal law would not fulfil a protective function, in other words, the interests of the individual, the society and the state would not be secured.

The article evaluates where the limit is, when space law comes into force and analyzes the legal regulation of outer space. Future problems related to space tourism are revealed and the problem of committing a criminal offence in outer space is assessed.

The analysis carried out in this work shows that the issues of criminal jurisdiction and criminal liability for a private party is quite problematic, as the provisions of many significant international agreements are unclear and differently evaluated. However, the aforementioned problematic issues can be resolved based on the systematic application of legal sources.

SANKCIJŲ POVEIKIS KOMERCINIAM ARBITRAŽUI

Nortautas Zenevičius, Justina Zokaite

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

5 ir 4 kurso studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: nortautas.zenevicius@tf.stud.vu.lt, justina.zokaite@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė lekt. dr. Eglė Zemlytė

El. paštas: egle.zemlyte@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius Paulius Docka, advokatas, arbitras

El. paštas: Paulius.Docka@primus.legal

Anotacija. Straipsnyje analizuojami klausimai, susiję su arbitražo proceso ir taikytinų sankcijų santykiu. Kai viena iš ginčo šalių arba ginčo objektas tampa sankcijų subjektu ir (ar) objektu, o šalys susitarusios tarpusavio ginčus nagrinėti arbitražo teisme, tenka atsakyti į kelis ne visuomet aiškius atsakymus turinčius klausimus: ar sankcijos lemia draudimą inicijuoti arbitražo procesą, kaip tai paveikia ginčo arbitruotinumą, šalių galimybę pasirinkti ginčo sprendimui taikytiną teisę, taip pat – kaip tai paveikia arbitražo teismo sprendimo vykdymą? Įprastai, tokiu atveju šalys gali inicijuoti arbitražo procesą bei pasirinkti taikytiną teisę. Vis tik, tam tikrais atvejais nacionaliniai teismai, spręsdami arbitražo teismo pripažinimo / leidimo vykdyti sprendimą klausimus, gali nurodyti visiškai priešingai: teigti, kad arbitražo byla net nepriklausė arbitražo teismo jurisdikcijai arba kad pats sprendimo vykdymas lemtų prieštaravimą viešajai tvarkai. Todėl tiek pačioms šalims, tiek ginčą sprendžiantiems arbitrams gali tekti užduotis įsivertinti (įvertinti) ginčo inicijavimo arbitraže, taikytinos teisės bei arbitražo teismo sprendimo klausimus. Tam gali turėti įtakos ne tik arbitražo vieta, taikytina teisė ir arbitražo teismo sprendimo vykdymo vieta, bet net ir pats taikytinų sankcijų pobūdis (rūšis).

Annotation. The article analyses the relationship between the arbitration process and the applicable sanctions. When one of the parties to a dispute or the subject of the dispute becomes the subject and/or object of sanctions, and the parties have agreed to arbitrate their disputes, a number of questions have to be answered that are not always clear-cut: do the sanctions lead to a prohibition on the initiation of the arbitral proceedings, how does this affect the arbitrability of the dispute, the ability of the parties to choose the law to be applied to the resolution of the dispute, and how does it affect the issues of the enforceability of an award of an arbitral tribunal? As a general rule, the applicable law does not exclude the parties' ability to initiate the arbitration proceedings and to choose

the applicable law. However, in certain cases, national courts, when dealing with issues of recognition / enforcement of an arbitral award, may state the opposite: that the award was not even subject to the jurisdiction of the arbitral tribunal, or that the enforcement of the award itself would lead to a conflict with public policy. Therefore, both the parties themselves and the arbitrators deciding the dispute may be faced with the task of assessing the issues of the initiation of the arbitration, the applicable law and the arbitral award. This may be influenced not only by the place of arbitration, the applicable law and the place of enforcement of the arbitral award, but even by the very nature (type) of sanctions to be imposed.

Pagrindiniai žodžiai: komercinis arbitražas, sankcijos, arbitruotinumas, taikytina teisė, arbitražo sprendimo vykdymas.

Ivadas

Sakoma, kad sankcijos – tarpinė priemonė tarp žodžių ir karinių veiksmų (Marcus, 2010, cituota iš Kotelnikov, p. 7). Sankcijos įprastai nėra (ir negali būti) absoliučios. Tarptautinių sankcijų įgyvendinimo išimtys dažniausiai nustatomos humanitariniais, taikos palaikymo misijų aprūpinimo tikslais ar kitais ypatingais atvejais. Vienas šių pagrindų – siekiant garantuoti asmeniui teisę į tinkamą procesą ir veiksmingą teisinę gynybą) (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos ekonominių ir kitų tarptautinių sankcijų įgyvendinimo įstatymo (ETKSĮĮ) 4 str. 1 d.). Be to, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – **ESTT**) byloje Peftiev ir kt. (Nr. C-314/13; ECLI:EU:C:2014:1645) pažymėjo, jog: „<...> nacionalinės valdžios institucijos neturi absoliučios diskrecijos spręsti dėl išaldytų lėšų išlaisvinimo ir turi laikytis atitinkamo asmens teisės į veiksmingą teisminę gynybą, suteikiančią kiekvienam asmeniui galimybę būti konsultuojamam, ginamam ir atstovaujamam.“ Vis tik, nepaisant, atrodo, universalios gynybos prieinamumo principo, taikomos sankcijos gali daryti įtaką ginčo sprendimo arbitraže procesams. Taigi, šio tyrimo **tikslas** yra atskleisti sankcijų poveikį komerciniam arbitražui. Pagrindiniai straipsnio **uždaviniai** yra nustatyti, ar taikytinos sankcijos turi poveikį arbitražo ginčo inicijavimui, arbitruotinumui, šalių pasirinktai / nepasirinktai taikytinai teisei. Taip pat nustatyti, ar sankcijos gali būti laikomos sudedamąja tarptautinės viešosios tvarkos dalis, t. y. ar sankcijos gali turėti įtakos arbitražo teismo sprendimo vykdymui.

Tyrimo tikslui atskleisti buvo naudojami šie metodai: **lyginamasis**: šis metodas yra naudojamas lyginant skirtingas jurisdikcijas, t. y. siekiant išsiaiškinti sankcijų poveikį komerciniam arbitražui, lyginami skirtingų valstybių teisės aktai, teismų praktika, doktrina; **teleologinis** – šiuo metodu siekiama atskleisti skirtingų valstybių, tarptautinių organizacijų, kitų įstaigų / institucijų / organizacijų priimtų norminio ir

nenorminio pobūdžio aktų tikslus bei uždavinius; **lingvistinis** – šis metodas naudojamas atskleidžiant temai aktualių terminų (pavyzdžiui „no claims“, viešojo tvarka, etc.) esmę.

1. Sankcijos ir ginčo inicijavimas: ar pradžia reiškia ir pabaigą?

Sankcijas numatančiame reguliavime kartais yra numatoma vadinamoji „no claims“ apsauga. „No claims“ nuostatos esmė – asmuo, kuris laikosi įsipareigojimų pagal galiojančią sankcijų režimą, neturi būti atsakingas dėl žalos, kurią sukėlė sankcijų laikymasis (Gordon et al., 2019 p. 50). Tokie draudimai reikšti ieškinį dėl reikalavimų vykdymo ar patenkinimo buvo numatyti, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos (toliau – **JT ST**) taikytose sankcijose Irakui, Jugoslavijai, Libijai (Szabados, 2018, p. 442). Taigi, kyla klausimas, ar draudimas reikšti ieškinį reiškia procesinį (procedūrinio pobūdžio) draudimą inicijuoti bylą (arbitražo atveju – ir formuoti arbitražo teismą)? Ar vis dėlto, šis draudimas reiškia tik tai, kad asmuo, kuriam pareikštas ieškinys dėl įsipareigojimų nevykdymo ar įpareigojimo atlikti veiksmus, negali būti laikomas atsakingu už įsipareigojimų nevykdymą ar negali būti įpareigojamas atlikti veiksmus, jei tai reikštų sankcijomis nustatytą draudimų pažeidimą? Atsakymų į šiuos klausimus ieškoti teko Kvebeko aukščiausiamajam teismui.

1998 m. Kvebeko aukščiausiasis teismas nagrinėjo bylą, kurioje esminis klausimas buvo tai, ar gali šalis paskirti arbitrą ir sykiu nepažeisti sankcijų, kurios numato draudimą teikti ieškinius dėl sandorių, kurie paveikti sankcijų.¹ Byloje *Compagnie nationale Air France v. Libyan Arab Airlines* Kvebeko teismas nurodė, jog būtų nelogiška manyti, jog reguliavimas, įtvirtinantis embargo taikymą, užkerta kelią šalims inicijuoti arbitražo procesą (paskirti arbitrus), kai tik arbitražo teismas gali nuspręsti dėl to, ar sankcijos yra taikytinos konkrečiu atveju (Kvebeko Aukščiausiojo teismo 2000 m. vasario 14 d. sprendimas byloje Nr. 392: MAL 5, 16(3)). Taigi, nepaisant to, kad teisiniame reguliavime vartojama draudimo reikšti ieškinius („no claims“) sąvoka, galima teigti, kad šis draudimas yra ne procesinio, bet materialinio pobūdžio. Kitaip tariant, „no claims“ nuostata apsaugo sankcijas įgyvendinančius subjektus nuo ieškinio patenkinimo, tačiau neapsaugo nuo bylos inicijavimo ir paties bylinėjimosi. Taigi, ji nebus kliūtimi ir arbitražo teismo inicijavimui bei arbitražo teismo formavimui.

Nustačius, kad sankcijas numatančiame reguliavime numatyt draudimai paprastai aiškinami kaip tiesiogiai neveikiantys procesinių šalių teisių inicijuoti ginčą, aktua-

¹ Šiuo atveju teisės aktuose naudojama formuluotė „[n]o claim in respect of any contract or transaction the performance of which has been affected by the measures imposed by these Regulations shall lie against Her Majesty in right of Canada or of a province or against any person in Canada“ (Kvebeko Aukščiausiojo teismo 2000 m. vasario 14 d. sprendimas byloje Nr. 392: MAL 5, 16(3)).

lu įvertinti, ar sankcijas nustatančiame reguliavime nėra kitokio pobūdžio nuostatų, kurios nors ir tiesiogiai nedraudžia inicijuoti arbitražo proceso, tačiau jų poveikis vienaip ar kitaip gali užkirsti kelią ginčo inicijavimui ar sprendimui. Pavyzdžiui, vienas galimų ribojimų – mokėjimų atlikimo draudimas, kuris gali turėti įtakos šalių galimybei sumokėti arbitravimo rinkliavas. Inicijuojant ginčą instituciniame arbitraže,² šalys privalo apmokėti arbitražo inicijavimo / reikalavimo registracijos, taip pat administracinius mokesčius. Vienais atvejais tokių mokesčių privalo mokėti tik ieškovas, kitais – abi šalys lygiomis dalimis. Pavyzdžiui, ICC arbitražo taisyklėse įtvirtinta, jog prašymas inicijuoti arbitražą pateikiamas sumokėjus ICC 5 000 JAV dolerių dydžio įmoką (ICC arbitražo taisyklės, 3 priedas, 1 d.). Mokesčius, inter alia, skirtus administravimui, šalys moka lygiomis dalimis (ICC arbitražo taisyklių 37 str.). Tuo tarpu VKAT arbitražo taisyklių 7 str. 1 d. dėstoma, kad ieškovas, pateikdamas ieškinį, privalo sumokėti nustatyto dydžio registravimo rinkliavą.³ Ar šalis, kurios turtas įšaldytas, galėtų sumokėti šį mokestį? Akivaizdu, kad jei šalies, kuri siekia inicijuoti arbitražo procesą turtas yra įšaldytas, ji to paprastai padaryti negali. Situacijos kompleksiskumui atskleisti pasitelkiamas hipotetinės situacijos modelis: tarkime, Y valstybė taiko turto įšaldymą X asmeniui (N valstybės piliečiui), o X nori inicijuoti arbitražo procesą Y valstybėje ir turi sumokėti mokestį inicijuoti arbitražo procesą. Šiuo atveju gali būti, kad: a) X negali atlikti mokėjimo, nes jo visas turtas yra Y valstybėje (ir dėl to neturi teisės juo disponuoti); b) X negali atlikti mokėjimo, nes nors jo turtas yra N valstybėje, tačiau pasiekęs Y valstybę yra įšaldomas šioje valstybėje veikiančių finansinių institucijų; c) nors X turtas yra N valstybėje, tačiau X negali atlikti mokėjimo dėl Y valstybėje taikomų atsakomųjų sankcijų (angl. counter-sanctions), kuriomis draudžiama atlikti pavedimą į Y valstybę. Susiklosčius tokiai situacijai, pagrindinis sprendimas kurį gali pasitelkti X – sankcijose numatyta išimtis ar leidžianti nukrypti nuostata,⁴ suteikianti teisę disponuoti įšaldytu turto.

Pagal daugumą šiandieninių sankcijų režimų išimties tvarka gali būti leista atlikti mokėjimus iš blokuojamų sąskaitų bei įšaldyto turto (Silveira, 2021). Pavyzdžiui,

² Vadovaujantis Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymo 3 straipsnio 9 dalimi, institucinis arbitražas – tai arbitražas, kai šalių susitarimu ginčo sprendimą organizuoja, administruoja, sudaro sąlygas arbitražiniam nagrinėjimui ir kitus šalių susitarimu suteiktus įgaliojimus vykdo nuolatinė arbitražo institucija. Tiesa, šalys už arbitravimo paslaugas turi atsiskaityti ir ne institucinio arbitražo – vadinamojo, ad hoc arbitražo – atveju, tačiau tokie mokėjimai paprastai neturi būti atliekami kaip ginčo inicijavimo sąlyga.

³ Žinoma, nurodyti mokesčiai neapima, pavyzdžiui, arbitrams skirtų atlyginimų, kitų bylinėjimosi išlaidų (pavyzdžiui, atstovams mokėtinus atlygus) ir pan.

⁴ Leidžianti nukrypti nuostata (derogation) – nuostata, nurodanti, jog draudžiamas veiksmas gali būti atliktas tik gavus įgalios valstybinės institucijos leidimą. Išimtis (exemption) – nuostata, numatanti jog konkretus apribojimas netaikomas, kai veiksmo tikslas sutampa su išimties taikymo sritimi (asmuo nėra įpareigotas gauti leidimo – jis gali atlikti veiksmus nedelsiant) (Council of the European Union. Update of the EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures, 2022, p. 4).

2022 m. liepos 21 d. ES Tarybos reglamentu 2022/1269 (septintuoju sankcijų paketu) eksplicitiškai numatoma, jog „siekiant užtikrinti teisę kreiptis į teismą, <...> leidžiama taikyti išimtį dėl draudimo sudaryti bet kokius sandorius su Rusijos viešaisiais subjektais, jei to reikia siekiant užtikrinti galimybę pasinaudoti teismo, administracinėmis ar arbitražo procedūromis“ (Tarybos reglamentas (ES) 2022/1269, 2022, konsultuojamosios dalies 7 p.). Taigi, esant tokiam teisiniam pagrindui, Europos Sąjungos (toliau – ES) finansų institucija turėtų teisę atlikti veiksmus su asmenis, kuriam taikomos sankcijos, turtu. Tuo tarpu Šveicarijos nacionalinėje teisėje, skirtoje reguliuoti taikomų sankcijų įgyvendinimą, nurodoma, jog mokėjimai iš dėl sankcijų užblokuotų sąskaitų gali būti išimtinai leidžiami, jei tai būtina tam, jog būtų išvengiama sutarties vykdymo apsunkinimo (angl. *hardship*) ar būtų užtikrinamas sudarytų sutarčių gerbimas (Silveira, 2021). Siūlomi du šios normos interpretavimo būdai: sutarties vykdymo apsunkinimo situacijos apima atvejus kai būtina sumokėti arbitražo išlaidas ir nesuteikus tokio leidimo šalies procesinėms teisėms būtų nepataisomai pakenkta (Thormann et al, 2020); sudarytos sutarties laikymosi užtikrinimas apima ir arbitražinės išlygos gerbimą (Audit, 2014, p. 147). Nepaisant to, kuriai iš interpretacijų būtų teikiama pirmenybė, vyrauja nuomonė, jog Šveicarijos taikomose sankcijose numatyta galimybė išimtinė galimybė atlikti finansinius veiksmus, reikalingus inicijuoti arbitražo procesą (ar atlikti kitus procesinius veiksmus).

Gali susidaryti įspūdis, jog sankcijų poveikis arbitražo inicijavimui – minimalus. Jį sustiprina ir 2015 m. ES įsikūrusių pagrindinių arbitražo institucijų (ICC, LCIA, SSC) pateikti paaiškinimai, koks yra galimas ES taikomų sankcijų poveikis procesams, vykstantiems bei vykstantiems ES valstybėse įsteigtų arbitražo institucijų administruojamuose arbitražuose. Šių arbitražo institucijų vadovai pranešime nurodo, kad sankcijos jokių esminių pokyčių neatnešė (angl. “it is very much business as usual”). Tačiau sykiu yra pažymint, jog: „[t]oks globaliai žinomų ir autoritetingų arbitražo institucijų „raminantis“ pareiškimas yra natūralus, nes šios tarptautiniu lygiu pripažintos institucijos rizikuoja ne tik negauti reikšmingo pajamų šaltinio, bet ir užleisti savo vietą tiesioginiams konkurentams – Azijoje įsteigtoms arbitražo institucijoms, t. y. valstybėse, kurios didžiąja dalimi netaiko tarptautinių sankcijų.“ (Mačiugin, 2021, p. 293).

Sankcijose įtvirtinant, jog išimtiniais atvejais gali būti suteikiamas leidimas pasinaudoti savo įšaldytomis lėšomis ar ekonominiais ištekliais, sykiu nurodoma, kas tokį leidimą gali išduoti. ES taikomų sankcijų lygmeniu, tai – atitinkamai įgaliota nacionalinė institucija. Visgi, suteikiant įgaliojimus, kartu neišvengiamai suteikiama ir diskrecija priimti sprendimą dėl leidimo išdavimo. Tokios diskrecijos buvimas lemia, jog gali būti atvejai, kai nacionalinė įgaliota institucija atsisako išduoti leidimą. Svarbus žingsnis siekiant užtikrinti asmenų, kuriems taikomos finansinės sankcijos, procesines teises, žengtas ESTT byloje Pefitiev ir kt. (Nr. C-314/13), kurioje teismas pažymi, jog: „kompetentinga nacionalinė institucija neturi absoliučios diskrecijos, kai <...> priima sprendimą dėl prašymo taikyti lėšų ir ekonominių išteklių įšaldymo išimtį, ir savo kompeten-

ciją turi vykdyti laikydamosi <...> reikalavimo, kad reiškiant ieškinį, kuriuo ginčijamas ribojamųjų priemonių teisėtumas, ieškovui turi atstovauti advokatas.“ (41 pastraipos 1 dalis). Nepaisant to, jog diskrecija nėra absoliuti, minėtoje byloje nepaneigiamas diskrecijos egzistavimas: „[j]i [kompetentinga nacionalinė institucija – aut. Past.] taip pat gali nustatyti sąlygas, kurias laiko tinkamomis užtikrinti, kad visų pirma būtų laikomasi paskirtos sankcijos tikslo ir nebūtų piktnaudžiaujama suteikta išimtimi.“ (41 pastraipos 2 dalis). Taigi, šalis, siekianti inicijuoti arbitražo procesą gali susidurti su iššūkiais, susijusiais su kompetentingos nacionalinės institucijos atsisakymu (delsimu) išduoti leidimą. Visgi, net jei leidimo išdavimo procedūra vyksta sklandžiai, ji trunka ilgiau. Laiko prasme, vertinant pailgėjusią arbitražo inicijavimo trukmę, svarbu nepamiršti, jog leidimo pasinaudoti ekonominiais ištekliais gali tekti prašyti ne tik asmeniui, kuriam taikomos sankcijos, tačiau ir pačiai arbitražo institucijai.

Apibendrinant, kilus ginčui tarp šalių, kurių bent viena paveiktą ekonominių sankcijų, šio ginčo pradžia savaime nereikš ir pabaigos – ginčas galės būti inicijuojamas. Visgi, svarbu paminėti, jog šio ginčo pradžia gali būti ilgesnė, sudėtingesnė ir labiau komplikauta nei įprastai. Tai atitinkamai leidžia daryti ir išvadą, kad sankcijų veikiami šalis susidurs su apsunkinimais ir tolesniame arbitražo procese. Šalis arbitraže patiria išlaidas ne tik arbitravimo rinkliavoms. Šalys paprastai atstovavimui pasitelkia profesionalius teisininkus (advokatus), taip pat samdo ekspertus,⁵ vertėjus ir pan. Tad nors arbitražo procesas per se ir gali vykti, bet sankcijų taikymas gali turėti neigiamos įtakos proceso trukmei.

2. Sankcijų poveikis ginčo arbitruotinumui

Sankcijų taikymas taip pat gali turėti įtakos ginčo arbitruotinumui, t. y. sprendžiant klausimą, ar arbitražo teismas apskritai turi jurisdikciją nagrinėti ginčą, ar ginčas vis dėlto žinybings valstybės teismui.

Jeigu ginčo objektas kartu apims ir taikytinas sankcijas, arbitražo teismui gali tekti aiškintis, ar jis iš viso turi kompetenciją nagrinėti tokį ginčą (Szabados, 2018, p. 444; De Brabandere, Holloway, 2016, p. 3). Šiuo klausimu nėra vieningo atsakymo: kol vienoje jurisdikcijoje palaikoma griežtesnė pozicija, kitose jurisdikcijose aiškinama priešingai ir vadovaujamasi principu „tegu šalis bylinėjasi arbitraže, viešojo tvarka viską sutvarkys vėliau.“ (Geisinger et al., 2012, p. 408; Szabados, 2018, p. 445-446).

Teismų praktikoje yra išaiškinimų, kad arbitražo jurisdikcijos nepanaikina vien tai, jog ginčui gali būti aktualios sankcijos. Vienas tokių pavyzdžių – Šveicarijoje nagrinėta Fincantieri byla (Šveicarijos Federalinio Tribunolo 1992 m. birželio 23 d.

⁵ Skaičiuojama, jog dviejuose iš trijų arbitražo procesų pasitelkiami ekspertai (iš kurių net 90 proc. atvejų tai – šalies, o ne arbitražo teismo paskirti ekspertai) (The School of International Arbitration, 2012, p. 29).

sprendimas byloje *Fincantieri-Cantieri Navali v. M.*) Šioje byloje Italijos įmonės *Fincantieri* bei *Melara* įgaliojo jų paskirtą Šveicarijoje esantį agentą parduoti Irako valstybei karinę įrangą. Irako valstybei nustojus vykdyti savo mokėjimo prievolę, agentas pareiškė ieškinį ICC arbitražo teisme (arbitražo vieta – Ženeva, Šveicarija), reikalaujamas atstovaujamyj apmokėti atstovavimo išlaidas. Atstovaujantieji atsikirtinėjo argumentuodami, kad ginčas nėra arbitruotinas dėl JT ST taikomų sankcijų Irako valstybei (sankcijas įgyvendino tiek Italija, tiek Šveicarija). Tačiau arbitražo teismas nustatė, kad ginčas yra arbitruotinas ir iš Italijos įmonių priteisė atlyginimą agento naudai. Bylą išsprendus arbitraže, Italijos įmonės kreipėsi į Šveicarijos Federalinį Tribunalą, prašydamos panaikinti arbitražo teismo priimtą sprendimą. Vis tik, nacionalinis teismas atmetė Italijos įmonių reikalavimą, argumentuodamas, kad, vadovaujantis taikytiniais Šveicarijos įstatymais, vien tik ekonominių sankcijų pritaikymas trečiajai valstybei nesudaro pagrindo nepripažinti ginčo nearbitruotinu. Tad, kaip matyti, tokiais atvejais kontrolės mechanizmas paliekamas valstybinių teismų rankose, aiškinantis sprendimo panaikinimo / nepripažinimo klausimus (Szabados, 2018, p. 444-445; Kotelnikov, 2020, p. 18-19).⁶ Paprastai tai ir yra dominuojantis požiūris (Kotelnikov, 2020, p. 17-18). Tačiau, kaip ir minėta, toks požiūris teismų ar arbitražų sprendimuose sutinkamas ne visuomet. Pavyzdžiui, Vokietijos ir Austrijos nacionaliniai teismai laikosi vadinamojo *ex ante* režimo: siekiant išvengti situacijų, kai sankcijų režimas yra pažeidžiamas, saugiau ginčus perduoti nagrinėti valstybės teismui (Szabados, 2018, p. 447).

Taigi galima daryti išvadą, kad nors ir ne vienareikšmiškai ir ne visuomet, bet sankcijos gali turėti įtakos ir arbitražo arbitruotinimo klausimo sprendimui. Ar tarptautinės sankcijos nulems ginčo pripažinimą nearbitruotinu, iš esmės nulems arbitražo vieta ir taikytina teisė, padedanti interpretuoti sankcijų režimus (De Brabandere, Holloway, 2016, 8 p.). Šios rizikos identifikavimas, manytina, yra labai svarbus, nes pripažinus ginčą nearbitruotinu, arbitražo teismas gali atsisakyti nagrinėti ginčą, arba, ginčą išnagrinėjus arbitraže, toks sprendimas gali būti panaikintas arba nepripažintas tam tikroje valstybėje (Niujorko konvencijos V str. 2 d. (a) p.; UNCITRAL Pavyzdinio įstatymo 36 str. b d. (i) p.). Bet kuris iš scenarijų gali reikšti ganėtinai didelių šalių investicijų į ginčo išnagrinėjimą praradimą. Manytina, kad praktika, pagal kurią sankcijų taikymas lemia, kad šalių ginčas tampa nearbitruotinas, turėtų būti vertinama neigiamai. Arbitražo teismas turi galimybę ir teisę taikyti imperatyvias tei-

⁶ Kita vertus, Italijos teismų praktikoje laikytasi kitokio požiūrio. Pavyzdžiui, Italijos Genujos apeliacinio teismo 1994 m. gegužės 7 d. sprendime *Societe Fincantieri Cantieri Genujos* apeliacinis teismas nurodė, kad, vadovaujantis Italijos civilinio proceso kodeksu (806 str.), ginčas, kuriam taikytinos tarptautinės sankcijos, nėra arbitruotinas. Teismas šioje byloje aiškino, kad JT ST ir Europos Sąjungos taikytinos sankcijos nebeleidžia šalims naudotis iš sutarties kylančiomis teisėmis, todėl ginčo perdavimas arbitražui gali sukurti rezultatą, kuris pagal taikytinas tarptautines sankcijas yra draudžiamas (Kotelnikov, 2020, p. 19).

sės normas, sprenddamas šalių ginčą. Tad tai, kad sprendžiant ginčą papildomai turėtų būti taikomos ir normos, reguliuojančios sankcijų taikymą, neturėtų daryti įtakos arbitražo jurisdikcijai. Be to, akivaizdu, kad arbitražo teismui atsisakius jurisdikcijos, šaliai gali tecti bylinėtis valstybėje, kurioje pastaroji niekada neketino spręsti ginčų ir galbūt net nebūtų sudariusi sandorio, jei būtų žinojusi, kad ginčai, susiję su tokiu sandoriu, bus sprendžiami tam tikros valstybės teismuose.

3. Taikoma teisė ir sankcijos

Kaip minėta, ekonominės sankcijos – tai priemonės, kuriomis viena valstybė (ar jų grupė) siekia tam tikrų politinių tikslų kitoje valstybėje (Kotelnikov, 2020, p. 6). Sankcijų esmė kartu lemia objektyvų negalimumą visoms valstybėms vienodai sutarti dėl taikytinų priemonių – visuomet bus valstybių, kurios taiko sankcijas bei valstybių, į kurias jos bus nukreiptos (kaip ir valstybių, kurios išliks neutraliomis). Tad skirtingų valstybių teisinės sistemos suponuos skirtingą to paties klausimo sprendimą. Nevienodos taisyklės skirtingose šalyse arbitrai gali tapti rimtu galvosūkiu priimant sprendimą, kokias (bei kokias apimtimi) taisykles taikyti. Ginčų sprendimas tarptautiniame arbitraže turi tarptautinį elementą. Be to, bendrai, arbitrai nėra saistomi nacionalinių teisės normų taip, kaip yra saistomi valstybinių teismų teisėjai. Arbitražo procese atsiranda daugiau galimai taikytinų „teisių“: tai – materialinė teisė, taikoma komerciniams santykiams tarp šalių; lex arbitri; teisė, kuri taikoma toje šalyje, kurioje numatoma, jog laimėtojas sieks sprendimo įgyvendinimo, bei kita teisė, kuri turi svarų ryšį su ginču.

Dalis teisės mokslininkų teigia, kad gali būti taikomos imperatyvios normos tik tos valstybės, kurios teisė yra pasirinkta kaip *lex contractus* (į kitų valstybių įstatymus turėtų būti atsižvelgta tik kaip į faktines aplinkybes) (Paavilainen, 2015, p. 74). Vis tik, dauguma yra linkę sutikti, jog arbitrai turi galią, o kartais net ir pareigą taikyti užsienio imperatyvias taisykles kaip dalį taikytinos teisės (Paavilainen, 2015, p. 27). Pavyzdžiui, teigiama, jog jei ekonominės sankcijos yra dalis imperatyvios (angl. mandatory) tarptautinės viešosios teisės (tarkim, JT ST taikomos sankcijos), arbitrai privalo jas taikyti (Böckstiegel, 2014 p.).⁷

Toliau šioje straipsnio dalyje nagrinėjama, kaip skirtingos taikytinos teisės gali būti reikšmingos arbitražo teismui sprendžiant klausimą dėl teisės normų, nustatančių sankcijas, taikymo.

⁷ Visgi net JT ST taikomų sankcijų atžvilgiu pažymima, jog nors šios sankcijos yra privalomos JT narėms, tačiau šalys turi diskreciją spręsti, kaip šios sankcijos turi būti įgyvendinamos, tame tarpe turi teisę ir išplėsti taikomų sankcijų apimtį (Geisinger et al, 2012).

3.1. Ekonominės sankcijos taikomos pagal teisę, kurią šalys pasirinko kaip *lex contractus*

Arbitražo teismas ginčą sprendžia remdamasis tokiomis teisės normomis, kurias šalys pasirinko kaip taikytinas ginčo esmei (UNCITRAL Pavyzdinio įstatymo 28 str. 1 d.). Teisės doktrinoje nėra vieningo sutarimo, ar tai, jog šalys pasirinko konkrečios valstybės teisę kaip *lex contractus*, kartu lėmė ir jų pasirinkimą, kad ginčas būtų sprendžiamas atsižvelgiant į tos valstybės sankcijų politiką.

Yra teigiančių, jog kai šalys pasirenka neutralią arbitražo vietą ir pasirenka taikyti-
ną šios valstybės teisę, tai nebūtinai reiškia, kad jos pageidauja, jog būtų taikomos im-
peratyvios šios valstybės teisės nuostatos (Schnyder, 1995, cituota iš Szabados, 2018, p. 452). Šios pozicijos kontekste svarbu aptarti ir atskirą atvejį – kai šalys pasirink-
damos konkrečios valstybės teisę ją rinkosi be konkrečių taikomų sankcijų (tiksliau:
kai arbitražinė išlyga sudaryta iki sprendimo dėl sankcijų taikymo priėmimo). Yra
teigiančių, jog tokios sankcijos neturėtų būti taikomos, nes tokių sankcijų taikymas
neatitiktų šalių teisėtų lūkesčių principo ir, bendrai, negalima laikyti, jog šalys susita-
rė dėl tokių nuostatų taikymo (Silveira 2014, cituota iš Paavilainen, 2015).⁸

Visgi yra ir kita pozicija – vien tai, kad šalys pasirinko arbitražą kaip savo ginčo
sprendimo būdą, nereiškia, jog jos gali išvengti tų nacionalinės teisės normų, kurių
jos nenori, kad būtų taikomos. Teisės jurisprudencijoje teigiama, jog *lex contractus*
teisė apima ir tos valstybės imperatyvias normas, tame tarpe ir taikomas sankcijas,
nes šalims susitarus dėl konkrečios valstybės taikymo, kartu sutariama dėl jos tai-
kymo visa apimtimi (Paavilainen, 2015). Toks aiškinimas, autorių nuomone, yra lo-
giškas ir pagrįstas, kadangi šalis, galėdama „išsirankioti“ ir nuspręsti netaikyti sau
nepalankių imperatyvių nuostatų, kurių tarpe ir įtvirtinančių sankcijų režimą, turėtų
galimybę apeiti bet kokias taikomas sankcijas, taip sumenkinant jų efektyvumą.

3.2. Ekonominės sankcijos, taikomos pagal arbitražo vietos teisę

Arbitražo vieta – arbitražiniame susitarime nurodyta arba arbitražo teismo nusta-
tyta arbitražo vieta. Doktrinoje pažymima, jog arbitražo vietos terminas, kaip ir dau-
gelis kitų teisėje vartojamų terminų, pirmiausia yra teisinė kategorija, turinti specifinę,
t. y. teisinę, prasmę ir nereiškia konkrečios teritorinės erdvės (Mikelėnas, 2021, p. 5).
Analizuojant arbitražo vietos teisės reikšmę, aktualus tampa ginčas tarp delokalizacijos
doktrinos bei teritorinės doktrinos šalininkų. Vadovaujantis delokalizacijos doktrina,
arbitražo procesas neturi paklusti jokios valstybės nacionalinei teisei. Šios teorijos šali-

⁸ Pažymėtina, jog kartais prekybos sankcijose eksplicitiškai įvardijama, jog sankcijos taikomos tik tų
susitarimų atžvilgiu, kurie sudaryti po sankcijų įvedimo (Geisinger, et al., 2012, p. 4).

ninkai pažymi, jog arbitražo teismas nėra saistomas ar priklausomas nuo jo vietos valstybės ir neturi pareigos įgyvendinti tos valstybės teisės ir politikos (Kotelnikov, 2020, p. 4). Vadovaujantis šia doktrina, nacionalinė teisė (be kita ko, ir valstybės taikomos sankcijos) neturėtų būti privaloma. Tuo tarpu teritorinės doktrinos šalininkai vadovaujasi principu, jog arbitražo proceso teisė yra arbitražo vietos teisė. Tai reiškia, kad arbitražo vietos nacionalinės teisės imperatyvios teisės normos yra privalomai taikomos nagrinėjant konkretų ginčą (Mikelėnas, 2021, p. 7). Šiai teorijai pagrįstumo suteikia Niujorko konvencijos V(1)(d) ir V(1)(e) straipsniai, kuriuose tiek arbitražo procedūra, tiek ir arbitražo teismo sprendimo panaikinimo galimybė aiškiai siejama su arbitražo vietos valstybe ir jos teise (Mikelėnas, 2021, p. 8). Visgi, šis imperatyvas vadovautis nacionaline teise yra susijęs su tos valstybės teisiniu reguliavimu, reglamentuojančiu su arbitražu susijusius klausimus. Taigi, klausimas į kurį reikia atsakyti – ar sankcijų įgyvendinimas gali būti pripažintas su arbitražo proceso teise susijusiu klausimu? Vieningo universalaus atsakymo į šį klausimą, greičiausiai, rasti nepavyks – šiuo reikia žvelgti į tai, ką konkrečios valstybės teisė laiko viešąja tvarka (ir ar ši viešosios tvarkos samprata apima sankcijų politiką) (Böckstiegel, 2014, p. 609).

Arbitražinio nagrinėjimo vieta apibrėžiama kaip vieta, kurioje rengiami arbitražo teismo posėdžiai ir atliekami kiti komercinio ginčo nagrinėjimo veiksmai. Ši sąvoka yra siejama su geografinė arbitražinio nagrinėjimo vieta, t. y. faktinė ginčo nagrinėjimo vieta. Veiksmas konkrečioje fizinėje geografinėje erdvėje tampa svarbus, nes taikomos sankcijos gali turėti taikymo konkrečioje erdvėje elementą.⁹ Šios dimensijos ignoruoti negalima, nes dažnai sankcijos įvedamos kartu su atsakomybe,¹⁰ kuri laukia nesilaikius sankcijų (Kotelnikov, 2020, p. 5). Teigiama, kad arbitrai netu-

⁹ Pavyzdžiui, ES teritorijoje vyrauja teritorinis požiūris į sankcijų vykdymą – tai reiškia, jog sankcijos taikomos kai egzistuoja ryšis tarp sankcijos ir ES (kaip antai, veikia ES pilietis ar ES registruota įmonė). Paprasčiau tariant, arbitrai laikomi asmeniškai saistomi ES reglamentais nustatytų sankcijų, jei jie yra ES piliečiai arba jeigu arbitražo buveinė yra ES (Brabandere et al., 2016, p.). Analogiškas principas įtvirtintas ir JAV teiseje. Tačiau, pavyzdžiui Šveicarijos federalinis aktas dėl tarptautinių sankcijų įgyvendinimo, kurio pagrindu priimamos įvairios sankcijos, nepateikia nuorodų į asmeninę ar teritorinę sankcijų taikymo apimtį (Geisinger et al., 201, p. 409).

¹⁰ JAV sankcijų režimams, priimtiems pagal Prekybos su priešu įstatymą (angl. Trading with the Enemy Act), maksimalios nuobaudos, kurios gali būti skiriamos už tyčinį sankcijų režimo pažeidimą – šimto tūkstančių JAV dolerių dydžio bauda ar dešimties metų laisvės atėmimo bausmė (juridiniam asmeniui gali būti skirta iki milijono JAV dolerių dydžio bauda). Tuo tarpu ES lygmeniu nėra vieningos sistemos, kaip turėtų būti užtikrinama, jog visos valstybėse būtų numatoma atsakomybė už ES sankcijų nesilaikymą. Reikšmingu žingsniu sprendžiant šią problemą galima laikyti 2022 m. gruodžio 2 d. Europos Komisijos pristatytą pasiūlymą dėl direktyvos, numatančios minimalias nusikalstamų veikų apibrėžimo taisykles ir bausmes už ES sankcijų pažeidimus (European Commission, Proposal for a..., 2022). Beje, ES taikomų sankcijų kontekste įtvirtinta „įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės“ principo išimtis. Vadinasi, arbitras nebus laikomas kaltu sankcijų režimo pažeidimu, jei „nežinojo ir negalėjo įtarti“, jog savo veiksmu daro pažeidimą (Europos Tarybos 2014 m. liepos 31 d. reglamentas (ES) Nr. 833/2014). Teisinėje literatūroje į šią išimtį referuojama įvardijant „no liability“ nuostata (Gordon et al., 2019, p. 50).

rėtų būti įpareigoti atlikti išsamų šalių verslo santykių tyrimą ginčo pradžioje, tačiau reikšmingų ryšių nežinojimas negali būti gynyba nuo bet kokio sankcijų nuostatos pažeidimo (Brabandere et al, 2016).

Svarbi tampa ir **arbitražo institucijos vieta**, nes tarptautinių arbitražų sėkmė yra glaudžiai susijusi su vietos valdžios požiūriu į arbitražą bei jo reikšmę. Jei arbitražas taptų institucija, visų (ar daugumos) naudojama kaip priemonė „apeiti“ valstybės teisę – tai keltų žalos riziką šiam alternatyviam ginčų sprendimo būdai (Lando, 1986, cituota iš Koletvikov, 2020, p. 5). Tai lemia, jog arbitražo institucijos gali būti suinteresuotos savo veikloje užtikrinti, jog būtų nepažeidžiama arbitražo vietos teisė.

3.3. Ekonominės sankcijos, taikomos valstybėje, kurioje bus siekiama sprendimo pripažinimo

Taikytinos teisės problema taip pat yra aktuali sprendžiant klausimą, kaip priimti tokį arbitražo teismo sprendimą, kuris išliktų po jo priėmimo jį efektyviai įgyvendinant. Arbitražo proceso principai reikalauja arbitražo ginčą nagrinėjančio tribunolo dėti visas pastangas, kad arbitražo sprendimas būtų pripažintinas ir vykdytinas (ICC Arbitration Rules 2017, Art. 42.). Tai netgi gali būti laikoma arbitro prudence pariga: įvertinti visas galimas rizikas ir surinkti visą būtinąją informaciją, kuri gali turėti įtakos priimant galutinį arbitražo teismo sprendimą (Rubinina, 2022).

Įprastai šalių autonomijos principas diktuoja arbitrų pareigą vadovautis šalių susitarimu ir nuo jo nenukrypti (Born, 2014, p. 2001). Nagrinėjant iura novit curia principo ir arbitrų pareigos priimti pripažintiną ir vykdytiną arbitražinį sprendimą santykį, pirmiausia, pabrėžtina, jog arbitrų kompetencija ir jurisdikcija kyla iš šalių arbitražinio susitarimo. Todėl, jei arbitražo teismas sprendimą grindžia tais motyvais ir aplinkybėmis, kuriomis nesivadovavo šalys, iškyla grėsmė arbitražo sprendimo pripažinimui ir vykdymui (Daujotas et al, 2013). Kita vertus, arbitras taip pat gali būti suinteresuotas priimti tokį sprendimą, kuris nebūtų panaikintas ar nepripažintas ir neleidžiamas vykdyti vien dėl to, kad jis prieštarauja tarptautinės viešosios tvarkos imperatyvui (Szabados, 2018, p. 451).

Ar arbitražo teismo sprendimas yra suderinamas su viešąja tvarka, konkrečiai, valstybės sankcijų politika, ex officio sprendžia konkrečios valstybės nacionalinio teismo teisėjas (Zykov, 2021, p. 11). Visgi, neišvengiamai viešosios tvarkos sąvokos abstraktumas suponuoja teisinį neapibrėžtumą šalių santykiuose – reali ginčo baigtis nėra žinoma, nes net ginčą laimėjusi šalis negali numatyti, ar sprendimą bus galima vykdyti. Nežinomybės būsena dėl viešosios tvarkos interpretavimo tiksliai apibūdinta palyginant, jog „viešojo tvarka tai lyg nepaklusnus arklys, ant kurio užsėdęs, negali žinoti, kuria kryptimi nuneš“ (Burrough, et al., 1824, cituota Zykov, 2021).

Įvertinus tai, teisės moksle yra siūlančių tiesiog taikyti pragmatiską požiūrį (Barclough, Waincymer, 2005, cituota iš Szabados, 2018, p. 451). Šios pozicijos šalinin-

kai siūlo, jog jei visas turtas, iš kurio būtų galima išieškoti yra vienoje valstybėje, tuomet negalima ignoruoti imperatyvių tos valstybės normų. Tačiau jei turtas yra skirtingose valstybėse, užtenka, kad būtų pritaikytos bent vienos iš tų valstybių imperatyvios normos. Kiti autoriai taip pat akcentuoja, jog arbitras, sprenddamas dėl sankcijų taikymo (kai šios sąlygotos ne *lex contractus*, o kitos teisės), turi praktiškai įvertinti, ar šių sankcijų ignoravimas gali lemti sprendimo neįgyvendinamumą (Geisinger, 2012, p. 423). Tačiau ar pernelyg pragmatiškas požiūris nesuponuoja nominalaus teisingumo įsigalėjimo? Atsižvelgiant į tai, kad sankcijos orientuotos į konkretaus politinio tikslo siekimą, jų „apėjimas“ gali suponuoti šių priemonių neefektyvumą. Vadinas, atsiranda poreikis vertinti, kaip sugebėti užtikrinti šias dvi aptariame kontekste, atrodo, diametraliai skirtingas kategorijas: šalių autonomijos principą bei viešąją tvarką (kaip ji suprantama arbitražo kontekste). Tad toliau aptariamas santykis tarp šių vertybių.

4. Šalių autonomijos principo santykis su viešąja tvarka

Teigiama, kad viskas, dėl ko šalys susitarė, yra jas tarpusavyje saistantis įstatymas.¹¹ Vadinas, iš pirmo žvilgsnio, gali atrodyti, kad šalių susitarimo – „privataus įstatymo“ – negali paneigti nei pati šalis, nei su sutartimi nesusijęs trečiasis asmuo. Vis tik, kaip ir kiekviena subjektinė teisė – taip ir šalių susitarimas – turi ribas. Draudžiamos tokios situacijos, kai šalių susitarimas pažeidžia kitų asmenų teises, teisėtus interesus, ar kai sandoris prieštarauja imperatyvioms normoms. Į tokias ribas patenka ir viešoji tvarka (Von Bar et al., 2009, p. 63; Didžiulis, 2019, p. 128-131).

Ankstesniame poskyryje (3.3. Ekonominės sankcijos, taikomos valstybėje, kurioje bus siekiama sprendimo pripažinimo) minėta, kad arbitras gali susidurti su dviejų vertybių sankirtos dilema: ar konkrečiu atveju spręsti ginčą taip, kaip susitarė šalys, ar visgi, esant būtinybei, atsižvelgti ir į taikytinas sankcijas. Tad šiame skyriuje analizuojamas santykis tarp šalių autonomijos bei viešosios tvarkos imperatyvų, kartu siekiant atsakyti į klausimą, kuriam turi būti teikiama pirmenybė.

Svarbu priminti, kad viešoji tvarka yra abstrakti kategorija, neturinti vieno, universaliai pritaikytino apibrėžimo. Kiekvienu atveju viešosios tvarkos aiškinimas ir taikymas gali būti skirtingas (Bělohlávek, 2010, p. 1947, 1950, 1952-1953).¹² Tuo tarpu

¹¹ Toks liberalusis sutarčių instituto aiškinimo principas Lietuvos Respublikos teisės aspektu iš esmės gali būti įžvelgiamas analizuojant Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.156 str. (Mikelėnas et al., 2003, p. 194-196). Iš esmės panašus aiškinimas yra ir Prancūzijoje, Italijoje, apsiribojant draudimu sudaryti tokius susitarimus, kurie prieštarauja viešajai tvarkai, gerai moralei, teisės imperatyvams ir pan. (Mikelėnas, 1996, p. 34-41).

¹² Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodo, kad viešasis interesas yra toks, kuris yra grindžiamas pamatinėmis visuomenės vertybėmis, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d., 2005 m. gegužės 13 d. nutarimai). Vis tik, kartu dėstoma, kad viešasis interesas yra dinaminis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d., 2011 m. sausio 6 d., 2018 m. balandžio 12 d. nutarimai), t. y. priklausantis ir iš esmės prisitaikantis prie visos visuomenės poreikių.

arbitražo procese šis institutas yra suprantamas siauriau – kaip tarptautinė viešoji tvarka. Įprastai, tarptautinės viešosios tvarkos samprata laikoma savotišku consensus tarptautinėje bendruomenėje, t. y. sutariama, kad šis institutas komerciniame arbitraže apima tik tai, kas atitinka pamatinius teisingumo ir sąžiningumo principus (Mikelėnas et al., 2016, p. 181; Dominas, Mikelėnas, 1995, p. 263).

Tačiau ši doktrina susiduria su sunkumais, kai atsiranda klausimas, ar konkrečių atveju sankcijos iš viso yra viešosios tvarkos dalis. Atsakymas į šį klausimą ne visais atvejais yra aiškus ir neretai priklauso nuo pačių sankcijų pobūdžio.

Sankcijų skirstymas pagal jų pripažinimą tarptautinėje viešojoje teisėje gali lemti ir viešosios tvarkos arbitražo procese (apimant visas stadijas) taikymą ar netaikymą. Atsižvelgiant į nurodytą kriterijų, analizuotinos trijų rūšių sankcijos: (i) transnacionalinės (tiksliau – JT ST), (ii) ES lygmeniu priimtose; (iii) vienašalės (angl. unilateral) (priimtose vienos valstybės, pavyzdžiui, kaip atsakas į jau egzistuojančias sankcijas).

4.1. Transnacionalinio lygmens sankcijos

Pripažįstama, kad JT ST taikomos sankcijos atitinka transnacionalinę (tarptautinę) viešąją tvarką (Rubinina et al., 2022). Vadinasi, sankcijos, patenkančios į transnacionalinę kategoriją, yra suderinamos su tarptautine viešąja tvarka (pripažįstamos tarptautiniu lygmeniu).

Pavyzdžiui, Paryžiaus apeliacinio teismo 2020 m. birželio 3 d. byloje Nr. 19-07261, Sofregaz buvo nagrinėjami skirtumai tarp tarptautinę viešąją tvarką sudarančių ir nesudarančių sankcijų. Aptariamoje byloje Sofregaz, Prancūzijoje įsisteigusi įmonė, sudarė sutartį su Irane įsisteigusia įmone – Natural Gas Storage Company (toliau – NGSC). Sutarčiai taikyta Irano teisė. Vadovaujantis sutartimi, Sofregaz siekė gauti bankų garantijas tinkamam sutarties vykdymui. Vis tik, bankai atsisakė suteikti šias garantijas, nurodydami, kad Irano valstybei yra taikomos tarptautinės sankcijos. Sofregaz apie tai informavus NGSC, pastaroji nutraukė sutartį, argumentuodama Sofregaz sandorio pažeidimu. Sofregaz iškėlus arbitražo bylą ICC, Paryžiuje, arbitražo teismas bylą išsprendė NGSC naudai. Sofregaz Paryžiaus apeliacinio teismo prašė panaikinti arbitražo sprendimą, teigiant, kad arbitražo teismas neatsižvelgė į aktualias taikytinas tarptautines sankcijas. Tačiau nacionalinis teismas atmetė tokius Sofregaz argumentus. Teismas nurodė, kad svarbu vertinti, kokios aktualios sankcijos yra taikytinos konkrečioje situacijoje: jeigu tai yra JT ST taikytinos sankcijos, šios sudaro tarptautinę viešąją tvarką ir jų pažeidimas gali lemti arbitražo teismo sprendimo nepripažinimą ir neleidimą vykdyti / panaikinimą. Tuo tarp ES ir JAV taikytinos sankcijos nėra tarptautinio valstybių susitarimo dalis, todėl nebūtinai sudaro konkrečios valstybės viešosios tvarkos dalį. Kadangi nagrinėjamoje byloje buvo taikomos JAV sankcijos, nesudarančios Prancūzijos viešosios tvarkos dalies, nacionalinis teismas nepripažino Sofregaz argumentų ir nepanaikino arbitražo teismo sprendimo (Rubinina et al., 2022, p. 17).

Taigi, šiandieninė praktika ir doktrina pripažįsta, kad JT ST priimamos sankcijos yra vienintelės atitinkančios tikrąją tarptautinę viešąją tvarką (t. y. tokią tvarką, kurią pripažins tarptautinė bendruomenė bendrai, o ne tik kai kurios valstybės ir (ar) organizacijos).

4.2. ES lygmens sankcijos

Priešingai nei transnacionalinio lygmens sankcijos, ES taikytinos sankcijos nebūtinai lems tarptautinės viešosios tvarkos sudedamąją dalį. Nors doktrinoje sutinkama nuomonių, kad ES valstybėms narėms ES taikytinos sankcijos sudarys viešosios tvarkos dalį (Szababos, 2018, p. 459–460), klausimas kyla dėl ES sankcijų taikymo už organizacijos ribų.

ES atžvilgiu, vadovaujantis Europos Parlamento ir Europos Tarybos 2008 m. birželio 17 d. reglamentu (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma I) (toliau – **Roma I reglamentas**) 21 str., šalių pasirinkta taikytina teisė (teisės norma) gali būti atsisakyta taikyti, jeigu ji prieštarauja tos valstybės (forumo) viešajai tvarkai. Nors ši Roma I reglamento nuostata nukreipia į valstybių narių nacionalinę teisę (ir neapima tarptautinės viešosios tvarkos) (Bělohlávek, 2010, p. 1970), sisteminis šio teisės akto aiškinimas atskleidžia, kad pačios viešosios tvarkos (ar juolab – imperatyviųjų nuostatų) nereiktų suprasti pernelyg plačiai, o apimant tik **esminius** [pažymėta autorių] politinius, socialinius ir (ar) ekonominius interesus (Roma I reglamento 9 str. 1 d., konstatuojamosios dalies 37 p.). Aktualu ir tai, kad pagal 1980 m. birželio 19 d. konvenciją Nr. 80/934/EEC dėl taikytinos teisės sutartinės prievolės (toliau – **Romos konvencija**) valstybės narės gali taikyti savo imperatyviasias normas, jei to reikalauja normos pobūdis ir jos netaikymas gali lemti svarius neigiamus padarinius (Romos konvencijos 7 str.). Taigi, Roma I reglamentas ir Romos konvencija suteikia plačią diskreciją valstybių narių nacionaliniams teismams ir arbitražų teismams, sudarant galimybę blokuoti, pavyzdžiui, JAV sankcijas dėl ES pritaikytų atsakomųjų sankcijų. Kita vertus, taikant šiuos teisės aktus, atsiranda rizika, kad šalis negalės įvykdyti savo įsipareigojimų ir tai potencialiai gali patekti į force majeure išlygą (Bockstiegel, 2014, p. 610). Pavyzdžiui, minėtoje Sofregaz byloje Prancūzijos apeliacinis teismas nurodė, kad JAV taikytinos sankcijos nėra tarptautinės viešosios teisės dalis (Rubinina, et al., 2022, p. 17). Tad galimos situacijos, kai vienos ar kelių valstybių priimamos sankcijos nesudarys kitų valstybių viešosios tvarkos dalį. Taip nutiko 1996 metais, kai JAV Kongresas priėmė Helmsso-Burtono aktą, kuriuo buvo įvestas embargas Kubai (1996 m. Kubos laisvės ir demokratinio solidarumo (Liber-tad) aktas). Atsaku į embargą ES priėmė sprendimą kuriuo uždraudė ES subjektams laikytis šių JAV priimtų sankcijų (Europos Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2271/96 1996 m. lapkričio 22 d., saugantis nuo trečiosios šalies priimtų teisės aktų eksteritorialaus taikymo poveikio ir tuo grindžiamų ar iš to kylančių veiksmų). Tai vadi-

namosios atsakomosios sankcijos (angl. counter-sanctions), kai viena valstybė (ar organizacija) priima sankcijas, kurios veikia kaip atsakas kitos valstybės priimtoms sankcijoms, siekiant užtikrinti paskesnes sankcijas priėmusio subjekto ekonominius interesus (Zykov, 2021, p. 124-125). Vadinasi, skirtingose teritorijose skirtingos regioninės sankcijos lems nevienodus atsakymus dėl viešosios tvarkos instituto taikymo.

Kita vertus, šis aiškinimas yra aktualiausias ES viduje. Nors ES įgyvendina JT ST sankcijas, ji kartu gali nustatyti ir tam tikrus griežtesnius apribojimus, išėinančius už JT ST nustatytų ribų (Szababos, 2018, p. 460-461; Europos Komisija, 2021). Tokie vienašaliai ES veiksmai nebūtinai gali atitikti tarptautinio konsensuso dėl skirtingų politinių, ekonominių ar kitokių pažiūrų (Rubinina et al., 2022, p. 17). Tačiau vertinant tai, kad ES įgyvendinta JT ST sankcijų keliamus tikslus, manytina, kad tai turėtų atitikti tarptautinę viešąją tvarką. Vien tai, kad ES įgyvendina JT ST sankcijas kiek griežtesniu režimu, nebūtinai reiškia, jog nėra siekiama įgyvendinti pirminėmis (JT ST) sankcijomis siekiamų tikslų, kurie gali būti įvairiausi ir, svarbiausia, skirti siekiant įgyvendinti prigimtinį (bendražmogišką) teisingumą (pavyzdžiui, siekį užkirsti kelią prekybai žmonėmis). Pastaruoju atveju, tikėtina, turėtų būti žvelgiama ne į sankcijų formuluotę (raidę), bet esmę (dvasią), kartu įvertinant ir pamatinius teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principus.

4.3. Vienašalės sankcijos ir pavienių valstybių praktika

Vienašalės (angl. unilateral) sankcijos įprastai nėra pripažįstamos kaip sudarančios viešosios tvarkos dalį, nes jos laikomos prieštaraujančiomis tarptautinei viešajai tvarkai (Zykov, 2021, p. 3; Geisinger et al., 2012, p. 424). Tokiu būdu tarptautinė bendruomenė galimai siekia nesudaryti piktnaudžiavimo situacijų, t. y. neleisti vienai valstybei savivaliauti kitų atžvilgiu.

Galimos ir tokios situacijos, kai valstybėje bet kokios sankcijos nesudarys viešosios tvarkos dalį. Taip, pavyzdžiui, yra nusprendęs, Ukrainos Aukščiausiasis Teismas 2020 m. sausio 9 d. byloje Nr. 761/46285/16-C, kartu pastebėjęs, kad vykdymo klausimai nėra sprendžiami atsižvelgiant į sankcijas kaip galimą viešosios tvarkos elementą.

4.4. Ar visos taikytinos sankcijos nusveria šalių autonomiją?

Apibendrinus trijų rūšių sankcijas, galima daryti preliminarį išvadą, kad valstybės ne visas sankcijas pripažins kaip viešosios tvarkos sudedamąjį elementą. Juolab viešąją tvarką per se (t. y. be išankstinio vertinimo) nebus pripažinta tam tikros valstybės nacionalinė politinė tvarka, nes pastaroji nebūtinai atitinka pamatinio teisingumo ir sąžiningumo reikalavimus (Ahn, 2018, p. 319). Kaip matyti, tai, ar sankcijos iš viso bus vertinamos pagal viešosios tvarkos pagrindą aiškinantis, ar arbitražo teismo sprendimą panaikinti (jo nepripažinti ir neleisti vykdyti), priklausys nuo pačių tai-

kytinių sankcijų pobūdžio – šiuo metu universaliai viešajai tvarkai pripažįstamos tik JT ST taikytinos sankcijos. Kita vertus, aktualumo įgyja ne tik taikytina teisė, bet ir arbitražo vieta bei valstybė (vieta), kurioje toks arbitražo teismo sprendimas turės būti vykdomas. Jeigu pagal aptartus kriterijus arbitras neturi pagrįstų abejonų, jog sankcijos sudarys kliūtis iš viešosios tvarkos perspektyvos, tikėtina, kad jis pirmenybę galėtų suteikti šalių autonomijai.

Vis tik, jeigu konkrečiu atveju nustatoma, kad ginčui aktualios sankcijos yra sude-
damoji viešosios tvarkos dalis, tuomet tenka aiškintis, ar arbitras turi pareigą iš viso at-
sižvelgti į sankcijas ir jas taikyti beatodairiškai, nepaisant to, kaip šalys yra susitarusios.

Vienais atvejais išreiškiama nuomonė, kad arbitras turėtų stengtis priimti tokį
sprendimą, kuris teisiškai būtų vykdytinas (Gaillard, 2010, p. 42). Kartu gali būti at-
randama ir kiek griežtesnė doktrininė pozicija, nurodanti, kad kartais arbitras privalo
priimti vaidmenį (pareigą), tolygų valstybiniam teismui. Tokiems atvejams prilygi-
namos situacijos, kai, pavyzdžiui, šalys per arbitražą siekia veikti nusikalstamu būdu
(„įteisinti“ savo nusikalstamas veikas arbitražo teismo sprendimu). Taigi, arbitras mi-
nėtose situacijose, turėdamas savotišką pareigą ir nepaisydamas šalių susitarimo bei
norų, turi taikyti teisę tokiu būdu, kuri savo esme būtų priešinga šalių arbitražiniam
susitarimui. Nors tai reti atvejai, bet vis tik jie atskleidžia arbitro savotišką pareigą
(Born, 2014, p. 1998). Kadangi arbitras turi veikti taip, kad jo sprendimas būtų vyk-
dytinas, tokioms situacijoms taip pat turėtų būti prilyginami ir tie atvejai, kai ginčas
gali būti susijęs su taikytinomis sankcijomis, jeigu pastarosios yra sąlygotos viešosios
tvarkos imperatyvo. Primintina, kad ES mastu (t. y. jei arbitražo vieta yra ES valsty-
bėje narėje arba vykdymas neišvengiamai bus vienoje iš šių teritorijų) arbitras turi
platesnę diskreciją ir gali peržengti šalių susitarimo ribas (Bockstiegel, 2014, p. 610).

Taigi, tai, ar bus pareiga atsižvelgti į sankcijas, vėl bus atsigręžiama į kelis esmi-
nius momentus: kokios yra taikytinos sankcijos, kur yra arbitražo vieta ir kur bus
sprendžiami klausimai dėl arbitražo teismo sprendimo galiojimo / pripažinimo. Vei-
kiausiai, tai yra svarbiausi orientyrai, į kuriuos bylą sprendžiantis arbitras turėtų at-
sižvelgti.

Išvados

1. Taikytinas sankcijų režimas neužkerta kelio šaliai inicijuoti ginčą arbitraže per se.
Vis tik, arbitražo procesas (ypač instituciniame arbitraže) gali tapti sudėtingesniu
ir ilgesniu.
2. Nors kaip taisyklė taikomos sankcijos neatima iš šalių galimybės tarpusavio gin-
čą spręsti arbitraže, pavieniais atvejais nacionaliniai teismai gali užimti griežtesnę
poziciją ir teigti, jog bet koks ginčas, turintis sąsają su taikytinomis sankcijomis,
praranda arbitruotinumą. Pastarasis pavyzdys pasireiškė Vokietijoje ir Austri-
joje. Tačiau abejotinas toks arbitruotinumų neigimas, ypač atsižvelgiant į tai, kad

sprendžiant arbitražo teismo sprendimo pripažinimo / panaikinimo klausimus, nacionaliniai teismai turi teisę ex officio spręsti tiek dėl viešosios tvarkos, tiek ir dėl arbitruotinumų. Manytina, kad ginčo arbitruotinumų neigimas vien tik dėl taikytinų sankcijų yra vertintinas kritiškai ir neturėtų būti laikomas bendra taisykle.

3. Arbitražo tarptautiškumas neretai lemia jog vienas arbitražo procesas gali turėti sąsajų su kelių valstybių teisinėmis sistemomis. Jei valstybės, kuri taiko sankcijas, pasirinkta kaip *lex contractus*, tai nebūtinai reiškia, kad sprendžiant ginčą bus atsižvelgiama į šios valstybės taikomų sankcijų režimą – šiuo klausimu teisės moksle nėra vieningos nuomonės. Arbitražo vieta reikšmė yra glaudžiai susijusi su konkrečios arbitražo vietos valstybės teise bei tuo, kas šioje valstybėje laikoma viešąja tvarka. Sprendimo vykdymo vietos teisė gali būti aktuali ne tik arbitrai priėmus sprendimą ir įžengus į sprendimo vykdymo etapą, tačiau ir paties sprendimo priėmimo metu, kadangi arbitras turi pareigą priimti sprendimą, kuris nebūtų panaikintas ar nepripažintas.
4. Šiuolaikinėje sutarčių teisėje atmetant absoliutų šalių autonomijos principą, bylą nagrinėjantiems arbitrams gali tapti iššūkiu vertinti, ar konkrečioje situacijoje už šalių susitarimą yra viršesnės taikytinos sankcijos. Šis aspektas yra itin svarbus, nes valstybiniai teismai gali vertinti, kad arbitražo teismo sprendimas, prieštaraudamas nustatytam sankcijų režimui, pažeidžia viešąją tvarką. Vis tik, iki pat šios dienos nėra aišku, kokios sankcijos sudaro tarptautinės viešosios tvarkos dalį. Šiuo metu absoliučios tarptautinės viešosios sudedamąja dalimi priskirtinos tik JT ST taikytinos sankcijos, nes jos rodo tarptautinės bendruomenės sutarimą dėl esminių vertybių. ES taikytinos sankcijos, tikėtina, bus aktualios tik tuomet, kai arbitražo teismo sprendimo vykdymo klausimai vyks ES viduje. Tuo tarpu vienos valstybės taikytinos sankcijos įprastai nesudarys viešosios tvarkos dalies. Taigi, tiek ginčo šalims, tiek ginčą sprendžiantiems arbitrams gali tekti pareiga įvertinti ne tik pagrindines faktines ginčo aplinkybes, bet ir aktualius viešosios valdžios taikomus imperatyvus.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai

Tarptautinės konvencijos

1. Niujorko konvencija dėl užsienio arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo (1958). Valstybės žinios, 1995, 10-2008.

Europos Sąjungos teisės aktai

2. Konvencija dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės, pateikta pasirašyti 1980 m. birželio 19 d. Romoje. OJ L 266, p. 1–19.
3. Europos Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2271/96 1996 m. lapkričio 22 d., saugantis nuo trečiosios šalies priimtų teisės aktų eksteritorialaus taikymo poveikio ir tuo grindžiamų ar iš to kylančių veiksmų. OL L 309, p. 0001-0006.

4. 2008 m. birželio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma I). OJ L 177, p. 6–16.
5. Europos Sąjungos Komisija. Working With DG ECHO Sanctions | 2021–2027. Available at: <https://www.dgecho-partners-helpdesk.eu/sanctions/eu-restrictive-measures> [Accessed 19 February 2023].
6. Europos Tarybos reglamentas (ES) 2022/1269 2022 m. liepos 21 d. kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) Nr. 833/2014 dėl ribojamųjų priemonių atsižvelgiant į Rusijos veiksmus, kuriais destabilizuojama padėtis Ukrainoje. OJ L 193, p. 1–132.
7. Europos Sąjungos Komisija. EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures. Available at: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10572-2022-INIT/en/pdf> [Accessed 18 February 2023].

Lietuvos Respublikos nacionaliniai teisės aktai

8. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios. 74-2262.
9. Lietuvos Respublikos ekonominių ir kitų tarptautinių sankcijų įgyvendinimo įstatymas (2004). Valstybės žinios. 68-2369.

Užsienio valstybių nacionaliniai teisės aktai

10. Kubos laisvės ir demokratinio solidarumo (Libertad) aktas (1996). [U. S. Code, Sec. 6021-6091].

Tarptautinių arbitražų taisyklės

11. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006.
12. International Chamber of Commerce (ICC) Rules of Arbitration of 1 January 2021.
13. Vilniaus komercinio arbitražo teismo (VKAT) arbitražo procedūros reglamentas (2021).

Specialioji literatūra

14. Ahn, T. (2018). The Applicability of Economic Sanctions to the Merits in International Arbitration Proceedings: With a Focus on the Dynamics between Public International Law Principles, Private International Law Rules and International Arbitration Theories. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, 18, 299-323.
15. Audit, M. (2014). L'effet des sanctions économiques internationales sur l'arbitrage international. *L'ordre public et l'arbitrage* (2013), 143-157.
16. Barraclough, A., Waincymmer, J. (2005). Mandatory Rules of Law in International Commercial Arbitration. *Melbourne Journal of International Law* (6).
17. Bělohávek, A. J. (2010). Rome Convention, Rome I Regulation: Commentary : New EU Conflict-of-laws Rules for Contractual Obligations, Volume 2. Juris Publishing.
18. Böckstiegel, K. H. (2014). Applicable Law in Disputes Concerning Economic Sanctions: A Procedural Framework for Arbitral Tribunals, *Arbitration International*, 30(4), 605–614.
19. Born, G. B. (2014). *International Commercial Arbitration*. Second ed. Volume II: International Arbitral Procedures. Kluwer Law International.

20. da Silveira, A. (2014). *Trade Sanctions and International Sales: An Inquiry into International Arbitration and Commercial Litigation*. Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn.
21. Daujotas, R., Kozubovska, B. (2013). Jura novit curia principio taikymas tarptautiniame komerciniame arbitraže. *Teisė* (89), 176-188.
22. de Giroud, S. (ed.) (2020). *Droit suisse des sanctions et de la confiscation internationales*. Helbing Lichtenhahn Verlag.
23. Didžiulis, L. (2019). *Contract Law in Lithuania*. Wolter Kluwers.
24. Dominas, G., Mikelėnas, V. (1996). *Tarptautinis komercinis arbitražas*. Vilnius: Justitia.
25. Gaillard, E. (2010). *Tarptautinio arbitražo teisės teorija*. Vilnius: Ellex Valiūnas.
26. Geisinger, E. et al. (2012). *Les consequences des sanctions economiques sur les obligations contractuelles et sur l'arbitrage commercial international*. Thomson Reuters.
27. Gordon, R., Smyth, M. ir Cornell, T. (2019). *Sanctions Law*. Bloomsbury Academic.
28. Hufbauer, G. C., et al. (2009). *Economic Sanctions Reconsidered* (3ed Ed.). Peterson Institute for International Economics.
29. Kotelnikov, A. (2020). Economic sanctions, arbitrability and public policy. *International arbitration law review*, 23(1), 19-39.
30. Lando, O. (1986). The law applicable to the merits of the dispute. *Arbitration International*, 2(2), 104-115.
31. Mačiugin, D. (2021). Tarptautinių sankcijų poveikio arbitražo bylos inicijavimui ir arbitražo proceso vykdymui probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, 28(1), 277-298.
32. Mikelėnas, V. (1996). *Sutarčių teisė: bendrieji sutarčių teisės klausimai*. Vilnius: Justitia.
33. Mikelėnas, V. (2003). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I)*. Vilnius: Justitia.
34. Mikelėnas, V., Nekrošius, V., Zemlytė, E. (2016). *Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymo komentaras*. Vilnius: Registrų centras.
35. Mikelėnas, V. (2021). Arbitražo vieta: teisiniai ir praktiniai aspektai. *Arbitražas: teorija ir praktika VII*, 3-14.
36. Paavilainen, T. (2015). *Trade sanctions and public policy in international arbitration*. Master Thesis. University of Helsinki, Faculty of Law.
37. Panich, A., Dementyeva, O., Podoplelova, P. (2020). Russian Courts to Have Exclusive Jurisdiction Over Sanctioned Persons. Available at: <https://hsfnnotes.com/arbitration/tag/federal-law-no-171-fz/> [Accessed 19 February 2023].
38. Szabados, T. (2018). EU Economic Sanctions in Arbitration. *Journal of International Arbitration*, 35(4), 439-461.
39. van den Herik, L. (ed.) (2016). *Research Handbook on UN Sanctions and International Law*. Edward Elgar Pub.
40. Von Bar, C., Clive, E., Schulte-Nölke, H. (eds.) (2009). *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Sellier european law publishers.
41. Zykov, R. (2021). The Impact of Unilateral Sanctions on Institutional Arbitration. *Stockholm Arbitration Yearbook 2021, Stockholm Arbitration Yearbook Series*, 3, 119-138.

Teismų praktika

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

42. Peftiev ir kt. [ESTT], Nr. C-314/13, [2014-06-12]. ECLI:EU:C:2014:1645.

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 40-977.
44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas. Valstybės žinios, 63-2235.
45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas. Valstybės žinios, 87-3274.
46. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 3-93.
47. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. balandžio 12 d. nutarimas. TAR, 5957.

Užsienio teismų praktika

48. Šveicarijos Federalinio Tribunolo 1992 m. birželio 23 d. sprendimas byloje Fincantieri-Cantieri Navali v. M.
49. Italijos Genujos apeliacinio teismo 1994 m. gegužės 7 d. sprendimas Societe Fincantieri Cantieri.
50. Kvebeko Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 15 d. sprendimas byloje Compagnie nationale Air France v. Libyan Arab Airlines. Bylos Nr. 392 ([2000] R.J.Q. 717, J.Q. Nr. 410).
51. Ukrainos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 9 d. sprendimas byloje Nr. 761/46285/16-C.
52. Paryžiaus apeliacinio teismo 2020 m. birželio 3 d. sprendimas byloje Nr. 21/2020, Sofregaz.

Travaux préparatoires

53. Europos Sąjungos Komisija. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures. COM/2022/684 final.

Kiti šaltiniai

54. BBC. Marcus, J. Analysis: Do economic sanctions work? [online] (modified 26 July 2010). Available at: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-10742109> [Accessed 18 February 2023].
55. Queen Mary University of London (2012). 2012 Current and Preferred Practices in the Arbitral Process. Available at: <https://arbitration.qmul.ac.uk/research/2012/> [Accessed 18 February 2023].
56. Rubinina, E., et. al. Impact of sanctions on arbitration. [online] (modified 2022). Available at: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-030-4886?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-030-4886?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)) [Accessed 18 February 2023].

SANKCIJŲ POVEIKIS KOMERCINIAM ARBITRAŽUI

Santrauka

Sankcijų poveikis komerciniam arbitražui. Justina Zokaitė. Nortautas Zenevičius. Šiame mokslo darbe yra analizuojami galimi sankcijų padariniai komerciniam arbitražui. Tyrimo metu analizuojama, ar sankcijų poveikis turi poveikį arbitražo ginčo inicijavimui, arbitruotinumui, taikytinai teisei ir arbitražo teismo sprendimo vykdymui (pastarąjį analizuojant santykyje su viešąja tvarka). Straipsnyje daroma prielaida, kad sankcijos nedaro poveikio ginčo inicijavimui ir, įprastai, arbitruotinumui. Vis tik, sankcijos gali turėti įtakos taikytinai teisei – arbitras, nagrinėjantis šalių ginčą, tikėtina, negali nepaisyti taikytinų sankcijų, sudarančių imperatyvias normas. Taip pat sankcijų nepaisymas gali lemti ir tarptautinės viešosios tvarkos pažeidimą. Tačiau pastaroju atveju neabejotinos tarptautinės viešosios tvarkos dalimi pripažįstamos tik Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos taikomos sankcijos. Tuo tarpu pavienių valstybių ar net Europos Sąjungos taikytinos sankcijos nebūtinai atitiks tarptautinę viešąją tvarką.

Summary

Impact of sanctions on commercial arbitration. Justina Zokaitė. Nortautas Zenevičius. This research paper analyses the possible effects of sanctions on commercial arbitration. The study analyses whether the impact of sanctions has an impact on the initiation of an arbitration dispute, arbitrability, applicable law and the enforcement of an arbitral award (the latter in relation to public policy). The article assumes that sanctions do not affect the initiation and, normally, the arbitrability of a dispute. However, sanctions may have an impact on the applicable law - an arbitrator dealing with a dispute between parties is unlikely to be able to ignore the applicable sanctions, which constitute mandatory rules. Similarly, disregard of sanctions may lead to a breach of international public policy. In the latter case, however, only sanctions imposed by the United Nations Security Council are recognised as part of international public policy. In contrast, sanctions imposed by individual States or even by the European Union will not necessarily be in conformity with international public policy.

TAKSONOMIJOS REGLAMENTO ĮTAKA APLINKOSAUGINIAMS MOKESČIAMS LIETUVOJE

Audrius Jokubauskas, Kamilė Janušauskaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

2-o kurso studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: audrius.jokubauskas@tf.stud.vu.lt; kamile.janusauskaite@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius Martynas Endrijaitis

El. paštas martynas.endrijaitis@gmail.com

Europos Sąjunga siekia tapti pasauline tvaraus vystymosi lydere. Ji žengia žingsnį sukurdamą finansinių produktų klasifikavimo ir informacijos apie jų tvarumą aplinkosaugos požiūriu atskleidimo sistemą. Ši sistema, dar vadinama Taksonomija, turi sudaryti prielaidas investuotojams nukreipti finansinius srautus į aplinkos požiūriu tvarias ekonomines veiklas. Straipsnyje atskleidžiame Taksonomijos sampratą bei jos įtaką investicijas ir mokesčius reguliuojantiems Lietuvos Respublikos įstatymams.

European Union seeks to become the worldwide leader in sustainable development. It has created a system that ranks financial products according to their environmental sustainability. This system, also known as Taxonomy, imposes a duty to disclose information about the environmental sustainability of investments thereby driving investors to divert funds towards sustainable businesses. This article unfolds the concept of Taxonomy as well as its impact on investment and tax legislation in Lithuania.

Įvadas

Pasauliui susiduriant su aštrėjančia klimato krize valstybės ir tarptautinės organizacijos imasi iniciatyvų poveikio aplinkai mažinimo bei prisitaikymo prie klimato pokyčių srityse.

Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2020/852 dėl sistemos tvariam investavimui palengvinti sukūrimo, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2019/2088 – Taksonomijos reglamentas – yra plačios pasaulinės kampanijos tvariam vystymuisi užtikrinti dalis. Europos Sąjunga užsibrėžė būti lydere šioje srityje ir sparčiausiai pasiekti darnaus vystymosi tikslų, nustatytų 2015 m. rugsėjo 25 d. JT

Generalinės Asamblėjos priimtoje Darnaus vystymosi darbotvarkėje¹ iki 2030 m. ES, savo teisėkūroje nustatydamą aukštas aplinkosaugos standartus ir būdama svarbia pasaulinės ekonomikos dalyve, daro netiesioginę bet reikšmingą įtaką kitų valstybių teisėkūrai (Anu Bradford, *The Brussels Effect*, Oxford University Press 2020).

Tikslas, kad ES poveikis klimatui iki 2050 m. taptų neutralus², gali būti pasiektas tik plačiai įdiegus Taksonomijos reglamento nustatomus aplinkosaugos standartus. Taksonomijos reglamentas aplinkos tikslų siekia ne tiesiogiai nustatydamas ekonominės veiklos reguliavimą, bet netiesioginiu būdu. Jis siekia paveikti investuotojus, motyvuoti juos nukreipti investicijas į tvarią ekonomiką.

Viena vertus, reglamentas nustato pareigą investicinių produktų emitentams iš anksto atskleisti informaciją apie investicinio produkto atitiktį aplinkos tikslams. Kita vertus, jis nustato aiškius kriterijus atskiroms ekonominėms veikloms, kuriuos turi atitikti tvari veikla. Tokiu būdu įvedamos dvi teisinės pareigos – (i) vertinti veiklų atitiktį aplinkos tikslams pagal nustatytus kriterijus ir (ii) skelbti tokių vertinimų rezultatus norintiems įsigyti investicinių produktų bei įmonių metinėse ataskaitose.

Siekama, kad ES Taksonomijos reglamentas, suderindamas finansinę veiklą su aplinkosaugos tikslais, paskatins reikšmingus vietos teisinio reguliavimo pokyčius ir prisidės prie perėjimo prie tvaresnės ir atsparesnės ekonomikos. Be to, reglamentas padės suderinti ES valstybių narių požiūrį į aplinkosaugos iššūkių sprendimą ir padės įgyvendinti ES „Žaliąjį kursą“.

Mokslinio straipsnio tikslas yra nustatyti Taksonomijos reglamento poveikį adaptuojant Lietuvos Respublikos mokesstinę aplinką prie ES siekio skatinti investicijas į tvarią ekonomiką.

Šio darbo objektas – Lietuvos Respublikos įstatymų, reguliuojančių investuotojų veiklą bei aplinkosauginius mokesčius, suderinamumas su Taksonomijos reglamento diegiama kriterijų sistema.

Rašant darbą buvo naudojamas sisteminis metodas, kurio tikslas yra atskleisti teisės aktų turinį, straipsnių prasmę, bei lingvistinis metodas – apžvelgiami aktualūs šaltiniai, kurie tikslingai pritaikomi moksliniam darbui.

Teikdamos ataskaitas už 2022 finansinius metus įmonės privalės atskleisti informaciją, susijusią su aplinkos tikslais, kaip numatyta deleguotajame reglamente (ES) 2021/2178. Tai reiškia, kad nuo 2023 metų Lietuvos Bankas pradės kontroliuoti kaip finansinius produktus siūlančios įmonės bei didelės ne finansų įmonės vykdo šią prievolę. Informacijos atskleidimas pagal Taksonomijos reglamentą sudarys prielaidas investuotojams daryti informuotus pasirinkimus dėl investicinių produktų – ar veik-

¹ The Sustainable Development Agenda. Prieinama internetu: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda>

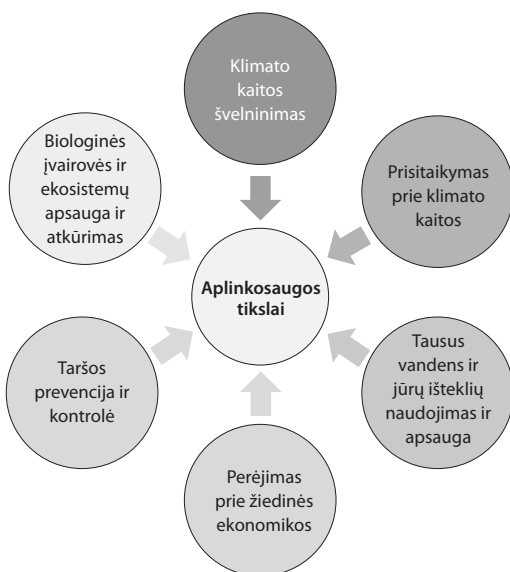
² ES Tarybos ir Europos Vadovų Taryba. Poveikio klimatui neutralumas. Prieinama internetu: <https://www.consilium.europa.eu/lt/topics/climate-neutrality/>

la, į kurią investuojama, atitinka tvaraus vystymosi tikslus, kiek pažengusi siekiant aplinkos tikslų ši veikla yra. Taksonomijos reglamento diegiama sistema skverbiasi į Lietuvos teisinį reguliavimą, kaip rodo šiame straipsnyje atlikta teisės aktų analizė. Tačiau reglamento siūloma aplinkos tikslų samprata ir įtaka yra mažai nagrinėti, todėl šis straipsnis yra aktualus gilinant supratimą apie ES žaliojo kurso įgyvendinimą.

1. Tvarios ekonominės veiklos reglamentas

1.1. Taksonomijos samprata

Klimato kaitos švelninimo klausimas kiekvienais metais tampa vis opesne problema. Pastarasis dešimtmetis parodė, kad šiam sektoriui reikalinga skubi ir visapusiška pagalba. Europos Sąjunga, siekdama įtraukti visas valstybes į Žaliąją Europos strategiją, 2020 metų birželio 18 dieną priėmė reglamentą 2020/852 „dėl sistemos tvariam investavimui palengvinti sukūrimo, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2019/2088“. Šis reglamentas, dar įvardinamas kaip Europos Sąjungos Taksonomija, yra tvarios veiklos klasifikavimo sistema, kuri atlieka svarbų vaidmenį ES didinant tvarias investicijas ir įgyvendinant Europos ekologinį susitarimą (Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2020/852). Taksonomijos reglamentas nustato šešis aplinkosaugos tikslus (pav 1.).

1 paveikslėlis. Aplinkosaugos tikslai pagal reglamentą 2020/852

ES taksonomija vadinama „klasifikavimo sistema“, nes tai yra sistema, pagal kurią ekonominė veikla klasifikuojama atsižvelgiant į jos indėlį siekiant aplinkosaugos tikslų. Tai standartizuotas būdas klasifikuoti ekonominę veiklą pagal tai, kiek ji yra ekologiškai tvari. Taksonomija buvo parengta kaip ES pastangų skatinti tvarų finansavimą dalis, ja siekiama sukurti bendrą tvaraus finansavimo Europos Sąjungoje kalbą (Piebalgs, Jones, 2021). Tai priemonė, skirta padėti investuotojams, bendrovėms ir kitiems finansų rinkos dalyviams nustatyti, kokia ekonominė veikla gali būti laikoma ekologiškai tvaria, remiantis aplinkosauginio veiksmingumo kriterijų ir ribų rinkiniu. Galime išskirti kelis aspektus, kuriais ES Taksonomija daro įtaka tvariam finansavimui (Lucarelli, Mazzoli, Rancan ir Severini, 2020):

1. Atskleidimas: pagal ES Tvaraus finansavimo atskleidimo reglamentą (ang. Sustainable Finance Disclosure Regulation, SFDR) finansų rinkos dalyviai privalo atskleisti informaciją apie tai, kaip jų investicijos atitinka ES Taksonomiją.
2. Investavimas: investuotojai gali naudotis ES Taksonomija, kad nustatytų tvaraus investavimo galimybes ir paskirstytų kapitalą pagal kriterijus atitinkančias bendroves.
3. Rizikos valdymas: finansų įstaigos gali naudotis ES Taksonomija, kad įvertintų su jų investicijomis susijusią aplinkosauginę riziką ir valdytų šios rizikos poveikį.
4. Reglamentavimas: ES Taksonomija tampa pagrindine reguliavimo priemone, padedančia siekti ES tvarumo tikslų. Europos Komisija siekia sukurti universalų techninių atrankos kriterijų rinkinį, pagal kurį yra nustatoma, kokią ekonominę veiklą galima priskirti prie tvarios.

Sukūrus aiškią ir nuoseklią Taksonomiją, lengviau nustatyti aplinkosaugos požiūriu tvarias investicijas ir palyginti skirtingų ekonominės veiklos rūšių aplinkosauginį veiksmingumą (Piebalgs, Jones, 2021). Taksonomijos sukurtas bendrinis reguliavimas taip pat gali padėti užtikrinti, kad ES Taksonomija būtų nuosekliai taikoma įvairiose pramonės šakose ir sektoriuose. Anot autorių Ehlers bei Schütze nustatant aiškias taisykles ir gaires, kaip turėtų būti naudojama ES Taksonomija, reguliavimas gali padėti užkirsti kelią „žaliajam smegenų plovimui“ ir užtikrinti, kad Taksonomija būtų naudojama skaidriai ir tiksliai (Ehlers, Gao, Packe, 2021 ir Schütze, Stede, Blauert, Erdmann, 2020).

ES Taksonomija sukurta taip, kad būtų lanksti ir pritaikoma, ir laikui bėgant ją ketinama tobulinti, nes gerėja supratimas apie aplinkosaugos problemas ir tvarumą. Tačiau jos klasifikavimo sistema suteikia tvirtą pagrindą ekonominės veiklos poveikio aplinkai vertinimui ir atskaitų teikimui, o tai labai svarbu siekiant pereiti prie tvaresnės ekonomikos.

ES Taksonomija – tai klasifikavimo sistema, kuria siekiama nustatyti aplinką tausojančią ekonominę veiklą. Ją sukūrė Europos Sąjunga, siekdama padėti investuoto-

jams ir įmonėms nustatyti investicijas ir projektus, kurie prisideda prie tvaresnės ekonomikos. Taksonomijoje apibrėžiami konkrečios ekonominės veiklos, pavyzdžiui, atsinaujinančiosios energijos, tvaraus transporto ir žiedinės ekonomikos, kriterijai, pagal kuriuos nustatoma, ar ji atitinka tam tikrus aplinkosaugos standartus. Naudojamiesi ES Taksonomija, investuotojai ir įmonės gali geriau suderinti savo investicijas ir projektus su ES tvarumo tikslais, o tai gali prisidėti prie tvaresnės visų ateities.

1.2. Taksonomijos vaidmuo nacionaliniuose teisės aktuose

Vietiniai teisės aktai nustato taisykles vietos valdžios institucijoms, įmonėms ir privatiems asmenims, todėl tvartos ekonomikos klausimas dažnai perkeliama iš globalios arenos į nacionalinę teisę. Europos Sąjungos narės yra įsipareigojusios siekti tarptautinių klimato tikslų, todėl nacionalinės teisės aktai padeda įgyvendinti šiuos įsipareigojimus. Nacionaliniai teisės aktai atlieka svarbų vaidmenį skatinant tvarumą ir aplinkos apsaugą, nes juose nustatomi standartai ir gairės įmonėms, organizacijoms ir asmenims (Komarnicka, Komarnicki, 2022). Šie teisės aktai gali apimti teritorijų planavimo įstatymus, statybų kodeksus, atliekų tvarkymo taisykles ir poveikio aplinkai vertinimus. Nustatydami aiškias taisykles ir lūkesčius, vietos teisiniai reglamentai sudaro pagrindą užtikrinti, kad ekonominė veikla būtų vykdoma taip, kad būtų skatinamas darnus vystymasis ir kuo mažiau daroma žalos aplinkai.

2020 metais priimtas Taksonomijos reglamentas taip pat gali daryti įtaką vietos teisės aktams keliais būdais. Pirma, juo nustatomi bendri tvarumo standartai visoje ES, kuriais gali remtis vietos reguliavimo institucijos, rengdamos teisės aktus. Antra, jis ne tik gali, tačiau turi tapti pavyzdžiu vietos reguliavimo institucijoms, kurios galėtų priimti panašias klasifikacijas savo jurisdikcijoje. Trečia, reglamento, arba pačios taksonomijos tikslas gali tapti vietos tvarumo reglamentų rengimo katalizatoriumi, nes jis didina informuotumą ir suteikia aiškią veiksmų sistemą (Ekblom, Abrahamsson, 2021). Apskritai ES Taksonomija gali turėti teigiamą poveikį vietos teisės aktams, nes ji skatina bendrą tvarumo supratimą ir tvarią veiklą remiančių teisės aktų rengimą.

ES Taksonomija gali būti taikoma vietos teisės aktuose, įtraukiant jos principus, apibrėžtis ir kriterijus į vietos įstatymus, taisykles ir politiką. Tai galima padaryti pažodžiui pritaikant ar perimant ES taksonomiją arba naudojantis ja kaip pagrindu kuriant panašią klasifikavimo sistemą. Be to, vietos reguliavimo institucijos galėtų remtis ES taksonomija rengdamos su tvarumu susijusius reglamentus ir standartus, pavyzdžiui, susijusius su ekologišku finansavimu, energijos vartojimo efektyvumu ir atliekų tvarkymu. ES taksonomija taip pat gali būti naudojama kaip etalonas vertinant vietos projektų, investicijų ir veiklos tvarumą (Dumrose, Rink, Eckert, 2022). Derindamos vietos taisykles su ES Taksonomija, vietos valdžios institucijos gali parodyti savo įsipareigojimą siekti tvarumo ir prisidėti prie suderinto, visoje ES taikomo požiūrio į tvarų finansavimą kūrimo.

Vienas iš vietinio teisinio reglamentavimo, kuriais skatinamas tvarumas ir aplinkos apsauga, pavyzdžių yra žaliųjų pastatų kodeksų priėmimas. Šiuose kodeksuose nustatomi pastatų projektavimo, statybos ir eksploataavimo standartai, kuriuose daugiausia dėmesio skiriama energijos suvartojimo mažinimui, patalpų oro kokybės gerinimui ir skatinimui naudoti atsinaujinančius energijos šaltinius. Reikalaujant, kad nauji pastatai atitiktų šiuos standartus, vietos teisės aktais skatinama kurti ekologiškesnę infrastruktūrą, mažinti bendruomenių anglies pėdsaką ir padėti sušvelninti klimato kaitos poveikį.

Mokesčių lengvatos tvarumo ir aplinkos apsaugos kontekste – tai vyriausybės teikiamos paskatos arba mokesčių sumažinimas, siekiant remti aplinkai palankią veiklą ir investicijas. Šiomis mokesčių lengvatomis siekiama paskatinti asmenis, įmones ir organizacijas taikyti tvaresnę praktiką ir investuoti į aplinkos apsaugą skatinančius projektus. Ir nors ES Taksonomija nėra tiesiogiai susijusi su mokesčiais, tačiau ji gali daryti įtaką mokesčių politikai ir investiciniams sprendimams. Pavyzdžiui, įmonės ir finansų įstaigos, kurios savo veiklą suderina su Taksonomijos kriterijais, gali gauti tam tikras mokesčių lengvatas arba būti laikomos patrauklesnėmis investuotojams. ES Taksonomija taip pat gali būti naudojama kaip orientyras kuriant žaliąsias obligacijas ar kitus finansinius produktus, kuriais siekiama finansuoti aplinką tausojančią veiklą. Tokiu būdu Taksonomija gali daryti netiesioginį poveikį apmokestinimui, nes ja skatinama aplinkosaugos požiūriu tvari praktika ir investicijos, o tai gali lemti šiuos tikslus remiančios mokesčių politikos pokyčius (Chiroleu-Assouline, Fodha, 2014). Taip pat vietos valdžios institucijos galėtų siūlyti mokesčių lengvatas įmonėms ar asmenims, vykdančioms veiklą, kuri pagal ES Taksonomiją klasifikuojama kaip ekologiškai tvari. Be to, vietos valdžios institucijos galėtų remtis ES Taksonomija rengdamos vietos ekologišką mokesčių politiką, pavyzdžiui, mokesčius už taršą ar išmetamą anglies dioksidą kiekį (Dumrose, Rink, Eckert, 2022). Suderindamos vietos mokesčių politiką su ES Taksonomija, vietos valdžios institucijos gali remti perėjimą prie tvaresnės ir aplinkai palankesnės ekonomikos ir prisidėti prie vietos ir ES tvarumo tikslų įgyvendinimo.

Tvarumui ir aplinkos apsaugai skirtų mokesčių lengvatų pavyzdžiai gali būti mokesčių lengvatos atsinaujinančiosios energijos gamybai arba energijos vartojimo efektyvumo didinimui, mokesčių lengvatos investicijoms į aplinką tausojančią įrangą ar technologijas, mažesni mokesčiai įmonėms, kurios atitinka tam tikrus aplinkosaugos standartus arba atleidimas nuo mokesčių už aplinkai nekenksmingus produktus ar paslaugas.

Teikdamos mokesčių lengvatas tvariai ir aplinkai nekenksmingai veiklai, vyriausybės siekia sukurti finansines paskatas asmenims ir organizacijoms taikyti tvaresnę praktiką ir daryti investicijas, kurios daro teigiamą poveikį aplinkai (Ziolo, Bak, Cheba, 2019). Tai padeda skatinti inovacijas, didinti švərių technologijų diegimą ir skatinti perėjimą prie mažo anglies dioksido kiekio technologijų ir žiedinės ekonomikos.

Nors ES Taksonomija parengta siekiant skatinti aplinkos tvarumą ir palengvinti perėjimą prie mažai anglies dioksido į aplinką išskiriančių technologijų ekonomikos, ji gali kelti ir tam tikrų problemų. Kadangi ES Taksonomija yra sudėtinga ir išsami kla-

sifikavimo sistema, pagal kurią įmonės ir investuotojai turi pateikti daug dokumentų ir ataskaitų, kad įrodytų atitiktį. Dėl to mažesnės įmonės gali atsirasti administracinė našta ir padidėti reikalavimų laikymosi sąnaudos. Taip pat yra rizika, kad kai kurios bendrovės gali naudoti ES Taksonomiją kaip rinkodaros priemonę, kad reklamuotų savo produktus ar paslaugas kaip ekologiškai tvarius, nors iš tikrųjų neatitinka reikalaujamų aplinkosaugos standartų. Svarbu paminėti, kad ES Taksonomija vis dar yra palyginti nauja ir besivystanti sistema, todėl kyla pavojus, kad jos taikymas įvairiuose sektoriuose ir regionuose gali būti nepakankamai aiškus ir nuoseklus. Tai gali sukelti painiavą investuotojams ir įmonėms ir lemti nenuoseklią arba neišsamią atskaitomybę.

Lietuvai, kaip ir visoms Europos Sąjungos narėms, taikomi ES reglamentai, įskaitant ES taksonomiją. Šalis yra įsipareigojusi skatinti tvarų augimą ir spręsti aplinkosaugos problemas, todėl ėmėsi veiksmų, kad savo politiką ir praktiką suderintų su Taksonomijos tikslais. Pavyzdžiui, Lietuva yra nustačiusi plataus užmojo tikslus mažinti išmetamą šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį, didinti atsinaujinančiosios energijos naudojimą ir skatinti tvarų vartojimą bei gamybą (Europos Audito Rūmai, 2017). Šalis taip pat aktyviai dalyvauja tarptautinėse iniciatyvose, kuriomis siekiama remti perėjimą prie mažo anglies dioksido kiekio technologijų ir žiedinės ekonomikos, ir yra sukūrusi programas ir partnerystes, kuriomis siekiama didinti savo pramonės ir infrastruktūros tvarumą. Įgyvendindama ES Taksonomijos principus, Lietuva siekia pritraukti tvarių investicijų, skatinti aplinką tausojančią veiklą ir prisidėti prie tvaresnės šalies ir visos ES ateities.

2. Lietuvos teisės aktų analizė aplinkosaugos mokesčių klausimais

Prievolė atskleisti informaciją

Taksonomijos reglamentas nustato aplinkos atžvilgiu tvarios ekonominės veiklos kriterijus (Reglamento (ES) 2020/852 3 str.). Jei deklaruojama, kad finansiniu produktu prisidedama siekiant aplinkos tikslo arba skatinamos ekonominės veiklos aplinkosauginės savybės (Reglamento (ES) 2020/852 5 str. ir 6 str.), emitentas įpareigojamas detalai atskleisti tokią informaciją. Sukuriama kriterijų sistema, su kurios pagalba į žaliuosius finansinius produktus norintys investuoti asmenys galėtų palyginti tokius produktus tarpusavyje. Šiuos produktus siūlantys emitentai apsaugomi nuo nesąžiningo naudojimosi teiginiais apie investicijas į tvarią ekonominę veiklą.

Taksonomijos reglamentas sukuria ir priemonę, kuri turėtų aiškiai ir nedviprasmiškai atskleisti aplinkos tikslų nesiekiančius finansinius produktus. Tokiems produktams pažymėti skiriamas teiginys „Su šiuo finansiniu produktu susijusiomis investicijomis neatsižvelgiama į ES aplinkos atžvilgiu tvarios ekonominės veiklos kriterijus“ (Reglamento (ES) 2020/852 7 str.).

Taigi, Taksonomijos reglamentas padeda išryškinti visuomenės akyse finansinio produkto aplinkosauginę vertę.

Ši prievolė atskleisti informaciją iki sutarties dėl finansinio produkto sudarymo bei emitentų metinėse veiklos ataskaitose yra įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos įstatymuose. LR įmonių finansinės atskaitomybės įstatyme, LR įmonių grupių konsoliduotos finansinės atskaitomybės įstatyme, LR papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatyme, LR profesinių pensijų kaupimo įstatyme, LR finansinių priemonių rinkų įstatyme, LR kolektyvinio investavimo subjektų įstatyme ir LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatyme daromos tiesioginės nuorodos į Taksonomijos reglamente nustatytą prievolę atskleisti informaciją.

Toliau straipsnyje analizuojame Lietuvos Respublikos įstatymus, reguliuojančius investuotojų veiklą.

Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas

Šio įstatymo 23 straipsnio 7 dalyje įtvirtintas reikalavimas socialinės atsakomybės ataskaitoje pateikti informaciją apie tai, kaip ir koku mastu įmonės veikla yra aplinkos atžvilgiu tvari (Reglamento (ES) 2020/852 8 str.). Šis reikalavimas taikomas didelėms viešojo intereso įmonėms.

Nors Taksonomijos reglamento 8 str. nurodo į nefinansines ataskaitas įtraukti informaciją apie tvarumą įmonėms, įvardintoms Direktyvoje 2013/34/ES, kas Lietuvos atveju yra akcinės bendrovės, uždarnosios akcinės bendrovės, tikrosios ir komanditinės ūkinės bendrijos (Direktyvos 2012/23/ES I ir II priedai), tačiau LR įmonių atskaitomybės įstatymas tokią pareigą nustato tik viešojo intereso įmonėms (kaip numatyta LR finansinių ataskaitų audito įstatymo 2 str. 32 dalis), kurios yra didelės, t.y. paskutinę praėjusių finansinių metų dieną turėjo virš 500 darbuotojų.

Analogiškas teisinis reguliavimas taikomas konsoliduotosioms socialinės atsakomybės ataskaitoms pagal Lietuvos Respublikos įmonių grupių konsoliduotos finansinės atskaitomybės įstatymo 10 straipsnio 7 dalį.

Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas

Šio įstatymo 57 straipsnio 4 dalyje pažymima, kad papildomo savanoriško pensijų kaupimo fondų valdymo įmonės prižiūrinčios institucijos turi atlikti (be kitų) ir Taksonomijos reglamento joms priskirtas funkcijas. Pagal reglamento 21 str. tos funkcijos yra jo 5, 6 ir 7 straipsniuose įtvirtintų reikalavimų vykdymo priežiūra.

Taksonomijos reglamento 5, 6 ir 7 straipsnių reikalavimų nesilaikymas LR papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 58 straipsnio 1 dalies 7 punkte yra numatytas vienu iš pagrindų valdymo įmonėms taikyti poveikio priemones.

Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymas

Šio įstatymo 56 straipsnio 1 dalies 3 punkte įtvirtintas reikalavimas potencialiems fondo dalyviams teikti informaciją apie tai, kaip įgyvendinami Taksonomijos reglamento 5, 6 ir 7 straipsniai. Su šia informacija turi būti supažindinami ir tie potencialūs fondo dalyviai, kurie jais tampa automatiškai, ir tie, kurie gali galėtų dalyviais tapti savo pasirinkimu.

LR profesijų pensijų kaupimo įstatymo 59 straipsnio 5 dalies 4 punkte pensijų fondo priežiūros institucijai priskiriamos funkcijos pagal Taksonomijos reglamentą.

Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatymas

Finansų maklerio įmonė įpareigojama laiku ir suprantamai, be kitos informacijos, klientams ir potencialiems klientams atskleisti informaciją pagal Taksonomijos reglamento 5, 6 ir 7 straipsnius (LR finansinių priemonių rinkų įstatymo 29 str. 6 dalis). Ši informacija klientams taip pat turi būti teikiama pranešimuose apie suteiktas paslaugas (LR finansinių priemonių rinkų įstatymo 31 str. 1 dalis).

Priežiūros institucijai priskiriamos funkcijos ir suteikiami įgaliojimai pagal Taksonomijos reglamentą (LR finansinių priemonių rinkų įstatymo 93 str. 2 dalis bei 93 str. 5 dalis).

Taksonomijos reglamento 5, 6 ir 7 straipsniuose nustatytų reikalavimų pažeidimas laikomas pagrindu poveikio priemonėms taikyti (LR finansinių priemonių rinkų įstatymo 112 str. 1 dalis).

Lietuvos Respublikos kolektyvinio investavimo subjektų įstatymas

Šio įstatymo 162 straipsnio 1 punkto 5 dalyje kolektyvinio investavimo subjektų priežiūros institucijai numatytos funkcijos pagal Taksonomijos reglamentą. Taksonomijos reglamento 5, 6 ir 7 straipsniuose nustatytų reikalavimų pažeidimas laikomas pagrindu poveikio priemonėms valdymo įmonei ar investicinei bendrovei taikyti (LR kolektyvinio investavimo subjektų įstatymo 171 str.1 dalis).

Lietuvos Respublikos alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymas

Informaciją pagal Taksonomijos reglamento 5, 6 ir 7 straipsnius šiuo įstatymu kolektyvinio investavimo subjektai įpareigojami teikti fondų dalyviams prieš pradedant investuoti bei vėliau atsiradus esminių pasikeitimų (LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymo 18 str. 1 dalis), taip pat metų veiklos ataskaitoje (LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymo 22 str. 6 dalis).

Įstatyme nuoroda į Taksonomijos reglamentą daroma ir nustatant priežiūros institucijos, teises ir pareigas (LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymo 55 str. 12 dalis) bei funkcijas (LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymo 56 str.1 dalis) ir papildomas teises (LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymo 56 str. 3 dalis).

Taksonomijos reglamento 5, 6 ir 7 straipsniuose nustatytų reikalavimų pažeidimas laikomas pagrindu taikyti nacionalinių įstatymų (LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymo 60 str. 2 dalis bei 61 str. 1 dalis) ir ES teisės aktų (LR alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymo 60 str. 2 dalis) numatytas poveikio priemones.

Lietuvos Respublikos informuotiesiems investuotojams skirtų kolektyvinio investavimo subjektų įstatymas

Identiškas alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymui reguliavimas nustatytas ir šiame įstatyme. Todėl informuotiesiems investuotojams skirtų kolektyvinio investavimo subjektų įstatymo atskirai neanalizuosime.

Taksonomijos reglamento įtaka aplinkosauginiams mokesčiams

Taksonomijos reglamentas, kaip Europos žaliojo kurso dalis, veikia ne tik tiesiogiai įpareigodamas rinkti ir atskleisti informaciją apie aplinkos tikslus, bet ir skatina įstatymų leidėją ieškoti galimybių motyvuoti aplinkai palankaus verslo plėtrą (Taksonomijos reglamento preambulės 6 paragrafas).

Lietuvos Bankas 2021 m. apklausė 17 investicines paslaugas mažmeniniams investuotojams teikiančių bendrovių. Apklausą atskleidė, kad tik 35 proc. investavimo produktų buvo tvarūs arba turėjo tvarumo požymių; 47 proc. subjektų planavo tokius produktus platinti ateityje; tik 41 proc. respondentų vadovavosi aplinkos, socialiniais ir valdymo kriterijais investiciniam sprendimams priimti bei rekomendacijoms teikti (Lietuvos Bankas, 2021). Iš pateiktų duomenų akivaizdu, kad rinkos dalyviams reikalingos pozityvaus motyvavimo priemonės norint pasiekti ES tikslą iki 2050 m. tapti klimato požiūriu neutralia ekonomika (Europos Vadovų Taryba, 2019).

Mokesčius Lietuvoje nustatančių įstatymų analizė parodė, kad tik Lietuvos Respublikos mokesčio už aplinkos teršimą įstatymas numato lengvatą už aplinkos tikslų siekimą, kurie būtų sulyginami su Taksonomijos reglamente numatytais aplinkos tikslais. Toliau pateiksime šio mokesčio 6 straipsnio „Mokesčio lengvatos“ analizę Taksonomijos reglamento kontekste.

Įstatymo 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta taisyklė, kad tas, kas iš savo valdomo stacionariojo taršos šaltinio teršalų išmetimą sumažins ne mažiau kaip 5 procentais, atleidžiamas nuo mokesčio už tuos teršalus sumokėjimo. Ši nuostata atitinka Tak-

sonomijos reglamento 10 straipsnio „Svarus prisidėjimas prie klimato kaitos švelninimo“ reikšmingos žalos nedarymo kriterijus, kaip numatyta 2021 m. birželio 4 d. Komisijos deleguotajame reglamente (ES) 2021/2139. Aptariamo įstatymo kontekste svarbūs reikšmingos žalos nedarymo kriterijai, taikomi su stacionariais taršos šaltiniais susijusioms veikloms. Pagal deleguotąjį reglamentą (ES) 2021/2139 šios veiklos klasifikuotos kategorijose „gamybos pramonė“, „energetika“ bei „vandentieka, kanalizacija, atliekų tvarkymas ir valymo veikla“.

Ši mokesčio už aplinkos teršimą nuostata, tikėtina, taip pat atitinka Taksonomijos reglamento 14 straipsnio „Svarus prisidėjimas prie taršos prevencijos ir kontrolės“ 1 dalį, kurioje apibrėžiama veikla, svariai prisidedanti prie aplinkos apsaugos nuo taršos. Deleguotasis aktas, skirtas Taksonomijos reglamento 14 straipsnio reikalavimų techninės analizės kriterijams nustatyti dar nėra priimtas.

Tikėtina, kad ekonominė veikla, atitinkanti mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo 6 straipsnio 1 dalies reikalavimą pretenduotų atitikti reikšmingos žalos nedarymo kriterijų, kaip tai numatyta deleguotajame reglamente (ES) 2021/2139. Kitaip sakant įmonė, turinti pareigą atskleisti informaciją pagal Taksonomijos reglamentą, gali gauti papildomos naudos (mokesčio už aplinkos teršimą lengvatą) siekdama atitikti vieną iš būtinųjų aplinkos atžvilgiu tvarios ekonominės veiklos kriterijų – reikšmingos žalos nedarymą (Reglamento (ES) 2020/852 3 str.).

Lietuvos Respublikos mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo 6 straipsnio 2 dalyje numatytos trys taisyklės, kuriomis remiantis nuo mokesčio atleidžiami mokesčio mokėtojai, kurie:

- 1) Naudoja ne anksčiau kaip prieš 4 metus pirmą kartą registruotas benzinu ir (ar) dujomis varomas M1 ir N1 kategorijų transporto priemonės;
- 2) Naudoja ne anksčiau kaip prieš 3 metus pirmą kartą registruotas benzinu ir (ar) dujomis varomas M2, M3, N2, N3 kategorijų transporto priemonės;
- 3) Transporto priemonėms naudoja Lietuvos techninės specifikacijos standartus atitinkančius biodegalus.

Deleguotajame reglamente (ES) 2021/2139 šioms transporto priemonėms keliama reikalavimai susiję su išmetamų teršalų kiekiu, padangų riedėjimo varžos koeficientu ir kt. Palyginus šiuos du teisės aktus matyti, kad transporto priemonėms keliama reikalavimai gali sutapti nebent iš dalies. Abiejuose teisės aktuose naudojami skirtingi kriterijai. Tačiau, tikėtina, kad naujai registruotos transporto priemonės (kaip numatyta mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo 6 straipsnio 2 dalyje) atitiks ir deleguotojo reglamento reikalavimus. O tai ekonominės veiklos vykdytojams, siekiantiems atitikti Taksonomijos reikalavimus, suteiktų papildomos naudos – mokesčio už aplinkos teršimą lengvatą.

Deleguotajame reglamente numatyta, kad prisidėti prie klimato kaitos švelninimo arba nedaryti reikšmingos žalos gali ekonominė veikla, kuria gaminami biodegalai,

skirti naudoti transporte. Taigi, pagal mokesčio už aplinkos teršimą įstatymą nuo šio mokesčio gali būti atleidžiami mokėtojai, naudojantys biodegalus transporto priemonėse, o pagal Taksonomijos reikalavimus transporto priemonės vertinamos ne per naudojamų degalų prizmę, o per išmetamų teršalų kiekį. Kaip atskira aplinkos tikslų siekianti ekonominė veikla išskiriama biodegalų gamyba, o ne jų vartojimas.

Pagal mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo 6 straipsnio 5 punktą mokėtojai gali būti atleisti nuo mokesčio už leidime nustatytą teršalo kiekį, susidariusį stacionariajame taršos šaltinyje naudojant biokurą. Biokuro apibrėžimas pateikiamas Lietuvos Respublikos atnaujančių išteklių energetikos įstatymo 2 straipsnio 10 punkte: „Biokuras – iš biomasės pagaminti degieji dujiniai, skystieji ir kietieji produktai, naudojami energijai gaminti“. Tai iš principo atitinka „biomasės, biodujų ir skystųjų bioproduktų“ sąvokas, vartojamas deleguotajame reglamente (ES) 2021/2139. Šios rūšies kuro naudojimas elektros, šilumos ir vėsumos energijai gaminti, kai veikla atitinka techninės analizės kriterijus, laikomas atitinkančiu aplinkos tikslus, arba nedarančiu reikšmingos žalos.

Tačiau minėtų kuro rūšių naudojimui Taksonomija kelia specialius išmetamų teršalų kiekio reikalavimus, todėl savaime biokuro naudojimas dar nebūtų laikomas prie aplinkos tikslų prisidedančia ar reikšmingos žalos nedarančia veikla. Pagal mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo 6 straipsnio 5 punktą skatinama veikla atitiks Taksonomijos reikalavimus tik įvertinus susidarančių teršalų kiekius.

Mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo 3, 4, 6, 7, 8 ir 9 punktuose nustatomos mokesčio lengvatos už su pakuočių ir kitų atliekų šalinimu susijusias veiklas. Šios atliekų tvarkymo rūšys susijusios su tais Taksonomijos reglamento straipsniais, kuriems dar nėra išleistų deleguotųjų reglamentų, nustatančių techninės analizės kriterijus. Todėl nėra įmanoma įvertinti ar Taksonomijos reikalavimus atitinkančios ekonominės veiklos šiose srityse būtų papildomai skatinamos mokesčio už aplinkos teršimą lengvatomis.

Išvados

1. Europos Sąjungos reglamentai yra tiesioginio veikimo teisės aktai. Jie nėra niekaip tvirtinami ar tikslinami valstybių narių teisės sistemose. Tačiau, kaip matyti iš Taksonomijos reglamento analizės, toks valstybėms privalomas teisinis reguliavimas sukuria poreikį adaptuoti esamus valstybių vidaus teisės aktus ir atsižvelgti kuriant naujus.
2. Taksonomijos reglamentas tiesioginį poveikį turi investavimo subjektams bei finansinių produktų emitentams per pareigą atskleisti informaciją. Ši pareiga atspindi grupėje Lietuvos Respublikos įstatymų, reguliuojančių investuotojų veiklą, kurie buvo analizuoti šiame straipsnyje. Pareiga atskleisti apima du aspektus – i) standartizuota forma atskleisti informaciją ikisutartinėje komunikacijoje bei metinėse ataskaitose ir ii) atsakingoms institucijoms kontroliuoti informacijos

atskleidimą bei taikyti sankcijas už pažeidimus. Iš straipsnyje pateiktos Lietuvos Respublikos teisės aktų analizės matyti, kad Taksonomijos reglamentas, veikdamas tiesiogiai, koreguoja vietinį teisinį reguliavimą.

3. Be minėtos pareigos atskleisti informaciją Taksonomijos reglamentas įveda kriterijų sistemą (vadinamą Taksonomija), kuria vadovaujantis turi būti pristatoma informacija apie atitiktį aplinkos tikslams. Tokiu būdu įmonės skatinamos vertinti savo ekonomines veiklas ir atsižvelgti į potencialias investuotojų preferencijas tvariems verslams. Perėjimas prie tvarių verslo praktikų kainuoja. Savo straipsnyje mes išanalizavome Lietuvos Respublikos mokesčio už aplinkos teršimą įstatymą ir pateikėme savo išvagas dėl jo sąsajų su Taksonomija. Darytina išvada, kad tam tikroms ekonominėms veikloms energetikos bei transporto sektoriuose siekiant atitikimo aplinkos tikslams pagal Taksonomijos reglamentą, būtų galimybė pritaikyti mokesčio už aplinkos teršimą lengvatas. Taigi, šiuo atveju, vietinis teisinis reguliavimas atitinka ES lygiu nustatytus tikslus pakeisti teisinių santykių subjektų elgesi.

Literatūra

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas (2001). Valstybės žinios, Nr. 99-3516
2. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas (2018). TAR, Nr. 9844
3. Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymas (2006). Valstybės žinios, Nr. 82-3248
4. Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatymas (2007). Valstybės žinios, Nr. 17-627
5. Lietuvos Respublikos kolektyvinio investavimo subjektų įstatymas (2003). Valstybės žinios, Nr. 74-3424
6. Lietuvos Respublikos alternatyvių kolektyvinio investavimo subjektų valdytojų įstatymas (2014). TAR, Nr. 21092
7. Lietuvos Respublikos informuotiesiems investuotojams skirtų kolektyvinio investavimo subjektų įstatymas (2013) Valstybės žinios, Nr. 68-3410

Europos Sąjungos teisės aktai:

1. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2020/852 2020 m. birželio 18 d. dėl sistemos tvariam investavimui palengvinti sukūrimo, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2019/2088. OL L 198, p. 13—43
2. Komisijos deleguotasis reglamentas (ES) 2021/2139, kuriuo Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2020/852 papildomas nustatant techninės analizės kriterijus, pagal kuriuos nustatoma, kokiomis sąlygomis ekonominė veikla laikoma svariai prisidedančia prie klimato kaitos švelninimo arba prisitaikymo prie jos ir ar ta ekonominė veikla nedaro reikšmingos žalos kitiems aplinkos tikslams. OL L 442, p. 1—349

3. Komisijos deleguotasis reglamentas (ES) 2021/2178, kuriuo Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2020/852 papildomas nustatant įmonių, kurioms taikomas Direktyvos 2013/34/ES 19a arba 29a straipsnis, atskleistinos informacijos apie aplinkos atžvilgiu tvarią veiklą turinį bei pateikimą ir nustatant metodiką, taikytiną vykdant tą informacijos atskleidimo prievolę. OL L 443, p. 9—67

Kita literatūra:

1. European Commission. EU taxonomy for sustainable activities [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en [žiūrėta 2023-02-08]
2. Ehlers, T., Gao, D., and Packer, F. (2021). A taxonomy of sustainable finance taxonomies. BIS Papers, (118).
3. Ingre, G., & Passburg, C. V. (2020). The impact of the EU Taxonomy: A Qualitative Study Exploring the Impact of the EU Taxonomy on Actively Managed Sustainable Funds in the Swedish Market.
4. Lucarelli, C., Mazzoli, C., Rancan, M., and Severini, S. (2020). Classification of sustainable activities: EU taxonomy and scientific literature. Sustainability, 12(16), 6460.
5. Schütze, F., Stede, J., Blauert, M., and Erdmann, K. (2020). EU taxonomy increasing transparency of sustainable investments. DIW Weekly Report, 10(51), 485-492.
6. Piebalgs, A., and Jones, C. (2021). The importance of the EU taxonomy: The example of electricity storage. European University Institute.
7. Komarnicka, A., and Komarnicki, M. (2022). Challenges in the EU banking sector as exemplified by Poland in view of legislative changes related to climate crisis prevention. Energies, 15(3), 699.
8. Ekblom, J., and Abrahamsson, V. (2021). Sustainable investments: The impact of the EU Green Taxonomy.
9. Chiroleu-Assouline, M., and Fodha, M. (2014). From regressive pollution taxes to progressive environmental tax reforms. European Economic Review, 69, 126-142.
10. Ziolo, M., Bak, I., and Cheba, K. (2019). Environmental taxes-how public policy makers can use them in the decision-making process?. Procedia Computer Science, 159, 2216-2223.
11. Dumrose, M., Rink, S., and Eckert, J. (2022). Disaggregating confusion? The EU Taxonomy and its relation to ESG rating. Finance Research Letters, 48, 102928.
12. Lietuvos Bankas. Trečdalis rinkos dalyvių platina su tvarumu siejamus investicinius produktus. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://www.lb.lt/uploads/documents/files/Tvar%C5%ABs%20investiciniai%20produktai-infografikas\(1\).pdf](https://www.lb.lt/uploads/documents/files/Tvar%C5%ABs%20investiciniai%20produktai-infografikas(1).pdf) [žiūrėta 2023-02-28]
13. Europos Vadovų Taryba. Europos Vadovų Tarybos susitikimas (2019 m. gruodžio 12 d.) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.consilium.europa.eu/media/41785/12-euco-final-conclusions-lt.pdf> [žiūrėta 2023-02-28]

TAKSONOMIJOS REGLAMENTO ĮTAKA APLINKOSAUGINIAMS MOKESČIAMS LIETUVOJE

Santrauka

Klimato kaita iš mokslinių tyrimų srities keliai į mūsų kasdienybę. Jos poveikis neišvengiamai tampa politinių sprendimų motyvu. Siekdama Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 2015 m. rugsėjo 25 d. patvirtintų darnaus vystymosi tikslų, vykdydama Paryžiaus klimato susitarimą, Europos Sąjunga nusprendė tapti klimato požiūriu neutralia iki 2050 m. Veismų planas šiam tikslui pasiekti yra 2019 m. gruodžio 11 d. pristatytas Europos Žaliojo Kursas. Kertinė Žaliojo Kurso priemonė yra tvaraus finansavimo užtikrinimas aplinkos požiūriu tvarioms ekonominėms veikloms. Tam, kad galima būtų įvertinti tokių investicijų apimtį, tinkamai derinti viešojo ir privataus sektoriaus indėlius, sąžiningai konkuruoti dėl investicijų, turi būti sukurtas tam tikras tvarumo žodynas. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2020/852 sukuria tokį žodyną – Taksonomiją – klasifikavimo sistemą, kuria vadovaujantis galime identifikuoti ir palyginti ekonomines veiklas tvarumo požiūriu. Nors Taksonomijos reglamentas yra tiesioginio veikimo teisės aktas, tačiau jame nustatytas teisinis reguliavimas integruojamas ir į Lietuvos Respublikos įstatymus. Prievolė atskleisti informaciją apie veiklos ir investicinių produktų tvarumą įsigalioja nuo 2023 m. Taip pat, siekiant rinkų transformacijos, aplinkos tikslus atitinkančioms veikloms taikomos mokesčių lengvatos. Straipsnyje atskleidžiame Taksonomijos sampratą bei jos įtaką investicijas ir mokesčius reguliuojantiems Lietuvos Respublikos įstatymams.

Summary

From being an object of scientific discussions climate change has found its way to our everyday lives. It has become an inevitable driver for political decisions. On December 11, 2019 the European Union presented its Green Deal, an action plan to attain sustainable development goals as adopted by the UN General Assembly on September 25, 2015, and in the Paris climate agreement. The EU seeks to become climate-neutral by 2050. A core element of the Green Deal is a system for sustainable finance for climate-friendly economic activities. A common vocabulary is needed in order to evaluate the scope of such economic activities, to balance the input of private and public bodies, and to ensure a fair competition for the investments. Such a vocabulary, also known as Taxonomy, is presented by the Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council. It introduces labels and criteria that allow to identify and compare economic activities in the light of sustainability. Eventhough the Taxonomy regulation is a legal act of direct application, it manages to introduce norms into the laws passed by the Lithuanian Parliament. The duty to disclose information on the environmental sustainability of economic activities and investment products comes into force in 2023. Seeking to transform the markets, tax cuts are introduced for economic activities that are in line with the environmental goals. This article unfolds the concept of Taxonomy as well as its impact on investment and tax legislation in Lithuania.

TARPTAUTINIO KROVINIŲ VEŽIMO KELIAIS SUTARTIES KONVENCIJOS (CMR) 1, 2 IR 29 STRAIPSNIŲ AIŠKINIMAS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Viktorija Griškaitė, Rūta Dikčiūtė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

4-o kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: v.griskaite@gmail.com; dikciute.ruta@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius advokatas lekt. dr. Arnas Paliukėnas

El. Paštas: arnas@paliukenas.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė asocijuota teisininkė Vaida Gedvilė

El. Paštas: vaida.gedvile@cobalt.legal

Anotacija. Šiame straipsnyje yra analizuojami tarptautinio krovinų vežimo keliais sutarties konvencijos (toliau – CMR konvencija) 1, 2 ir 29 straipsniai bei jų aiškinimas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktikoje. Rašant šį straipsnį, buvo išanalizuota ir aptarta 13 LAT bylų. Šio straipsnio tikslas – remiantis LAT praktika atskleisti prielaidas, reikalingas konvencijos 1, 2 bei 29 straipsnių taikymui. Darbo objektas – CMR konvencijos 1, 2 ir 29 straipsnių aiškinimas LAT teismų praktikoje. Šio darbo rezultatas – išvados, kad CMR konvencija yra taikoma tik tuo atveju, jeigu sutarties sąlygos atitinka visas CMR konvencijos 1 bei 2 straipsniuose nustatytas sąlygas bei tai, jog veiksmai, reikalingi CMR konvencijos 29 straipsnio taikymui, turi būti tikslingi bei sąmoningi, krovinui kilusi grėsmė turi būti sąlygota vežėjo veiksmų.

Pagrindiniai žodžiai: Tarptautinio krovinų vežimo keliais sutarties (CMR) konvencija, taikymas, atsakomybė, multimodalinis vežimas, didelis neatsargumas.

The article analyzes the interpretation of the articles of the Convention on the International Carriage of Goods by Road (CMR), which regulate the application of the Convention and the limitation of the carrier's liability, in the practice of the Supreme Court of Lithuania.

Įvadas

Dažnėjant įvairių gaminių importui bei eksportui, tobulėjant apsipirkimo internetu iš užsienio šalių parduotuvių galimybėms, tarptautiniai krovinų vežimai darosi vis reikalingesni ir labiau kasdieniai nei retai išvystami atvejai. Šio darbo **tikslas** –

remiantis LAT praktika atskleisti prielaidas, reikalingas CMR konvencijos 1, 2 bei 29 straipsnių taikymui.

Mokslinio straipsnio **objektas** – CMR konvencijos 1, 2 ir 29 straipsnių aiškinimas teismų praktikoje.

Darbo **aktualumą** lemia dažnai kylantis klausimas, ar konkrečiu atveju yra taikoma CMR konvencija, ar nacionaliniai teisės aktai bei žalos kroviniui atveju kylantis klausimas dėl vežėjo atsakomybės.

Darbe taikyti **metodai**:

- Sisteminis – buvo taikomas atskleisti konvencijos straipsnių prasmę.
- Lyginamasis – buvo lyginami straipsnių vertimai skirtingomis kalbomis.
- Analizės – buvo renkamas ir analizuojamas konvencijos straipsnių aiškinimas teismų praktikoje.

Darbo **originalumą** lemia tai, kad darbe analizuojami tik labiausiai šiandienai aktualūs bei daugiausiai klausimų keliantys CMR konvencijos straipsniai remiantis jų bei teismų praktikos analize.

1. Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencijos 1 straipsnis

CMR konvencijos 1 straipsnio 1 dalyje nustatyta jos taikymo sritis – ji „taikoma kelių transporto priemonėmis vežamo krovinio už užmokestį sutarčiai, kai krovinio siuntėjas ir gavėjas yra skirtingų šalių teritorijose ir kai bent viena iš jų yra konvencijos narė“ (Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties..., 1956). Esant šioms sąlygoms, krovinių tarptautinio vežimo už užmokestį sutarčiai, vežėjo, siuntėjo ir gavėjo tarpusavio santykiams, pareigoms ir atsakomybei yra taikoma CMR konvencija. Tai, gi, CMR konvencija yra teisės aktas, kuris reglamentuoja vežimo sutartinių santykių dalyvių teises ir pareigas, tarp jų ir vežėjo atsakomybės tiek už viso, tiek už dalies krovinio praradimą ar sugadinimą pagrindus ir ribas (LAT 2017m. gruodžio 18d. nutartis civilinėje byloje). CMR konvencijos narės uždraudė atskirais susitarimais keisti šią konvenciją – konvencija yra taikoma tiksliai taip, kaip yra nustatyta. Žinoma, yra išimtis, kuomet šalys narės susitaria netaikyti konvencijos pasienio vežimams arba leisti naudoti važtaraščius, nurodančius nuosavybės teisę į krovinį, vežamą tik šalių teritorijose (Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties..., 1956).

2018 metais LAT išaiškino, kad net ir vežimui nepatenkant į CMR konvencijos veikimo sritį, vežimo sutarties šalys gali dėl šios konvencijos taikymo susitarti pačios (LAT 2018m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje). Nutartyje LAT nurodė taisykles, taikytinas tokiam susitarimui:

1. Šalių valia nėra preziumuojama. Toks susitarimas turi būti aiškiai išreikštas. Kai kurios sutarties šalys, supildydamos CMR važtaraštį tikisi, jog to pakanka CMR konvencijos taikymui, tačiau važtaraščiai gali būti supildomi ir veži-

mams vykdomiems tos pačios šalies teritorijoje ir būtent tokiais atvejais CMR konvencija negali būti taikoma, nes neatitinka pirmajame CMR konvencijos straipsnyje nurodyto skirtingų krovinio gavimo ir išsiuntimo valstybių reikalavimo – visgi, CMR konvencija yra taikoma tarptautiniams vežimams.

2. CMR konvencijos nuostatos negali prieštarauti imperatyvioms nacionalinės teisės normoms.

LAT civilinėje byloje Nr. 3K-3-175-706/2015 teismas nurodė, jog nagrinėjamu atveju buvo tenkintos visos CMR konvencijos 1 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos taikymo sąlygos. Kaip jau buvo minėta, būtent šio straipsnio 1 dalyje yra nustatyta CMR konvencijos taikymo sritis. Šiuo atveju krovinyje buvo gabenamas už atitinkamą užmokestį, o krovinio išsiuntimo ir gavimo vietos buvo skirtingose šalyse. Taip pat svarbu paminėti, jog nagrinėjamoje byloje tiek krovinio išsiuntimo, tiek krovinio gavimo vietos valstybės yra CMR konvencijos narės. Žinoma, šis aspektas nėra pagrindinis, kadangi, kaip išaiškino LAT, šalys gali sutartyje aiškiai nurodyti, kad naudosis būtent CMR konvencijos nuostatomis, tačiau, netgi nepaisant to fakto, jog sutarties šalys yra CMR narės, sutartyje jos taip pat buvo nurodė, jog laikysis CMR konvencijos taisyklių. Dar vienas svarbus aspektas šioje byloje yra tai, jog teisėjų kolegija turėjo išsiaiškinti, ar vežėjas šiuo atveju įgijo vežėjo statusą CMR konvencijos prasme, ar jis tik buvo ekspeditorius. Ekspeditorius organizuoja krovinių vežimą arba paruošia krovinių vežimui, tačiau tik vežėjas gabena krovinį į sutartą vietą. Jei asmuo yra ekspeditorius, jis kaip vežėjas pagal CMR konvenciją neatsako, tačiau, jeigu ekspeditorius, dalyvaujantis su krovinio siuntėju pervežimo procese, įsipareigoja būti vežėjas, jis atsako siuntėjui kaip vežėjas. Taigi daroma išvada, kad „ekspeditorius, gaunantis atlyginimą už konkretų pervežimą, yra vežėjas CMR konvencijos prasme“ (LAT 2015 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje).

CMR konvencija taip pat buvo taikoma LAT civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2009. Kasacinio teismo praktikoje yra išaiškinta, jog CMR konvencija privalo būti taikoma visais atvejais, kai sutartis atitinka CMR konvencijos 1 straipsnio nuostatas. Šiuo atveju krovinyje buvo gabenamas kelių transporto priemone, sausumos keliais, krovinio išsiuntimo ir gavimo vietos yra skirtingose valstybėse, iš kurių bent viena yra CMR konvencijos narė bei krovinyje buvo gabenamas už užmokestį. Vežėjas įsipareigojo pervežti krovinį iš Olandijos į Rusiją sausumos keliu, vilkiku su puspriekabe, laikydamasis CMR važtaraštyje nustatytų sąlygų. Užsakovas įsipareigojo sumokėti už krovinio pervežimą. Sutartyje yra aiškiai nurodyta, jog šalys vadovaujasi CMR konvencija. LAT pažymėjo, jog CMR konvencija šiuo nagrinėjamu atveju buvo pagrįstai taikoma, kadangi sutarties sąlygos atitinka visas CMR konvencijos 1 straipsnio nuostatas (LAT 2009 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje).

Priešingai negu aptartose bylose, LAT civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2014 CMR konvencija nebuvo taikoma. Nustatant, ar kilusiam ginčui taikytinos CMR konven-

cijos nuostatos, krovinys turi būti gabenamas už užmokestį, krovinio išsiuntimo ir gavimo vietos turi būti skirtingų valstybių teritorijos ir krovinio išsiuntimo ar gavimo vietos valstybė turi būti CMR konvencijos narė. Šioje byloje tiek krovinio siuntėjas, tiek jo gavėjas yra Prancūzijoje, dėl to teismas padarė išvadą, jog ginčo krovinio pervežimas neatitinka CMR konvencijos 1 straipsnio 1 dalyje nurodytos sąlygos – krovinio išsiuntimo ir jo gavimo vieta yra skirtingų valstybių teritorijoje. „Vien ta aplinkybė, kad CMR važtaraščio blankas buvo panaudotas pervežimui įforminti, teismo vertinimu, nereiškia, jog vietinis, o ne tarptautinis pervežimas buvo vykdomas pagal CMR konvencijos nuostatas“. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad CMR konvencija taikoma pervežant krovinį tarptautiniais maršrutais kelių transportu ir tik esant visoms sąlygoms, nustatytoms CMR konvencijos 1 straipsnio 1 dalyje. Nepaisant to, kad šiuo atveju vežimas buvo vykdomas už užmokestį ir krovinio išsiuntimo ir gavimo valstybės yra konvencijos narės, vežimo sutartis neatitiko skirtingų valstybių sąlygos – kadangi krovinys buvo gabenamas tos pačios valstybės teritorijoje, vežimui CMR konvencijos nuostatos netaikytinos. (LAT 2014 m. gegužės 21 d. nutartis civilinėje byloje).

LAT civilinėje byloje Nr. e3K-204-378/2017 CMR konvencija taip pat nebuvo taikoma. LAT nurodė, kad „krovinų ekspedicijos sutartyje yra nustatomi ekspektorius išsipareigojimai užsakovo lėšomis teikti arba organizuoti paslaugas, susijusias su krovinų vežimu“. Be abejo svarbu paminėti ir tai, jog Kinija nėra prisijungusi prie CMR konvencijos. Analizuojant šią situaciją pagal konvencijos taikymui reikalingas sąlygas, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad krovinys turi būti gabenamas tarp dviejų skirtingų šalių, kurių bent viena yra konvencijos narė. Žinoma, kaip jau buvo minėta, tam, kad sutarčiai būtų galima taikyti CMR konvenciją, užtenka, kad tik viena sutarties šalių būtų CMR konvencijos narė, tačiau sutartyje turi būti nurodytas aiškus CMR konvencijos taikymas. Lietuva yra CMR konvencijos dalyvė, todėl šalis galėjo sutartyje susitarti dėl CMR konvencijos taikymo. Taip pat viena iš sąlygų yra užmokestis už atliekamą vežimą – šią sąlygą šalys įvykdė. Tačiau svarbu paminėti ir tai, jog šiuo atveju vyko ne tarptautinis krovinio gabenimas sausumos keliais pagal CMR konvencijos nuostatas (CMR konvencija 1 str. 1 d.), o tarptautinis gabenimas jūra, kuriam yra taikomas visai kitoks teisinis režimas. Šiuo ginčijamu atveju, susitarimo taikyti CMR konvenciją tarp šalių nebuvo, o ir vežimas vyko ne sausumos keliais, todėl CMR konvencija yra netaikoma. (LAT 2017 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, CMR konvencijos 1 straipsnis nustato, jog ši konvencija yra taikoma vežimų, kurie yra vykdomi už užmokestį kelių transporto priemonėmis tarp skirtingų valstybių, kurių bent viena yra šios konvencijos narė, sutartims. Kaip matome iš praktikos pavyzdžių, tam, kad ši konvencija būtų taikoma, turi būti visos nustatytos sąlygos – vežimas turi būti vykdomas už užmokestį, sausumos keliais tarp dviejų skirtingų šalių, kurių bent viena yra CMR konvencijos narė. Sutarčiai, kuri neatitinka bent vienos iš CMR konvencijos nurodytų sąlygų, CMR konvencija nėra taikoma.

2. Tarptautinio krovinio vežimo keliais sutarties konvencijos 2 straipsnis

CMR konvencijos 2 straipsnis taip pat nurodo CMR konvencijos taikymo sritį. Šio straipsnio 1 dalyje papildomai nurodyta, kad ši konvencija gali būti taikoma visam vežimui ir tais atvejais, kai transporto priemonė, kuri gabena krovinį, dalį kelio yra vežama kitomis transporto priemonėmis, tačiau krovinys negali būti perkraunamas iš transporto priemonės. Jeigu bus įrodyta, kad krovinio praradimas ar sugadinimas įvyko vežant krovinį ne keliais, o kita transporto priemone, kelių transporto vežėjas atsako ne pagal šią Konvenciją, o „remdamasis tomis nuostatomis, pagal kurias atsako visų transporto rūšių, išskyrus kelių transportą, vežėjas pagal krovinio vežimo sutartį tarp jo ir siuntėjo privalomo įstatymo nuostatas, susijusias su krovinio vežimu visų rūšių transportu, išskyrus kelių transporto priemones“. CMR konvencijos taikymas priklauso nuo to, ar krovinys yra perkeliamas iš vienos transporto priemonės į kitą. Tais atvejais, kai krovinys yra gabenamas kartu su transporto priemone, CMR konvencija yra taikoma, o tais atvejais, kai krovinys yra perkeliamas iš vienos transporto priemonės į kitą, CMR konvencija nėra taikoma (Tarptautinio krovinio vežimo keliais sutarties..., 1956).

LAT civilinėje byloje Nr. 3K-3-185-969/2015 ieškovas prašė priteisti solidariai iš krovinio vežėjo ir jo atsakomybės draudiko žalos, padarytos dėl krovinio sugadinimo atlyginimą. Atsakovas teigė, jog draudimo apsauga nutrūksta atkabinus krovinį nuo vilkiko. CMR konvencijos 2 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad ši konvencija taikoma visam vežimo procesui, jeigu krovinys yra neperkraunamas. LAT pažymėjo, jog „draudimo santykius reglamentuojančiuose teisės aktuose, įskaitant draudimo taisykles, „vežimo“ samprata orientuoja ne į krovinio gabenimo procesą, o į krovinio buvimą vežėjo žinioje, į tai, kad krovinys vežėjo žinioje yra ir tada, kai jis realiai (fiziškai) yra transportuojamas ar saugomas ne paties vežėjo, o vežėjo pasirinktų asmenų“. Teismo vertinimu, šiuo ginčijamu atveju aplinkybė, jog puspriekabė buvo atskirta nuo vilkiko, neturi reikšmės. CMR konvencija yra taikoma visam vežimui, išskyrus atvejus, kai krovinys yra perkraunamas. Tai, ar krovinys, esantis puspriekabėje, gabenamas prieš tai atkabinus puspriekabę nuo vilkiko, ar ne, nekeičia CMR konvencijos taikymo fakto, kadangi vežimo samprata yra orientuota į krovinio buvimą vežėjo žinioje. Kadangi gabenamas krovinys nebuvo perkrautas, šioje byloje yra taikoma CMR konvencija (LAT 2015 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje).

Dar viena byla, kurioje buvo taikoma CMR konvencija, yra LAT civilinė byla Nr. 3K-3-210/2010. Šioje byloje yra analizuojama, ar pervežant krovinį iš Danijos į Klaipėdą ieškovas veikė kaip vežėjas, ar kaip ekspeditorius. Krovinys buvo gabenamas į Maskvą, kur buvo nustatytas krovinio sugedimas. Nagrinėjamoje byloje nustatyta, kad krovinys iš Danijos į Klaipėdą jūra buvo gabenamas transporto priemone. Dėl to, remiantis CMR konvencijos 2 straipsnio 1 dalimi, kurioje nustatyta, jog CMR kon-

vencija yra taikoma visam vežimui tais atvejais, kai transporto priemonė su kroviniumi dalį kelio vežama jūra ir krovinys neperkraunamas. Jeigu krovinys yra perkraunamas iš transporto priemonės į keltą, CMR konvencija visam vežimui negali būti taikoma. Šiuo atveju krovinys nebuvo perkeltas į kitą transporto priemonę, todėl CMR konvencija taikoma ir krovinio gabenimui jūra. Kasatorius nagrinėjamoje byloje veikė kaip vežėjas CMR konvencijos prasme, todėl jis atsako ne tik už savo veiksmus, bet ir už kitų asmenų, kurių paslaugomis naudojasi vežimo procese, veiksmus. Dėl šių priežasčių nagrinėjamo atveju CMR konvencijos nuostatos buvo taikomos visam vežimo procesui (LAT 2010 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje).

Priešingai, LAT civilinėje byloje Nr. e3K-3-204-378/2017 CMR konvencija nebuvo taikoma, kadangi šiuo atveju vyko tarptautinis gabenimas jūra. CMR konvencijos 2 straipsnis nustato, jog ši konvencija nėra taikoma tais atvejais, kai krovinys yra perkeliamas iš vienos transporto priemonės į kitą. Kad CMR konvencija būtų taikoma, krovinys neturi būti perkeliamas nuo transporto priemonės, gabenančios krovinį sausumos keliais - gabenant krovinį ne sausuma, transporto priemonė, kuri gabeno krovinį sausumoje, turėtų būti kartu gabenama ir kitais keliais, neatskiriant krovinio nuo šios transporto priemonės. Šiuo atveju, krovinys sausuma buvo gabenamas tik vienoje šalyje, todėl nebuvo tarptautinio krovinio gabenimo keliais, kuriam būtų galima taikyti CMR konvenciją. Kadangi krovinys buvo perkeltas į kitą transporto priemonę, vežimas neatitinka CMR konvencijos 2 straipsnio 1 dalyje numatytų CMR konvencijos taikymo sąlygų. (LAT 2017 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, CMR konvencijos 2 straipsnis nurodo, kokiais atvejais ši konvencija turi būti taikoma, jei krovinys yra gabenamas ne tik sausumos keliais. Šio straipsnio pirmoji dalis reglamentuoja, jog ši konvencija yra taikoma visam vežimui, nesvarbu, kokiais keliais krovinys buvo gabenamas, tačiau gabenamas krovinys negali būti perkraunamas. Aptartose bylose galime pastebėti, jog tais atvejais, kai krovinys yra gabenamas ne tik sausumos keliais, svarbiausia yra tai, ar krovinys buvo perkrautas, ar ne – tai yra pagrindinis aspektas, siekiant išsiaiškinti, ar CMR konvencija bus taikoma visam vežimui.

3. Tarptautinio krovinų vežimo keliais sutarties konvencijos 29 straipsnis

CMR konvencijos 29 straipsnis nurodo vežėjo atsakomybę ribojančių taisyklių išimtis. LAT civilinėje byloje Nr. e3K-3-258-943/2021 teisėjų kolegija teigia, kad konvencijos 29 straipsnio 1 dalis į lietuvių kalbą yra išversta netiksliai - vertime yra lingvistinių netikslumų. Nutartyje nurodoma, kad oficialus šio straipsnio 1 dalies vertimas atrodo taip: „<...> vežėjas negali vadovautis šios Konvencijos nuostatomis, kurios jį atleistų nuo atsakomybės ar ją ribotų arba kurios įrodinėjimo našta perkeltų kitai pusei, jeigu žala buvo padaryta sąmoningai arba dėl jo kaltės, kuri pagal įstaty-

mus, taikomus šią bylą nagrinėjančio teismo, prilyginama tyčiniams veiksams“. Tuo tarpu kolegija nurodo, kad tikslus šios dalies vertimas turėtų atrodyti taip: „Vežėjas negali vadovautis šio skyriaus nuostatomis, kurios jį atleistų nuo atsakomybės ar ją ribotų arba kurios įrodinėjimo našta perkeltų kitai pusei, jeigu žala buvo padaryta sąmoningai arba dėl jo kaltės, kuri pagal bylą nagrinėjančio teismo vietos valstybės teisę prilyginama tyčiniams veiksams“ (LAT 2021 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje). Atidžiau žvelgiant į šiuos du nurodytus vertimus, pastebima, jog esminį skirtumą tarp jų sudaro aiškinimas, pagal kokios teisės nurodomus kriterijus tam tikri vežėjo veiksmai būtų prilyginami tyčiniams veiksams. Teismo nurodytu netiksliu vertimu, veiksmų vertinimas ir prilyginimas tyčiniams veiksams turėtų būti atliekamas pagal įstatymus, kuriuos taiko bylą nagrinėjantis teismas, tačiau pateiktame tiksliaame vertime nurodoma, kad turėtų būti vertinama pagal teismo, kuriame yra nagrinėjama byla, vietos valstybės teisę. Lingvistiniu būdu nagrinėjant šiuos du skirtumus, galima pasiekti išvadą, jog netikslaus vertimo formuluotėje akcentuojamas teismo pasirinkimas, kokius įstatymus taikyti, kas gali pasirodyti iš dalies subjektyvu, tačiau teismas tiksliaame vertime nurodo, kad taikoma teisė yra parenkama pagal bylą nagrinėjančio teismo vietą, o ne pagal teismo preferenciją. Kartu tai atskleidžia aplinkybę, jog tyčia skirtingose valstybėse yra aiškinama gana vienodai ir nėra reikalinga nurodyti, kokių tyčios aiškinimu naudotis, siekiant ją patvirtinti ar paneigti. Tačiau neatsargumo, priligiamo tyčiai, aiškinimai skirtingose valstybėse yra įvairūs, CMR konvencijoje taip pat neatsargumo sąvoka nėra apibrėžta. Taigi aiškinant minėtuosius veiksmus, pats konvencijos straipsnis teismams suteikia teisę vertinti juos vadovaujantis nacionaline teise. Straipsnio antroji dalis nurodo, kad ši nuostata galioja ne tik tuo atveju, kai tyčinius ar sąmoningus veiksmus įvykdė vežėjas, tačiau ir kai juos įvykdė kiti asmenys, vežimo metu vykdę vežėjo pavestas užduotis (Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties..., 1956).

LAT yra nurodęs, kad CMR konvencijos aptariamas straipsnis nurodo dvi sąlygas, kurioms egzistuojant vežėjo atleidimas nuo kaltės gali būti ribojamas. Labai aiškiai suvokiamas kompensacijos dydžio ribojimas yra nurodytas konvencijos 23 straipsnio 3 dalyje, kurioje teigiama, kad kompensacijos, už dalį ar visą prarastą krovinį, dydis negali būti didesnis nei 8,33 atsiskaitymo vieneto už kiekvieną trūkstamą kilogramą bruto svorio. Tačiau, kiekvienu atveju vertinant situaciją reikalinga kreipti dėmesį, ar nagrinėjamoje situacijoje nėra bent vienos iš jau anksčiau minėtų sąlygų, sąlygojančių 29 straipsnio taikymą. Taigi šiame pavyzdyje – krovinio ar jo dalies praradimo situacijoje, nustačius bent vieną iš anksčiau minėtų sąlygų, vežėjas prarastų teisę naudotis 23 straipsnio 3 dalyje nurodytu kompensacijos dydžio ribojimu ir turėtų atlyginti visą sukeltą žalą (Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties..., 1956). D. Ambrasienės ir E. Sinkevičiaus teigimu, minėtos žalos dydį išreikšus pinigine išraiška, žalą patyręs asmuo galėtų tikėtis visiško nuostolių atlyginimo remiantis CK 6.251 straipsnio 1 dalimi, nepaisant CMR konvencijoje nurodytų atsakomybės ribojimo atveju, kadangi

teismas, vertindamas CMR konvencijos 29 straipsnyje įtvirtintų taisyklių imperatyvumo, negalėtų remtis CK 6.251 straipsnio 2 dalimi ir sumažinti sumą, skirtą nuostoliams atlyginti (Ambrasienė, Sinkevičius, 2004, p. 106).

Reikalinga atsižvelgti į tai, kad nors ir konvencijos 29 straipsnyje nėra tiesiogiai nurodyta, tačiau LAT praktikoje yra išaiškinta, kad tyčiniams veiksams taip pat gali būti prilyginamas ir neatsargumas - tai gali reikšti, jog, nustačius didelį vežėjo neatsargumą, atsiranda pagrindas taikyti 29-ąjį straipsnį. Pabrėžiama, jog tokiu neatsargumu, kuris galėtų būti prilyginamas tyčiniams veiksmais, laikomi būtent tokie veiksmai, kurių asmuo nebūtų padaręs, jei būtų vadovavęsis minimaliais rūpestingumo ir atsargumo reikalavimais. Neskaitant neatsargių veiksmų, tyčiniams veiksmais taip pat gali būti pripažintas ir neveikimas. Iš neveikimo prevencijos kylantis veiksmų sąrašas yra ženkliai platesnis nei neatsargumo prevencijos. Kaip ir minėta, norint užkirsti kelią neatsargumui, pagal teismų praktikos aiškinimą, užtenka vadovautis bent minimaliais rūpestingumo bei atsargumo reikalavimais, tačiau, aiškindama neveikimą, teisėjų kolegija nurodo, jog tai yra visų įmanomų veiksmų, kurie galėtų užkirsti kelią rizikos kilimui arba bent jau tą riziką sumažinti, neatlikimas. Taigi, tam, kad vežėjas būtų užtikrintas, kad jo veiksmai ar veiksmų stoka nebus pripažinta neveikimu ar neatsargumu, reikėtų ne tik vadovautis minimaliais rūpestingumo reikalavimais, tačiau ir imtis visų priemonių, kurios padėtų užtikrinti krovinio saugumą (LAT 2017 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje).

Visgi, reikėtų akcentuoti ir tai, kad ne visais atvejais vežėjo veiksmai ar neveikimas gali lemti CMR konvencijos 29 straipsnio taikymą. Veiksmai, reikalingi CMR konvencijos 29 straipsnio taikymui, turi būti tikslingi bei sąmoningi, kroviniui kilusi grėsmė turi būti sąlygota vežėjo veiksmų. Tai reiškia, jog kroviniui kilusi grėsmė turi būti arba tiesiogiai sukelta vežėjo veiksmų ar neveikimo, arba tokie veiksmai ar neveikimas turėjo tiesioginės įtakos rizikos, kad kroviny bus prarastas arba jam bus padaryta tam tikra žala, padidėjimui. Todėl, aiškindama šį straipsnį, kolegija pabrėžia, jog yra reikalinga ne tik nustatyti neatsargių veiksmų ar neveikimo faktą, tačiau kartu ir nustatyti jo įtaką žalos atsiradimo grėsmei (LAT 2017 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje).

Nustatant vieną iš CMR konvencijos 29 straipsnio taikymui reikalingų aspektų – veiksmų ar neveikimo sąmoningumą, reikalinga įvertinti su pažeidimu susijusius subjektyvius bei objektyvius kriterijus. Sąmoningi asmens veiksmai ar neveikimas, suvokiant, kad dėl to gali atsirasti tam tikros neigiamos pasekmės, yra laikoma subjektyviuoju kriterijumi. Objektyviuoju kriterijumi galima laikyti įvairių taisyklių – darbo ir poilsio režimo taisyklių, krovinio apsaugos, kelių eismo taisyklių ar kitų krovinio saugumui įtakos turinčių taisyklių pažeidimas ar nesilaikymas (LAT 2017 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje).

Toliau, pasitelkiant anksčiau aptartą krovinio ar jo dalies praradimo pavyzdį, analizuojant, kada vežėjo veiksmai būtų laikomi dideliu neatsargumu, būtų galima

išskirti kelis galimus atvejus: krovinio palikimas be priežiūros, autoįvykis, sukeltas nesilaikant darbo ir poilsio taisyklių, perkrauto krovinio vežimas, jei apie tai buvo žinoma, krovinio perdavimas nežinomam asmeniui ir kt. (LAT 2001 m. birželio 15 d. senato nutarimas Nr. 31). Pasinaudojant teismų praktika, galima detaliau išnagrinėti pastarąjį, t. y. krovinio perdavimo nežinomam asmeniui, atvejį. LAT civilinėje byloje Nr. e3K-7-151-421/2020 ieškovas nurodė, kad jis sudarė ekspedijavimo sutartį su vienu iš atsakovų, vėliau šis atsakovas sudarė tarptautinio susisiekimo krovinų ekspedijavimo paslaugų teikimo sutartį su antruoju atsakovu, kuris kroviniumi pervežti pasitelkė faktinį vežėją - trečiąjį atsakovą. Ieškovas nurodo, kad faktinis vežėjas krovinį atgabeno ne į sutartą pristatymo vietą ir jį perdavė CMR važtaraštyje nenurodytam asmeniui, teisėjų kolegija pažymi, kad dėl šių veiksmų krovinys galiausiai buvo prarastas. Faktiniam vežėjui vienintelė nurodyta informacija, susijusi su krovinio iškrovimo vieta, buvo iškrovimo vietos šalis, miestas bei nurodymas, kad tikslesnė informacija bus suteikta telefonu. Atsakovas nepareikalavo CMR važtaraščio su detalesne informacija, kuriame būtų nurodyta šalių sutarta iškrovimo vieta. Atsakovas, iškrovęs krovinį, jį perdavė niekur nenurodytam ir neidentifikuotam asmeniui, į krovinio siuntėją dėl patikslintos bei išsamesnės informacijos taip pat nesikreipė. Išplėstinė teisėjų kolegija, atsižvelgusi į šias aplinkybes, konstatavo, kad teismai, nagrinėję šią bylą, teisingai vertino atsakovo veiksmus kaip didelį neatsargumą, kurį prilygino tyčiniams veiksams. Taip pat nurodė, kad šioje situacijoje bent jau minimaliai rūpestingai veiksmai (pvz. telefoninis skambutis siuntėjui) galėjo užkirsti kelią krovinio praradimui ir žalos kilimui (LAT 2020 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje).

LAT civilinėje byloje Nr. e3K-123-219/2017 ieškovas nurodė, kad su atsakove buvo sudaryta vienkartinė krovinio pervežimo sutartis bei tai, kad vieni pažeidimai buvo pastebėti transporto priemonei atvykus į iškrovimo vietą, kitas pažeidimas buvo pastebėtas vėliau ir pažeidimo akte nebuvo pažymėtas. Iškrovimo metu buvo pastebėta, kad šalia buvo sukrautas kitas krovinys, t. y., pažeistas krovinys buvo perkrautas. Teisėjų kolegija nurodė, kad vežėjas, perkrovęs krovinį, vien tokiais veiksmais nepažeidė rūpestingumo pareigos ir tokia aplinkybė negali būti pakankama konstatavimui, kad vežėjas žinojo, kad krovinio perkrovimas turės neigiamų padarinių ir jos „sąmoningas veikimas prie tokių padarinių prisidėjo“. Kadangi nebuvo nustatyta, kad krovinys būtų akivaizdžiai netinkamai perkrautas bei sutvirtintas ir tas būtų sąmoningai suvokiama, taip pat nebuvo nustatyta, kad, vežėjui atlikus kokius nors papildomus veiksmus, krovinio sugadinimo rizika būtų panaikinta ar sumažinta, teisėjų kolegija konstatavo, kad CMR konvencijos 29 straipsnis šiuo atveju neturi būti taikomas ir vežėjas nepraranda teisės naudotis CMR konvencijoje įtvirtintais atsakomybės ribojimo ar atleidimo nuo atsakomybės pagrindais (LAT 2017 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje).

Naudinga aptarti ir CMR konvencijos 29 straipsnio sąveiką su įvykio pripažinimu draudžiamuoju. LAT civilinėje byloje Nr. e3K-3-461-378/2017 teisėjų kolegija nuro-

dė, kad „Draudimo sutartimi viena šalis (draudikas) įsipareigoja už sutartyje nustatytą draudimo įmoką sumokėti kitai šaliai (draudėjui) <...> draudimo išmoką, jeigu įvyksta įstatyme ar draudimo sutartyje nustatytas draudžiamasis įvykis <...>“. Teisėjų kolegija, atsižvelgdama į Draudimo įstatymo, Civilinio kodekso bei CMR konvencijos nuostatas, konstatavo, kad CMR konvencija „nereglamentuoja vežėjų atsakomybės draudimo santykių šalių teisių ir pareigų“, taigi, kilus būtent tokiam ginčui, kuomet nėra aišku, ar įvykis turėtų būti pripažintas draudžiamuoju ar ne, vadovautis reikėtų draudimo santykius reglamentuojančiais teisės aktais bei tarp šalių sudarytos draudimo sutarties nuostatomis, o ne CMR konvencijos nuostatomis. Nutartyje taip pat nurodyta, kad CMR konvencijos nuostatos, susijusios su vežėjo atsakomybe, atleidimu nuo jos ir jos ribojimu, yra aktualios, kuomet yra nustatinėjamas atlygintinų nuostolių dydis, kadangi jis ir lemia draudimo išmokos dydį. Taigi, CMR konvencijos nuostatos, susijusios su vežėjo atsakomybe, yra aktualios nustatant draudimo išmokos dydį, tačiau ne sprendžiant ginčą dėl įvykio pripažinimo draudžiamuoju (LAT 2017 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje).

Reikalinga pabrėžti ne tik analizuojamo CMR konvencijos straipsnio sąveiką su draudimo santykiais, tačiau aptarti ir mišrios kaltės atvejį, kuris įvyksta tuomet, kai dėl atsiradusios žalos kaltas yra ne tik vežėjas, tačiau ir siuntėjas ar krovinio gavėjas. Tokią situaciją galima būtų iliustruoti paprastu pavyzdžiu – kroviny s gavėją pasiekė sugadinintas, kadangi krovinio siuntėjas jį netinkamai pakrovė, tačiau ir krovinio vežėjo vairuotojas vairavo itin dideliu greičiu, keliančiu pavojų kroviniui (Ambrasienė, Sinkevičius, 2004, p. 84). Kreipiant dėmesį į CMR konvencijos 17 straipsnio 5 dalį, teigiančią, jog esant mišrios kaltės atvejui, vežėjo atsakomybė yra ribojama tokia dalimi, kurios atsiradimą sąlygojo krovinio siuntėjo ar gavėjo veiksmai. Vien vertinant lingvistiniu būdu, galima suvokti, kad CMR konvencijos 17 straipsnio 5 dalis ir CMR konvencijos 29 straipsnis negali būti taikomi kartu, kadangi vienas nurodo sąlygas, kurioms esant vežėjo atsakomybė yra ribojama, o kitas straipsnis nurodo sąlygas, kurioms esant šie ribojimai nėra taikomi. Tai, kad esant mišriai vežėjo ir krovinio siuntėjo ar gavėjo kaltei negali būti taikomas CMR konvencijos 29 straipsnis, patvirtina ir LAT teisėjų kolegija civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2004, kurioje kolegija teigia, kad „<...> CMR konvencijos 29 str. taikymas šioje byloje, konstatavus ir paties krovinio siuntėjo kaltę dėl krovinio sugadinimo, vežėjo atžvilgiu nėra galimas.“ (LAT 2004 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje).

Žvelgiant į užsienio valstybių pavyzdžius, galima pamatyti, jog Ispanijos teismų praktika kiek skiriasi nuo jau aptartos LAT CMR konvencijos 29 straipsnio taikymo klausimu. Otmar J. Tuma straipsnyje „The Degree of Default under Article 29 CMR“ nurodė, kad Ispanijos teisės aktai, reglamentuojantys nacionalinį vežimą, nenumato vežėjo atsakomybės, kylančios iš didelio neatsargumo, tuo pačiu autorius pabrėžia ir tai, kad Ispanijos teisėje didelio neatsargumo prilyginamo tyčiai kategorijos nėra, todėl Ispanijos teismai tokios sąvokos neturėtų taikyti. Ispanijai priešinga situacija

galima išvysti Šveicarijos teisėje. Anot Otmar J. Tuma, Šveicarijos teisėje grubus apalaidumas (didelis neatsargumas) ir tyčia yra vienas kitam prilyginami, kadangi pagal Šveicarijos krovinių vežimo teisę sukelia vienodus padarinius. Lenkijos teisė šiuo klausimu nors ir nesiskiria nuo Šveicarijos, tačiau ji taip pat pateikia didelio neatsargumo apibrėžimą. Lenkų kalba terminas didelis neatsargumas yra „razace niedbals-two“, lenkų teisėje aiškinamas kaip veiksmas, kurį atliekantis žmogus suvokia, kad dėl šio veiksmo gali kilti neigiami padariniai, tačiau yra įsitikinęs, kad nekils (Tuma, 2006, p. 596-603). Nors CMR konvencija turėtų suvienodinti ginčų, susijusių su tarptautiniais vežimais, sprendimą, galima matyti, kad taip nėra. Būtent ta aplinkybė, jog pačioje konvencijoje nėra pateikto didelio neatsargumo apibrėžimo ir jo santykio su tyčia, sąlygoja didelę įvairovę ir vienodos tarptautinės praktikos nebuvimą sprendžiant ginčus, kuriuose atsakomybės ribojimo ar neribojimo klausimą lemia didelio neatsargumo apibrėžimo egzistavimas ir aiškinimas nacionalinėje teisėje.

Taigi, CMR konvencijos 29 straipsnis nurodo sąlygas, kurioms esant vežėjas negali naudotis konvencijos nuostatomis dėl atleidimo nuo atsakomybės ar atsakomybės ribojimo. Aiškindama šį straipsnį, teisėjų kolegija nurodo, kad tyčiniiais veiksmais taip pat yra laikomas didelis neatsargumas bei neveikimas. Sąmoningumo, reikalingo didelio neatsargumo sąlygotiems veiksams įrodyti, konstatavimui reikalinga nurodyti objektyviųjų bei subjektyviųjų kriterijų egzistavimą, t. y., pažeidimą ar nesilaikymą krovinio saugumą užtikrinti padedančių taisyklių bei sąmoningus veiksmus ar neveikimą, suvokiant, kad dėl jų gali kilti grėsmė kroviniui ar padidėti jos atsiradimo tikimybė. Visgi, turi būti pripažinta, kad tokie vežėjo veiksmai ar neveikimas turėjo tiesioginės įtakos kroviniui padarytos žalos atsiradimui.

Išvados:

1. LAT dažnai akcentuoja CMR konvencijos 1 straipsnį, nustatantį sąlygas, ar ginčo situacijos atveju šalys gali taikyti CMR konvencijos nuostatas. Teismų praktikoje pabrėžiama, kad CMR konvencija yra taikoma, kai yra nustatomos visos sąlygos: kelių transporto priemonėmis vežamo krovinio už užmokestį sutartis, kai krovinio siuntėjas ir gavėjas yra skirtingų šalių teritorijose ir kai bent viena iš sutarties šalių yra konvencijos narė.
2. Norint vežimo sutarčiai taikyti CMR konvenciją, reikalinga patikrinti ir sutarties sąlygų atitikimą CMR konvencijos 2 straipsnio 1 daliai, kuri nustato CMR konvencijos taikymo sritį krovinio gabenimo atvejais, kai transporto priemonė su kroviniu dalį kelio vežama jūra, geležinkeliu, vidaus vandens keliu ar oro transportu. LAT praktika pabrėžia, jog krovinyms negali būti perkraunamas iš transporto priemonės.
3. Veiksmai, reikalingi CMR konvencijos 29 straipsnio taikymui, turi būti tikslingi bei sąmoningi, kroviniui kilusi grėsmė turi būti sąlygota vežėjo veiksmų. Krovi-

niui kilusi grėsmė turi būti arba tiesiogiai sukelta vežėjo veiksmų ar neveikimo, arba tokie veiksmai ar neveikimas turėjo tiesioginės įtakos rizikos, kad krovinys bus prarastas arba jam bus padaryta tam tikra žala, padidėjimui.

4. CMR konvencijos nuostatos susijusios su vežėjo atsakomybe, yra aktualios nustatant draudimo išmokos dydį, tačiau ne sprendžiant ginčą dėl įvykio pripažinimo draudžiamuoju.
5. Esant mišriai vežėjo ir krovinio siuntėjo ar gavėjo kaltei, CMR konvencijos 29 straipsnis negali būti taikomas.

Literatūros sąrašas:

Norminiai teisės aktai

1. Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencija (CMR) (1956). Valstybės žinios, 1998, 107-2932;
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 74-2262.

Specialioji literatūra

1. Ambrasienė, D. ir Sinkevičius, E. (2004). Vežėjo civilinė atsakomybė pagal Ženevos tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvenciją ir jos draudimas: monografija. Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras;
2. Tuma, O. J. (2006). The Degree of Default under Article 29 CMR. *Revue de Droit Uniforme*, 11(3), 585–606.

Teismų praktika

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-258-943/2021;
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-461-378/2017;
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-151-421/2020;
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-123-219/2017;
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-125-248/2018;
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-175-706/2015;
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2009;
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2014;
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-204-378/2017;

10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-185-969/2015;
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-210/2010;
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2004;
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 15 d. senato nutarimas Nr. 31.

TARPTAUTINIO KROVINIŲ VEŽIMO KELIAIS SUTARTIES KONVENCIJOS (CMR) 1, 2 IR 29 STRAIPSNIŲ AIŠKINIMAS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Santrauka

CMR konvencija yra taikoma krovinų vežimui keliais. Pirmasis konvencijos straipsnis nustato jos taikymo sritis. Tam, kad CMR konvencija būtų taikoma krovinų vežimo keliais sutarčiai, krovinys turi būti vežamas transporto priemone už užmokestį, kai krovinio siuntėjas ir gavėjas yra skirtingų valstybių teritorijose bei kai bent viena iš sutarties šalių yra šios konvencijos narė. Net ir vežimui nepatenkant į CMR konvencijos veikimo sritį, šalys gali dėl šios konvencijos taikymo susitarti pačios, tačiau šis susitarimas turi būti aiškiai išreikštas. CMR konvencijos antrasis straipsnis papildomai nurodo, kad konvencija yra taikoma visam vežimui ir tais atvejais, kai transporto priemonė su kroviniumi dalį kelio vežama jūra, geležinkeliu, vidaus vandens keliu ar oro transportu, tačiau krovinys negali būti perkraunamas – tai yra labai svarbu, kuomet reikia nustatyti, ar konvencija bus taikoma visam vežimui, ar tik jo daliai. CMR konvencijos 29 straipsnis nurodo sąlygas, kurioms esant vežėjas negali naudotis konvencijos nuostatomis dėl atleidimo nuo atsakomybės ar atsakomybės ribojimo. Tyčiniais veiksmais, reikalingais CMR konvencijos 29 straipsnio taikymui, taip pat yra laikomas didelis neatsargumas bei neveikimas. Sąmoningumo, reikalingo didelio neatsargumo sąlygotiems veiksams įrodyti, konstatavimui reikalinga nurodyti objektyviųjų bei subjektyviųjų kriterijų egzistavimą, t. y., pažeidimą ar nesilaikymą krovinio saugumą užtikrinti padedančių taisyklių bei sąmoningus veiksmus ar neveikimą, suvokiant, kad dėl jų gali kilti grėsmė kroviniumi ar padidėti jos atsiradimo tikimybė. Visgi, turi būti pripažinta, kad tokie vežėjo veiksmai ar neveikimas turėjo tiesioginės įtakos kroviniumi padarytos žalos atsiradimui.

INTERPRETATION OF ARTICLES 1, 2 AND 29 OF THE CONVENTION ON THE CONTRACT FOR THE INTERNATIONAL CARRIAGE OF GOODS BY ROAD (CMR) IN CASE LAW

Summary

The CMR Convention applies to the carriage of goods by road. The first article of the Convention defines its scope. In order for the CMR Convention to apply to a contract for the carriage of goods by road, the carriage of goods must be carried in a vehicle for payment when the consignor and the consignee are in the territories of different State and when at least one of the parties to the contract is a member of this Convention. Even if shipments fall outside the scope of the CMR Convention, the parties may agree on the application of the Convention themselves, but this agreement must be clearly expressed. The second article of the CMR Convention adds that the Convention applies to all transport and in cases where a vehicle with cargo carries part of the road by sea, rail, inland waterway or air, but the cargo cannot be transshipped, which is very important when it is necessary to determine whether the Convention will apply to all or only part of the carriage. Article 29 of the CMR Convention indicates the conditions under which the carrier cannot use the provisions of the Convention regarding exemption from liability or limitation of liability. Intentional actions required for the application of Article 29 of the CMR Convention also include gross negligence and omission. The existence of objective and subjective criteria is necessary to establish awareness, which is required to prove actions caused by gross negligence, i.e., violation or non-observance of rules helping to ensure the safety of the cargo and deliberate actions or omissions, realizing that they may pose a threat to the cargo or increase the likelihood of its occurrence. However, it must be recognized that such actions or omissions of the carrier had a direct impact on the occurrence of damage to the cargo.

TERAPINĖ JURISPRUDENCIJA – KELIAS PASITIKĖJIMO TEISE LINK. MEDIACIJOS ATVEJIS

Dominyka Grybauskaitė, Ugnė Jakaitytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3 kurso, 3 akademinės grupės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: dominyka.grybauskaite@tf.stud.vu.lt, ugne.jakaityte@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinės kuratorės:

Asist. dr. Dovilė Barysė, VU Filosofijos fakulteto Psichologijos institutas,

el. paštas: dovile.baryse@fsf.vu.lt

Doc. dr. Ilona Michailovič, VU Teisės fakultetas,

el. paštas: ilona.michailovic@tf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas terapinės jurisprudencijos idėjų įgyvendinimas mediacijos institute. Terapinė jurisprudencija – tarpdisciplininė mokslo kryptis, kuria siekiama išsiaiškinti, kaip neigiamas teisės aktų ir teisės taikymo poveikis gali būti sumažintas, o terapinis poveikis – sustiprintas. Teismo procesas dažnai pagilina jau egzistuojantį konfliktą, sustiprina paties konflikto keliamus neigiamus išgyvenimus. Todėl terapinės jurisprudencijos tikslai gali būti įgyvendinami pasitelkiant alternatyvius ginčų sprendimo būdus, tarp jų – mediaciją. Straipsnyje atskleidžiama, kaip mediacijos proceso tikslai ir principai įgyvendina terapinės jurisprudencijos idėjas ir kaip mediacijos taikymas leidžia siekti visuomenei naudingo tikslo – didėjančio pasitikėjimo teisine sistema.

Darbe atlikus mediacijos šeimos bylose lyginamąją analizę Kanadoje ir Lietuvoje vertinama, kaip terapinės jurisprudencijos idėjos Lietuvoje įgyvendinamos per mediaciją šeimos ginčuose. Lyginamoji Lietuvos ir Norvegijos mediacijos reguliavimo baudžiamojoje justicijoje analizė parodo, kad Norvegijoje įtvirtintas nusikaltimo aukos ir kaltininko mediacijos modelis gali būti pavyzdys siekiant įgyvendinti terapinės jurisprudencijos tikslus Lietuvoje.

Pagrindiniai žodžiai: terapinė jurisprudencija, mediacija, alternatyvūs ginčų sprendimo būdai, teismo proceso poveikis asmenims.

Summary. The article analyses the implementation of therapeutic jurisprudence in mediation. Therapeutic jurisprudence is an interdisciplinary field of study that seeks to explore how the negative effects of legislation and the application of law can be reduced and the

therapeutic effects enhanced. The judicial process often exacerbates an existing conflict and intensifies the negative experiences caused by the conflict itself. Therefore, the objectives of therapeutic jurisprudence can be achieved through alternative dispute resolution methods, including mediation. The work reveals how aims and principles of mediation implement the ideas of therapeutic jurisprudence and how the use of mediation allows for the achievement of a socially beneficial goal of increasing trust in the legal system.

The article provides a comparative analysis of mediation in family cases in Canada and Lithuania and assesses whether the ideas of therapeutic jurisprudence are implemented in Lithuania through the institute of family dispute mediation. The comparative analysis of Lithuanian and Norwegian regulation of mediation in criminal justice shows that the Norwegian model of victim-offender mediation can serve as a model for the realization of the goals of therapeutic jurisprudence in Lithuania.

Keywords: *therapeutic jurisprudence, mediation, alternative dispute resolution, impact of court proceedings.*

Įvadas

Šiuolaikinės mokslo tendencijos skatina įžvelgti ryšius tarp skirtingų mokslo disciplinų. Tarpdisciplininis požiūris leidžia kitaip pažvelgti į problemas, su kuriomis susiduriama tiek akademiniėje, tiek praktinėje teisės veikimo sferoje. Viena iš problemų, kylančių šių dienų teisininkams – menkas asmenų pasitikėjimas teise. Nors lietuviai linkę savo ginčus spręsti teismuose, pasitikėjimas teismais Lietuvoje vis dar išlieka gana žemas¹. Viena iš žemo pasitikėjimo teismais priežasčių gali būti didžiulės emocinės įtampos patyrimas dalyvaujant teismo procese (Murauskienė, 2021). Formali aplinka, priesaikos davimas, konfliktuojančių šalių susipriešinimas, bylos pralaimėjimo atveju išgyvenamas neteisybės jausmas didina teisminiuose ginčuose dalyvaujančių asmenų emocinę įtampą (Keet, Heavin, Sparrow, 2017; Lande, 2021; Diesen, 2017).

Menkas pasitikėjimas teisine sistema bei neigiamas teisės poveikis emocinei žmonių būklei skatina ieškoti kitokių požiūrių į teisę, leidžiančių derinti teisės tikslus ir psichologinius su teise susiduriančių asmenų poreikius. Vienas tokių bandymų – visapusiškas teisės judėjimas (angl. Comprehensive Law Movement), siekiantis pa-

¹ 2020 m. Lietuvoje 100 gyventojų tenkantis gaunamų civilinių ir komercinių ginčo teisenos bylų skaičius pirmoje instancijoje yra vienas didžiausių Europos Sąjungoje – šis skaičius didesnis tik Belgijoje ir Rumunijoje (European Commission, 2022). Vis dėlto pasitikėjimas teismais išlieka gana žemas, pvz., 2022 m. gruodžio mėn. 8 – 15 d. Vilnius atlikto tyrimo duomenimis, teismais pasitiki 20,1% Lietuvos gyventojų. Palyginimui, Vilnius 2018 m. rugsėjo 7 – 16 d. atlikto tyrimo duomenimis, teismais pasitiekė 24,9% Lietuvos gyventojų; 2020 m. rugsėjo 4 – 12 d. atlikto tyrimo duomenimis, teismais pasitiekė 25,4% Lietuvos gyventojų; 2021 m. gruodžio 10 – 18 d. atlikto tyrimo duomenimis, teismais pasitiekė 22,6% Lietuvos gyventojų; 2022 m. liepos 15 – 23 d. atlikto tyrimo duomenimis, teismais pasitiekė 24,9% Lietuvos gyventojų.

žvelgti į teisę per humanistinę prizmę (Daicoff, 2006). Visapusiškas teisės judėjimas apima daug savarankiškų, tačiau tarpusavyje susijusių krypčių, pvz., procedūrinį teisingumą², atkuriamąjį teisingumą³, transformatyvią mediaciją⁴ ir terapinę jurisprudenciją (angl. therapeutic jurisprudence, toliau – ir TJ). Nors kai kurios iš šių krypčių Lietuvos teisės moksle aptartos gana plačiai (pvz., apie atkuriamąjį teisingumą kalbama I. Michailovič et al. (2014) ir kitų darbuose; procedūrinio teisingumo klausimai nagrinėti G. Valicko et al. (2013), taip pat G. Valicko ir V. Justickio (2006) monografijose), TJ klausimams skirti keli moksliniai straipsniai (Valickas, G., Voropaj, K., Justickis, V. (2012) ir Valickas, G., Justickis, V. (2011)). Todėl šio straipsnio **aktualumą** pagrindžia būtinybė plačiau analizuoti visapusiškos teisės judėjimo sritį, sulaukusią mažiau mokslininkų dėmesio.

Šio mokslinio darbo tyrimo **objektas** – TJ idėjų realizavimas mediacijoje, tiek civilinių ginčų, tiek baudžiamosios justicijos kontekste. Mediacija pasirinkta ne tik dėl didėjančio populiarumo, bet ir dėl to, jog TJ idėjos plačiausiai analizuotos baudžiamosios justicijos kontekste (pvz., Wexler, 2010). O civilinių ginčų nagrinėjimas išskiriamas kaip viena iš labiausiai dėmesio reikalaujančių sričių analizuojant TJ klausimus (Yamada, 2021). Lietuvoje mediacija iš esmės taikoma civiliniuose ir administraciniuose ginčiuose. Taigi, mediacijos analizė TJ idėjų kontekste, viena vertus, suteiks galimybę vertinti TJ įgyvendinimą sprendžiant civilinius ginčus. Kita vertus, plati baudžiamosios justicijos klausimų analizė TJ kontekste leis nagrinėti mediacijos perspektyvas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje.

Straipsnio **tikslas** – išnagrinėti, kaip TJ idėjos įgyvendinamos Lietuvoje per mediacijos institutą. Straipsnyje pristatomos pagrindinės TJ nuostatos, analizuojami mediacijos teisinio reglamentavimo ypatumai Lietuvoje, atliekama detali lyginamoji analizė, siekiant palyginti pasirinktų valstybių – Kanados ir Norvegijos – bei Lietuvos mediacijos teisinio reglamentavimo atitiktį TJ principams. Atlikus lyginamąją analizę, siekiama padaryti į ateitį orientuotas išvadas dėl mediacijos taikymo Lietuvoje.

Rengiant straipsnį buvo pasitelkti mokslinės literatūros, teisės aktų ir teismų praktikos, oficialios statistikos duomenų analizės bei lyginamasis **metodai**. Svarbiausi straipsnio **šaltiniai** – Lietuvos, Kanados ir Norvegijos teisės aktai bei Lietuvos ir užsienio autorių moksliniai darbai.

² Procedūrinis teisingumas – tai ginčų sprendimo procedūrų arba būdų ir tam tikrų standartų, kurie lemia, ar ginčo šalys supras tiek ginčo nagrinėjimą, tiek galutinį jo sprendimą kaip teisingą, atitikimas (Valickas et al., 2013; Valickas, Justickis, 2006).

³ Atkuriamasis teisingumas gali būti apibrėžtas kaip procesas, kurio metu nešališka šalis siekia sutaikyti nusikalstamos veikos auką ir veikos kaltininką, taip išspręsti nusikalstama veika sukeltą arba nusikalstama veika pasireiškusių konfliktą (Michailovič et al., 2014).

⁴ Transformatyvi mediacija – mediacijos stilius, kuriuo orientuojamasi ne į konkretaus konflikto sprendimo būdo radimą, o į šalių igalbinimą ir priešingos šalies emocijų bei motyvų suvokimą (Daicoff, 2006).

1. Terapinės jurisprudencijos samprata

TJ pamatus padėjo JAV profesorai D. Wexleris ir B. Winickas XX a. 9 dešimtmetyje. Jie pasitelkė psichologijos, psichiatrijos, socialinio darbo srityse atliktus tyrimus ir teorijas tam, kad pateiktų pasiūlymus, skirtus sustiprinti terapinį materialinės ir procesinės teisės poveikį⁵ (Yamada, 2021). TJ grindžiama idėja, kad teisinių institucijų veikla apima konfliktų tarp žmonių sprendimą ir praktikuojantis teisininkas turi suprasti socialines, psichologines šių konfliktų pasekmes suinteresuotoms šalims. Būtina išvelgti, kad teisės ir ją taikančių subjektų siūlomi konfliktų sprendimai gali būti geresni arba prastesni terapinio poveikio požiūriu (Diesen, 2007). TJ remiasi įžvalga, kad teisė gali veikti kaip tam tikras „terapinis veiksnys“ (angl. therapeutic agent, Wexler, 2010). TJ siekia išsiaiškinti, ar žalojantis teisės poveikis gali būti sumažinamas, o terapinis jos poveikis – sustiprinamas nepaneigiant tinkamo teisinio proceso garantijų.

Atitinkamai, TJ kaip mokslo kryptį galima apibūdinti tokiais pagrindiniais teiginiais (Yamada, 2021):

1. TJ – tai tarpdisciplininė programa, kurios tikslas – vykdyti mokslinius tyrimus, sukursiančius pagrindą teisės reformai.
2. TJ pasižymi humanišku požiūriu į analizuojamus teisinius reiškinius, o ne griežta ideologija.
3. TJ teigia, kad, jei kitos sąlygos yra vienodos, terapinis poveikis yra pageidautinas ir turėtų būti teisės tikslas, o žalojantis poveikis yra nepageidautinas ir jo turėtų būti vengiama arba jis turėtų būti sumažintas iki minimumo.
4. TJ pagrindas – pagarba žmogaus orumui.
5. TJ idėjose pasireiškia užuojauta, jautrumas ir susirūpinimas kitų žmonių kenčėjimu.

Taigi, TJ yra tarpdisciplininė mokslo kryptis, sujungianti teisės ir kitų disciplinų (psichologijos, psichiatrijos) idėjas. Ši teisės tyrimų kryptis siūlo ieškoti būdų, kurie, laikantis konstitucinių teisingumo, tinkamo proceso garantijų bei atsižvelgiant į psichologijos žinias, gali padėti formuoti humaniškesnę, proceso dalyviais besirūpinančią teisinę sistemą.

2. Teismo proceso poveikis proceso dalyviams

Siekiant atskleisti TJ idėjų reikšmę ir galimus jų įgyvendinimo rezultatus, pirmausia svarbu aptarti teismo proceso poveikį proceso dalyviams. Šiuolaikinėje

⁵ Didžiausią įtaką TJ atsiradimui padarė psichologija – Wexleris net bandė šią teisės tyrimų kryptį pavadinti „juridine psichoterapija“ (Yamada, 2021).

visuomenėje įprasta ginčus spręsti teisiškai, o teisinis ginčų sprendimas dažnai suvokiamas siaurai – tik kaip teismo procesas. Pastarasis turi privalumų – bylą sprendžiantis asmuo yra profesionalus teisininkas, turintis puikiai išmanyti teisę ir galintis ją pritaikyti ginčo santykiui (žr. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 51 str.); teismo sprendimo vykdymas yra privalomas, jo įgyvendinimą užtikrina valstybės prievartos aparatas (žr. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 18 str., Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 346 str., Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 16 str.). Kita vertus, teismo procesas turi ir trūkumų. Dažnai teisinėje literatūroje akcentuojamas teismo proceso formalizmas, brangumas ir ilgumas (pvz., Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius, 2003), tačiau ne mažiau svarbus yra teismo proceso poveikio asmenų emocinei būklei aspektas.

Teismo proceso poveikio psichologinei būklei svarbą parodo užsienio mokslininkų darbuose išskiriama **bylinėjimosi streso** (angl. litigation stress) sąvoka (Keet, Heavin, Sparrow, 2017). Bylinėjimosi stresu laikoma emocinė ir psichologinė žala, kurią asmeniui sukelia teismo procesas (Keet, Heavin, Sparrow, 2017). Teismo proceso keliama psichologinė žala dažnai apibūdinama kaip neišvengiamas bylinėjimosi padarinys proceso subjektams (Strasburger, 1999). Todėl galima išskirti tokį pavyzdinį sąrašą bylinėjimosi stresą keliančių teismo proceso aspektų (Lande, 2021; Diesen, 2017 ir Keet, Heavin, Sparrow, 2017):

1. Teismo procesas dažnai pagilina jau egzistuojantį konfliktą, o priešingos pusės išsakomi argumentai (ar net kaltinimai) gali neigiamai paveikti asmens savivertę.
2. Šalių gali būti prašoma ne kartą išsamiai papasakoti apie traumuojančius įvykius, o tai gali išlaikyti asmenų dėmesį praeityje ir neleisti judėti į priekį. Stresą kelia ir priesaikos davimas.
3. Šalys gali jaustis įstrigusios komplikuotame, formalizuotame procese, kurio nesupranta ir negali kontroliuoti – tai sukelia bejėgiškumo jausmą. Kontrolės ir pasirinkimo teisės įgyvendinimas, savo ruožtu, yra svarbus psichologinei gerovei (Winick, 2003).
4. Bylinėjimosi keliamas stresas gali trukdyti priimti sprendimus, susijusius su byla (ar tęsti teismo procesą, kaip tai daryti). Pvz., tyrimai rodo, kad stiprios emocinės reakcijos padidina tikimybę, jog asmuo, užuot taikiai užbaigęs ginčą, tęs bylinėjimosi procesą, net jei jis akivaizdžiai nuostolingas⁶ (Keet, Heavin, Sparrow, 2017).

⁶ Tokiam elgesiui yra daug psichologinių paaiškinimų. Vienas jų – „negrįžtamų išlaidų efektas“ (angl. sunk cost effect) Šis efektas pasireiškia kaip didesnė tikimybė, kad asmuo tęs tam tikrą veikimą, jei į jį jau buvo investavęs pinigų, pastangų ar laiko (t. y. ankstesnė investicija motyvuoja dabartinį sprendimą, nors objektyviai anksčiau padaryta investicija neturėtų daryti įtakos sprendimo priėmimui) (Arkes, Blumer, 1985).

Pažymėtina, kad bylinėjimosi stresas patiriamas ir tais atvejais, kai bylinėjasi juridiniai asmenys. Jų atstovai bylinėjimosi metu patiria papildomą nerimą: dalyvavimas teismo procese gali sutrikdyti juridinio asmens veiklą, sukelti žalą jo dalykinei reputacijai; asmenys gali jausti grėsmę jų statusui, karjerai ir asmeniniams finansams (Lande, 2021).

Įdomu, kad ir Lietuvos teismai savo praktikoje atkreipia dėmesį į galimą žalojančią teismo proceso poveikį. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) piktnaudžiavimo procesu kontekste yra pasisakęs, kad „piktnaudžiavimas procesu daro žalą jame dalyvaujantiems asmenims, nes gynimuisi nuo nepagrįsto reikalavimo jie priversti eikvoti savo lėšas, laiką, patiria neigiamų emocijų [čia ir toliau paryškinta autorių]. Neužkirtus kelio galimybei teismo procesą naudoti nesąžiningai, priešingai jo tikslams, mažėja pasitikėjimas teismais” (LAT 2009 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-181/2009). Piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis kontekste LAT pabrėžė, kad „neigiami piktnaudžiavimo padariniai gali pasireikšti ne tik turtine žala, bet ir <...> byloje dalyvaujančio asmens neigiamais išgyvenimais ir kita jo neturtine žala, atsirandančia dėl procesinio piktnaudžiavimo“ (LAT 2016 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-256-915-2016). Nors pateiktose citatose nėra akivaizdžiai kalbama apie žalojančią teismo proceso poveikį, LAT argumentavimas atitinka TJ idėjas: nepagrįstas procesas bei procesiniai veiksmai sukelia ne tik materialinių, bet ir emocinių praradimų.

Statistikos duomenys (European Commission, 2022) rodo, kad Lietuvoje žmonės dažnai kreipiasi į teismą. Dėl to padidėja teismų krūvis, o tai lemia ilgai užsitęsiančius teismo procesus, dideles bylinėjimosi sąnaudas ir atitinkamai kylantį visuomenės nepasitenkinimą teisingumo vykdymo sistema (Petrauskas, 2015). Todėl galima daryti prielaidą, kad ilgas teismo procesas, didelės bylinėjimosi išlaidos sukelia dar daugiau neigiamų emocijų, kurių veikiami žmonės ne visada priima racionalius sprendimus bylos klausimais. Taip bylinėjimasis gali užsitęsti dar ilgiau, būti brangesnis ir sukelti daugiau neigiamų emocijų. Teismo proceso metu patirta psichologinė įtampa daro įtaką žemam pasitikėjimui teisine sistema. Nors galima stebėti teigiamus pokyčius teismų sistemoje – teismai tampa labiau orientuoti į žmogų, o ne tik į įstatymo raidę (Murauskienė, 2021) – tai nepaneigia bylinėjimosi streso neišvengiamumo. Savo ruožtu neigiamas teismo proceso emocinis poveikis nepadeda didinti asmenų pasitikėjimo teisine sistema, visų pirma – teismais.

Aptarti teismo proceso trūkumai skatina diskusiją apie alternatyvius ginčų sprendimo būdus – (angl. Alternative Dispute Resolution (ADR), toliau – ir AGS būdai): derybas, mediaciją, arbitražą, kurie pasižymi konfidencialumu bei greitesniu ir pigesniu procesu. Be to, naudojimasis AGS būdais gali padėti išsaugoti asmeninį santykį tarp ginčo šalių ar bent jau sumažinti patiriamas neigiamas emocijas. Pvz., mediacija iš esmės grindžiama šalių bendradarbiavimu, taigi, turi potencialą ginčo šalims sukelti mažiau streso nei rungtimosi principu pagrįstas teismo procesas.

Kadangi naudojantis AGS būdais patiriama mažiau neigiamų emocijų⁷, AGS būdų pasitelkimas gali prisidėti prie pasitikėjimo teismais didinimo. Pvz., Eisenberg, Wohl ir Guerin (2013) aptardami alternatyvaus ginčų sprendimo ir visuomenės pasitikėjimo teismais sąsajas pastebi, kad AGS būdų, tokių kaip mediacija ir bendruomenės tarybos, skatinimas, švietimas lėmė didelį visuomenės pasitikėjimo Merilendo (JAV) teismais sustiprėjimą. Sudarant sąlygas žmonėms patiems spręsti konfliktus, didėja asmenų pasitenkinimas teisine sistema, tuo pačiu – ir pasitikėjimas ja.

Apibendrinant teismo proceso poveikio proceso dalyviams analizę, galima teigti, kad teismo procesas nėra kuriamas siekiant teikti terapinį poveikį ginčo šalims. Teismo proceso tikslas – išspręsti kilusį teisinį ginčą. Deja, išsprendus bylą teisme asmeninis konfliktas įprastai neišnyksta. AGS būdai, pasižymintys mažesniu formalumu, privačia aplinka, gali būti patrauklūs, nes kai kuriais jų (mediacija) siekiama ne vien teisinio, bet ir asmeninio konflikto išsprendimo. Tai lemia **didesnį AGS būdų terapinį poveikį, lyginant su teisminiu procesu.**

3. Mediacija ir terapinės jurisprudencijos idėjų įgyvendinimas

Didesnį terapinį poveikį negu teismo procesas turintys AGS būdai pasižymi įvairove, tačiau pastaruoju metu Lietuvoje daugiausia dėmesio sulaukia mediacija⁸. Todėl šioje straipsnio dalyje analizuojamas TJ idėjų įgyvendinimas medicijoje. Pačia bendriausia prasme mediaciją galima suprasti kaip ginčo sprendimo procedūrą, kurioje dalyvauja ne tik šalys, bet ir trečiasis neutralus asmuo (mediatorius), padedantis šalims spręsti jų tarpusavio ginčą. Mediacijos ištakas galima įžvelgti jau ankstyvosiose tradicinėse visuomenėse (Barett, Barett, 2004). Tačiau šiuolaikinę mediacijos sampratą ir platų mediacijos paplitimą galima sieti su XX a. 8–9 dešimtmečiuose JAV vykdyta idėjų plėtra, kai mediacijos šalininkai, remdamiesi mediacijos šeimos ginčuose patirtimi, išplėtė šią idėją į visas civilinės teisės ir kai kurias baudžiamosios teisės sritis, įtikindami įstatymų leidėją, kad mediacija yra greitesnis, pigesnis ir daugiau pasitenkinimo nei teismas teikiantis AGS būdas (Birke, Teitz, 2002). Minėti mediacijos požymiai ir šiandien akcentuojami kaip mediacijos privalumai (žr., pvz., Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2019).

⁷ Pastaruoju metu valstybės institucijoms skatinant AGS būdus taip pat atkreipiamas dėmesys į emocinius ir psichologinius ginčų sprendimo šiais būdais aspektus. Pvz., mediacijos kontekste, Lietuvos teismų interneto tinklalapyje 2018 m. lapkričio 7 d. paskelbta publikacija „Lietuvoje sparčiai populiarėja greitesnis ginčų sprendimo būdas“ atkreipia dėmesį ne tik į mažesnes laiko ir pinigų sąnaudas, bet ir mažesnę šalių priešiškamą mediacijos atvejų. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (2019) parengtame metodiniame leidinyje „Mediatoriaus vadovas“ taip pat, be kita ko, pabrėžiama, kad mediacijos procese asmenys patiria mažiau streso, nei teisminio proceso metu.

⁸ Pastaraisiais metais daug dėmesio skirta mediacijos proceso žinomumui visuomenėje didinti, vyko iš ES struktūrinių fondų finansuota viešinimo kampanija, pagal savo mastą pasiekusi didelę Lietuvos Respublikos gyventojų dalį (STRATA, 2022).

Šiandien mediacija žinoma ir taikoma daugumoje teisės šakų. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo 2 str. 4 d. mediacija apibrėžiama kaip civilinių ar administracinių ginčų sprendimo procedūra, kurios metu vienas ar keli mediatoriai padeda ginčo šalims taikiai spręsti ginčą. Be to, vienoje iš civilinių ginčų grupių – šeimos ginčiuose – nuo 2020 m. sausio 1 d. taikoma privalomoji neteisminė mediacija. Mediacijos taikymas baudžiamojoje justicijoje kol kas nėra numatytas; tik Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo 19 str. kaip vieną iš probuojamojo resocializacijos priemonių numato atkuriamojo pobūdžio priemonės, kuriomis siekiama sutaisyti probuojamąjį ir nukentėjusįjį ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą, o Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 52 str. 2 d. 8 p. įtvirtinta, kad nuteistųjų socialinė reabilitacija grindžiama nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymu ir atkuriamojo teisingumo įgyvendinimu. Taigi, Lietuvos teisė pripažįsta mediaciją kaip AGS būdą tik civiliniams (nacionaliniams ir tarptautiniams) ir administraciniais ginčams.

TJ kaip naujas požiūris į teisės mokslą susiformavo vėliau nei mediacija, taigi, TJ neturėjo įtakos mediacijos instituto atsiradimui. Kita vertus, tarp mediacijos ir TJ egzistuoja sąsajos, ypač kalbant apie transformuojančiojo ir terapinio stiliaus mediaciją⁹. Transformuojamojo stiliaus mediacija siekiama pagerinti šalių tarpusavio santykius, skatinamas kitos šalies perspektyvos supratimas ir pripažinimas; terapinio stiliaus mediacija apskritai atsirado dėl psichoterapijoje taikomų metodų perkėlimo į mediaciją, tad tokioje mediacijoje itin gilinamasi į šalių tarpusavio santykius, šalys mokomos bendrauti taip, kad būtų išspręsta problema (Kaminskienė et al., 2013). Taigi, transformuojamojo ir terapinio stilių mediacija ir TJ remiasi ta pačia pamatine idėja – terapiniu poveikiu asmenims (Shapira, 2008). Vis dėlto transformuojamasis ir terapinis stiliai orientuoti į konflikto dalyvių požiūrį į konfliktinę situaciją ir vienas kitą, šalių bendravimą (Sondaitė, 2004). Plačiausiai paplitę (lengvinantysis ir vertinamasis) mediacijos stiliai, priešingai, yra nukreipti į sprendimo radimą, taigi, jais siekiama ne užtikrinti terapinę mediacijos poveikį ir emocinę konflikto šalių gerovę, o surasti konkretų ginčo sprendimą (Shapira, 2008). Kita vertus, siekis surasti konkretų ginčo sprendimą nepaneigia sąsajos tarp mediacijos ir TJ. E. Waldman, pirmoji analizavusi mediaciją per TJ prizmę, apskritai apibūdina mediaciją kaip „ginčų sprendimą terapiniu būdu“. Waldman teigimu, mediacijos judėjimas yra reakcija į psichologinį rungtyniško ginčų sprendimo būdų „brutalumą“; mediatoriai siekia suteikti asmenims mažiau traumuojantį konfliktų sprendimo būdą. Mediacijos proceso struktūra užtikrina aktyvesnį ir įtrauklesnį ginčo dalyvių dalyvavimą, konflikto šalių orumą bei pagarbą vienas kitam (Waldman, 1998). Šiandien terapinio mediacijos poveikio egzistavimas *expressis verbis* įtvirtintas ir teisės aktuose – pvz., Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2008/52/EB dėl tam tikrų

⁹ Šiame straipsnyje kalbant apie mediacijos stilius turimas omenyje mediatoriaus mediacijai keliamų tikslų, proceso orientacijos, mediatoriaus įsitraukimo į procesą laipsnio ir jo taikomų technikų visuma. Pagrindiniais mediacijos stiliais galima laikyti lengvinantįjį, vertinamąjį ir transformuojantįjį, o iš šių stilių išsivystė dar du – pasakojamasis ir terapinis (Kaminskienė, 2013).

mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų įvadinėje dalyje nurodoma, kad „mediacijos būdu pasiektų susitarimų paprastai labiau laikomasi savanoriškai ir jie labiau padeda išsaugoti draugiškus bei tvarius šalių santykius“. Taigi, mediacijos procese, nepaisant pasirinkto mediacijos stiliaus, neabejotinai įgyvendinama viena esminių TJ idėjų – taikant teisę turi būti siekiama kuo didesnio terapinio efekto asmenims ir sten-giamasi išvengti žalojančio teisės poveikio.

Dėl terapinio mediacijos poveikio ji kaip AGS būdas pasitelkiama vis dažniau, ypač šeimos ginčiuose, kuriuose itin svarbu išsaugoti gerus tarpusavio santykius. To-dėl 2017 m., priimant Lietuvos Respublikos taikinamojo tarpininkavimo įstatymo Nr. X-1702 pakeitimo įstatymą, mediacija buvo pasirinkta kaip tinkama priemonė „užtikrinti vaikų interesus šeimos ginčiuose, derinti priimamus sprendimus prie kiekvienos šeimos individualios situacijos, taupyti šalių laiką ir pinigus, atkurti jų tarpusavio sąveiką bei užkirsti kelią naujiems ginčams atsirasti ateityje“ (Tvaronavičienė, Kaminskienė, 2019). Taigi, privalomosios mediacijos šeimos ginčiuose įvedimui Lie-tuvoje 2020 m. sausio 1 d. įtakos turėjo ne tik pragmatiški tikslai (siekis mažinti teis-mų darbo krūvį, taupyti ginčo šalių laiką ir pinigus), bet ir siekis užtikrinti emocinę, psichologinę konflikto šalių bei nepilnamečių vaikų gerovę.

TJ idėjų įgyvendinimu galima laikyti ir Mediacijos įstatymo 20 str. 1 d. įtvirtintą, nuo 2021 m. balandžio 29 d. įsigaliojusią išimtį: nereikalaujama privalomai pasinau-doti mediacija prieš kreipiantis į teisimą, kai kreiptis į teisimą dėl ginčo sprendimo siekia smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo, o kita ginčo šalis yra galimas smurtau-tojas ir yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, susijęs su smurtu artimoje aplinkoje, arba teisme nagrinėjama byla, susijusi su smurtu artimoje aplinkoje, arba yra priimtas apkaltinamasis teismo nuosprendis dėl smurto artimoje aplinkoje, arba yra pateikta įstatymų nustatyta tvarka įgalioto teikti specializuotą kompleksinę pagalbą subjek-to pažyma apie specializuotos kompleksinės pagalbos teikimą asmeniui dėl galimai patirto smurto artimoje aplinkoje. Privaloma mediacija smurto artimoje aplinkoje atvejais nenumatant jokių išimčių gali lemti antrinę aukų viktimizaciją¹⁰, taigi, turėti žalojančią efektą nukentėjusiesiems (–am). 2021 m. balandžio 22 d. priimtas Mediacijos įstatymo pakeitimas palieka teisę nukentėjusiesiems (–am) pasirinkti, naudotis mediaci-ja ar ne. Taip įgyvendinama ir užsienio autorių darbuose vyraujanti idėja – pačioms smurto aukoms suteikiama galimybė naudotis mediacija, jei šios to nori, tačiau jos nėra verčiamos dalyvauti derybose su smurtavusiu asmeniu, taip užtikrinant aukų apsaugos ir autonomijos balansą (Mccutcheon, 2021; Var Steegh, 2003).

Terapinę mediacijos poveikį taip pat lemia **minimalus proceso formalumas ir orientacija į tarpusavio bendradarbiavimo atstatymą**. Pvz., N. Kaminskienė (2011)

¹⁰ Į tai dėmesį atkreipė Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW) Baigiamosiose pas-tabose dėl Lietuvos penktojo (2014) ir šeštojo periodinio pranešimo (2019), taip pat Lietuvoje veikian-čios moterų teisių asociacijos (žr. Lietuvos Respublikos Seimo teisės ir teisėtvarkos komitetas, 2021).

pastebi, kad formalios ginčų sprendimo taisyklės šalims, kurios neturi teisinio išsilavinimo, yra nesuprantamos ir mažai reikšmingos. Taikant mediaciją galima sutelkti dėmesį į ginčo esmę, šalių poreikius ir pageidavimus, dėl to lengviau ir greičiau pasiekiamas abiem šalims priimtinas sprendimas (Kaminskienė, 2011; Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2019). Mediacija įgalina pačias ginčo šalis išspręsti jų tarpusavio konfliktą, taigi, leidžia asmenims maksimaliai įgyvendinti pasirinkimo teisę. Šalys, savo noru dalyvavusios mediacijoje ir prisiėmusios išpareigojimus yra linkusios juos savanoriškai įvykdyti (Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2019). Tai lemia didesnę šalių pasitenkinimą ne tik konkrečiu mediacijos procesu, bet ir teisine sistema apskritai, o didesnis pasitikėjimas teisine sistema, tikėtina, gali sumažinti patiriamą streso, siejamo su teisiniais procesais, lygį. Teigiamą AGS būdų poveikį pasitikėjimui teismais patvirtina ir empirinių tyrimų rezultatai. Pvz., tiriant, kaip su teismais susieti AGS būdai didina Masačusetso (JAV) teismų našumą (Palihapitiya, Jeghelian, Eisenkraft, 2019), nustatyta, kad nors akivaizdus AGS būdų naudojimo tikslas – teismų veiklos efektyvumo didinimas, AGS būdų taikymas taip pat padeda siekti didesnio žmonių pasitikėjimo teismais¹¹. Taigi, AGS būdų, tarp jų ir mediacijos, taikymas turi teigiamą poveikį ne tik ginčo šalims, bet ir visai visuomenei – mediacija gali didinti pasitikėjimą teisine sistema.

Apibendrinant darytina išvada, jog mediacijos teisiniu reglamentavimu Lietuvoje stengiamasi įgyvendinti TJ idėjas, nors *expressis verbis* sąvoka „terapinė jurisprudencija“ ir nėra naudojama. Pastangas pritaikyti TJ idėjas galima išvėlgti privalomosios mediacijos šeimos ginčiuose reglamentavime: įtvirtinus reikalavimą ginčo šalims prieš kreipiantis į teismą inicijuoti mediaciją, suteikiama galimybė išspręsti ginčą alternatyviu būdu, kuris emocinę asmenų gerovę užtikrina labiau nei teismo procesas. Tokio reikalavimo įstatyme neįtvirtinus, asmenys apie alternatyvią ginčo sprendimo galimybę gal net nežinotų. Be to, šiuo teisiniu reglamentavimu taip pat stengiamasi užtikrinti ir labiausiai pažeidžiamų asmenų – nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiųjų – teises ir apsaugą nuo antrinės viktimizacijos, kartu nepaneigiant jų apsisprendimo teisės.

4. Terapinės jurisprudencijos idėjų įgyvendinimo per mediacijos institutą lyginamoji analizė

Siekiant išnagrinėti, kaip TJ idėjos įgyvendinamos per mediaciją Lietuvoje, tikslinga atlikti lyginamąją kitų pasirinktų valstybių teisinio reglamentavimo ir praktikos analizę. Valstybių, kuriose TJ taikoma gerokai plačiau nei Lietuvoje, patirtis gali būti aktuali, siekiant įgyvendinti TJ tikslus Lietuvoje. Tokiomis valstybėmis šiame darbe pasirinktos Kanada (atliekant mediacijos šeimos bylose lyginamąją analizę) ir Nor-

¹¹ 78,57% apklausos dalyvių pasisakė, kad AGS būdai padeda įgyvendinti didesnio pasitikėjimo teismais tikslą.

vegija (vertinant mediacijos reguliavimo baudžiamojoje justicijoje galimybes). Kanadoje įgyvendinama nemažai TJ paremtų institutų: veikia specializuoti problemų sprendimo teismai, dar vadinami terapiniais teismais¹², Kanados nacionalinis teismų institutas yra parengęs teisėjams skirtą vadovą terapiniam teisingumui; be to, Kanadoje šeimos ginčiuose gana sėkmingai¹³ taikoma mediacija. O Norvegijoje didelis dėmesys skiriamas mediacijos baudžiamojoje justicijoje įgyvendinimui: Norvegijoje iš visų Skandinavijos šalių kaltininko ir aukos mediacijos procedūra įtvirtinta anksčiausiai (Uscila, 2002), be to, mediacijos instituto taikymas Norvegijos baudžiamojoje justicijoje Lietuvoje laikomas gerosios praktikos pavyzdžiu.

4.1. Terapinės jurisprudencijos idėjų įgyvendinimas šeimos ginčų mediacijoje (Kanados ir Lietuvos patirčių lyginamoji analizė)

Mediacija Kanadoje turi senesnes tradicijas nei Lietuvoje – Kanadoje mediacija žinoma jau nuo XX a. pirmosios pusės¹⁴. Tačiau ilgą laiką Kanadoje mediacija nebuvo plačiai taikoma. 1986 m. mediacija pradėta taikyti šeimos teisėje, o komercinėje teisėje svarbą įgijo tik XX a. 10 dešimtmetyje (Ellger, 2013). Šiuo laikotarpiu mediacija pradėta vis dažniau įtraukti į teismines procedūras dėl pragmatiškos priežasties – didelės teismų apkrovos. Taigi, kaip ir Lietuvoje¹⁵, Kanadoje mediacijos instituto plėtra siejama su teismų krūvio mažinimu. Kita vertus, negalima teigti, kad teismų krūvio mažinimas nėra susijęs su TJ idėjomis: kaip minėta, didelė teismų apkrova lemia ilgesnį bylų nagrinėjimą, o tai, tikėtina, lemia didesnę bylinėjimosi stresą. Tad net ir pragmatiškas mediacijos tikslas – teismų sistemos apkrovos sumažinimas – netiesiogiai įgyvendina TJ idėjas.

Priešingai nei Lietuvoje, Kanadoje nei federaliniu, nei provincijų lygmeniu nėra priimtas bendras mediacijos įstatymas, taikomas visose srityse, kuriose mediacija

¹² Problemų sprendimo teismai atsirado JAV, siekiant dvejopų tikslų: bylų valdymo (spartesnio bylų nagrinėjimo ir teismų krūvio sumažinimo) ir terapinės jurisprudencijos (sumažinti nusikalstamų veikų skaičių taikant terapinius ir tarpdisciplininius metodus, kuriais sprendžiami psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo įpročiai ir kitos giluminės problemos) (National Institute of Justice, 2020). Kanadoje veikia gydymo nuo narkotikų priklausomybės, jaunimo ir smurto artimoje aplinkoje teismai (Departament of Justice Canada, 2015).

¹³ Terminas „sėkmingai“ naudojamas atsižvelgiant į mediacijos metu pasiekiamų susitarimų skaičių. Anot J. P. Boyd (Legal Aid Ontario, 2019), kai šeimos bylose pasitelkiama mediacija, visiškai ar dalinis susitarimas pasiekiamas 4 iš 5 atvejų.

¹⁴ Lietuvoje mediacijos pradžia laikytini 2005 m. – pirmojo bandomojo teisminės mediacijos projekto įgyvendinimas. Kita vertus, mediacijos pradžią Lietuvoje galima sieti ir su XX a. 10 dešimtmėčiu, kai „atsirado pirmosios nevyriausybinių organizacijų, teikiančios mediacijos paslaugas, organizuojančios mediatorių mokymus“ (Kaminskienė, 2010).

¹⁵ Pvz., Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2021 m. vasario 18 d. internetinėje publikacijoje „Metai su mediacija: trečdalis šeimų ginčus išsprendžia taikiai“ akcentuojamas ne tik taikus ginčo išsprendimas, bet ir teismų krūvio mažinimas mediacijos pagalba: „Mediacijos būdu pasiektas taikus ginčų sprendimas padeda ne tik mažinti teismų krūvį, bet ir didinti pasitenkinimą bei pasitikėjimą teisinių paslaugų teikėjais, taip pat ir teismais, efektyviau naudoti valstybinius resursus“ (paryškinta autorių).

naudojama kaip AGS būdas, tačiau mediacija įtraukta į daugelį federalinio ir provincijų lygmens teisės aktų kaip alternatyva bylinėjimuisi. Federaliniu lygmeniu mediacijos galimybes įtvirtina 31 įstatymas (Ellger, 2013). Pagal Lietuvos teisinį reguliavimą, mediacija gali būti pasitelkiama civiliniams arba administraciniais ginčams spręsti. Taigi, Kanadoje mediacijos galimybių įtvirtinimo įstatymuose principas skiriasi. Kita vertus, mediacijos taikymo apimtys Lietuvoje ir Kanadoje reikšmingai nesiskiria: beveik visas Kanados įstatymuose įtvirtintas mediacijos taikymo galimybės galima sutalpinti į administracinių ir civilinių ginčų kategorijas. Reikšmingesnė išimtis yra ta, jog Kanadoje numatyta mediacijos galimybė baudžiamosiose bylose. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje mediacija plačiausiai taikoma šeimos ginčiuose (žr. 1 lentelę), toliau koncentruojamasi į mediaciją šeimos ginčiuose.

1 lentelė. Mediacijai perduoti šeimos ginčai Lietuvoje 2021 m.¹⁶

Teisminei mediacijai perduotų bylų skaičius (iš viso – 614). Iš jų:		Neteisminei mediacijai	
Bylos dėl šeimos teisinių santykių	210	Priimta sprendimų dėl mediatoriaus paskyrimo privalomosios mediacijos vykdyme ¹⁷	2 838
Bylose dėl daiktinių teisinių santykių	120		
Su prievolių teise susijusios bylos	215		
Bylos dėl juridinių asmenų	16		
Bylos su tarptautiniu elementu	10		
Bylos dėl paveldėjimo	12		
Kitos civilinės bylos	24		
Bylos dėl aplinkos apsaugos	3		
Bylos dėl statybos teisinių santykių	2		
Bylos dėl civilinės atsakomybės už žalą, atsiradusią dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų	1		
Bylos dėl nacionalinių, Europos Sąjungos ir užsienio institucijų finansinės paramos	1		
Iš viso mediacijai perduotų šeimos ginčų 2021 m. – 3048 ¹⁸			

¹⁶ Sudaryta autorių, remiantis Lietuvos teismų 2021 m. Teisminės mediacijos veiklos ataskaita ir Valsybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos 2021 metų veiklos ataskaita.

¹⁷ Nors 2021 m. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba gavo 6 369 prašymus dėl privalomosios mediacijos vykdymo, kai ginčo šalis ar ginčo šalys pageidauja gauti valstybės lėšomis apmokamą mediacijos paslaugą šeimos ginčiuose, parengtoje lentelėje šeimos ginčo perdavimu mediacijai yra laikomas mediatoriaus paskyrimas, atsižvelgiant į tai, kad pagal 50% gautų prašymų dėl privalomosios mediacijos vykdymo yra priimamos pažymos dėl privalomosios mediacijos pabaigos (kai kita šalis nesutiko pradėti mediaciją ar neatsakė per terminą).

¹⁸ Atkreiptinas dėmesys, kad šie statistiniai duomenys neatspindi privačiai vykdomos mediacijos, todėl realūs mediacijai perduodamų šeimos ginčų skaičiai gali būti didesni.

Esminis skirtumas tarp Lietuvos ir Kanados teisinio reguliavimo mediacijos šeimos bylose atveju – Kanadoje federaliniu lygmeniu nėra nustatyta privaloma mediacija šeimos ginčiuose. Šalys yra visiškai laisvos pasirinkti mediaciją, tame tarpe – ir kaip priemonę susitarti dėl santuokos nutraukimo sąlygų. Tačiau Kanados santuokos nutraukimo įstatymas (toliau – SNĮ) įtvirtina kiekvieno teisininko, atstovaujančio asmenis šeimos bylose, nagrinėjamose pagal SNĮ, pareigą aptarti ir informuoti, t. y. skatinti asmenį bandyti išspręsti klausimus neteisiniame šeimos ginčų sprendimo procese, nebent bylos aplinkybės yra tokio pobūdžio, kad tai daryti būtų aiškiai netinkama (SNĮ 7.7 (2) str. (a) par.). Tokio 2019 m. padaryto SNĮ papildymo¹⁹ priežastis Departament of Justice Canada (2022) aiškinimu yra ta, kad AGS būdai paprastai būna greitesni, pigesni ir veiksmingesni nei teismo procesas. Be to, labiau tikėtina, kad jie atitinka vaiko interesus. Teisininkai neprivalo skatinti alternatyvaus šeimos ginčų sprendimo tam tikrose situacijose, pvz., kai smurtas artimoje aplinkoje kelia susirūpinimą asmens saugumu. Iš šio aiškinimo galima daryti išvadą, kad skatinant alternatyvius šeimos ginčų sprendimo būdus iš esmės pateikiami dviejų rūšių argumentai: pragmatiški (greitumas, pigumas, teismų krūvio mažinimas) ir terapiniai argumentai (veiksmingumas, vaiko interesai ir kt.). Pragmatiški ir terapiniai argumentai skatinant mediaciją pateikiami ir Lietuvoje²⁰.

Nors Lietuvoje neteisminė mediacija šeimos bylose yra privaloma, o Kanadoje įtvirtinta tik pareiga teisininkams informuoti klientus apie alternatyvias ginčų sprendimo galimybes šeimos bylose, abiejose valstybėse atitinkamu reguliavimu siekiama spręsti tą pačią problemą – dažną ginčo šalių nežinojimą apie mediacijos naudą. Kaip teigia C. H. van Rhee (2021), dauguma asmenų, susidūrusių su teisine problema, kreipiasi į advokatą, kuris paprastai pasiūlo šalims kreiptis į teismą. Dėl to, atsižvelgiant į mediacijos naudą ginčo šalims ir visuomenei apskritai, valstybės nustato priemones, kuriomis siekiama didinti šalių informuotumą apie AGS būdus ir mediacijos galimybes. Kai kuriose valstybėse šis tikslas pasiekiamas įtvirtinant privalomą medi-

¹⁹ Panašaus turinio nuostata SNĮ galiojo ir iki 2019 m. papildymo, tik ji skambėjo kitaip: kiekvieno teisininko ar advokato, kuris imasi veikti sutuoktinio vardu santuokos nutraukimo byloje, pareiga yra aptarti su sutuoktiniu galimybes derėtis dėl klausimų, kurie gali būti nutarties dėl išlaikymo ar globos dalykas, ir informuoti sutuoktinį apie jai (jam) žinomas mediacijos priemones, kurios galėtų padėti sutuoktiniams derėtis dėl šių klausimų. Taigi, nuostatos esmė išliko ta pati, tačiau atsižvelgiant į AGS būdų gausą 2019 m. pakeitimais buvo įtvirtinta platesnė „šeimos ginčų sprendimo proceso“ sąvoka (reiškianti bet kokią neteisminių procesą, kurį ginčo šalys taiko siekdamos išspręsti ginčytinus klausimus) ir įtvirtinta išimtis, atleidžianti nuo aptariamų pareigos tais atvejais, kai tai „būtų aiškiai netinkama“, pvz., smurto artimoje aplinkoje atvejais.

²⁰ Pvz., plačiau ai visuomenei skirtame leidinyje „Išspręsk ginčą taikiai. Rinkis mediaciją“ (Lietuvos teismai, 2019) mediacija apibūdinama kaip „greitesnis, pigesnis ir psichologiškai lengvesnis civilinių ginčų sprendimo būdas“; kaip mediacijos privalumai išskiriama: laiko ir pinigų taupymas, mažiau neigiamų emocijų, galimybė kontroliuoti ginčo eigą ir rezultatą, savanoriškas ir konfidencialus procesas, profesionali pagalba. Taigi, galime aiškiai atskirti pragmatiskus (laiko ir pinigų taupymas) ir terapinius (mažiau neigiamų emocijų, galimybė kontroliuoti ginčo eigą ir rezultatą, savanoriškas procesas) argumentus.

acijos bandymą prieš perduodant ginčą teismui²¹. TJ pabrėžiama savanoriško apsisprendimo svarba, akcentuojant, kad jei priimant sprendimus asmenys suvokia, kad jų niekas neverčia, tokie sprendimai sukelia didesnį patenkinimą (Winick, 2003). Taigi, Kanadoje pasirinktas reguliavimas labiau atitinka TJ idėjas, o Lietuvoje įtvirtinus privalomąją neteisminę mediaciją, šalys gali išspręsti konfliktą jų psichologinę gerovę labiau užtikrinančiu būdu, tačiau nėra pilnai įgyvendinamas savanoriško apsisprendimo principas. Kita vertus, atsižvelgiant į mediacijos instituto naujumą Lietuvoje, manytina, kad privaloma neteisminė mediacija šeimos bylose neprieštarauja savanoriško apsisprendimo principui, ypač atsižvelgiant į tai, jog pagal Mediacijos įstatymo 21 str. iš esmės privaloma yra inicijuoti mediacijos procesą. Mediacija remiasi savanoriškumo principu, todėl iš jos galima bet kada pasitraukti (Mediacijos įstatymo 15 str. 5 d.). Siekiant įgyvendinti savanoriško apsisprendimo principą, praėjus tam tikram laikotarpiui ir žmonėms suvokus mediacijos naudą, būtų galima svarstyti privalomosios mediacijos mechanizmo panaikinimą. Vis dėlto, atsižvelgiant į privalomosios neteisminės mediacijos įgyvendinimo naujumą Lietuvoje, pasiūlymas dėl privalomosios mediacijos panaikinimo yra teorinis. Jo įgyvendinimas praktikoje šiuo metu nebūtų naudingas, nes privalomosios mediacijos institutas atlieka visuomenės informavimo apie AGS būdų naudą funkciją (STRATA, 2022).

Taip pat atkreiptinas dėmesys į mediacijos tikslų suvokimą Kanadoje ir Lietuvoje. Kanadoje mediacijos šeimos ginčiuose tikslai suprantami plačiau, nei konkretaus ginčo išsprendimas. Kanados Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad mediacija sukuria prielaidas atkurti tarpasmeninius santykius, o tai leidžia ilgalaikėje perspektyvoje įveikti traumuojančias šeimos iširimo pasekmes. Tai ypač svarbu, kai į ginčą įtraukiami vaikai, nes jų interesai reikalauja nuolatinio tėvų gebėjimo bendrauti ir spręsti konfliktus. Be to, mediacija šeimos bylose stengiamasi apsaugoti pažeidžiamas šalis ir išlyginti galios neatitikimus, kad būtų pasiektas teisingas sprendimas (Kanados Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 18 d. sprendimas byloje Nr. 2021 SCC 54). Analogiškai mediacijos šeimos ginčiuose tikslai pabrėžiami ir Lietuvoje, ypač akcentuojant vaikų interesų svarbą (žr., pvz., Tvaronavičienė, Kaminskienė, 2019). Taigi, tikslai, keliami šeimos ginčų mediacijai Kanadoje ir Lietuvoje, sutampa.

Apibendrinant mediacijos reglamentavimo šeimos bylose Kanadoje (federaliniu lygmeniu) ir Lietuvoje palyginimą TJ idėjų įgyvendinimo aspektu, darytina išvada, jog TJ idėjos šeimos ginčų mediacijoje abiejose valstybėse įgyvendinamos panašiai.

²¹ Šiame kontekste pažymėtina, kad Lietuvos advokatų etikos kodekso 10 str. 9 d. įtvirtina draudimą skatinti nepagrįstus teisminius ginčus ir pareigą skatinti klientą siekti ginčą išspręsti taikiai, nurodyti alternatyvius ginčo sprendimo būdus. Vis dėlto būtent privalomosios mediacijos įtvirtinimas labiau padeda siekti asmenų informuotumo apie AGS būdus Lietuvoje. Privalomosios mediacijos šeimos ginčiuose teisinio reguliavimo poveikio ex post vertinimo rezultatai parodė, jog pusė respondentų pritarė, kad dėl privalomosios mediacijos žmonės sužino, kad ginčus galima spręsti taikiai, ir ateityje yra labiau linkę rinktis šį ginčų sprendimo būdą (STRATA, 2022).

Tiek Lietuvos, tiek Kanados teisinis reglamentavimas grindžia mediacijos reikalingumą terapiniais argumentais, skatina šeimos ginčų sprendimą mediacijos būdu, užtikrina pažeidžiamų asmenų interesus. Nors Kanados teisinis reguliavimas labiau atitinka savanoriško apsisprendimo principą, Lietuvos teisinis reglamentavimas, atsižvelgiant į mediacijos įgyvendinimo naujumą Lietuvoje, šiam principui esmingai neprieštarauja. Tad nors tam tikrais aspektais mediacijos reguliavimas Kanadoje labiau atspindi TJ idėjas, atlikta analizė patvirtina E. Waldman (1998) mintį, jog mediacija plačiaja prasme yra ginčų sprendimas terapiniu būdu.

4.2. Terapinės jurisprudencijos idėjų įgyvendinimas nusikalstamos veikos aukos ir kaltininko mediacijoje (Norvegijos ir Lietuvos patirčių analizė)

Terapinės jurisprudencijos idėjos plačiausiai analizuotos baudžiamosios justicijos kontekste (Yamada, 2021), todėl nenuostabu, kad institutas, kuriame bene ryškiausiai atsiskleidžia TJ principai, yra mediacija baudžiamajame procese. Iš visų Skandinavijos valstybių mediacija didžiausią svarbą įgijo Norvegijoje ir Suomijoje (Nylund, Ervasti, Adrian, 2018), todėl bus nagrinėjamas Norvegijos teisinis reglamentavimas ir vertinamos aukos ir kaltininko mediacijos perspektyvos Lietuvoje.

Norvegija buvo pirmoji Skandinavijoje, kuri integravo aukos ir nusikaltėlio mediacijos procedūrą savo teisinėje sistemoje (Uscila, 2002). Apie aukos ir kaltininko mediaciją pradėta kalbėti XX a. 8 dešimtmčio pradžioje. Norvegų kriminologo N. Christie manymu, nusikaltimas – aukos ir kaltininko konfliktas, kurį spręsti turi pačios ginčo šalys, o ne teismų sistema (Nylund, Ervasti, Adiran, 2018). Mediacija remiasi idėja įtraukti asmenis į jų ginčų nagrinėjimą. Pasitelkiant neutralų trečiąjį asmenį stengiamasi sudaryti sąlygas išspręsti kilusį konfliktą, atkurti pažeistus santykius ir tuo pačiu pašalinti arba sumažinti viktimizacijos kilimo tikimybę ateityje (Uscila, 2002).

Siekiant įtraukti asmenis į jų ginčų sprendimą, Norvegijoje pradėtos įgyvendinti aukos ir nusikaltimą padariusio asmens mediacijos programos. Nuo XX a. 9 dešimtmčio vidurio Norvegija kaupia vertingą patirtį, susijusią su mediacija baudžiamojame justicijoje per specializuotas Nacionalines mediacijos tarnybas. Tai nemokama ir savanoriška ginčų nagrinėjimo ir medijavimo paslauga, koegzistuojanti kartu su formalia teisingumo vykdymo sistema. Nacionalinės mediacijos tarnybos iš pradžių buvo skirtos jauniems teisės pažeidėjams, siekiant sumažinti laisvės atėmimo bausmių skyrimo nepilnamečiams mastą (Sperr, 2012). Tarnybos steigimo tikslas – sukurti ginčų sprendimo mechanizmą, kuris orientuotas į aukos interesus, o ne į kaltininko poziciją bei nubaudimą. Nacionalinės mediacijos tarnybos įstatymas (toliau – NMTĮ) numato mediacijos programas kaip atskirą baudžiamųjų bylų nagrinėjimo formą, tačiau tam reikalingos dvi sąlygos: 1) nukentėjusysis ir nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra susitarę dėl bylos nagrinėjimo taikant mediaciją; 2) nusikalstama veika pagal

Norvegijos teisę nėra laikoma sunkiu nusikaltimu. Dabar nacionalinėse tarnybose gali būti nagrinėjamos tiek civilinės, tiek baudžiamosios bylos (NMTĮ 1 str.).

Svarbu paminėti, kad prieš perduodant baudžiamąją bylą nagrinėti mediacijos tarnybai, pirmiausia ji preliminarai išnagrinėjama policijos (Uscila, 2002). Šalims sutarus dėl pagrindinių nusikalstamos veikos aplinkybių bei dalyvavimo mediacijos procese, prokuroras paskiria mediatorių ir nustato mediacijos terminą. Pažymėtina, jog nereikalaujama, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo visiškai pripažintų savo kaltę – pakanka, kad jis išreikštų sutikimą dėl pagrindinių bylos aplinkybių. Užbaigus mediacijos procesą, tolesnis bylos nagrinėjimas teisminėse institucijose nebevykdomas. Tačiau, jei mediacijos metu proceso tikslai nepasiekiami, tyrimo medžiaga perduodama teismui.

2018 m. duomenimis, kasmet tarnybose išnagrinėjama apie 7500 bylų: maždaug tiek pat civilinių ir baudžiamųjų (Nylund, Ervasti, Adiran, 2018). 2021 m. nacionalinėse mediacijos tarnybose susitarimu buvo užbaigtos 1303 baudžiamosios bylos, daugiausia – dėl smurtinių nusikalstamų veikų (žr. 2 lentelę). Mediacija siekiama sumažinti viktimizaciją bei laiku suteikti pagalbą nusikaltimų aukoms. Taigi, vis didesnis dėmesys skiriamas nukentėjusiųjų išgyvenimams bei patiriamiesiems sunkumams – tai visiškai atspindi TJ idėjas. Aukos ir kaltininko mediacijos pagalba siekiama atkurti šalių tarpusavio santykius arba bent svariai prie to prisidėti. Svarbiausia, kad visa tai daroma atsižvelgiant į nukentėjusiojo interesus, užtikrinant jo emocinę gerovę ir psichologinį saugumą. Tai atspindi ne tik TJ, bet ir atkuriamojo teisingumo idėjas²².

2 lentelė. Susitarimu užbaigti ginčai taikant aukos ir kaltininko mediaciją Norvegijoje 2021 m.²³

Nusikalstamos veikos pobūdis	Užbaigti ginčai
Smurtinės nusikalstamos veikos	545
Nusikalstamos veikos nuosavybei	509
Nusikalstamos veikos seksualinio apsisprendimo laisvei	37
Nusikalstamos veikos, susijusios su narkotikais ir alkoholiu	63
Nusikalstamos veikos viešajai tvarkai	92
Kelių eismo taisyklių pažeidimai	29
Kitos nusikalstamos veikos	28
Iš viso susitarimu užbaigti 1303 ginčai	

Lietuvos teisinėje sistemoje yra reglamentuotas į mediaciją panašus institutas –

²² Didžiausias metodologinis panašumas tarp atkuriamojo teisingumo ir terapinės jurisprudencijos – empatija žmonėms, patekusiems į teisinius konfliktus. TJ visų pirma yra prizmė, per kurią galima vertinti teisinių procesų poveikį asmenims, o atkuriamasis teisingumas apima konkretesnius tikslus, susijusius su teisingu procesu ir jo vertybėmis (Braithwaite, 2002).

²³ Sudaryta autorių, remiantis Statistik skentralbyrą duomenimis. Prieiga per internetą: <<https://www.ssb.no>>.

galimybė atleisti kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikius su nukentėjusiu asmeniu (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 38 str.). Ir nors mediacijos institutas nėra teisiškai reglamentuotas, pvz., M. Povilansko (2020) teigimu, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, yra vienas iš plačiai žinomų mediacijos baudžiamajame procese pavyzdžių. Tokia pozicija kritikuotina, kadangi BK 38 str. nėra įgyvendinamas vienas iš pagrindinių mediacijos tikslų – nėra siekiama išspręsti giluminį ginčo šalių konfliktą ir atkurti tarpasmeninę taiką. Kitaip tariant, kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas BK 38 str. pagrindu yra tik formalus taikos sudarymas tarp ginčo šalių. Mediacijos procese yra labai reikšmingos neutralaus trečiojo asmens pastangos atkurti šalių tarpusavio santykį, jų emocinį stabilumą. Tačiau BK 38 str. taikymo situacijose prokuroras tik formaliai patvirtina nukentėjusiojo ir nusikaltėlio susitaikymo faktą, išsprendžia procesinius klausimus. Jis neskiria didelio dėmesio nukentėjusiojo poreikiams, psichologinio komforto užtikrinimui. Galiausiai, prokuroras nėra neutralus, nešališkas trečiasis asmuo, o tai – būtinas mediatoriaus požymis (Mediacijos įstatymo 2 str.). Taigi, BK 38 str. įtvirtinto instituto negalima prilyginti efektyviai mediacijai.

Kita mediacijos galimybė baudžiamojoje justicijoje numatyta Probacijos įstatymo 19 str. kuriame kaip vienos iš probuojamojo resocializacijos priemonių nurodytos atkuriamojo pobūdžio priemonės, kuriomis siekiama sutaisyti probuojamąjį ir nukentėjusįjį ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Šią probuojamojo resocializacijos priemonę įgyvendina Lietuvos probacijos tarnyba. Nors įstatymo formuluotė gali sukurti prielaidą, jog mediacija probacijoje gali būti taikoma labai plačiai, statistikos duomenys rodo, kad ne visi Lietuvos probacijos tarnybos mediatorių gauti atvejai tinka mediacijai, be to, tik dalį atrinktų atvejų pavyksta įgyvendinti ir parengti susitarimą (Michailovič, 2022).

Nors mediacijos taikymas gali sumažinti neigiamą teisinio proceso poveikį nukentėjusiojo emocinei būklei, svarbu, kad aukos ir kaltininko mediacija nebūtų siekiama vien tik greitesnės baudžiamojo proceso pabaigos. Mediacija turi užtikrinti nusikaltimo aukos interesus. Tai akcentuojama ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. Direktyvos 9 str. nurodoma, kad nusikaltimų aukos turėtų būti apsaugotos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo bei keršto, o Direktyvos 46 str. atkreipiamas dėmesys, kad aukos ir nusikaltėlio mediacija gali būti naudinga nukentėjusiajam, tačiau būtina užtikrinti jo apsaugą. Vadinasi, nors mediacija apskritai yra siekiama atsižvelgti į nukentėjusiojo interesus, vis tiek svarbu akcentuoti aukos interesų svarbą, ypač atsižvelgiant į tai, kad nuolat daugėja mokslinių įrodymų, jog atkuriamasis teisingumas dažnai gali ne tik pagerinti nukentėjusių žmonių situaciją, bet ir padėti kaltininkams išsivaduoti iš nusikalstamo elgesio gniaužtų (Michailovič, 2022).

Paminėtina, kad Lietuva jau kurį laiką semiasi patirties iš Norvegijos mediacijos instituto taikymo praktikos baudžiamojoje justicijoje. Pvz., 2014 – 2016 metais buvo vykdytas projektas „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnyboje“, kuris buvo finansuotas Lietuvos Respublikos ir Norvegijos finansinio mechanizmo lėšomis. Bandomojo projekto metu buvo siekiama perimti Norvegijos, kurioje yra išvystyta teisminė mediacija, patirtį ir kartu su Norvegijos ekspertais parengti mediacijos taikymo Lietuvoje ir Norvegijoje apibendrinimą ir rekomendacijas. Lietuvoje buvo sukurta mediacijos paslaugų teikimo sistema, apmokyta nemažai probacijos pareigūnų ir būsimų mediatorių, atrinkti ir įdarbinti kvalifikuoti mediatoriai ir užtikrinta, kad visoje Lietuvos teritorijoje mediacijos paslaugos projekto vykdymo laikotarpiu būtų teikiamos nemokamai (Liesis, Michailovič, 2018). Taigi, tarptautinės teisės aktai, užsienio valstybių praktika mediacijos srityje bei minėto projekto rezultatai atskleidžia, kad mediacijos instituto įtvirtinimas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje neturėtų kelti abejonių. Pirmą realią iniciatyvą šiuo klausimu Lietuvoje jau buvo atlikta, todėl, šio straipsnio autorių nuomone, aukos ir kaltininko mediacijos įtvirtinimo idėja yra pagrįsta.

Apibendrinant galima teigti, kad, nors Lietuvos teisės sistemoje yra galimybė dalyvauti sprendžiant su nusikalstama veika susijusį konfliktą taikiai, tačiau ji labai ribota. Nėra efektyvių priemonių, padedančių pasiekti nukentėjusiojo ir nusikalstamą veiką padariusio asmens tarpusavio santykių atkūrimą. Todėl nusikaltimo aukos ir kaltininko mediacija, kokia yra įtvirtinta Norvegijoje, gali būti labai veiksminga priemonė siekiant įgyvendinti TJ tikslus Lietuvoje.

Išvados

1. Remiantis darbe atlikta mokslinių šaltinių analize galima teigti, kad teismo procesas beveik neišvengiamai sukelia jo dalyviams stresą ir kitus neigiamus emocinius bei psichologinius išgyvenimus. Todėl terapinė jurisprudencija siūlo ieškoti būdų, kaip, nepaneigiant bendrųjų teisės principų, bet remiantis psichologijos, psichiatrijos, socialinio darbo žiniomis formuoti humaniškesnę, pagarba žmogaus orumui grįstą teisinę sistemą bei ieškoti alternatyvų teismo procesui, padėsiančių išspręsti teisinį konfliktą ir kartu sukelsiančių mažiau neigiamų emocijų.
2. Atliktas tyrimas atskleidė, kad mediacijos proceso tikslai, principai ir struktūra įgyvendina terapinės jurisprudencijos idėjas, nes mediacija leidžia padidinti terapinį ir sumažinti neigiamą psichologinį teisės poveikį teisinius ginčus sprendžiantiems asmenims. Mediacijos taikymas taip pat padeda siekti ir visai visuomenei naudingo tikslo – didėjančio pasitikėjimo teisine sistema. Terapinės jurisprudencijos tikslai per mediaciją civiliniuose ginčiuose bandomi įgyvendinti ir Lietuvoje.
3. Atlikus lyginamąją Kanados ir Lietuvos mediacijos teisinio reguliavimo analizę terapinės jurisprudencijos idėjų įgyvendinimo kontekste, galima teigti, kad

šeimos ginčų mediacijos reglamentavimas Kanadoje labiau atitinka svarbią terapinės jurisprudencijos idėją – savanoriško apsisprendimo principą. Teoriškai terapinės jurisprudencijos principus labiau atitiktų neprivalomos neteisminės mediacijos mechanizmas. Vis dėlto, atsižvelgiant į mediacijos įgyvendinimo naujumą Lietuvoje, privalomos teisminės mediacijos šeimos ginčiuose atsakymas nebūtų tikslingas.

4. Norvegijos ir Lietuvos teisinio mediacijos reglamentavimo lyginamoji analizė parodė, kad Lietuvoje trūksta teisiškai įtvirtintų priemonių, padedančių atkurti nukentėjusiojo ir nusikalstamą veiką padariusio asmens tarpusavio santykius. Todėl galima manyti, kad nusikaltimo aukos ir kaltininko mediacijos modelis, koks yra įtvirtintas Norvegijoje, gali būti labai veiksminga priemonė siekiant įgyvendinti terapinės jurisprudencijos tikslus ir baudžiamojoje justicijoje Lietuvoje.

Šaltiniai

Nacionaliniai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas (1999). Valstybės žinios, 13-308.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). Valstybės žinios, 37- 1341.
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). Valstybės žinios, 73-3084.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). Valstybės žinios, 36-1340.
6. Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo Nr. X- 1702 pakeitimo įstatymas (2017). TAR, 12053.
7. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas (2008). Valstybės žinios, 87-3462.
8. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 20 ir 21 straipsnių pakeitimo įstatymas (2021). TAR, 8872.
9. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2012). Valstybės žinios, 4-108.
10. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 46-851.
11. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. 1R-133 „Dėl Lietuvos advokatų etikos kodekso skelbimo“. TAR, 10280.

Tarptautinės teisės ir užsienio valstybių teisės aktai

12. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/52/EB dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų (2008). Europos Sąjungos oficialūs leidinys, 136/3.
13. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusi kaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR (2012).. Europos Sąjungos oficialus leidinys, 315/57.
14. Kanados Divorce Act (1985). Revised Statutes of Canada, c. 3 (2nd Supp.)
15. Norvegijos Lov om konfliktrådsbehandling (konfliktrådsloven) (2014). Lovdata.

Teismų praktika

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-181/2009.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-256-915-2016.
18. Kanados Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 18 d. sprendimas byloje Association de médiation familiale du Québec v. Bouvier, Nr. 2021 SCC 54.

Specialioji literatūra

19. Arkes, H. R. and Blumer, C. (1985). The Psychology of Sunk Cost. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 35, 124–140.
20. Barrett, J. T. and Barrett, J. P. (2004). *A History of Alternative Dispute Resolution: The Story of a Political, Cultural, and Social Movement*. United States of America: Jossey-Bass.
21. Birke, R. and Teitz, L. E. (2002). U.S. Mediation in 2001: The Path that Brought America to Uniform Laws and Mediation in Cyberspace. *The American Journal of Comparative Law*, 50(1), 181–213, <https://doi.org/10.1093/ajcl/50.suppl1.181>.
22. Braithwaite, J. (2002). Restorative Justice and Therapeutic Jurisprudence. *Criminal Law Bulletin*, 38(2), 244–262 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://johnbraithwaite.com/wp-content/uploads/2016/03/Restorative_Justice_2002.pdf [žiūrėta 2022 m. gruodžio 17 d.].
23. Daicoff, S. (2006). The Comprehensive Law Movement: An Emerging Approach to Legal Problems. *Scandinavian Studies in Law*, 49, 109–130.
24. Diesen, C. (2007). Therapeutic jurisprudence - an Introduction from a Swedish Perspective. *Scandinavian Studies in Law*, 51, 131–162.
25. Diesen, C. (2017). Therapeutic jurisprudence: as a new way of lawyering in civil cases. *International Journal of Therapeutic Jurisprudence*, 2(2), 107–118.
26. Eisenberg, D. T., Wohl, R. and Guerin, T. T. (2013). Public Confidence in the Judiciary: Chief Judge Bell's "Culture of Conflict Resolution". *Maryland Law Review*, 72(4), 1112–1123 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=2317273> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 20 d.].
27. Ellger, R. (2013). Mediation in Canada: One Goal—Different Approaches to Mediation in a State with Federal and Provincial Jurisdictions. In: Hopt, K. J. (ed.) and Steffek, F. (ed.) (2013). *Mediation: Principles and Regulation in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 909–957.
28. Justickis, V. ir Valickas, G. (2006). *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: MRU Leidybos centras.
29. Justickis, V. ir Valickas, G. (2011). Terapinė jurisprudencija ir šiuolaikinės teisės humanizacijos problema. *Socialinių mokslų studijos*, 3(3), 997–1013.
30. Justickis, V., Valickas, G. ir Voropaj, K. (2012). Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), 1645–1663.
31. Kaminskienė, N. (2010). Teisminė mediacija Lietuvoje. Quo vadis? *Socialinis darbas*, 9(1), p. 54–63.

32. Kaminskienė, N. (2011). Alternatyvus civilinių ginčų sprendimas. Monografija. Vilnius: Registrų centras.
33. Kaminskienė, N. et al. (2013). Mediacija. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
34. Kaminskienė, N. ir Tvaronavičienė, A. (2019). Privalomoji mediacija šeimos ginčiuose. Iš: Jakulevičienė, V. ir Sinkevičius, V. (red.). Lietuvos teisė 2019: esminiai pokyčiai [interaktyvus], Mykolo Riomerio universitetas, 52–28. Prieiga per internetą: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16244/2019%20Teise_web.pdf?s_equence=1&isAllowed=y [žiūrėta 2022 m. gruodžio 11 d.].
35. Keet, M., Heavin, H. D. and Sparrow, S. (2017). Anticipating and Managing the Psychological Cost of Civil Litigation. Windsor Yearbook of Access to Justice, 34 (1), 73–98 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=3148000> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 11 d.].
36. Lande, J. (2021). How You Can Solve Tough Problems in Mediation. 29 Michigan Dispute Resolution Journal, 2(11), 11–16 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3957580 [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].
37. Laužikas, E., Mikelėnas, V. ir Nekrošius, V. (2003). Civilinio proceso teisė. I tomas. Vilnius: Justitia.
38. Liesis, M., Michailovič, I. (2017). Mediacija Lietuvos baudžiamojoje ir administracinių nusizengimų justicijoje teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje. Kriminologijos studijos, 5, p. 91–114.
39. McCutcheon, R. (2021). Addressing Domestic Violence in Mediation: The Need for More Uniformity and Research. Harvard Negotiation Law Review [online articles]. Prieiga per internetą: <https://www.hnlr.org/2021/05/addressing-domestic-violence-in-mediation-the-need-for-more-uniformity-and-research/#more-2771> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 13 d.].
40. Michailovič, I. (2022). Mediacijos (sutaikymo) smurto artimoje aplinkoje atvejais galimybės Lietuvoje. Iš Sudavičius, B. (red.) (2022). Kelyje su Konstitucija. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 220–236.
41. Michailovič, I. et al. (2014). Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
42. Murauskienė, D. (2021). Teisė – tai žmogus, o kur žmogus – ten ir psichologija. Teismai. lt, 1(41), 3–5.
43. Nylund, A., Ervasti, K. and Adrian, L. (2018). Nordic mediation research. Cham, Switzerland: Springer.
44. Palihapitiya, M., Jeghelian, S. and Eisenkraft, K. (2019). Using Court-Connected ADR to Increase Court Efficiency, Address Party Needs and Deliver Justice in Massachusetts. Massachusetts Office of Public Collaboration Publications, 23, 1– 127 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://scholarworks.umb.edu/mopc_pubs/23 [žiūrėta 2022 m. gruodžio 18 d.].
45. Petrauskas, F. (2015). Vartotojų ginčų sprendimo alternatyvos. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras.

46. Shapira, O. (2008). Joining Forces in Search for Answers: The Use of Therapeutic Jurisprudence in the Realm of Mediation Ethics. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, 8(2), 243–272.
47. Sondaitė, J. (2004). Mediacijos stilių lyginamoji analizė. *Socialinis darbas*, 3(2), 114–118.
48. Sperr, A. K. (2012). Mediation in Norway: Faster, Cheaper and More friendly., In: Hopt, K. J. (ed.) and Steffek, F. (ed.) (2012). *Mediation: Principles and Regulation in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1138–1164.
49. Strasburger, L. H. (1999). The litigant-patient: Mental health consequences of civil litigation. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 27(2), 203–211.
50. Povilanskas M.. Mediacija baudžiamosiose bylose: ar įmanoma, o gal jau turime? Teise.pro [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2020/12/10/m-povilanskas-mediacija-baudziamosiose-bylose-ar-imanoma-o-gal-jau-turime/> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 13 d.].
51. Uscila, R. (2002). Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija Skandinavijos šalyse. *Jurisprudencija*, 29(21), 93–108.
52. Valickas, G. et al. (2013). *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis. Monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
53. Van Rhee, C. H. (2021). Mandatory Mediation before Litigation in Civil and Commercial Matters: A European Perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(12), 7–24.
54. Var Steegh, N. (2003). Yes, No, and Maybe: Informed Decision Making about Divorce Mediation in the Presence of Domestic Violence. *William & Mary Journal of Race, Gender, and Social Justice*, 9(2), 147–206.
55. Waldman, E. A. (1998). The Evaluative-Facilitative Debate in Mediation: Applying the Lens of Therapeutic Jurisprudence. *Marquette Law Review*, 82(1), 155–170.
56. Wexler, D. B. (2010). Therapeutic Jurisprudence and its Application to Criminal Justice Research and Development. *Irish Probation Journal*, 7, 94–107 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.probation.ie/en/PB/Pages/WP16000157> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 17 d.].
57. Winick, B. (2003). Therapeutic Jurisprudence and Problem Solving Courts. *Fordham Urban Law Journal*, 30(3), 1055–1103 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ulj/vol30/iss3/14> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 10 d.].
58. Yamada, D. C. (2021). Therapeutic Jurisprudence: Foundations, Expansion, and Assessment. *University of Miami Law Review*, 75(3), 660–750.

Kiti šaltiniai

59. Department of Justice Canada (2015). Canada's Court System [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/ccs-ajc/pdf/courten.pdf> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].
60. Department of Justice Canada (2022). The Divorce Act Changes Explained [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.justice.gc.ca/eng/fl-df/cfl-mdf/dace-clde/index.html> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d.].

61. European Commision (2022). The 2022 EU Justice Scoreboard. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
62. Išsprendę ginčą taikiai. Rinkis mediaciją (2019). Lietuvos teismai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/01/d1_isspresk-ginca-taikiai-pdf.pdf [žiūrėta 2022 m. gruodžio 15 d.].
63. Jungtinių Tautų moterų diskriminacijos panaikinimo (CEDAW) komiteto Baigiamosios pastabos dėl šeštojo CEDAW/C/LTU/6 Lietuvos periodinio pranešimo. Priimta 74-ojoje Komiteto sesijoje (2019 m. spalio 21 d. – lapkričio 8 d.).
64. Jungtinių Tautų moterų diskriminacijos panaikinimo (CEDAW) komiteto Baigiamosios pastabos dėl penktojo CEDAW/C/LTU/5 Lietuvos periodinio pranešimo. Priimta 58-ojoje Komiteto sesijoje (2014 m. birželio 30 d. – liepos 18 d.).
65. Legal Aid Ontario (2019). The astonishing success rate of mediation in resolving family law disputes [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.legalaid.on.ca/2019/10/10/the-astonishing-success-rate-of-mediation-in-resolving-family-law-disputes/> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 10 d.].
66. Lietuvos Respublikos Seimo teisės ir teisėtvarkos komitetas (2021). Pagrindinio komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 20 straipsnio 1 punkto pakeitimo, įstatymo projekto Nr. XIIIIP-4238.
67. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija (2019). Mediatoriaus vadovas: metodinis leidinys [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/Mediatoriaus%20vadovas_%20Metodinis%20leidinys%20TM%20\(pdf\)\(2\).pdf](https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/Mediatoriaus%20vadovas_%20Metodinis%20leidinys%20TM%20(pdf)(2).pdf) [žiūrėta 2022 m. lapkričio 20 d.].
68. Lietuvos teismai (2021). Teisminės mediacijos veiklos ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2022/03/tmk- ataskaita-2021.pdf> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 11 d.].
69. National Institute of Justice (2020). Problem-Solving Courts [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://nij.ojp.gov/topics/articles/problem-solving-courts> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 8 d.].
70. STRATA (2022). Privalomosios mediacijos šeimos ginčiuose teisinio reguliavimo poveikio ex post vertinimas.
71. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (2021). Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos 2021 metų veiklos ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vgtppt.lrv.lt/uploads/vgtppt/documents/files/VEIKLOS%20ATASKAITA%202021.pdf> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 11 d.].

UNLOCKING THE FULL VALUE OF DATA – MISSION (IM)POSSIBLE?

Eglė Petrošiūtė, Justė Sabanskaitė

Vilnius University Faculty of Law

5th year students

Saulėtekio av. 9, I block, 10222 Vilnius

Email addresses: eglepetrosiute00@gmail.com, juste.sabanskaite@gmail.com

Academic supervisor of the paper lecturer Dr. LL.M. Paulius Jurčys

Email address: pjurcys@gmail.com

Practical supervisor of the paper lecturer Dr. Stasys Drazdauskas

Email address: stasys.drazdauskas@sorainen.com

Annotation. *The article analyses if and whether people can use the data, generated by various devices, effectively. One of the main goals of the European Union's legislators is to establish a system for individuals to successfully unlock their data from silos and eliminate limitations when it comes to sharing data with third parties and between different sectors. The authors of this paper argue that while the free flow of data offers benefits to businesses and individuals, there are a number of challenges that could arise. Hence, this paper analyses three practical situations regarding data sharing between different subjects and distinguishes the advantages, as well as ethical, legal and technical challenges.*

Keywords: Data Act, GDPR, data, sensors, Internet of Things.

DUOMENŲ VERTĖS „ATRAKINIMAS“ – MISIJA (NE)ĮMANOMA?

Anotacija. Straipsnyje analizuojama, kaip asmenys gali efektyviai panaudoti įvairių naudojamų prietaisų sugeneruotus duomenis. Vienas iš pagrindinių Europos Sąjungos teisės aktų leidėjo tikslų yra sukurti sistemą, kurioje individai galėtų sėkmingai „atraukti“ savo duomenis iš duomenų bazių (t. y. prieiti prie savo duomenų) bei pašalinti kliūtis dalytis duomenimis tarp skirtingų sektorių bei su trečiosiomis šalimis. Šio straipsnio autorės teigia, kad nors nevaržomas duomenų srautas yra naudingas tiek verslui, tiek ir asmenims, tačiau gali kilti nemažai iššūkių, siekiant užtikrinti laisvą duomenų judėjimą. Taigi, šiame darbe analizuojamos trys praktinės situacijos, kuriose pasireiškia duomenų dalijimasis tarp skirtingų subjektų, išskiriami privalumai bei etiniai, teisiniai ir techniniai iššūkiai.

Pagrindiniai žodžiai: Duomenų aktas, BDAR, duomenys, jutikliai, daiktų internetas.

“Data is the new oil”

Clove Humby¹

Introduction

Artificial intelligence (hereinafter referred to as **AI**)², sensors³, deep fakes⁴, Internet of Things (hereinafter referred to as **IoT**)⁵, data⁶... These are the terms that nowadays frequently circulate in the media, various economic sectors and society in general. Rapid technology development prompts people to experience new things that otherwise could not be possible. To do that individuals incorporate as many inventions into their day-to-day life as possible. Nowadays people own multiple devices that make their life easier and more enjoyable: not only smartphones, automobiles, computers, and smartwatches, but also smart rings, smart door locks, smart bicycles, smart refrigerators or even smart toilets. Most of these new technologies have sensors that track various activities. As a result, it generates data. So much data that, according to the International Data Corporation, the Global Datasphere will grow from 33 zettabytes⁷ in 2018 to 175 zettabytes by 2025 (Reinsel et al., 2018, p. 3). However, all this generated data is stored in closed, siloed databases of manufacturers of devices with sensors which leads to no access to the data that is enormously valuable for individuals and businesses. As a result, changes prompted by the increasing amount of data created and captured require a legislative framework which proves to be suitable for present times. That is why in 2022 the European Commission proposed a draft of a potential new regulation, i.e., Proposal for a regulation on harmonised rules on fair access to and use of data (hereinafter referred to as **Data Act**). It is one of the

¹ Clive Humby is a mathematician who coined the phrase in 2006 (The Guardian, 2013).

² Business Insider: Web search as you know it is dead: Microsoft's and Google's new AIs are about to transform how you look for information online (modified 8 February 2023); Wired: The Case for Outsourcing Morality to AI (modified 2 February 2023); LRT: Dirbtinis intelektas įsivirtina meno pasaulyje: kaip keliais paspaudimais telefone sukurti paveikslą? (modified 9 January 2023).

³ The Verge: How to use the Apple HomePod's temperature and humidity sensors (modified 30 January 2023); BBC: Baxter College installs toilet sensors to stop vaping (modified 23 January 2023).

⁴ Business Insider: Ukraine's deputy prime minister says it is educating its citizens about the dangers of deepfakes as it fights Russian disinformation in 'a war of technologies' (modified 20 January 2023); Wired: I Think My Face Was Deepfaked Into a Chinese Camping Stove Ad (modified 11 January 2023); LRT: Kinija imasi reguliuoti „deepfake“ technologiją (modified 10 January 2023).

⁵ TechCrunch: Memfault raises \$24M to help companies manage their growing IoT device fleets (modified 24 January 2023); LRT: 15 mlrd. prijungtų prietaisų: daiktų internetu naudojamės patys to nežinodami (modified 19 January 2023).

⁶ ZNET: Unlock your trapped data: Driving insights from edge-to-cloud (modified 31 January 2023); Wired: All the Data Apple Collects About You—and How to Limit It (modified 16 January 2023).

⁷ One zettabyte is equivalent to a trillion gigabytes. It would take 1.8 billion years for one individual to download the full 2025 Global Datasphere (i.e., 175 zettabytes) at the average connection speed of 25 Mb/s (Reinsel et al., 2018, p. 7).

initiatives that the European Union (hereinafter referred to as **EU**) will try to enact in the next following years to promote free data flow within the EU and across different sectors, as well as establish an open approach to international data flows, based on European values. Hence, this article analyses not only the new proposed legal act but also discusses sensors and their importance nowadays, as well as presents practical situations on how unlocking the value of data could work in different sectors and what kind of challenges could arise.

The purpose of this article is to analyse and present new proposed data legislation in the EU and provide an analysis of practical situations in the framework of this legislation. In order to achieve this aim, the authors have established the following **tasks**:

1. To present measures used to collect and process data.
2. To provide data legislation analysis in the EU and new initiatives.
3. To assess how unlocking the value of data would work in practice and identify the possible challenges.

The object of this article is to show how unlocking the value of data works according to the proposed Data Act.

The following research **methods** are applied in the article: the theological method was used to understand the substance of EU legislation; the legal document analysis method was applied to get an insight into data legislation in the EU; the interdisciplinary method was applied to analyse practical situations and to highlight the ethical, legal and technical challenges.

The article is **relevant** since the usage of sensors and sensorised devices is growing at a rapid pace. Hence, there is so much data that could be used in beneficial ways to improve the quality of life and generate profits for businesses. Thus, it is important to unlock the data from closed databases and take advantage of it by creating new products and services. However, every new initiative has its advantages and disadvantages. The paper analyses practical situations in different sectors in accordance with the new proposed regulation and assesses ethical, technical and legal challenges which show the **originality** of this paper.

The research analyses the works of authoritative legal scholars who explore the topic of unlocking the value of data, as well as the EU's initiatives to ensure free data flow. In addition, the legal documents which impact data management in the EU are discussed. Furthermore, the literature about IoT and sensors is analysed to better understand the importance of these innovations.

1. Age of sensorisation

Humanity has already experienced three industrial revolutions and mechanisation, as well as electrification and information, has already changed the world. Now, it is happening again, for the fourth time.

This time, the Fourth Industrial Revolution (also called and hereinafter referred to as Industry 4.0) is supported by technological pillars such as sensors and the IoT, AI, cloud computing, cybersecurity, etc. Industry 4.0 encourages physical objects, such as sensors, devices and business assets to be connected to one another and the Internet (Sipsas et al., 2016, p. 236). Therefore, it helps to connect the physical and digital worlds, as well as enable the development of smart applications or autonomous systems.

Sensor technologies play a key role in Industry 4.0. They can increase efficiency, reduce cost, determine failure, collect information and many other things in the manufacturing facilities. However, sensors are no longer used just in engineering or manufacturing. Innovative sensor technologies have transformed day-to-day lives and are used for daily life in almost all fields: to help clean the house, enhance safety, monitor environmental changes, promote fitness and healthcare etc. (Javaid et al., 2021, p. 6-7). Indeed, sensors are everywhere, from the dishwasher button to the video doorbell at home. With the advent of the IoT, new sensor-related applications are being introduced every day and it is driving sensorisation even more. Thus, what are sensors, the IoT and how do they work?

1.1. Sensors and their capabilities

Sensors are devices that can detect changes in the source or the environment, collect signals and respond accordingly, i.e., convert them into a form that can be understood and processed by electronic systems (Javaid et al., 2021, p. 2). There are many different types of sensors: temperature, proximity, gas, level, light, pressure, chemical, biomedical and so on (Sehrawat, Gill, 2019, p. 524-525).

The diversity of sensors enables the creation of many different things. For example, a French health company Withings recently introduced a bowl-affixed device called U-Scan to analyse biometrics from urine concentration (Fitt Insider, 2023). By observing and identifying a wide range of biomarkers present in urine, it is intended to give a quick glimpse of the body's balance. Another smart gadget is Muse 2, presented by Canadian company InteraXon (Choose Muse, n. d.). It is a multi-sensor meditation tool (headband) that offers real-time feedback on breathing, body movements, pulse rate and brain activity and guidance on how to achieve a more relaxed state of mind. Also, there are wireless leak detectors, i.e., Ukrainian company Ajax Systems created a product called LeaksProtect which is equipped with sensors to alert people about possible leaks (Ajax.Systems, n. d.). The company even provided and installed security and monitoring apparatuses in Ukraine to protect four Banksy murals that have become symbols of invincibility in and around Kyiv. To help detect efforts to harm or approach the objects, as well as to send notifications to the security company in case that occurs, they have a variety of sensors, including motion, shock,

temperature, humidity and CO2 sensors (The Art Newspaper, 2023). Essentially, the list is endless and there are smart gadgets for every possible occasion that a person can think of.

It is clear that sensors made a huge impact on many different industries and also generated countless benefits. This tendency of sensorisation has a huge impact on people's daily lives. To give an illustration of that tendency, today more than 100 million people wear Apple Watches (Above Avalon, 2021) which greatly contributes to awareness about health (it tracks daily steps, heart rate, burned calories, blood oxygen levels, sleep and more). Besides that, emails, texts, calls, music etc. are all accessible from a small device on a wrist which is very convenient. As an analyst Neil Cybart correctly pointed out, the Swiss watch industry missed the wrist's essential significance by selling prestige and wealth on the wrist and Apple took advantage of the underpriced "wrist real estate" (Above Avalon, 2021). And a lot more people own other sensor-equipped devices because the market offers a variety of them.

To sum up, the popularity of sensors is growing exponentially. However, the vital component of their popularity is the IoT and connectivity which will be presented in the following part of this article.

1.2. The main idea of the Internet of Things

All smart devices with sensors can be connected by a wireless network system - the IoT. The IoT, in its broadest terms, is a network of physical objects ("things") connected to the Internet. More precisely, IoT means that the objects are wired together and have sensors, software and other technologies that enable them to send and receive data. The IoT components are conceptually summed up in the equation below.

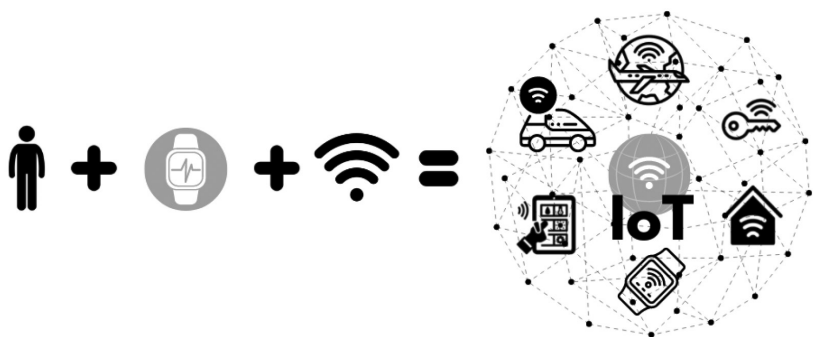

Figure 1. Visual representation of IoT (Farhan et al., 2017, p. 1)

Figure 1 illustrates that for the IoT to work there needs to be a person, a physical object (device, sensor, controller etc.) and the Internet. For example, even a smart light bulb is considered to be an IoT product because it is connected to the Internet and allows lighting to be customised, scheduled and controlled remotely via an app.

Nowadays one of the main goals for developers is to create not islands of isolated systems, but to integrate many islands of connected systems, applications, services and underlying devices (Farhan et al., 2017, p. 1), i.e., enable objects in IoT to communicate and exchange data with each other autonomously. That is where the concepts of smart cities, smart homes, smart offices, smart agriculture etc. emerge from. For instance, the concept of smart city explores IoT applications to manage traffic and control air quality and explores the possibility of smart parking, smart lighting, as well as a smart waste collection (Kumar et al., 2019, p. 5). According to the statistics, there were over 10 billion IoT devices in the world in 2021 and it is estimated that in 2030 the number of active IoT devices will surpass 25 billion (Data Prot, 2023). Therefore, people already use a vast amount of smart gadgets, so the idea of integrated islands of connected systems and autonomous communication between various devices does not seem so far-fetched.

With the wide adoption of IoT devices, the amount of data collected by smart devices is rising at an unprecedented rate, resulting in new insights, opportunities, and applications in a variety of fields. This is the main reason why the European Commission is trying to change data regulation in the EU and unlock the data to experience its full potential. Therefore, the next part of this article will provide an overview of data regulation in the EU and the European Commission's latest initiatives in this field.

2. Data in the European Union: new initiatives

Technology advancements and massive amounts of data collection prompt countries to recognise the need to provide appropriate measures to protect people's privacy, as well as personal data. In today's digital age, various data is collected and processed on a transnational scale and the data moves freely between different states and businesses. Precisely that is why the competent EU institutions must ensure consistent protection of personal data and privacy across the EU and establish a harmonised legal framework. One of the key pieces of legislation in this sphere is the Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (hereinafter referred to as **GDPR**), which came into force in 2018 (Article 99(2)). Some authors, such as Tal Z. Zarsky, stated, that the GDPR is "the most comprehensive and forward-looking piece of legislation to address the challenges facing data protection in the digital age" (Zarsky, 2016, p. 995), while former member of the European Par-

liament Jan Philipp Albrecht claimed that GDPR will change not only the European data protection laws, “but nothing less than the whole world as we know it” (Albrecht, 2016, p. 287). GDPR is still one of the most talked about pieces of legislation that is best known for harming companies with huge fines for data breaches.

According to the Recitals 6 and 7 of GDPR, the scale of the collection and sharing of personal data has increased and both private companies and public authorities can make use of personal data on an unprecedented scale to pursue their activities. It is important to ease the free flow of personal data within the EU and third countries while ensuring an extremely high level of protection of personal data. Therefore, GDPR emphasises the need for a more coherent data protection framework, supported by strong enforcement. That is why GDPR establishes several key principles for the protection of personal data (e. g. lawfulness, fairness and transparency, data minimisation, storage limitation, accountability, etc. (Article 5)), data subject rights (e. g. right of access (Article 15), right to erasure (Article 17), right to data portability (Article 20), etc.) and, most importantly, forces member states to establish supervisory authority to monitor the application of GDPR (Article 51), as well as other abstract rules and principles.

From 2018 GDPR was (and still is) the main document, which protects people from the harmful influence that arises from data management. However, there have been some concerns raised by scholars and the European Commission about the implementation and enforcement of the GDPR. The Communication Data protection as a pillar of citizens’ empowerment and the EU’s approach to the digital transition – two years of application of the General Data Protection Regulation evaluates and reviews the application and functioning of the GDPR rules. The Communication notes that the regulation requires member states to make laws in certain areas while giving them the option to add more specific details in others (e. g. member states have the option to lower the age of consent from 16 (Article 8(1)). As a result, this has led to a level of inconsistency between the states that creates challenges to conducting cross-border business and innovation. Moreover, to comply with GDPR, companies allocate a significant amount of time and resources towards improving the quality of their technology systems, revising privacy policies, making alterations to their data storage, etc. (Li et al., 2019, p. 2). In other words, GDPR is a complex and principle-based regulation that is difficult to interpret and requires a lot of resources to properly implement, however, it is formed in a technology neutral way in hopes to remain flexible and cover new technologies as they arise.

Recently data became a central part of people’s lives, as more and more devices collect data and perform according to it. That is why in 2020 the European Commission issued another Communication, i. e., A European strategy for data, to establish the necessary action to maintain the EU’s leadership in the data-driven economy. According to the Communication, one of the main objectives is to reap the benefits of better data usage in the EU, including improved productivity and competitiveness in markets. Le-

gal scholars Axel Metzger and Heike Schweitzer correctly distinguished the keywords of a mentioned document, which are “access”, “availability”, “flow” and “value creation” (Metzger, Schweitzer, 2022, p. 2). That is why the European Commission proposed to further improve the portability right for individuals under Article 20 of the GDPR giving them more control over who can access and use machine-generated data and for that matter propose new regulation, i.e., Data Act. Although the Data Act is just one of the initiatives that the European Commission plans to accomplish, it is a centrepiece to create a more data-dominant, innovative, and competitive society. Therefore, this document and proposed initiatives will be analysed in the following sections of this article.

2.1. Data Act: the possibility of data unlocking

As mentioned in this paper, more and more people tend to wear and use various devices that track their daily steps, sleeping patterns, burned calories, heart rate etc. to improve their quality of life. Those types of devices have apps or websites where individuals can log in and see collected data and their progress. However, all the value from collected data ends there: a person logs into the app (or a website), sees progress and daily achievements and later signs out. The outcome is that the individual has all the gathered data, but it cannot be extracted or shared with third parties which means that it is locked. Therefore, when a person buys a connected product (or service) generating data, it becomes unclear who can do what with the data and if that data belongs to the manufacturer or the user.

The main idea of the Data Act is that the users of IoT devices and other companies should have more access to IoT data because the data is often solely controlled by the makers of these devices (Kerber, 2022, p. 1). Furthermore, Commissioner for Internal Market Thierry Breton stated that it is important to unlock a wealth of data in Europe because it benefits consumers, businesses, public services, and society as a whole (European Commission, 2022). Hence, the EU aims to establish its leadership in the global data market based on the principles of data accessibility, portability, and interoperability (Fenwick, Jurcys, 2023, p. 9).

Recitals 5 and 6 of the Data Act set out the aims of his document, i.e., it shall ensure that users of a product or related service in the EU can access the data generated by the use of that product or related service and that those users can share the data, including by sharing them with third parties of their choice. Furthermore, it shall require the data holder to make data accessible to users and third parties nominated by the users, thereby avoiding situations where the data is “locked-in”. As a result, this initiative, according to the European Commission, will make it easier for users to move their data to other companies and encourage competition in the market for data-based services, as well as promote innovation and the creation of new products or services that are not connected to what the user initially bought or signed up for.

Overall, the proposed Data Act promotes data access and unlocking the value of generated data for the benefit of new inventions, a competitive market and a more conscious society. However, it is also important to understand the proposed right of access in the Data Act and consider the problem of data ownership.

2.2. Data Act: the right of access and Article 35

Articles 4 and 5 of the proposed Data Act refer to the right of access and the right to share data with third parties. These are the most important when talking about the Data Act and its purpose which was discussed earlier.

According to Article 4(1), the data holder is responsible for the availability of the user's generated data by the use of a product or a related service undue delay, free of charge, continuously and in real-time. As a result, to gain access a simple electronic request is enough. The product user's right to access includes a right to share the data with third parties (Article 5(1)) which means that upon request by a user or by a party acting on behalf of a user, the data holder is obliged to make available the data generated by the use of a product or related service to a third party. In any case, the involvement of a user is required for the use of data by third parties, and there are several restrictions and requirements outlined in Articles 5 and 6. For example, the third party cannot share the data it obtains with another third party or use the data to create a device that is in direct competition with the product from which the data was accessed (Article 6(2)(e)).

It should be noted that GDPR also enshrines a general access and data portability right (Article 20). However, to exercise this right, there are three requirements, i.e., data processing must be based on consent of the data subject or a contract, the form of processing must be by automated means and the object of the processing must be personal data provided by and concerning the data subject (Article 20(1)). The result is that the exercise of this right is largely theoretical because it does not cover continuous and real-time access to data (which is crucial for products that are always connected to the internet) (European Parliamentary Research Service, 2022, p. 2). That is why the Data Act is set to establish a harmonised legal framework for making data accessible to the users of certain products or services in real-time and continuously.

The proposed Data Act's Article 35 is critical. It clarifies that the *sui generis* database right (i.e., a property right that is similar to copyright)⁸ does not apply to data-

⁸ Article 7 of the Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on legal protection of databases (hereinafter referred to as Directive 96/9/EC) establishes that database makers may forbid the complete or significant portion of their database extracted and (or) reused if it can be demonstrated that a significant amount of money was spent gathering, validating, or presenting the database's contents on a qualitative or quantitative level. In other words, the Directive 96/9/EC grants *sui generis* right against unauthorised extraction of the contents of a database for a term of fifteen years from the date of creation of the database (Article 10(1)).

bases which contain data obtained from or generated by using a connected device in order to not hinder the right of access and the right to share data with third parties. It can be challenging to tell which databases may be covered by the *sui generis* right in today's digital world when data is often generated in vast volumes and automatically by sensors, machines and related technologies. There is a chance that data holders (such as original equipment manufacturers) could use their *sui generis* right to restrict access to the IoT data gathered in a database to any third party in a way that leads to lock-in scenarios (European Parliamentary Research Service, 2022, p. 3). As a result, this would hamper the sharing and use of data which is the opposite of what the EU is trying to achieve.

Many legal scholars express their concern about the understanding of Article 35 and its capabilities. International association COMMUNIA⁹ even goes as far as to say that *sui generis* right should be repealed, since it “imposes additional restrictions to the use of data and information without demonstrating any benefit” (COMMUNIA, 2021, p. 1). Legal scholars Thomas Margon, Thomas Gils and Eyup Kun argue that based on the construction of the provision it is not fully clear who are the recipients of Article 35 (whether it is only beneficial to data users and data holders or also third parties) (Ku Leuven, 2022). While different organisations, for example EuroCommerce, express the need for the European Commission to clarify the definitions and the types of data and devices that fall under the Data Act to give businesses clarity in complying with the new rules (EuroCommerce, 2022, p. 3). Although Article 35 of the proposed Data Act is not the main object of this article, it is important to understand that the European Commission still has a lot to consider to accomplish the vision of easy data access and usage in the EU.

In conclusion, the EU is going in the right direction, i.e., creating a system to avoid data lock-in situations for businesses, as well as individuals to experience the full potential of the data, which is necessary in this technology-full world.

3. Unlocking the value of generated data: analysis of possible situations

As explained by the marketing commentator Michael Palmer, data is extremely valuable, as is oil, however, if unrefined it cannot be used, so data must be broken down and analysed for it to have worth (The Guardian, 2013). In other words, if all gathered data is just stored in closed databases with no access, then it brings no value to the businesses, individuals and even countries. To enable the full potential of data it needs to be

⁹ COMMUNIA advocates for policies that expand Public Domain and increase access to and reuse of culture and knowledge. It unites researchers and practitioners based in Europe and the United States who strive to make data access and use more available.

easily reachable for the purpose of analysing it, processing it and creating new products or services based on it. Exactly that is why the European Commission took the initiative to encourage individuals to refine data and use it in beneficial ways.

Although data accessibility is needed in today's data-driven world, it also raises serious concerns because of the potential threats that could occur. That is why the authors of this article analyse three possible scenarios in different sectors where sensed devices and IoT dominate, i.e., healthcare, automotive industry and agriculture. Furthermore, the ethical, legal and technical challenges are discussed when data is shared and accessed freely, according to the proposed Data Act. The table below summarises the analysis of the three practical situations of data unlocking.

Table 1. Data unlocking challenges in practical situations.

	Healthcare	Automotive industry	Agriculture
Practical situation	Employer monitors the mental health of the employees	The insurance company collects data to calculate an adequate price	Devices measure the condition of soil and crops
Ethical challenges	Bias, discrimination, sensitive information	Borderline stalking, discrimination, biases	Unequal access based on investments (high cost), unfair competition
Technical challenges	Data management, connectivity and reliability, maintenance, data minimisation, probability of error	Secure data transmission and storing, proper assessment of collected data (tests, norms, criteria), data minimisation	Data management, security, secure data storing, proper placement of devices
Legal challenges	Personal data protection, multiple agreements with manufacturers, clear employment contract terms, privacy	Clear contract terms, providing information to clients, personal data protection	Multiple agreements with manufacturers, unfair competition

3.1. Data - a panacea for a better workplace

Before the advent of sensors and IoT, patients and doctors only interacted during visits. There was no possible way for doctors and hospitals to monitor patients'

health and offer recommendations regularly. IoT has revolutionised everything and now plays a special role in healthcare because it can provide real-time data and continuously monitor patient health. The IoT has many advantages in this field, such as it can help reduce the number of doctor visits, help diagnose diseases at an early stage, provide proactive treatment etc. (Wipro, n. d.).

One of the places where smart devices could be used to track health data that is not related to doctors and hospitals is the workplace. For instance, an employer could implement for employees to wear wearable healthcare monitoring systems that observe heart rate, neural activity, perspiration and respiration rate. Each of these measures would give insight into the workers' mental health. According to the World Health Organisation, in 2019 it was estimated that 15 per cent of working-age adults suffered from a mental disorder and it is estimated that 12 billion working days are lost every year due to depression and anxiety (World Health Organisation, 2022). Wearing devices that track important data and notify about the possibility of a deterioration in mental health could be just as helpful as other approaches to combating this phenomenon, such as educating workers and managers about mental health literacy and awareness or developing skills to manage stress.

Considering this scenario, the employer would be responsible for all the gathered data. Hence, she (or he) would be the one to receive highly sensitive personal data. That is why in this situation the GDPR would be widely applied (for example, according to Article 9, to process biometric data the data subject (in this case, the employee) should give explicit consent). Furthermore, all this collected data could lead to discrimination and biases in the workplace. That is why the employer needs to follow the rule of data minimisation, i.e., only adequate, relevant and limited to what is necessary in relation to the purpose personal data should be processed (Article 5(1) (c) of the GDPR). For instance, the employer could use a system that only allowed her (or him) to see a green, orange or red light next to an employee's name, indicating whether or not that person was displaying signs of a mental health worsening (for example, a worker's heart rate, sweating and respiration rate were higher than usual for a longer period of time, indicating that she (or he) may have been having an anxiety attack). Additionally, when hiring new workers, the terms of the employment contract must be clear and specify the type of purposes for which data will be gathered.

Moreover, the employer would have to contact multiple manufacturers of the devices to be able to access all data continuously (Article 5(1) of the Data Act). Depending on how many workers there are, the employer would be subjected to enormous quantities of data. In order to ensure proper data assessment and data security, the employer would need to have efficient data management and storage systems. The employer would also need to provide a reliable internet connection and ongoing wearables maintenance for the devices to function properly. Otherwise, the data may not be accurate and, consequently, the purpose of monitoring employees will not be achieved.

Although smart gadgets are advanced, they can mislead and process data incorrectly. Therefore, if an employer makes decisions based on inaccurate data, the worker will be impacted. For instance, she (or he) may be dismissed to fly a plane, attend a crucial meeting or perform other important tasks.

In conclusion, wearables and data could help to establish a more peaceful and mindful workplace environment, even though there are quite a few challenges. Immediately noticed changes in employees' health could prevent more severe diagnoses and ensure uninterrupted work.

3.2. Driving and data gathering: more precise payments for car insurance

Driving is a popular means to get around places. Nowadays vehicles have many sensors that collect various data, such as, they monitor the temperature, track the condition of tires, speed and emission levels, recognise any obstacle on the front or rear of the vehicle for easier parking and they can even detect when a driver may be distracted or intoxicated to avoid collisions (The Verge, 2022). Therefore, all this data could be used, for example, to offer suitable car insurance and determine motor insurance policy premiums. When it comes to the payment sizes for the insurance, companies take into consideration the driver's age, experience, previous accidents and the vehicle itself. If car manufacturers were able to share the data that is gathered while driving a vehicle with insurance companies then the premiums could be based on more variables (for example, considering the mileage, driver's liking to exceed the speed limit and average speed, driving time (i.e., if a person often drives at night), car care etc.) to offer an appropriate price. In other words, the insurance company could interpret the data that a user of a vehicle gathers and calculate variable charges. People would be encouraged to drive safely as a consequence because their premiums would be reduced.

Currently, as mentioned above, the impact of various potential driver behaviour features that can be extracted from the data that a car collects is not taken into account by offering insurance premiums. As a result, all drivers fall under the same criteria for when they want to purchase insurance for their vehicle, i.e., it does not factor in more accurate and personalised information on the actual vehicle usage. Doing that the insurance companies could divide lower-risk drivers and higher-risk drivers, although it could arise discrimination and biases. That is why it would be important to properly evaluate the received data, set specific norms and tests to accurately and without biases choose appropriate insurance charges for every policyholder. Furthermore, secure data transmission is also important not only for gaining the trust of the clients but also for ensuring that data breaches do not occur (i.e., companies should own secure databases).

Another issue that arises when applying an analysed insurance model is the quantity of data and the minimisation of it. The amount of data that the companies would collect would be enormous and, as a result, it could even be considered stalking (for example, the insurance company tracks driving routes to evaluate if a client most of the time drives in a city or countryside to calculate the chances of potential dangers). As a result, concerns about personal data, which is protected by the GDPR, would emerge. Insurance companies would have to develop, for instance, driving scores and “hide” each client under a number combination to minimise personal data that it holds. Although firstly the company would need to collect the personal data lawfully, i.e., follow Article 6 of the GDPR.

Moreover, it is important to consider the contracts between a client, an insurance company and a car manufacturer. Firstly, the car user should empower a third party (i.e., the insurance company) to access and use the relevant data on the driver’s behalf (Article 5(1) of the Data Act). Secondly, there needs to be an agreement between the client and the insurance company. The contract should clearly state what kind of data the company will evaluate and how it will be assessed. The outcome is that there is a lot of information and the goal is for policyholders to not get lost, as well as trust the company and entrust their data for personalised car insurance.

To sum up, modern vehicles are equipped with features that enable a wide range of driving-related data to be gathered. Car manufacturers enjoy exclusive control over most in-vehicle data and resources, giving them a position to dominate aftermarket service, not provide access to users (or third parties) and make the competition more difficult. Although sharing data with a third party in an analysed scenario promotes safe driving and brings more caution to proper driving etiquette, insurance companies must accurately inform drivers, ensure data protection and reduce the amount of data it collects to make data beneficial.

3.3. Modern solutions in agriculture to combat climate change and food production

There is no doubt that humankind today experiences global warming, global hunger problems and an outbreak of diseases. With a population of over 8 billion people, the world is under constant damage from human activity. As a result, climate change is currently just one of the challenges facing the planet. Climate change certainly cannot be stopped or slowed down by a single action, however, too many small contributions from different sectors can make a shift for the better (El-Mawla et al., 2019, p. 7). It should be noted that the technology field can also play an important role, especially the IoT. As the founder of Urban Data Collective Alex Gluhak stated, people can become aware of current problems and track them over time by measuring the actual state of the world using sensors (Raconteur, 2020). Furthermore, the ag-

gricultural sector is directly linked to food production. As explained by the Food and Agriculture Organisation, by 2050 there will be a need to produce 60 per cent more food to feed a world population of 9.3 billion (United Nations, 2012). Hence, it is vital to properly utilise the innovations to combat climate change and produce enough food for the people.

Using smart devices is the best way to ensure that there is enough food for everyone at a time when climate change is a major issue. There are many useful gadgets that measure temperature, soil moisture, humidity, and soil pH balance, as well as agricultural equipment that, for example, do pest control, when spotting unwanted living beings. All these devices collect data that, according to the Data Act, should be easily acceptable for the farmers. As mentioned earlier, the Data Act also promotes innovations, so this is the area where developers could create new opportunities for farmers to valuably use all the collected data, i.e., they could receive customised advice on how to act according to the gathered data. Hence, innovations could alert farmers to take action to prevent crop failures.

Even though collected data would be sent to a specific company to store and process it, there could still occur some technical challenges. Firstly, one of the biggest challenges is data management. It might be overwhelming and challenging to make sense of the vast amount of data that sensors collect. That is why the developers would need to properly sort all the data, ensure secure data storing and create a useful tool for farmers to track their crop and soil status at any time. Secondly, typically farms are located in distant areas, so there could be an issue with the Internet connection which could impact the results. Additionally, strategically positioned smart devices with sensors are necessary to collect data as precisely as possible, which may be challenging depending on the location.

Smart gadgets and equipment are expensive, which means that smaller farmers may not invest in it, therefore have access to it. This could provoke existing inequalities in the agricultural sector and limit the benefits of IoT only to large farmers. Aside from that, the competition between farmers would be unfair. One farmer would have all the innovations at his disposal, be able to monitor the growth of crops, check that the soil contains enough minerals etc., to produce a large amount of the best crops and easily sell them. On the other hand, there would be a farmer without advanced technology who would have to take all the necessary actions by hand when he felt it was necessary and in comparison grow not so good quality crops.

Regarding potential legal issues, it is important to note that, according to Article 5(1) of the Data Act, a product developing company on behalf of a user (in this case, a farmer) would have to contact multiple manufacturers (i.e., data holders) to be able to access all possible data continuously and in real-time. Hence, it confirms that there is a tremendous amount of data that developers would need to process in the analysed scenario.

To summarise, the main challenge in gathering, processing and using data in agriculture is to concur technical issues, so farmers could enjoy the full value of collected data. As the Data Act promises, the analysed situation opens an opportunity for developers to invent new technologies and unlock data from manufacturers to assist farmers in growing enough crops in the face of climate change.

Conclusions

1. The use of sensors and IoT is growing rapidly, as well as the volume of data they generate. When discussing data management, storing, assessment etc. law cannot keep up at such a pace and address all potential situations and difficulties that might arise. The Data Act is one of the long-awaited initiatives from the EU that aims to distribute control over data to generate profit from it, as well as deal with other relevant problems.
2. The Data Act expands the right of data portability that is established in the GDPR which is only limited to personal data. It creates an opportunity for data generated by devices and services connected to the IoT to flow freely in order to guarantee more benefits. Despite this, most of the time the product or service user lacks the desire, competence or qualifications to develop services for aftermarkets, where the Data Act aims to encourage new innovations and services that use mentioned data. Therefore, the right to share data with third parties is crucial, as it is significant not only to developers, but also to countries to boost their economies and attract investments.
3. The value cannot be created by the data that is just simply stored in closed databases. Hence, data work, not ownership, makes data beneficial and useful.
4. All analysed practical situations distinguish the need to always consider data security and privacy in order to make sure that the free flow of data and its value unlocking works properly. Furthermore, some additional issues, such as evaluating how much data is needed and thoroughly informing subjects about data assessment and how the process of it works, possible discrimination cases should also be considered. In conclusion, successful data unlocking faces many technical obstacles that must be overcome, but most importantly, resolving these problems would put people at ease and ensure that innovations would be enthusiastically adopted which is the main goal of unlocking the value of data.

List of sources

Legal normative acts

1. Regulation (EU) 2016/679 of the European Union and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). OJ L 119, p. 1.
2. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on legal protection of databases. OJ L 77, p. 20.

Special literature

3. Albrecht, J. P. (2016). How the GDPR Will Change the World. *European Data Protection Law Review*, 2(1), p. 287-289, <https://doi.org/10.21552/EDPL/2016/3/4>
4. El-Mawla, N.A., Badawy, M. and Arafat, H. (2019). IoT for the Failure of Climate-Change Mitigation and Adaptation and IIoT as a Future Solution. *World Journal of Environmental Engineering*, 6(1), p. 7-16 [online]. Available at: <http://pubs.sciepub.com/wjee/6/1/2> [Accessed 12 February 2023].
5. Farhan et al. (2017). A Survey on the Challenges and Opportunities of the Internet of Things (IoT). *Eleventh International Conference on Sensing Technology (ICST)*, p. 1-5 [online]. Available at: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8304465> [Accessed 20 February 2023].
6. Fenwick M. and Jurcys P. (2023). Building a “Green Data” Future: How a human-Centric Approach to Data and Nudges Helps Fight Climate Change, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4326718>
7. Javaid, M. et al. (2021). Sensors for daily life: A review. *Sensors International*, 2, p. 1-10, <https://doi.org/10.1016/j.sintl.2021.100121>
8. Kerber, W. (2022). Governance of IoT Data: Why the EU Data Act Will not Fulfill Its Objectives. *GRUG International*, p. 1-16, <https://doi.org/10.1093/grurint/ikac107>
9. Kumar, S., Tiwari P. and Zymbler M. (2019). Internet of Things is a revolutionary approach for future technology enhancement: a review. *Journal of Big Data*, 6, p. 1-21, <https://doi.org/10.1186/s40537-019-0268-2>
10. Li, H., Yu, L. and He, W. (2019). The Impact of GDPR on Global Technology Development. *Journal of Global Information Technology Management*, 22(1), p. 1-6, <https://doi.org/10.1080/1097198X.2019.1569186>
11. Metzger A. and Schweitzer, H. (2022). Shaping Markets: A Critical Evaluation of the Draft Data Act, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4222376>
12. Sehrawat, D. and Gill, N. S. (2019). Smart Sensors: Analysis of Different Types of IoT Sensors. *3rd International Conference on Trends in Electronics and Informatics (ICOEI)*, p. 523-528, <https://doi.org/10.1109/ICOEI.2019.8862778>
13. Sipsas, K. et al. (2016). Collaborative maintenance in flow-line manufacturing environments: An Industry 4.0 approach. *Procedia CIRP*, 55, p. 236-241, <https://doi.org/10.1016/j.procir.2016.09.013>

14. Zarsky, T. Z. (2016). Incompatible: The GDPR in the Age of Big Data. *Seton Hall Law Review*, 47(1), p. 995-1020 [online]. Available at: <https://scholarship.shu.edu/shlr/vol47/iss4/2/> [Accessed 3 February 2023].

Electronic publications

15. Above Avalon. Apple Watch Is Now Worn on 100 Million Wrists. [online] (modified 11 February 2021). Available at: <https://www.aboveavalon.com/notes/2021/2/11/apple-watch-is-now-worn-on-100-million-wrists> [Accessed 8 February 2023].
16. Ajax.Systems. LeaksProtect. [online] (modified n. d.). Available at: <https://ajax.systems/products/leaksprotect/> [Accessed 20 February 2023].
17. BBC. Baxter College installs toilet sensors to stop vaping. [online] (modified 23 January 2023). Available at: <https://www.bbc.com/news/uk-england-hereford-worcester-64322698> [Accessed 10 February 2023].
18. Business Insider. Ukraine's deputy prime minister says it is educating its citizens about the dangers of deepfakes as it fights Russian disinformation in 'a war of technologies.' [online] (modified 20 January 2023). Available at: https://www.businessinsider.com/ukraine-is-educating-its-citizens-to-recognize-russian-deepfakes-2023-1?_gl=1*nvshpy*_ga*MTg-0MTA0MDQ5My4xNjc2MDE4ODQ2*_ga_E21CV80ZCZ*MTY3NjAyMTI4NC4yL-jEuMTY3NjAyMTI5MS4wLjAuMA.. [Accessed 10 February 2023].
19. Business Insider. Web search as you know it is dead: Microsoft's and Google's new AIs are about to transform how you look for information online. [online] (modified 8 February 2023). Available at: <https://www.businessinsider.com/google-microsoft-ai-transform-search-web-bing-chatgpt-bard-lamda-2023-2> [Accessed 10 February 2023].
20. Choose Muse. Introducing Muse 2. [online] (modified n. d.). Available at: <https://choosemuse.com/muse-2/> [Accessed 20 February 2023].
21. Data Prot. Internet of Things statistics for 2022 - Taking Things Apart. [online] (modified 20 January 2023). Available at: <https://dataprot.net/statistics/iot-statistics/#:~:text=In%202021%2C%20there%20were%20more,to%20the%20internet%20per%20minute> [Accessed 2 February 2023].
22. European Commission. Data Act: Commission proposes measures for a fair and innovative data economy. [online] (modified 23 February 2022). Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1113 [Accessed 15 February 2023].
23. Fitt Insider. Withings Launches Diagnostic Toilet Device for Nutrition and Hormone Health. [online] (modified 17 January 2023). Available at: <https://insider.fitt.co/withings-launches-diagnostic-toilet-device-for-nutrition-and-hormone-health/> [Accessed 20 February 2023].
24. Ku Leuven. Chapter X of the Data Act and the Sui Generis Database Right. [online] (modified 14 June 2022). Available at: <https://www.law.kuleuven.be/citip/blog/chapter-10-of-the-data-act-and-the-sui-generis-database-right/> [Accessed 15 February 2023].
25. Leverage. IoT Explained - How Does an IoT System Actually Work? [online] (modified 29 October 2016). Available at: <https://www.leverage.com/blogpost/iot-explained-how-does-an-iot-system-actually-work> [Accessed 3 February 2023].

26. LRT. Dirbtinis intelektas įsitvirtina meno pasaulyje: kaip keliais paspaudimais telefone sukurti paveikslą? [online] (modified 9 January 2023). Available at: <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1860970/dirbtinis-intelektas-isitvirtina-meno-pasaulyje-kaip-keliais-paspaudimais-telefone-sukurti-paveiksla> [Accessed 10 February 2023].
27. LRT. Kinija imasi reguliuoti „deepfake“ technologiją. [online] (modified 10 January 2023). Available at: <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1863650/kinija-imasi-reguliuoti-deepfake-technologija> [Accessed 10 February 2023].
28. LRT. 15 mlrd. prijungtų prietaisų: daiktų internetu naudojamės patys to nežinodami. [online] (modified 19 January 2023). Available at: <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1870887/15-mlrd-prijungtu-prietaisu-daiktu-internetu-naudojames-patys-to-nezinodami> [Accessed 10 February 2023].
29. Raconteur. Is IoT a silver bullet for climate change? [online] (modified 18 February 2020). Available at: <https://www.raconteur.net/technology/internet-of-things/industrial-iot-climate-change/> [Accessed 2 February 2023].
30. TechCrunch. Memfault raises \$24M to help companies manage their growing IoT device fleets. [online] (modified 24 January 2023). Available at: <https://techcrunch.com/2023/01/24/memfault-raises-24m-to-help-companies-manage-their-iot-devices/> [Accessed 10 February 2023].
31. The Art Newspaper. High-tech security systems installed on Banksy's Ukraine murals. [online] (modified 24 February 2023). Available at: <https://www.theartnewspaper.com/2023/02/24/ukraine-security-company-banksy-murals-kyiv> [Accessed 24 February 2023].
32. The Guardian. Tech giants may be huge, but nothing matches big data. [online] (modified 23 August 2013). Available at: <https://www.theguardian.com/technology/2013/aug/23/tech-giants-data> [Accessed 12 February 2023].
33. The Verge. Volvo's EX90 electric SUV will have laser sensors and cameras that can detect drunk driving. [online] (modified 21 September 2022). Available at: <https://www.theverge.com/2022/9/21/23363673/volvo-ex90-electric-suv-lidar-sensors-drunk-driving> [Accessed 20 February 2023].
34. The Verge. How to use the Apple HomePod's temperature and humidity sensors. [online] (modified 30 January 2023). Available at: <https://www.theverge.com/23574268/homepod-temperature-and-humidity-sensor-how-to-use> [Accessed 10 February 2023].
35. United Nations. Feeding the World Sustainably. [online] (modified June 2012). Available at: <https://www.un.org/en/chronicle/article/feeding-world-sustainably> [Accessed 5 February 2023].
36. Wipro. What can IoT do for healthcare? [online] (modified n. d.). Available at: <https://www.wipro.com/business-process/what-can-iot-do-for-healthcare/> [Accessed 28 January 2023].
37. Wired. I Think My Face Was Deepfaked Into a Chinese Camping Stove Ad. [online] (modified 11 January 2023). Available at: <https://www.wired.com/story/china-deepfake-advertising-policy/> [Accessed 10 February 2023].

38. Wired. All the Data Apple Collects About You—and How to Limit It. [online] (modified 16 January 2023). Available at: <https://www.wired.com/story/apple-privacy-data-collection/> [Accessed 10 February 2023].
39. Wired. The Case for Outsourcing Morality to AI. [online] (modified 2 February 2023). Available at: <https://www.wired.com/story/philosophy-artificial-intelligence-responsibility-gap/> [Accessed 10 February 2023].
40. World Health Organisation. Mental health at work. [online] (modified 28 September 2022) Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-at-work> [Accessed 28 February 2023].
41. ZDNET. Unlock your trapped data: Driving insights from edge-to-cloud. [online] (modified 31 January 2023). Available at: <https://www.zdnet.com/article/unlock-your-trapped-data-driving-insights-from-edge-to-cloud/> [Accessed 10 February 2023].

Other sources

42. COMMUNIA (2021). Subject: Public consultation on the proposed Data Act - Additional remarks [online]. Available at: <https://www.communia-association.org/wp-content/uploads/2021/09/Data%20Act%20consultation%20response%20COMMUNIA.pdf> [Accessed 14 February 2023].
43. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A European strategy for data (2020). COM(2020) 66 final.
44. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Data protection as a pillar of citizens' empowerment and the EU's approach to the digital transition – two years of application of the General Data Protection Regulation (2020). COM(2020) 264 final.
45. EuroCommerce (2022). Proposal for a Data Act: Promote measures for an innovative data economy [online]. Available at: <https://www.eurocommerce.eu/app/uploads/2022/08/EuroCommerce-comments-on-the-Data-Act.pdf> [Accessed 15 February 2023].
46. European Commission's Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on harmonised rules on fair access to and use of data (Data Act). COM(2022) 68 final.
47. European Parliamentary Research Service (2022). The Data Act [online]. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733681/EPRS_BRI\(2022\)733681_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733681/EPRS_BRI(2022)733681_EN.pdf) [Accessed 14 February 2023].
48. Reinsel, D., Gantz J. and Rydning J. (2018). The Digitization of the World: From Edge to Core [online]. Available at: <https://www.seagate.com/files/www-content/our-story/trends/files/idc-seagate-dataage-whitepaper.pdf> [Accessed 13 February 2023].

UNLOCKING THE FULL VALUE OF DATA – MISSION (IM)POSSIBLE?

Summary

The article provides insights into the growing popularity of new technologies and the amount of data that is being generated worldwide. Therefore, legislators are obligated to issue laws that are up to date. Hence, this article analyses the new proposed legislation in the European Union that ensures the possibility for individuals and businesses to gain access and exert control over data and share it with third parties. The authors of this paper conclude that the opportunity of freely sharing generated data is worthwhile, however, the drawbacks, such as concerns about privacy, potential discrimination and biases, as well as lack of infrastructure and personal data protection, should also be considered.

DUOMENŲ VERTĖS „ATRAKINIMAS“ – MISIJA (NE)ĮMANOMA?

Santrauka

Straipsnyje pateikiamos išvalgos apie didėjančią naujų technologijų populiarumą ir jų generuojamą duomenų kiekį. Įstatymų leidėjai privalo atsižvelgti į naujoves bei jų įtaką asmenims ir verslui bei priimti tokius teisės aktus, kurie atsispindėtų šias naujoves. Šiame straipsnyje analizuojamas naujas Europos Sąjungos siūlomas teisės aktas, užtikrinantis galimybę asmenims ir įmonėms gauti prieigą bei kontroliuoti duomenis, taip pat jais dalintis su trečiosiomis šalimis. Darbo autorės daro išvadą, jog galimybė laisvai dalintis duomenimis yra sveikintina, tačiau reikėtų atsižvelgti ir į kylančius iššūkius, tokius kaip privatumo trūkumas, galima diskriminacija ir šališkumas, taip pat tinkamos infrastruktūros nebuvimas bei asmens duomenų apsaugos neužtikrinimas.

VALSTYBINĖS ŽEMĖS NUOMOS INSTITUTO SUSIFORMAVIMO PRIELAIIDOS IR RAIDA

Ainius Pikūnas, Rytė Rečiūnaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto III kurso studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: reciunaite.ryte@gmail.com; ainpikunas@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius partnerystės doc. Andžej Maciejewski

El. paštas: a.maciejevski@lat.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė Aušra Mudėnaitė

El. paštas: ausra.mudenaite@sorainen.com

Moksliniame darbe analizuojamos plačiai teisės doktrinoje nenagrinėto valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimo priežastys, analizuojama valstybinės žemės nuomos instituto raida bei vieta Lietuvos teisinėje sistemoje, pateikiama išsami įvairiais Lietuvos valstybės vystymosi etapais egzistavusio šio instituto reguliavimo lyginamoji analizė, išskiriamos jo suderinamumo su realiomis socioekonominėmis sąlygomis bei aktualiais teisės principais problemos.

This research work analyses the reasons for the formation of the institute of state-owned land lease, which has not been extensively analysed in the legal doctrine, studies the development and the place of the institute of state-owned land lease in the Lithuanian legal system, provides a detailed comparative analysis of the regulation of the institute in various stages of the development of the Lithuanian state, and highlights the problems of its compatibility with the actual socio-economic conditions and the relevant legal principles.

Įvadas

Remiantis Valstybės žemės fondo duomenimis Lietuvos Respublikoje privačios nuosavybės teisė yra įregistruota į 74,35 % žemės (iš jos 8,41 % nuosavybės teise priklauso juridiniams asmenims), o 25,65 % žemės nuosavybės teise priklauso Lietuvos valstybei bei savivaldybėms. 2023 m. sausio 1 d. nekilnojamojo turto registre buvo įregistruotos 136 501 valstybinės žemės nuomos sutartys, kuriomis buvo nuomojamas 233 413,9 ha žemės plotas. Didžiąja dalimi valstybinės žemės nuomos sutarčių buvo nuomojama žė-

mės ūkio paskirties (94 464 sutarčių) ir kitos paskirties (41 844 sutarčių) žemė. Įdomu pastebėti ir tai, kad 2022 m. sausio mėnesį valstybinės žemės nuomos sutarčių buvo įregistruota daugiau nei privačios žemės nuomos sutarčių (125 153 sutartys).

Visuomeniniai santykiai, kylantys iš valstybinės žemės nuomos, yra kompleksiniai, jie yra reglamentuojami tiek privatinės, tiek viešosios teisės normomis. Tai atitinkamai lemia ginčų, susijusių su valstybine žemės nuoma teisingumą tiek administraciniais, tiek bendrosios kompetencijos teismams. Pastebėtina, kad ginčų, susijusių su valstybine žemės nuoma, kyla sąlyginai dažnai. Remiantis Infoplex duomenų bazės¹ duomenimis vien tik Lietuvos Aukščiausiajame Teisme yra išnagrinėtos 82 bylos. Kadangi Lietuvos Aukščiausiajame Teisme nagrinėjamos tik tokios bylos, kuriose kilusi problematika yra reikšminga vienodam teisės aiškinimui ir taikymui, toks skaičius parodo nagrinėjamo teisinio reguliavimo taikymo problematiškumą. Ne ką mažiau ginčų yra išnagrinėta ir administraciniuose teismuose – Lietuvos vyriausiajame administraciniame teisme yra išnagrinėtos 87 bylos.

Valstybinės žemės nuomos instituto keliamų problemų aktualumas pastebimas ne tik teismų praktikoje – Lietuvos Respublikos Seime yra organizuojamos konferencijos nekilnojamojo turto plėtotojų santykių su valstybe tema (Klimas, Norkūnas, 2020), o valstybinės žemės nuomos reguliavimo analizei dėmesio skiria ir tokios institucijos kaip Specialiųjų tyrimų tarnyba, kuri yra atkreipusi dėmesį į netinkamo šio instituto reguliavimo galimą poveikį korupcijai (Lietuvos..., 2020a).

Pastebėtina, kad valstybinės žemės nuomos instituto analizei teisės doktrinoje nėra skiriama pakankamai dėmesio – darbo rengimo metu pavyko surasti tik vieną valstybinės žemės nuomos santykių analizei skirtą mokslinį straipsnį². Didelis valstybinės žemės nuomos sutarčių bei iš šių teisinių santykių kylančių ginčų skaičius ir atitinkamai mažas mokslinės literatūros kiekis suponuoja poreikį apžvelgti valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimo prielaidas bei raidą.

Šio **darbo tikslas** yra išskirti svarbiausias valstybinės žemės instituto atsiradimo prielaidas ir raidos etapus. Rengiant rašto darbą buvo išsikelti šie **uždaviniai**: 1) atskleisti valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimo prielaidas, 2) identifikuoti pagrindinius instituto evoliucionavimo etapus; 3) pateikti išvadas dėl pagrindinių problemų, kylančių taikant šį institutą.

Šio **darbo objektu** yra teisės normų sistema, reglamentuojanti valstybinės žemės nuomos santykius, ir teismų praktikoje suformuotos šių normų taikymo taisyklės. Dėl ribotos apimties šio darbo objektu nėra kitose valstybėse funkcionuojantys į val-

¹ Ieškota bylų, kurių motyvacijoje yra minimas Žemės įstatymo 9 str. Darbe pateikiama tik aukščiausios instancijos teismuose nagrinėtų bylų statistika, nes tiksli žemesnių instancijų bylų statistika nėra viešai prieinama.

² 2020 m. E. Klimo ir A. Norkūno parengtame straipsnyje „Valstybinės žemės nuomos sutartys: teisinio reguliavimo esmė ir praktinės problemos“ daugiausiai dėmesio skiriama esamo reglamentavimo apžvalgai bei Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikos analizei (Klimas, Norkūnas, 2020).

tybinę žemės nuomą panašūs institutai. Darbo autoriai nusprendė didesnę dėmesį skirti miestų valstybinės žemės nuomos analizei ir, neidentifikavus didelės žemės ūkio paskirties nuomos problematikos, jos šiame darbe neaptarti. Valstybinės žemės nuomos aukciono būdu atvejams nesant dažniems, darbe yra aptariamasi to priežastys ir koncentruojamasi į valstybinės žemės nuomą ne aukciono būdu.

Rengiant mokslinį darbą naudoti šie **tyrimo metodai**: dokumentų analizės (nagrinėjant Konstitucijos, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) nutarimų, įstatymų ir poįstatyminių aktų nuostatas bei aktualią teismų praktiką), mokslinės literatūros analizės (aptariant romėnų teisei žinomus žemės institutus, kitų autorių identifikuotus probleminius valstybinės žemės nuomos aspektus), statistinis (apžvelgiant valstybinės žemėvaldos pasiskirstymą, ginčų kylančių iš valstybinės žemės nuomos santykių kiekį), lingvistinis (analizuojant teisės aktų išraišką, rašytinį tekstą), sisteminis (tiriant Konstitucijos, įstatymų ir poįstatyminių aktų vientisumą), teleologinis (nagrinėjant besikeičiančio reglamentavimo priežastis ir tikslus), istorinis (instituto raidą kontekstualizuojant su atitinkamu valstybės raidos etapu).

Kaip minėta anksčiau, specialiosios literatūros, susijusios su valstybinės žemės nuomos institutu, beveik nėra, todėl **svarbiausi šio darbo šaltiniai** yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymai ir poįstatyminiai teisės aktai, kuriuose atsispindi teisės normų sistema, reglamentuojanti valstybinės žemės nuomos teisinius santykius. Rengiant šį darbą buvo remiamasi aktualia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika.

1. Valstybinės žemės nuomos instituto atsiradimo prielaidos: restitucinė žemės reforma, valstybės turto privatizavimas ir konstituciniai imperatyvai

Valstybinės žemės nuomos instituto ištakos Lietuvoje siekia dar tarpukario laikotarpį.³ Visgi, siekiant identifikuoti valstybinės žemės nuomos instituto atsiradimo

³ Žemės reformos įstatymu buvo reglamentuojamas ir valstybinės miestų arba kaimiškų vietovių žemės ilgametės nuomos institutas, kurį galima laikyti valstybinės žemės nuomos instituto užuomazga (Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas, 1922). Valstybinės žemės nuoma miestuose, ypač Kaune, tarpukariu turėjo didelę ekonominę reikšmę. Kaip pažymi istorikė Dalia Bukelevičiūtė, XX a. III dešimtmetyje pradėjus sparčiai augti laikinosios sostinės gyventojų skaičiui ėmė trūkti butų. Būstų statybą ribojó du esminiai veiksniai – brangi miesto žemė bei menkos kreditavimo galimybės. Aptariama problema dažnai buvo sprendžiama išsinuomojant iš savivaldybės žemę privačiai statybai 24-36 metų laikotarpiui. Kai kuriais atvejais asmenys, siekdami pasistatyti būstą, steigdavo kooperatyvus, tokiu būdu savivaldybei priklausantį žemės sklypą statybai išsinuomojant, pavyzdžiui, kelioms šeimoms kartu (Bukelevičiūtė, 2019). Taigi, jau Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu egzistavo valstybinės žemės nuomos instituto užuomazgos. Ilgalaikės valstybinės žemės nuomos su užstatymo teise poreikį lėmė socialinės (gyventojų gausėjimas miestuose) bei ekonominės (aukšta sklypų miestuose, ypač Kaune, kaina bei galimybių gauti kreditavimą stoka) to meto realijos.

prielaidas, pirmiausia reikėtų aptarti 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę vykdytą žemės reformą bei jos būtinumą lėmusias to laikotarpio realijas. 1940 m. Lietuvą okupavo SSRS. 1948–1951 m. Lietuvoje įvykdyta kolektyvizacija. Būtent dėl kolektyvizacijos ir privatinės nuosavybės nusavinimo (nacionalizacijos) ilgainiui privatinės žemės nuosavybės neliko.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktu atstačius Lietuvos valstybingumą, valstybėje prasidėjo perėjimo į privatine nuosavybe grįstus socioekonominius santykius procesai. Restitucinė žemės reforma buvo pradėta Aukščiausiąjai Tarybai 1991 m. birželio 18 d. priėmus Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusių nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ (toliau – Atstatymo įstatymas).

Pabrėžtina, jog privatinės nuosavybės nusavinimas, vykdytas sovietinių valdžios institucijų, negali būti laikomas teisėtu, t. y. visuotinės nacionalizacijos bei kitų savivalės aktų pagrindu negalėjo atsirasti ir neatsirado teisėta valstybinė nuosavybė (Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 15 d. nutarimas). Taigi, Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir jos ekonomiką pertvarkant pagal laisvos rinkos principus, reikėjo spręsti neteisėtai privatinės nuosavybės nusavinimu iškreiptų civilinių teisinių santykių atstatymo problemą.

Apie penkis dešimtmečius trukę okupacijos laikotarpis lėmė atitinkamus pasikeitimus, iš esmės neleidusius atstatyti padėties į ikiokupaciniu laikotarpiu buvusį status quo. Konstitucinio Teismo doktrinoje pabrėžta, jog „Lietuvos valstybė pasirinko ne restitutio in integrum, bet ribotą restituciją. Piliečiams nuosavybės teisės atkuriamos ne į visą neteisėtai nacionalizuotą ar kitais neteisėtais būdais nusavintą turtą, bet į išlikusių nekilnojamąjį turtą“ (Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas). Taigi, restitucinės žemės reformos metu žemė galėjo būti grąžinama tiek natūra, tiek ekvivalentine natūra (suteikiant sklypą kitoje vietoje), tiek išmokant kompensaciją. Pažymėtina, jog žemė galėjo būti grąžinama tik laikantis Konstitucijoje numatytų imperatyvų, reguliuojančių žemės nuosavybės teisinius santykius. Originalios Konstitucijos redakcijos 47 str. buvo numatyta, jog žemė, vidaus vandenys, miškai, parkai nuosavybės teise gali priklausyti tik Lietuvos Respublikos piliečiams ir valstybei (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992)⁴. Taigi, sovietinės okupacijos laikotarpiu neteisėtai nusavinama žemė buvo grąžinama tik fiziniams asmenims, esantiems Lietuvos

⁴ Konstitucijoje įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos Respublikos žemė negali priklausyti juridiniams asmenims, lėmė tai, kad vykstant reformai, kurios metu buvo pereinama prie privatinės nuosavybės grindžiamos ekonomikos, juridiniai asmenys negalėjo pretenduoti nei į nuosavybės teisės į žemę atkūrimą, nei kitais būdais įgyti nuosavybės teisės į žemės sklypus. Vis dėlto, juridiniams asmenims teisė naudotis žeme buvo reikalinga tam, kad būtų įmanoma eksploatuoti jiems nuosavybės teise priklausančius pastatus (gamyklas, parduotuves ir kitus komercinės paskirties objektus) bei statyti naujus ūkinei veiklai reikalingus statinius.

Respublikos piliečiais. Laikantis konstitucinių imperatyvų, analogiška nuostata buvo įtvirtinta ir Atstatymo įstatymo 2 str.

Valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimui didelės reikšmės turėjo ir tai, kad Atstatymo įstatymo 12 str. 1 d. buvo įtvirtintos nuostatos užkertančios kelią nuosavybės teisių į žemę atkūrimui miestuose, miesto tipo gyvenvietėse ir miesteliuose arba teritorijose⁵, kuriose pagal užstatymo projektus numatyta plėsti šias gyvenamąsias vietas, taip pat teritorijose pagal Vyriausybės sprendimus priskirtose šių vietovių gyventojų rekreaciniams poreikiams⁶ (Lietuvos..., 1991a).

Taigi, dėl pradinio restitucijos į miestų žemę draudimo ir vėlesnio jo ribojimo miestų žemė nebuvo grąžinta istoriniams šios žemės savininkams ar jų paveldėtojams ir atsirado dideli plotai miestų žemės, kuriuose pastatai priklausė fiziniams ir (ar) juridiniams asmenims, o žemė – valstybei.

Galimybė išpirkti privačiais statiniais užstatytą miestų žemę ne aukciono tvarka buvo numatyta tik fiziniams asmenims ir taip pat tik ribota apimtimi (parduodami nedideli plotai prie individualių namų, garažų, sodų). Todėl išskyrus minėtas išimtis, susijusias su fizinių asmenų žemės naudojimu asmeninėms reikmėms, žemės ir statinių nuosavybės „išsiskyrimas“ negalėjo būti išspręstas išperkant valstybinę žemę nuosavybėn. Valstybinės žemės nuoma tapo dominuojančia miestų sklypų valdymo forma⁷, išskyrus individualių namų teritorijas, kolektyvinių sodų ir garažų žemę.

Pažymėtina, jog tokia situacija (kai „išsiskiria“ žemės sklypo ir ant jo stovinčio statinio nuosavybės teisė) prieštarauja dar nuo romėnų laikų žinomam ir kontinentinės teisės sistemos valstybės paplitusiam superficies solo cedit principui⁸. Superficies solo cedit principas (dar žinomas kaip accessio taisyklė), reiškia, jog ant žemės

⁵ Toliau šiame darbe šias teritorijas apibendrintai vadiname miestų žeme.

⁶ Vėliau, Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme (toliau – Atkūrimo įstatymas) atsirado išimtis, leidžiančios atkurti nuosavybės teise žemę miestuose, bet tik piliečiams, turintiems gyvenamuosius namus ar kitus pastatus, tačiau ne daugiau kaip 0,2 ha Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Alytuje, Marijampolėje, Druskininkuose, Palangoje, Birštone ir ne daugiau kaip 0,3 ha kituose miestuose (Lietuvos..., 1997a). Kai prie statinių esantis naudojamas žemės sklypas buvo nuosavybės teise turėtoje žemėje (istorinėje vietoje), neatlygintinai nuosavybėn galėjo būti perduodamas visas šio prie statinių naudojamo žemės sklypo plotas, bet ne daugiau kaip 1 ha. Visgi, šios išimties ribojimo restitucijos galimybes tiek gana mažu maksimaliu plotu, tiek subjektų ratu, todėl sąlygų privačios žemės masinių formavimuisi nesudarė.

⁷ Paminėtina, kad iš tuometės administracinės praktikos matyti, jog valstybinės žemės nuoma pastatams eksploatuoti ankstyvuoju Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu dažnu atveju buvo neformalizuota, t. y. neįtvirtinta sutartimis, nes nei žemės nuomininkai (statinių savininkai), nei žemės nuomotojo funkcijas įgyvendinančios institucijos nespėdavo nustatyti tvarka suformuoti sklypų ir atlikti kitų administracinių procedūrų, reikalingų žemės nuomai įforminti.

⁸ Romėnų juristas Gajus „Institucijose“ nurodė, jog „tai, kas yra žemės paviršiuje, priklauso sklypui“. Gajaus vertinimu, tai, ką kas nors pastatė kad ir iš nuosavos medžiagos, tačiau kitam asmeniui priklausančiame sklype, pagal prigimtinę teisę tampa sklypo savininko nuosavybe, nes tai, kas yra žemės paviršiuje, priklauso žemės sklypui (Gajus, 2012).

paviršiaus esantys ir su juo susieti daiktai priklauso to žemės sklypo savininkui kaip antraeiliai daiktai (Akkermans, 2008 cituota Matiukas, 2013). Romėnų teisė žinojo superficies (užstatymo teisės) institutą, kurio atsiradimą lėmė Senovės Romoje besikuriančių svetimšalių, neturėjusių teisės įgyti nuosavybės teisės į žemę, poreikis naudotis žeme kito teisinio instituto pagrindu. Vis dėlto, superficies institutas neprieštaravo prieš tai aptartam principui – nors jis ir suteikdavo teisę statyti statinius svetimoje žemėje, statiniai nuosavybės teise priklausydavo žemės savininkui kaip antraeiliai daiktai (Jonaitis, 2014). Papildomai paminėtina, kad superficies instituto susiformavimo priežastis buvo panaši į valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimo priežastį Lietuvoje – Italijos žemė (*praedia Italica*) buvo kviritinės (pilnateisių Romos piliečių) nuosavybės objektas, todėl aptariamam institutu buvo sudarytos prielaidos statyti statinius teisės į nuosavybę neturintiems asmenims⁹.

Pirmuoju nepriklausomos Lietuvos dešimtmėčiu dideli miestų žemės plotai buvo neužstatyti ir į nuosavybės teisių atkūrimo įstatymų taikymo apimtį nepateko. Iki 2004 m. nebuvo kliūčių vykdyti laisvos valstybinės žemės aukcionus ir pavieniai aukcionai miestuose vyko. Prioritetas buvo teikiamas sklypų pardavimui aukciono tvarka, nes būtent už nuosavybės teisės perdavimą valstybei buvo realu sulaukti didesnių pajamų ir valstybės biudžetą. Laisvos kitos paskirties žemės nuomos aukcionai miestuose pagal teisės aktus taip pat buvo galimi.

Konstitucinis Teismas 2002 m. balandžio 2 d. nutarimu pripažino, kad Atkūrimo įstatymo 5 str. 2 d. ta apimtimi, kuria numatyta, kad laisva (neužstatyta) žemė negrąžinama natūra, jei pilietis neturi gyvenamojo namo ar kito pastato prie nuosavybės teise turėtos žemės, nors šiai laisvai (neužstatytai) žemei nėra konkretaus visuomenės poreikio, prieštarauja Konstitucijos 23 str. 3 d. (Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 2 d. nutarimas). 2002–2004 m., atsižvelgiant į šį Konstitucinio Teismo nutarimą bei išplėtotą jurisprudenciją, kad nuosavybės teisių atkūrimas yra prioritetas valstybinės žemės disponavimo būdas, buvo pakeisti teisės aktai ir įsigaliojo reguliavimas, kad tol, kol žemės restitucija miestuose nebus baigta, laisvos valstybinės žemės pardavimo ir nuomos aukcionai nebevyks. Šio darbo rengimo metu visuose didžiuosiuose

⁹ Siekiant paaiškinti superficies instituto atsiradimo priežastis, verta aptarti Romos laikais egzistavusių žemės nuosavybės santykių specifiką. Romėnų teisėje, atsižvelgiant į paskirtį, teisinį statusą ir kitus požymius, buvo skiriamos sklypų kategorijos, inter alia sklypai buvo skirstomi į Italijos žemės sklypus (*praedia Italica*) ir provincijų žemės sklypus (*praedia provincialia*) (Jonaitis, 2014). Italijos žemė galėjo būti tik kviritinės nuosavybės objektu (Jonaitis, 2014). Tai reiškia, jog asmenys, kurie nebuvo laikomi pilnateisiais Romos piliečiais (pavyzdžiui, užsieniečiai, vadinami peregrinais), neturėjo teisės įgyti nuosavybės teisę į Italijos žemę. Manytina, kad Senovės Romos valstybei plečiantis ir didėjant jos etninei įvairovei, minėtas draudimas nebeatitiko realių socialinių-ekonominių poreikių, todėl susidarė poreikis superficies instituto atsiradimui. Superficies teisės atsiradimą galima laikyti kompromisu tarp imperatyvių romėnų privatinės teisės normų, kurios draudė nuosavybės teise įgyti žemės sklypą Italijoje nekviritinės teisės subjektams, ir realių visuomenės poreikių, kuris susiformavo neatitolus nuo superficies solo cedit principo.

Lietuvos miestuose, išskyrus Klaipėdą, restitucijos procesas dar nėra pasibaigęs. Mažesnių miestelių ir gyvenviečių, kuriuose restitucija būtų pasibaigusi ir būtų vykdomi laisvos valstybinės žemės aukcionai, taip pat yra labai mažai. Tai reiškia, kad kone du pastaruosius dešimtmečius laisvos kitos paskirties žemės nuomos ir pardavimo aukcionai nevyko arba vyko labai retai ir jokios reikšmingos įtakos Lietuvos ekonomikos raidai nedarė. Šios srities reguliavimas taip pat evoliucionavimo minimaliai, o administracinė praktika ir teismų praktika nesivystė.

1991 m. pradėta žemės reforma neišvengiamai buvo susijusi su valstybės bei savivaldybių turto privatizavimo procesu. Buvo leidžiami įstatymai, taip pat poįstatyminiai teisės aktai, numatantys galimybę piliečiams privatizuoti valstybės ir savivaldybių turtą, taip pat turtą, anksčiau valdytą sovietinių žemės ūkio įmonių (Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas).

Konstitucijos 47 str. nuostatos dėl žemės priklausymo tik piliečiams ir valstybei lėmė tai, kad įvairius privatizavimo būdus bei transformaciją iš valstybinių įmonių į akcines bendroves reglamentuojančiuose teisės aktuose buvo įtvirtinta nuostata, kad sovietiniu laikotarpiu tokių įmonių ir organizacijų valdyti statiniai privatizuojami ar įnešami į steigiamų bendrovių, kurių akcijos vėliau privatizuojamos, įstatinį kapitalą be nuosavybės teisės į žemės sklypus. Statinių savininkais tampantiems juridiniams asmenims buvo sudaroma galimybė nuomotis statiniams priskirtą žemę be aukciono ne už rinkos, o už administraciniais metodais nustatytą kainą (Lietuvos..., 1991c; Lietuvos..., 1993b; Lietuvos..., 1993d; Lietuvos..., 1995a; Lietuvos..., 1995b). Tik fiziniai asmenys – Lietuvos Respublikos piliečiai – privatizavimo keliu įgiję pastatus (ar patalpas juose) turėjo galimybę šiems pastatams priskirtą žemę pirkti iš valstybės be aukciono. Piliečiai ankstyvaisiais nepriklausomybės metais nebuvo sukaupę pakankamai kapitalo, nekilnojamojo turto, reikalingo verslui, o ne asmeniniams poreikiams, todėl privatizavimo fizinių asmenų vardu atvejai buvo itin reti. Dėl šios priežasties didžioji dalis sklypų miestuose, kuriuose nuo tarpukario ar sovietinių laikų stovėjo komercinei-ūkinei veiklai naudojami statiniai, liko valstybės nuosavybe ir juos ne aukciono tvarka nuomojosi juridiniai asmenys. Nuoma buvo vienintelis tokių sklypų valdymo ir naudojimo būdas juridiniams asmenims. Pažymėtina, kad nuomos mokestis buvo simbolinis, nesiskiriantis arba nedaug besiskiriantis nuo žemės mokesčio, mokamo už nuosavybės teise valdomą žemę (Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymas, 1992a; Lietuvos..., 1992b; Lietuvos..., 1993c).

Nuomininko teisių apimtis nuo žemės sklypo savininko teisių apimties skyrėsi tuo, kad nuomos teisė, skirtingai nei nuosavybė, nebuvo perleidžiama, o „sekė pasakui statinius“, t. y. statinius įgijęs naujasis jų savininkas įgydavo teisę nuomotis žemę iš valstybės tokiomis pačiomis sąlygomis. Tačiau naudojamo kitos paskirties sklypo nuomininkui, kaip ir savininkui, buvo leidžiama išsinuomotame žemės sklype statyti ar rekonstruoti statinius laikantis taikytinų teisės aktų (Lietuvos..., 1995b).

Analizuojant nuo 1991 m. Lietuvoje vykdytos žemės reformos įtaką valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimui, paminėtinas neprivatizuojamos žemės sąvokos ir jai priskirtinų atvejų įtvirtinimas Žemės reformos įstatyme. Pagal įstatymo leidėjo pasirinktą reguliavimo modelį neprivatizuojamai žemei buvo priskirta ne tik ta žemė, kuri pagal Konstituciją priklauso valstybei išimtinė nuosavybės teise, bet ir kitokia žemė, kurios nuosavybės koncentravimui privačių subjektų rankose įstatymų leidėjas siekė užkirsti kelią. Pavyzdžiui, neprivatizuojamai žemei yra priskirta Pajūrio juostos žemė, Kuršių Nerijos žemė, žemė, esanti kultūros paveldo objektų – buvusių dvarų sodybų – teritorijose, valstybinės reikšmės vandens telkiniuose esančios salos ir kt. Kadangi ne visa neprivatizuojama žemė yra reikalinga valstybės ir savivaldybių funkcijų vykdymui, daugelyje jos rūšių nėra draudžiama statinius turėti fiziniams ir juridiniams asmenims. Tokių statinių savininkams valstybinės žemės nuoma tapo vienintele galima žemės valdymo forma.

Apibendrinant galima teigti, jog restitucinė žemės reforma suformavo šiuolaikinių santykių, susijusių su žemės nuosavybe, pagrindus ir nulėmė tai, kad komercinei-ūkinei veiklai naudojamų nekilnojamojo turto kompleksų nuosavybė išsiskyrė: statiniai tapo fizinių ir juridinių asmenų nuosavybe, o sklypai, kuriuose jie buvo, liko valstybės nuosavybe. Restitucijos ir privatizavimo procesų ypatumai nesudarė sąlygų privačios žemės masyvų formavimuisi. Nors restitucinė žemės reforma buvo siekta ne tik atstatyti neteisėtai nusavintos nuosavybės savininkų teises, bet ir sudaryti sąlygas privatinės nuosavybės plėtojimuisi, pertvarkyti valstybės nuosavybe grįstą Lietuvos ūkį į pagrįstą laisvos rinkos principais, 1992–1996 m. galiojęs konstitucinis draudimas juridiniams asmenims turėti žemės nuosavybės teise sukūrė nuosavybės santykių dualizmą, kuris, kaip bus matyti iš tolesnės analizės, lėmė tam tikrą žemės santykių problematiką vėlesniais Lietuvos ekonomikos raidos etapais.

2. Valstybinės žemės nuomos instituto raida

Valstybinės žemės nuomos instituto raidą Lietuvoje galima sąlyginai suskirstyti į keturis laikotarpius, kuriems buvo būdingos tam tikros bendros tendencijos: (a) 1992–2003 m., kai formavosi valstybinės žemės nuomos ekonominiai santykiai, atsirado ankstyvasis jų reglamentavimas; (b) 2001–2004 m. – sparčios kaitos laikotarpis, kai įsigaliojo naujasis Civilinis kodeksas, parengtas ir priimtas naujos redakcijos Žemės įstatymas, ima keistis valstybės požiūris į naudą, kurią ji gali gauti iš valstybinės žemės naudotojų; (c) 2004–2021 m. lėtos evoliucijos ir aštrėjančio socialinio konflikto laikotarpis, per kurį minimaliai keičiant įstatymus, kardinaliai pasikeitė juos taikančių subjektų – teismų ir viešojo administravimo institucijų – požiūris į valstybinės žemės nuomininko teisių apimtį, nuomos sutarčių nutraukimo pagrindus, nuomininko teisių perleidimą ir kitus šio instituto ekonominį turinį sudarančius elementus; (d) 2022 m. prasidėjęs laikotarpis, kai sprendžiant ilgai brendusias įtam-

pas žemės naudojimo santykių srityje Žemės įstatymo pataisomis nuomininkams eksplicitiškai buvo leista keisti žemės paskirtį ir naudojimo būdą ir vykdyti statybas valstybinėje žemėje susimokėjus reikšmingo dydžio atlygį. Toliau bus apžvelgtas kiekvienas laikotarpis atskirai.

2.1. Valstybinės žemės nuomos ekonominių santykių formavimasis bei ankstyvasis jų reglamentavimas 1992–2003 m.

Žemės įstatymas, nustatantis žemės nuosavybės, valdymo ir naudojimo santykius, buvo išleistas 1994 m. balandžio 26 d. Nuo to laiko aptariamas įstatymas ne kartą įstatymų leidėjo buvo taisytas, šiuo metu (nuo 2023 m. sausio 1 d.) galioja 56-oji Žemės įstatymo redakcija.

Originalios Žemės įstatymo redakcijos 3 str. vėlgi pakartojama tuo metu galiojusios Konstitucijos redakcijos nuostata, jog visa žemė Lietuvos Respublikoje priklauso tik Lietuvos Respublikos piliečiams ir valstybei (Lietuvos Respublikos žemės įstatymas, 1994). Tos pačios redakcijos Žemės įstatymo 6 str. nurodyta, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimu valstybinės žemės valdymo teisė suteikiama valstybinėms institucijoms, vietos savivaldybėms, miškų urėdijoms, nacionalinių ir regioninių parkų administracijoms, iš valstybės biudžeto išlaikomoms valstybinėms įstaigoms ir valstybinėms įmonėms (1 d.); Valstybinės žemės valdytojas turi teisę, nevirsdydamas suteiktą įgaliojimą, naudoti žemę arba ją išnuomoti kitiems fiziniams ir juridiniams asmenims, taip pat priimti sprendimus dėl žemės suteikimo naudotis fiziniams ir juridiniams asmenims (2 d.) (Lietuvos Respublikos žemės įstatymas, 1994).

Sisteminė originalios redakcijos Žemės įstatymo analizė suponuoja išvadą, jog įstatymų leidėjas šiuo įstatymu iš esmės nustato skirtingus teisinius režimus privatinei žemės nuosavybei ir valstybinei žemės nuosavybei. Pavyzdžiui, valstybinės žemės nuosavybės santykiams reglamentuoti išskirtas atskiras III skyrius. Štai originalios redakcijos Žemės įstatymo 23 str. nurodyta, kad valstybine žeme gali naudotis fiziniai ir juridiniai asmenys, jeigu šio įstatymo 23 str. nurodytos institucijos žemę išnuomoja arba suteikia teisę ją naudotis. Šių institucijų sprendimai dėl žemės suteikimo naudotis priimami arba valstybinės žemės nuomos sutartys sudaromos atsižvelgiant į teritorinio planavimo dokumentuose numatomą pagrindinę tikslinę žemės naudojimo paskirtį, turimos žemės kiekį ir pateiktą žemės poreikio bei ūkinės veiklos pagrindimą. Pažymėtina, jog pagal aptariamą įstatymą išnuomota galėjo būti ir Atstatymo įstatymo tvarka grąžintina žemė (Lietuvos Respublikos žemės įstatymas, 1994), bet tik iki jos sugrąžinimo privačion nuosavybėn natūra.

Analogišką skirstymą galima pastebėti nagrinėjant ir kitus to laikotarpio žemės santykius reguliuojančius teisės aktus, pavyzdžiui 1993 m. gruodžio 23 d. priimtą Žemės nuomos įstatymą, galiojusį iki Civilinio kodekso įsigaliojimo 2001 m. liepos 1 d. Originalios redakcijos Žemės nuomos įstatymo 6 str. reglamentavo valstybinės

žemės išnuomojimą aukcione. Pagal minėto straipsnio 2 d. žemė išnuomojama aukcione, jeigu ji neužstatyta būsimam nuomininkui priklausančiais statiniais arba kitiems asmenims priklausančiais statiniais, kurie neišnuomojami kartu su šia žeme, ir nenumatyta šią žemę priskirti pagal teritorinio planavimo dokumentus formuojamai būsimos nuomininko žemėnaudai (Lietuvos Respublikos žemės nuomos įstatymas, 1993a). Valstybinė žemė, ant kurios stovėjo būsimam nuomininkui priklausančios statiniai, bei žemė, anksčiau suteikta būsimos nuomininko statinių statybai, buvo nuomojama ne aukciono tvarka.

Specialios nuostatos reguliavo ir valstybinės žemės subnuomą – buvo nustatyta, kad mokestis subnuomininkui negali būti nustatomas didesnis nei nuomininko mokamas valstybei. Originalios redakcijos Žemės nuomos įstatymas taip pat nustatė valstybinės žemės nuomos sutarčių laikymosi kontrolės tvarką: pagal minėto įstatymo 28 str. tokią kontrolę atlieka miestų, rajono savivaldybės bei valstybinės žemėtvarkos tarnybos (Lietuvos Respublikos žemės nuomos įstatymas, 1993a).

Taigi, ankstyvuojų nepriklausomybės laikotarpiu ima ryškėti privatinę žemės nuosavybę ir valstybinės žemės nuosavybę reglamentuojančių nuostatų atskirumas.

Valstybinės žemės nuomos terminas originalios redakcijos Žemės nuomos įstatyme buvo apribotas 99 metų maksimumu, o konkrečius termino nustatymo kriterijus įtvirtino poįstatyminis aktas – Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 550 „Dėl valstybinės žemės sklypų ne žemės ūkio veiklai pardavimo ir nuomos“. Pagal jame nustatytą bendrąją taisyklę nuomos terminas buvo 99 metai. Taip pat buvo numatytos dvi šios taisyklės išimtys: jeigu pagal detaliuosius planus buvo numatoma žemės sklypus vėliau naudoti visuomenės reikmėms, jie buvo nuomojami ne ilgiau negu detaliuosiuose planuose numatytam terminui; jei žemės sklypai aukciono būdu buvo išnuomoti gyvenamųjų namų, skirtų pardavimui, statybai, žemė buvo išnuomojama iki pastatyti juose gyvenamieji namai bus parduoti, o pastatytus gyvenamuosius namus įsigiję piliečiai turėjo teisę pirkti ar išsinuomoti žemės sklypus ne aukciono tvarka už lengvatinę kainą.

Vyriausybės 2002 m. lapkričio 19 d. nutarimu Nr. 1798 „Dėl nuomos mokesčio ir žemės nuomos mokesčio priedo už valstybinę žemę“ buvo nustatyta, kad valstybinės žemės nuomos mokestis yra mokamas į savivaldybės, kurios teritorijoje yra nuomojamas žemės sklypas, biudžetą (Lietuvos..., 2002).

Valstybinės žemės nuomos mokesčio tarifas iki 2003 m. buvo nustatytas Vyriausybės 1993 m. rugpjūčio 3 d. nutarimu Nr. 602 „Dėl valstybinės žemės ir valstybinio fondo vandens telkinių, išnuomotų verslinei arba mėgėjiškai žūklei, nuomos mokesčio“. Tarifas bendruoju žemės nuomos atveju buvo 3 procentai, tačiau nutarimas numatė nemažai išimčių, kada asmenys nuo mokesčio buvo atleidžiami arba mokestis buvo mažinamas (Lietuvos..., 1993c).

Valstybinės žemės nuomos mokesčio bazė, t. y. sklypų vertė, nuo kurios buvo mokamas valstybinės žemės nuomos mokestis, buvo nustatyta Vyriausybės 1993 m.

gruodžio 6 d. nutarimu Nr. 909 „Dėl parduodamos valstybinės žemės ir valstybės išperkamos žemės nominalios kainos nustatymo ir jos taikymo tvarkos“, o vėliau – Vyriausybės 1999 m. vasario 24 d. nutarimu Nr. 205 „Dėl žemės įvertinimo tvarkos“. Abu minėtieji teisės aktai kaip nuomos mokesčio bazę įtvirtino administraciniais metodais nustatomą sklypų vertę susidedančią iš nominalios vertės, priklausančios nuo žemės naudmenų našumo balo (dirvožemio derlingumo) ir įvairių priedų bei daugiklių (už komunikacijas, žemės sklypo buvimą tam tikrose labiau patraukliose teritorijose ir pan.). Ši vertė, net ir pritaikius koeficientus ir priedus, dažniausiai būdavo dešimtimis ar šimtus kartų mažesnė už realią miestų žemės rinkos kainą. Pastebėtina, kad laikotarpiu iki 2003 m. šios vertės buvo taikomos ne tik nuomos mokesčio bazės apskaičiavimui, bet ir valstybinės žemės išpirkimui nuosavybėn ne aukciono tvarka ir sudarė sąlygas žymiai mažesnėmis nei rinkos sąlygomis pirkti žemę. Tačiau juridiniai asmenys, nuo 1996 m. įgiję teisę tapti žemės savininkais¹⁰, neskubėjo išsipirkinėti žemės lengvatinėmis sąlygomis, nes žemės naudojimas nuomos pagrindais nekėlė jokių nepatogumų ir nebuvo aiškių paskatų net ir nedidelių sumų investavimui į žė-

¹⁰ Rengiantis Lietuvos Respublikos asocijuotai narystei Europos Sąjungoje 1996 m. birželio 20 d. buvo nuspręsta papildyti Konstitucijos 47 str. Konstitucija buvo papildyta nuostata, kad „savivaldybės, kitiems nacionaliniams subjektams, taip pat tiems ūkinę veiklą Lietuvoje vykdančioms užsienio subjektams, kurie nustatyti konstitucinio įstatymo pagal Lietuvos Respublikos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus, gali būti leidžiama įsigyti nuosavybėn ne žemės ūkio paskirties žemės sklypus, reikalingus jų tiesioginei veiklai skirtiems pastatams bei įrenginiams statyti ir eksploatuoti. Tokio sklypo įsigijimo nuosavybėn tvarką, sąlygas ir apribojimus nustato konstitucinis įstatymas“ (Lietuvos..., 1996a).

Aiškinant šį Konstitucijos pakeitimą sistemškai su tuo pačiu metu priimtu Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. 3 d. įgyvendinimo konstituciniu įstatymu (toliau – Konstitucinis įstatymas), matyti, kad nacionalinių subjektų, galinčių įgyti nuosavybės teisę į žemę sąrašas buvo papildytas savivaldybėmis, Lietuvos piliečių ar valstybės institucijų kontroliuojamais juridiniais asmenimis, visuomeninėmis organizacijomis bei susivienijimais, jų įsteigtais juridiniais asmenimis, įskaitant ir religines organizacijas. Tačiau pagal 1996 m. Konstitucijos pakeitimą ir Konstitucinį įstatymą šių subjektų teisė įsigyti žemės sklypus buvo ribojama dviem aspektais: įgyjama žemė turėjo būti reikalinga „tiesioginei veiklai skirtų esamų pastatų ir įrenginių eksploatacijai“ ir šie subjektai negalėjo įsigyti žemės ūkio paskirties žemės sklypų (Lietuvos..., 1996b). Taigi, 1996 m. konstitucinės pataisos nedarė jokios įtakos valstybinės žemės ūkio paskirties žemės nuomos santykiams. Tuo tarpu kitos paskirties žemės naudojimo santykių srityje buvo sukurta konstitucinė prielaida valstybinės žemės nuomos instituto kaitai į žemės valdymą nuosavybės teise. Rengiantis visavertei narystei Europos Sąjungoje 2003 m. sausio 23 d. buvo vėl koreguojamas Konstitucijos 47 str., nustatant, kad „žemę, vidaus vandenis ir miškus įsigyti nuosavybėn Lietuvos Respublikoje užsienio subjektai gali pagal konstitucinį įstatymą“ (Lietuvos..., 2003a). Tuo pačiu metu buvo priimtos ir Konstitucinio įstatymo pataisos. Šiais pakeitimais nuspręsta konstituciniu lygmeniu nebereglamentuoti nacionalinių subjektų nuosavybės teisės į žemę ir suteikti transatlantinius kriterijus atitinkantiems užsienio subjektams teisę „įsigyti nuosavybės teise žemę, vidaus vandenis ir miškus ta pačia tvarka ir tomis pačiomis sąlygomis kaip ir Lietuvos Respublikos piliečiai bei juridiniai asmenys“ (Lietuvos..., 1996b). Taigi, 2003 m. konstitucinė reforma atvėrė kelią ne tik nacionalinės kilmės juridinių asmenų, bet ir Lietuvai draugiškų užsienio valstybių juridinių asmenų nuosavybei į kitos paskirties žemę ir panaikino juridinių asmenų nuosavybės draudimą žemės ūkio paskirties žemės naudojimo srityje, paliekant tam tikrus ribojimus, susijusius su vieno subjekto valdomu žemės kiekiu (Lietuvos..., 2003).

mės sklypų nuosavybės įgijimą. Be to, didelė dalis žemės sklypų, kuriuose buvo juridiniams asmenims priklausantys statiniai, iki 2003 m. buvo nesuformuoti, nebuvo detaliųjų planų, pagal kuriuos jie galėjo būti formuojami ir buvo sunku pasinaudoti galimybe išsipirkti žemę, nes prieš tai reikėjo atlikti nemažai laiko užtrunkančias žemės sklypų formavimo procedūras, kad atsirastų pardavimo objektas. Tai lėmė, kad didžioji dalis Lietuvos įmonių 2003 m. pasitiko tebevykdydamos veiklą valstybinėje žemėje, valdomoje nuomos pagrindais.

2003 m., rengiantis Lietuvos narystei Europos Sąjungoje, kurioje valstybės pagalbos teikimui taikomi žymiai griežtesni standartai, juridiniams asmenims buvo panaikinta galimybė nusipirkti žemę už administracinius metodus nustatytą simbolinio dydžio kainą ir įvestas žemės pardavimas už masinio vertinimo būdu nustatytą rinkos kainą¹¹. Ši kaina buvo žymiai artimesnė realiai žemės rinkos kainai ir neskatino žemės ir statinių valdymo konsolidavimo viena – nuosavybės – forma, nes žemės nuomos santykius buvo galima tęsti nepatiriant jokių esminių išlaidų.

Galų gale pastebėtina, kad iki 2004 m. žemės nuomą reglamentuojančiuose teisės aktuose stigo nuostatų, reglamentuojančių nuomininko teisę perleisti valstybinės žemės nuomos teisę, jei perleidžiami nuomojamoje žemėje esantys statiniai, įkeisti iš nuomos sutarties kylančias teises. Praktikoje nuomos teisių įkeitimo sandoriai vyko remiantis bendrosiomis tuometinio Civilinio kodekso normomis nustatančiomis, kad įkeitimo dalyku gali būti bet koks turtas (taigi – ir turtinės teisės) (Lietuvos..., 1964). Nuomininko pasikeitimas perleidus pastatus būdavo įforminamas arba senosios nuomos sutarties nutraukimu ir naujos sudarymu arba trišaliu susitarimu dėl nuomininko pasikeitimo.

Taigi, 1992–2003 m. laikotarpiu susiformavo valstybinės žemės nuomos institutas, grindžiamas specialiu, nedispozityviu reglamentavimu, sudarančiu prielaidas valstybei dalyvauti privatinės teisės reguliuojamuose santykiuose¹². Šiuo laikotarpiu ima ryškėti valstybinės žemės nuomos instituto bruožai – teisės išsinuomoti valstybinės žemės sklypą įgijimas aukciono ir ne aukciono tvarka, apibrėžti asmenys, turintys teisę sudaryti nuomos sutartis šiais būdais, nuomos terminas, nuomos mokesčio dydis bei jo mokėjimo tvarka. Pirmaisiais nepriklausomybės metais nustatytas nedidelis nuomos mokesčio dydis lėmė naudojimosi žeme šio instituto pagrindu didelį paplitimą bei nesukūrė paskatų įgyti nuosavybės teise žemės esančios po statiniais.

¹¹ Ši galimybė buvo modifikuota 2012 m. gruodžio 16 d., kai įsigaliojo Vyriausybės 1999 m. vasario 24 d. nutarimo Nr. 205 „Dėl žemės įvertinimo tvarkos“ pakeitimai, kuriais nustatyta, kad miestuose esamų pastatų eksploatavimui reikalinga žemė parduodama tik už individualiu vertinimu nustatytą kainą.

¹² Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, specialaus valstybinės žemės instituto sukūrimas tam, kad valstybė galėtų dalyvauti privatinuose civiliniuose santykiuose nebuvo būtinas. Tačiau šio instituto atsiradimo kontekstas parodė, kad norint užtikrinti efektyvų bei visuomenės interesus atitinkantį valstybės kaip nuomininko teisių įgyvendinimą, privatinės teisės reglamentavimo metodas nebuvo pakankamas, santykiai imti reglamentuoti viešosios teisės normomis.

2.2. Sparčios valstybinės žemės nuomos instituto kaitos laikotarpis 2001–2004 m.

2001 m. Civilinio kodekso įsigaliojimu prasidėjo antrasis valstybinės žemės nuomos instituto evoliucijos etapas. Kaip minėta, į Civilinį kodeksą buvo inkorporuotos iki tol galiojusio Žemės nuomos įstatymo normos. Civiliniame kodekse buvo išlaikytas privačios žemės ir valstybinės žemės nuomos teisinių režimų atskirumas. Pavyzdžiui, Civilinio kodekso 6.551 str. atskirai reguliuoja valstybinės žemės išnuomojimą – nustatyta, kad nuoma turi būti vykdoma aukciono būdu, nebent būsimas nuomininkas yra ant atitinkamo žemės sklypo stovinčių pastatų savininkas, taip pat kitais įstatymų numatytais atvejais. Civilinio kodekso 6.552 str. nustatytas atskiras žemės nuomos mokesčio reguliavimas. Civilinio kodekso 6.559 str. nustatyta, kad kai pasikeičia valstybinės žemės nuomotojas, žemės nuomos sutartis galioja naujam žemės savininkui arba valstybinės žemės nuomotojui, jeigu sutartis buvo įstatymų nustatyta tvarka įregistruota viešame registre (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2001). Paminėtosios normos buvo arba blanketinės, nukreipiančios į specialųjį reguliavimą, arba atkartojančios jame jau suformuluotus principus, todėl reikšmingos valstybinės žemės nuomos santykių kaitos nesukėlė.

Kur kas labiau valstybinės žemės nuomos instituto formavimąsi paveikė kitose, ne žemės nuomai skirtose Civilinio kodekso dalyse, įtvirtintos Civilinio kodekso nuostatos. Šiame kontekste visų pirma paminėtini bendrieji teisės principai, bendrosios prievolių teisės normos ir atskiras sutartis reglamentuojančios normos, susijusios su nuoma ir (arba) sandorio šalies teisėmis į žemę, kuriais sprendami ginčus dėl žemės nuomos santykių dažnai rėmėsi teismai¹³.

Tarp didelės praktinės reikšmės nuostatų paminėtina Civilinio kodekso 6.394 str. 3 d., kuri nustatė, kad „jeigu nekilnojamojo daikto savininkas nėra žemės sklypo, kuriame tas daiktas yra, savininkas, tai nekilnojamąjį daiktą jis gali parduoti be žemės

¹³ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 7 d. nutartyje byloje Nr. e3K-3-8-403/2019 akcentuojamas Civilinio kodekso 2.36 str., pagal kurį valstybė ir jos institucijos civiliniuose santykiuose dalyvauja lygiais pagrindais su kitais šių santykių dalyviais bei bendrieji civilinių santykių subjektų lygiatėsiškumo, nuosavybės neliečiamumo, proporcingumo principai, kurie, be kita ko, reiškia, kad šiuose santykiuose turi būti užtikrinta teisinga visuomenės interesų ir savininko teisių pusiausvyra. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. lapkričio 8 d. nutartyje byloje Nr. e3K-3-246-823/2022 valstybinės žemės nuomos ginčo kontekste akcentuojama, jog vienašališkas sutarties nutraukimas įstatymu ribojamas sutarčių privalomumu (lot. pacta sunt servanda) ir sutartinių santykių išsaugojimo (lot. favor contractus) principų labai, remiamasi šalių kooperavimosi principu. Civilinio kodekso prievolių teisės normų svarbą iliustruoja ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-7-915/2019, kurioje konstatuojama, kad tais atvejais, kai žemės nuomos santykiai modifikuojami tokiu būdu, kad yra vienašališkai nuomotojo nutraukiami ir baigiasi, taikomas Civilinio kodekso 6.564 str. įtvirtintas žemės nuomos sutarties nutraukimo institutas, o tais atvejais, kai žemės nuomos santykiai modifikuojami tokiu būdu, kad žemės nuomos santykiai, nors ir pasikeitė, bet ir toliau tarp šalių tęsiasi, taikomas Civilinio kodekso 6.223 str. įtvirtintas žemės nuomos sutarties pakeitimo institutas.

sklypo savininko sutikimo tik tuo atveju, jeigu tai neprieštarauja įstatymų ir (ar) sutarties nustatytoms to žemės sklypo naudojimo sąlygoms. Kai toks nekilnojamas daiktas parduodamas, pirkėjas įgyja teisę naudotis atitinkama žemės sklypo dalimi tokiomis pat sąlygomis kaip nekilnojamojo daikto pardavėjas“. Šios normos pagrindu formavosi notarų ir teismų praktika dėl atvejų, kada statinių, esančių ant valstybinės žemės perleidimui, yra reikalingas valstybinės žemės patikėtinio sutikimas (Konsultacija..., 2015).

Civilinio kodekso 4.204 str. aiškiai įvardijo, kad įkeitimo objektu gali būti ir nuomos teisės, o 4.171 str. įtvirtino imperatyvų reikalavimą, kad įkeičiant statinius, kartu turi būti įkeistas ir žemės sklypas, ant kurio stovi statiniai, arba šio žemės sklypo nuomos (panaudos) teisė¹⁴.

Civilinio kodekso nuostatos, skirtos reikalavimo teisės perleidimo reguliavimui (6.101–6.110 str.), nulėmė tai, kad ilgainiui atsirado detalus reglamentavimas, kada ir kokiomis sąlygomis nuomotojas išduoda sutikimą valstybinės žemės nuomos teisių perleidimui (Lietuvos..., 1999b).

Civilinio kodekso daiktinės teisės knygoje atsirado 4.105 str. „Teisės į žemės sklypą praradimo pasekmės“, kuris iki pat 2022 m. kovo 1 d. Žemės įstatymo pakeitimų buvo vienintelė norma, reglamentuojanti klausimą, kas nutinka su statiniais, kai nutraukiama valstybinės žemės nuomos sutartis.¹⁵

Atskirai paminėtina, kad Civiliniame kodekse buvo naujovių, kurios galėjo pakeisti valstybinės žemės nuomos instituto evoliucijos kryptį. Civilinio kodekso 4.160 str. įvedė užstatymo teisės (superficies), kaip daiktinės teisės, sąvoką, apibrėždamas

¹⁴ Tiesa, šių nuostatų veikimą realiuose ekonominiuose santykiuose vėlesniu laikotarpiu, po 2009–2010 m. ekonominės krizės, turėjo papildomai interpretuoti teismai. Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. birželio 25 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-395-330/2015 konstatuota, kad valstybinės žemės nuomos ne aukciono būdu teisė, kaip savarankiška turtinė teisė, atsietai nuo pastatų, statinių ar įrenginių valstybinės žemės sklype valdymo teisės negali būti perleidžiama. Toks valstybinės žemės nuomos teisės, kaip savarankiškos turtinės teisės, perleidimo sandoris ne Vyriausybės nustatyta tvarka (ne aukciono būdu, jei nėra sąlygų, nustatytų CK 6.551 str. 2 d., Žemės įstatymo 9 str. 6–9 d.) yra niekinis ir nesukuria teisinių pasekmių, todėl į tokią nuomos teisę negali būti nukreipiamas ir išieškojimas, įskaitant atliekamą priverstinio vykdymo procese. Atsiradus šiam išaiškinimui imperatyvus reikalavimas su statiniais įkeisti ir žemės sklypo nuomos teisę buvo išbrauktas ir iš Civilinio kodekso (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2001).

¹⁵ Pagal ją asmeniui, teismo tvarka pripažintam praradusiu teisę į žemės sklypą, atlyginama ant šio žemės sklypo esančių ir jam nuosavybės teise priklausančių statinių vertė, jeigu jam nesuteikiama teisė kitu teisėtu būdu (nustatant žemės servitutą ar pan.) naudotis žemės sklypu. Jeigu sandoris, kurio pagrindu buvo naudojamas žemės sklypu, teismo tvarka pripažintas negaliojančiu ne dėl statinių savininko kaltės, tai statinių savininkui atlyginama šio kodekso 4.102 str. nustatyta tvarka ir sąlygomis žemės sklypo savininko lėšomis. Jeigu sandoris, kurio pagrindu buvo naudojamas žemės sklypu, teismo tvarka pripažintas negaliojančiu dėl statinių savininko kaltės ir jam nesuteikiama teisė kitu teisėtu būdu (nustatant žemės servitutą ar pan.) naudotis žemės sklypu, tai statinius jų savininkas gali nusikelti. Kai nukelti visų arba kai kurių statinių (jų dalių) neįmanoma, žemės sklypo savininko sutikimu neperkelti objektai gali būti perleidžiami trečiajam asmeniui arba žemės sklypo savininko ir statinių savininko susitarimu gali būti perleidžiami žemės sklypo savininkui, arba nugriunami.

ją kaip teisę naudotis kitam asmeniui priklausančia žeme statiniams statyti ar įsigyti bei valdyti nuosavybės teise ar žemės gelmėms naudoti. Daiktinė šios teisės prigimtis lėmė nuostatą, kad pasikeitus žemės, statinių ar sodinių savininkui, užstatymo teisė išlieka. Į šią daiktinę teisę galėjo transformuotis ilgalaikė kitos paskirties žemės nuoma, nes savo trukme ir ekonominiu turiniu ji buvo panaši į superficies. Civilinio kodekso 4.165 str. įvedė ilgalaikės nuomos (emphyteusis) sąvoką, nustatydamas, kad tai yra daiktinė teisė naudotis kitam asmeniui priklausančiu žemės sklypu ar kitu nekilnojamoju daiktu nebloginant jo kokybės, nestatant statinių, nesodinant daugiamėčių sodinių ir neatliekant kitų darbų, kurie iš esmės padidintų naudojamos žemės ar kito nekilnojamojo daikto vertę, išskyrus atvejus, kai yra nuomotojo sutikimas. Ilgalaikės nuomos terminas negali būti trumpesnis kaip dešimt metų. Į šią daiktinę teisę galėjo transformuotis ilgalaikė valstybinės žemės ūkio žemės nuoma.

Nors 2003 m. rengiant Žemės įstatymo naują redakciją buvo palankus metas vykdyti pokyčius, valstybinės žemės nuomos instituto virsmas į ilgalaikę nuomą ir užstatymo teisę neįvyko. Tai, kad valstybinės žemės nuoma liko reguliuojama Civilinio kodekso prievolinės teisės normomis ir specialiuoju viešosios teisės prigimties reguliavimu, labiausiai lėmė praktiniai aspektai – nenorėta apsisunkinti nuomos sutarčių notarinio tvirtinimu. Tuo tarpu Lietuvos teisės mokslininkų toks pasirinkimas vėliau buvo kritikuojamas, teigiant, kad daiktinės teisės instituto normomis reglamentuojant privačių statinių buvimą valstybinėje žemėje būtų galima sukurti teisinį tikrumą ir padidinant nuosavybės naudojimo efektyvumą užtikrinti didesnę naudą tiek žemės, tiek ir pastatų savininkui (Matiukas, 2013).

Baigiant Civilinio kodekso normų apžvalgą, paminėtinas Civilinio kodekso 4.40 str. „Žemės sklypo savininko teisių turinys“, kurio 1 d. nustatė, kad „žemės sklypo savininkui nuosavybės teise priklauso viršutinis žemės sklypo sluoksnis, ant žemės sklypo esantys statiniai bei jų priklausiniai, kiti nekilnojamieji daiktai, jeigu įstatymo ar sutarties nenustatyta kitaip“. Tai yra klasikinė iš romėnų teisės kildinama superficies solo cedit (kas yra sklypo viršuje, jam ir priklauso) taisyklė, reiškianti, kad viskas, kas susijungia su žemės sklypo paviršiumi, priklauso nuosavybės teise žemės sklypo savininkui. Kartu tai reiškia žemės sklypo savininko nuosavybės teisės įgijimą į visus prie žemės sklypo prijungtus daiktus ir nuosavybės teisės į šiuos objektus praradimą kitiems asmenims. Šios normos taikymo sritis Civiliniame kodekse apribota išimtimi „jeigu įstatymo ar sutarties nenustatyta kitaip“. Valstybinės žemės naudojimo teisiniai santykiai būtent ir yra laikytini tuo atveju, kai įstatymais yra nustatytas kitoks reguliavimas. Postsovietinė Lietuvos praeitis ir specialusis žemės santykių reguliavimas, susiformavęs iki Civilinio kodekso priėmimo, nulėmė tai, kad Žemės įstatymu ir jį įgyvendinančiais teisės aktais įtvirtinta atvirkštinė sąsaja tarp statinių ir sklypo turėjimo – tas, kas įgyja teises į pastatą, turi teisę įgyti nuosavybės arba nuomos teisę į tam pastatui priskirtą valstybinę žemę. Todėl valstybinės žemės nuomos instituto raidos ši Civilinio kodekso ketvirtosios knygos nuostata iš esmės nepaveikė.

Reikšmingiausi Žemės įstatymo pakeitimai, susiję su valstybine žeme, buvo atlikti 2003 m. (įsigaliojo 2004 m.), išdėstant aptariamą įstatymą nauja redakcija. Valstybinės žemės nuomos institutas aptariamoms redakcijoms Žemės įstatyme pradėtas reguliuoti jo 9 str. Jame buvo numatyta, jog sprendimus išnuomoti žemę priima apskrities viršininkai, o tais atvejais, kai žemė perduota savivaldybėms valdyti patikėjimo teise – savivaldybių tarybos¹⁶. Vėliau, įgyvendinant apskričių reformą, Žemės įstatymo 9 str. buvo keičiamas ir pagrindinė institucija įgyvendinanti valstybinės žemės patikėjimo ir jos nuomotojo funkcijas tapo Nacionalinė žemės tarnyba prie žemės ūkio ministerijos (toliau – NŽT). NŽT turėjo kompetenciją nuomoti valstybinę žemę bendruoju atveju, bet Žemės įstatymo 9 str. nustatė ir specialiuosius atvejus, kai valstybinės žemės patikėjimu yra ir žemę nuomoja centralizuotai valdomo valstybės turto valdytojas, kituose įstatymuose nurodyti valstybinės žemės patikėtiniai (pvz., viešosios geležinkelio infrastruktūros valdytojai, oro uostų, valstybinio jūrų uosto valdytojai, laisvųjų ekonominių zonų valdymo įmonės ir pan.).

2004 m. Žemės įstatymo nuostatos, apibrėžiančios dažniausiai praktikoje taikomą nuomos ne aukciono tvarka atvejį – žemės nuomą esamų statinių eksploatavimui – rodo besikeičiantį įstatymo leidėjo požiūrį į naudą, gaunamą iš valstybinės žemės naudojimo ir politinę valią užkirsti kelią statinių savininkų pelnymuisi iš jos. Jei iki tol galiojusiam Žemės nuomos įstatyme laikinieji statiniai buvo numatyti kaip vienintelė išimtis, kai valstybinė žemė užimta statiniais nenuomojama, tai 2004 m. redakcijos Žemės įstatyme atsiranda žymiai platesnė išimtis: „išskyrus laikinuosius statinius, inžinerinius tinklus bei neturinčius aiškios funkcinės priklausomybės ar apibrėžto naudojimo arba ūkinės veiklos pobūdžio statinius, kurie tarnauja pagrindiniam statiniui ar įrenginiui arba jo priklausiniui“ (Lietuvos Respublikos žemės įstatymas, 1994). 2003 m., kai buvo rengiama aptariamoji Žemės įstatymo redakcija, buvo jau išibėgėjęs neatlaikiusių konkurencijos ir nutraukusių veiklą sovietinių laikų įmonių skaidymas į atskirus sklypelius su pavieniais statiniais ir šių statinių perleidinėjimas. Tokiu būdu parduodant jokios funkcijos nebeatliekančius, neveikiančius valymo įrenginius, siurbines, katilines, kontrolės postus, aikštes de facto buvo prekiaujama nuomos teise. Įstatymo leidėjas siekė tam užkirsti kelią.

Kaip ir iki tol, 2004 m. redakcijos Žemės įstatymas numatė, kad ne žemės ūkio paskirties žemės nuomos trukmė negalėjo viršyti 99 metų. Paminėtina, kad dar iki analizuojamo įstatymo priėmimo 2002 m. spalio 19 d. įsigaliojusios redakcijos Vyriausybės 1999 m. kovo 9 d. nutarimu Nr. 260 „Dėl naudojamų kitos paskirties valstybinės žemės sklypų pardavimo ir nuomos“ buvo nustatyta detalizuota nuomos termino apskaičiavimo tvarka, kuri numatė nebe visuomet maksimalų 99 m. nuomos

¹⁶ Pastaroji nuostata skirta išimtiniais atvejais, nes žemės patikėjimo teise savivaldybėms suteikiama, kai žemės reikia savivaldybės funkcijoms vykdyti, ir tik labai retais atvejais viešųjų funkcijų vykdymą galima suderinti su žemės nuoma tretiesiems asmenims.

terminą, o diferencijavo jį pagal statinių saugaus naudojimo terminą, kuris nustatomas pagal patvirtintą statinio statybos projektinę dokumentaciją, o statinių, pastatytų iki 1996 m. sausio 1 d., – pagal techninės apskaitos (kadastrinių matavimų) byloje nurodytus pastato, įrenginio arba kito statinio nusidėvėjimo duomenis Aplinkos ministerijos nustatyta tvarka. Tuo pačiu buvo nustatyta, kad sklypai, užstatyti kioskais, gatvių prekybos paviljonais, palapinėmis, įvairios paskirties aikštelėmis su dirbtine danga, statybininkų, tyrėjų ar kitos terminuotos veiklos reikmėms skirtais statiniais, išnuomojami statinio naudojimo terminui be teisės statyti naujus pastatus, įrenginius ir kitus statinius, taip pat rekonstruoti esamus (Lietuvos..., 1999a).

Naujam, iki 2004 m. neegzistavusiam reguliavimui, galima priskirti ir Žemės įstatymo 9 str. 14 d. nuostatą, kad valstybinės žemės nuomos sutartis turi būti nutraukiama prieš terminą nuomotojo reikalavimu, jeigu yra keičiama pagrindinė tikslinė žemės naudojimo paskirtis, būdas ar pobūdis. Šios normos taikymas buvo sukėlęs nemažai ginčų, kurių principinį sprendimą suformulavo tolesniame šio darbo skirsnyje daugiau aptariamas Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2017 m. lapkričio 23 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e3K-3-425-421/2017, įvardindamas išimtinės sąlygas, kada nuomininkas gali keisti nuomojamo žemės sklypo paskirtį, naudojimo būdą ir pobūdį.

Apibendrinant aptariamą laikotarpį galima teigti, kad nepaisant to, jog naujojo Civilinio kodekso nuostatos, tiesiogiai susijusios su valstybinės žemės nuoma reikšmingos valstybinės žemės nuomos santykių kaitos nesukėlė, aptariamas institutas buvo reikšmingai paveiktas Civilinio kodekso 4 ir 6 knygose įtvirtintų institutų bei jų taikymo taisyklių. 2003 m. rengiant naują Žemės įstatymo redakciją ir esant palankiam metui vykdyti pokyčius, valstybinės žemės nuomos instituto virsmas į Civiliniame kodekse atsiradusią ilgalaikę nuomą ir užstatymo teisę neįvyko. Specialusis žemės santykių reguliavimas, susiformavęs iki Civilinio kodekso priėmimo, tapo dažna *superficies solo cedit* principo išimtimi, lėmusia priešingo – tas, kas įgyja teises į pastatą, turi teisę įgyti nuosavybės arba nuomos teisę į tam pastatui priskirtą valstybinę žemę – principo susiformavimą. Išdėsčius Žemės įstatymą nauja redakcija buvo pakeisti tam tikri valstybinės žemės nuomos instituto bruožai – išplėstas atvejų, kai žemė nenuomojama sąrašas, pakeistos nuomos termino skaičiavimo taisyklės, Žemės įstatymas papildytas nuostatomis apie nuomos sutarties nutraukimą.

2.3. Lėtos instituto evoliucijos ir aštrėjančio socialinio konflikto laikotarpis 2004–2021 m.

Valstybinės žemės nuomos instituto raidai 2004–2021 m. laikotarpiu didžiausią įtaką darė: (a) atsiradusi galimybė atkurti nuosavybės teises į laisvą (neužstatytą) žemę miestuose; (b) didėjantis poreikis statyti naujus būstus ir komercinius pastatus miestuose ir ribota žemės šioms reikmėms pasiūla; (c) besikeičianti NŽT adminis-

tracinė praktika dėl teisės statyti naujus statinius nuomojamoje valstybinėje žemėje; (d) aukštesnės instancijos teismų jurisprudencija ir poįstatyminių aktų tobulinimas atsižvelgiant į teismų praktikos išaiškinimus. Toliau kiekvienas iš šių aspektų bus aptartas atskirai.

2002 m. balandžio 19 d. įsigaliojo Atkūrimo įstatymo 5 str. ir 12 str. pataisos, kuriomis, atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimo išaiškinimus, buvo leista turėtoje vietoje atkurti nuosavybės teises į laisvą (neužstatytą) žemę miestuose. Tokia žemė turėjo didelę ekonominę vertę. Tai paskatino pretendus į nuosavybės teisių atkūrimą dėti visas pastangas, kad kitiems asmenims išnuomota žemė, kuri de facto buvo laisva ir (arba) nenaudojama, būtų „atlaisvinta“ ir de jure. Pretendentai į miestų neužstatytos žemės restituciją buvo tie subjektai, kurie dažnai inicijuodavo valstybinės žemės naudojimo kontrolės veiksmus, reikalaudavo nuomos sutarčių nutraukimo, patys inicijuodavo ginčus teisme dėl to, kad statinių eksploatavimui nuomojamoje žemėje esantys statiniai yra sunykę, apleisti, nenaudojami, neturi aiškos funkcinės priklausomybės ar apibrėžto naudojimo arba ūkinės veiklos pobūdžio. Tai paskatino teismų praktikos dėl valstybinės žemės nuomos sutarčių nutraukimo formavimąsi ir poįstatyminių aktų nuostatų tikslinimą.

Augant Lietuvos ekonomikai didėjo poreikis statyti naujus būstus ir komercinius pastatus miestuose. Tuo tarpu tokiai veiklai tinkamų sklypų buvo labai mažai, nes restitucija natūraliai vyko lėtai ir asmenių, kurie galėjo į ją pretenduoti, buvo nedaug. Priemiestinėse teritorijose daug žemės bendraisiais planais vis dar buvo priskirta žemės ūkio paskirties teritorijoms, be to, ten nebuvo centralizuotų inžinerinių tinklų ir gatvių, todėl šios teritorijos plėtrai nebuvo tinkamos. Individualių namų kvartalai, sodų bendrijų teritorijos daugiabučių namų ir komercinių pastatų plėtrai buvo mažai tinkami dėl ribotų galimybių keisti urbanistinę aplinką. Didžiausią potencialą plėtrai turėjo sovietinio laikotarpio gamyklų, specializuotų įmonių (pvz., kino studijos), privatizuotų ligoninių ir panašūs pastatų kompleksai, kuriuos statinių savininkai valdė nuomos teise.

Iki 2011 m. valstybė iš esmės neribojo valstybinės žemės nuomininkų teisės statyti naujus statinius valstybinėje žemėje. 2002 m. spalio 19 d. ir vėlesnėse Naudojamų kitos paskirties valstybinės žemės sklypų pardavimo ir nuomos taisyklių (toliau – Taisyklės), patvirtintų Vyriausybės 1999 m. kovo 9 d. nutarimu Nr. 260 „Dėl naudojamų kitos paskirties valstybinės žemės sklypų pardavimo ir nuomos“, redakcijose galiojo 31.4 punkto nuostata, kad išnuomotuose žemės sklypuose naujų statinių ar įrenginių statyba ir esamų rekonstrukcija galima tik tuo atveju, jeigu šių statinių ar įrenginių statyba ar rekonstrukcija numatyta nuomos sutartyje, arba gavus nuomotojo sutikimą, ir jeigu tokia statyba ar rekonstrukcija neprieštarauja nustatytam teritorijos tvarkymo režimui.

Praktikoje NŽT beveik visada išduodavo sutikimus esamų pastatų griovimui ir naujų statybai arba rekonstravimui, jei nuomojamam sklypui buvo parengti tai leidžiantys teritorijų planavimo dokumentai. Tokie sutikimai būdavo išduodami neat-

lygintinai, nes jokio atlygio už galimybę vykdyti statybą valstybinėje žemėje teisės aktai nenumatė. Todėl susiformavo nekilnojamojo turto rinkos dalyvių percepcija, kad įgydamas senus pastatus ir išsinuomodamas jiems priskirtą žemę, asmuo realiai įgyja teisę realizuoti statytojo teises. Juolab, kad Statybos įstatymo 3 str., apibrėžiantis teisę būti statytoju, tiesiogiai įvardino, kad sklypo valdymas nuomos teise yra pakankamas pagrindas šiai teisei įgyvendinti. Dėl šių priežasčių senų pastatų savininkams (pardavėjams) kaip perkamų pastatų kaina buvo sumokama visa statybos galimybės ekonominė vertė.

Visuomenė ir politikai, matydami, kad visas atlygis už statybos valstybinėje žemėje je potencialą nukeliauja senų pastatų savininkams, piktnosini besiklostančia situacija ir reikalavo plėtros sąlygų griežtinimo. Tuo tarpu verslininkai akcentavo, kad nėra kito būdo įgyti teisę būti statytoju tose teritorijose, kur pati visuomenė kuria būstų, biurų, parduotuvių ir kitokių naujų statinių paklausą ir kad tokiais senų pastatų pardavėjais, pasiimančiais visą naudą, neretai būna pačios valstybės ar savivaldybių kontroliuojamos įmonės ar organizacijos. Taip pat buvo akcentuojama, kad valstybė atlygį už žemės sklypų panaudojimo statybai galimybes jau buvo gavusi aukciono tvarka privatizuodama sovietinių laikų įmones ar pastatus¹⁷.

Astrėjant socialinei priešpriešai tarp plačiosios visuomenės ir nekilnojamojo turto plėtotojų, NŽT, jos veiklą koordinavusi Žemės ūkio ministerija ir Vyriausybė ėmėsi teisės aktų tobulinimo, kuriuo buvo siekiama aiškiau reglamentuoti, kada nuomojamoje žemėje statinių statyba yra galima, o kada – ne. 2011 m. lapkričio 5 d. buvo priimtas Vyriausybės 1999 m. kovo 9 d. nutarimo Nr. 260 „Dėl naudojamų kitos paskirties valstybinės žemės sklypų pardavimo ir nuomos“ pakeitimas, kuriuo nutarimas išdėstytas nauja redakcija. Minėtoje nutarimo redakcijoje įtvirtinta, kad tais atvejais, kai valstybinės žemės nuomos sutartyje numatyta, jog bus statomi statiniai, arba jau yra išduotas atskiras valstybinės žemės nuomotojo sutikimas jų statybai ir iki Žemės įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo dienos (2004 m. vasario 21 d.) patvirtintas detalusis planas, pagal kurį planuojama statyti statinius ir keisti sklypo paskirtį ar naudojimo būdą, nuomos sutartis nenutraukiama, o nuomotojo prašymu pagal parengtą ir patvirtintą detalųjį planą keičiami sklypo kadastro duomenys ir tikslinamos nuomos sutarties sąlygos (Lietuvos..., 1999b).

¹⁷ Reaguodama į šią kritiką Vyriausybė 2014 m. spalio 28 d. nutarimu Nr. 1178 patvirtino Valstybės ir savivaldybių nekilnojamųjų daiktų pardavimo viešo aukciono būdu tvarkos aprašą ir nustatė, kad valstybei ar savivaldybėms nuosavybės teise priklausantis nekilnojamasis turtas viešo aukciono būdu parduodamas kartu su jam priskirtu valstybei (savivaldybei) nuosavybės teise priklausančiu žemės sklypu ar jo dalimi, kurio reikia nekilnojajamajam turtui eksploatuoti, jeigu pagal valstybinės žemės sandorių sudarymą reglamentuojančius įstatymus žemės sklypas gali būti perduodamas privačion nuosavybėn, t. y. jei sklypas nėra tokioje vietoje, kurioje žemė neprivatizuojama pagal Žemės reformos įstatymo 13 str. Kita vertus, bendrovių akcijų privatizavimą reglamentuojančiuose teisės aktuose taip ir nebuvo numatytas mechanizmas, kuris iš privatizavimo objekto kainos atskirtų jos dalį, mokamą už privatizuojamos bendrovės valdonus žemės sklypus ir transformuotų žemės nuomą į nuosavybę.

Visiems kitiems atvejams Taisyklėmis buvo nustatytas toliau aptariamas veiksmų, susijusių su statybos veikla valstybinėje žemėje, algoritmas. Kai pagal bendrąją ar specialųjį planą analizuojamame sklype numatoma plėtoti veiklą, neatitinkančią statinio tiesioginės paskirties, sudaromoje valstybinės žemės nuomos sutartyje arba jau sudarytos nuomos sutarties pakeitime turi būti numatyta galimybė keisti išnuomojamo žemės sklypo pagrindinę žemės naudojimo paskirtį, naudojimo būdą ir (ar) pobūdį į nurodytuosius bendrajame ar specialiajame plane. Pakeitus išnuomoto sklypo pagrindinę žemės naudojimo paskirtį, naudojimo būdą ir (ar) pobūdį, nuomotojas, remdamasis detaliuoju planu, patikslina sklypo kadastro duomenis ir perskaičiuoja išnuomoto žemės sklypo vertę, nuo kurios mokamas žemės nuomos mokestis. Patikslinus išnuomoto žemės sklypo kadastro duomenis, šalių susitarimu keičiama valstybinės žemės nuomos sutartis, atsižvelgiant į patvirtintą pagal detalių planą numatomų statyti statinių ar įrenginių ekonomiškai pagrįstą naudojimo trukmę, valstybinės žemės nuomos sutartyje nustatytas žemės nuomos terminas gali būti pratęsiamas.

Visgi, paaiškėjo, kad šioms Taisyklių noveloms stinga aiškumo. Kilo ginčai, kaip turėtų būti vertinama praktikoje itin dažna situacija, kai pagal bendrąjį planą yra leidžiama ir tokia veikla, kuri atitinka esamą nuomininko statinių paskirtį, ir šios veiklos keitimas į kitokią. NŽT ir dauguma valstybinės žemės nuomininkų laikėsi pozicijos, kad esant tokiai situacijai nuomos sutarčių pakeitimuose galima numatyti nuomininko teisę keisti žemės sklypo paskirtį, naudojimo būdą ir pobūdį, tačiau itin svarbu griežtai laikytis aukščiau prašyto teisinių veiksmų eiliškumo. Tokią nuomonę suponavo ir ankstyvieji teismų precedentai šiuo klausimu¹⁸. Tačiau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. lapkričio 23 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e3K-3-425-421/2017 buvo konstatuota, jog tais atvejais, kai bendrasis planas leidžia ir tolesnį statinio naudojimą pagal esamą paskirtį, ir šio statinio užimamos teritorijos naudojimo būdo keitimą, nuomos sutartis negali būti keičiama, naudojimo būdo keitimas yra draudžiamas, o tokius veiksmus atlikęs žemės nuomininkas netenka nuomos teisės. Šis precedentas ir jo pagrindu pasikeitusi NŽT pozicija vedė prie to, kad iš Lietuvos nekilnojamojo turto rinkos nuo 2017 m. pabaigos iki Žemės įstatymo pakeitimų įsigaliojimo 2022 m. kovo 1 d buvo „išimti“ kone visi nuomos teise valdomi sklypai, kuriuose reikėjo keisti žemės naudojimo būdą norint statyti tai, kas leidžiama teritorijų planavimo dokumentais ir pageidaujama būsimų pirkėjų ar nuomininkų. Statinių statymas tokiuose sklypuose tapo galimas tik juos įsigijus nuosavybėn. Tokios situacijos egzistavimas nulėmė tendenciją, kad dalis gyvenamajai funkcijai skirtų namų, rizikuoti linkusių nekilnojamojo turto plėtotojų buvo statomi kaip viešbučių paskirties pastatai, kuriuose iki 49 proc. ploto sudarydavo butai. Ši tendencija iki šiol yra įvardinama, kaip negatyvus reiškinys, kurį reikėtų spręsti keičiant (griežtinant) statinių paskirčių reguliavimą.

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-346/2010. Teismų praktika. 2010, 34.

2005–2021 m. itin sparčiai evoliucionavo teismų praktika. Bendrą jos kryptį galima apibūdinti kaip paneigiančią ne visiškai pagrįstą valstybinės žemės nuomininkų lūkestį, kad valstybinės žemės nuoma visuomet „seks paskui statinį“ ir suteiks tokias pačias žemės naudojimo ir valdymo teises, kokias turi žemės savininkas. Dėl ribotos šio darbo apimties neturime galimybės išsamiai apžvelgti itin gausios aukštesnės instancijos teismų jurisprudencijos valstybinės žemės nuomos klausimais, todėl toliau išskirsime tik pagrindines tendencijas.

Pirmoji ryški teismų praktikos kryptis yra susijusi su situacijomis, kai realią funkciją praradusių statinių savininkai siekia įgyti arba išlaikyti nuomos teises ketindami žemę naudoti naujų statinių statybai. Formuojama taisyklė, kad valstybinė žemė gali būti išnuomojama ne aukciono būdu, jeigu ji yra užstatyta fiziniam ar juridiniam asmeniui priklausančiu (jo nuomojamu) statiniu, kuris turi aiškią funkcinę priklausomybę, apibrėžtą naudojimo paskirtį arba ūkinės veiklos pobūdį, ir yra būtina šio asmens, kaip savininko (nuomininko), turimoms teisėms į statinį įgyvendinti. Akcentuojama, kad ne kiekvienas ant valstybinės žemės sklypo esančio statinio savininkas turi teisę be aukciono išsinuomoti valstybinės žemės sklypą, o tik tas, kurio statinys turi apibrėžtą naudojimo paskirtį arba ūkinės veiklos pobūdį, o jo eksploatacijai reikia turėti žemės sklypo nuomos teisę. Savininkas pirmiausia turi ketinti naudoti statinį pagal tiesioginę paskirtį ir tam yra būtina išsinuomoti žemės sklypą (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-550/2013; 2014 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-232/2014; 2018 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-133-219/2018, 2018 m. spalio 24 nutartis byloje Nr. 3K-3-291-313/2018).

Antroji teismų praktikos kryptis yra susijusi su nuomotino žemės sklypo dydžio nustatymu ir situacijomis, kai nuomininkui yra išnuomota arba jis pretenduoja išsinuomoti „per daug“ žemės. Plėtojama teismų praktika, kad žemės sklypai prie nuosavybės teise turimų statinių turi būti formuojami ir jų dydis nustatomas atsižvelgiant į statinių naudojimo reikmes pagal esamą, o ne planuojamą (būsimą), paskirtį, kad teritorijų planavimo dokumentai yra forma, kuria išreiškiamas poreikis, tačiau vien detaliojo plano buvimas nereiškia, kad juo nekvestionuojamai patvirtinamas objektyviai išreikštas poreikis konkrečiam žemės sklypo dydžiui. Akcentuojama, kad vertinant kelių statinių bendrai užimamą plotą būtina vertinti, ar keli statiniai sudaro realiai veikiantį kompleksą, ar jie yra praradę komplekso požymius (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-232/2014; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2014 m. sausio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁹²–173/2014; 2011 m. gruodžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸⁵⁸–3399/2011; kt.). Taip pat teismų praktikoje įtvirtinama taisyklė, kad „kai pasikeičia žemės sklypo dydis, kuris būtinas statiniams ar įrenginiams eksploatuoti pagal Nekilnojamojo turto kadastrę įrašytą jų tiesioginę paskirtį (dėl to, kad pasikeitė statinių skaičius ar dydis, ar paaiškėjus, kad sudarant žemės nuomos sutartį jis buvo netinkamai nustatytas, ar dėl kitų priežasčių), atsižvelgiant į imperatyvius reikalavi-

mus, įtvirtintus Žemės įstatymo 9 str. 6 d. 1 p., kad žemės sklypai išnuomojami teritorijų planavimo dokumentuose ar žemės valdos projektuose nustatyto dydžio, kuris būtinas statiniams ar įrenginiams eksploatuoti pagal Nekilnojamojo turto kadastrę įrašytą jų tiesioginę paskirtį, atsižvelgiant į tai, kad būtinųjų valstybinės žemės nuomos ne aukciono būdu sąlygų turi būti laikomasi ir nuomos sutarties galiojimo metu, būtina nustatyti naują žemės sklypo dydį, reikalingą statiniams ar įrenginiams eksploatuoti pagal Nekilnojamojo turto kadastrę įrašytą jų tiesioginę paskirtį. Nustačius naują žemės sklypo dydį, pasikeitę duomenys apie žemės sklypą turi būti nurodyti žemės nuomos sutartyje (Civilinio kodekso 6.550 str. 1 d. 3 p.), taikant žemės nuomos sutarties pakeitimo, o ne žemės nuomos sutarties nutraukimo institutą“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 7 d. nutartis byloje Nr. e3K-3-7-915/2019).

Trečioji teismų praktikos kryptis yra susijusi su valstybės teise nutraukti nuomos sutartį arba nesudaryti naujos nuomos sutarties, jei statiniai turi aiškią paskirtį, bet yra apleisti ir nenaudojami arba nebaigti statyti. Dažniausiai cituojamoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. rugsėjo 27 d. nutartyje, priimtoje byloje Nr. e3K-3-333-248/2018, nurodoma, kad „CK 6.564 str. 1 d. 1 p. nustatyti du alternatyvūs pagrindai, kuriems esant sutartis pripažįstama pažeista – žemės nuomininkas naudoja žemę ne pagal sutartį arba ne pagal tikslinę žemės naudojimo paskirtį. Taigi sutarties pažeidimu laikytinas šio daikto nenaudojimas sutartyje nustatyto būdu ar netinkamas jo naudojimas arba naudojimas ne pagal nustatytą žemės naudojimo paskirtį. Nenaudojimu laikomas toks ekonominio efektyvumo nesukuriantis elgesys su daiktu, kai jo naudingosios savybės nėra eksploatuojamos. Netinkamas naudojimas pagal teisinius padarinius taip pat gali būti vertinamas kaip visiškas nenaudojimas tada, kai žemės naudojimo laipsnis yra menkas, palyginti su tuo, kurio tikimasi pagal sutartį.

Ketvirtoji teismų praktikos kryptis buvo susijusi su nuomininko teise keisti nuomojamo žemės sklypo paskirtį ir naudojimo būdą. Šios srities teismų praktiką, nuo 2017 m. pasukusią itin konservatyviu keliu, aptarėme anksčiau.

Griežtėjanti teismų praktika, Valstybės kontrolės (Lietuvos..., 2014) ir Specialiųjų tyrimų tarnybos (Lietuvos..., 2020a) kritika NŽT veiklai valstybinės žemės nuomos srityje, rodė būtinybę tobulinti valstybinės žemės nuomą be aukciono reglamentuojančius teisės aktus. Diskusijos dėl atlygio už statybas valstybinėje žemėje įvedimo prasidėjo dar 2017 m., o nuo 2018 m. veikė ir tokio atlygio įvedimo galimybes analizuojanti darbo grupė. Vis dėlto, skirtingų visuomenės interesų suderinimui ir pasirušimui reformai reikėjo daug laiko ir Žemės įstatymas šiuo aspektu nebuvo keičiamas iki pat 2021 m. pabaigos. Kita vertus, analizuojamu laikotarpiu buvo tikslinamos Taisyklių formuluotės ir priimtas Žemės ūkio ministro 2020 m. sausio 24 d. įsakymas Nr. 3D-40 „Dėl kitos paskirties valstybinės žemės sklypų, parduodamų ar išnuomojamų ne aukciono būdu, administravimo metodikos patvirtinimo“, nustatęs itin griežtus apribojimus be aukciono nuomojamų arba parduodamų valstybinės žemės sklypų dydžiui (Lietuvos..., 2020b).

2.4. 2022 m. prasidėjęs laikotarpis, kuriuo sprendžiamos ilgai brendusios įtampos žemės naudojimo santykių srityje

Nors Žemės įstatymo sandara po 2004 m. pakeitimų išliko iš esmės ta pati, II sk. nuostatos ne sykį buvo keičiamos. Esminiai Žemės įstatymo pakeitimai buvo padaryti 2021 m. lapkričio 25 d., Žemės įstatymą papildant 9¹ str. (šiuo metu galiojančioje redakcijoje aptariamo str. nuostatos yra perkeltos į 10 str.), nustatančiu teisės statyti Žemės įstatymo 9 str. 6 d. 1 p. pagrindu išnuomotoje valstybinėje žemėje teisinį reguliavimą. Taip pat aptariamas įstatymas buvo papildytas nuostatomis, įtvirtinančiomis galimybę keisti išnuomoto valstybinės žemės sklypo paskirtį ir naudojimo būdą bei nustatančiomis tam tikrą ant valstybinės žemės stovinčių statinių išpirkimo tvarką kai valstybinės žemės nuomos sutartis yra nutraukiama (Lietuvos Respublikos žemės įstatymas, 1994).

Žemės įstatymo 10 str. (anksčiau – 9¹ str.) konkretizuoja teisę statyti išnuomotoje valstybinėje žemėje, kai ji užstatyta fiziniams ir juridiniams asmenims nuosavybės teise priklausančiais ar jų nuomojamais statiniais ar įrenginiais (Žemės įstatymo 9 str. 6 d. 1 p.). Aptariamas teisinis reguliavimas leidžia nuomos sutartyje ar jos pakeitime numatyti galimybę statyti naujus ir (ar) rekonstruoti esamus statinius ar įrenginius. Tokia nuostata valstybinės žemės nuomos sutartyje galima tik tuo atveju, jei valstybinės žemės sklypas yra išnuomotas ilgesniam negu 3 metų laikotarpiui ir jeigu tokia statyba ir (ar) rekonstravimas galimi pagal galiojančius teritorijų planavimo dokumentų sprendinius ir atitinka nuomos sutartyje nurodytą valstybinės žemės sklypo pagrindinę žemės naudojimo paskirtį ir būdą. Valstybinės žemės sklype ar jo dalyje naujų statinių ar įrenginių statyba ir (ar) esamų rekonstravimas gali būti vykdomas tik tuo atveju, jeigu nauji statiniai ar įrenginiai statomi ir (ar) esami rekonstruojami neviršijant valstybinės žemės sklypo ar jo dalies dydžio, skirto esamiems statiniams ar įrenginiams eksploatuoti pagal jų paskirtį. Žemės įstatymo 10 str. taip pat reglamentuoja atlyginimo už teisę statyti valstybinėje žemėje, mokamo per pusę valstybei ir atitinkamai savivaldybei, tvarką (Lietuvos Respublikos žemės įstatymas, 1994).

Akcentuotina, jog aptariamą mokėjimo tvarką nustato Taisyklės. Minėtu nutarimu mokesčio dydis (tarifas) susietas su procentine žemės užstatymo pastatais pasikeitimo išraiška, t. y. mokestis taikomas tiek naujai statybai, tiek rekonstravimui, tiek statinio didinimo, tiek mažinimo atveju, ir yra apskaičiuojamas nuo statybų apimties (užstatymo arba bendrojo ploto).

Aukščiau aptarti pakeitimai įsigaliojo 2022 m. kovo 1 d. Pažymėtina, kad 2021 m. lapkričio 25 d. Žemės įstatymo pakeitimo įstatymu ne tik reglamentuotas mokestis nuomotojui (valstybei) už naujų statinių išnuomotoje valstybinėje žemėje statybą bei esamų statinių rekonstravimą, bet ir leista nemokamai keisti išnuomoto valstybinės žemės sklypo paskirtį. Iki minėto pakeitimo, vadovaujantis ankstesnės redakcijos Žemės įstatymo nuostatomis ir teismų praktikoje suformuotais jų išaiškinimais, išnuomoto valstybinės žemės sklypo paskirties dažniausiai nebuvo galima keisti.

Aptariamam pakeitimui taip pat buvo įtvirtinta NŽT teisė nutraukti nuomos sutartį dėl blogos statinių būklės ir (ar) nenaudojimo. Tuo pačiu numatyta, kad per dvejus metus nuomininkas gali pažeidimą ištaisyti ir nutraukimo išvengti. Pažeidimo neištaisius numatyta valstybės teisė išpirkti statinius už rinkos kainą. Nuomos nutraukimo atveju valstybė išperka teisėtai pastatytus statinius ir įrenginius, atlygindama jų rinkos vertę, apskaičiuotą taikant Turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatyme nustatytą individualų turto vertinimą, atsižvelgiant į esamą statinių ir įrenginių būklę. Aptariamais pakeitimais buvo sukurtas naujas turto nacionalizavimo pagrindas, kurio iki šiol Lietuvos teisėje nebuvo. Rašto darbo autorių nuomone, naujo reguliavimo konstitucingumas šiuo aspektu, ypač tais atvejais, kai statinio laikinas nenaudojimas ar naudojimas ne pagal paskirtį nekelia grėsmės visuomenei, yra abejotinas.

Taigi, pastaraisiais Žemės įstatymo pakeitimais išplėtojami valstybinės žemės nuomininko teisiniai santykiai su nuomotoju – valstybe, nustatant nuomininko teisę užstatyti išnuomotą žemę naujais statiniais esančių vietoje bei numatyta galimybė pakeisti nuomojamos valstybinės žemės sklypo paskirtį. Be to, valstybinės žemės nuomos teisinis reguliavimas buvo papildytas nuostata, leidžiančia atitinkamais atvejais NŽT išpirkti teisėtai valstybinėje žemėje pastatytus pastatus.

Apibendrinant šį skyrį paminėtina, jog nuo pat nepriklausomybės pradžios įstatymų leidėjas Žemės įstatyme ir kitose specialiuosiuose įstatymuose iš esmės išskyrė dvi skirtingas žemės nuomos rūšis – valstybinės žemės nuomą ir privačios žemės nuomą. Tokio skirstymo egzistavimą pagrindžia sisteminis Žemės įstatymo ir kitų specialiųjų įstatymų aiškinimas. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, jog valstybinės žemės nuoma yra savarankiškas civilinės teisės institutas, kuriame viešosios teisės reguliavimo metodas ir griežti valstybės turto tvarkymo principai derinami su bendraisiais civilinių santykių subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, proporcingumo principais, ir siekiama užtikrinti teisingą visuomenės interesų ir savininko teisių pusiausvyrą.

Išvados

1. Viena iš valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimo priežasčių šiuolaikinėje Lietuvos teisėje buvo Konstitucijos originalios redakcijos 47 str. įtvirtintas draudimas juridiniams asmenims turėti žemės nuosavybės teisę. Laikantis šių Konstitucijos nuostatų vykdyti restitucijos ir privatizavimo procesai sudarė prielaidas atsirasti valstybinės žemės nuomos institutui ir išskirti turtinių kompleksų (t. y. žemės sklypo ir ant jo stovinčių statinių) nuosavybės teisei.
2. 1992–2003 m. laikotarpiu susiformavo valstybinės žemės nuomos institutas, buvo išskirti pagrindiniai jo bruožai. Šis institutas grindžiamas specialiu, nedispozityviu reglamentavimu, sudarančiu prielaidas valstybei dalyvauti privatinės teisės reguliuojamuose santykiuose.

3. Nors vėlesnėmis Konstitucijos pataisomis buvo sukurtos prielaidos valstybinės žemės nuomos instituto kaitai į žemės valdymą nuosavybės teise, šis pokytis dėl tai skatinančių ekonominių paskatų trūkumo neįvyko. Pirmaisiais nepriklausomybės metais pasirinktos specialaus reglamentavimo krypties nepakeitė ir priėmus naują Civilinį kodeksą atnaujinta daiktinės ir prievolių teisės sistema.
4. Specifinis valstybinės žemės nuomos reglamentavimas Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje bei valstybinės žemės nuomos santykių didelis paplitimas užkirtė kelią realiam dar romėnų teisėje žinoto principo *superficies solo cedit* įgyvendinimui Lietuvos daiktinėje teisėje: nors šis principas ir įtvirtintas Civiliniame kodekse, numatytos jo išimties yra itin dažnai taikomos, taip užkardant faktinį principo viešpatavimą Lietuvos teisinėje sistemoje.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai

Konstitucija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio papildymo įstatymas (1996a). Valstybės žinios, 64-1501.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio pakeitimo įstatymas (2003a). Valstybės žinios, 14-540.
4. Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 15 d. nutarimas. Valstybės žinios, 47-889.
5. Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas. Valstybės žinios, 9-228.
6. Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas. Valstybės žinios, 29-938.
7. Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas. Valstybės žinios, 24-1004.
8. Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas. Valstybės žinios, 63-2235.
9. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. Valstybės žinios, 30-1050.

Konstituciniai įstatymai

10. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio 3 dalies įgyvendinimo konstitucinis įstatymas (1996b). Valstybės žinios, 64-1503.

Įstatymai

11. Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas (1922). Vyriausybės žinios, 83-721.
12. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinis kodeksas (1964). Vyriausybės žinios, 19-138.
13. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ (1991a). Lietuvos Aidas, 140, 21-545.
14. Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas (1991b). Lietuvos Aidas, 152; 24-637.
15. Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymas (1992a). Lietuvos Aidas, 128, 21-612.

16. Lietuvos Respublikos žemės nuomos įstatymas (1993a). Valstybės žinios, 3-41, 1994.
17. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas (1994). Valstybės žinios, 34-620.
18. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas (1995a). Valstybės žinios, 61-1530.
19. Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusių nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas (1997a). Valstybės žinios, 65-1558.
20. Lietuvos Respublikos valstybei ir savivaldybėms priklausančių akcijų privatizavimo įstatymas (1997b) Valstybės žinios, 107-2688.
21. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2001). Valstybės žinios, 74-2262, 2000.
22. Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo įstatymas (2003). Valstybės žinios, 15-600.

Pojstatyminiai teisės aktai

23. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. kovo 13 d. nutarimas Nr. 160 „Dėl valstybinės žemės nuomos mokesčio“ (1992b). Valstybės žinios, 16-428.
24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 550 „Dėl valstybinės žemės sklypų ne žemės ūkio veiklai pardavimo ir nuomos“ (1993b). Valstybės žinios, 32-747.
25. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. rugpjūčio 3 d. nutarimas Nr. 602 „Dėl valstybinės žemės ir valstybinio fondo vandens telkinių, išnuomotų verslinei arba mėgėjiškai žūklei, nuomos mokesčio“ (1993c). Valstybės žinios, 35-803.
26. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 6 d. nutarimas Nr. 909 „Dėl parduodamos valstybinės žemės ir valstybės išperkamos žemės nominalios kainos nustatymo ir jos taikymo tvarkos“ (1993d). Valstybės žinios, 68-1284.
27. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. liepos 17 d. nutarimas Nr. 987 „Dėl valstybinės žemės sklypų ne žemės ūkio veiklai pardavimo ir nuomos“ (1995b). Valstybės žinios, 60-1513.
28. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. birželio 2 d. nutarimas Nr. 692 „Dėl naujų kitos paskirties valstybinės žemės sklypų pardavimo ir nuomos“ (1999a). Valstybės žinios, 50-1608.
29. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. kovo 9 d. nutarimas Nr. 260 „Dėl naudojamų kitos paskirties valstybinės žemės sklypų pardavimo ir nuomos“ (1999b). Valstybės žinios, 25-706.
30. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. lapkričio 19 d. nutarimas Nr. 1798 „Dėl nuomos mokesčio ir žemės nuomos mokesčio priedo už valstybinę žemę“ (2002). Valstybės žinios, 112-4993.
31. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2020 m. sausio 24 d. įsakymas Nr. 3D-40 „Dėl Kitos paskirties valstybinės žemės sklypų, parduodamų ar išnuomojamų ne aukciono būdu, administravimo metodikos patvirtinimo“ (2020b). TAR, 2020-01140.

Teismų praktika

32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-346/2010. Teismų praktika. 2010, 34.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-550/2013.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-232/2014
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-425-421/2017.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K 3 133 219/2018.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. rugsėjo 27 d. nutartyje, priimtoje byloje Nr. e3K-3-333-248/2018.
- 3ū. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 24 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3 291-313/2018.
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 7 d. nutartis byloje Nr. e3K-3-7-915/2019.
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-8-403/2019.
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-246-823/2022.
42. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. gruodžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸⁵⁸-3399/2011.
43. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2014 m. sausio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁹²-173/2014.
44. Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. birželio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-395-330/2015.

Specialioji literatūra

45. Gajus (2012). Institucijos. Vilnius: Registrų centras.
46. Klimas, E., Norkūnas, A. (2020). Valstybinės žemės nuomos sutartys: teisinio reguliavimo esmė ir praktinės problemos. Jurisprudencija, 27 (1), 75-94.
47. Matiukas, M. (2013). Užstatymo teisės institutas Lietuvos teisinėje sistemoje. Iš: Teisės problemos Nr. 3 (81), 76-113.
48. Jonaitis, M. (2014). Romėnų privatinė teisė. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
49. Konsultacija „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.394 straipsnio taikymo“, patvirtinta Lietuvos notarų rūmų prezidiumo 2015 m. rugsėjo 17 d. nutarimu Nr. 14.1. Iš: Čiomasas, J. et al. (2015). Notariatas. Notaro etika ir atsakomybė. Konsultacijos. Vilnius: UAB „Druka“, 58-60.

Kiti šaltiniai

50. Bukelevičiūtė, D. (2019). Investicijos į nekilnojamąjį turtą tarpukario Kaune. [interaktyvus] (modifikuota 2019-01-20) Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2019/01/20/investicijos-i-nekilnojamaji-turta-tarpukario-kaune> [žiūrėta 2023 m. sausio 1 d.].
51. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės 2014 m. gruodžio 23 d. valstybinio audito ataskaita Nr. VA-P-60-2-19 „Žemės naudojimo valstybinė kontrolė“. [interaktyvus] (modifikuota 2014-12-23) Prieiga per internetą: <https://strata.gov.lt/images/biblioteka/255.pdf> [žiūrėta 2023 m. sausio 1 d.].
52. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos 2020 m. birželio 22 d. išvada „Dėl korupcijos rizikos analizės valstybinės žemės sklypų formavimo ir pertvarkymo, pagrindinės valstybinės žemės sklypo naudojimo paskirties ir (ar) būdo keitimo, valstybinės žemės sklypų nuomos, taip pat viešojo intereso gynimo veiklos srityse“ (2020a). [interaktyvus] (modifikuota 2020-06-22) Prieiga per internetą: <https://www.stt.lt/lt/doclib/woaykkkhrs3gerk3zhhlragqvwdk5c4> [žiūrėta 2023 m. sausio 1 d.].

VALSTYBINĖS ŽEMĖS NUOMOS INSTITUTO SUSIFORMAVIMO PRIELAIDOS IR RAIDA

Santrauka

Moksliniame darbe analizuojamos valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimo prielaidos, aptariant tokio reguliavimo atsiradimo istorinį kontekstą, apžvelgiant teisėkūros, susijusios su šio instituto reglamentavimu, raidą, ją aiškinančią teismų praktiką bei Konstitucinio Teismo jurisprudenciją.

Valstybinės žemės nuomos instituto susiformavimui didžiausią įtaką turėjo Konstitucijos originalios redakcijos 47 str. įtvirtintas draudimas juridiniams asmenims turėti žemės nuosavybės teisę bei restitucijos ir privatizavimo procesų ypatumai, kurie nesudarė sąlygų privačios žemės masyvų formavimuisi ir tapo prielaida išsiskirti turtinių kompleksų (t. y. žemės sklypo ir ant jo stovinčių statinių) nuosavybės teisei. Darbo autoriai, ištyrę valstybinės žemės nuomos reglamentavimo raidą nuo 1992 m. iki 2022 m., valstybinės žemės nuomą apibūdino kaip savarankišką civilinės teisės institutą, kuriuo viešosios teisės reguliavimo metodas ir griežti valstybės turto valdymo principai derinami su bendraisiais civilinių santykių subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, proporcingumo principais, ir siekiama užtikrinti teisingą visuomenės interesų ir savininko teisių pusiausvyrą. Specifinis valstybinės žemės nuomos reglamentavimas Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje bei valstybinės žemės nuomos santykių didelis paplitimas užkirto kelią realiam dar romėnų teisėje žinoto principo *superficies solo cedit* įgyvendinimui Lietuvos daiktinėje teisėje: nors šis principas ir įtvirtintas Civiliniame kodekse, numatytos jo išimties yra itin dažnai taikomos, taip užkardant faktinį principo viešpatavimą Lietuvos teisinėje sistemoje.

PRECONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE INSTITUTE OF LEASE OF STATE-OWNED LAND AND ITS EVOLUTION

Summary

The research work analyses the preconditions for the formation of the institute of lease of state-owned land, discussing the historical context of the emergence of such regulation, reviewing the development of legislation of this institute, the case law interpreting it and the jurisprudence of the Constitutional Court.

The formation of the institute of lease of state-owned land was mainly influenced by the prohibition of ownership of land by legal persons in the original wording of Article 47 of the Constitution, as well as by the peculiarities of the restitution and privatisation processes, which prevented the formation of private land masses, and became a prerequisite for the separation of the property complexes (i.e. the ownership of a land plot and the buildings on it). The authors of the paper, having studied the development of the regulation of state-owned land lease from 1992 to 2022, described state-owned land lease as an independent civil law institute, which combines the public law regulation method and strict principles of state property management with the general principles of civil relations (equality of the parties, inviolability of property, proportionality), and seeks to ensure the correct balance between the interests of society and the rights of the owner. The specific regulation of state-owned land lease in the legal system of the Republic of Lithuania and the wide spread of state-owned land lease relations have prevented the real implementation of the Roman law principle *superficies solo cedit* in Lithuanian property law: although this principle is established in the Civil Code, its exceptions are applied very often, thus preventing the actual dominance of the principle in the legal system of Lithuania.

WHY THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT CANNOT AFFORD JUSTICE FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE AND WHAT IS THE WAY FORWARD?

Anna Zolotar, Vladyslav Murachov

Vilnius University, Faculty of Law 2th year students

Saulėtekio av. 9, I block, 10222 Vilnius

E-mail: anna.zolotar@tf.stud.vu.lt, vladyslav.murachov@tf.stud.vu.lt

Academic curator of the scientific article Dr. Gabija Grigaitė-Daugirdė

E-mail: gabija.grigaite-daugirde@tf.vu.lt

Practical curator of the scientific article Marius Inta

E-mail: marius.inta@cobalt.legal

Summary. *The article focuses on the investigation at the International Criminal Court for the crime of aggression committed by Russia and the limitations that exist for ensuring justice at the ICC, and analyzes alternatives for punishing those responsible for aggression against Ukraine.*

Keywords: *Ukraine, Russia, crime of aggression, International Criminal Court (ICC), special tribunal.*

Santrauka. *Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į Tarptautinio Baudžiamojo Teismo (angl. ICC) tyrimą dėl Rusijos įvykdyto agresijos nusikaltimo ir apribojimus, užtikrinančius TBT teisingumą. Be to, analizuojamos baudmės alternatyvos asmenims, atsakingiems už agresiją prieš Ukrainą.*

Raktiniai žodžiai: *Ukraina, Rusija, agresijos nusikaltimas, Tarptautinis Baudžiamasis Teismas (TBT), specialusis tribunolas.*

Introduction

On February 24, 2022, the Russian Federation launched a war against Ukraine, calling it a „special military operation.“ On February 28, ICC Prosecutor Kareem Khan announced that he had decided to open an investigation into crimes committed on the territory of Ukraine, and on March 2, he began collecting evidence. The inves-

tigation was launched into three types of crimes: genocide, crimes against humanity, and war crimes. Unfortunately, no investigation was initiated for the crime of aggression. The purpose of this study is to analyze all the ways to initiate an investigation for the crime of aggression and to investigate the possibility of applying these procedures by the International Criminal Court in the issue of Russia's aggression against Ukraine. At the same time, to discuss alternatives for ensuring justice for the crime of aggression against Ukraine, comparing their advantages and disadvantages, and to identify the most realistic and preferable option.

The object of the study is the application of international law to punish senior officials of the Russian Federation responsible for aggression against Ukraine.

Despite the high level of relevance of this issue due to the great attention of the world community to the invasion of Ukraine, this topic requires a greater analysis of the application of international law to this particular conflict.

The article is based on the works of legal scholars on the crime of aggression and the International Criminal Court, as well as on the opinions of well-known international lawyers on special tribunals. Additionally, a number of international documents were used, such as the UN Charter, the Rome Statute, the Kampala Amendments, a number of UN and Council of Europe Resolutions, as well as customary international law.

1. A brief overview of the emergence of the „crime of aggression“ since the beginning of the XX century

Despite the fact that the main object of our study is the crime of aggression committed by Russia against Ukraine, without understanding how international society perceived and punished this crime in the past, it will be extremely difficult to understand how we got to the current situation and what difficulties the entire world society, including Ukraine, faces in punishing the leaders of the aggressor country.

Despite the formation of the rules of war and the concept of „just and unjust war“, The possibility of punishing unlawful aggression began to be considered after the First World War, when the victorious countries established the Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties. (Report of the Commission (ibid.), of March 29, 1919. See Claus Kress, 'On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression' (2018) 16 (1) JICJ, 2.). It was this commission that recommended the basic principles of international law on war, as well as the idea of criminalizing the crime of aggression.

At the same time, the first world body that was supposed to prevent any large-scale wars appeared - the League of Nations. Each member state had to „respect the territorial integrity“. At that time, the idea of appealing to the War Crimes Council or Arbi-

tration was also expressed, as well as the possibility of „resorting to war by decision of the Council.” But as we know, the usual restrictions on aggressive war did not work, and were only a first and weak attempt to influence wars in general. Additionally, it was proposed to adopt a number of documents, such as the Geneva Protocol for the Peaceful Settlement of International Disputes in 1924 and the Kellogg-Briand Pact in 1928, which recognized aggression as an international crime, but the responsibility was on the state, not the individual (rulers and civil servants).

The Second World War proved that the League of Nations did not bring the result that most participants wanted, and therefore two of the most important moments in the history of international law and history in general took place: The Nuremberg and Tokyo Tribunals and the creation of the United Nations.

Immediately after the Allied victory over the Axis powers, the question of punishing their leaders for attacking other countries arose. Then the International Military Tribunals were established, which are better known as the Nuremberg Trials and the Tokyo Trial. At that time, they dealt with three types of crimes: crimes against humanity, war crimes, and a crime against peace, which is essentially a crime of aggression. It was then that individual criminal liability for this crime was first applied. The Nuremberg Principles, created by the United Nations International Law Commission, were also formed and are still in use today.

But we must admit that there was a certain collectivity and desire to prevent such a crime from happening again. But then, during the Cold War and after, this collectivity on the crime of aggression was not there, and therefore there was no great progress even during the creation and existence of the United Nations.

It was this new organization that was supposed to provide new guarantees of peace and that everyone would be punished for aggression against another state, and the very fact of the UN's creation, the adoption of its Charter, this and many other articles already recognize one „golden rule”: the prohibition of aggression is enshrined and defined in international law, both written and customary. This can be confirmed, for example, by the fact that 193 countries as of 2022 are members of this organization, and thus have recognized the UN Charter, its purpose and principles.

Despite such guarantees, the issue of the crime of aggression remained problematic. The word „aggression“ is practically not used in UN Security Council resolutions to this day. Even the official definition of the crime of aggression was given only in 1974 (Resolution 3314). There have also been many failed attempts to create a Code of Crimes in 1954, 1991 and 1996, and the Rome Statute, which was drafted in 1998, did not include the crime of aggression. Therefore, it took as long as 20 years for states parties to include and activate jurisdiction through the Kampala Amendments.

To date, the only permanent judicial body is the International Criminal Court. However, as for the crime of aggression, at the Rome Conference, the parties reached a compromise to include the crime of aggression in the list of crimes within the juris-

diction of the ICC, but to postpone the decision on its definition and the conditions under which the Court can exercise jurisdiction over it until the first Conference. Such a conference was held in 2010 in Kampala, Uganda. During the conference, and based on the work of the Ad Hoc Working Group on the Crime of Aggression (,AWG'), which worked between 2003 and 2009, the ICC States Parties adopted a formal decision (i.e., the ,Kampala Resolution') and agreed on the definition of the crime of aggression and the conditions under which the Court may exercise jurisdiction over it. In 2017, the ICC Assembly of States Parties in New York decided to activate the ICC's jurisdiction over the crime of aggression. But at that time, there was a lot of debate, which caused the most problems for countries that wanted to protect themselves from aggression, including Ukraine, which will be discussed in Section II.

2. Problems of starting the investigation of the crime of aggression against Ukraine in the ICC

2.1 Prerequisites and methods for initiating an investigation by the Court for a crime of aggression

On February 24, Russian President Vladimir Putin announced the so-called „special military operation“, which essentially means a full-scale invasion. The international community condemned the aggression against Ukraine at many levels, and the ICC Prosecutor Karim A.A. Khan QC announced a few days after the war began that he would open an investigation into Russia's crimes based on two statements by the Verkhovna Rada of Ukraine. In addition, 39 states parties referred the situation to the ICC to initiate an investigation, which means strong support from the international community. But then it was immediately recognized that the investigation would only cover three types of crimes out of four possible: the crime of genocide, crimes against humanity, and war crimes. As for the crime of aggression, the Court, unfortunately, has no jurisdiction in this particular case.

In order to consider why the ICC is unlikely to do anything in this case, it is necessary to analyze all possible options for launching an investigation: how they were legitimized and what problems they pose for both Ukraine and other countries.

In order to initiate an investigation under Article 8 bis, one of the following options must be applied: a) Adoption of a resolution by the UN Security Council to refer the case to the International Criminal Court - Article 15 ter of the Rome Statute; b) State referral or proprio motu for crimes of aggression.

2.2. UN Security Council resolution on the referral of the case to the ICC

One of the first options to be considered is through the referral of the case to the ICC by the UN Security Council by adopting a resolution, i.e., if the Security Council decides to initiate an investigation in the Court for a crime of aggression, the jurisdictional regime is the same as that already existing in the Rome Statute for other crimes for a particular country. Let us first analyze this option.

As we discussed in the first chapter, the end of World War II led to the creation of the United Nations, which finally became the main platform for international relations and law. One of the main issues to be regulated by this body is aggression against another state. However, in order not to repeat the mistakes of the League of Nations, the „core of the Organization“ was created, which seemed to be able to respond quickly to any conflicts and general problems that arise in the world. This core is the UN Security Council, which in the process of solving the problems of war and peace has the so-called „authority“ that comes from Chapter VII of the UN Charter.

The P5 countries even believe that the Security Council should have a monopoly on determining whether an act of aggression has occurred. That is why even France and the United Kingdom, signatories to the Rome Statute, adhere to the „concept of the Security Council's monopoly“, referring to Chapter VII.

Let us consider an example that confirms the fact of „monopolization“. The Security Council has experience in referring cases to the ICC by resolution, namely: Resolutions 1593 (2005) on Darfur and 1970 (2011) on Libya. But in both of these cases, there is a simple reason why these resolutions were adopted: the Security Council member states did not have their citizens in the conflict who could have committed any crime even indirectly, and therefore had no problem making this decision. But if there is a draft resolution that concerns the citizens of a Security Council member state or their allies, they will vote against it, and permanent members can veto it. This is the very monopolization of jurisdiction over the crime of aggression.

This is what happened in the case of Russia's invasion of Ukraine: Russia is a permanent member of the UN Security Council and therefore exercised its veto power. The country was skeptical of the ICC in general when it withdrew its signature from the Rome Statute after the ICC recognized the occupation of Crimea as an international armed conflict on November 14, 2016.

So, the first option, unfortunately, loses all its chances: Ukraine may try to push this resolution through, but it will be nothing more than a political gesture, knowing that Russia will veto or try to fail the vote.

2.3. Transfer of cases by the state or proprio motu for crimes of aggression

The next possible option is for a state party to the Rome Statute to refer the case to the Prosecutor or proprio motu, i.e., upon the opinion of the Prosecutor himself. In other words, in order to apply Article 15 bis, one must: 1) be a full member of the ICC; 2) sign and ratify the Kampala Amendments; 3) not previously declare that the state party does not recognize such jurisdiction by sending a relevant statement to the Registrar (15(4) bis). That is, either at the request of the Prosecutor or at the request of the State Party, but only if it concerns the State Party, only then can Article 15 bis be applied. In our situation, Ukraine has not only not ratified the Kampala Amendments, it has not ratified the Rome Statute either. And the statements of the Verkhovna Rada of Ukraine and the amendment to the Constitution of Ukraine recognizing the jurisdiction of the ICC on its territory do not allow for the initiation of an investigation for the crime of aggression under Article 15 bis. Unfortunately, this is only the first problem with the application of this article.

Then we have a separate obstacle, which, in our opinion, is the biggest problem: Article 121(5) of the Rome Statute:

Next, we have a separate obstacle, which we believe is the biggest problem: Article 121(5) of the Rome Statute, which states that „with respect to a State Party that has not accepted this amendment, the Court shall not exercise its jurisdiction in respect of a crime covered by such amendment when committed by nationals of that State Party or on its territory.“ Then many countries had a question: „Who should accept the amendments for the Court to have jurisdiction: the victim or the aggressor and the victim?“ This is quite an important question, referring to this issue.

Then the participating countries were divided into two sides. The supporters of the negative interpretation argued that the article should be read literally, which means even more conditions for initiating an investigation for the crime of aggression that are not present in other crimes. Another argument is the principle of international treaties *effet utile*.

Proponents of the positive interpretation, on the other hand, argue that a system requiring potential aggressor states to accept the amendment would not be effective, as it is unlikely that such states would take such a step (Princeton Report (n. 981). It also turns out that Article 15bis(4), which gave a chance to waive the ICC's jurisdiction over the crime of aggression against a particular state, becomes simply unnecessary in the presence of Article 121(5). Thus, using the „negative interpretation“, we have the following situation: as of 2023, if one of the 45 countries that have ratified the Kampala Amendments attacked another ratifying country, an investigation could be initiated under Article 15bis. The use of „positive jurisdiction“, by contrast, would expand the number of countries against which a victim country could defend itself.

Nevertheless, on December 15, 2017, the ICC Assembly of States Parties in New York adopted a decision on activation, where a „negative interpretation“ was applied, although many scholars believe that there will be further attempts to clarify these articles. There are still many complaints about this paragraph, as there is no formal reference to the legal basis for the second paragraph of the Resolution, and further practice does not confirm the opinion expressed as *opinio juris*. Nevertheless, an effective way for aggressor countries to avoid falling under the jurisdiction of the Court for the crime of aggression has been approved: to file a declaration of non-recognition of jurisdiction.

An analysis of Article 121(5), namely its third condition, reveals a very big problem that some representatives of the „positive interpretation“ feared - the inability to defend oneself against the aggressor. This is manifested in the issue of the war against Ukraine. Even if there were no problems with the ratification of the Rome Statute and the Kampala Amendments, which we will discuss below, Ukraine would still not be able to apply to the ICC Prosecutor with a state referral, because Russia also does not recognize the jurisdiction of the Court even within the framework of the Rome Statute, which is obvious.

2.4. The Problem of Ratification of the Rome Statute and the Kampala Amendments in Ukraine

In Section 2.2, we noted that Ukraine is not a state party to the Rome Statute, but has recognized the jurisdiction of the ICC by using the declaration mechanism, thereby assuming all the obligations to cooperate with the ICC and to comply with its decisions that will be made in the future regarding violations of international humanitarian law already identified in the Prosecutor's reports for 2016, 2017, and 2018. This status of Ukraine does not provide all possible rights provided for in the Rome Statute for state parties. For example, Ukraine does not have the opportunity to participate in the election of the ICC Prosecutor, to nominate candidates for the positions of ICC judges, or to resolve other organizational and functional issues related to the ICC's activities. Also, what interests us in the topic of this article is the absolute impossibility of starting an investigation for the crime of aggression.

Ukraine was one of the countries that actively participated in the development of the Rome Statute and the ICC, and signed the document on January 20, 2000, but has not yet ratified it. It should be noted that Ukraine is not the only country that has signed but not ratified: there are 31 states in total. But each country has its own reasons, and we will consider the Ukrainian situation here.

The main obstacles appeared back in 2001, when the Constitutional Court of Ukraine adopted a conclusion on the inconsistency of the Constitution of Ukraine with the Rome Statute at the request of President Leonid Kuchma. The main problem

was that the Rome Statute did not comply with the provisions of Article 124 of the Constitution of Ukraine, which stipulates that justice in Ukraine is administered exclusively by the courts of Ukraine, and Article 1 of the Rome Statute, which states that the ICC complements the criminal justice system, which is not provided for in the Constitution. Many Ukrainian scholars believe that the CCU has misinterpreted the principle of complementarity, which is expressed in Article 1 of the Statute.

This problem was resolved on June 2, 2016, through an amendment stating that part six of Article 124 of the CC now provides that „Ukraine may recognize the jurisdiction of the International Criminal Court under the conditions set forth in the Rome Statute of the International Criminal Court“. This provision is not unique, as it exists in the Fundamental Laws of France, Luxembourg, Portugal, etc.

Another problem is the gaps in the criminal legislation of Ukraine. This does not prevent the ratification of the Rome Statute itself, but it does prevent the ICC from fully working on the territory of Ukraine together with the national courts of Ukraine. For example, this is manifested in the definitions of the crime of aggression given by the Rome Statute and Ukrainian legislation. In both cases, it is planning, preparation, waging war, etc. But the difference is that the Rome Statute clearly states that only those in control are responsible for these actions. The Ukrainian definition does not provide a clear list, and therefore this interpretation may not be recognized by other countries. Additionally, the CCU article provides for a maximum of 15 years, whereas the Rome Statute can punish for life. Therefore, this is another argument for ratification of the Rome Statute.

It is worth noting that on May 20, 2022, the Law of Ukraine „On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Cooperation with the International Criminal Court“ came into force, which introduced a mechanism for interaction between the relevant Ukrainian authorities and the ICC. Thus, the Criminal Code now distinguishes between a large number of crimes that are included in the Rome Statute, including the crime of aggression. This law introduced such changes as defining the scope and procedure for cooperation with the ICC. It provided for the central authorities of Ukraine to cooperate with the ICC, the procedure for transferring criminal proceedings and fulfilling a request for assistance related to procedural actions and the procedure for the Court to perform actions (functions) on the territory of Ukraine.

Another peculiarity of this law is that the notes to it state that the jurisdiction: a) applies to citizens of Ukraine, citizens of other states and stateless persons; b) who, at the time of the commission of the crime that falls under the jurisdiction of the ICC, acted against the security of Ukraine; c) on the orders of Russian officials or the military. Failure to meet these criteria means that it is impossible to initiate an investigation against them. Thus, this law directly excluded almost all Ukrainian citizens from the jurisdiction of the ICC.

Currently, the main obstacle to ratification is political. Basically, a number of Ukrainian officials state that the Ukrainian military fears that they may be investigated, which would discredit them in general. Although we noted in the previous paragraph that this is not possible. Ukraine's Justice Minister Denys Maluska said that the military had formed a misconception that they could be arrested abroad and investigated, but also he said that ratification of the Rome Statute during the war would not seriously change the situation.

In fact, it is difficult for us to agree with this argument. Cases against the Ukrainian military are unlikely, as there are currently no known cases of their crimes, which is not the case with the Russian military. Furthermore, we have described above why the Ukrainian military will not be arrested. In addition, not ratifying the Rome Statute means depriving Ukraine of the rights that it could have gained to better judge the war in general, as we noted at the beginning of this section.

2.5. Amendment or reinterpretation of the Rome Statute

Finally, consideration should be given to introducing a new amendment, for example, to Article 15 bis (5), to recognize that in the event of a declaration recognizing the jurisdiction of the ICC over a particular country, the Court will have jurisdiction over the crime of aggression. In such a case, a declaration from the Verkhovna Rada of Ukraine would be sufficient for the Prosecutor to initiate an investigation.

First, it would provide the most legitimized investigation and conviction of Russian officials responsible for the aggression, as it would be conducted by a single permanent criminal institution. Second, it would have spurred the development of international criminal law on the crime of aggression. As we recall, the Nuremberg and Tokyo tribunals were formed as a result of the collectivity of countries. If the same happens in this case, it will give the same impetus as it did 75 years ago.

But this option faces many problems at once. First, many countries will not agree to such an amendment, not wanting to either give up their judicial powers (in the case of permanent members of the UN Security Council) or protect their citizens (for example, African countries that are members of the ICC). That is, Ukraine is not a factor in uniting states to condemn Russia's leaders.

Secondly, even in the case of collective action, this amendment can take a very long time. Recall that it took 10 years to draft the Kampala Amendments, and another 8 years to activate them. Even if these 18 years are reduced by several times, it is still too long for Ukraine.

Thirdly, we should not forget about the „negative interpretation“ of Article 121(5). There are two options to address this issue. The first is to introduce another amendment, which also faces two synonymous problems. The second option is for the Court to use paragraph three of the 2017 Assembly resolution, which refers to Article 119,

which provides that any dispute concerning the judicial functions of the Court shall be settled by a decision of the Court itself. That is, the Court can interpret the disputed rules. Theoretically, it could give itself the opportunity to apply a positive interpretation of Article 121(5), while ignoring paragraph 2 of the Assembly Resolution. But in our opinion, the Court is unlikely to do anything of the sort, because the legitimacy of the ICC would be undermined, as would the support among the member states. Of course, the Court does not need this.

Of course, there is also the option of not amending Article 15 bis (5), but then Ukraine would ratify the Rome Statute and the Kampala Amendments, and the ICC would make a „positive interpretation“ of Article 121(5). However, due to the obstacles mentioned both in this subsection and in subsection 2.3 above, this option is unlikely. Therefore, we can immediately note that although these options for amending the Rome Statute are theoretically possible, it is unlikely that any of them will be applied in practice.

Having analyzed all the problems Ukraine faces not only in the investigation of the crime of aggression with the help of the ICC, including the issue of ratification of the Rome Statute, we have come to the conclusion that, unfortunately, during the war, the chance of starting an investigation is extremely minimal. The crime of aggression itself is the most problematic not only in the Rome Statute, but in international criminal law in general. Ukraine has many obstacles, both because of the delay in ratifying the Rome Statute and because of restrictions imposed by some member states. The impossibility of using the Rome Statute to punish the leaders of Russia pushes Ukraine and its partners to punish these officials in other ways, which we analyze in the next section.

3. Alternatives to punishing Russia for the crime of aggression

3.1 List of possible options for Ukraine to punish the leaders of the Russian Federation for the crime of aggression

Having analyzed all the problems of jurisdiction over the crime of aggression on the territory of Ukraine by the ICC, we must consider other options for punishing Russia's leaders. In this section, we will consider both theoretical and more practical options based on examples that have already been used in the history of international law. We will try to analyze other options that are possible for Ukraine. Some are more realistic, and some are practically impossible, although they require analysis. These are: a) a new amendment to the Rome Statute; b) a resolution or treaty with the UN on the establishment of the tribunal; c) a treaty with regional organizations and partner countries on the establishment of the tribunal;

3.2 Establishment of a special tribunal with the help of the United Nations

Let's start with the United Nations. There are grounds for a special tribunal, namely Chapter VII of the UN Charter. The decision to establish a special tribunal by the United Nations makes this „temporary court“ as legitimate as possible, since the UN is the main organization of international law and the arena of all recognized countries. Denial or concealment of criminals on its territory could lead to, for example, sanctions against that state. That is, this way of creation makes it the most legitimate, which will have the most likely chances of delivering justice.

Special tribunals are created with the help of the UN Security Council. The UN Security Council has such experience when it created international tribunals for the former Yugoslavia (Security Council Resolution 827 of May 5, 1993) and Rwanda (Security Council Resolution 977 of February 22, 1995), but the decision was not very problematic because none of the P5 blocked the decision. In the case of the war against Ukraine, Russia is a permanent member of the Security Council, which automatically means that any decision on a special tribunal for Russia itself would be vetoed.

In case the UN SC cannot make a decision, then the UN General Assembly can make a recommendation to resolve a specific situation on the basis of the 1950 „Uniting for Peace“ resolution. The adoption of a recommendation to establish a tribunal is quite possible, based on a large number of other resolutions that were adopted in the early days of the war. For example, 140 UN member states voted to condemn aggression against Ukraine. Moreover, it should be noted that the word „aggression“ was used, which emphasizes the support of Ukraine by most countries. The very fact of the resolution's adoption will have a strong political character and the possibility of pushing for an agreement with the UNGA on the establishment of the tribunal. For example, a recommendation to the UN Secretary-General on a treaty establishing a special tribunal. But if the UN Security Council cannot do anything, can the General Assembly create this tribunal? This is a very problematic question, but it requires a little analysis.

In general, the UN General Assembly has not created special tribunals for war. However, there was a case in history when the UN Administrative Tribunal was established on November 24, 1949, whose legitimacy was recognized by the International Court of Justice. In our case, we know that the UN General Assembly condemns Russia's aggression against Ukraine by adopting several resolutions, against which only 5 countries out of 193 voted. We also see that the Security Council does not resolve the issue of war, and therefore we can expect some proposals for a tribunal.

But on the other hand, there are several arguments that, on the contrary, prove that this is impossible. Firstly, the UN Administrative Tribunal was created only to decide cases of UN officials, i.e., it had administrative functions. Secondly, such a decision would undermine the ability and supremacy of the Security Council and its

jurisdiction in situations related to Chapter VII of the UN Charter. Thirdly, based on an advisory opinion of the International Court of Justice in 1962, the UNGA cannot take „coercive or executive decisions“, which the UNSC can do. And even the fact that in 1956 the UNGA created the UN Emergency Force on the basis of the „Uniting for Peace“ Resolution, it didn't diminish the legitimacy of the UN Security Council.

Let us return to the agreement with the UNGA. The UN already has such experience, namely the ECC in Cambodia. We can try to draw up a treaty with the UN General Assembly. If there is broad support, such a treaty is possible. Right now, Ukraine is working on such a project and hopes to get support from other countries. If the decision is made and the treaty is signed, the tribunal will have a high level of legitimacy, which will allow it to conduct proceedings almost at the same level as if the tribunal were established by a decision of the UN Security Council. Even if the resolution about recommendation is adopted, but the treaty is not signed, it will be a serious signal to other countries to join the creation of a special tribunal.

Having analyzed three options for establishing a tribunal with the help of the UN, we can state that, unfortunately, this is unlikely and difficult, mainly due to Russia's status in the UN and the much smaller capabilities of the UN GA compared to the Security Council, which is why the following ways of establishing tribunals should be considered.

3.3. Creation a special tribunal with the help of regional organizations

If it is not possible to establish a tribunal with the help of the UN, there is another option - to turn to integration organizations, which, although they do not have such a large number of member states, are nevertheless more flexible in this matter. In the world, this has already happened in the case of Senegal and the African Union, which signed an agreement to establish The Extraordinary African Chambers to address international crimes committed in Chad. For Ukraine, such organizations could be the Council of Europe and the European Union.

The Council of Europe is one of the main regional organizations with 46 member states. It has never had the experience of establishing tribunals, but in fact, the Charter does not restrict it from doing so. If we look at the purpose of the Council of Europe, we can see that it is rather vague, but it is enough to participate in such projects. Moreover, there are no restrictions on this either. It is enough to hold negotiations, create a project, vote, sign an agreement and, based on this project, possibly improve Ukrainian legislation to harmonize and improve the efficiency of judicial proceedings. This opinion is shared, for example, by the Secretary General of the Council of Europe, Marija Pejčinović-Burić. But, of course, a completely different mechanism can be used.

Ukraine is a member of the Council of Europe, and in addition, all 45 countries express support, which is a majority, or take an ambiguous but not categorical position (example: Hungary). Russia was expelled from this organization immediately after the outbreak of the war. On April 28, 2022, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (hereinafter - PACE) unanimously adopted a resolution calling for the establishment of a special international criminal tribunal to investigate and prosecute the crime of aggression (as defined in customary international law) of the Russian Federation. In October, a decision of the Council of Europe's deputy ministers was adopted, which states that it „recognizes the Russian Federation as an aggressor, supports Ukraine's desire to establish a special tribunal in this regard, and calls on the member states of the organization to take an active part in this matter“. 24 January Council of Europe had voted for recommendations for the Council of Europe Summit in Reykjavik, which reads as follows: „Voted for recommendations for the Council of Europe Summit in Reykjavik, it was emphasized“.

The second organization with which Ukraine can sign a treaty is the European Union. This organization is smaller, with only 27 member states. The creation of such a tribunal could follow the same scheme as we have outlined in the agreement with the Council of Europe, but the legitimacy of such a body, as well as funding and technical assistance, the scope of the investigation, would be much smaller. Rather, we would consider it a „plan B“ in case of unforeseen events related to the Council of Europe.

The European Union has experience in establishing tribunals, such as the Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office, which was also formed on the basis of a treaty between Kosovo and the EU. Of course, such a tribunal did not consider the crime of aggression, but the very fact that such a tribunal exists on the basis of a treaty already proves that it is quite possible.

Another option is to sign agreements with countries that support Ukraine. It is hard to say how many such countries there will be. However, if Ukraine chooses this option, it is expected that the number of countries will be at least 60, because this is the number of countries that joined the draft UNGA resolution on the establishment of the tribunal. That is, in fact, it will be very similar to the Nuremberg and Tokyo tribunals, which were also established on the basis of an agreement between countries, but such a tribunal will have a low level of legitimacy.

The last option among the special tribunals is the so-called „hybrid“ tribunal. It involves the creation of a national special court with the integration of international elements into national legislation. An example of this is the ECC in Cambodia. This idea, proposed by the UK and some scholars, is not to create a new tribunal, but to create new judicial authority on the basis of the existing system, which already has judges, legislation, case law, and so on, which seems to speed up the proceedings.

Unfortunately, we deny the effectiveness of such a tribunal for several reasons. Firstly, the Constitution of Ukraine prohibits the establishment of „extraordinary and

special courts“ (Article 125, part 5), and it is extremely difficult to classify this as a „special court“, as it contradicts the conclusions of the ECHR in the case of *Bahaettin Uzan v. Turkey*, which states, for example, that judges of specialized courts have the same legal status as judges working in general courts (issues of appointment, promotion, etc.). All procedures will be completely new. For example, the procedure for appointing both Ukrainian and foreign judges, which is not allowed by Ukrainian law, will be extremely problematic. Even if the „hybrid tribunal“ is classified as a special authority, it cannot be established while martial law is in effect (Article 157), and after its lifting, it will require the approval of two consecutive parliamentary sessions and the Constitutional Court’s opinion on constitutionality, which will take a very long time.

Additionally, there is the problem of the legitimacy of such proceedings, since the conviction of leaders of a permanent member of the Security Council at the national level looks ambiguous. The support of other countries for such a tribunal is also questionable, as it violates the principle of immunity at the national level, which we discuss in the next section. It would also undermine the credibility of the ICC and the UN Security Council, which are the very authorities that punish these international crimes. Therefore, we highly doubt the existence and effectiveness of a „hybrid tribunal“

To summarize this section, we can say that there are other ways for Ukraine to punish Russia’s leaders who are guilty of the crime of aggression. The support in both the Council of Europe and the European Union is very strong, and this is confirmed by numerous statements from various political figures, as well as by the fact that each member state directly supports Ukraine.

But let’s not forget that the tribunal can be established under a treaty with both the UN General Assembly and the Council of Europe at the same time. This could provide an opportunity to obtain a very high level of legitimacy, as well as financial and technical support, which will be extremely necessary for Ukraine and the future tribunal.

3.4. General obstacles to the establishment of a special tribunal by treaty

Despite the general support of the international community for punishing Russia’s leaders for their aggression against Ukraine, we have already noted that there are many problems with this due to, for example, Russia’s strong legal standing in the UN and international law in general. But two additional issues need to be considered.

The International Criminal Court, as we have said, is the only permanent criminal tribunal in international law that has special capabilities and functions. One of these capabilities is Article 27 of the Rome Statute, which provides for the punishment of

the perpetrator regardless of official position. That is, despite the principle of immunity of state leaders, this Court can try anyone who is within its jurisdiction. It is the same with the tribunal established by a UN Security Council resolution. Since its decisions are binding on all states based on the accession of all states to the UN Charter, the legitimacy of lifting immunity from certain leaders will also be undeniable.

But if we speak for a tribunal that will be established on the basis of a treaty with an organization or countries, many questions arise. We have repeatedly noted that the UN Security Council and the ICC have the greatest legitimacy in terms of judicial proceedings, which cannot be said about the UNGA, the Council of Europe, the EU or a group of states. If we analyze the history of international law, we will not find any exceptional situations. The Tokyo and Nuremberg tribunals were against ex-officials. The ICTR and ICTY were in relation to former state leaders and were established by a UN Security Council resolution.

Of course, this issue is being addressed. For example, one of the CoE reports states that „Heads of State and other government officials (from non-parties to the treaty) could not rely on immunities vis-à-vis such an international tribunal. Professor Klaus Kress also argues that customary international law provides for an exception to personal immunity that applies exclusively to international courts. Thus, it is possible to form a „new“ custom based on *opinio juris* if it is well argued.

The ICC Appeals Chamber stated that there is not enough practice and *opinio juris* to establish the immunity of leaders in relation to international justice. But such a decision is challenged by the trivial fact that if a country has not agreed to judicial jurisdiction over it, then its leaders cannot be judged by these international tribunals.

Ultimately, the issue of personal immunity in the context of international tribunals remains unresolved, and there is insufficient clarity as to whether it can be waived in such cases. Therefore, it will be quite important for Ukraine and its partner countries to formulate a program in this regard in order to raise the legitimacy of the tribunal itself. But we can say for sure that if the tribunal is established by treaty, we can expect new ideas and explanations of the principle of personal immunity of officials before the courts.

The case of a treaty where one of the parties is the UN General Assembly should be considered separately. Since this is the most legitimate body, it would seem that if a tribunal is established on the basis of a treaty with the UN General Assembly, it can be assumed that this tribunal can lift immunity from the leaders of a particular state. And there is such a case, namely the SCSL. But several problems immediately arise here. Firstly, even in the case of the SCSL, the Security Council Resolution (1315) was later adopted to grant such powers under Chapter VII of the Charter. Second, the UNGA cannot adopt coercive resolutions.

Nevertheless, if we follow the opinion of Professor Kress, which we expressed above, it is still possible to formulate the Resolution in such a way that the court could

deprive, and this can be done with the help of *opinio juris*. But in order to get this element, you need to argue your position very strongly and get broad support. How broad is unknown, but it can be noted that it will be problematic, because African countries, for example, do not want to lose their immunity at the level of international tribunals, as well as a number of other countries. Therefore, the adoption of such a resolution by the General Assembly is unlikely.

The second problem society faces is Russia's recognition of the tribunal's jurisdiction. It should be understood that Russia will be one of the parties to this treaty, because it will apply to it and its officials. But it is unlikely that this country will recognize this treaty. This obstacle is based on Article 34 of the Vienna Convention on the Law of Treaties:

"A treaty does not create either obligations or rights for a third State without its consent."

In fact, Russia, for obvious reasons, will not recognize such an agreement, and therefore will not even assist in the extradition of some criminals. Even if this happens, it will only be due to certain political events (e.g., regime change).

There are several ways to solve this problem. The first is a broad interpretation by the UN General Assembly. We have mentioned this option both in this section and in section 3.2. The second option is to use political mechanisms to put pressure on Russia, for example, through stronger sanctions, hoping that Russia will extradite at least some of the politicians. But this is not a legal option, but a political one, so it is difficult to analyze it within the framework of this article. The third option is the forcible seizure of officials. This precedent already existed with Adolf Eichmann, but at that time it caused great concern to the Security Council because of the violation of Argentina's sovereignty. But Ukraine may not have this problem because it is acting under Article 51 of the UN Charter on self-defense. In any case, this is also seen more from a political and military perspective than a legal one. The fourth option is a trial *in absentia*. International law already has such experience (referring to the decision of the ICJ). And even though there are restrictions in Article 14 of the 1966 International Covenant on Civil and Political Rights and Article 6 of the European Convention on Human Rights on guarantees for the defendant, these are not restrictions due to the gravity of such crimes and the failure of the defendants to appear under their decision. However, we would like to point out that such a decision will be symbolic, but will not have much legitimate significance.

So, Ukraine and its partners have a serious challenge: to address the issue of Russia's immunity and statute in the future treaty. In any case, we will see a number of precedents on these issues that will change international criminal law forever.

4. The conclusion

1. The crime of aggression is perhaps the most problematic crime in international criminal law, as its criminalization began only at the beginning of the 20th century, and the first trials took place in the late 1940s. Today, there are still many problems and obstacles that prevent most countries from receiving full justice for aggression by another state.
2. The International Criminal Court is the only permanent criminal court that has the crime of aggression in its jurisdiction, but due to a number of limitations, this institution is ineffective in this regard and therefore requires further development. In the matter of punishing Russian leaders, the ICC is unlikely to be able to contribute to this, both because of the restrictions imposed by the Kampala Amendments and the reluctance of many countries to withdraw such amendments in order to continue to protect the leaders of these states from ICC investigation.
3. The UN Security Council, as the „world’s premier body,“ has repeatedly proven its inflexibility and inability to often reach a solution to a particular issue, but we doubt that the war in Ukraine will be an impetus to start reforming the UN as a whole.
4. The most likely way to punish Russian politicians is to create a special tribunal based on the treaty. We have considered that there are a number of partner countries that will join the treaty. We also know that this tribunal would be supported by regional organizations such as the Council of Europe and the European Union. But in order to increase the legitimacy of such a tribunal, it is desirable to enlist the support of the UN General Assembly, so Ukraine should focus on this as much as possible.
5. The special tribunal is formed with the support of various organizations and countries through a treaty, and then uses the new Statute, international treaties and, partially, the national legislation of Ukraine, if necessary.
6. An exceptional option would be to form a Ukrainian tribunal with partial support from the international community, but this is an extreme and very limited option. This form of tribunal would have a low level of legitimacy and little chance of delivering justice.

Sources

List of legislation

1. Chapter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice, 1945.
2. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). Treaty Series, vol. 2187, 2002, 38544
3. Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court Kampala, 11 June 2010.

4. Resolution ICC-ASP/16/Res.5, 14 December 2017.
5. The Criminal Code of Ukraine (2001). Holos Ukrayiny Nr. N 107. 2341-III.
6. The Constitution of Ukraine (1996). Uryadovyy Kur'yer N 129 - 130. 254к/96-BP.
7. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Cooperation with the International Criminal Court (2022). Uryadovyy Kur'yer Nr. N 114. 2236-IX.
8. Report of the commission on the responsibility of the authors of the [First World] War and on enforcement of penalties. (1919)
9. Resolution A/RES/377(V) (1950)
10. United Nations Security Council Resolution 2623

List of academic literature

11. Heller, K. J. (2022). Options for Prosecuting Russian Aggression Against Ukraine: A Critical Analysis. *Journal of genocide research*, 25(1), p. 1-23. <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2095094> [06 Jul 2022].
12. Corten, O. and Koutrolis, V. (2022). Tribunal for the crime of aggression against Ukraine - a legal assessment. Brussels: Think Tank
13. Hildner, G. (2018) The Activation of the International Criminal Court's Jurisdiction over the Crime of Aggression: The Edifice is Completed. *German Yearbook of International Law* 1 (61), p. 439–450. URL: <https://doi.org/10.3790/gyil.61.1.439> (date of access: 03.03.2023).
14. On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression, Claus Kreß Kreß, C. (2018). On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression, *Journal of International Criminal Justice*, 1 (16), p. 1-17. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqy007> [March 2018].
15. Akande, D., Tzanakopoulos, A. (2018). Treaty Law and ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression. *European Journal of International Law*. 3(28), p. 939–959. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chy059> (date of access: 03.03.2023).
16. Nussbaum, A. (1954), A Concise History of the Law of Nations. *Journal of Legal Education*. 2(7), p.139. <https://www.jstor.org/stable/42890867>
17. Kress, C. (2012). The International Criminal Court and Immunities under International Law for States Not Party to the Court's Statute. Torkel Opsahl Academic EPublisher.
18. Kress, C., von Holtzendorff L. (2010). The Kampala Compromise on the Crime of Aggression. *Journal of International Criminal Justice*. 5 (8), p. 1179–1217. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqq069> (date of access: 03.03.2023).

List of case law

19. Bahaettin Uzan v. Turkey [ECHR], № 30836/07, [2020-11-24]. ECLI:CE:ECHR:2020:-1124JUD003083607.

Other literature

20. Ukraine's Constitutional Constraints: How to Achieve Accountability for the Crime of Aggression. [Online] (April 5, 2022). Available at the link: <https://www.justsecurity.org/80958/ukraines-constitutional-constraints-how-to-achieve-accountability-for-the-crime-of-aggression/>
21. Why a "Hybrid" Ukrainian Tribunal on the Crime of Aggression Is Not the Answer. [Online] (February 6, 2023). Available at the link: <https://www.justsecurity.org/85019/why-hybrid-ukrainian-tribunal-on-crime-of-aggression-is-not-the-answer/>
22. The Case for Creating a Special Tribunal to Prosecute the Crime of Aggression Committed Against Ukraine (Part IV). [Online] (September 28, 2022). Available at the link: <https://www.justsecurity.org/83290/tribunal-crime-of-aggression-part-four-2/>
23. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation. [Online] (2 March 2022). Available at the link: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>
24. International Law Commission, 1950, Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, Yearbook of the International Law Commission, vol. II, para. 97
25. Malyuska poyasniv, chomu Ukrayina ne mozhe ratiflkuvati Rimskiy statut plya chas vIyni. [Online] (June 02, 2022). Available at the link: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-maluska-ukraina-rymskyy-statut/31880061.htm>

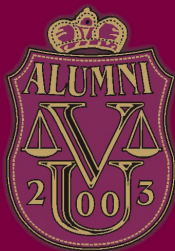
Teisės mokslo pavasaris 2023. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Studentų mokslinė draugija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023. – 340 p.

„Teisės mokslo pavasaris“ – kasmetinis Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų geriausių darbų rinkinys. Į straipsnių rinkinį atrinkti tyrimai buvo vertinami autoritetingos komisijos, kuri pirmiausia išklausė originalius tyrėjų pristatymus. Tikslumas, gebėjimas pristatyti teisinę problemą, identifikuoti skirtingus jos sprendimo argumentus, juos su-priešinti ir išgauti geriausią sprendimą – tai tos teisės profesionalo savybės, kurios būtinos sėkmingam teisininkui. Tačiau ne tik dėl to teisininko profesija yra vertinama visuomenėje. Skirtingų ideologijų, interesų, informacijos srautuose pasiklydusi visuomenė tikisi ne tik procedūrinio teisingumo – ji pirmiausia tikisi vertybinio teisingumo. Humanis-tiškas požiūris į žmogų, asmens laisvės gerbimas ir asmens pažeidžiamumo suvokimas, galimybė balansuoti visuomenės ir subjekto individualius interesus – tai yra savybės, be kurių negali būti įsivaizduojamas teisės profesionalas.

Viršelio dailininkė *Jurga Tėvelienė*
Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt

MECENATAS

LEIDINIO RĖMĖJAI:

CŌBALT
It's a big deal

Advokato Audriaus Voverio
kontora

ISSN 2345-0878

www.tf.vu.lt/mokslas/leidiniai/

